

ธรรมศาสตร์ตรา

(เล่ม ๑)

ธรรมศาสตร์

(เล่ม ๑)

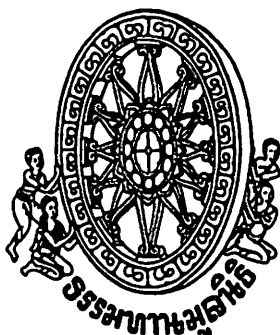
คำบรรยายพิเศษแก่กลุ่มนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

อุปสมบทภาคฤดูร้อน เพื่อศึกษาระยะ

ระหว่าง ๒๙ เมษายน - ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๑๖

ของ ท่านพุทธทาสภิกขุ

ณ ลานหินโค้ง สวนโมกขพลาราม อ. ไชยา จ. สุราษฎร์ธานี

ธรรมทานมูลนิธิ

จัดพิมพ์ด้วยดอกผลทุน "ธรรมทานปริวรรตน์"

เป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒ ของหนังสือธรรมโฆษณ์ หมวดที่ ๔ ชุดชุมนุมธรรมบรรยาย

หมายเลข ๔๐.ก บนพื้นแถบสีน้ำเงิน จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

พุทธศักราช ๒๕๔๗

ฉบับที่ระลึกครบ ๑๐๐ ปี พุทธทาสภิกขุ

(วันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๔๗ - ๒๕๔๗)

[ลิขสิทธิ์ไม่สงวนสำหรับการพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน, สงวนเฉพาะการพิมพ์จำหน่าย.]

ธรรมทานมูลนิธิ หน้าสวนโมกข์ ไซยา
จัดพิมพ์

พิมพ์ครั้งแรก	๒๗ พฤษภาคม	พ.ศ. ๒๕๓๒	จำนวน ๑,๕๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒	๓๐ เมษายน	พ.ศ. ๒๕๔๗	จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

พุทธทาสจักอยู่ไปไม่มีตาย
แม้ร่างกายจะดับไปไม่ฟังเสียง
ร่างกายเป็นร่างกายไปไม่สำเอียง
นั่นเป็นเพียงสิ่งเปลี่ยนไปในเวลา
พุทธทาสคงอยู่ไปไม่มีตาย
ถึงดีร้ายก็จะอยู่คู่ศาสนา
สมกับมอบกายใจรับใช้มา
ตามบัญญัติขององค์พระพุทโธไม่หยุดเลย

พุทธทาสยังอยู่ไปไม่มีตาย
อยู่รับใช้เพื่อนมนุษย์ไม่หยุดเฉย
ด้วยธรรมโฆษณ์ตามที่วางไว้อย่างเคย
ไอ้เพื่อนเอ๋ยมมองเห็นไหมอะไรตาย
แม้ฉันทายกายลับไปหมดแล้ว
แต่เสียงสั่งยังแจ้วแว่วหูสหาย
ว่าเคยพลอดกันอย่างไรไม่เสื่อมคลาย
ก็เหมือนฉันทไม่ตายกายธรรมยัง

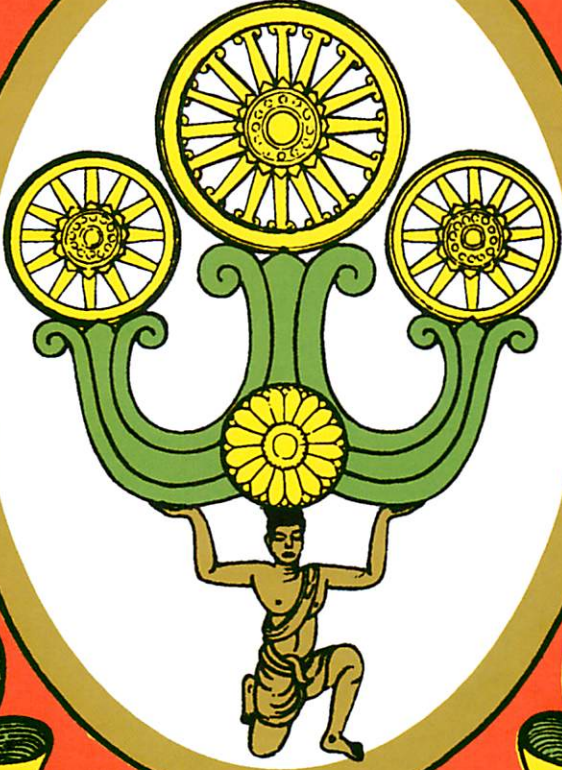
ทำกับฉันทอย่างกะฉันทนั้นไม่ตาย
ยังอยู่กับท่านทั้งหลายอย่างหนหลัง
มีอะไรมาเขี่ยไค้ให้กันฟัง
เหมือนฉันทนั่งร่วมด้วยช่วยชี้แจง
ทำกับฉันทอย่างกะฉันทไม่ตายเถิด
ย่อมจะเกิดผลสนองหลายแขนง
ทุกวันนัดสนทนาอย่าเลิกแล้ง
ทำให้แจ้งที่สุดได้เลิกตายกัน.

พุทธทาส อินฺทปญฺโญ

พระมหากษัตริย์

อุทัยสวัสดิ์วงศกตเศวตวิจิตรเสวีวงศกตชัย นีตตภักชีชทาย
ฉะชัยวีระสิทธิ์ ๑๐๐ ปี พุทธศักราช

อนุโยทก

ทฤษฏีแห่งทฤษฎี ได้ดำเนินโดยความสำเร็วจ
แก่การวัดผลผลของสื่อธรรมในชนกเล่มนี้ ซึ่ง
มาในครั้ง นี้ ซึ่ง ๑๒๗ มาจากอนุโยทก ซึ่ง โดย
ส่วนนี้ และในนามของทฤษฎีธรรมที่หลาย
ในขณะนี้เป็นทฤษฎีได้ชี้แนะ แพร่หลายไปใน
โลกมนุษย์ ในนามที่โลกนี้ คือ ต่อมาธรรมะ
เป็นข้อ ๑๖

จุดประสงค์ ยังไม่สามรถตั้งอยู่ในฐานะที่
พักพิงสันติภาพของโลกได้ แต่กลายเป็นโลกที่
ยิ่งแย่งชิงกันอย่างโหดร้ายได้ยิ่งยวดแก่กันและกันเสีย
มากกว่า. ศาสนาเหล่านี้ยังเป็นที่ยัง ต้านสุดท้าย
ที่จะเป็นความหวัง หรือที่ยังของโลก, แต่ก็มีข้อ
ไม่เป็นที่เข้าใจกัน อย่างเพียงพอ; ข้อคือข้อที่
ความเข้าใจกัน และประสพกันก็มาก. การ-
กรรมธรรมในชนก มีความมุ่งหมายส่วนลึก เพื่อ
แก้ปัญหานี้.

ทุกศาสนา ล้วนแต่มีธรรมะเป็นแก่นใจ ซึ่ง
ที่สามารถนำออกมาใช้ได้ ก็จะได้ใช้สอยทุกยุคทุก
ของโลกได้. ทฤษฏีที่ใช้โลกนี้ ศาสนา เป็นสิ่งจำเป็น
อย่างยิ่ง แห่งยุคสมัยนี้. ศาสนาของแต่ละศาสน
๑๒๗ ละทิ้งที่ถือแก่นแท้ แห่งศาสนาของตน

คำปรารภพิมพ์ ของธรรมทานมูลนิธิ

[ในการพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๕๗.]

ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส พิมพ์มาแต่ต้นจนบัดนี้ มีจำนวน ๗๓ เล่ม หรือ ๗๓ เรื่อง, เล่มที่ขาดคราวพิมพ์มีอยู่หลายเล่ม; ได้มีผู้ประสงค์สั่งซื้อไปยังธรรมทานมูลนิธิ เนื่องๆ แต่ก็ไม่สามารถส่งให้ได้ สำหรับเล่มที่ขาดคราวพิมพ์ เพราะหมดแล้วบ้าง หมดไปนานแล้วบ้าง, หลายท่านหลายหน่วยงานประสงค์จะมีไว้ให้ครบชุดทั้ง ๗๓ เล่ม ก็ไม่สามารถส่งให้ครบชุดตามประสงค์ เพราะยังไม่มีโอกาสนำมาพิมพ์ใหม่ให้มีครบทุกเล่ม ด้วยเหตุผลหลายประการ. (เล่มที่หมด คือเล่มที่ทิ้งวางไว้ ไม่มีพิมพ์บอกว่า [พิมพ์มาครั้ง...]) ในบันทึกท้ายเล่มที่ออกนั้นๆ ในระหว่างลำดับพิมพ์ออกเล่ม (๑) ถึง (๖๑); ส่วนเล่มที่เหลือนอกจากนั้น มีครบหมด).

วันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ เป็นปีที่ครบ ๑๐๐ ปี แห่งการเกิดมาทางชีวิตร่างกายของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ, ในการนี้ ธรรมทานมูลนิธิขอถือเอาเป็นโครงการหนึ่งในโครงการทั้งหลายเกี่ยวกับฉลอง ๑๐๐ ปีพุทธทาส คือจะพิมพ์ “ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส” เล่มเดิมๆ ที่ขาดคราวพิมพ์ให้ครบ (ประมาณ ๓๐ เล่ม) เพื่อเป็นอนุสรณ์, โดยจะทยอยพิมพ์ออกมาเรื่อยๆ ในเล่มที่ขาดนั้นๆ ตั้งแต่ต้น; ท่านผู้ใดประสงค์จะมีหนังสือธรรมโฆษณ์เล่มที่ขาดไว้ให้ครบ โปรดทยอยติดต่อสั่งซื้อได้ที่ ธรรมทานมูลนิธิ หรือที่สวนโมกขพลาราม, ซึ่งมีรายละเอียดที่อยู่และหมายเลขโทรศัพท์อยู่ในหนังสือพิมพ์ “พุทธศาสนา” รายตรีมาส ของคณะธรรมทาน, หรือตอนท้ายเล่มแห่งหนังสือธรรมโฆษณ์นี้. (ที่วัดชลประทานรังสฤษฎ์, ธรรมสภา, ธรรมบูชา ฯลฯ ก็มีวางจำหน่าย.)

อนึ่ง ท่านผู้ใดมีศรัทธาประสงค์จะขอรับเป็นเจ้าของภาพพิมพ์หนังสือ “ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส” เล่มที่ขาดคราว หรือรับเป็นเจ้าของภาพพิมพ์ “ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส” เล่มที่จะออกใหม่ ซึ่งคณะผู้จัดพิมพ์หนังสือตั้งปณิธานทำต้นฉบับธรรมโฆษณ์อีก ๒๐ กว่าเล่ม ให้ได้พิมพ์เป็นหนังสือธรรมโฆษณ์ครบ ๑๐๐ เล่ม เพื่อเป็นอนุสรณ์ และเป็นธรรมทานมัยกุศลฉลอง ๑๐๐ ปีพุทธทาสด้วย โปรดติดต่อรับเป็นเจ้าของภาพพิมพ์ได้ที่ สวนโมกขพลาราม หรือที่ธรรมทานมูลนิธิ ตามที่อยู่ดังกล่าวแล้ว.

สำหรับหนังสือธรรมโฆษณ์เล่ม “ธรรมศาสตร์ (เล่ม ๑)” นี้ เป็นเล่มที่ ๑๖ ที่ขาดคราวพิมพ์ นำมาพิมพ์อีกเป็นครั้งที่ ๒ “ฉบับที่ระลึกครบ ๑๐๐ ปีพุทธทาสภิกขุ”, พิมพ์ขึ้นด้วยดอกผลทุน “ธรรมทานปริวรรตน์”.

คำปรารภ*

หนังสือธรรมโฆษณ์เล่มนี้ สวณुकุมมุนิธิรวบรวมจาก คำบรรยายของ ท่านอาจารย์พุทธทาส ซึ่งอบรมพระภิกษุนักศึกษารวมศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๖, ให้ชื่อเรื่องว่า **ธรรมศาสตร์** — ธรรมะเป็นอาวุธที่ใช้เป็นเครื่องมือในการตัดกิเลสและ ขจัดปัญหาทั้งปวง.

การจัดพิมพ์สำเร็จได้โดยผู้เริ่มดำเนินงาน คือ **นายประเสริฐ ลีวานันท์, นายนิคม เจตน์เจริญรักษ์, นายยุทธ พิชิตธนบดีกุล,** ได้เชิญชวนร่วมงานเผยแพร่ และรับบริจาค; มีเพื่อนผู้สนใจได้แก่ เพื่อนพนักงานธนาคารกรุงไทย จำกัด จากฝ่ายงาน และหน่วยงานต่างๆ ในสำนักงานใหญ่ และจากพนักงานของสาขาต่างๆ ทั่วราชอาณาจักร, รวมทั้งได้รับบริจาคจากทานบดี ญาติมิตรชาวไทยในซีกาโก สหรัฐอเมริกา, ตลอดจนผู้ศรัทธาร่วมบริจาครายย่อยอีกมาก ผู้เริ่มงานทั้งสามได้รวบรวมเงินบริจาคทั้งสิ้นส่งมอบให้ สวณुकุมมุนิธิเป็นผู้จัดงานพิมพ์เป็นเงิน ๑๔๗,๑๔๘.๒๕ บาท เมื่อ ๑๔ มีนาคม ๒๕๓๒ ทั้งนี้เพื่อเป็นการสนับสนุนในลักษณะการระดมทุนหนุนธรรม เพื่อการแพร่หลายของ การศึกษารวมธรรม ให้รู้จักธรรมะอันถูกต้อง และใช้ธรรมะเป็นอาวุธหรือเป็น เครื่องมือในการแก้ปัญหาของชีวิต ชนิดที่เมื่อมีธรรมะอยู่ในใจแล้ว ก็จะไม่สร้าง ปัญหาทั้งในส่วนตัวและส่วนสังคมขึ้นมาอีก, ปัญหาต่างๆ จะหมดไป, โลกนี้ก็จะ มีสันติภาพ.

ค่าพิมพ์หนังสือเล่มนี้เป็นมูลค่า ๑๔๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งแสนสี่หมื่นบาทถ้วน) เงินรับบริจาคยังคงเหลืออยู่ในบัญชีสวณुकุมมุนิธิ อีก ๗,๑๔๘.๒๕ บาท จะได้รวมไว้เป็นค่า จัดพิมพ์หนังสือชุดหมุนลือของท่านอาจารย์พุทธทาส สำหรับเผยแพร่ต่อไป

* เมื่อพิมพ์ครั้งแรก

ท่านผู้ใดเห็นประโยชน์ในการเผยแพร่ธรรมดังกล่าวมา จะติดต่อกับที่
ธรรมทานมูลนิธิ อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี หรือที่สวนอุสมมูลนิธิ กทม.

สวนอุสมมูลนิธิ

๒๗ พฤษภาคม ๒๕๓๒

๗๗ หมู่ ๖ แขวงหนองบอน, เขตพระโขนง
ถนนสุขุมวิท ซอย ๑๐๓ กท. ๑๐๒๖๐

สารบาญ

ธรรมศาสตร์

	หน้า
๑. ธรรมศาสตร์มีค่าเท่ากับปัญญาวุธ	๑
๒. ธรรมในฐานะที่เป็นธรรมศาสตร์	๒๓
๓. สิ่ง que เรียกว่า สภาวะธรรม	๓๙
๔. สิ่ง que เรียกว่า สภาวะธรรม (ต่อ)	๖๐
๕. สภาวะธรรม ในส่วนที่เป็นอสังขธรรม	๘๒
๖. สิ่ง que เรียกว่า สัจธรรมในพุทธศาสนา	๑๐๓
๗. สิ่ง que เรียกว่า ปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา	๑๒๕
๘. สิ่ง que เรียกว่า วิปาครกรรม ในพุทธศาสนา	๑๕๓
๙. คีลธรรมและปรมัตถธรรม	๑๗๕
๑๐. คีลธรรมในฐานะเป็นธรรมศาสตร์	๑๙๘
๑๑. ปรมัตถธรรมในฐานะเป็นธรรมศาสตร์เพื่อปัญหาทางวิญญาน	๒๑๗
๑๒. พุทธปรัชญาคือธรรมศาสตร์ เพื่อปัญหาที่เพื่อหรือเกิน	๒๓๘
๑๓. จตุรารยัสัจจะ คือ หลักวิชายอดสุดของธรรมศาสตร์	๒๖๑
๑๔. จตุรารยัสัจจะ หลักวิชายอดสุดของธรรมศาสตร์ (ต่อ)	๒๘๑
๑๕. จตุรารยัสัจจะ ในฐานะเป็นหลักวิชายอดสุดของธรรมศาสตร์ (ต่อ)	๓๐๖
๑๖. สมาริภาวนาแบบอานาปานสติภาวนา (หมวดที่ ๑ กายานุปัสสนา)	๓๒๖
๑๗. สมาริภาวนาแบบอานาปานสติภาวนา (หมวดที่ ๒-๓)	๓๕๐
๑๘. สมาริภาวนาแบบอานาปานสติภาวนา (หมวดที่ ๔ รัมมานุปัสสนา ฯ)	๓๗๒
๑๙. ผลจากการใช้ธรรมศาสตร์	๓๙๑

โปรดดูสารบาญละเอียดในหน้าต่อไป

สารบาญละเอียด ธรรมศาสตร์

หน้า

๑. ธรรมศาสตร์ มีค่าเท่ากับปัญญาวรุฒ ๒๕ เมษายน ๒๕๑๖ ๑

เรื่องนั้บรรยายให้แก่อลุ่มธรรมศาสตร์เพื่อรับอบรมศึกษาธรรมะ	๑
อุปสรรคในการอธิบายยังเข้าใจกันไม่ได้ เพราะภาษาพูดไม่เข้าใจกัน	๒
ธรรมะมีประโยชน์ตลอดชีวิต แต่เห็นกันว่าเป็นเรื่องเล็กสำหรับประกอบอื่น ๆ	๓
มนุษย์มีปัญหามากขึ้น, ต้องศึกษาธรรมะมาเป็นเครื่องมือตัดปัญหานั้น ๆ	๔
ต้องใช้อาวุธตัดซึ่งเรียกว่าศาสตร์, แต่เขาใช้คำนี้กันเป็นวิชาไปเสีย	๕
เช่น ธรรมศาสตร์มีค่าเท่ากับปัญญาวรุฒ, ธรรมะที่ถูกใช้เป็นศาสตร์	๖
ปัญหาทุกชนิดของมนุษย์ควรถูกตัดด้วยศาสตร์คือธรรมะ, นี้เป็นหลักในศาสนา	๗
ปัญหา คือสิ่งที่บีบคั้นทำให้มนุษย์ทนอยู่ไม่ได้ต้องดิ้นรนแก้ไข	๘
วิธีแก้ปัญหาก็ได้มีการพัฒนามาโดยลำดับ เริ่มด้วยวัฒนธรรมการผลิต	๙
ความก้าวหน้าทางวัตถุเร็วมาก, พวกนักคิด ฤาษี มุนี คิดได้จนเป็นระบบศาสนา	๑๐
เริ่มมีคำสอนเป็นมนต์, เป็นยุคพระเวท จนยุคพุทธกาล, เกิดความรู้เหตุแห่งทุกข์	๑๑
ศาสดาหลายคนเกิดขึ้นพร้อมสมัยพระพุทธเจ้าเช่นเหลาจื้อ, ซิวักคิลิทัส ฯ	๑๒
ปัญหาทางวัตถุพอแก้ได้, ปัญหาทางวิญญาณรู้มากขึ้นรู้จัก อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา	๑๓
ปัญหาทางจิตใจเกิดความรู้ว่า คนรวยต้องเห็นแก่คนจนไม่เห็นแก่ตัว	๑๔
มนุษย์เกิดปัญญาตั้งที่บัญญัติ “มนุธรรมศาสตร์” แก่ปัญหาที่หลงบุญชาติฤ	๑๕
ปัญหาทางสังคมอันธพาล, อาชญากรรมเกิดอีกมาก เพราะหลงสุข	
ทางเนื้อหนัง, พัฒนาแต่วัตถุ	๑๖

ยุคนิยมจิตจางไป นิยมวัตถุมากขึ้นทั้งธรรมะ, พระเจ้าตายแล้ว,
 ธรรมศาสตร์มีแต่ชื่อ ๑๗
 ถ้าธรรมศาสตร์มีอยู่จริง โลกนี้จะปลอดภัย มิใช่เพียงเรียนที่
 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๑๘
 ธรรมศาสตร์ที่แท้จริงจะแก้ปัญหา กำจัดความเห็นแก่ตัวได้ โลกจะมีสันติภาพ ๑๙
 ถ้าธรรมศาสตร์มีอยู่ จะมีโลกพระศรีอารีย์ได้ เพราะคนไม่เห็นแก่ตัว ๒๐
 ธรรมศาสตร์จะแก้ปัญหาคือความเห็นแก่ตัว คตโกง ขโมย, เพราะรักกัน ๒๑
 ธรรมศาสตร์จะทำลายมารได้ด้วยปัญญา รบมารได้ทุกชนิด ๒๒

๒. ธรรมในฐานะที่เป็นธรรมศาสตร์ ๓ พฤษภาคม ๒๕๑๖

ธรรมศาสตร์ แปลว่า ธรรมในฐานะที่เป็นศาสตร์สำหรับแก้ปัญหาคือ
 ปัญหา : มีอยู่ตามธรรมชาติ, ปัญหาของกิเลสที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ๒๓
 จากธรรมชาติ คือคนยังหวังจะได้ตามพอใจเป็นส่วนตัวกิเลสก็ยังมีมาก ๒๔
 ทางสังคมก็มีปัญหาในเรื่องรัก โกรธ หลง, ต้องใช้ธรรมะเป็นอาวุธทั้งนั้น ๒๕
 ถ้าเป็นมนุษย์สมกับความหมาย ต้องมีใจสูง อยู่เหนือปัญหาทั้งหลาย ๒๖
 คำ 'ศาสตร์' เปลี่ยนความหมายมาเป็นวิชา, เดิมว่าอาวุธที่มีคม ขอให้เป็นอย่างนี้ ๒๗
 ธรรมศาสตร์ควรจะเข้าไปอยู่ในทุกแขนงของวิชาที่มนุษย์ต้องเรียน ๒๘
 ถ้าเรียนเรื่องเพื่อกิน กาม เกียรติ จะเป็นทาสกิเลส ต้องแก้ปัญหาคือเรื่องนี้ ๒๙
 ศาสนาจะช่วยแก้ปัญหาคือเรื่องกิน กาม เกียรติ คนจะมีทุกข์น้อยลง ๓๐
 ขอให้เข้าใจธรรมะในฐานะเป็นศาสตร์สำหรับแก้ปัญหาคือเรื่องต่างๆ ที่ทำให้ทุกข์ ๓๑
 คำว่า 'ธรรม' ต้องหมายถึงระบบแห่งการปฏิบัติที่ถูกต้องทุกขั้นตอนของคน ๓๒
 ธรรมทางศาสนาจึงต้องศึกษาแบ่งเป็น ๔ : ๑ สภาวธรรม, ทุกสิ่งที่เป็นธรรมชาติ

	หน้า
๒ สัจธรรม—ความจริง	๓๔
๓ ปฏิบัติธรรมหน้าที่ที่ต้องทำ ๔ ปฏิเวธธรรมหรือวิปាកธรรม— ผลที่รู้สึกได้ทางจิตใจ	๓๕
ธรรมศาสตร์เล็งถึงการปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ ซึ่งค้นพบได้ และธรรมในศาสนาเนื่องกับธรรมศาสตร์ใน ๔ ความหมาย :	๓๖
คือ ๑. กฎ, หน้าที่, ใจ, ๒. ผล	๓๗
๓. ค้นพบด้วยธรรมอาวุธชื่อว่า โย เชถ มารี ๔. ปรณ วุเชน	๓๘

๓. สิ่งที่เรียกว่า สภาวะธรรม

๓ พฤษภาคม ๒๕๑๖

ธรรมเป็นเครื่องขจัดปัญหาของมนุษย์ในฐานะเป็นธรรมศาสตร์	๓๙
ต้องศึกษาให้เข้าใจคำว่า ธรรมในความหมายโดยถูกต้อง	๔๐
ธรรมชาติ : สภาวะธรรม, กฎของธรรมชาติ : สัจธรรม, หน้าที่ตามกฎ :	
ปฏิบัติธรรม, ปฏิเวธหรือวิปាក : ผลที่ได้จากการปฏิบัติหน้าที่	๔๑
ความหมายของ สภาวะธรรม คือ ธรรมชาติที่ทรงตัวอยู่ได้เอง	๔๒
อนิจสภาวะ คือสิ่งที่ทรงตัวอยู่ได้เอง ซึ่งเปลี่ยนแปลงเรื่อยเป็นสังขตะ สังขาระ	๔๓
สภาวะธรรมเป็นสภาวะธาตุ มีทั้งเปลี่ยนเรื่อยและไม่เปลี่ยน	๔๔
พวก สังขตะ เป็นพวกไม่เที่ยงบ่มีจัยปรุง, อสังขตะ — เที่ยง	๔๕
บัจจัย คือมีเหตุซึ่ง โดยตรง คือความต้องการ, โดยอ้อม คือบัจจัยเช่นเงิน	๔๖
เหตุหรือกฎที่ทำให้เป็นบัจจัยปรุงแต่งกันไปเรียกว่า สัจธรรม กฎของธรรมชาติ	๔๗
สังขตธาตุ—อสังขตธาตุแยกเป็นรูป—สลายเรื่อยเป็นวัตถุ กับนาม—เป็นมโนธาตุ, หรือกายกับจิต	๔๘
ทั้งรูปและนามไหลเรื่อย; รูป เช่น ตา หู ฯลฯ เกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป	๔๙
ศึกษาจนหลับตาเห็นสิ่งที่ไหลเรื่อยของ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส	๕๐

ฝ่ายนามธรรมพึงเห็นความรู้สึกไหลเรื่อย เริ่มแต่รูปกับจักขุวิญญาณ—ผัสสะ— —เวทนา—สัญญา—คันหา—วิตกวิจารณ์—อุปาทาน—สังขาร	๕๑
ของแข็งสัมผัสภายนอกเรียกว่า รูป, รูปธาตุสัมผัสด้วยใจเรียกว่า นาม, นามธาตุ	๕๒
คน ๆ หนึ่งประกอบด้วยธาตุ ๖ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ วิญญาณ (ธาตุใจ)	๕๓
ต้องศึกษาให้รู้จักคุณสมบัติของรูปธาตุทั้ง ๔ ให้ถูกต้อง	๕๔
อากาศธาตุเป็นวัตถุธาตุด้วย, ส่วนวิญญาณธาตุเป็นธาตุที่รู้สึกได้ทางจิต	๕๕
ธาตุรูปกับนามแยกกันไม่ได้ เรียกว่า นามรูป ต้องอาศัยกันทั้ง ๖	๕๖
โดยธาตุทั้งปวงทำหน้าที่เป็นคู่ ๆ กัน จะปรุงจะเกิดเป็นอายตนะนอกใน	๕๗
ธาตุที่ปรุงกันเปลี่ยนเรื่อยแต่ละคู่ละคราว, ไม่มีอะไรวิเศษ, เป็นสักว่าธาตุเท่านั้น	๕๘
ธาตุเป็นไปตามเหตุ—ปัจจัย ทรงอยู่เป็นความไม่เที่ยง, เป็นสังขตะ	๕๙

๔. สิ่งที่เรียกว่า สภาวะธรรม (ต่อ)

๔ พฤษภาคม ๒๕๑๖

ทบทวนความปรุงของสังขตะธาตุ	๖๐
เรื่องต่างๆ ในโลกที่กำลังเป็นกันอยู่เป็นต้นปัญหาเกี่ยวกับอายตนะ	๖๑
นรก สวรรค์ นิพพาน เป็นเรื่องเกี่ยวกับอายตนะทั้งนั้น	๖๒
ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ พร้อมอยู่ที่จะรับสัมผัสเช่น : รูป + วิญญาณ + ตา	๖๓
จากผัสสะเกิดความรู้สึกเป็นเวทนา ยิ่งเป็นต้นปัญหาสำคัญของโลก	๖๔
ทุกคนต้องการผลเป็นสุขเวทนา, ควบคุมไม่ได้ จะไม่มีทางแก้ปัญหาคือ	๖๕
เวทนามาจากอวิชชาให้เกิดคันหา, อยากไปด้วยความโง่	๖๖
มีคันหาแล้วมีอุปาทาน เป็นความรู้สึกรุนแรงตัวมีคู่ผู้อยาก	๖๗
จากอุปาทาน เกิดสิ่งที่เรียกว่า ภพ—ชาติ—ชรา—มรณะ ฯลฯ	๖๘
สภาวะธรรมที่ถุกยึดติดนั้นเป็นทุกข์ไปหมดเหมือนหัวของหนัก	๖๙

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มีที่ภายในเป็นคู่ข้างนอกคือ รูป เสียง กลิ่น รส						
โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ	....	....	....	....	....	๗๐
อายตนะทำหน้าที่แล้ว เกิดขั้น ๕ เช่น กองรูปเกิดเมื่อตา + รูป						
แล้วเกิดการเห็น—ผัสสะ—เกิดเวทนาขั้น สัญญาขั้น	....	....	....	....	....	๗๑
แล้วเกิดสัญญาขั้น, วิญญาณขั้น รวมเป็นขั้น ๕	....	....	....	....	....	๗๒
ขั้น ๕ เกิด—คับ ทามสิ่งที่มากกระทบแต่ละคราวแต่ละเรื่อง	....	....	....	....	....	๗๓
ขั้น ๕ เกิดขึ้นแล้วมิได้ถูกยึดถือก็ไม่มีเรื่อง, ถ้ารู้สึกยึดก็มีเรื่อง	....	....	....	....	....	๗๔
อาการที่ถูกยึดถือเรียกว่าอุปาทาน ทำให้เกิดความทุกข์	....	....	....	....	....	๗๕
ถ้ายึดถือก็เป็นทุกข์ จึงต้องแก้ไขด้วยธรรมศาสตราวุธจักรสภาวะธรรม	....	....	....	....	....	๗๖
ต้องรู้จักเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหาเป็นความทุกข์คืออุปาทาน	....	....	....	....	....	๗๗
เมื่อเกิดความยึดถือแล้ว จิตไม่ว่าง, ตกนรก, เป็นวิภวสังสาร	....	....	....	....	....	๗๘
วิภวสังสารคือความโง่, จิตหมุนไปด้วยกิเลส—กรรม—วิบาก	....	....	....	....	....	๗๙
แล้วบัญญัติสังขตธรรมไปตามความรู้สึกรู้สีกของตนเป็นกุศล อกุศล อพยากฤต	....	....	....	....	....	๘๐
สภาวะธรรมฝ่ายสังขตะมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งจิตใจดังที่กล่าวมา	....	....	....	....	....	๘๑

๕. สภาวะธรรมในส่วนที่เป็นอสังขตธรรม   ๔ พฤษภาคม ๒๕๑๖

ทบทวนให้เข้าใจธรรมะใน ๔ ความหมาย	....	....	....	....	....	๘๒
จะอาศัยคำว่า ธรรมศาสตร์ ^๕ เป็นเครื่องศึกษาอบรม	....	....	....	....	....	๘๓
สังขตธรรมเป็นสภาวะธรรมที่มีปัญหา, อสังขตธรรมตรงข้ามกับสังขต	....	....	....	....	....	๘๔
อสังขตธรรมเป็นภาวะของความคับ เป็นนิพพานธาตุ	....	....	....	....	....	๘๕
ความคับเป็นสูญญตธาตุ, นิพพานธาตุ หรือนิโรธธาตุ	....	....	....	....	....	๘๖
มีคำตรัสว่า โลกนี้มีความว่างจากตัวตนหรือของตน, เป็นธาตุว่าง	....	....	....	....	....	๘๗

บรรดาสังขตธรรมมิได้มีตัวตน มีแต่สิ่งปรุงแต่ง, เกิดมา—ดับไป	....	....	๘๘
อสังขตธรรมเป็นธาตุที่ดับความรู้สึกฝ่ายสังขตะเริ่มแต่กามธาตุ	....	....	๘๙
สูงขึ้นไปเรียก รูปธาตุ อรูปธาตุ, ทั้งสามดับได้ด้วยนิโรธธาตุ	....	....	๙๐
อสังขตะมีลักษณะเป็นสัพพัญญูธาตุ, นิโรธธาตุหรือนิพพานธาตุก็ได้	....	....	๙๑
สังขตธรรมเห็นได้ไม่ยาก ส่วนอสังขตธรรมเห็นยากเพราะไม่มีการปรุง	....	....	๙๒
ความหมายที่ ๑ อสังขตะไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งที่ทำให้เกิด—ตั้งอยู่—ดับไป	....	....	๙๓
ที่ ๒ เป็นธาตุ ว่างจากตัวตน ต้องมีสติเสมอจึงจะเห็นความว่าง	....	....	๙๔
ที่ ๓ เป็นนิโรธธาตุ—ธาตุแห่งความดับ, เข้าไปที่ใดดับปัญหาหมกมีความดับที่นั่น	....	....	๙๕
ที่ ๔ นิพพานธาตุ—ดับแห่งความร้อน, ทำให้หมดทุกข์สิ้นเชิง	....	....	๙๖
ความดับมีได้ทั้ง ดับชั่วคราวและเด็ดขาด, ดับคราวใดก็สบายเย็น	....	....	๙๗
สิ่งที่ที่สุดซึ่งพระพุทธเจ้าประทานให้คือนิพพานชั่วคราวกระทั่งถึงที่สุด	....	....	๙๘
ต้องเรียนจากของจริงที่รู้สึกอยู่ในใจ, นิโรธธาตุยังเป็นธรรมศาสตร์มาช่วยตัด	....	....	๙๙
พวกสังขตธรรมมันหลอกให้หลง, อสังขตะต้องเพิกออกไปทุกชนิด	....	....	๑๐๐
สังขตะไม่มีตัวตนเพราะเป็นมายา, อสังขตะ ไม่มีตัวตนเพราะเป็นธรรมชาติ	....	....	๑๐๑
สภาวะธรรมเอามาแยกเป็นสังขตะ อสังขตะ ให้ศึกษาจนเข้าใจความหมาย	....	....	๑๐๒

๖. สิ่งที่เรียกว่าสังจธรรมในพุทธศาสนา

๑ พฤษภาคม ๒๕๑๖

ขอให้ทบทวนคำว่า “ธรรม” หมายถึงทุกสิ่ง	....	....	....	....	๑๐๓
สภาวะธรรมคู่ได้ที่ตัวธรรมชาติ, สังจธรรมคู่ที่ตัวกฎธรรมชาติ	....	....	....	....	๑๐๔
ตัวสภาวะธรรมแยกเป็นพวกสังขตะกับอสังขตะ, ต่อไปศึกษาสังจธรรม	....	....	....	....	๑๐๕
สังจธรรมควรศึกษาทั้งโดยอรรถะ, พหุชณะและโดยประยุกต์	....	....	....	....	๑๐๖
โดยพหุชณะคือรากศัพท์, อรรถะคือความหมาย, ประยุกต์คือเอามาปฏิบัติ	....	....	....	....	๑๐๗

สัจจะโดยความหมายว่า มันเป็นซ้ำ ๆ กัน, เป็นจริงแน่นอนอนมีในบาลี	....	....	๑๐๘
ในคัมภีร์มีพุทธภาษิตหลายแห่ง, เช่นสัญญาตนิบาต, มัชฌิมนิคาย	....	....	๑๐๙
ในภาถาวัตถุ, ในสังยุตตนิคายกล่าวว่ สัจจะไม่ต้องแบกทูน ฯลฯ	....	....	๑๑๐
สัจจะเป็นธาตุประเภทอสังขตะ, ความหมายอย่างไรก็เป็นสัจกว่าธาตุ	....	....	๑๑๑
ในคัมภีร์ไปใช้เป็น สัจจาภินิเวสเป็นมิจฉาทิฏฐิกัมมี	....	....	๑๑๒
อิหิ สจฺจํ โมฆมณฺณํ นี้เท่านั้นจริง อื่นไม่จริง ก็มีพูดกันในอินทีย	....	....	๑๑๓
ในพุทธศาสนา ใครไม่รู้ธรรมแท้จริง, ชื่อว่าคนนั้นมีสัจจาภินิเวส	....	....	๑๑๔
สัจจะที่ใช้ทางศาสนาถึงการดับสนิทแห่งอุปาทานว่า ตัวกู—ของกู	....	....	๑๑๕
การพูดที่ไม่มุ่งสาก็เรียกว่า สัจจะแท้, ควรศึกษาวิจัยประวัติของคำ	....	....	๑๑๖
สัจจะมีหลายชั้น เรียกว่า สมมติสัจ, ปรมัตถสัจ, บุคคลิกลสัจ			
บัญญัติสัจ—การใช้เหตุผลที่ค้นพบแล้วบัญญัติ	....	....	๑๑๗
กฎต่าง ๆ ที่แท้จริงเช่นสามัญญลักษณะ อิหิปัจจายตา ปฏิจจสมุปบาท, อริยสัจ			
ก็เป็นสัจจะ	....	....	๑๑๘
ความหมายโดยประยุกต์พุทธศาสนาถึงอริยสัจ ๔	....	....	๑๑๙
สัจจะที่จะให้ประโยชน์ ขึ้นอยู่กับจริง ทำใด ๆ ต้องจริง	....	....	๑๒๐
ต้องรู้จริงถูกต้อง พูด ทำ ทั้งใจ ปฏิบัติจริง, ใฝ่ผลจริง, สุขจริง	....	....	๑๒๑
สัจจะต้องเป็นกฎอยู่เสมอ เช่น กฎที่ทำให้ เกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป	....	....	๑๒๒
ในพุทธศาสนาคือกฎสามัญญลักษณะ, อิหิปัจจายตา, จตุราริยสัจ โกวัลย์	....	....	๑๒๓
สัจจธรรมเป็น อกาลโก, เอหิปัสสิโก, โอปนยโก, บัณฑิตตั้งเวทิตัพโพ	....	....	๑๒๔

๑. สิ่งที่เรียกว่าปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา. ๘ พฤษภาคม ๒๕๑๖

ธรรมศาสตร์นั้นจะทราบชัดถึงสิ่งที่ค้ำปัญหาของมนุษย์ได้	....	....	๑๒๕
ทบทวนคำบรรยายเกี่ยวกับธรรม ๔ ความหมายเรื่องธรรมชาติ	....	....	๑๒๖

	หน้า
คำว่าธรรมชาติและอื่น ๆ ต้องมีคำว่าในพุทธศาสนากำกับไว้เสมอไป	๑๒๗
ธรรมะที่จะเป็นธรรมศาสตร์ฯ ได้แก่การปฏิบัติธรรมที่ทำไปตามกฎ	๑๒๘
ปัญหาที่ต้องตัดคือทัวความทุกข์ที่เกิดเพราะอิทธิพลของ เกิด แก่ เจ็บ ตาย	๑๒๙
การปฏิบัติที่จะตัดปัญหาได้ต้องรู้เรื่องเกี่ยวกับความทุกข์	๑๓๐
การดับทุกข์ต้องถูกต้องตามกฎในทุกวัยของบุคคลซึ่งมีความรู้สึก	๑๓๑
การปฏิบัติธรรมเพื่อดับทุกข์ ต้องทำเองทุกคน พระองค์เพียงทรงชี้ทาง	๑๓๒
กฎนั้นควบคุมตลอดเวลา การปฏิบัติต้องถูกต้องสังจธรรมจึงจะแก้ได้	๑๓๓
การปฏิบัติถูกต้องตามกฎจึงจะเรียกว่า การปฏิบัติธรรม	๑๓๔
คนสมัยนี้อยู่ที่กินดีมากไปเรียกว่าตายความหมายที่ ๑, แล้วไม่มีธรรมะตายที่ ๒	๑๓๕
ธรรมในศาสนาจะช่วยขจัดความตายในความหมายที่ ๒	๑๓๖
ทำลายตัวกู—ของกู เสีย ก็จะอยู่อย่างมีชีวิตเย็น นี้ก็ชื่อว่าปฏิบัติธรรม	๑๓๗
กิริยาอาการของการปฏิบัติธรรมต้องมีการเดินไปของจิตใจตามมรรค	๑๓๘
การเดินต้องไปให้ถูกต้องไม่ ไปทางกามสุขัลลิกานุโยคชุ่มอยู่ในกาม อีกทางหนึ่ง—อตฺตกิลมถานุโยค—ทำตนให้ลำบาก	๑๓๙
การปฏิบัติถูกต้องเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา หรือมรรคมีองค์ ๘	๑๔๐
ข้อที่ ๑. สัมมาทิฏฐิ—เชื่อ—เข้าใจ—คิดถูกต้อง ๒. สัมมาสังกัปป— ปรารธนาถูกต้อง	๑๔๑
ข้อ ๓. สัมมาวาจา—พูดจาถูกต้อง จริงนำฟังมีประโยชน์	๑๔๒
ข้อ ๔. สัมมากัมมันตะ—มีการงานถูกต้อง ได้แก่ศีล ๕—ไม่ประทุษร้าย	๑๔๓
ตั้งแต่ข้อ ๑—๕ ไม่ประทุษร้ายกาย ทรัพย์ ของรัก วาจา สติปัญญา	๑๔๔
มรรคข้อ ๕ ดำรงชีวิตถูกต้อง—สัมมาอาชีโว, ปัจจุบันนี้คนไม่มีสัมมาอาชีโว	๑๔๕
ข้อ ๖. สัมมาวายาโม—ต้องมีความพยายามอย่างถูกต้อง	๑๔๖

	หน้า
ข้อ ๗. สัมมาสติ—มีสติถูกต้องอยู่ในรูปของสติสัมปชัญญะปัญญา	๑๔๗
ข้อ ๘. สัมมาสมาธิ—มีจิตบริสุทธิ์ มั่นคงว่องไว, มีประสิทธิภาพ	๑๔๘
การปฏิบัติถูกต้องตัวของคัมภีร์ ๘ ประการเรียกว่าธรรมศาสตร์ในพุทธศาสนา	๑๔๙
ความคมของธรรมศาสตร์อยู่ที่ความถูกต้องเป็นสังฆธรรม, ทนต่อการพิสูจน์	๑๕๐
ขั้นสุดท้ายมีผลเป็นวิปាកธรรมอันเป็นไปตามกฎธรรมชาติ	๑๕๑
ศึกษาให้รู้ว่ ไม่มีอะไรที่มิใช่ธรรม, มีทั้งรูป นาม สังขตะ อสังขตะ	๑๕๒

๘. สิ่งที่เรียกว่าวิปាកธรรมในพุทธศาสนา   ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๑๖

คำว่าวิปាក—วิบาก มิใช่หมายความลำบากหรือนรกอบาย	๑๕๓
การศึกษาธรรมศาสตร์ คือแสวงหาศึกษาอบรมธรรมที่เอามาใช้ตัดปัญหาคือทุกข์	๑๕๔
ธรรมะได้แยกออกเป็น ๔ ความหมาย เพื่อรู้จักปัญหาและการแก้	๑๕๕
ขอให้ทบทวนทำความเข้าใจคำอธิบายที่กล่าวมาแล้ว	๑๕๖
ธรรมข้อที่ ๔ วิปាកธรรมหมายถึง ผลที่จะได้รับตามกฎของธรรมชาติ	๑๕๗
วิปាកธรรมมีได้ทั้งฝ่ายผิดและถูก : ผิดก็รับผลอย่างผิด, ถูกก็รับอย่างถูก	๑๕๘
ทำถูกย่อมได้ผลคืออย่างธรรมคากะทั่งโลกุตตระ, ผิดก็รับผลเป็นความทุกข์ต่าง ๆ	๑๕๙
ทำผิดกฎของธรรมชาติ จะต้องตายทั้งทางกายและจิตใจวิญญาณ	๑๖๐
ผลตามพุทธภาษิตว่าผลในภวิฐธรรมกับในสัมปราชะคือเห็นชาตินี้กับระยะหลัง	๑๖๑
๑. ในภวิฐธรรม เช่นมีลาภ เกียรติ ทรัพย์ ชื่อเสียง อำนาจ ในชีวิตนี้	๑๖๒
๒. ในสัมปราชะกัถะ คือไม่ได้ผลทันที แต่จะปรากฏผลในกรณีหลัง ๆ	๑๖๓
กรณีหลังเขาพูดกันว่า เป็นนรกบ้าง สวรรค์หรือพรหมต่อตายแล้วบ้าง	๑๖๔
ผลทางสัมปราชะควรเพ่งถึงความสงบแห่งจิตใจ, ซึ่งอื่นจากโลกธรรมคา	๑๖๕
วิบากที่ ๓ ปรมัตถะประโยชน์สูงสุดเป็นอสังขตะเรียกอุปวิเวก	๑๖๖

	หน้า
บรรดาวิบากไม่มีแนวอื่นคงมีแต่กฏฐธรรม, สัมปรายะ, ปรมัตถะ	๑๖๗
ผลชั้นปรมัตถ์นี้เป็นวิมุตติ—หลุดพ้นจากสังขารกวน, ตัวกู—ของกู	๑๖๘
มีคำกล่าวในบาลีว่า ชาคินัสสันแล้ว, เป็นชาติสุดท้าย, ไม่มีการเกิดใหม่ ระหว่างวิบากกับผลมีการกระทำที่ไร้เจตนาเรียกว่ากิริยา, ผลเกิดมาเรียกว่า ปฏิกิริยา ไม่เรียกว่าผลกรรม	๑๖๙
การทำสิ่งใดตามหน้าที่ไม่ใช่เจตนาทำเองเป็นกิริยามิใช่กรรม	๑๗๐
พิจารณาความต่างกันระหว่างผลกรรมอันแท้จริงกับผลพลอยได้ให้เข้าใจ	๑๗๑
การสอนเรื่องกฎของกรรมจะต้องเป็นอย่างไรศีลธรรมกับปรมัตถธรรม	๑๗๒
ธรรมศาสตร์ที่พระเจ้าทรงสอนคือวิปากธรรมชั้นสูงอยู่เหนือกรรม	๑๗๓

๕. ศีลธรรมและปรมัตถธรรม   ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๖๖

ศีลธรรมและปรมัตถธรรมเป็นธรรมศาสตร์ต้องใช้ให้สมแก่เหตุการณ์	๑๗๔
สภาวะธรรมที่เป็นศีลธรรมเกี่ยวกับทางวัตถุ ปรมัตถ์เป็นเรื่องทางจิตใจ	๑๗๕
สังฆธรรมที่เป็นศีลธรรมมนุษย์ตั้งขึ้นโดยอนุโลมตามปรมัตถ์	๑๗๖
ปฏิบัติธรรมฝ่ายศีลธรรมเพื่อประโยชน์ในโลก, ฝ่ายปรมัตถ์เพื่อไปนิพพาน	๑๗๗
ปฏิเวธก่อนอนุโลมตามศีลธรรม หรือปรมัตถ์ก็ได้	๑๗๘
ศีลธรรมเป็นเรื่องของคนธรรมดา ปรมัตถ์เป็นเรื่องของคนมีจิตใจสูง	๑๗๙
พึงศึกษาความต่างของปุถุชนกับบรรพชิตเกี่ยวกับศีลธรรมและปรมัตถ์	๑๘๐
เมื่อปฏิบัติถูกต้องแล้วก็เกิดธรรมศาสตร์ได้ทุกกระยะทุกระดับ	๑๘๑
ศีลธรรมจำเป็นสำหรับผู้ที่รู้สึกมีตัวตน, พระอรหันต์ไปข้างปรมัตถ์	๑๘๒
แต่ความทุกข์บางอย่างจะต้องแก้ด้วยระบบปรมัตถ์, จึงควรศึกษาด้วย	๑๘๓
ชาวบ้านกับผู้รู้จำต้องมีภาษาพูด (โวหาร) ต่างกันอย่างโลกิยะหรือปรมัตถ์	๑๘๔

	หน้า
บางครั้งต้องใช้โวหาร “ปากอย่างใจอย่าง” เช่นคำ รูป หรือ อาตมา	๑๘๔
เรื่องทิวฐิติ (การกิด) ของระดับศีลธรรมกับปรมาตม์ก็ต่างกัน	๑๘๕
ศึกษาคความหมายต่างกันของคำทางศีลธรรมกับปรมาตม์มีอีกมาก	๑๘๖
เช่น สัมมาทิวฐิติ, อิทัปปัจจยตา, ทตทา, ซาติ—ความกิด	๑๘๗
ซาติ—ตายแล้วกิดหรือไม่กิดมีแก่ฝ่ายศีลธรรม, ปรมาตม์ต่างออกไป	๑๘๘
พวกศีลธรรมต้องมีที่พึ่ง, ฝ่ายปรมาตม์ถือหลักอิทัปปัจจยตา	๑๘๙
เรื่องที่ควรศึกษาอีกคือ วัฏฏะ, วิวัฏฏคามินี, ปฏิจสมุปบาท	๑๙๐
เรื่อง นรก สวรรค์ ทางศีลธรรมอยู่ที่ตายแล้ว, ปรมาตม์อยู่ที่นี้เดี๋ยวนี	๑๙๑
เรื่องภูมิต่าง ๆ : กามาจร รูปาวจร อรูปาวจร, โลกุตตรภูมิ, มีต่อตายแล้ว	๑๙๒
แต่ในแง่ปรมาตม์อยู่ที่จิตใจลบักลอกไปมาตามวัยเวลา	๑๙๓
เรื่องปัจจยแห่งนิพพาน, ทำบุญทำกุศล, มุ่งหมายต่างกัน	๑๙๔
พวกปรมาตม์มุ่งทำลายตัวเรา แต่พวกศีลธรรมต้องการจะเพิ่ม	๑๙๕
ต้องมีความรู้ปรมาตม์บ้างเพื่อแก้ปัญหาคความทุกข์ที่นี้และเดี๋ยวนี	๑๙๖
ทางศีลธรรมยังมีผิด ๆ ถูก ๆ สลับกัน, ปรมาตม์จะอยู่เหนือผิดถูก	๑๙๗

๑๐. ศีลธรรมในฐานะที่เป็นธรรมศาสตร์ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๖๖

ทบทวนความต่างของศีลธรรมและปรมาตม์ธรรม	๑๙๘
ศึกษาให้เข้าใจเรื่อง ชีวิตนี้ต้องเทียมด้วยควายสองตัว : (กาย—จิต)	๑๙๙
ศีลธรรมทั้งต้นเมื่อเกิดปัญหาที่จะต้องแก้ด้วยศีลธรรม, จากประวัติศาสตร์	๒๐๐
มนุษย์เกิดปัญหาทางศีลธรรม เมื่อเริ่มมีความเห็นแก่ตัวมีอ้างในมนุษยธรรมศาสตร์	๒๐๑
กิดมีระเบียบปฏิบัติเรียกว่า ตาบ เริ่มมาตั้งแต่คนรู้จักเอาเปรียบกัน	๒๐๒
กฎหมายและศีลธรรมก็กิดขึ้น, คัมภีร์ในพระไตรปิฎกเรื่องสมมติราช	๒๐๓

	หน้า
ศีลธรรมวิวัฒนาการเรื่อยมา, มีคำเรียกต่างๆ เช่น ธรรมศาสตร์ ฯลฯ	๒๐๔
เดี๋ยวนี้ศีลธรรมกลายเป็นส่วนหนึ่งของศาสนาเมืองประโยชน์เพื่อสังคม	๒๐๕
นักจริยธรรมยกศีลธรรมเป็นส่วนหนึ่งของศาสนาเป็นเรื่องของเฉพาะคน	๒๐๖
เขาค้นหาว่าสิ่งที่สุกมี ๔ : ความสุข ความเต็มแห่งสติปัญญา หน้าที่เพื่อหน้าที่ ความรักสากล	๒๐๗
เขาถือหลักจริยธรรมว่า มนุษย์ทุกคนยอมรับได้, มีเหตุผล, เข้าใจได้ทันที	๒๐๘
หลักจริยธรรมของเขามีสำหรับพุทธอธิบายในมหาวิทยาลัยเสียมากกว่า	๒๐๙
ศีลธรรมตามหลักพุทธศาสนามีตั้งแต่สำหรับครอบครัว	๒๑๐
เดี๋ยวนี้ปัญหาทางครอบครัวมากขึ้นเพราะขาดศีลธรรมไม่บังคับตนเอง	๒๑๑
ศีลธรรมสำหรับสังคมไปศึกษาได้จากเรื่องทศ ๖ สิงคาโลวาทสูตร	๒๑๒
ความเห็นแก่ตัวเป็นจุดตั้งต้นของความไม่มีศีลธรรมเพราะคนเอาส่วนเกิน	๒๑๓
ปัญหาอยู่ที่การกอบโกยส่วนเกิน, อยู่กินเพียงพอเหมาะพอที่จะไม่มีปัญหา	๒๑๔
ถ้าประพฤติตามหลักพุทธระคอมมิวนิสต์ไม่มี, <i>ต้องจุดไฟบ้านรับไฟฟ้า</i>	๒๑๕
พุทธศาสนามีหลักไม่เห็นแก่ตัว พร้อมทั้งจะบริจาคส่วนเกิน	๒๑๖

๑๑. ปรมัตถธรรมในฐานะเป็นธรรมศาสตร์เพื่อปัญหาทางวิญญาณ

๑๔ พฤษภาคม ๒๕๑๖

ทบทวนปัญหาที่อะไรจึงแสวงหาเครื่องตัดน่านาชนิด	๒๑๗
ปัญหามีอยู่ในทางกาย, ทางสังคม, ทางจิตหรือวิญญาณ	๒๑๘
ความไม่เห็นแก่ตัวเท่านั้นจะแก้ปัญหทั้งหมดได้เพราะทำถูกต้อง	๒๑๙
แก้ปัญหที่เกิดให้ถูกต้องตามเหตุคือทางกาย—จิต—วิญญาณ	๒๒๐
ปัญหาทางวิญญาณจะต้องใช้ปรมัตถธรรมคู่กันไปกับศีลธรรม	๒๒๑

ปัญหาทางวิญญาณมันลึกต้องอาศัยพระพุทธเจ้า, ซึ่งสอนผู้อื่นด้วย	....	....	๒๒๒
คนบังคับจิตไม่ได้จึงมีปัญหามาก, ไม่มีความสุข, วิตกกังวล ฯลฯ	....	....	๒๒๓
คนอายุมากมีปัญหามากเป็นอนุสัย, จิตใจจึงขุ่นมัว, อ่อนเพลีย	....	....	๒๒๔
การแก้ไขต้องมีวิชา, ปฏิบัติ, ผลของการปฏิบัติ, เป็นปรมัตถธรรม	....	....	๒๒๕
ศึกษาเรื่องภูมิ ๔ ของจิตใจ : กามา—รูปา—อรูปา—โลกุตตรภูมิ	....	....	๒๒๖
เมื่อเข้าใจในภูมิ ๔ แล้วจะสามารถถึงเอาปรมัตถธรรมแม้ชั้นสูงมาใช้ได้	....	....	๒๒๗
ปรมัตถธรรมชั้นที่คมเฉียบคือสัจจนาซึ่งเหมาะสมแก้ปัญหของขรवास	....	....	๒๒๘
การแสวงหาวิเวกทางกาย—จิต—อุปธิวิเวก, จะสบายกาย, นิรวณไม่กวน, สันนิเลศ			๒๒๙
ควรวีคให้ว่าง—สงบ—วิเวก—ไม่มีคมันเป็นปวิเวก, จะได้โลกุตตรทรัพย์	....	....	๒๓๐
จะศึกษาปรมัตถธรรมเรื่องสัจจนาได้จากสุตตันตปิฎก อุปริบัตถนาศกัฯ	....	....	๒๓๑
สัจจนา—ว่างจาก ทัวกู—ของกู จะแก้ปัญหาลงสุดได้แม้แก้ขรवास	....	....	๒๓๒
“สพเพ ธมมา นาลิ อภินิเวสาย” เป็นยอดของปรมัตถธรรม	....	....	๒๓๓
ปรมัตถธรรมคือการปฏิบัติเพื่อไม่มีคมันถือมันใด ๆ เป็น ทัวกู—ของกู	....	....	๒๓๔
ปรมัตถธรรมขจัดความทุกข์ได้ เพราะจิตว่างมีสติสัมปชัญญะ ปัญญาเต็ม	....	....	๒๓๕
ปฏิบัติธรรมชั้นลึกต้องรักษาจิตประภัสสรไว้ให้ได้ : ปกสฺสรมิทฺติ จิตฺติ	....	....	๒๓๖
ปรมัตถธรรมเป็นธรรมศาสตราสูงสุคสำหรับแก้ปัญหาลงจิตวิญญาณ	....	....	๒๓๗

๑๒. พุทธปรัชญาคือธรรมศาสตรา เพื่อปัญหาที่เพื่อหรือเกิน

๑๘ พฤษภาคม ๒๕๑๖

ปรัชญาในพุทธศาสนามีได้ในทุกสิ่ง, เป็นศาสตราตัดปัญหาที่เพื่อ	....	....	๒๓๘
ปัญหาทางจิตวิญญาณต้องตัดด้วยปรมัตถธรรมแล้วไม่ต้องเป็นทุกข์	....	....	๒๓๙
พุทธปรัชญาเป็นธรรมศาสตราเฉพาะปัญหาที่เพื่อหรือเกินจำเป็น	....	....	๒๔๐

ศาสนาไม่ใช่ปรัชญา; เป็นตัวศาสนามีทั้งศีลธรรม—ปรมาตม์	....	....	๒๔๑
สิ่งที่เรียกว่าปรัชญาในภาษาไทยนั้นแปลจากฝรั่งว่า ฟิโลซโซฟี	....	....	๒๔๒
คำเดิมเป็นสันสกฤตคนอินเดียเขาแปลว่ารู้จริงแล้วไม่ต้องค้นอีก	....	....	๒๔๓
ปรัชญาที่ถกเถียงกัน, เป็นความจริงที่เกินขอบเขตของภรรมาคมไม่สิ้นสุด	....	....	๒๔๔
เรามี ได้คิดเพื่อแก้ปัญหาของมนุษย์แต่คิดเพื่อประโยชน์แก่ความจริง	....	....	๒๔๕
ความรู้เพื่อของนักปรัชญาบางสิ่งพอใช้ประโยชน์ แต่อีกหลายสิบข้อมันเพื่อ	....	....	๒๔๖
วิทยาศาสตร์ที่ค้นมาพิสูจน์ทดลองแต่ปรัชญาเป็นการคำนวณ	....	....	๒๔๗
พุทธศาสนามีใช่เป็นรูปปรัชญาอย่างตะวันตก, คิดค้นเพื่อดับปัญหาคือทุกข์	....	....	๒๔๘
ปรัชญาคิดเผื่อๆ เพื่ออุคมคติ, พุทธปรัชญาเพิ่มมีเอาใช้คิด, ไม่ใช่อภิธรรม	....	....	๒๔๙
พระพุทธเจ้าทรงสอนเท่ากับไปไม้กำมือเดียว, นอกนั้นไม่จำเป็น	....	....	๒๕๐
สัจจะบางอย่างไม่จำเป็น, มิใช่เงื่อนไขแห่งพรหมจรรย์ ท่านไม่สอนเช่นอันตคาทิกฯ	....	....	๒๕๑
ท่านสอนเฉพาะสัจจะเพื่อประโยชน์แก่การดับทุกข์เช่นดูดยิงแล้วไม่ผ่าเอาศรออก	....	....	๒๕๒
ความจริงเพื่อความจริงอันไม่รู้จบนั้นคือปรัชญา, ไม่ดับทุกข์	....	....	๒๕๓
นักปรัชญากับนักศาสนาไม่ใช่คนเดียวกัน, นักศาสนาทำเพื่อดับทุกข์มิใช่คิดๆ	....	....	๒๕๔
พระพุทธเจ้าเป็นนักศาสนา, เป็นศาสดาสอนวิธีดับทุกข์ด้วยประพตติพรหมจรรย์	....	....	๒๕๕
ปรัชญาและอภิปรัชญาคือธรรมศาสตร์ที่จะตัดปัญหาที่เพื่อหรือเกิน	....	....	๒๕๖
อย่ามัวตั้งปัญหาอย่างอันตคาทิกทฤษฎีซึ่งคิดกระโดดสุดโต่งออกไป	....	....	๒๕๗
พุทธศาสนาห้ามมิให้พูดว่าอันนี้จริงอันนั้นไม่จริง, ตายแล้วเกิด, ไม่เกิด	....	....	๒๕๘
ศึกษาคำว่า Religion ซึ่งแปลว่า การปฏิบัติที่ผูกพันกับพระเจ้าคืออย่างไร	....	....	๒๕๙
พุทธปรัชญา, อภิธรรมปิฎก, เป็นเรื่องเพื่อ, ศาสนาเป็นการปฏิบัติ	....	....	๒๖๐

๑๓. จตุรวิยสังข์ คือหลักวิชายอดสุดของธรรมศาสตร์ ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๑๖

ทบทวนเรื่องศีลธรรมกับปรมัตถธรรม เป็นธรรมศาสตร์สำหรับแก้ปัญหา	๒๖๑
ศาสนาเป็นไต่ถามหลักปรัชญารูปเพื่อเจ้อและรูปวิทยาศาสตร์คือรู้อยู่กับใจ	๒๖๒
พุทธศาสนาเป็นศิลป มีความงามตามแบบทางจิตใจทั้งเบื้องต้นท่ามกลางและปลาย	๒๖๓
อริยสังข์จะมองในรูปวิทยาศาสตร์, ปรัชญา, ศิลป, หรือกวีนิพนธ์ก็ได้	๒๖๔
ถ้ายังไม่เห็นจริงก็เป็นปรัชญา, ถ้าปฏิบัติแล้วคับทุกข์ได้รู้สึกที่ใจก็เป็นวิทยาศาสตร์	๒๖๕
หลักศาสนาถ้าเข้าไม่ถึงก็มีแต่คตินิกงสงสัย ท้องอาศัยศรัทธาและบุญญา	๒๖๖
อริยสังข์เป็นสังข์ที่เป็นประโยชน์โดยตรง เหมือนใบไม้กำมือเดียว	๒๖๗
แยกได้เป็น ๔ หรือ ๒ หรือ ๑ เดียว คือพรหมจรรย์เพื่อความคับทุกข์	๒๖๘
อริยสังข์เป็นหลักวิชา, เป็นยอดสุดของธรรมศาสตร์, เรียกอริยสังข์เล็กคือ	
มรรคมืองค์ ๘	๒๖๙
อริยสังข์ใหญ่อธิบายละเอียดตั้งแต่ทุกข์สมุทัยเป็นรูปปฏิจสมุปบาท	๒๗๐
ทุกข์ = ความทุกข์ทั้งหลาย, เหตุให้เกิดทุกข์ต้องพบถึง ๑๑ อย่าง, คับทุกข์	
ต้องไล่มาจากอวิชชา ฯ	๒๗๑
ปฏิจสมุปบาทเป็นเรื่องอริยสังข์โดยพิสดาร, มีพระพุทธานิธิอธิบายไว้มาก	๒๗๒
ทุกขอริยสังข์ คือความทุกข์ที่เจ็บปวดทรมาน ที่เราไม่ต้องการ	๒๗๓
ในแง่ของปรัชญา หมายถึงไกลออกไปถึงน่าเกลียด ดูแล้วเศร้า ฯลฯ	๒๗๔
สังขารเป็นทุกข์คือความปรุงแต่งในจิตใจมนุษย์เป็นทุกข์เพราะต้องทน	๒๗๕
โดยกิริยาอาการได้แก่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย พลัดพราก โสกะ ฯลฯ	๒๗๖
โดยความหมายแท้จริงถึงถึงความเจ็บปวดที่มาจากยึดมั่นถือมั่น, ทนยาก	๒๗๗
ความทุกข์มี ๒ ชั้น : ตามธรรมชาติ, และเพราะมีอุปาทานยึดมั่นด้วย	๒๗๘

ในแง่ของศาสนา ทุกข์คือความเจ็บปวดในทางจิต—วิญญาณ	....	....	....	๒๗๙
ทุกข์ในอริยสัจจ์ ตรัสว่า ทุกข์อริยสัจจ์เป็นสัจจะอันหนึ่งในสี่	....	....	....	๒๘๐

๑๔. จตุราริยสัจจ์หลักวิชาสุดยอดของธรรมศาสตร์ (ต่อ) ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๑๖

อริยสัจจ์นี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงทั้งอย่างย่อและพิสดาร	....	....	....	....	๒๘๑	
ทุกข์สมุทัยในอริยสัจจ์เล็ก คือ ตัณหา ๓, สมุทัยแปลว่าตั้งขึ้นพร้อม	....	....	....	....	๒๘๒	
ตัณหาแปลว่าความอยากด้วยความรู้คืออวิชา, อยากด้วยวิชาไม่ใช่ตัณหา	....	....	....	....	๒๘๓	
มีความรู้ถูกต้อง ต้องการนั้นนี้ ไม่ใช่โลกหรือตัณหา, เป็นเพียงต้องการ	....	....	....	....	๒๘๔	
อยากด้วยความรู้จะเกิดทุกข์เร่าร้อน เช่น <i>กามตัณหา</i> , การสืบพันธุ์ล้วน ๆ						
ไม่ใช่ตัณหา	....	....	....	....	....	๒๘๕
<i>ภวตัณหา</i> คืออยากเป็น อยากมีอะไรที่น่าเป็น, มีทั้งทางเพศหรือไม่เกี่ยว	....	....	....	....	....	๒๘๖
ขึ้นชื่อว่าความอยากบางคนถือเป็นตัณหาหมด, ไม่ถูกต้อง, อยากด้วยใจจึงเป็นตัณหา						๒๘๗
วิภวตัณหา—ไม่อยากเป็นนั้นนี้, เป็นความรู้สึกที่เร่าร้อน	....	....	....	....	....	๒๘๘
ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์คือชาติ ทั่วกันใหม่, เกิดบ่อยก็ใหม่เรื่อย	....	....	....	....	....	๒๘๙
ทุกข์สมุทยวารในอริยสัจจ์ ใหญ่ศึกษาตามหลักปฏิจจสมุปปาท	....	....	....	....	....	๒๙๐
อายตนะในกับนอกพบกันเกิดจักขุวิญญาณเกิดผัสสะเวทนา	....	....	....	....	....	๒๙๑
เวทนาที่มาจากสัมผัสด้วยอวิชาแสดงบทต่อไปเป็นตัณหา—อุปาทาน	....	....	....	....	....	๒๙๒
อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ—ชาติ—แล้วเกิดทุกข์ต่างๆ	....	....	....	....	....	๒๙๓
ขณะที่ความรู้สึกประกอบด้วยอวิชา ปรงกันต่อ ๆ ไป ถ้าสติมาทันอาจหยุดได้						๒๙๔
ทุกข์เกิดจากอะไรก็ตามลำดับมา, จะว่าเกิดเพราะมีธาตุก็ได้	....	....	....	....	....	๒๙๕
เหตุให้เกิดทุกข์เป็นเรื่องของอิทัปปัจจัยตามฝ่ายเกิดให้เป็นทุกข์	....	....	....	....	....	๒๙๖
ทุกข์นี้ โจรก็คือดับตัณหาเสียและดับทั้งแก่อวิชาอื่น ๆ ก็ดับหมด	....	....	....	....	....	๒๙๗

	หน้า
เกิดทุกข์แล้วรู้จักเข็ดหลาบก็เกิดวิชา การปรุงต่าง ๆ ก็เปลี่ยนกระแสเป็นดับหมด	๒๙๘
มีสติตลอดเวลา จนถึงขณะที่เกิดคณทาก็จะดับกิเลสได้ด้วยสติในขณะนั้น ๆ	๒๙๙
สติจึงเป็นสิ่งจำเป็นในทุกกรณี, เป็นเครื่องกันกระแสปฏิบัติสมบูรณ์บาท	๓๐๐
สติกันกระแสแห่งความทุกข์ เปลี่ยนไปเป็นเกิดวิชา ดับทุกข์เสีย	๓๐๑
สติเป็นเครื่องมืออันสำคัญ, พาเอาสัมปชัญญะปัญญามาทันทั่วทั้งที่ด้วย	๓๐๒
มีสติมาป้องกัน อาสวะ อนุสัย ก็ไม่ถูกเพิ่มเป็นราคะ ปฏิฆะ อวิชชา	๓๐๓
อนุสัยเป็นความชินเพิ่มหรือลดได้เร็วเพราะอำนาจของสติ	๓๐๔
การดับทุกข์จึงต้องดับให้ได้ไปตามสมควรโดยลำดับ	๓๐๕

๑๕. จตุราริยสังขัจฉ์ในฐานะเป็นหลักวิชาสุดท้ายของธรรมศาสตร์ (ต่อ)

๒๒ พฤษภาคม ๒๕๑๖

ทบทวนความรู้เรื่องอริยสังขัจฉ์ ๔ ที่กล่าวมาแล้วถึงอริยสังขัจฉ์ข้อ ๓	๓๐๖
ข้อปฏิบัติที่ทำให้ถึงดับทุกข์ไม่เหลือ ได้แก่มรรค = หนทาง	๓๐๗
มรรคแปลว่าหนทางหรือทางเดินของสัตว์หรือคน	๓๐๘
หนทางนี้เป็นข้อปฏิบัติมีองค์ ๘ เรียกมัชฌิมาปฏิปทา, เป็นทางสายกลาง	๓๐๙
มรรคต้องพูดว่า มรรคมีองค์ ๘ เพราะต้องถูกต้องประกอบกันทั้ง ๘ องค์	๓๑๐
เริ่มด้วยคำสมาธิต่าง ๆ : ทิวฐิ, สังกัปะปะ, วาจา, กัมมันโต และสัมมาอาชีโว, วាយโม, สติ, ต้องทำให้ถูกต้องโดยลำดับ	๓๑๑
สัมมาสมาธิเป็นข้อ ๘, จัดเป็นกลุ่มได้ ๓ : ปัญญา—ศีล—สมาธิ, นี่พูดลำดับปฏิบัติ	๓๑๒
ปฏิบัติอริยมรรคต้องนำด้วยปัญญาเป็นทางสายเดียวเรียกเอกายนมรรค	๓๑๓
ปฏิบัติเป็นหลักทั่วไปเรียกมัชฌิมาปฏิปทา—สายกลางไม่เอียงซ้าย—ขวา	๓๑๔

	หน้า
เอียงข้างอรรถกถิมทานุโยค—ทำตนให้ลำบาก, กามสุขัลลิกานุโยค—หลงกาม	๓๑๕
พุดอย่างเป็นกลางคือเป็นไปตามกฏอิทัปปัจจยตา, ตามเหตุตามปัจจัย	๓๑๖
อริยมรรคมีองค์ ๘ คือกรรมที่ทำให้พ้นตีพันชั่ว, เป็นสิ่งที่ท่านตรัสรู้เอง	๓๑๗
มัชฌิมาปฏิปทาเป็นเครื่องทำให้เกิดปัญญา, ญาณ, จักขุ, เพื่อดับทุกข์ทั้งปวง	๓๑๘
อริยสัจ ๔ เป็นรูปโครงของพุทธศาสนา, มีใจความเป็น logic	๓๑๙
จะศึกษาเรื่องใดใช้หลัก คืออะไร, จากอะไร, เพื่ออะไร, โดยวิธีใด, จะสมบุรณ์	๓๒๐
อริยสัจ ๔ มีหลักสั้น ๆ ว่า อย่างที่ ๑ ควรรู้, ๒ ควรละ, ๓ ทำให้แจ้ง ๔ ทำให้มี	๓๒๑
อริยสัจ ๔ แก้ปัญหาได้ทุกชนิด, โลกไม่มีสันติภาพเพราะไม่ปฏิบัติ ตามหลัก ๔	๓๒๒
โลกปัจจุบันกำลังล่อยไปตามกระแสปฏิจาสมุปบาทฝ่ายสมุทยวาร	๓๒๓
สัตว์โลกทำผิดหลักอริยสัจ ๔ จึงไม่มีสันติภาพ, จมอยู่ในทุกข์มากขึ้น	๓๒๔
ความประสพสุข สัตว์ทั้งหลายต้องทำเอง, ไม่ใช่หน้าที่ของพระเจ้า	๓๒๕

๑๖. สมาธิภาวนาแบบอานาปานสติภาวนา. ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๑๖

หมวดที่ ๑ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน.

การบรรยายครั้งนี่เจตนาแสดงให้ดูและให้ทุกคนลองทำ	๓๒๖
การเตรียมเบื้องต้นในการปฏิบัติ, วิธีนั่งและให้ลองทำตาม	๓๒๗
ฝึกหัดนั่งขัดสมาธิขั้นเดียว, นั่งท่าชาวอินเดีย, ท่าวัชรอาสน์ หรือสมาธิเพชร	๓๒๘
สอนให้นั่งตัวตรง วางมือ, วางขา, ประคองตัวตามแบบที่ทำให้ดู	๓๒๙
ให้นั่งลืมตา พังดูปลายจมูก, ไม่สนใจใดๆ, หายใจตามสบาย	๓๓๐
ฝึกทำความรู้สึกเมื่อหายใจออกยาวสุด, หายใจเข้ายาวสุดผ่านจุดใดๆ	๓๓๑
อธิบายและฝึกขั้นที่ ๑ วิ่งตามการหายใจ, เอาสติกำหนดลมหายใจ	๓๓๒

	หน้า
ชั้นที่ ๒ สังเกตรู้ว่าลมหายใจเข้ายาวออกยาว, เข้าสั้นออกสั้น	๓๓๓
ชั้นที่ ๓ ทำความรู้อีกลมหายใจกับกายเนื้อสัมพันธ์กันอยู่	๓๓๔
ชั้นที่ ๔ บังคับร่างกายให้สงบรับด้วยวิธีบังคับลมหายใจทั้งออก—เข้า	๓๓๕
ทบทวนบทเรียนวิ่งตาม, ไม่วิ่งตาม, เผ้าคูกอยู่ที่ปลายจมูก	๓๓๖
ชุดเผ้าคูกนี้ หายใจยาว—สั้น วิ่งตามเข้าออกจนรับ, ขึ้นสามสร้างมโนภาพ	๓๓๗
สร้างมโนภาพ, หลับตาแล้วให้เห็นภาพที่กำหนดไว้	๓๓๘
น้อมจิตไปอย่างไรจะเห็นอย่างนั้น ให้เห็นอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก	๓๓๙
เห็นรูปใหม่โนภาพ เรียกว่านิมิต, เฟ่งเป็นอุกคหะนิมิต	๓๔๐
ตอนนี้เปลี่ยนรูปร่างขนาด สีความเคลื่อนไหวของภาพ, การหายใจยังคงเดิม	๓๔๑
บทเรียนที่ ๕ นี้เลือกเอามโนภาพที่เหมาะสม เฟ่งเห็นอยู่ กำหนดองค์ฌาน	๓๔๒
จิตเกาะอยู่ที่วัตถุวิจาร์เหมือนอาการลูกวัวผูกติดกับหลัก	๓๔๓
ถึงองค์ฌานที่ ๕ เอกัคคตา เรียกว่าสมาธิสมบุรณ์เป็นปฐมฌาน	๓๔๔
ถึงปฐมฌานไม่ต่ออีกก็ได้ น้อมจิตไปพิจารณา อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้โดย	๓๔๕
สรุปทบทวนความรู้และบทเรียนฝึกหัดทุกครั้งที่ยังหายใจเข้าออก	๓๔๖
ให้รู้ว่าอานาปานสติกำหนดกรรมใดกรรมหนึ่งมี ๕ บทเรียน	๓๔๗
เอาคำบาลีของหมวดที่ ๑ มาท่องสวดปากเปล่าแล้วฝึกทบทวนตั้งแต่แรก	๓๔๘
ต้องชื่อตรงต่อความเป็นพระ อย่าสนใจเรื่องอื่น ก็จะบรรลุผลได้	๓๔๙

๑๑. สมาธิแบบอานาปานสติภาวนา (ต่อ)   ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖

หมวดที่ ๒-๓

จะปฏิบัติขั้นไหนต่อไป ต้องทบทวนตั้งแต่บทเรียนที่ ๑ ไปก่อนเสมอ	๓๕๐
ทวนหมวดที่ ๑ ตั้งแต่แรกจนเป็นปฐมฌาน แล้วจึงทำบทต่อไป	๓๕๑

อธิบายปริบทต่างๆ ให้เข้าใจเสียก่อนได้แก่เวทนา, สุขเวทนา	....	....	....	๓๕๒
สิ่งสำคัญที่รบกวนมนุษย์เราคือเวทนาที่เป็นสุข, เป็นทุกข์, ไม่สุขไม่ทุกข์	....	....	....	๓๕๓
ขั้นที่ ๑ ของหมวดนี้มีสูตรว่า ปิทีปฏิสังเวที, ชั้น ๒ สุขปฏิสังเวที,				
ขั้นที่ ๓ จิตตสังขาระปฏิสังเวที—ขั้นนี้รู้จักว่า ปิทีและสุขปรุงแต่งจิต				๓๕๔
ขั้นที่ ๔ บัสนัมภยงฺฯ ทำจิตตสังขารให้ว่างบ้อยู่, ในการฝึกเอาปิทีและสุขมาเผ้าดู				๓๕๕
บทเรียนที่ ๑ ท้องหาปิทีและสุขมาเป็นสิ่งสำหรับรู้สึกอยู่	....	....	....	๓๕๖
จากปิทีเปลี่ยนเป็นความสุขก็ทำความรู้สึกอยู่อย่างนั้น,				
ระยะนี้สังขารแปลว่าเครื่องกระตุ้น	....	....	....	๓๕๗
จิตตสังขารเป็นเครื่องกระตุ้นให้เกิดจิตขึ้นมาทำให้กิริยารูปใด ๆ ก็ได้				๓๕๘
ถ้าทอนกำลังปิทีและสุขได้ อานาจรกระตุ้นจิตให้กคินก็จะน้อยลง				๓๕๙
ปิทีและสุขทำให้หลงไหลเกิดความกตัญญูต่างๆ เกี่ยวกับจะควบคุม, ดูข้อร้ายของมัน				๓๖๐
เริ่มระอาต่อบิทีและสุข, มันถอยกำลังลง เรียกว่าจิตตสังขารว่างบ้อยู่	....	....	....	๓๖๑
จิตกคินพุ่งช่านในเรือใจ คุให้เห็นสิ่งกระตุ้นคือรสร้อยจะแก้ได้				๓๖๒
พระพุทธเจ้าทรงชี้ตัวเวทนาเป็นข้าศึก ปัญหาหนักแก่มนุษย์	....	....	....	๓๖๓
ในหมวดเวทนานี้ต้องปฏิบัติให้พบความรู้สึกจริง ๆ มิใช่คิด ๆ เอา				๓๖๔
หมวดที่สามจิตตะปฏิสังเวที มี ๔ ชั้นทำจิตปราโมทย์, บันเทิงให้ตั้งมั่นปล่อยวาง				๓๖๕
จิตมีทุกข์, ไม่มีทุกข์อย่างไร ดูความรู้สึกนี้, แล้วลองบังคับจิตดู	....	....	....	๓๖๖
ต้องสังเกตทุกคน : ปราโมทย์บันเทิง, ตั้งมั่นตลอดเวลาหายใจเข้าออก				๓๖๗
แล้วถึงขั้น ๔ ปล่อยวางเสีย บังคับจิตมิให้สิ่งใด ๆ มารบกวน	....	....	....	๓๖๘
รักษาจิตให้ตั้งมั่นเกลียดจากสิ่งปรุงแต่งทั้งปวง หยุดหนึ่งสงบอยู่	....	....	....	๓๖๙
บททวนการปฏิบัติทุกชั้นว่า อานาปาฯ ต้องกำหนดสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่				๓๗๐
ทุกครั้งที่ย้ายใจก็กำหนดอยู่ที่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มิใช่ที่ลมหายใจ	....	....	....	๓๗๑

๑๔. สมาธิภาวนาแบบอานาปานสติภาวนา (ต่อ) ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๑๖
(หมวดที่ ๔ ธรรมานุบัสสนาสติปัฏฐาน)

บททวนหมวดที่ ๑ ประกอบอยู่ด้วยสติ	๓๗๒
บททวน หมวดที่สอง ที่สาม เกี่ยวกับเวทนาและจิตที่อธิบายแล้ว	๓๗๓
หมวด ๔ ผูกจิตอยู่ในอำนาจได้ก็ ใช้จิตที่ผูกดีแล้วพิจารณา ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา	๓๗๔
คำสำคัญในหมวด ๔ : อนิจจานุบัสสี, วิราکانุบัสสี นิโรธานุบัสสี ปฏินิสสัคคา ฯ	๓๗๕
หมวด ๔ เป็นบัญญัติล้วน ๆ, หมวดแรก ๆ เป็นเรื่องสมาธิ	๓๗๖
บทเรียนที่ ๑ อนิจจานุบัสสี—เห็นด้วยความรู้สึกอยู่ว่าไม่เที่ยง	๓๗๗
เห็นความไม่เที่ยงคือเปลี่ยนแปลงเรื่อยของเวลา, รูปร่าง, การกินเนื้อที่	๓๗๘
พิจารณาในร่างกายทุกส่วนมันไม่เที่ยง, พอเห็นจริงเข้าก็ระอา	๓๗๙
เห็นความไม่เที่ยงจนเกิดความเบื่อหน่ายเรียกว่านิพพิทา	๓๘๐
ดูความไม่เที่ยงลึกเข้าไป จนกลายเป็นความยึดมั่นถือมั่นเรียกว่าวิราکانุบัสสี	๓๘๑
วิราคะเป็นญาณความรู้, เห็นเต็มที่ในการหมกมิดเลสก็เป็นอริยมรรค	๓๘๒
พอมีความรู้สึกจางออกถึงที่สุดถือว่าทุกข์ดับ เรียกว่านิโรธานุบัสสี	๓๘๓
เมื่อทุกข์ดับไป นับว่าไม่มีความทุกข์ โดยไม่ต้องพูดถึงสุข	๓๘๔
จิตไม่สุขไม่ทุกข์, ว่างเฉย, ไม่รักชัง, ดูข้างลงไปอีกเห็นความสลัดถิ่น	๓๘๕
เหมือนเป็นโจรปล้นเอาธรรมชาติมาเป็นเราเป็นของเรา, สลัดถิ่นเสีย	๓๘๖
ว่างจาก ทั่วๆ—ของๆ เป็นปฏินิสสัคคานุบัสสี, รู้สึกหลุดพ้นจากทุกสิ่ง	๓๘๗
อานิสงส์ของอานาปาฯ ขนสูงบรรลุนิพพาน ทำลงมาได้รับการพักผ่อน ฯลฯ	๓๘๘
เป็นเรื่องธรรมศาสตร์ฯ แก้ปัญหาความทุกข์ทุกแง่ทุกมุมในชีวิตประจำวัน	๓๘๙
อานาปานสติภาวนา, เจริญด้วยลมหายใจออก—เข้า, มีศีล สมาธิ บัญญัติครบ	๓๙๐

๑๕. ผลของการใช้ธรรมศาสตร์ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๑๖

ธรรมศาสตร์เป็นธรรมสำหรับตัดปัญหาของคน, สังคม, และของโลก	....	๓๙๑
ปฏิบัติตามหลักอานาปานสติเป็น ศีล สมาธิ ปัญญา สมบูรณ์	....	๓๙๒
ผลของการปฏิบัติก็คือมุงบรลุ มรรค ผล นิพพาน กระทั่งประโยชน์แก่โลก	....	๓๙๓
หลักปฏิบัติในการใช้ธรรมศาสตร์ก็เพื่อความป็นอารยชน	....	๓๙๔
ควรเข้าใจคำว่า มรรค ผล นิพพาน โสตา, สกิทาคา, อนาคามี, อรหันต์	....	๓๙๕
จุดแรกจะเข้าถึงผลดังกล่าวเรียกว่ากระแสแห่งการละตัวกู—ของกู	....	๓๙๖
พระโสตาบันละกิเลสได้เรียกว่าสัkkายทิฏฐิ, วิจิจจนา, สีลพัทตูปรามาส	....	๓๙๗
พระสกิทาคามี, อนาคามี, อรหันต์ ละราคะ โทสะ โมหะ มากขึ้นเป็นลำดับ	....	๓๙๘
เริ่มการละตัวกู—ของกู ต้องมองเห็นสิ่งที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยยึดถือไม่ได้	....	๓๙๙
เห็นโดยไม่ลังเล, ไม่ม่งมายลบล้ำศีลและพรตเป็นของศัkkัสมิทธิ	....	๔๐๐
ตัวอย่างเช่นเขว่นพระเครื่องวางให้ โง่หรือฉลาดต้องพิจารณาดู	....	๔๐๑
ผู้ถึงกระแสแท้จริงต้องเริ่มละสัkkายทิฏฐิ, วิจิจจนา, สีลพัทตูปรามาสได้	....	๔๐๒
การกลับมาของพระอริยะที่ตีความชนิดที่ไม่ใช่ตาย, แต่เป็นเรื่องของจิต	....	๔๐๓
คำว่า ครั้ง ของการกลับมาไม่ใช่ตายแล้วเกิด, แต่เป็นเกิดทางจิต	....	๔๐๔
คำ ราคะ มิใช่กาม แต่หมายถึงรัก—พอใจ, มานะ คือสำคัญมั่นหมาย		
อุทธัจจะ คือจิตที่ง สนใจในส่วนที่น่าสนใจ ไม่ถึงรัก—เกลียด	....	๔๐๕
อาสวะ คือความชินรุนแรงมากที่ทำให้ความทุกข์ให้เกิดขึ้นจาก อนุสัย	....	๔๐๖
อนุสัย คือทำความชินซ้ำ ๆ ในเรื่องรัก เกลียด กลัว โกรธ, แสดงออกเป็นอาสวะ		๔๐๗
การสิ้นกรรมสันภพ ต้องศึกษาให้เข้าใจถูกต้องในคำกรรม, ปฏิกริยา, วิบาก	....	๔๐๘
ศึกษาคำว่า สอุปาทิเสสนิพพาน, อนุอุปาทิเสสนิพพาน ให้เข้าใจถูกต้อง	....	๔๐๙
ควรดูเรื่องนิพพานในพระคัมภีร์ อิติวุตตกะ และ อังคุตตรนิกาย	....	๔๑๐

	หน้า
สรุปความที่บรรยายมาแล้ว, เหตุที่ให้ชื่อเรื่องว่า ธรรมศาสตร์	๔๑๑
ศีลธรรมเป็นธรรมศาสตร์ค้ำบัณฑูหาของสังคม, ประมัตต์ค้ำบัณฑูหาปัจเจกชน	๔๑๒
ปรัชญาเป็นศาสตร์ค้ำบัณฑูหาส่วนที่เพื่อหรือเกิน, อริยสัจมีใช้ปรัชญา	๔๑๓
เราจะใช้ธรรมศาสตร์เป็นอนุกรมแห่งชีวิต, ต้องมีธรรมะตามขั้นของชีวิต	๔๑๔
นักศึกษาคควรปฏิบัติจน เห็นรอยวิวก่อนกระโดดไปแจกของส่องตะเกียง	๔๑๕
คนสมัยนี้ไม่มีอุคมกคิอะไร นอกไปจากกามารมณ์, จิตต่ำ, จะถึงนิพพานได้อย่างไร	๔๑๖
ควรมีธรรมะคู่กันไปกับชีวิต, ขาดธรรมะเมื่อไรตายเมื่อนั้น	๔๑๗
บัณฑูหาส่วนใหญ่ว่า เกิดมาทำไม จะได้ด้วยการปฏิบัติธรรม	๔๑๘
ควรจะหวังไม่ให้ชีวิตนี้เป็นหมัน, ไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา	๔๑๙

ธรรมศาสตร์

— ๑ —

๒๙ เมษายน ๒๕๑๖

ธรรมศาสตร์มีค่าเท่ากับปัญญาวุธ.

วันนี้เป็นวันแรกของการกำหนดให้ ที่เป็นกลุ่มธรรมศาสตร์ มาเพื่อรับการอบรมศึกษาธรรมะ, จึงคิดว่าจะเริ่มการบรรยายชุดนี้ในวันนี้นักันสักชุดหนึ่ง,

สำหรับในวันนี้ก็ไม่ได้ตั้งใจจะพูดอะไรมาก เป็นการทำความเข้าใจทั่วไป มากกว่าที่จะพูดเรื่องใดโดยเฉพาะ, แต่ถึงอย่างนั้นก็ขอให้สนใจฟังให้ก็เป็นพิเศษด้วย เหมือนกัน, มันเป็นเรื่องเกี่ยวกับคำพูด, แต่ถ้าเราเข้าใจคำพูด ก็เป็นอันว่าเข้าใจเนื้อหา ได้ด้วย.

คำปรารภในการบรรยายชุดนี้.

เรื่อง คำพูด นี้สำคัญ ตรงที่ว่ามัน เปลี่ยนไปตามยุคตามสมัยไปตามถิ่นที่ มันทำให้เกิดความสับสน, บางทีก็กำกวม เช่นคำในประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นต้นตอของ พุทธศาสนา คำเดียวเท่านั้น พอมาถึงเมืองไทยก็เปลี่ยนความหมาย อย่างนี้เป็นต้น,

กระทั่งมาเมืองไทยแล้ว แรกๆก็มีความหมายอย่างหนึ่ง มาบัดนี้^{๕๕}ก็มีความหมายที่เปลี่ยนไปไม่น้อย. ฉะนั้น เราควรจะทราบข้อเท็จจริงอันนี้ ซึ่งเป็นอุปสรรคอยู่มากในการที่จะเข้าใจธรรมะ.

ถ้าพูดโดยธรรมชาติแท้ๆ ธรรมะ หรือปรัชญาก็ตาม มันเข้าใจไม่ได้ เข้าใจไม่ได้ง่าย ก็เพราะว่าคำพูดของมนุษย์ ที่มีอยู่ในเวลานี้ ไม่พอที่จะใช้กับความหมายอันหนึ่งๆ ที่มันพบใหม่ ในวงของธรรมะของศาสนาของปรัชญา, แล้วในยุคแรกยุคศึกษาคำบรรพ์ มันก็เป็นอย่างนั้น กระทั่งมาบัดนี้มันก็ยังเป็นอย่างนั้น ยังมีสภาพอย่างนั้น; แต่แง่คิดทางปรัชญาทางธรรมะที่พบใหม่ คำพูดมีไม่พอที่จะบรรยาย.

อีกอย่างหนึ่ง เคียงนี้^{๕๖}ก็มีความลำบากมาก เกี่ยวด้วย เรื่อง คำพูดแม้ในภาษาไทย พูดไทยกับคนไทยนี้ ก็ยังอธิบายธรรมะให้เป็นที่เข้าใจไม่ได้, แล้วก็คนๆ หนึ่ง มักจะมีการตีความหมายของคำๆ หนึ่งกว้างแคบ สูงต่ำกว่ากันอยู่ไม่มากนักน้อย, เราจึงต้องเถียงกันด้วยคำพูด. แล้วยิ่งไปพูดให้ชาวต่างประเทศฟังแล้วก็ยิ่งลำบาก, อธิบายธรรมะให้ชาวต่างประเทศฟัง ก็ยิ่งลำบากหลายเท่ากว่าการที่จะพูดเป็นภาษาไทยกับคนไทย. ^{๕๗}ถ้าอย่างไรรู้ก็ทำความเข้าใจให้เป็นที่ชัดเจนกันเสีย ว่าเกี่ยวกับภาษานี้มีอยู่อย่างนี้, แล้วบางทีก็ช่วยได้มากถ้าเข้าใจความหมายของคำนั้นถูกต้องมาตั้งแต่แรกเริ่มเดิมที. วันนั้นก็พูดถึงเรื่องนี้เป็นส่วนสำคัญ.

การบวชระหว่างปีตภาคนี้ ^{๕๘}ถือโอกาสมาทำการศึกษา หรืออบรมอะไรบ้าง, เพื่อประโยชน์อะไร, เพื่อจะได้อะไร, ผมคิดว่าก็เป็นปัญหาด้วยเหมือนกัน, ที่หวังว่าจะได้นั้น บางทียังจะน้อยกว่าที่ควรจะได้ก็ได้, หรือกระทั่งนึกเดี๋ยวก็ได้. ขอให้กึกกู่ให้ดีๆว่า การที่จะหาความรู้จากสถานที่นี้, จะหาความรู้เพื่อประโยชน์อะไร, ถ้าเพื่อประกอบการศึกษา ที่จะศึกษาต่อไปในมหาวิทยาลัย อย่างนี้มันก็ได้, แล้วบางท่านอาจจะคิดว่า ได้

เท่านั้นก็พอแล้ว. แต่ที่จริงมันควรจะได้มากกว่านั้นมาก คือ การศึกษาธรรมะนี้ มันเพื่อประโยชน์แก่บุคคลนั้นจนตลอดชีวิตในทุกๆ เรื่อง ที่เกี่ยวกับการมีชีวิต. แม้ว่าไม่เป็นนักศึกษาในมหาวิทยาลัย ก็ยังมีความจำเป็นหรือความเหมาะสมที่จะศึกษาธรรมะอยู่นั้นแหละ, แม้จะเห็นกันเสียว่า ธรรมะนี้เป็นเรื่องเล็กๆ เรื่องหนึ่ง ที่จะเอาไปประกอบเรื่องอื่น ให้ทำกิจการอื่นอื่นให้ได้.

การที่จะเห็นว่าเรื่องธรรมะนั้นมันเป็นเรื่องใหญ่ของคนเราทั้งหมด, ส่วนการศึกษาอย่างอื่นนั้นเพื่อประกอบเรื่องของธรรมะ, นี้ขอให้ไปลองคิดดูให้ดี ๆ ว่าเรียนธรรมศาสตร์นี้เป็นเรื่องใหญ่ที่สุด, แล้วเรียนธรรมะประกอบ, หรือว่าเรียนธรรมศาสตร์เพื่อประกอบ เป็นส่วนประกอบน้อยๆ ส่วนหนึ่งของเรื่องธรรมะ คือเรื่องชีวิตทั้งหมด ซึ่งอยู่ไปจนกว่าจะตาย, นี้มีปัญหามากไม่มีที่สิ้นสุด.

เคยสังเกตเห็น บางคน ได้ผลผลิตเดียวจากธรรมะ; นี้ก็เป็นที่น่าเสียดายเวลา คือเขาไม่ทราบว่ามีปัญหาทั้งหมดนั้นคืออะไร, ปัญหาทั้งหมดของคนเราคนหนึ่งตลอดชีวิตชาติหนึ่งคืออะไร, แล้วอะไรจะเป็นสิ่งที่จะช่วยทำลายปัญหานั้น คือจะแก้ปัญหานั้น. นี้เราจะต้องพูดกันตรงๆ คือว่าผมก็นิยมพูดตรงๆ เพื่อประหยัดเวลาเพื่อเข้าใจง่าย เพื่อฟังง่าย ตรงไปตรงมา จึงพูดใช้คำที่คนบางคนเขาฟังแล้วเขาหว่า ผมดูถูกดูหมิ่นลบหลู่ หรือพูดหยาบคาย. เรื่องนี้มันก็ช่วยไม่ได้, เรื่องที่พูดตรงๆ แล้วฟังดูบางทีก็หยาบคาย.

เดี๋ยวนี้เรามีเวลาน้อย มีเรื่องมาก บางทีก็ได้มีการทำอย่างชนิดที่ขี้คิดมันถือมันสำคัญผิดมากเกินไป ยากที่จะถอนออกได้, จะปลุกให้ตื่นนอนอย่างนี้ จะไปสะกิดๆ นี้ไม่ตื่น, ไปทุบสัก ๒ ตีง มันก็ไม่ตื่น ถึงขนาดที่จะต้องถลกหนังหัวออกเท่า ๒ นิ้ว จึงจะตื่น, นี้ขอให้ภัยด้วย ในการที่การพูดจានี้อาจจะฟังแล้วไม่น่าฟัง และรุนแรง

ไปบ้าง, ขอให้ถือว่ามันเป็นการพุกกันระหว่างเพื่อนมนุษย์ ที่มีการเห็นอกเห็นใจหรือ
ทุกข์ร้อนแทนกัน อย่างนี้ก็ดี, หรือว่าผู้ฟังควรจะฟังในลักษณะที่ว่า เรากำลังมีปัญหา
มากมายเหลือเกินในสังคมมนุษย์นี้ จะต้องรีบหาสิ่งที่จะแก้ปัญหาได้.

ให้เป็นที่ยุติกันเสียที่ว่า มนุษย์มีปัญหาเรื่อย ๆ มา จะพุกกันอย่างไรว่า
มนุษยชาติซึ่งมีอายุหลายหมื่นปีแล้ว มันก็ยังมีปัญหาตั้งแต่เริ่มมีมนุษยชาติ จนกระทั่งบัดนี้
ปัญหายิ่งมาก ปัญหาของมนุษยชาติ. ที่มนุษย์คนเดียว จะมีปัญหาตั้งแต่แรกเกิดมา
จนกระทั่งบัดนี้ ก็มีปัญหาคือส่วนตัวมนุษย์คนนั้นมากชั้น ๆ, โดยเฉพาะมนุษย์ที่เกิดในยุค
ปัจจุบันนี้ มีปัญหามากอย่างยิ่ง แล้วก็โดยไม่รู้สึกรู้สีกว่า เพราะว่าเราเกิดขึ้นมาในโลก หรือ
ล้มตาศึ้นมาในโลก ในยุคที่มันมีอะไรรุนแรงมาก ใช้คำว่ารุนแรง ซึ่งรวมไปทุก ๆ ทาง
ทุก ๆ แ่งทุก ๆ มุม.

ผมสังเกตด้วยตนเอง รู้สึกของตนเองว่า เมื่อสัก ๕๐ ปีมาแล้ว เท่าที่ผม
จะจำความได้ดี ปัญหาของคนไม่มากอย่างนี้, นี่ชั่ว ๕๐ ปีเท่านั้น เดียวนี้มันมีปัญหา
พอเกิดมาเท่านั้นแหละ มันก็ยังมีปัญหามากกว่ายุคไหน่มาก, ชั่ว ๕๐ ปีมันเป็นอย่างนี้
แล้วมันตั้งร้อย ๆ ปี พันปีมันจะต่างกันอย่างไร, หรือว่าต่อไปข้างหน้าอีกสักร้อยปี คน
จะมีปัญหามาก กล้าย ๆ กับว่าพอเกิดมาก็จะเป็นบ้า, เดียวนี้มันก็จะน้อง ๆ เป็นบ้าแล้ว
กระมัง. พอเกิดออกมามันมีปัญหารอบค้ำจนหัวหมุน แล้วมีโรคเส้นประสาทอ่อน ๆ
กันอยู่ทุกคน, อาการอย่างนี้มันไม่มีเมื่อสัก ๕๐ ปีมานี้, ขอให้คิดดูให้ดี ๆ ไม่ใช่เป็นเรื่องที่
จะเอามาล้อกันเล่น มันเป็นเรื่องจริง แล้วเป็นตัวปัญหาจริงๆ ที่เกิดแก่มนุษย์เรา.

มนุษย์มีปัญหาเป็นพื้นฐานเป็นรากฐานอยู่แล้ว แล้วมันกลับมาก มาก ๆ ขึ้น,
มัน ต้องการสิ่งที่จะตัดปัญหา ที่เป็นเครื่องมือสำหรับตัดปัญหาเหล่านั้น จึงพยายาม
ที่จะศึกษาและอบรมในสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ, เป็นที่เชื่อได้เลย ไม่ต้องสงสัยว่า ธรรมะ

นั่นแหละคือเครื่องมือที่จะตัดปัญหาของมนุษย์ ทุกชนิดทุกระดับทุกยุคทุกสมัย เราทุกคนกำลังเป็นมนุษย์ แล้วก็มีปัญหา ก็ต้องการเครื่องมือที่จะตัดปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ จึงได้ชวนชายมาศึกษาและอบรมธรรมะ เท่าที่พูดนี้ตรงกับความจริงเหมือนกับว่าเป็นเรื่องที่ไม่ยากนัก ก็เป็นสิ่งที่ผมพอจะสนองความต้องการได้ แม้จะพูดกันถึงสิ่งที่จะช่วยตัดปัญหา.

นึกถึงคำว่า ตัด คำว่า ตัดก็ต้องมีคมจึงจะตัดได้, สิ่งที่มีคมเขาเรียกว่า ศาสตรา, คำว่า อาวุธ แปลว่า สิ่งที่ใช้ฆ่าฟันกัน ทำลายชีวิตกัน ถ้าไม่มีคมก็ใช้ว่า ทักษะ, ถ้ามัน มีคม ก็ว่า ศาสตรา, อย่างทักษะนี้เป็นไม้พลองกระบอง หรือแม้แต่จะขว้างไปหรือแม้แต่ลูกปืนที่มันจะบินไปก็รวมอยู่ในคำว่า ที่ไม่มีคม เพราะมันมีความเร็วเป็นคม ก็ตามใจจัดไว้ในพวกที่ไม่ได้มีคมอย่างคมมีด, ถ้ามีคมอย่างมีดก็เรียกว่าศาสตรา.

คำว่า ศาสตร์ นี้แปลว่า เครื่องตัดโดยตรงโดยเฉพาะ, ส่วนไม้พลองกระบองนั้นมันตัดไม่ได้ ต้องใช้เป็นอาวุธอย่างอื่นได้ ไว้แก้ปัญหาก็ได้ผลเหมือนกันก็ได้, แต่ถ้าคำว่า ศาสตร์ นี้ หมายถึงสิ่งที่มีคม; ฉะนั้น ศาสตร์ทั้งหลายที่เราใช้กันอยู่นี้ มันก็เป็นคำเดียวกับคำว่าศาสตรา ซึ่งแปลว่าของมีคม.

พูดว่า ธรรมศาสตร์ นี้เข้าใจกันอย่างไร ซึ่งจะเข้าใจกันว่าวิชาธรรมะหรือวิชาอันหนึ่ง ซึ่งเนื่องด้วยธรรมะ, เขาคำว่า ศาสตร์ เป็นเพียงวิชา นี้ก็จะเสียความหมายเดิมไปเป็นอันมาก. คำว่า ศาสตร์ นั้นแปลว่าตัด, สิ่งที่จะต้องตัด.

คำว่า ศาสตร์ นี้ใน ฝ่ายคัมภีร์มหายาน เขาใช้เรียกข้อความประเภทคำอธิบาย, ที่เรียกว่าอรรถกถา supplementary ทั้งหลายก็ถูกเรียกว่าศาสตร์ คำว่า ดัชนีบทแท้ ๆ จะเรียกว่าสูตร, คำอธิบายของสูตรจะเรียกว่าศาสตร์ เพราะว่าสูตรนั้นเกิด

ความสงสัย เข้าใจยาก, นี้ก็มีคำอธิบายที่จะตัดความสงสัยนี้ได้ ก็เรียกว่าศาสตร์, ต่อท้ายด้วยคำว่าศาสตร์ เช่น วิทยปฎิมาตราสัทศาสตร์ คำอธิบายของสูตรข้อนั้น ซึ่งมันยากมันเข้าใจยาก. คำว่า ศาสตร์หมายถึงอรรถกถา อย่างนั้นมันก็ไม่ทิ้งความหมายเดิม เป็นของมีคมที่ตัดความสงสัยความไม่เข้าใจเกี่ยวกับตัวสูตรนั้น ๆ นี้ถือเอาความหมายเดิมก็แล้วกัน. ว่าศาสตร์ นั้นหมายถึง ของมีคม.

วันนี้ผมอยากจะพูดโดยห้วนๆว่า ธรรมศาสตร์นี้มีค่าเท่ากับปัญญาวูธ. ในพระพุทธศาสนาเรามีคำอยู่คำหนึ่งเรียกว่า อวูธคือปัญญา, ปัญญา อวูธ, อวูธคือปัญญา ความหมายมันเหมือนกับคำว่าธรรมศาสตร์. ถ้าอธิบายคำว่าศาสตร์ตามตัวหนังสือ ตามความหมายเดิมแท้ ธรรมศาสตร์ แปลว่า ศาสตร์หรือธรรมะ หรือธรรมะที่ถูกใช้เป็นศาสตรา เพื่อจะตัดสิ่งที่ควรจะตัด คือความโง่ ความสงสัย ความที่เป็นปัญหาต่างๆนี้ ส่วน ธรรมวูธ อวูธคือธรรมะนี้มันชานออกไป เหมือนกับที่พูดเมื่อตะกัณ.

คำว่า อวูธนี้มีคมก็ได้, ไม่มีคมก็ได้, ถ้ามันทำให้ใครตาย แล้วก็เรียกว่า อวูธได้; แต่ศาสตร์ หมายถึงที่มัน มีคมเฉียบเหมือนกับมีด. บางทีเรายอมให้ความหมายมันกว้างออกไป จึงใช้คำว่าอวูธ อวูธคือปัญญา ปัญญาคืออวูธ อย่าง มีบาลีว่า โยเธถ มาริ ปญญาวูธ — ท่านจงรบมารด้วยอวูธคือปัญญา. ปัญญาวูธ อวูธคือปัญญา มีความหมายกว้างกว่าที่เรียกว่า ธรรมศาสตร์, ศาสตรา คือธรรมะนี้มันแคบเข้ามา แล้วมันขัดในขอบเขตที่จำกัด แล้วมันจะคมเฉียบ จะตัดความโง่ความสงสัยกันอย่างเฉียบขาดลงไป. ลองฟังให้ดีๆ จะได้ประโยชน์อะไร ธรรมศาสตร์ มีค่าเท่ากับปัญญาวูธ.

ปัญญาวุธใช้สำหรับทุกคน ที่จะตัดสิ่งที่จะต้องตัด แต่ถ้ามั่นใจจนมีคัมภีร์อย่างเฉียบ เฉียบนี้ใช้คำว่า ศาสตร์, แต่ปัญญาศาสตร์นั้นยังไม่เคยได้ยิน ได้ยินแต่คำว่าธรรมศาสตร์. ก็ทำให้เขาใจว่า มันมีความหมายตรงกันมาก, ลองฟังให้ดีกว่ามันจะเกี่ยวข้องกับมนุษย์อย่างไร.

ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่ามนุษย์มันมีปัญหา ปัญหาของมนุษย์มันมี, ก็มีปัญหา. ถ้าไม่มีปัญหาแล้วก็ไม่ต้องทำอะไร ไม่ต้องเรียนอะไร ไม่ต้องลำบากยุ่งยากอะไร อย่างที่กล่าวลำบากอยู่เดี๋ยวนี้. เดี่ยวนี้มันมีปัญหาที่ทำให้มันอยู่ไม่ได้, ปัญหามันบีบคั้น มันรบกวน กระทั่งเผาผลาญ จึงต้องหาสิ่งซึ่งมาทำลายปัญหาเสีย, ทัดปัญหาเสีย.

ธรรมศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ตัดปัญหาทุกชนิด.

ถ้าใครจะคิดว่า ธรรมศาสตร์เป็นเพียงวิชาที่ใช้เพียงเป็นหลักสูตร มีเพียงแขนงเท่านั้น ๆ เท่านั้นแขนง, นี่เป็นเรื่องธรรมศาสตร์อย่างในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เท่านั้นแหละ ไม่ใช่ในความหมายที่กว้าง ตามตัวหนังสือมัน, เป็นศาสตร์ที่ใช้ตัดปัญหาทุกชนิด ซึ่งไม่ได้มีเรียนอยู่ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็ได้, ปัญหาของมนุษย์ทุกชนิดควรจะถูกตัดลงไปด้วยศาสตร์คือธรรมะ, เอาธรรมะมาเป็นศาสตร์ ของมีคมตัดปัญหาทุกชนิด. เมื่อความหมายของคำว่าธรรมศาสตร์นี้กว้างขวางและสูงสุดอยู่อย่างนี้; แต่เมื่อถูกจำกัดให้แคบเข้ามา ด้วยความมุ่งหมายในที่บางแห่งในสถาบันบางแห่ง ก็ได้เหมือนกัน, แต่ก็ควรจะรู้ไว้ว่า คำนี้ของเรามันพิเศษนะ มันมีความหมายสูง มีอุมกตีสอง ผมจึงคิดว่า มันควรจะเทียบเท่ากับคำว่าปัญญาวุธ คือเป็นหลักใช้ในทางธรรมะในทางศาสนา โดยเฉพาะก็คือพุทธศาสนา.

ศึกษาคำว่าปัญหา.

ทีนี้ก็อยากจะพูดถึงคำว่า **ปัญหา** ให้ชัดเจนออกไปอีกสักหน่อย กังที่ไค่ กล่าวแล้วว่า วันนี้เราจะไม่พูดอะไรกันมาก นอกจากจะพูดถึงเรื่องถ้อยคำเท่านั้น ปรับปรุง ถ้อยคำให้มันตรงกันเสียก่อน จะพูดกันง่าย คำว่า **ปัญหา** มัน ไม่ใช่เป็นแต่เพียงคำถาม, ปัญหามันไม่ใช่ *question*. ปัญหามันเป็น *problem*, มันไม่ใช่เพียงคำถามที่ต้องตอบ, นั่นมันเป็นเรื่องคำพูดอย่างเดียว ปัญหามันเกิดขึ้นได้ทุกอย่างทุกทาง คนไม่มีข้าวจะกิน มันก็เกิดเป็นปัญหาขึ้นมา, แล้วก็ทำอะไรกิน จนเกิดวิกฤตการณ์ อย่างใด ๆ ขึ้นมาก็เรียกว่าเป็นปัญหาทั้งนั้น ต้องแก้ต้องสาง เป็นการตอบด้วยการกระทำ, เป็นการถามด้วยการกระทำ, ไม่ใช่ด้วยคำพูด. สิ่งที่มีบั่นทำให้มนุษย์ทนอยู่ไม่ได้ ต้องชวนขายคินรนแก้ไข; นั่นคือปัญหา.

นี่ขอให้หลับตามองให้กว้างขวางที่สุด ให้เห็นปัญหาทุกยุคทุกสมัยของมนุษย์ และทุกทาง : เป็น ปัญหาทางกาย, ปัญหาทางจิต, ปัญหาทางวิญญาณ, นี่ส่วนบุคคล. แล้วก็ปัญหาทางสังคม ส่วนสังคม, ทางส่วนบุคคลและส่วนสังคม ก็แยกออกได้หลาย ๆ ชั้น หลาย ๆ ระดับ ซึ่งมีเวลาหรือสมัย. สมัยที่ก่อนประวัติศาสตร์ ยังไม่มีหลักฐานเป็นตัวหนังสือ แล้วก็มีการร้อยมีเหตุผลที่พอจะทราบได้ว่า มันจะต้องเป็นอย่างไร, เช่นคนสมัยหินได้ทิ้งอะไรไว้ในแผ่นดิน ก็ให้รู้ว่าเขาเป็นอย่างไร, เขาอยู่กับอย่างไร, เขามารวบรวมศึกษาดู พอให้รู้ว่าเขาเป็นอย่างไร อยู่กินอย่างไร มีปัญหาอย่างไร.

ที่จะถอยออกไปอีกนั้นก็ยังมีปัญหาซึ่ง ไกลออกไปอีก แต่มันจะไปใกล้ ปัญหาของสัตว์เดรัจฉาน มากขึ้นทุกที. ความคิดที่ว่า คนเกิดที่หลังสัตว์เดรัจฉาน นี่เป็นสิ่งที่เชื่อแน่ได้, ถ้าปัญหาของคนแรก ๆ ที่ยังใกล้ ๆ สัตว์เดรัจฉาน ก็มีปัญหาล้าย ๆ กับ

ปัญหาของสัตว์เศรษฐกิจ ซึ่งมันยังน้อยมาก หรือง่ายมาก หรือต่ำมาก. ต่อมามันจึงเจริญ คนเจริญไกลจากสัตว์เศรษฐกิจเข้ามาทุกที ปัญหามันก็เปลี่ยน.

วิธีแก้ปัญหาพัฒนาการเรื่อยจนเป็นศาสนา.

สมัยที่เรียกว่า ก่อนมีวัฒนธรรม หรือภูมิธรรม ขนาดที่ทำไถไถนาได้ นี่ควรจะเป็นจุดหนึ่งที่แบ่งความแตกต่างอย่างใหญ่หลวง, หมายความว่ามันเป็นสิ่งที่ต่างกันมาก คือ มนุษย์ยังไม่รู้จักผลิต ด้วยตนเอง ยังต้องเก็บของที่มีอยู่ตามธรรมชาติกิน, นี่ก็ไปผ่ายผืน. นี่ ต่อมามันรู้จักผลิต จึงรู้จักทำไถไถนาเป็นต้น, มนุษย์รู้จักผลิตไม่ต้องพึ่งธรรมชาติ ล้วนๆ มันก็มีการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง จึงเชื่อได้ว่ามัน ตั้งต้นวัฒนธรรมกันที่ รู้จักผลิตพืชผล ด้วยการใช้วัตถุเครื่องมือ เช่นไถสำหรับไถนาเป็นต้น. แล้วลองกำหนดดู ปัญหามันจะต่างกันอย่างไร. คนๆ นั้นมีมือเฉยๆ ไม่มีเครื่องมือ ไม่รู้จักเครื่องมืออะไรนัก นอกจากว่าสวิง. ต่อมารู้จักทำไถไถนา มันก็ต้องต่างกันลิบ, มันสมองก็ต่างกันลิบ ปัญหาที่เปลี่ยนไป.

ที่นี้ ฉลาดขึ้น มันก็รู้จักทำให้รอดชีวิตมากขึ้นง่ายขึ้น, คนมันก็มากขึ้นๆ ปัญหามันก็ยิ่งเปลี่ยน, มนุษย์รู้จักเพาะปลูกด้วยสติปัญญา ความสามารถของตน มันก็ทิ้งสัตว์เศรษฐกิจไกลเลย, แต่แล้วปัญหาทางสังคมมันก็ต้องเกิดขึ้น. คุณเคาเอาเองก็ได้ มันจะต้องมีอะไรบ้าง, ถ้ามัน มีการผลิตแล้ว มันก็ต้อง มีการได้ ซึ่งทำให้มีคนรวย แล้วมีคนจน. ก่อนนี้เราไปเก็บโนบี่ มากินด้วยกันเสมอกันหมด ไม่มีคนรวยคนจน, นี่คนบางคนมันฉลาดทำเครื่องมือได้ผลิตได้มันก็เป็นคนมีขึ้นมา, บางคนมันยังล้าหลังทำไม่ได้ มันก็ต้องเป็นคนจน, นั่นแหละ ปัญหาทางสังคมมันเกิด, เกิดมีความแตกต่างระหว่างคน เป็นปัญหากระทั่งบัดนี้ จนบัดนี้ ไม่รู้จักหมิ่นบีมาแล้ว ยังเป็น

ปัญหาเดียวกัน, คือคนมันต่างกันจนว่ามี มั่งมีมาก จนมาก, ก็เป็นมาอย่างนี้ เรียกว่า รู้จักทำมาหากินยุคหนึ่ง. เรื่องทางจิตใจยังไม่ค่อยมีการค้นคว้า จนกว่าจะมีคนที่ ค้นคว้าไถลออกไปทางจิตใจ เป็นวัฒนธรรมทางจิตใจขึ้นมา.

ความก้าวหน้าทางวัตถุนี้มันจะต้องรวดเร็วรุนแรงมาก เพราะใคร ๆ ก็ชอบ, แล้วก็ทำได้ง่าย. แต่แล้วในที่สุด มีคนบางคนหรือบางพวกเห็นว่า นี่มันก็ยังไม่ใช่ ความสงบสุข : มีกินมีใช้ มีบ้านมีเรือน กระทั่งมีที่อยู่อาศัยเป็นที่พอใจแล้ว มี กฎหมายแล้ว, สมมติว่ามีผู้ที่ฉลาดเฉลียว มีการปกครองแล้ว, มีระบบการปกครองหรือ มีผู้ปกครองแล้ว ก็จะคิดว่าปัญหาหมด, อย่างนี้ก็ได้. คนยังมีปัญหาในจิตใจอีก : มีความกลัว มีความสงสัย มีความสะอึกกลัว วิทกกังวลตลอดเวลา นอนหลับยาก, นี่ เป็นปัญหาอันหนึ่งแล้ว จึงมีคนหลีกออกไปอยู่ในที่สงบสงัด, ไปค้นอยู่คนเดียวเพื่อค้น เรื่องทางจิตใจ, มันก็เกิดปัญหาทางจิตใจเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมา. ที่แรกมันยังไม่มี เพราะ ว่ามันยังไม่รู้จักทำกินให้เป็นเรื่องที่เป็นปึกแผ่นแน่นอนหนา, ต่อมาหากินเป็นปึกแผ่น แน่นหนาดีแล้ว หมดปัญหาทางนั้นแล้ว มันก็เกิดปัญหาทางจิตใจเข้ามาแทน. คน บางคนทนไม่ได้ก็ออกไปหากำตอบ มันก็พบคำตอบทางจิตใจ, ถ้าใครรู้สึกร้อนใจอย่างนั้น อย่างนี้ ต้องทำอย่างนั้นอย่างนี้ มันเกิด ระบบศาสนาขึ้นมา.

ถ้าถือตามเรื่องราวที่เขาเชื่อกันในประเทศอินเดีย ก็มีว่าพวกนี้เป็น ฤๅษี มุนี โยคี อะไรต่างๆ ที่ออกไปจากบ้าน ไปอยู่ในป่าในดง ไปนั่งนึกนั่งคิด เพราะเขา เป็นคนผ่านโลกมามากแล้ว อายุมากแล้ว ก็คิดออก, คิดออกแล้วก็รวบรวมเข้าไว้เป็นข้อๆ. ตอนหลังมีคนไปหา เพื่อจะได้รับประโยชน์อันนี้บ้าง, หรือว่าเขาก็อยากให้เป็นประโยชน์ แก่คนอื่น บอกให้เป็นข้อๆ ก็ เรียกว่ามนต์ ยุคที่เรียกกันว่ามนต์มันเกิดขึ้นมาอย่างนี้ ที่จะเป็นต้นตอของศาสนาทั้งหลาย. ต่อมามันจำยาก, จึงผูกเป็นคำกลอน เป็น อดีตรื่นมา ก็เรียกว่ามนต์. ใครไปหาฤๅษี ฤๅษีก็ให้มนต์ ก็คือคำสอน ข้อหนึ่งซึ่ง

มีความสำคัญมาก ที่จะมาใช้แก้ปัญหาทางจิตใจของคนเรา จนกระทั่งมันขยายตัวออกไปจนถึงเรื่องที่ไม่จำเป็น. เรื่องที่ไม่ควรจะเรียกว่าสำคัญก็มี มิมนต์ เป็นมนต์ขึ้นมาแต่นั้นอย่าไปคิดเลย เอาแต่เรื่องที่มีจำเป็นที่สุด ที่มนุษย์จะต้องรู้ แล้วจะได้สบายใจก็ได้มันต์กันมาจากฤๅษีทั้งหลาย.

ครั้นนานมาหลายชั่วคน มนต์นั้นมันก็มาก, มากเข้าๆ ก็ถูกร้อยกรอง ให้ดีขึ้น โดยครูบาอาจารย์ในบ้านในเมืองก็ได้, หรือว่าในป่าก็ได้, ก็เรียกว่าเวท หรือพระเวท หรือไสย ที่เรียกกันว่าไตรเพทเป็นความรู้ เป็น collection ใหญ่มาก ที่ได้มาจากฤๅษีต่างๆ หลายยุคมาแล้ว ก็เกิดสิ่งที่เรียกว่าเวท เป็นสติปัญญาของมนุษย์. นี้ยุคนี้มันก็มีอยู่ แต่มนุษย์ก็แก้ปัญหาทางจิตใจได้ไม่น้อย.

ยุคพระเวท วิวัฒนาการมาเป็นยุคศาสนา.

ครั้นต่อมา ยุคใกล้ๆ พระพุทธเจ้าเกิดนี่ เขาทำได้ดีกว่านั้น ก็มักจะมองจากข้างในมากขึ้น ก่อนหน้านี้มักจะมองข้างนอก หรือมองออกไปข้างนอก ไปพบเวทพมนต์ที่เนื่องด้วยดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ ด้วยเทวดาด้วยอะไรต่างๆ นั้นมันข้างนอก, แต่มันก็ยังดีกว่าไม่มี, สามารถที่จะแก้ความทุกข์ร้อนในจิตใจของคนได้เหมือนกัน แต่มันไม่เด็ดขาด ระเบียบปฏิบัติเหล่านั้นมันก็ทำให้สบายใจได้บ้าง แต่ไม่เด็ดขาด.

ต่อมาถึงยุคที่เรียกว่ายุคเกิดศาสนาอันแท้จริง เช่นพุทธศาสนาเป็นต้นนี้ ที่นี้เขามองข้างในกัน ทั้งนั้นแหละ ก็เกิดความรู้เรื่องข้างใน เรื่องกิเลสเรื่องอะไรที่เกิดขึ้นข้างใน เป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์ ก็เกิดพระศาสนาขึ้นในยุคนั้นที่พอจะเรียกได้ว่า ยุคพุทธกาล. คัมภีร์พระเวท คัมภีร์อะไรทั้งหลายเหล่านั้นก็ถูกเอามาวิพากษ์

วิจารณ์กันใหม่ปรับปรุงกันใหม่ ที่ใช้ไม่ได้ก็ทิ้งไป, ที่ยังใช้ได้ก็เอามาเป็นตัวบทสำหรับพิจารณาแล้วก็นำมาข้างในเรื่อย, เป็นยุคที่ประหลาดยุคหนึ่งในโลก. ในอินเดียเขานิยมเรียกยุคนี้ว่ายุคอุปนิษัท คือ เข้าไปนั่งใกล้อาจารย์หรือเข้าไปนั่งใกล้ความจริง, เข้าไปนั่งใกล้สัจจะอะไรก็แล้วแต่จะแปล. แต่ว่ายุคนี้เป็นยุคที่มองย้อนเข้าไปข้างใน, มองเข้าไปในจิตใจ สิ่งที่เกิดอยู่ในจิตใจ จนรู้อะไรในจิตใจ. นี่พระพุทธเจ้าก็เกิดในยุคนี้, พระศาสดาศาสนาอื่น ๆ ในยุคเดียวกัน ก็เกิดขึ้นในยุคนี้.

ที่น่าสนใจหรือน่าประหลาดใจบ้างก็ไม่ได้เกิดแต่ที่ในอินเดีย, ทางในประเทศจีน ตะวันออกสุด ก็เกิดเหลาจื๊อ ขึ้นมา ซึ่งมีคำสอนฉลาดคมคายลึกซึ้ง แบบมองจากข้างใน. คำสอนเหลาจื๊อบางบทเหมือนหรือเท่ากับพระพุทธเจ้าก็มี มุ่งไปทางที่จะไม่ให้ยึดถือด้วยความโง่ในสิ่งต่าง ๆ ที่แวดล้อมอยู่รอบ ๆ ตัวเรา, คำสอนของเหลาจื๊อก็เป็นอย่างนี้ พ้องสมัยกันกับพระพุทธเจ้า. ไปทางตะวันตกไปทางโน้น ก็มีบางคนเริ่มมองข้างใน รู้อะไรข้างใน เช่น ศาสดาคนหนึ่งชื่อ ฮีรัคคิตัส ที่สอนลัทธิแพนทาเร ซึ่งแปลว่า ทุกอย่างไหล, แพนทา ทุกอย่าง, เร—ไหล คือสอนเรื่องอนิจจังอย่างละเอียด อย่างรุนแรง, สอนอนิจจังเท่ากับในพุทธศาสนาเลย, คนนี้ก็พ้องสมัยพ้องกันกับพระพุทธเจ้า คือว่ายุคเดียวกันได้. แล้วมีคนอื่นอีก ในเอเชียในอะไรต่าง ๆ, แล้วก็มาเป็นที่น่าประหลาดว่า ในยุคนั้น ทำไมทั่วทั้งโลก เกิดมองข้างใน แล้วก็พบความรู้อันนี้ ที่จะแก้ปัญหาก็มันลึกยิ่งขึ้นไปอีก, แก้ปัญหาได้ดียิ่งขึ้นไปอีก. ปัญหาที่ลึกก็แก้ได้อีก. นี่เรียกว่ายุคเกิดพระศาสดาเกิดศาสนา ก็พอจะกล่าวได้ว่าสองหรือสามพันปีอย่างนี้มาแล้ว, เอา ๒๕๐๐ นี้เป็นหลักก็ดีกว่า ว่า ๒๕๐๐ ปีมาแล้วเป็นจุดศูนย์กลางของยุคที่มนุษย์เริ่มมองเห็น, มีความรู้สติปัญญา มาก โดยสามารถที่จะตัดปัญหาในชั้นสูงสุด คือปัญหา ทางจิตทางวิญญาณได้.

นี่ปัญหามันได้เปลี่ยนมาอย่างนี้ แล้วสิ่งที่เรียกว่า ศาสตร์หรือปัญญาที่เป็นอาวุธ มันก็เจริญก้าวหน้ามาอย่างนี้, จะเรียกว่าศาสตร์ก็ได้ จะเรียกว่าปัญญาก็ได้ มันสูงตามขึ้นมา ตามขึ้นมาทันกับปัญหาที่เกิดขึ้น, แล้วมนุษย์ก็ค้นคว้าแก้ไข จนตัดไปได้ ทำลายไปได้. นี่สิ่งที่เรียกว่าศาสตร์หรือปัญหาที่คู่กันมา ปัญหาเป็นสิ่งที่จะถูกตัด ศาสตร์เป็นสิ่งที่จะตัด เป็นเครื่องมือสำหรับจะตัด. นี่ปัญหาทางวัตถุมันก็ตัดได้ง่าย, ปัญหาทางจิตมันก็ตัดได้ง่าย, ปัญหาทางสังคมมันก็ตัดได้ง่าย.

ปัญหาทางวัตถุ เช่นว่าเมื่อก่อนนี้ ก็ไม่ทำอะไรได้ นอกจากไปเก็บกินในป่า ของเกิดอยู่เอง หรือทำนาทำอะไรได้ นี่ปัญหาทางวัตถุ, นับตั้งแต่รู้จักไถนา ก็มีปัญหาทางจิต คือมันไม่ฉลาดพอกับหน้าที่การงานที่มันก้าวหน้า โดยรู้จักอบรมจิตให้เป็นสมาธิ, ให้เป็นจิตที่มีสมรรถภาพสูงกว่าระดับธรรมดา มาก มันก็ได้เกิดขึ้นในระบบของพวกโยคีมีอะไรต่าง ๆ อบรมจิตให้มันสูงขึ้น กำลังจิตที่ไม่เคยพอมันก็พ้อขึ้นมา. ฉะนั้นจึงเรียนเก่ง จำเก่ง วินิจฉัยเก่ง ตัดสินเก่ง. ถ้าจะแยกเป็นปัญหาอีกทางหนึ่ง เรียกว่า ปัญหาทางวิญญาณ คือความรู้ความเข้าใจในความลึกซึ้งของธรรมชาติ ก็รู้มากขึ้น จนรู้ความไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา ของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามหลักธรรมะ, ความรู้ทางจิตทางวิญญาณในชั้นสูง เมื่อรู้ก็แก้ปัญหาลำนี้ได้.

แล้วมันน่าอัศจรรย์อยู่หน่อยที่ว่า ปัญหาทางสังคมก็แก้ได้ ไม่ใช่ว่าทาง ส่วนตัวปัจเจกชนเจริญแล้ว ทางสังคมมันจะไม่ตามมา มันก็ฉลาดขึ้น; ฉะนั้นคนในยุคพระพุทธเจ้านี้ ก็มีความเฉลียวฉลาดพอที่จะป้องกันปัญหาทางสังคม ไม่ให้เกิดขึ้น คือเขายังรักษาระบบธรรมชาติไว้ได้. *spirit* หรือเจตนาธรรมณ์ตามธรรมชาติ ที่มีความสงบสันติภาพก็รักษาไว้ได้, คือข้อที่ไม่มีใครจะประพฤติเลวทราม ถึงขนาดที่จะเอาเปรียบผู้อื่น. ความเลวทรามในทางเอาเปรียบผู้อื่นนั้น มันเป็นการทำความยุ่งยาก ทำวิกฤตการณ์ให้เกิดขึ้น เป็นปัญหาทางสังคม.

จะเล่า มาได้โดยลำดับว่า ที่แรกมนุษย์เก็บกินในป่า ไม่มีใครเอาส่วนเกินได้, เพราะไม่มีปัญญาที่จะทำยังทำจนใส่ไว้เป็นส่วนเกิน.

ครั้นยุคต่อมา มีมนุษย์ที่อุทรมีปัญญา รู้จักเก็บมาใส่ยังใส่จน ก็เป็นคนรวยขึ้นมา, คนอื่นมันก็จน มันก็เกิดแย่งชิงกัน ก็เลยต้องมีระเบียบเกิดขึ้นมา ว่าเราจะไม่เอาเปรียบกันอย่างนั้น.

ต่อมารู้จักผลิตในไร่ในนามากมายมันก็เกิดขโมย ก็ต้องประชุมกัน; นี้ผมเล่าไปตามที่มีอยู่ในพระสูตรในพระบาลี ในสุตตันตปิฎก สมมติให้มีหัวหน้าที่จะป้องกันการทำผิดอย่างนี้ เช่นลักเช่นขโมยอย่างนี้, หัวหน้ามีอำนาจก็ต้องสมมติให้เป็นพระยา-สมมติราช กำจัดขโมย กำจัดอะไรที่ไม่น่าปรารถนา, โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการเอาส่วนเกินแล้วยังคงรักใคร่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันอยู่ เมื่อความเป็นอย่างนั้นมันเกิดเป็นสถาบันขึ้นในตัวเอง ไม่ใช่ในทางวัตถุ คือทางจิตใจ. ในจิตใจของทุกคนยอมรับในข้อนี้ ว่าไม่เอาส่วนเกิน, ไม่เอาเปรียบผู้อื่น, นั่นแหละเป็นบุญเป็นกุศล. ฉะนั้น ในครั้งพุทธกาลเราจึงได้เห็นการแก้ปัญหาของคนโดยอัตโนมัติ ไม่ทำให้เกิดคนรวยชนิดที่เห็นแก่ตัวข้างเดียว, มันเกิดคนรวยที่เห็นแก่คนจน ซึ่งเดี๋ยวนี้ก็ยังหาๆไม่ได้นะ.

แต่ที่ว่ากันว่ากันถึงสมัยนั้น ผู้ที่เป็นเศรษฐี คือผู้ที่มีทรัพย์สินสมบัติมาก มีบริวารมาก, มีทหารมาก แต่เขาได้อะไรมา ก็มาทำประโยชน์สังคม, เช่นตั้งโรงงานแข่งกัน, สัญลักษณ์ของเศรษฐีคือการตั้งโรงงานแข่งกัน หรือว่าสร้างวัดแข่งกัน มันแสดงน้ำใจ ฉะนั้น พวกทาสเหล่านั้นไม่อยากจะจากเศรษฐีนั้นไป เพราะเขารักอย่างคนเป็นเหมือนลูกหลานเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่อะไร, เช่นไปตั้งประโยชน์อะไรมาก็ตั้งโรงงานแข่งกันนี้แล้วทำไมจะไม่เลี้ยงคนในบ้าน ข้าทาสในบ้าน. เขาจะมีความรักใคร่ผูกพันเหมือนกับพ่อเลี้ยงรักลูกกันเอง, มันผิดจากความหมาย ของคำว่าเศรษฐีสมัยนี้ หรือนายทุนสมัยนี้

เขาจะเอาเข้าข้างตัวให้มากขึ้น ๆ, ไม่เคยสร้างโรงงานแข่งกัน. พวกนายทุนสมัยนี้ไม่เคยตั้งโรงงานแข่งกัน, แล้วเศรษฐีสมัยนั้น คือคนที่ตั้งโรงงานแข่งกัน. นี่แก้ปัญญาสังคมได้โดยอัตโนมัติ.

เมื่อเราพิสูจน์ได้ว่า สติปัญญาความรู้ของมนุษย์ มันได้เจริญมา ๆ มันเป็นศาสตร์ที่จะตัดปัญหาต่างๆ ได้ ในลักษณะอย่างนี้, แล้วจะ ใช้ธรรมะเป็นหลัก นั่นแหละคือตัวธรรมศาสตร์แท้. ถ้าคุณอ่านหนังสือปรัมปรา *เรื่องมนุษยธรรมศาสตร์* ผู้บัญญัติมนุษยธรรมศาสตร์ ก็จะเข้าใจเรื่องนี้กันทันที คือ เขาเอาธรรมะ นั่นแหละเป็นศาสตร์. เรื่องนี้ได้ชื่อมาจากอินเดีย รับมาจากอินเดียมนุษยธรรมศาสตร์, แล้วก็บัญญัติมนุษยธรรมศาสตร์, เขาก็แปลมาจากภาษาอินเดีย โบรมโบราณนานาครั้งพุทธกาล.

ต้นเหตุของปัญหาอยู่ที่หลงวัตถุ.

จะขอร้อง ให้สนใจคำว่า **ธรรม** นี้สักหน่อย ว่ามันคืออะไร, แล้วมาเป็นศาสตร์ เป็นของมีคม มันเป็นอย่างไร, มันตัดปัญหาต่างๆ ได้อย่างไร. ถ้าคนยังคงประพฤติกัน อยู่ตามแบบของมนุษยธรรมศาสตร์นี้ โลกไม่เป็นอย่างนั้นแน่; ยังมีความรักใคร่ เมตตากรุณา ทุกคนยึดมั่นอยู่แต่ในธรรม. เคียงนี้มันจะทั้งกันหมดแล้ว แม้แต่ในอินเดียเอง ก็ไม่เห็นร่องรอย มันหมุนมาหาวัตถุ ก็เลยขึ้นมายุคนี้ยุคใหม่ เรียกว่า **วัตถุพัฒนา**, พัฒนาวัตถุ คือยุคปัจจุบันนี้, มันเป็นวัตถุพัฒนาสูงสุด ค่อย ๆ เป็นมาหลายสิบปีหลายร้อยปีแล้วก็ได้, กำลังสูงสุดด้วยเรื่องวัตถุ เห็นแก่วัตถุบูชาวัตถุ พัฒนาวัตถุ เรื่องจิตใจ ไม่ต่องนึกถึงกันแล้ว.

เรื่องวัตถุมันเป็นเรื่องทางกาย แล้วก็เพิ่งเล็งเอาความสุขสนุกสนานเอรีค
 อร่อยทางเนื้อหนังเป็นของสูงสุด, เดียวนี้คนกำลังเป็นอย่างนี้กันทั่วโลก มากขึ้นๆ,
 บุษาคามสุขทางเนื้อหนังมากขึ้น ก็ต้องทิ้งธรรมศาสตร์นั้นไป ทั้งธรรมะในฐานะที่
 เป็นศาสตร์นั้นไปไปๆ จนเอาอะไรมาเป็นศาสตร์ก็ดูเอาเองซิ. แล้วมัน ไม่มีอะไรจะ
 แก้ปัญหาของคนสมัยนี้ได้ ปัญหาที่โลกไม่มีสันติภาพในเวลานี้อะไรจะแก้ได้, หรือที่
 ปลีกย่อยลงมา. นี่ อัมรินทร์เต็มบ้านเต็มเมือง ที่กรุงเทพฯ เป็นอย่างไรคุณก็เห็นอยู่,
 อะไรจะแก้, อะไรจะเป็นศาสตร์ที่จะตัดปัญหานี้ออกไป. เดียวนี้บุชากามารมณ
 โสภณีทางวิญญาณเต็มไปทั่วโลก คือสตรีเพศที่แต่งกายอย่างชั่วเย้าที่สุดเต็มไปทั่วโลก
 ทำจิตใจของมนุษย์ให้หันเหไปทางวัตถุอะไร อะไรจะมาเป็นศาสตร์ คืออาวุธที่คมที่จะ
 ตัดปัญหาที่จะเกิดขึ้นจากโสภณีทางวิญญาณที่ครอบงำโลกเวลานี้ยิ่งขึ้น ๆ, ทำกันอย่างไร
 ก็ไม่ทราบ ไป ๆ มา ๆ ก็ให้สตรีเพศนี้เปิดเผยอวัยวะที่เป็นเครื่องช่วยวนมากขึ้น ๆ, ก็มี
 ปัญหาทางสังคม มีอาชญากรรมทางเพศเต็มไปทั่วทุกหัวระแหง.

ดูข่าวหนังสือพิมพ์มาเปรียบเทียบกัน หนังสือพิมพ์แทบทุกฉบับ ในปัจจุบัน
 นี้มัน, ไปเทียบกันดูกับหนังสือพิมพ์เมื่อสัก ๑๒ ปี ๑๕ ปี. จะเห็นว่าข่าวพาดหัวต่างๆ
 ต่างกันลิบ, เดียวนี้เต็มไปด้วยเรื่องอัมรินทร์, เรื่องกามารมณ ทั้งหน้า หน้าใน
 หน้านอกหน้าหลังเต็มไปหมด พร้อมด้วยรูปภาพด้วย แต่หนังสือพิมพ์เมื่อสิบกว่าปี
 มาแล้วไม่มีอย่างนี้ มันมีพาดหัวด้วยสาระคดี หรือข่าวที่เป็นสาระน่าชื่นใจ, นี่มันแสดงว่า
 โลกได้เปลี่ยนมาอย่างไร. อารยธรรมเนื้อหนังมันเจริญรุ่งเรืองอย่างไร เอามาจากไหน,
 ปัญหามันได้เกิดขึ้นอย่างไรในยุคที่เรียกว่าวัตถุมันพัฒนา.

ถ้าเกิดเศรษฐกิจ ขึ้นมา ก็เศรษฐกิจที่จะเห็นแก่ตัวอย่างยิ่ง, แล้วคนจน
 มันก็จนอย่างยิ่ง มันก็ต้องทำลายเศรษฐกิจ. ถ้าใช้ ระบบโบราณ เศรษฐีแข่งกัน

สร้างโรจนานี้, คนจนได้รับการเลี้ยงดู มันก็ไม่เกิดปัญหาอันหนึ่ง. อย่างสังคมนิยมประเทศคอมมิวนิสต์ หรืออะไรที่ยิ่งกว่านั้น มันมีไม่ได้ เพราะมันมีการป้องกันอยู่โดยอัตโนมัติ. นั่นแหละคือผลของธรรมศาสตร์, ศาสตร์ที่เป็นธรรมะ ธรรมะที่เป็นศาสตร์, อารุทที่มีคมคือธรรมะนั้น ตัดปัญหาเหล่านี้ออกไป, มนุษย์ก็เลยอยู่กันเป็นผาสุก.

ที่นั่นมันเริ่มจางลงๆ ของยุคที่นิยมจิตวิญญาณ นิยมจิตใจหรือวิญญาณเป็นใหญ่จางไปๆ มานิยมวัตถุเป็นใหญ่มากขึ้นๆ. ไม่ก็ร้อยปีความก้าวหน้าทางวัตถุ มันเหมือนกับวิ่ง เช่น ไปดวงจันทร์ได้นี้ ก็เรียกว่าความเจริญทางวัตถุนี้มันเหมือนกับวิ่ง, ล้วนแต่เป็นเรื่องที่ทำให้คนเราหาประโยชน์ความสุขทางเนื้อ ทางหนัง จากวัตถุกันทั้งนั้น จนไม่มีใครฟังใคร ไม่มีใครละอายใคร, ไม่มีใครจะเอือเพื่อเผื่อแผ่แก่ใคร. นี้คุณจะไปขอความเมตตากรุณาจากใคร เคี้ยวนี้ เมื่อเขาทั้งธรรมะกันเสียหมดแล้ว, พุทธศาสนาก็ถูกทอดทิ้ง ว่าที่จริง ถือกันแต่ปากเป็นส่วนมาก, ศาสนาคริสต์เดี๋ยวนี้ ออจวกันเป็นการใหญ่ ว่า พระเจ้าตายแล้ว. การถือว่าพระเจ้าตายแล้วนี้เป็นของจริงหรือไม่ ถูกหรือไม่ ก็ถูกนำไปวิจารณ์ วิพากษ์กันในที่ประชุมของผู้มีสติปัญญา, มันก็มีคนที่เห็นว่าพระเจ้าตายแล้วจริงๆ นี้ คือไม่จำเป็นต้องมี คำว่าพระเจ้าหรือสิ่งที่เรียกว่าพระเจ้า.

นี่มามองซิ ที่แท้ธรรมะนั้นแหละคือพระเจ้า พระเจ้าตายไม่ได้ แล้วพระเจ้าจำเป็นอยู่เสมอ. ถ้าพระเจ้าไม่จำเป็นหรือตายแล้ว ก็หมายความว่า ไม่มีธรรมะแล้วในโลกนี้, แล้วก็จะไม่มีธรรมศาสตร์ คืออารุทที่คมที่สุด อันได้แก่ธรรมะ, แล้วก็จะเกิดปัญหายุ่งยากทั้งหลายทั้งปวง. นี้เดี๋ยวนี้ ธรรมศาสตร์ก็เหลือแต่ชื่อแล้วเห็นไหม, เขาเป็นชื่อของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ระวังให้ทีจะเหลือแต่ชื่อ จะไม่มีธรรมะที่แท้จริงที่จะตัดปัญหายุ่งยากของมนุษย์ได้ทั้งโดยส่วนบุคคลและส่วนสังคม. ถ้ายังมีอยู่จริง ธรรมะยังมีอยู่จริง ไม่ได้ตาย, พระเจ้าก็ไม่ได้อายุ ก็มีสิ่งที่มีอำนาจตัดปัญหาสังคมได้

เต็มไปทั้งเมืองก็ไม่มี, ตามถนนหนทางมันก็ไม่มี, ที่ไหน ๆ ก็ไม่มี, ถ้าสิ่งที่เรียกว่า ธรรมศาสตร์มี และมันครองโลก. ถ้าเพียงที่เรียกว่าธรรมศาสตร์มีอยู่ในโลกและครองโลก โลกก็เป็นโลกพระศรีอารีย์ที่แท้จริง, ไม่ใช่โลกพระศรีอารีย์อย่างที่พวกคอมมิวนิสต์เขา เอามาโฆษณาชวนเชื่อ เป็นโลกพระศรีอารีย์อันแท้จริงของพวกธรรมศาสตร์จริงๆ, แล้วจริงอย่างว่า ไม่มีใครเห็นแก่ตัว ไม่มีนายทุนไม่มีกรรมกร ไม่มีการขี้แย่ง ไม่มีผู้ที่ กอบโกยโดยส่วนเกิน.

เด็ก ๆ ของเราก็จะเจียดเงินที่พ่อแม่ให้ ๕๐ สตางค์นั้น เอาไปให้เพื่อนสัก ๑๐ สตางค์ก็ทำได้, ถ้าธรรมศาสตร์มันครอบงำจิตใจเด็กคนนั้น เขาได้เงินมา ๕๐ สตางค์ต่อวัน มากินอาหารกลางวัน เขาอาจจะเจียดให้เป็นส่วนเกินออกมาสัก ๑๐ สตางค์, ส่วนพอที่ ของเขาคือ ๔๐ สตางค์ ๑๐ สตางค์นั้นเอาไปให้เพื่อน. เคี้ยวนี้เด็กคนไหนมันทำละ เว้น ไว้แต่เด็กพิเศษหรือเป็นหนี้บุญคุณต่อเพื่อน หรือมันรักเพื่อนเป็นพิเศษ มันไม่มีความ จำเป็นอะไร. ที่ว่าเป็นระดับทั่วไป, ยังต้องการอีก ยังต้องการอีก ๕๐ สตางค์ไม่พอ ต้องการ บาท ๒ บาท ๓ บาท แล้วยังไม่พอ, ได้ ๒-๓ บาทแล้วอาจจะเจียดให้เพื่อนสัก บาทหนึ่ง มันไม่มีส่วนเกินที่จะเจียดให้เพื่อนได้. ที่เรียกว่ามันเห็นแก่ตัว ก็ก้มหน้า ก้มตาอย่างหลบหลับตา เพราะเห็นแก่ตัว รุกออกไปรุกรอกออกไป, ไม่มีส่วนที่ว่ามัน ว่า เรานี้เกินแล้วให้เพื่อนบ้างเถอะ นี่ไม่มี. ถ้าเป็นอย่างโบราณทำบุญ คนโบราณเขามี ส่วนที่เจียด เจียดให้ผู้อื่น เจียดให้ส่วนรวม, เช่นว่าเขาสละเวลามาทำงานที่วัดให้วันหนึ่ง อย่างโบราณนะ หรือว่าเจียดทรัพย์สมบัติให้วัด หรือให้แก่ประชาชนสงเคราะห์.

ผมได้เห็นแก่ตา ได้ยินแก่หูเอง นี่คนแก่สมัยที่ผมเป็นเด็ก เขาปลูกถั่ว ปลูกพืชผลอะไรหย่อนเม็ดลงไปในดิน เขาหย่อนไปเม็ดหนึ่งเขาก็ว่าคาคาค่าหนึ่ง เขาจะ เรียกคาคาค่าด้วยซ้ำไป ว่านกกินเป็นบุญ คนกินเป็นทาน แล้วก็หยิบไปเม็ดหนึ่งจิ้มไปหลุมนี้, นกกินเป็นบุญคนกินเป็นทาน จิ้มลงไปหลุมนี้. นกกินเป็นบุญคนกินเป็นทาน. และถ้า

เขาปลูกได้พืชผลขึ้นมา, เป็นแดงโมเป็นสับประคอะไรสุกแท้ เขาไม่เคยโกรธขโมย, ไม่เคย หรือ โกรธสัตว์ ที่มาเจาะมากินอะไรของเขา. จิตใจของเขาจะเป็นอย่างไร, เขาไม่ต้องไปซื้อปืนมา, แล้วเมื่อทุกคนมันทำอย่างนี้กันหมด แล้วบ้านเมืองมันจะเป็นอย่างไร. บ้านไหนบ้านไหนกันกินเป็นบุญ คนกินเป็นทานอะไรไปทั้งหมด. ทุกไร่ทุกนา มันก็รักใคร่กลมกลืนกัน เป็นพี่น้องกันโดยทางธรรม, ประตุไม่ต้องใส่กุญแจ, ประตุบ้านประตุเรือนไม่ต้องใส่กุญแจ, จับๆไว้ก็ไปได้ ไปนาไปอะไรก็ได้ บอกเพื่อนฝูงข้างบ้านว่า ช่วยดูบ้านค่าย ไม่มีกุญแจ. นั่นแหละตามที่ว่ามันมี ธรรมศาสตร์ ตัดปัญหาความเห็นแก่ตัว ความคดโกง ความขโมยอะไร ได้มากขนาดนั้น. นี้คุณดูคำว่าธรรมศาสตร์สิ มันคมเฉียบถึงขนาดนี้ คัดสิ่งที่ไม่เป็นธรรมได้. เาละเราจะยึดถือ คำว่า ธรรมศาสตร์เป็นหลักกัน เพราะว่าเดี๋ยวนี้คุณมีพวกธรรมศาสตร์ที่ใหม่นี้ ผมก็เลยถือโอกาสพูดคำที่คุณลืมมันไม่ได้ จะจำมันไปได้.

สรุปว่ามนุษย์นี้มันมีปัญหาตั้งแต่ก่อนแต่ก่อน หรือว่าถ้าพูดอย่างมนุษย์-ชาติจะมีปัญหาตั้งแต่เริ่มเป็นมนุษย์, ไม่รู้ก็ همینบีมาแล้ว ก็ต้องการเครื่องตัดปัญหานั้นคือของมีคมที่เรียกว่า ศาสตร์ แล้วก็ต้องมาจากธรรมะ, ต้องมีอยู่ในรูปของธรรมะ แล้วก็เรียกว่าศาสตร์ เรียกว่าธรรมศาสตร์. มนุษย์ต้องการธรรมศาสตร์เป็นเครื่องตัดปัญหาของมนุษย์ เดี่ยวนี้ยังไม่มี ยังไม่ค่อยรู้จัก ก็ต้องออกสำหมาศึกษาเล่าเรียน. ฉะนั้นถ้าจะมหาประโยชน์อะไรจากที่นี้บ้าง ผมคิดว่าไม่มีอะไรดีกว่า ที่มาศึกษาอบรมพวกกัน แต่เรื่องที่มันจะเป็นธรรมศาสตร์, ความหมายอย่างนี้ได้โดยแท้จริง แล้วเราจะได้พวกกัน ต่อๆไปในวันหลัง, เพื่อให้มันได้สิ่งที่เรียกว่า ธรรมศาสตร์กลับมา ใช้เป็นประโยชน์ได้จริง, สมตามความประสงค์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระศาสดาของพวกเรา. ที่เราบวชคราวนี้ทุกคนที่นั่งอยู่ที่นี่ ก็บวชอุทิศพระพุทธเจ้าทั้งนั้น พระพุทธเจ้าท่านมีประสงค์ให้

เรารู้ธรรมศาสตร์, แล้วบางทีท่านก็เรียกว่าปัญญาวรุ, อวรุคือปัญญา พวกเธอไปรบมาร
ด้วยอวรุคือปัญญา.

คำว่ามาร นี้อย่าเข้าใจว่าเป็นยักษ์เป็นมาร เป็นตัวเป็นตนเป็นคน จะเป็น
คนโง่ที่สุดในโลก, เมื่อพูดว่ามาร ได้ยินคำนี้แล้วก็คิดว่าหน้าตาเป็นยักษ์มีเขี้ยวยาวเหมือน
อย่างในนิยาย. คำว่ามารไม่ใช่อย่างนั้น นี่ความรู้สึกในจิตใจของมนุษย์ที่จะทำลาย
มนุษย์ เขาเรียกว่ามาร, จงรบมาร จงชนะมาร จงทำลายมาร เสียให้หมด ด้วย
อวรุคือปัญญา, ปัญญาวรุก็คือสิ่งที่เรียกว่าธรรมศาสตร์, ไม่มีความแตกต่างอะไรกัน.

เอาละเป็นอันว่า เราจะยึดถือเอาคำนี้เป็นหลักสำหรับศึกษา สำหรับทำความเข้าใจ
เข้าใจในการบรรยายครั้งต่อไป ครั้นนี้ก็พอสมควรแก่เวลาแล้ว, ขอยุติการบรรยายครั้ง
แรกนี้ไว้เพียงเท่านี้.

ธรรมศาสตร์

— ๒ —

๓ พฤษภาคม ๒๕๑๖

ธรรมในฐานะที่เป็นธรรมศาสตร์.

วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๑๖ วันนี้เป็นวันที่สองของการบรรยาย ต่อจากครั้งที่แล้วมา,

ในวันนี้จะโต้กล่าวในหัวข้อว่า ธรรมในฐานะที่เป็นธรรมศาสตร์ ขอให้ท่านเข้าใจว่า การที่เราเน้นถึงคำว่าธรรมศาสตร์กันบ่อย ๆ นี้ มีความมุ่งหมายมากกว่าการที่ผู้ฟังส่วนมากเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพราะคำว่าธรรมศาสตร์นั้น มีความหมายบางอย่างลึก หรือไกลไปกว่าที่เรากำลังเข้าใจกันอยู่ในเวลานี้.

ทั้งที่ได้กล่าวมาแล้วในการบรรยายครั้งแรก ว่า ธรรมศาสตร์ แปลว่าธรรมะ ในฐานะที่เป็นศาสตร์, ศาสตร์คืออาวุธที่มีคม สำหรับจะตัด สิ่งที่จะถูกตัดนั้น ก็คือปัญหาของคนเรา หรือปัญหาของมนุษย์ คนย่อมจะมีปัญหา. แต่เราก็ไม่ได้สนใจที่จะเรียกว่าปัญหากันเสียเป็นส่วนมาก, หมายความว่า สิ่งที่เป็นปัญหาไม่ได้ถูกมองใน

ฐานะที่เป็นปัญหา อย่างนี้ก็มิใช่เป็นส่วนมาก จึงรู้สึกถึงค่า ของสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้น น้อยเกินไป, ดังนั้นย่อมจะเป็นการมีเหตุผล ที่เราจะดูกันถึงสิ่งที่เรียกว่า ปัญหา กันเสียก่อน.

พิจารณาคำว่า ปัญหา.

สิ่งที่เรียกว่า ปัญหา นั้น จะถือว่า มัน มีอยู่สองประเภท คือ มีอยู่ตาม ธรรมชาติ เสมอกันไปหมดสำหรับมนุษย์ทุกคน, แล้ว ปัญหาที่เกิดขึ้นอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นปัญหาของกิเลส เฉพาะคน. สำหรับปัญหาโดยธรรมชาติ ก็คือการทำสิ่งที่เรียก ว่าคนนั้นก็จะเป็นไปตามธรรมชาติ เรามักจะแยกคำว่า ธรรมชาติออกไปเสียจากสิ่งที่เรียกว่าคน.

ในที่นี้จะต้องถือกันตาม หลักของธรรมะในพระพุทธศาสนา ซึ่งถือว่า อะไร ๆ ก็เป็นธรรมชาติ แม้สิ่งที่เรียกว่าคน ก็คือสิ่งที่เป็นไปตามธรรมชาติ คือประกอบ ขึ้นด้วยธาตุทั้งหลายตามธรรมชาติกลุ่มหนึ่ง, และเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ. เมื่อดูถึงเนื้อหนังร่างกาย หรืออวัยวะที่เป็นที่ตั้งแห่งความรู้สึกทางจิตใจ ก็เรียกว่าเป็นไป ตามกฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติ มันจึงเกิดเป็นปัญหาขึ้นมาได้ คือในบางคราวก็ไม่ตรงกับ ความประสงค์ของเรา แม้แต่เนื้อหนังของเรา ร่างกายของเรา อวัยวะต่างๆ บางเวลาก็ไม่ เป็นไปตามประสงค์ของเรา. เราใช้มันไม่ได้ตามที่เราต้องการ หรือว่ามันจะเสื่อมสมรรถ- ภาพลงไปทุกที เช่น มีความชราเข้ามาครอบงำเป็นต้น นี้ก็เรียกว่า ปัญหาตามธรรมชาติ เราจึงต้องมีสิ่งที่จะแก้ปัญหานี้โดยเฉพาะอยู่ส่วนหนึ่ง ซึ่งก็ต้องเรียกว่า ธรรมหรือธรรมะ ด้วยเหมือนกัน.

ที่^๕นี้ เขียบขึ้นมาอีกชนิดหนึ่ง เราเป็นทาสของกิเลสอยู่ตามธรรมชาติ น^๕ เพราะเราเกิดมาไม่รู้อะไร ความไม่รู้ของเราได้ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่ากิเลส เช่น ความโลภ

ความโกรธ ความหลง เป็นต้น เรื่อยมาๆ ความรู้ของเราที่ยังไม่มีอยู่ตามเดิม เราจึงพ่ายแพ้แก่กิเลส กระทั่งเป็นทาสของกิเลส, แม้ที่สุดแต่อวัยวะอันเป็นที่ตั้งของกิเลส เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอวัยวะที่เป็นที่รับความรู้สึกทางผิวหนัง ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสมากมายและกว้างขวางกว่าอย่างอื่น นี่เป็นสิ่งที่เราไม่สนใจ หรือสนใจน้อยเกินไป. จนถึงกับความเป็นทาสของกิเลสนั้นยังคงมีอยู่ หรือมากยิ่งขึ้นไป.

นี้เรียกว่าเป็น ปัญหาของมนุษย์โดยธรรมชาติ ซึ่งจะต้องขจัดออกไปได้ ด้วยสิ่งที่เรียกว่าธรรม หรือธรรมะ อีกเหมือนกัน, ธรรมที่เอามาใช้ในลักษณะนี้ก็เรียกว่าเป็นธรรมศาสตร์ ศาสตร์ากล่าวคือ ธรรมะ.

ปัญหาเฉพาะหน้า ที่จะเรียกว่า ปัญหาเหนือขึ้นมาจากธรรมชาติ คือ การที่เราทำผิดต่อธรรมชาติโดยเฉพาะ เพราะว่ากิเลสนั้นได้เจริญขึ้น ทั้งกว้างและทั้งลึก แม้ปริมาณของกิเลสก็มีมากขึ้นหลายชนิด แยกเป็น ทางส่วนตัว มีปัญหาอยู่ที่ว่า เราไม่ได้ตามที่เรต้องการ ไม่รู้ว่าจะพอใจอะไรแน่. ขอให้ทุกคนสังเกตตัวเองดูให้ดีๆ ว่าเราเวลานี้ก็ยังไม่ว่าจะพอใจอะไรแน่ เรามีความหวังในสิ่งบางสิ่ง เห็นอยู่เฉพาะหน้า คล้ายๆ กับว่าเราจะพอใจในสิ่งที่ได้ตามความหวังนั้น; แต่แล้วในที่สุดความหวังของเราก็ยังหลอกหลอนตัวเรา เปลี่ยนแปลงไป แทนที่จะไล่ตามมันไม่ทัน คือมันเปลี่ยน.

นี้เรียกว่าความเปลี่ยนแปลงอันใหญ่หลวง ทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับคนเรา จนกว่าจะถึงจุดๆ หนึ่งที่หยุดความหวังได้ ซึ่งเดี๋ยวนี้เรายังไม่รู้ว่าจะอะไร แล้วสิ่งนั้นก็รู้จักไม่ได้ จนกว่าจะได้ถึงกันจริงๆ เสียก่อน นี้เรียกว่า โดยทางส่วนตัว เรายังไม่รู้ว่าจะมีอะไรที่เป็นที่พอใจถึงที่สุดเหนือสิ่งอื่นใด.

นี้ปัญหา อีกปัญหาหนึ่งก็เป็นปัญหาทางสังคม เราอยู่คนเดียวไม่ได้ในโลกนี้, หรือว่าเราไม่ได้อยู่คนเดียวในโลกนี้ เพราะว่าเราอยู่ไม่ได้ หรือเพราะอะไรก็ตามที่.

เดี๋ยวนี้เรากำลังอยู่ในโลก ซึ่งเต็มไปด้วยคนตัวกันเป็นอันมาก ที่เรียกว่าสังคม เราถูกกระทบกระทั่งจากสังคม หรือถูกสังคมลากไป ตามความต้องการของสังคม, เราจึงมีปัญหายุ่งยากลำบาก ขึ้นมาอีกส่วนหนึ่ง ถึงกับบางคนพูดออกมาว่า เราอยากจะหนีออกไปจากสังคม อย่างนี้ก็มี.

ถ้าปัญหาอย่างนี้เกิดขึ้น ก็ไม่มีอะไรอีก นอกจากสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะโดยตรง ที่จะช่วยแก้ปัญหานี้ คือให้อยู่โดยมีชัยชนะ ในท่ามกลางสังคม หรือสิ่งแวดล้อมทุกอย่าง โดยไม่ต้องหนีไปจากสังคม. การที่จะปลีกออกไปจากสังคมชั่วคราว เพื่อคิดค้นอะไรนั้น ไม่เรียกว่าหนีไปจากสังคม คือไม่ได้พ่ายแพ้แก่สังคม ยังมีความพยายามเอาชนะสังคมอยู่.

นี่ขอให้สังเกตดูให้ดีๆ ว่า แม้แต่ ปัญหาเนื่องด้วยสังคม เราก็ยังต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่าธรรมะเป็นอาวุธสำหรับตัด; ถ้าเราปล่อยไปตามเรื่องราวของสังคม คือพ่ายแพ้แก่สังคม มันก็จะลากไปในสิ่งที่ทำให้เราโง่งขึ้น, ใครๆ ไม่ชอบคำว่า โง่ ได้ยินคำว่าโง่ ก็รู้สึกว่าเป็นการต่ำ. เมื่อเกิดความโกรธขึ้นมา ก็ไม่สนใจอะไรนอกจากจะรู้สึกว่าเขาต่ำ, นี่ก็เป็นเหตุหนึ่งซึ่งทำให้เราไม่รู้จักอะไร ที่มีอยู่ในสังคมตามที่เป็นจริง.

เราจะต้องสนใจกับสิ่งที่เรียกว่าค่าต่ำกันเสียบ้าง; นับตั้งแต่ค่าต่ำของบิณฑาคารา ครูบาอาจารย์, ค่าต่ำของผู้ที่หวังดี กระทั่งถึงของบัณฑิตนักปราชญ์, และแม้ที่สุดต่อค่าต่ำของศัตรู. ถ้าเราไปโกรธ เราก็ไม่เข้าใจความหมายอะไรในคำพูดนั้นๆ, ถ้าเรามัวแต่หลีกไปเสีย คือไม่สนใจเอาเสียเลย, มันก็ยังไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ทำไมเราจึงต้องถูกค่า; มีข้อบกพร่องอะไร, อย่างนี้เป็นต้น.

ปัญหาเฉพาะของคนเรา ก็จะมีว่า เดียวนี้พวกคุณเป็นมนุษย์กันหรือเปล่า? พอได้ฟังอย่างนั้นก็รู้สึกว่าเป็นคำค่าอีกแล้ว ก็เลยไม่สนใจที่จะรู้ว่า เป็นมนุษย์กันหรือเปล่า? หรืออย่างน้อยก็ว่าเป็นมนุษย์นี้ผิดจากเป็นคนอย่างไร, ใครๆ ก็พูดและเชื่อกันว่า พอเกิดมาก็เป็นคน แล้วก็ถือว่าเป็นมนุษย์เสียเลย เพราะเขาสอนลูกเด็ก ๆ เล็ก ๆ ว่า คำว่า “มนุษย์” นั้นแปลว่า คน เป็นคำสอนที่ผิดหรือถูก ก็ควรจะดูกันให้ดี.

คำว่าคน เขาแปลว่า คนที่เกิดมา; แต่คำว่า มนุษย์แปลว่า สัตว์ที่มีใจสูง. ถ้าคนเกิดมามีใจสูง ก็เป็นมนุษย์ได้ทันที, ถ้าใจยังไม่สูง ก็ยังไม่เป็นมนุษย์, ถ้ายังเต็มไปด้วยตัณหา ก็เรียกว่าใจมันยังต่ำ เพราะมันยังถูกรอบงำด้วยสิ่งที่เรียกว่าปัญหา ถูกท่วมทับอยู่ด้วยปัญหา แล้ว มีผลเป็นความทุกข์ อย่างนี้ก็เรียกว่าใจไม่สูง. ฉะนั้น เราควรจะถือเอาความหมายคำว่ามนุษย์ ให้มากกว่าที่ลูกเด็ก ๆ เขาได้รับการสั่งสอนในโรงเรียนว่ามนุษย์แปลว่าคน.

ผมอยากจะพูดซ้ำ ๆ ซาก ๆ เกี่ยวกับคำว่ามนุษย์, เกี่ยวกับทุกอย่างที่เกี่ยวกับมนุษย์ เพราะว่า ถ้าเป็นมนุษย์กันได้จริงๆ แล้ว ปัญหาจะต้องหมด คือ มีจิตใจสูง สมกับคำว่ามนุษย์, แล้วปัญหาเกิดไม่ได้ มันต้องเกิดไม่ได้ เพราะมนุษย์ใจมันสูงเสียแล้ว สูงอยู่เหนือปัญหาทั้งหลายนั่นเอง, เดียวนี้มันเป็นกันแต่คน ๆ.

เดี๋ยวนี้คุณก็เรียนถึงชั้นมหาวิทยาลัยแล้ว คำว่ามนุษย์คืออะไร, รู้จักกันอย่างไรถึงหรือไม่? ข้อนี้ต้องเอาที่ความรู้สึกในจิตใจของพวกคุณเอง, บางคนอาจจะรู้ได้มากที่สุดทีเดียวว่า เราเป็นมนุษย์กันหรือยัง, เป็นมากน้อยเท่าไร ถ้ารู้ความหมายคำว่ามนุษย์แท้จริง นั้นแหละจึงจะเรียกว่ามีการศึกษาถึงชั้นมหาวิทยาลัย คือเป็นการศึกษาที่สูงสุด ที่เราถือกันว่ามนุษย์จะมีได้.

เดี๋ยวนี้เราเรียกตัวเองว่า เป็นนักศึกษาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สำหรับชื่อ
แล้วก็ เป็นชื่อที่สูงที่สุด มีความหมายดีที่ที่สุด, ไพเราะก็ไพเราะที่สุด. แต่กิจการที่กระทำอยู่
จริง หรือผลที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น มันจะสูงสุดหรือไม่ ก็มาพิจารณากันดู.

พิจารณาคำว่า ธรรม และ ศาสตร์.

เดี๋ยวนี้เราจะได้พิจารณากันโดยเฉพาะถึงคำว่า ธรรม ที่มีอยู่ในคำว่าธรรม-
ศาสตร์, คำว่า ธรรม แห่งคำว่า ธรรมศาสตร์ พวกคุณเข้าใจกันเท่าไร, ธรรมอะไร
เป็นศาสตร์.

ที่ยังร้ายไปกว่านั้น ก็อยากจะเตือนให้นึกถึงข้อที่ความหมายของคำว่า ศาสตร์
นี้มันเปลี่ยนแปลงมาาก ทีเดี๋ยวนี. เดี๋ยวนี้ ดูเหมือนว่าเราใช้คำว่าศาสตร์นี้ ให้ตรงกับคำว่า
science ของภาษาต่างประเทศที่เข้ามาในประเทศไทย. คำว่า ศาสตร์ ที่แปลว่าอาวุธ
จึงเปลี่ยนความหมายไปในทางที่เป็นวิชาความรู้. นี้ความหมายที่สอง คือให้เล็งถึง
ข้อที่ว่าความรู้ันั้นมันเป็นอาวุธ ซึ่งเป็นศาสตร์ที่คม สำหรับตัดสิ่งที่มีมันตักยาก ๆ ถ้ามัน
ไม่ทำหน้าที่อันนี้คือไม่ตัดแล้ว มันก็สูญเสียความหมายของคำว่าศาสตร์, เป็นความรู้
บ้า ๆ บอ ๆ เพื่อเจ้อไม่มีที่สิ้นสุดอะไรก็ได้ แล้วมันไม่ตัดอะไร.

คำว่า ศาสตร์ ที่เอาไปใช้กับคำว่า science นี้ มัน เป็นสิ่งที่ต้องระวังอยู่
แล้วมันจะเป็นศาสตร์ไปตามความหมายเดิม ของภาษาอินเดียสมัยโบราณหรือไม่.

คำว่า ศาสน์ อีกคำหนึ่งเสียงคล้ายกัน คือคำว่า ศาสนะ ซึ่งแปลว่าคำสั่งสอน
นั้นมันถูกตามตัวหนังสือ, แต่คำว่า ศาสดา หรือ ศาสดระนี้แปลว่าอาวุธที่มีคม เป็น

ความหมายที่แคบเข้ามา หมายถึงสิ่งที่จะตัดปัญหาได้, ถ้าจะให้หมายถึงความรู้หรือคำสั่งสอน ก็ต้องเป็นความรู้หรือคำสั่งสอนที่ปฏิบัติแล้วตัดปัญหาออกไปได้. ขอให้ถือเอาความหมายของคำๆ นี้ไว้ให้จำกัดแปลว่าอาวุธที่มีคม ที่ตัดได้เฉียบขาด อาวุธที่ไม่มีคม เช่นไม้พลอง เป็นต้น ไม่ได้รวมอยู่ในคำว่าศาสตร์ เพราะคำว่าศาสตร์ก็หมายถึงอาวุธที่มีคม ที่ตัดเฉียบขาดลงไปเท่านั้น, ไม่เพียงแต่จะทำให้คนตายได้. นี้ธรรมศาสตร์ ก็หมายถึงธรรมะประเภทที่เหมือนกับอาวุธที่มีคม.

ที่นี้คำว่า ธรรมศาสตร์ ที่คุณกำลังสนใจกันอยู่ หรือหมายมั่นปั้นมือกันอยู่นั้น มัน หมายถึงอะไรกันแน่; ถ้าหมายถึงสิ่งที่มีคม ที่จะตัดปัญหาของมนุษย์ได้จริง ก็เรียกว่ามันสมชื่อ, แต่ถ้ามันตัดไม่ได้จริง หรือมันตัดได้น้อยเกินไป ก็ต้องยอมรับว่าเป็นธรรมศาสตร์ส่วนน้อย หรือบางทีจะน้อยมากยิ่งขึ้นไปอีกก็ได้ ถ้าหมายถึงวิชาบางวิชาบางคณะที่มีอยู่ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ดังนั้นผมจึงเห็นว่า สิ่งที่เรียกว่า ธรรมศาสตร์นั้น ควรจะมีอยู่แขนงหนึ่งต่างหาก, แล้วต้องเรียนกัน ในมหาวิทยาลัยทั่วไปทุกมหาวิทยาลัย, หรือทุกแขนงของวิชาที่เรียนอยู่, ก็คือเอา วิชาธรรมศาสตร์นั้นไปใส่เข้าไปในทุกแขนงของวิชาที่มนุษย์เรียนกันอยู่ กระทั่งลดลงมาถึงเด็ก ๆ ชั้นอนุบาล. นี้เขาก็ต้องเรียนสิ่งที่เรียกว่าธรรมนั้น โดยสมควรแก่การที่จะตัดปัญหาของมนุษย์ คือปัญหาที่มนุษย์ได้ทำไป และสร้างขึ้น โดยที่ไม่รู้ว่ามนุษย์นั้นคืออะไร.

ขอให้สังเกตให้ดี ในโรงเรียนไหน ตั้งแต่ชั้นอนุบาลขึ้นไป โรงเรียนประถม มัธยม กระทั่งวิทยาลัย กระทั่งมหาวิทยาลัย มีใครเคยสอนกันบ้าง, ในความคิดอันนี้ว่ามนุษย์นั้นคืออะไร เพราะมนุษย์หรือคนสมัยนี้ ไม่สนใจคำว่ามนุษย์, สนใจแต่อาชีพ เพื่อจะได้สิ่งที่ตัวต้องการ, สรุปแล้วคืออยู่ที่ เรื่องกิน เรื่องกาม และเรื่อง

เกียรติ. ข้อนี้เคยขอร้องให้จำไว้ที ๆ ว่า สาม ก. อักษร ก. ๓ ตัว นั้นมันครอบงำคน จนไม่เป็นมนุษย์ ถ้าไปหลงเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ ก็หมดความเป็นมนุษย์ จะเหลืออยู่แต่เพียงเป็นคน.

เรื่องกิน นี้ไม่ได้หมายถึงเรื่องกินสักว่าให้ดำรงอยู่ได้ ชีวิตอยู่ได้หมายถึงจะกินด้วยความเอร็ดอร่อย เอร็ดอร่อยอย่างที่เราเรียกว่ากินเหยื่อ ไม่ได้กินเพียงเพื่อรอดชีวิตอยู่ได้. พวกหมอสอนวิชาอนามัยเรื่องกิน กินอย่างถูกต้อง ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ แต่ที่กินกันจริงๆ พวกหมอก็ ไปกินเหยื่อเพื่อประโยชน์แก่กาม ก็เพราะว่าคนเราไม่ได้ปฏิบัติให้ชื่อตรงหรือชื่อสัตย์ต่อวิชาความรู้, เรื่องกินไม่ได้ไปกินอาหาร แต่ไปกินเหยื่อ อย่างนี้ก็กลายเป็นเรื่องกิเลส, ทำปัญหาให้เกิดขึ้น แสงหาที่จะกินให้อร่อย มากกว่าแสงหาให้ถูกต้องตามที่ร่างกายมันต้องการ นี้คำว่า กินก็เป็นอย่างนี้เสียแล้ว แม้แต่จะกินให้ถูกต้องตามที่ร่างกายต้องการ มันก็เป็นปัญหาด้วยเหมือนกัน เพราะว่าบางที่เราก็ไม่มีอะไรจะกินก็มี, คนยังมีปัญหาเรื่องกินอยู่อย่างนี้.

เมื่อเรื่องกินมีแล้ว ใต้แล้ว อะไรแล้ว มันก็กระโดดไปเรื่องกาม คือเรื่องกามารมณ์, แม้ว่าจะมีกามารมณ์ตามที่ต้องการแล้ว มันก็ยังกระโดดไปเรื่องเกียรติ. นี้เรียกว่า ความเป็นมนุษย์นั้นมันยังเป็นทาสของกิเลส, ถูกกิเลสครอบงำอยู่ ยังเป็นปัญหาอยู่ ยังตัดออกไปไม่ได้. สิ่งที่เราเรียกว่า ธรรมะ มันก็ยังไม่ช่วยแก้ปัญหอะไรนัก, เพราะว่าคนกำลังเดือดร้อนอยู่ด้วยเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ.

การศึกษาส่วนมากในโลกเวลานี้ ก็เฟื่องเสียงกันแต่ที่ตรงนี้ แม้พวกฝรั่งที่เรากำลังไปตามกันกัน ว่าเขาดีพิเศษกว่าเราในการศึกษา มันก็ไม่มีอะไรมากไปกว่านี้, คือเพื่อผลเพียงเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ เท่านั้นเอง. ขอให้พิจารณาด้วย

จิตใจที่เป็นธรรม อย่าก้มหน้าก้มตาไปบูชาเขา, เดินตามกันอย่างหลับหูหลับตา มันจะเป็นการช่วยกันสร้างโลกนี้ให้เต็มไปด้วยความทุกข์ยากลำบาก หรือเรียกว่า วิกฤตการณ์.

สิ่งที่เรียกว่าศาสนาหรือธรรมะนั้นนั้นถูกละเลย โดยคนที่ไปหลงแต่เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ, สร้างปัญหาหนักขึ้นมา จนศาสนาช่วยแก้ไขไม่ได้. สิ่งที่เรียกว่า ศาสนานั้นมันมีจุดมุ่งหมายมาแต่เดิม ที่จะช่วยแก้ปัญหาเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติของมนุษย์. ในยุคที่ศาสนามีหน้าที่ในโอกาสของศาสนา คนเราก็มีความทุกข์น้อย ที่เนื่องด้วยเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ.

เดี๋ยวนี้ เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ มันก้าวหน้า มันกระโดดพรวดพราด ไปตามความเจริญอย่างแผนใหม่ อย่างวัตถุสมัยใหม่, คนก็เกลียดศาสนา ซึ่งจะเป็นเครื่องห้ามล้อไม่ให้หลงไหลสิ่งเหล่านั้น ศาสนาก็เลยถูกเหยียบย่ำ, แล้วถูกกีดกันออกไปไม่ให้มาเกี่ยวข้องกับภารกิจที่จะควบคุมเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ; เพราะว่าคนเขาต้องการจะตามใจตัวเองให้เต็มที่ โลกจึงเป็นอย่างนี้. แม้ว่าคนในโลกจะมีสติปัญญา ก้าวหน้าอีกกว่านี้หลายร้อยหลายพันเท่า มันก็เพื่อจะไปเป็นทาสของกิเลส, ไปมีปัญหาระดับเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ มากขึ้นเท่านั้นเอง ไม่มีอะไรจะดีไปกว่านี้ได้.

นี่เรียกว่า ธรรมะไม่เป็นธรรมศาสตร์ ก็ไม่เป็นศาสตราจารย์ที่จะตัดปัญหาของมนุษย์ได้, เพราะว่ามนุษย์ได้หลงไปในเรื่องที่เป็นเหยื่อล่อ แล้วก็ไม่มีใครจะกำจัด สิ่งที่เรียกว่า ศาสตร์แท้ ๆ คือตัวธรรมะนั้นก็เป็นหมันไป, จนกว่าเมื่อไรเราจะมองเห็นข้อเท็จจริงอันนี้ก็ต้องการจะแก้ปัญหากันจริง ๆ สิ่งที่เรียกว่าธรรมะหรือศาสตราจารย์นั้นก็จะมีค่ามีความหมายขึ้นมา.

เดี๋ยวนี้คำว่าธรรมศาสตร์ก็มีอยู่อย่างน่าชื่นใจ แต่มันเป็นศาสตร์น้อย เพราะว่าเป็นธรรมะที่น้อย ไม่พอที่จะแก้ปัญหาทั้งหมดได้, ดังนั้นผมจึง อยากจะให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่าธรรม ในฐานะที่เป็นศาสตร์นี้ให้เต็มที่.

คำว่า ธรรม นั้นมันเป็นคำที่กว้างขวางที่สุด จนไม่อาจจะแปลออกมาเป็นคำภาษาไทยใดๆได้, ถ้าเมื่อถือเอาตามหลักของภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้สำหรับพุทธศาสนาแล้ว คำว่าธรรม แปลว่าสิ่งที่ทรงตัวอยู่ได้, เลยหมายถึงสิ่งทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไรเลย, จะเป็นวัตถุก็ได้ จะเป็นนามธรรมก็ได้ จะเป็นจิตใจหรือความรู้สึกก็ได้ เรื่องผิดก็ได้ เรื่องถูกก็ได้ อะไรที่มันมีอยู่แล้วก็เรียกว่า ธรรมได้ทั้งนั้น.

ส่วนที่มาเป็นธรรมศาสตร์นั้น ก็หมายถึงธรรมส่วนที่เป็นวิชาความรู้ หรือการปฏิบัติที่ถูกต้อง ก็เป็นอาวุธขึ้นมา สำหรับจะตัดธรรมส่วนที่ไม่พึงปรารถนา คือความทุกข์หรือสิ่งที่เรียกว่าปัญหานั้นเอง, แม้แต่สิ่งที่เรียกว่าปัญหา ก็เรียกโดยภาษาบาลีว่าธรรมด้วยเหมือนกัน เพราะว่า ธรรม แปลว่า สิ่ง เท่านั้น, มีความหมายเป็นว่าสิ่งเท่านั้น, สิ่งที่ไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงเป็นสังขตธรรม, ก็เรียกว่าธรรม สังขตธรรม, สิ่งที่มีสิ่งอื่นปรุงแต่ง ต้องไหลเวียนเปลี่ยนแปลงไปตามความปรุงแต่ง แล้วก็ปรุงแต่งสิ่งอื่นต่อไป ก็เรียกว่าธรรม, แล้วสิ่งที่ตรงกันข้ามโดยประการทั้งปวงก็เรียกว่าธรรม. เพราะฉะนั้นจึงหมด ไม่ยกเว้นอะไร ที่จะไม่เรียกว่าธรรมะ สิ่งที่มาเป็นธรรมศาสตร์นั้น หมายถึงส่วนที่มีคุณสำหรับที่จะตัดปัญหาต่างๆ ที่มนุษย์ไม่ต้องการ ก็คือความทุกข์.

นี่ขอให้เข้าใจคำว่าธรรมศาสตร์ ในลักษณะที่มันเป็นคำจำกัดความ ใช้เฉพาะสำหรับธรรม ที่จะใช้เป็นศาสตร์ สำหรับจะตัดสิ่งที่ควรจะตัดหรือต้องตัดได้แก่ปัญหาต่างๆ ที่ทำให้เกิดความทุกข์ขึ้นมา.

นี้ ขอให้ศึกษาคำว่า ธรรม อย่างช้าๆ ซากๆ เมื่อก่อนเราไม่ได้จำกัดความหมายของคำว่าธรรมโดยวิธีนิยามอย่างที่เรียกว่าเป็น *scientific* เป็น *logic*, เป็น *logical* เคียงนี้เมื่อเรามาคุยกันเข้าจริง คำว่าธรรมนั้นมันมีความหมายเกิดแตกแยกเป็นสองอย่าง คือ คำว่า ธรรมในความหมายทั่วไปหมายถึงทุกสิ่ง และธรรมในความหมายทางศีลธรรม หมายถึงสิ่งที่มนุษย์จะใช้แก้ปัญหาของตนโดยเฉพาะ มันจึงแคบเข้ามา มันจะเหลือเพียงหนึ่งในสิบหรือหนึ่งในร้อย ของคำว่าธรรมในความหมายทั่วไปก็ได้. เราวัดไม่ได้ ขอให้วัดเอาเองเฉพาะคน.

คำว่า ธรรม ในความหมายศีลธรรม *moral* หรือ *morality* นี้ จำกัดความกันแต่เพียงว่า ระบบการปฏิบัติที่มันถูกต้อง สำหรับมนุษย์คนหนึ่งๆ ทุกชั้นทุกตอนแห่งวิวัฒนาการของเขา มีค่านิยมเพียงเท่านั้นว่า, ธรรมคือระบบแห่งการปฏิบัติที่ถูกต้องต่อมนุษย์คนหนึ่งๆ ทุกชั้นทุกตอนแห่งวิวัฒนาการของเขา.

นี้คุณพอจะเข้าใจได้ว่า มนุษย์คนหนึ่งๆ นี้ไม่เหมือนกัน, แล้วแต่ละชั้นแต่ละตอนแห่งวิวัฒนาการของเขา ก็ไม่เหมือนกัน คือตั้งแต่เป็นเด็กจนมาถึงผู้ใหญ่เป็นคนแก่คนเฒ่า, แล้วคนหนึ่งมันไม่เหมือนกัน เพราะบางคนฉลาดมาก บางคนฉลาดน้อย, บางคนมีอาชีพอย่างหนึ่ง มีอาชีพอย่างหนึ่ง ไม่เหมือนกันเป็นต้น. ระบบการปฏิบัติที่ถูกต้องหรือตรง คือมีประโยชน์แก่มนุษย์คนหนึ่งๆ นั้น ทุกชั้นทุกตอนแห่งวิวัฒนาการของเขา เรียกว่า ธรรม นี้ตามความหมายแห่งศีลธรรม.

และขอให้สังเกตดูให้ดีๆ มันระบุชัดเจนไปว่า ระบบการปฏิบัติ มันไม่ใช่เพียงการเรียนรู้ภายในมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นระดับการศึกษาที่สูงสุด มันก็ยังคงเป็นการเรียนรู้, ยังไม่ได้วางลงไปในการปฏิบัติ จึงยังไม่เรียกว่าธรรมโดยแท้จริงหรือโดยตรง. มันจะเป็นเพียงการตระเตรียมเพื่อธรรม เพื่อธรรมะมากกว่า, แต่เอาเป็นว่าถ้ามันมี

การปฏิบัติ แล้วก็เรียกว่าธรรมได้ ในเมื่อมันถูกต้องแก่ความเป็นมนุษย์ทุกชั้นทุกตอนแห่งวิวัฒนาการของเขา. ^๕นี้คำว่า ธรรมในความหมายศีลธรรม.

ธรรม ๔ ความหมาย.

^๕นี้คำว่า ธรรม ในความหมายทางปรมาตถธรรมหรือทางศาสนา โดยสิ้นเชิงนั้นมันไปไกลกว่านั้น มันหมายถึงทุกสิ่งอย่างที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งเราก็ควรจะรู้เพื่อที่เราจะรู้ว่า มันเนื่องกันอย่างไร อย่างที่แยกกันไม่ได้. ฉะนั้นเมื่อกล่าวทางปรมาตถธรรม ซึ่งมาใช้ทางศีลธรรมได้ ^๕นี้ ผมเห็นว่า ควรจะศึกษาแล้วก็แบ่งแยก แล้วจัดเป็นหมวดหมู่ อย่างที่เรียกว่าทำ system ให้แก่คำว่า ธรรม โดยแบ่งออกเป็น ๔ ความหมาย.

ความหมายที่หนึ่ง เรียกว่า สภาวะธรรม ตามภาษาบาลี หมายถึงทุกสิ่งที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติ, ทุกสิ่งที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติ จะเป็นวัตถุ หรือนามธรรม หรือจิตใจ หรือความรู้สึกในจิตใจที่สุดแท้ ซึ่งเป็นอยู่ได้ตามธรรมชาติก็เรียกว่า สภาวะธรรม, สภาวะ แปลว่า เป็นอยู่เอง ธรรมก็คือธรรม อย่าแปลกกันเลย. ^๕นี้อยากจะใช้คำๆ นี้ให้หมายถึงสิ่งที่เรียกกันว่า ธรรมชาติ หรือ nature พวกอื่นจะใช้คำว่า nature ในความหมายอย่างอื่นก็ได้, แต่เราพุทธบริษัท ^๕นี้รู้สึกคำว่า nature จะตรงกับคำว่า สภาวะธรรม คือสิ่งที่ เป็นอยู่เอง จะมีอยู่ที่พนักที่หมั่นก็แสน อย่าง ^๕นี้มันบอกไม่ได้ บอกได้แต่ว่า มัน เป็นสิ่งที่ เป็นอยู่เองอย่าง ^๕นี้ ^๕นี้พวกหนึ่ง.

^๕นี้พวกที่สอง ในความหมายที่สอง เรียกว่า สัจจธรรม สัจจะแปลว่า ความจริง มีความหมายว่าไม่หลอก. ภาษาบาลีก็มีคู่กัน, ว่าถ้าสัจจะก็ต้องเป็นอมุสา, อมุสาคือไม่เท็จหรือไม่หลอก. ^๕นี่คือกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ เรียกว่ากฎของธรรมชาติหรือ

กฎเกณฑ์ของธรรม เราเรียกว่า สัจธรรม ซึ่งตรงกับคำว่ากฎธรรมชาติ. ถ้ากฎเกณฑ์ที่มนุษย์บัญญัตินี้ไม่จริง ยังหลอกยังเปลี่ยนแปลง เพราะมนุษย์บัญญัติไปตามความต้องการของมนุษย์. มนุษย์บัญญัติไปตามพยานหลักฐานเท่าที่ค้นคว้าได้, ส่วนที่ค้นคว้าไม่ได้ยังมีอีกมาก. ฉะนั้นกฎที่มนุษย์บัญญัติเป็นกฎเฉพาะสิ่ง เฉพาะเรื่อง เฉพาะเวลา จึงเปลี่ยนได้, เช่น กฎหมายอย่างนั้นมันเปลี่ยนได้ หรือกฎวิทยาศาสตร์ก็เดอะ เท่าที่พบแล้วมันยังเปลี่ยนได้, ซึ่งผู้ศึกษาวิทยาศาสตร์อยู่ก็จะพบความจริงข้อนี้ คือมันยังไม่ถึงที่สุด. แต่ถ้ากฎของธรรมชาติแล้วจะถึงที่สุด และมีเหลืออยู่มากที่เรายังไม่รู้ เราจะรู้หรือไม่รู้มันไม่รับผิดชอบ มันมีกฎที่ตายตัว เราทำลงไปก็ต้องมีผลตามกฎเกณฑ์อันนั้น เรียกว่า เป็นกฎที่ตายตัว แล้วก็ไม่ยกเว้น แล้วก็ไม่จำกัดเวลา ไม่จำกัดยุคสมัยนี้ก็เรียกว่า ธรรมเหมือนกัน, หรือธรรมะ ในฐานะที่เป็นสัจธรรม เป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ.

ที่^๕ความหมายที่สาม ความหมายที่สามนี้ หมายถึง การปฏิบัติหรือหน้าที่ เรียกว่า ภาระณะ คือ ต้องกระทำ ถ้าไม่กระทำไม่ได้, สิ่งที่มีชีวิตจะต้องตาย หรือมีชีวิตอยู่ยังไม่ตาย ต้องมารอรับผลที่ควรได้รับ อย่างนี้เรียกว่า ปฏิบัติธรรม คือหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติ เพื่อมีชีวิตอยู่รอดก็ตาม เพื่อจะได้ผลที่ตัวต้องการก็ตาม เพื่อจะถึงจุดหมายปลายทางของมนุษย์ก็ตาม เรียกว่าปฏิบัติธรรม. จะเขียนเป็นบาลีแท้ๆ ก็ต้องปฏิบัติธรรม นับตั้งแต่หาอาหารกิน บริหารร่างกายให้รอดอยู่ได้ ปฏิบัติเพื่อไม่ให้เกิดความทุกข์ต่างๆ ขึ้นมา เป็นหน้าที่ที่สิ่งที่มีชีวิตหลีกเลี่ยงไม่ได้. ฉะนั้น การปฏิบัติ นั้นเองเป็นตัวธรรม ก็พอจะมองเห็นกันได้อยู่แล้วว่า มันสำคัญอย่างไร.

ที่^๖ความหมายที่สี่ ก็คือ ปฏิเวธธรรม หรือจะเรียกว่า วิปាកธรรม ก็ได้ ใต้สองคำที่ใช้กันอยู่ทั่วไป. ปฏิเวธธรรม ก็แปลว่า ผลที่เรารู้สึกได้โดยจิตใจของเรา, วิปាកธรรม ก็แปลว่า ผลเหมือนกัน, นั่นสุดท้ายที่เราได้รับก็เรียกว่าธรรมอยู่นั่นเอง.

นี้จะเข้าใจคำว่า ธรรม ได้ดีขึ้น เพราะมันแปลว่าสิ่ง, ทุกสิ่งที่เป็นไปตาม ธรรมชาติ, เป็นตัวธรรมชาติ, เป็นกฎของธรรมชาติ, เป็นหน้าที่ตามธรรมชาติ. เป็นผลที่จะเกิดขึ้นตามธรรมชาติ, ฉะนั้นคำว่า ธรรมะในภาษาบาลีจึงถึงถึงธรรมชาติล้วน ๆ, ธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงก็เรียกว่า ธรรม ธรรมชาติที่ไม่เปลี่ยนแปลงเลย ก็เรียกว่าธรรม แม้แต่นิพพานก็ยังเรียกว่าธรรมชาติชนิดหนึ่ง.

ต้องดูให้ถี่ ๔ ความหมายนี้ คำว่า ธรรมศาสตร์ จะพุ่งเล็งไปถึงความหมาย ไหน, ในเมื่อ ธรรมศาสตร์ แปลว่า อาวุธที่มีคม สำหรับตัดปัญหา ก็ต้องเล็งไปถึงการ ปฏิบัติที่ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ พุ่งเล็งถึงตัวการปฏิบัติเป็นส่วนสำคัญ, แล้วการปฏิบัติต้องมีความรู้ หรือต้องอาศัยความรู้ด้วย แต่ถ้าลำพังความรู้มันก็ยังไม่ว่าง ปัญหา มันต้องเป็นการปฏิบัติ แม้เป็นการปฏิบัติทางจิตใจ ก็เรียกว่า การปฏิบัติ.

ความที่รู้ลงไปอย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นการปฏิบัติ หรือผลของการปฏิบัติ หมายถึงรู้สึกในการกระทำ และผลของการกระทำ; แต่ถ้าเป็นความรู้ทางทฤษฎีล้วน ยังเป็นทฤษฎีท่องจำ หรือเป็นอะไรอยู่ มันก็ไม่ตัด, เป็นความรู้อย่างสมมติฐานเป็น hypothesis อันหนึ่ง อย่างนี้ก็ยังไม่ตัด, มันต้องเป็นความรู้ที่ได้กระทำลงไปแล้ว ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ อะไรก็ตาม เป็นกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งสามอย่าง มันจึงจะตัดปัญหาตามหน้าที่ของมัน คือทางกาย ทางวาจา ทางใจ.

คำว่า ธรรมศาสตร์ ก็หมายความว่า ความรู้ที่ถูกต้อง ที่อยู่ในรูปของ การปฏิบัติ ที่จะตัดปัญหาของมนุษย์ได้จริง นั่นคือตัวธรรมศาสตร์ ฉะนั้น จะเรียกว่า เป็นธรรมศาสตร์เมื่อออกจากมหาวิทยาลัยแล้วก็ได้, เพราะในมหาวิทยาลัยนี้เราก็เรียนแต่ ความรู้ประเภททฤษฎี หรือวิชาที่จะเอาไปใช้ปฏิบัติ ความรู้นั้นยังไม่เป็นศาสตร์โดย สมบูรณ์ มันจะไปเป็นศาสตร์สมบูรณ์ ต่อเมื่อมีการปฏิบัติและใช้ความรู้นั้นได้สำเร็จ.

นี่ขอให้เตรียมตัวไว้อย่างนี้ จะถูกต้องกว่าที่จะถือว่าเรามีศาสตร์ มีธรรมศาสตร์แล้วก็ทะนงกระทั่งกลายเป็นอวดดี, ความอวดดีนั้นก็เกิดเป็นปัญหาอันใหม่ขึ้นมาคือทำให้มีปัญหาที่จะต้องตัดด้วยศาสตร์อันไหนอีกก็ยังไม่รู้ ที่จะตัดความอวดดีออกไปได้.

ขอให้เราที่จะเป็นมนุษย์ นี้อย่าเพ้อหาว่าดำ เราที่กำลังจะเป็นมนุษย์ รู้จักข้อนี้ไว้อย่างนี้ เพื่อว่าจะได้แก้ปัญหามนุษย์ได้จริง นี้เรียกว่า ธรรม ในฐานะที่เป็นธรรมศาสตร์มันมีอยู่อย่างไร, จะเป็นธรรมศาสตร์กันต่อเมื่อใด. ขอให้ผู้ที่สนใจหรือบูชาคำว่าธรรมศาสตร์ สนใจเป็นพิเศษแล้วไปใช้ให้สำเร็จประโยชน์ได้ โดยจำคำว่าธรรมหรือธรรมชาติ ที่แยกออกให้เห็นเป็น ๔ ความหมาย, ใช้คำว่าธรรมชาติแทนคำว่าธรรมก็ได้ ใช้คำว่าธรรมแทนคำว่าธรรมชาติก็ได้, แต่ถ้าเราใช้คำว่าธรรมชาตินี้จะสะดวกกว่าหรือสะดวกแก่การพูดจาให้คนอื่นเข้าใจ.

ขอให้จำไว้ว่า เมื่อคำว่าธรรมชาติเป็นหลักแล้ว สิ่งที่เราเรียกว่าธรรมก็แบ่งออกได้ เป็นตัวธรรมชาติ อย่างหนึ่ง, ตัวกฎของธรรมชาติ อย่างหนึ่ง, ทัวหน้าที่ของมนุษย์ตามกฎของธรรมชาตินั้นอย่างหนึ่งคือการปฏิบัติ, และผลที่เกิดขึ้นตามกฎของธรรมชาตินั้นอีกอย่างหนึ่ง; เรียกว่า ธรรมชาติ, กฎของธรรมชาติ, หน้าที่ตามธรรมชาติ, ผลตามธรรมชาติ รวมเป็นสี่อย่างด้วยกัน, เรียกว่าธรรม ตามความหมายในภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาของพุทธศาสนา, แล้วมันก็น้องกันอยู่กับคำว่าธรรมศาสตร์ ในฐานะที่เป็นความรู้ ในฐานะที่เป็นการปฏิบัติ, ในฐานะที่เป็นผลที่เราควรจะได้รับ เพราะว่าการปฏิบัติทั้งหลายย่อมหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ. นี่คือ ธรรมในฐานะที่เป็นธรรมศาสตร์ เกี่ยวข้องกันอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า ธรรมศาสตร์.

ขอเตือนไว้เสมอว่า ศาสตร์ในที่นี้ต้องเป็นอาวุธที่มีคม จะเป็นเพียงวิชาหรือ คำสั่งสอนเฉย ๆ อยู่ไม่ได้, ต้องเป็นสิ่งที่เอาไปใช้ตัดอะไรแล้วจึงจะเรียกว่าศาสตร์

แล้วก็ **ไม่มีความหมายตรงกับ science** นี้ก็ เพราะ science นี้มันกว้างเกินไป แล้วเป็นวิชาความรู้เสียเป็นส่วนมาก. แต่คำว่า ศาสตร์ในภาษาบาลี แล้วต้องเป็นอาวุธ มีความหมายอย่างเดียวกับบัญญัติอาวุธ, อาวุธคือปัญญา.

ที่พระพุทธเจ้าท่านทรงระบุลงไปโดยตรงว่า ตัดปัญหาด้วยธรรมอาวุธ, อาวุธคือปัญญา ยังมีพระบาลีว่า โยธธ มารี ปญญาเวเรน—จงรบมารด้วยอาวุธคือปัญญา. มารในที่นี้คือ ปัญหา, คำว่า มาร หรือ พญามาร ทั้งสมุนของมารหรือพญามาร ก็เรียกว่า มาร คือสิ่งที่ เป็นอุปสรรคเป็นปัญหา, หรือทำลายความดีของมนุษย์นี้ ต้องรบมันด้วยอาวุธคือปัญญา ก็ธรรมศาสตร์นั่นเอง. นี้ขอให้เข้าใจความหมายคำว่าธรรมศาสตร์อย่างนี้, แล้วใช้มันในลักษณะอย่างนี้ แล้วจะถูกตรงตามเรื่องราวส่วนที่เกี่ยวกับพุทธศาสนายิ่งขึ้น.

คุณมาที่นี้เพื่อศึกษาพุทธศาสนา ผมเข้าใจอย่างนั้น, ฉะนั้นจึงได้ช่วยเหลือให้ความรู้ในทางพุทธศาสนา ในความมุ่งหมายอย่างนั้น. นี้เรียกว่า เป็นส่วนการบรรยายเพื่อให้เกิดสติปัญญา เอาไปใช้เป็นประโยชน์ได้ ควบคู่กันไปกับภารกิจที่คุณมาอยู่ในสถานที่นี่. เพื่อให้ธรรมชาติรอบค้ำมันสอน, ให้การกินอยู่ปฏิบัติตามระเบียบของสถานที่นี่มันสอน. ฉะนั้น ขอให้สนใจที่เรียกว่า กินข้าวจานแฉะ อาบน้ำในคู เป็นอยู่อย่างทาส, อย่างอนสาย เป็นต้น นั้นแหละคุณจะได้อะไรมาก ที่มันเป็นตัวธรรมะ เพื่อตัดปัญหาของมนุษย์ ในฐานะที่เป็นธรรมศาสตร์จริง.

นี้เวลาของการบรรยายก็สมควรแก่เวลา ยุติไว้ที่สำหรับวันนี้.

ธรรมศาสตร์

— ๓ —

๓ พฤษภาคม ๒๕๑๖

สิ่งที่เรียกว่าสภาวะธรรม.

วันนี้เป็นครั้งที่สามของการบรรยาย ซึ่งจะได้กล่าวต่อจากการบรรยายในครั้งที่แล้วมา,

ขอให้ทุกคนความเข้าใจ ที่ว่าการบรรยายชุดนี้ได้ใช้หัวข้อว่า ธรรมศาสตร์ ในฐานะเป็นศาสตร์ สำหรับตัดปัญหาต่างๆ ของมนุษย์.

[บทวน.]

มนุษย์มีปัญหา มีปัญหาที่ต้องตัด จึงได้ศึกษาหรืออบรมวิชาธรรมะ ใช้สิ่งที่เรียกว่า ธรรมะนั้น เป็นศาสตร์ สำหรับตัดปัญหาของตน. ข้อนี้ขอให้ทราบว่า มันเป็นหลักทั่วไป ในข้อที่ว่า สิ่งที่เรียกว่าธรรม เป็นเครื่องขจัดปัญหาของมนุษย์; แต่โดยเหตุที่คำว่าธรรม มีความหมายมาก แม้ว่าจะใช้กับสิ่งที่เรียกว่าปัญหานั้นเองก็ยังได้ เพราะธรรม แปลว่า สิ่งทั้งปวง.

นี่แหละคือความสับสนกำกวมของสิ่งที่เรียกว่า ธรรม, ดังนั้นในครั้งที่แล้ว มา จึงได้พูดให้เห็นชัดกันเสียทีหนึ่งว่า สิ่งทีเรียกว่า ธรรม นั้น มีความหมายอย่างไร, และอาจจะแบ่งออกไปได้เป็นอย่างไร ๔ อย่าง จะเห็นได้ทันทีว่า ส่วนไหนหรืออย่างไรที่จะใช้ในฐานะเป็นธรรมศาสตร์ สำหรับแก้ปัญหาของมนุษย์เรา.

สำหรับสิ่งที่เรียกว่า ธรรม ในความหมายทั้ง ๔ นั้น ได้กล่าวแล้วแต่เมื่อวานนี้ว่า ได้แก่ สภาวธรรม, สัจธรรม, ปฏิบัติธรรม, และ ปฏิเวธธรรม.

จะได้อีกโดยละเอียดไปที่ละอย่าง ดังนั้นวันนี้จะได้อีกกล่าวในหัวข้อว่า สิ่งทีเรียกว่าสภาวธรรมในพระพุทธศาสนา ขอให้ผู้สนใจจะศึกษาพระพุทธศาสนา พยายามศึกษาสิ่งที่เรียกว่าสภาวธรรม ในฐานะที่เป็นธรรมอย่างหนึ่งใน ๔ อย่างนั้นให้ดีๆ เพราะว่ามันเป็นต้นเงื่อนทีจะศึกษาธรรมโดยกว้างขวาง, ถ้าเราเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าสภาวธรรมโดยถูกต้อง ก็จะสามารถศึกษาธรรมทีเหลือนี้โดยไม่ง่ายเลย.

ขอให้เข้าใจว่า เคียงนี้เราเข้าใจธรรมะกันไม่ค่อยจะได้ ก็เพราะเหตุทีไม่เข้าใจสิ่งที่เรียกในทีนี้ว่าสภาวธรรม นั้นเอง. ท่านทั้งหลายเป็นนักศึกษารุ่นแรก หมายความว่าแรกทีจะมาศึกษาพระพุทธศาสนาเป็นการตั้งต้นอย่างนี้ ย่อมเป็นการสมควรอย่างยิ่ง ทีจะศึกษาให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่า สภาวธรรม, แม้วาคำคำนี้มันจะฟังเป็นคำทีไม่ชวนให้สนใจ นั้นมันเป็นเพราะเขาเรียกกันมาอย่างนี้. ทีจริงเป็นสิ่งที่ควรสนใจอย่างยิ่ง แล้วท่านจะได้เห็นต่อไปว่า มันน่าสนใจอย่างไร, จะรู้ว่าสิ่งที่เรียกว่าธรรมศาสตร์นี้อยู่ในธรรม หรือว่าสิ่งที่เรียกว่าธรรมอยู่ในสิ่งที่เรียกว่าธรรมศาสตร์ ได้โดยง่าย.

ถ้าเราเล็งถึงธรรมเพียงนึกเดียว จะมาใช้เป็นเครื่องมือแก้ปัญหาแล้ว ทีจะเห็นได้ คำว่าธรรมสิ่งที่เรียกว่าธรรมนั้น รวมอยู่ในคำว่าธรรมศาสตร์ เพราะคำพูดมัน

บอกอยู่แล้ว. แต่ถ้าเรารู้จักสิ่งที่เรียกว่าธรรม โดยกว้างขวางสิ้นเชิงแล้ว สิ่งทีเรียกว่า ธรรมศาสตร์ก็กลายเป็นของนึกเดียว อยู่ในสิ่งที่เรียกว่าธรรม หรืออย่างมากที่สุดก็เป็น เพียงหนึ่งในสี่ของสิ่งที่เรียกว่าธรรมทั้งหมด.

ข้อนี้อยากจะขอทบทวนข้อความที่พูดมาแล้วในครั้งที่แล้วมาว่า ธรรมใน สี่ความหมายนั้น ความหมายที่หนึ่ง คือตัวธรรมชาติ, ความหมายที่สอง คือ กฎของ ธรรมชาติ, ความหมายที่สาม หน้าทีตามกฎของธรรมชาติ, ความหมายที่สี่ ผลทีจะ ด้รับโดยสมควรแก่การปฏิบัติ, นี้ ขอให้ฟังดู ดูให้ดีๆ ว่า มันเป็นการพูดถึงสิ่งที่เรียก ว่าธรรมชาติ ในลักษณะทีจะเป็นวิทยาศาสตร์อย่างยิ่งก็ได้, ถ้าพูดอย่างนี้มันฟังง่าย ว่าธรรมชาติอย่างหนึ่ง, กฎธรรมชาติอย่างหนึ่ง, หน้าทีตามธรรมชาติอย่างหนึ่ง, ผลจากหน้าทีตามธรรมชาติอีกอย่างหนึ่ง, ย่อมเป็นที่เข้าใจได้ง่ายแก่ท่านทั้งหลาย. แต่ พอมาใช้คำบาลีเรียกชื่อสิ่งเหล่านี้ ธรรมศาสตร์ก็เรียกว่า สภาวะธรรม, กฎของธรรมชาติก็ ถูกเรียกว่า สัจธรรม, หน้าทีตามธรรมศาสตร์ก็เรียกว่า ปฏิบัติธรรม, ผลทีจะด้จากการ ปฏิบัติหน้าทีนั้นก็เรียกว่า ปฏิเวธธรรม. หรือจะเรียกว่าวิปាកธรรม บ้างก็ได้. คุณัน เป็นเรื่องทีไม่ชวนสนใจไปหมดถ้าใช้คำบาลี และท่านหลาย หลายคนคงรู้สึกอย่างนี้.

ทีเอามากล่าวให้ฟังอย่างนี้ ก็เพื่อจะให้รู้ข้อเท็จจริงสักอย่างหนึ่งว่า เมื่อพูด เป็นภาษาบาลีทีแปลกหูแล้ว มันก็ไม่ชวนให้สนใจ, แต่ถ้าพูดด้วยคำธรรมคาสามัญโดย เฉพาะคำทีรู้ยู่ค้แล้วมันก็ชวนให้สนใจ, แล้วทำไมจะต้องพูดด้วยคำทีไม่ชวนให้สนใจ คือ คำบาลี, ทั้งนี้ก็เพราะว่า มันยังมีความจำเป็นอีกมาก ทีจะต้องใช้คำบาลี, ถ้าว่าต้องการ จะศึกษาให้มันก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป. ถ้าใช้คำธรรมคาส มันก็จะได้แต่ในบางกรณีหรือบาง ระดับ, ต่อไปข้างหน้ามันก็ไม่อาจจะใช้ได้. เพราะฉะนั้น เราทำความคุ้นเคยกับคำบาลี เหล่านี้ ไปตั้งแต่ต้นเรื่อย ๆ ไปจะดีกว่า. ปรับความรู้สึกทีว่า รุ่มร่าม ไม่น่าสนใจ นี้ออก ไปเสียก่อน. ถ้าได้รู้ความหมายของคำบาลีเหล่านี้แล้ว จะสนใจยิ่งกว่าคำภาษา

ไทยธรรมดาสามัญด้วยซ้ำไป. ขอให้สนใจคิดตามศึกษา ให้รู้จักความหมายของคำบาลีเหล่านี้ หรือทำความเข้าใจกับคำบาลีเหล่านี้เรื่อยๆ ไป ดังที่กล่าวแล้ว.

คำสี่คำที่มีอยู่ว่า ธรรมชาติ, กฎธรรมชาติ, หน้าที่ตามธรรมชาติ, ผลตามธรรมชาติ. นี้นำพுகเป็นบาลีว่า สภาวะธรรม, สัจจธรรม, ปฏิบัติธรรม, ปฏิเวธธรรม. อันไหนจะได้ความดีกว่ากันหรือลึกซึ้งกว่ากัน ทั้งต้นแต่คำว่าสภาวะธรรม ซึ่งเป็นเรื่องที่จะต้องอธิบายกันโดยละเอียดในวันนี้.

ศึกษาคำว่า สภาวะธรรม.

คำว่า สภาวะธรรม ตัวหนังสือมันก็แปลว่า ธรรมที่เป็นได้เอง หรือเป็นอยู่เอง; สภาวะแปลว่าเป็นเอง เป็นได้เองหรือเป็นอยู่เอง, เพราะว่าคำว่า สะ นั้นมันแปลว่า เอง รู้ภาษาบาลีเพิ่มขึ้นบ้าง ภวะ มันแปลว่า เป็น, สภาวะ ก็แปลว่า เป็นเอง ก็เป็นอยู่เอง, เป็นได้เอง. ทีนี้คำว่า ธรรม นี้ก็คือธรรมที่เคยบอกไว้แล้วว่า ไม่ควรจะแปล ถ้าแปลแล้วจะลำบากเพราะมันจะไม่หมด ก็ค่อยศึกษาไปโดยใช้คำว่าธรรมนี้เรื่อยๆ ไป. แต่ถ้าจะแปลก็แปลได้แต่เพียงว่าสิ่ง, จะขยายออกไปอีกก็ว่า สิ่งที่มีมันทรงตัวมันอยู่ได้ คือ สิ่งที่มีการทรงตัวอยู่ได้.

เดี๋ยวนี้รวมตัวกันเข้าอยู่ทั้งสองคำ คือ สภาวะคำหนึ่ง, ธรรมคำหนึ่ง, นี้แปลว่าสิ่งที่มีมันทรงตัวอยู่ได้โดยความเป็นตัวมันเอง ก็เป็นอยู่ได้เอง, นี้เป็นความหมายกว้างๆ ของคำคำนี้ตามตัวหนังสือ ว่า ธรรมชาติที่ทรงตัวอยู่ได้เอง ก็เรียกว่าสภาวะธรรม. บางที่ใช้คำว่าธรรม, บางที่ใช้คำว่าธรรมชาติ นี้อาษาบาลี มันเท่ากันหรือสิ่งเดียวกัน ในภาษาไทยอาจจะบัญญัติไว้ต่างกัน. นี้อีกคือภาษาไทยเป็นหลัก มันก็จะ

ฉงนบ้าง, แต่ถ้ามองตาม ภาษาบาลี โดยเรียกว่าธรรมก็ได้, เรียกว่า ธรรมชาติก็ได้ เป็นตัวหนังสือตัวเดียวกันด้วยซ้ำไป คือ คำว่า ธรรมนั้นแปลว่าธรรมชาติ.

นี่ต่อไป คำว่าธรรมชาติที่ทรงตัวอยู่ได้เอง นั้นมันแบ่งออกได้เป็นสองชนิด; ชนิดที่หนึ่ง ทรงตัวอยู่ได้เองด้วยอนิจจสภาวะ คือ สภาวะที่ไม่เที่ยง ที่เปลี่ยนแปลงเรื่อย, ชนิดที่สอง ทรงตัวเองอยู่ได้ด้วยนิจจสภาวะ คือภาวะที่เที่ยงไม่เปลี่ยนแปลง.

นี่ขอให้ฟังดูให้ดีว่า ความคิดของคนโบราณในประเทศอินเดีย สองสามพันปีมาแล้ว เขาเล็งเห็นธรรมชาติกันในขณะที่อย่างนั้น. และได้บัญญัติความข้อนี้ไว้แล้วก็นำมาใช้ในพระพุทธศาสนาด้วย.

สิ่งที่หนึ่งทรงตัวอยู่ได้เองด้วยอนิจจสภาวะ คือ สภาวะที่เปลี่ยนแปลงเรื่อย นี่ก็ หมายความว่า กระแสของการเปลี่ยนแปลงที่มันเปลี่ยนแปลงเรื่อย ไม่หยุด ไม่สิ้นสุด, มันเป็นปรากฏการณ์อันหนึ่งที่ปรากฏอยู่ มันมีการทรงตัวอยู่ของปรากฏการณ์อันนั้น แล้วก็เรียกสิ่งนั้นว่า มันเป็นที่ทรงตัวอยู่ได้ด้วยการเปลี่ยนแปลง. คือมันสืบทอดเรื่อยไม่มีขาดตอน, แล้วก็อาศัยการเปลี่ยนแปลงนั้นแหละเป็นเครื่องสืบทอดกันไว้ ไม่อย่างนั้นมันจะหยุด หรือมันจะสลายลง ถ้าสิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงจะไม่เปลี่ยนแปลงแล้วก็หยุดหรือสลายลง มันก็ไม่มีอะไรเหลืออยู่. เทียบนี้มันมีการเปลี่ยนแปลงเรื่อย มันมีกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงซึ่งไหลไปไม่มีหยุด มันจึงมีการทรงตัวอยู่ได้, เป็นปรากฏการณ์อันหนึ่ง คือ กระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง เราจึงเรียกสภาวะธรรมพวกนี้ว่า มันทรงตัวอยู่ได้ด้วยอนิจจสภาวะ คือ สภาพที่ไม่เที่ยง ที่เปลี่ยนแปลงเรื่อย, จะเรียกพวกนี้ว่า สังขตธรรมหรือสังขารธรรม หรือคำอื่น ๆ ซึ่งมีความหมายว่า มันเป็นเรื่องของสิ่งที่ทรงตัวอยู่ได้ด้วยการเปลี่ยนแปลง, เดียวกันก็จะได้พิจารณากันโดยละเอียด.

ส่วนที่สอง ทรงตัวอยู่ได้ด้วยนิจสภาวะ คือ สภาวะที่เที่ยงที่ไม่เปลี่ยนแปลง นี่มันก็ตรงกันข้ามจากสิ่งทีหนึ่ง สิ่งทีหนึ่งทรงตัวอยู่ด้วยการเปลี่ยนแปลง ตัวกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงนั้นแหละเป็นตัวมันเอง. นี่สิ่งทีสองนี้ ทรงตัวอยู่ได้ด้วยการไม่เปลี่ยนแปลง. ฉะนั้นมันจะต่างกันโดยสิ้นเชิง ต่างกันอย่างมากมาย เพียงแต่จะกลับคำพุดนิตเดียวยังไม่พอ มันไม่มีความเปลี่ยนแปลง มันมีอยู่เป็นนิจ, แล้วมันก็มีรูปร่างอย่างอื่นทีผัดกันมากกับสิ่งทีเปลี่ยนแปลง หรือถึงกับไม่มีรูปร่าง. นี่จะต้งพุดกันเป็นพิเศษ.

สภาวะธรรมเป็นสักว่าธาตุ.

ในทีนี้เขาจะมาพุดกันพร้อมๆ กันทีหนึ่งก่อน ให้ได้ยินได้ฟังสองเรื่อง เพราะมันเป็นของคู่กัน สภาวะธรรมประเภททีอยู่ด้วยการเปลี่ยนแปลง, กับอยู่ด้วยการไม่เปลี่ยนแปลงนี้ มันคู่กันอยู่อย่างนี้. แต่ทงสองอย่างนี้เป็น สภาวะธรรม คือเป็น สักว่าธาตุ ธา—ตุ, ธาตุตามธรรมชาติ. ธาตุอย่างหนึ่ง มีอยู่อย่าง มีบัจจัยปรุงแต่ง ผลักไส จึงมีการเปลี่ยนแปลง, แล้ว ธาตุอีกอย่างหนึ่ง ไม่มีบัจจัยผลักไสปรุงแต่ง มันจึงไม่มีการเปลี่ยนแปลง, แต่กัต้งอยู่อย่างเป็นธรรมชาติด้วยกันทั้งนี้.

ทีมีการเปลี่ยนแปลง ก็เพราะมันมีอะไรทีเป็นเหตุเป็นบัจจัยปรุงกัน มาเรื่อยไป ทีเรียกว่า บัจจัยก็คือของปรุง, เมื่อปรุงสิ่งขึ้นมาแล้ว สิ่งนั้นก็ปรุงสิ่งอื่นต่อไป, นี่เรียกว่ามีบัจจัยปรุงแต่ง มันจึงมีความไม่เที่ยงปรากฎขึ้น. สิ่งทีมันเที่ยงมันก็ต้งไม่มีบัจจัยอะไรชนิดนั้น ไม่มีการเปลี่ยนแปลงชนิดนั้น, มันจึงละเอียดและเห็นยากกว่ากันมากมายทีเดียว ซึ่งเราจะเห็นความไม่เที่ยงได้ง่ายๆ อย่างนี้. แต่พอสิ่งทีเที่ยง มันกลับเห็นยาก. มันไม่เหมือนกับทีว่า ก้อนหินก้อนนี้มันถูกสมมติว่าเป็นของเที่ยง มันเห็นง่าย, เห็นง่ายกว่าที สมมติว่าก้อนหินก้อนหนึ่งมันวิ่งเรื่อย นี่มันก็เห็นยาก, แต่กัยังเห็นได้เพราะมันมีก้อนหินวิ่งไปไหลไป.

ส่วนที่เรียกว่าเที่ยงนั้นไม่มีเหตุบังจาย, ไม่มีรูปร่างอย่างก้อนหิน ถ้ามันมีรูปร่างอย่างก้อนหิน มันก็เปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติของก้อนหิน. สิ่งที่เรียกว่าเที่ยงนั้นมันไม่มีรูปร่างเป็นก้อนหิน สิ่งที่เรียกว่า ไม่เที่ยงนั้นใช้กับสิ่งที่มีความเปลี่ยนแปลง มีรูปร่างให้เห็นได้ สัมผัสได้ ทางหู, ทางตา, ทางจมูก, ทางลิ้น, ทางกาย, ส่วนสิ่งที่ตรงกันข้าม นั้น ไม่อาจจะรู้ได้ด้วยทางตา หู จมูก ลิ้น กาย, และไม่รู้สึกรู้ได้ด้วยจิต วิญญาณตามธรรมดา, แต่จะรู้สึกได้ด้วยสติปัญญาที่ลึกซึ้ง ที่อบรมมาดีแล้ว.

นี่สรุปเสียทีหนึ่งก่อนว่า สภาวะธรรมที่ไม่เที่ยง ที่เปลี่ยนแปลงเรื่อยนั้น เราารู้สึกได้ง่ายๆ ด้วยตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ ตามธรรมดา ส่วน สภาวะธรรมที่เป็นของเที่ยงนั้น ไม่มองเห็นได้ด้วยตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ ตามธรรมดา. เราจะเห็นได้ด้วยสติปัญญาที่อบรมมาดีเป็นพิเศษ ถูกต้องและถึงที่สุดแล้ว, ก็ลองทายดูซิว่าอะไร. ที่จะไปเปรียบเทียบกับว่า ก้อนหินก้อนหนึ่งวิ่งเรื่อยว่าเป็นของเปลี่ยนแปลง. แล้วก้อนหินก้อนหนึ่งนอนอยู่ที่ตรงนี้ก็^{นี้}เป็นของไม่เปลี่ยนแปลง อย่างนี้ก็ผิดเหลือที่จะผิด ผิดจนไม่รู้จะเรียกว่าอะไรแล้ว. นี่เป็นตัวอย่างของเรื่องที่จะต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ ในการที่จะเข้าใจ.

สังขตะกับอสังขตะ.

ที่^{นี้} ทบทวน ในการเปรียบเทียบเป็นคู่ นี้อีก ว่าเป็นคู่ ว่า สิ่งที่มีสภาวะที่ไม่เที่ยง ตรงกันข้ามกับสภาวะที่เป็นของเที่ยง. ภาวะเป็นของเที่ยงนั้นเอาไว้พูดวันหลัง, เดียวนี้เราเปรียบเทียบกับกันแต่ชื่อ ว่าสภาวะที่มันไม่เที่ยง เรียกว่ามันมีบังจายปรุง, ดังนั้น สภาวะที่เที่ยงมันจึงไม่มีบังจายปรุง ที่มีบังจายปรุงเขาเรียกว่า สังขตธรรม แปลว่า ถูก

บัจฉิยปรุ้ง ส่วนอีกอันหนึ่งก็ต้องเรียกว่า อสังขตธรรม คือ ไม่ถูกบัจฉิยปรุ้ง มีกำหนดกันได้ว่า พวกที่มีบัจฉิยปรุ้งหรือสังขตธรรมนั้น บางทีก็เรียกว่าสังขารหรือสังขารธรรม ธรรมที่เป็นสังขารเพราะมีการปรุ้งแต่ง, ส่วนที่ไม่มีบัจฉิยปรุ้งแต่ง ก็เลยเรียกว่า วิสังขาร คือ ปราศจากสังขาร, ปราศจากการปรุ้งแต่ง.

ฉะนั้น จะต้องจำคำเป็นคู่ ๆ ว่า สังขตธรรม ก็คู่กับ อสังขตธรรม, สังขารธรรม ก็คู่กันกับ วิสังขารธรรม. ที่เรียกว่าธรรมนี้ บางทีเรียกว่าธาตุก็ได้ ความหมายเดียวกัน ฉะนั้น จึงมีคำว่า สังขตธาตุ คู่กับ อสังขตธาตุ, แต่ถ้ามเมื่อสรุปเอาใจความสั้น ๆ แล้ว มันมีบัจฉิยปรุ้งกับไม่มีบัจฉิยปรุ้งเท่านั้นเอง. นี้จำคำที่เป็นความหมายไว้ให้ได้ก่อน จะรับประกันความไม่พินเพื่อ มีบัจฉิยปรุ้งกับไม่มีบัจฉิยปรุ้ง แล้วค่อยทำความเข้าใจกันต่อไป ว่าอะไรคือบัจฉิย มันปรุ้งกันอย่างไร.

สิ่งที่เรียกว่า บัจฉิยในที่นี้ พุทกล้าย ๆ กับคำว่าเหตุ มีเหตุ เหตุที่เป็นต้นเหตุโดยตรง ก็เรียกว่าเหตุ, ถ้าเป็นเหตุโดยอ้อม ก็เรียกว่า บัจฉิย.

เช่นว่าจะมีบ้านเรือนขึ้นมาสักหลังหนึ่ง ลองทายดูซิว่า เหตุโดยตรงคืออะไร เหตุโดยอ้อมคืออะไร? เหตุโดยตรง มันก็ควรจะได้แก่ ความต้องการของคน ที่เป็นเจ้าของบ้าน มันเป็นต้นเหตุโดยตรง ที่จะทำให้เกิดเป็นบ้านนั้นขึ้นมา, ส่วนเหตุโดยอ้อมนี้ก็คือบัจฉิย เช่น เงินที่จะมาสร้างมัน, หรือว่า ไม้ อิฐ ปูน อะไรก็สุดแท้, กระทั่งนายช่างที่ไปจ้างมาทำบ้านเรือนหลังนี้ นี่เป็นเหตุโดยอ้อมทั้งนั้นก็เรียกว่าบัจฉิย. ศึกษาภาษาบาลีเล็กน้อยกันไปพลาง ว่าเหตุที่เป็นต้นเหตุก็เรียกว่าเหตุ, แต่เหตุที่เป็นเหตุโดยอ้อมก็เรียกว่าบัจฉิย, ดังนั้นมันจึงมีมากกว่าสิ่งที่เรียกว่าเหตุ เกือบนี้นิยมใช้คำว่า บัจฉิยสำหรับสิ่งที่บัจฉิยปรุ้ง, สิ่งที่ไม่บัจฉิยปรุ้ง เพราะว่าบัจฉิยมันมีมาก, แต่แล้วก็ต้องมีเหตุที่ตัวเหตุตัวการอยู่อย่างหนึ่ง ควบกันไปในตัว.

นี่ สภาวะธรรม ธรรมที่เป็นเอง, แล้วมีเหตุมีปัจจัย^๕ ก็หมายความว่า เหตุปัจจัย^๕ ไม่ได้หยุดนิ่งอยู่ ย่อมปรุ่งแต่งกันอยู่โดยกฎเกณฑ์อันหนึ่ง ซึ่งเราก็มองไม่เห็น เราจะมองเห็นหรือมองไม่เห็นไม่สำคัญ, กฎเกณฑ์อันนั้นมีอำนาจทำให้สิ่งที่เป็นปัจจัย^๕ ปรุ่งแต่งกันไป.

เหตุหรือกฎที่ทำให้ปัจจัยปรุ่งแต่งกันไปในั้น เราเรียกว่ากฎ อีกทีหนึ่ง, หรือเหตุที่มันซ้อนอีกทีหนึ่ง อยู่ในชั้นลึกอีกทีหนึ่ง นี่ เป็นธรรมะประเภทที่สอง ที่เรียกว่า สัจจธรรม หรือกฎธรรมชาติ, หรือดูกันแต่เหตุที่เนื่องกันอยู่ ในฐานะที่เป็น สิ่งที่ต้องเป็นไปตามกฎ ตามกฎของธรรมชาติด้วยกัน ซึ่งทุกคนก็พอจะเข้าใจได้ว่า ต้นไม้ ต้นนี้มันต้องมีเหตุปรุ่งแต่งกันมาเรื่อยหลาย ๆ ชั้นหลาย ๆ ระดับ จึงมาเป็นต้นไม้ที่อยู่ที่นี่, แล้วกำลังเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยตามเหตุตามปัจจัย แล้วปรุ่งแต่งให้มีภาวะอย่างอื่นต่อไป ข้างหน้าไม่สิ้นสุด.

ถ้าเรามองดูให้เห็นในสิ่งที่เห็นง่าย ๆ อย่างเช่น ต้นไม้ต้นนี้เป็นไปตามเหตุ ตามปัจจัยอย่างไรอยู่ ก็ร่นเวลาให้มันน้อยเข้า มันจะเห็นภาพของการไหลเวียนของ เหตุของปัจจัย มีต้นไม้เกิดขึ้น แล้วเปลี่ยนไป ๆ จนกระทั่งสิ้นสุด คับลงไป, นี้เรียกว่า เหตุปัจจัยที่ปรุ่งแต่งกัน พวกที่มีเหตุปัจจัยปรุ่งแต่ง มีกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง หรือความไม่เที่ยงเป็นลักษณะ ก็ต้องเป็นอย่างนี้ทั้งนั้น.

ที่^๕เราจะดูให้ละเอียดลงไป ของสิ่งที่เรียกว่า สังขตธรรม คือ สิ่งที่มีปัจจัย ปรุ่งแต่ง หรือว่า สังขตธาตุ ธาตุที่มีปัจจัยปรุ่งแต่ง คือ พวกที่มีความเปลี่ยนแปลง, สังขตธรรมกับสังขตธาตุ ความหมายเหมือนกัน, แต่คำว่าธรรมชอบแปลว่าสิ่ง คำว่าธาตุ ก็แปลว่าหน่วยเล็กที่สุด หรือหน่วยแรกที่สุด ที่จะประกอบกันขึ้นเป็นหน่วยใหญ่ ๆ ตัว หนึ่งสี่มันแปลเหมือนกัน คือแปลว่าทรงตัวอยู่เหมือนกัน คำว่าธาตุก็ดี คำว่าธรรมก็ดี.

สังขตธาตุและอสังขตธาตุแยกเป็นรูปกับนาม.

นี้ดูถึงคำว่า สังขตธาตุ หรือ สังขตธรรม คำนี้แล้งถึงสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งและเปลี่ยนแปลง, แล้วก็แยกออกไป เป็นสองพวก พวกที่มีรูปร่างสัมผัสได้ ด้วยตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย ก็เรียกว่า รูปธาตุ หรือ รูปธรรม. ที่นี้ พวกที่มันจะต้องอาศัยการสัมผัสทางใจ อย่างเดียว เป็นสักว่าชื่อ ก็เรียกว่า นามธาตุ หรือ นามธรรม. อันหนึ่ง เรียกว่า รูป, อันหนึ่ง เรียกว่า นาม.

ตัวหนังสือของคำว่า รูป นั้น แปลว่าสลาย, เกิดแล้วสลายอยู่เรื่อย, เป็นของที่สัมผัสได้. คำว่า นาม นั้นแปลว่าชื่อ เป็นสิ่งที่ไม่ใช่รูป, ถ้าจะแยกกันให้ชัดเจน ก็ต้อง แยกเป็นวัตถุธาตุกับเป็นมโนธาตุ. วัตถุธาตุก็คือธาตุที่เป็นวัตถุ, มโนธาตุก็คือธาตุที่เป็นมโนคือใจ.

คนที่ไม่เคยฟังก็สังเกตดูให้ดี ว่าจะเป็นเรื่อง วัตถุธาตุก็เรียกว่าธาตุ, จะเป็น เรื่องจิตใจก็ยังเรียกว่าธาตุ. นี้อาจจะแปลกกว่าที่เคยได้ยินได้ฟังมา. คำว่า วัตถุธาตุ หมายถึง ธาตุที่เป็นวัตถุ, มโนธาตุ หมายถึง ธาตุที่ไม่ใช่วัตถุ เป็นใจ เป็นจิตใจ. บางทีเรามีคำอีกคู่หนึ่งว่า กาย กับ จิต ซึ่งอาจจะพูดได้เหมือนกันว่า กาย—กายธาตุ กับ จิตธาตุ กายธาตุ ธาตุทางกาย, ธาตุฝ่ายกาย, จิตธาตุ ธาตุฝ่ายจิต.

นี้ยกตัวอย่างมาให้ดูสองสามคู่ : รูปกับนาม ก็ได้คู่หนึ่ง, วัตถุกับมโนหรือจิตกับใจนี่ก็คู่หนึ่ง, หรือ กายกับจิต นี่อีกคู่หนึ่ง. แล้วมันเหมือนกันทั้งนี้ มีความหมายเหมือนกัน อันหนึ่งมันเป็นรูป เป็นของแข็ง, ในภาษาธรรมะ คือรู้สึกได้ด้วยตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจด้วย แต่ไม่สำคัญเท่าตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย ส่วน อีกพวกหนึ่งไม่รู้ได้ด้วยตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย รู้ได้ด้วยใจล้วน ความคิดนึกความ

รู้สึก หรืออารมณ์ของใจนี้ รู้สึกได้ด้วยใจล้วน, มาพูดกันเสียใหม่ว่า ธาตุที่จะรู้สึกได้ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้ก็เรียกว่าธาตุชนิดหนึ่ง, นี้ธาตุที่จะรู้สึกได้โดยลำพังใจ ล้วนๆ นี้ก็เรียกว่า ธาตุอีกชนิดหนึ่ง, นี้ก็มี รูปธาตุนามธาตุ ขึ้นมาเพราะเหตุนี้.

ขอร้องให้จำคำว่ารูปและนามนี้ ไว้ให้ดี ๆ เป็นคำสำคัญที่จะศึกษาพุทธศาสนา ต่อไปข้างหน้า, สำหรับผู้ที่สนใจจะศึกษาพุทธศาสนาให้ละเอียดลออชัดเจนแล้ว มันช่วย ไม่ได้ มันเว้นไม่ได้ ที่จะไม่เกี่ยวข้องกับคำว่า รูปและนาม, หรือนามรูปนี้ มันยังจะมี ต่อไปอีกข้างหน้า อีกมากมายทีเดียว.

ทั้งรูปและนามไหลเรื่อย.

นี้จะเรียกว่า รูป ก็ตาม จะเรียกว่า นาม ก็ตาม มันเป็นสิ่งที่มีความเหตุปัจจัย ประดุจดัง จึงเรียกว่า สังขตธรรม หรือ สังขตธาตุ เหมือนกัน; เมื่อมีปัจจัยประดุจดัง มันก็ไม่เที่ยง คือเปลี่ยนแปลง คือ ไหลเรื่อย นี้ขอให้หลับตาทำมโนภาพ มองดูสิ่งที่ มันไหลเรื่อยนี้ที่เป็นรูปธรรมก็ไหลเรื่อย, ที่เป็นนามธรรมก็ไหลเรื่อย.

สิ่งหนึ่งที่เป็น รูปธรรมก็ไหลอยู่ข้างนอก คือสิ่งที่เราเห็นได้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กายนี้ รูปทั้งหลายที่เห็นด้วยตากก็ไหลเรื่อย ดูให้ละเอียดไหลเรื่อย แม้แต่ก้อนหินนี้มันก็ไหลเรื่อย ในความหมายหนึ่ง.

นี้เสียงที่ได้ยินทางหูก็ไหลเรื่อย ไม่อย่างนั้นมันได้ยินไม่ได้ มันก็เป็น เสียงอย่างที่ผมกำลังพูดให้คุณฟังนี้ มันก็คือสิ่งที่ไหลเรื่อย, เพราะเหตุปัจจัยประดุจดัง มัน จึงเป็นเสียงขึ้นมา และเป็นไปตามความผลัดกันของเหตุปัจจัย มันจึง ไหลเรื่อย ด้วย อากาโร ที่ว่าเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, เกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป นี้ถ้าเคยเรียนวิทยาศาสตร์

มา ก็ยอมรับอยู่ที่แล้วว่า เสียงนั้นเป็นเพียง vibration ก็กระแสแห่งการสั่นสะเทือนของ
 สิ่งที่มีสั่นสะเทือนได้ตามมากตามน้อย, สั่นสะเทือนมากสั่นสะเทือนน้อย เป็นเสียงสูง
 เสียงต่ำ แล้วเรามาบัญญัติความหมายกันว่า เสียงอย่างนั้นมีความหมายอย่างนั้น เพราะ
 มนุษย์พูดเป็น, และรู้จักความหมายของเสียงมาไม่รู้กี่หมื่นปีแล้ว. สิ่ง que เรียกว่า เสียง
 ก็คือสิ่งที่ไหลเรื่อย.

สิ่งที่เรียกว่า กลิ่น รู้ได้ด้วยจมูกก็เป็นสิ่งที่ไหลเรื่อย มีเหตุบังจายทำให้
 เกิดขึ้น แล้วกระทบกับขนานประสาท มีความเข้มข้นและความจางต่าง ๆ กัน จึงได้กลิ่นอย่าง
 นั้นกลิ่นอย่างนี้ กลิ่นอย่างโน้น.

รสที่จะรู้ด้วยลิ้น ก็อยู่ข้างนอก มาแตะลิ้น ทำปฏิกิริยาต่อลิ้น เส้นประสาท
 ที่ลิ้นต่าง ๆ กัน ตามอนุของมันที่มันต่างกัน มันจึงมีรสหวาน รสเค็ม รสเปรี้ยว อะไร
 ได้ เป็นเรื่องไหลเรื่อย.

แล้วก็ โผฏฐัพพะ คือ สัมผัสผิวหนัง เป็นเรื่องที่ไหลเรื่อย มีความ
 สัมผัสทั้งคัน แล้วมีความรู้สึกต่าง ๆ กัน แล้วแต่ว่าของนั้น มันไปถูกกับเนื้อที่เต็มอยู่ด้วย
 เส้นประสาทสำหรับจะรู้สึก ถ้ามันไปถูกได้น้อย มันก็รู้สึกเป็นของหยาบ ของแข็ง ของ
 กระต้าง, ถ้ามันเป็นของอ่อนมาก มันถูกไ้มาก มันก็รู้สึกเป็นของนิ่มนวล มันเป็นเรื่อง
 ที่ว่า ไหลเรื่อย.

ถ้าเรียนธรรมะจริงกันก็ต้อง หลับตาให้เห็น ไม่ใช่ลืมตาเห็น นี้ ความที่
 ไหลเรื่อยของสิ่งที่เรียกว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส นี้เรียกว่า รูปธรรมมันไหล
 เรื่อย.

สิ่งที่สอง คำที่สองคือ นามธรรม—ความรู้สึกคิดนึกได้ด้วยใจล้วน ๆ นึกไหลเรื่อย เช่น ตาเห็นรูปแล้วจะเกิดการเห็นทางตา ที่เรียกว่าจักขุวิญญาณ. นึก ก็คือการไหลชนิดหนึ่ง เมื่อตะกักไม่มี, เดี่ยวนี้มีจักขุวิญญาณขึ้นมา เกิดความรู้สึกข้างใน เป็นผัสสะ เป็นเวทนา เป็นต้น ความรู้สึกที่มันทยอยกันขึ้นมา เป็นความรู้สึกอย่าง หนึ่งอย่างหนึ่ง ๆ ในจิตใจของคนนี้เรียกว่านามธรรม มันก็ไหลเรื่อย. ยกตัวอย่าง พอให้เห็นได้ว่าไหลเรื่อย รายละเอียดไว้พูดทีหลัง.

ตาเห็นรูปก็เกิดจักขุวิญญาณ : ญาณนี้เป็นนามธรรม, ญาณทำ หน้าที่ทางตา พบกันอย่างนี้แล้วเรียกว่า ผัสสะ ก็ยังเป็นนามธรรม, แต่ยังคงเนื่องอยู่กับ รูปธรรม การกระทบระหว่างญาณกับรูปกับตา. นี้ ผัสสะก็เกิดเวทนา รู้สึกพอใจ หรือไม่พอใจในรูปนั้น เวทนานักเป็นนามธรรม.

นึก ก็เกิดสัญญา สำคัญมันหมายความว่าสวยไม่สวย น่ารักไม่น่ารัก สัญญานัก เป็นนามธรรม แล้วก็เกิดความอยาก คือค้นหาอย่างนั้นอย่างนั้นขึ้นมา ในรูปที่สวยก็อยาก ไปอย่าง ในรูปไม่สวยก็อยากไปอีกอย่าง, ที่ยังไม่แน่ใจว่าสวยไม่สวยก็อยากไปอีกอย่างหนึ่ง ค้นหาคือความอยาก นึกเป็นนามธรรม เป็นความรู้สึกของจิต.

มีค้นหาแล้วมันก็ย่อมมีความรู้สึกวิตกวิจารณ์ คิด ครุ่นคิดไปต่าง ๆ นานา เกี่ยวกับสิ่งที่อยากนั้น นึกเป็นนามธรรม มันก็ไหลไปในขั้นนี้, กระทั่งเกิดความรู้สึก ยึดมั่นถือมั่นที่เรียกว่าอุปาทาน เป็นตัวเรา เป็นของเรา อย่างนั้นอย่างนั้นขึ้นมา, นึก เป็นนามธรรม.

แล้วเกิดความคิดที่เป็นสังขารโดยตรงว่าจะทำอย่างไร จะเอาหรือว่าจะ ฆ่าให้ตาย หรือว่าจะขโมยหรืออะไรสุดแท้ มันก็เป็นนามธรรม เป็นความรู้สึกในใจ.

นี้ขอให้สังเกตคว้ามัน เป็นนามธรรมหลาย ๆ ชนิด เกิดส่งต่อทยอยกัน มาเรื่อย นามธรรมก็ไหลเรื่อย รูปธรรมก็ไหลเรื่อย เพราะเหตุที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ฉะนั้นจึงเรียกว่าสังขตธรรม แล้วก็ป็นอนิจสภาวะธรรม คือธรรมที่ทรงตัวอยู่ด้วยความไม่เที่ยง ความเปลี่ยนแปลงเรื่อย.

ศึกษาให้รู้จักเรื่องธาตุ.

นี้ก็เรียกว่า ได้ธาตุมาสองธาตุแล้ว และได้ธรรมมาสองธรรมแล้ว สำหรับสังขตธรรมอย่างเดียวกันได้มาเป็นสองอย่างแล้ว ก็เป็นรูปอย่างหนึ่ง เป็นนามอย่างหนึ่ง เป็นของแข็งสัมผัสด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย เรียกว่ารูป, สัมผัสด้วยใจล้วน เรียกว่า นาม; เลยได้รูปธรรม, นามธรรมมา, หรือได้รูปธาตุและ นามธาตุมา.

ที่เรียกว่า ธาตุ นั้น ก็เพราะมุ่งหมายจะให้เป็นส่วนย่อยที่สุด คือส่วนล่างสุด ส่วนข้างล่างสุด นี้เป็นความหมายทั่วไป ภาษาไหนก็เหมือนกัน แม้แต่ภาษาต่างประเทศ, ที่เขาเรียกว่า ธาตุ แล้วก็ย่อมจะ หมายถึงหน่วยที่น้อยที่สุด หรือ อันล่างที่สุด ที่จะมาประกอบกันเข้าเป็นหน่วยใหม่, หน่วยอื่นต่อไป เราจึงเรียกส่วนสुकนั้นว่าเป็น ธาตุ, ถ้าสิ่งที่เรียกว่ารูป มันทำหน้าที่เป็นหน่วยสुकอย่างนั้นก็เรียกว่ารูปธาตุ, ถ้านาม มันทำหน้าที่เป็นหน่วยสुकชนิดนั้น ก็เรียกว่า นามธาตุ แต่ถ้ามันทำหน้าที่เป็นหน่วย ต่อมา คือปรุงแต่งกันเสร็จแล้ว เราจะไม่เรียกรูปธาตุ นามธาตุก็ได้, จะเรียกเป็นรูป-ธรรมนามธรรม.

เดี๋ยวนี้เรากำลังพูดถึงธาตุ เพราะมันดูเหมือนลึกลับซึ่งดี คือทรงตัวอยู่ได้ด้วยความเปลี่ยนแปลงเหมือนกัน, แม้จะเป็นเพียงรูปธาตุแท้ ๆ ก็มีการเปลี่ยนแปลง เมื่อ

หน่วยน้อยที่สุดส่วนย่อยที่สุดมันเปลี่ยนแปลง, ส่วนใหญ่ที่มันประกอบขึ้นด้วยส่วนน้อย ๆ นั้นก็ต้องเปลี่ยนแปลง เมื่อรูปธาตุมันเปลี่ยนแปลง รูปธรรมทั้งหลายก็เปลี่ยนแปลง อย่างนี้เป็นต้น. เราได้ตัวธาตุ เป็นรูปธาตุกับอรูปธาตุ หรือจะเรียกว่ารูปธาตุและนามธาตุอย่างนี้ก็ได้อีก.

นี่ในมนุษยชนหนึ่ง ๆ ประกอบอยู่ด้วยธาตุ คือธาตุดิน, ธาตุน้ำ, ธาตุไฟ, ธาตุลม, ธาตุอากาศ, ธาตุวิญญาณ. บางคนไม่เคยได้ฟัง อาจจะไม่เข้าใจ ถ้าสนใจจะศึกษาพุทธศาสนานั้นก็ต้องทน ทนฟังทนศึกษา ว่าเมื่อถือหลักธรรมตามพระพุทธศาสนา นี้เขาถือว่า คน ๆ หนึ่งประกอบอยู่ด้วยธาตุหกธาตุคือ ที่เป็นรูปธาตุ นั้น ๔ คือ ธาตุดิน, ธาตุน้ำ, ธาตุไฟ, ธาตุลม นี้, สี่นี้เรียกว่า รูปธาตุ. ที่เป็น นามธาตุคืออากาศธาตุ, วิญญาณธาตุ.

ธาตุดิน, ธาตุน้ำ, ธาตุไฟ, ธาตุลมนี้รูปธาตุ. พอจะเข้าใจได้เองว่า เล็งถึงของแข็ง สัมผัสด้วยตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย ฉะนั้นจึงเรียกว่ารูปธาตุ มีอยู่ ๔ อย่าง. ส่วนนามธาตุ ก็หมายถึงอากาศธาตุ วิญญาณ ธาตุนี้ มันต่างกันหน่อย อากาศเป็นนามธาตุด้วยเหตุสักว่า มันเป็นแต่สักว่าชื่อ เพราะอากาศในที่นี้ก็หมายถึงที่ว่าง หรือความไม่มีดิน น้ำ ลม ไฟ, หรือไม่มีวิญญาณด้วยก็ได้มันเป็นความว่าง เป็น ธาตุว่าง ได้ชื่อเป็นนามธาตุเพราะสักแต่ว่าชื่อ, ส่วน วิญญาณธาตุ คือธาตุจิตธาตุใจนั้น ได้ชื่อว่านามธาตุ เพราะมันเป็นเรื่องจิตใจ เป็นเรื่องธาตุฝ่ายมโน ธาตุฝ่ายจิตใจ.

ฉะนั้นเราจึงมีธาตุพื้นฐานที่สุด ที่จะประกอบกันขึ้นเป็นคน ๆ คนหนึ่ง ๖ ธาตุด้วยกัน ธาตุดิน เรียกว่า ปฐวีธาตุ, ธาตุน้ำ เรียกว่า อาโปธาตุ, ธาตุไฟ เรียกว่า เตโชธาตุ, ธาตุลม เรียกว่า วาโยธาตุ. ที่ว่างหรือส่วน ที่ว่างไม่มีอะไรเลย เรียกว่าอากาศ

ธาตุ, ส่วนที่เป็นจิตใจทุกชนิดเรียกว่าวิญญาณธาตุ นี่คนที่เล่าเรียนมาอย่างอื่น หรือเรียนวิทยาศาสตร์อย่างใหม่ของพวกเขาฝรั่ง ก็จะไม่เข้าใจในข้อที่ว่า มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม แล้วคำอธิบายก็มักจะสะเพร่าไม่ค่อยตรงตามความจริง.

เรามาศึกษาข้อนี้กันในฐานะความรู้พื้นฐาน คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม มีอยู่ในร่างกายอย่างไร.

ธาตุดิน นั่นคือ เถึงถึงคุณสมบัติที่มันเป็นการกินเนื้อที่รุกรานเนื้อที่ มันจะเป็นอะไรก็ตามใจเถอะ ถ้ามันเป็นสิ่งทีกินเนื้อที่ ต้องการเนื้อที่ รุกรานเนื้อที่ สิ่งนั้นจะต้องเรียกว่าธาตุดินคือเป็นของแข็ง.

ธาตุน้ำ ถ้ามัน เป็นของทีเหลว แต่มีการเกาะกุม อย่างเหนียวแน่น คือจะเกาะกุมตัวอยู่ไม่ยอมแยกจากกันเป็นธรรมดา แต่เหลวเปลี่ยนรูปร่างได้ อย่างนี้ก็เรียกว่า ธาตุน้ำ.

ธาตุไฟ คุณสมบัติทีให้ความร้อน หรือเผาไหม้ได้ นี้ก็เรียกว่า ธาตุไฟ.

คุณสมบัติทีระเหย, ระเหยไต่ลอยได้ นี้เรียกว่า, ธาตุลม คือขยายตัวได้ สั้นสะเทือนได้.

ในคนเราคนหนึ่งมีธาตุที่เป็นรูปธาตุ ๔ สี่อย่างนี้, ธาตุดินเห็นได้ทีผม ขน เล็บ ฟัน หน้ง แต่ไม่ได้หมายความว่าใน ผม ขน เล็บ ฟัน หน้ง นั้นจะไม่ได้มีธาตุน้ำ ธาตุไฟ หรือธาตุลม, ธาตุน้ำของเหลวเห็นได้ที น้ำตา น้ำเลือด น้ำหนอง อย่างนี้เป็นต้น แต่ไม่ได้หมายความว่าในน้ำเลือด น้ำหนอง นั้นจะไม่มีธาตุดิน หรือไม่มีธาตุไฟ หรือธาตุลม เพียงแต่ว่ามันเห็นง่ายทีนั้น.

เช่น เนื้อของคนเรายังเป็น ๆ อยู่^๕ ในเนื้อชิ้น นั้นมันก็มี ธาตุดิน คือ ส่วนที่มันแข็งที่มันกินเนื้อที่, แล้วมี ธาตุน้ำ คือ เลือด หรือ น้ำเหลืองที่มันซึมอยู่ในระหว่างเส้นใยของเนื้อ, เนื้อของคนเป็น ๆ นี้ มัน มีอุณหภูมิต่ำหนึ่ง ถ้าจับดูด้วยปรอทก็รู้ ๆ กันอยู่, แม้มันตายแล้ว เนื้อก็ยังมีอุณหภูมิขนาดใดขนาดหนึ่งอยู่ มันเปลี่ยนได้ตามเรื่องของมัน, นี้ ธาตุลมในเนื้อ^๕ ก็คือส่วนที่ระเหยได้ เคลื่อนที่ได้ ลอยได้ เช่น กลิ่นไอต่าง ๆ เกิดต่าง ๆ ที่มันอยู่ในเนื้อ ที่มันจะระเหยลอยออกไปได้. นี้ รู้จักธาตุทั้ง ๔ ว่าเป็นอยู่ในเนื้อ ในร่างกายของคนเราอย่างนี้.

ที่ว่างอากาศธาตุ^๕ นี้ก็หมายความว่า ถ้าไม่มีสิ่งเหล่านี้ ถ้าเอาสิ่งเหล่านี้ออกเสีย มันก็จะมีสิ่งที่เรียกว่าอากาศธาตุเหลืออยู่, มันต้องมีอากาศธาตุ คือ ธาตุที่ว่าง เนื้อที่ที่ว่างให้ มันจึงจะมีธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ เข้าไปอยู่ได้.

ทั้ง ๕ ธาตุ^๕ นี้เป็นวัตถุ หรือกระเด็นไปในทางเป็นวัตถุ, ส่วนวิญญาณธาตุ^๕ นี้ เป็นธาตุจิตธาตุใจ ไม่เหมือนกับดิน น้ำ ลม ไฟ คือ, เป็นธาตุที่กระทำความรู้สึกได้ แต่ก็ต้องอาศัยธาตุอื่น ถ้าพึ่งตัวเองก็รู้สึกไม่ได้. เช่นใจของคนเรา^๕ จะต้องอาศัยร่างกาย เนื้อหนังร่างกายที่เป็นประสาท หรือเป็นความรู้สึกมันสมองให้รู้สึก เป็นอวัยวะช่วยให้รู้สึก แล้วใจมันจึงจะทำหน้าที่รู้สึกได้.

เลยเห็นได้ทันทีว่า แยกกันไม่ได้ เรื่องกายกับใจ ธาตุรูปกับธาตุนาม^๕ มัน แยกกันไม่ได้, ถ้ามันแยกกันเมื่อไรมันก็ไม่มีอะไรเหลือ คือมันไม่มีความสามารถที่จะทำหน้าที่อะไรได้. นี้กายอาศัยใจ ใจอาศัยกาย หมายถึงคนที่เป็นอย่างนี้ พอแยกกันมันก็ต้องตาย สมมติเรียกว่าตาย. เมื่อมันไม่แยกกันมันก็ยังทำหน้าที่ของแต่ละฝ่ายได้, ฝ่ายกายทำหน้าที่เป็นอวัยวะให้แก่ใจ ใจก็ทำหน้าที่รู้สึกโดยอาศัยอวัยวะนั้น, เขาก็

เลยเรียกว่า ไปด้วยกัน แยกกันไม่ได้, เลยใช้คำว่า นามรูป นามะรูป ไม่ใช่คำว่า นามและรูป. เขาใช้คำว่านา—มะ—รูป ไปเสียเลย ต้องปนกันเป็นหนึ่ง ทั้งนามและ ทั้งรูปสองอย่างนี้รวมกันเป็นหนึ่ง ใช้สำนวนเป็นเอกวจนะ. คนจึงจะมีชีวิตรอดอยู่ได้.

คนโบราณเขาเข้าใจเปรียบเทียบว่า คนคนหนึ่งมันแข็งแรงสมบูรณ์แต่ตาบอด, คนหนึ่งเป็นง่อยเปลี้ยเดินไม่ได้ ทำอะไรไม่ได้ แต่ตามันดี. สองคนนี้อาศัยกันแล้วก็ไปได้ คือให้คนตาดีง่อยเปลี้ยขี่คนตาบอดที่แข็งแรงสมบูรณ์ดีทุกประการ ก็เลยไปกันได้, ไปทำอะไรได้. นี้อุปมาของการที่กายกับใจจะต้องอาศัยกันอยู่อย่างนี้ หรือ รูปธาตุ กับนามธาตุ จะต้องอาศัยกัน จะต้องเป็นอย่างนี้, แล้วมันต้องมีเนื้อที่ให้ที่ว่าง นั่นคืออากาธาตุ.

ฉะนั้น ขอให้หลับตากูไม่ใช่ลืมตากู เพราะว่าลืมตากูมันไม่เห็น, ดูว่า ร่างกายของคนเรากคนหนึ่งนี้ ประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ อย่างนี้ อะโรบัง, ธาตุดิน ธาตุ-น้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ธาตุวิญญาณ.

ถ้าคุณไม่เข้าใจข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้แล้ว มันก็ไม่มีทางที่จะศึกษาต่อไปให้รู้ธรรมะในพระพุทธศาสนา ชักเงินละเอียตลอยยิ่งขึ้นไปจนถึงที่สุด, จึงขอร้องให้สนใจคำแรกๆ เรื่องแรกๆ ที่เอามาพูดให้ฟังนี้ กำลังพูดถึงสภาวะธรรม ส่วนที่เป็นสังขตธรรม คือ มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง แล้วแยกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายรูปกับนาม หรือว่า ฝ่ายกายกับจิตเป็นต้น แล้วมันต้องอาศัยกันไปอย่างนี้ ที่เรียกว่า รูป แยกออกเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม ที่เรียกว่านามก็แยกออกเป็นอากาศและวิญญาณ.

ธาตุต่าง ๆ จะปรุงเป็นอายตนะ.

คนที่ประกอบอยู่ด้วยธาตุทั้ง ๖ นี้ มันก็ยังมีแบ่งออกได้เป็นสองชนิด เทียบที่เราไม่ได้รู้สึกคิดนึกอะไรก็ได้, หรือว่าเรานอนหลับอยู่ มันก็มีธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ วิญญาณ ชนิดที่มันหลับอยู่หรือตายค้ำนอนอยู่ มีแต่ดิน น้ำ ไฟ อากาศ วิญญาณ เฉย ๆ นี้ มันเหมือนกับตายอยู่ คือมันยังไม่คิดนึกอะไร, มีแต่สักว่าธาตุทั้ง ๖ ประกอบกันอยู่หนึ่ง ๆ จนกว่ามันจะทำหน้าที่ของมัน จึงจะเรียกว่ามันเป็นรูปธรรม เป็นนามธรรมขึ้นมา.

แล้วมันจึงหมายความถึงเมื่อธาตุเหล่านั้นทำหน้าที่ เป็นความรู้สึกคิดนึกหรือ เคลื่อนไหวอะไรขึ้นมา จึงจะเรียกว่าเป็นคนที่ไม่ตาย ที่ไม่ตายค้ำนอน, ถ้าเรานอนหลับอยู่ หรือว่าไม่ได้รู้สึกคิดนึกอะไรทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ก็ไม่รู้สึกอะไรนี้ มันก็สักว่าธาตุ ๖ ธาตุ ประชุมกันอยู่เฉย ๆ มีความหมายเท่ากับหยุด. ต่อเมื่อธาตุเหล่านั้น ทำหน้าที่ ลุกขึ้นมาทำหน้าที่, สมมติว่าที่ตาหรือที่หู ทางตาหรือทางหูนี้ มันจึงจะ กลายรูปเป็นจักขุธาตุ—ธาตุทางตา, โสตรธาตุ—ธาตุทางหู, ฆานุธาตุ—ธาตุทาง จมูก, ชิวหาธาตุ—ธาตุทางลิ้น, กายธาตุ—ธาตุทางกาย, มโนธาตุ—ธาตุทางใจ.

มันจึง จะเกิดสิ่งที่เรียกว่าอายตนะขึ้นมา สำหรับรู้สึกทางตา ทางหู ทาง จมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ, ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า อายตนะนั้นมิได้เกิดอยู่ตลอดเวลา. จะเกิดต่อเมื่อทำหน้าที่ หรือมีอะไรมาทำหน้าที่ แต่ว่า เรามีจักขุธาตุ โสตรธาตุนี้ พร้อมอยู่ได้ แต่ยังไม่ปรุงเป็นอายตนะ หรือบางทีก็จะพูดว่า ถ้ามันยังไม่ปรุง ยังไม่ทำ หน้าที่ก็ยังไม่เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย เพราะมันไม่ได้ทำอะไร. ถ้ามัน ทำหน้าที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เมื่อไรจึงจะเรียกว่าเรามีตา หู จมูก ลิ้น กาย เมื่อนั้น, ก็เรามีอายตนะเมื่อนั้น.

ขอให้สังเกตดูศึกษาดู อย่างที่เรียกว่า หลับตา ดู, ลืมตา ดูมันไม่เห็น, ต้องหลับตา ดูคือพิจารณา ดู สังเกตดู ทำความรู้สึกดู จะรู้จักสิ่งที่เรียกว่า สภาวะธรรม คือสิ่งที่ทรงตัวอยู่ได้เอง แต่ด้วยความเปลี่ยนแปลง ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมอากาศ วิญญาณ ก็ต้องเปลี่ยนแปลงเรื่อย ในธาตุ ในธาตุหนึ่งๆ มีความเปลี่ยนแปลงเรื่อย, ไม่อย่างนั้น มันทรงตัวอยู่ไม่ได้.

ที่มาประกอบกันเข้าเป็นคนคนหนึ่ง ก็มีเปลี่ยนแปลงเรื่อย, เทียวเปลี่ยนแปลงมาเป็นเรื่องทางตา, เทียวเปลี่ยนแปลงมาเป็นเรื่องทางหู, เทียวทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ, อย่างนี้ก็เรียกว่าเปลี่ยนแปลงเรื่อย จากธาตุล้วนๆ มาประกอบกันเข้า ประจุกันเข้าเป็นอายตนะ สำหรับรู้สึกสัมผัสได้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจเอง, อย่างนั้นเขาเรียกว่า มันประกอบขึ้นด้วย จักขุธาตุ—โสตธาตุ—ฆานธาตุ—ชีวหาธาตุ—กายธาตุ—มโนธาตุ, พังไม่ตีมันจะยุ่งกันใหญ่ แต่ที่จริงมันก็ไม่มีอะไรมาก.

เข้าใจว่า ในทางธรรมะในทางศาสนานี้ เขาพยายามจะใช้คำว่าธาตุ กับสิ่งเหล่านี้ทั้งหมด เสียตั้งแต่แรกเริ่มเดิมที เพื่อให้ได้เห็นชัดว่า มันไม่ได้มีอะไรนอกจากสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ; แล้วเป็นธาตุตามธรรมชาติด้วย แม้มันมาประจุกันขึ้นเป็นความรู้สึกคิดนึกอะไรได้อย่างวิเศษ. ก็ให้ถือว่าตามความจริง เป็นสักว่าธาตุเท่านั้น, อย่าให้มีของกายสิทธิ์ของวิเศษ เป็นตัวเป็นตน เป็นเทวดาผีสาวอะไรเข้ามา จึงเรียกว่า สภาวะธรรม.

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ก็เรียกว่า สภาวะธรรม —ธรรมที่เป็น อยู่เอง ในตัวเองตามธรรมชาติ ของการที่ประจุแต่งเรื่อย ไหลเวียนเรื่อย, เมื่อเป็นดิน น้ำ ลม ไฟ ก็เป็นสภาวะธรรม, เมื่อเป็นอากาศ วิญญาณอยู่ก็เป็นสภาวะธรรม.

เตี้ยวนั้น มาประกอบปรุงกันเข้า เป็นคนคนหนึ่ง ก็คือส่วนประกอบของธาตุ ที่เป็นสภาวะธรรม ที่เรียกว่าคนนั้นไปสมมติกันเข้า, ที่แท้มันเป็นส่วนประกอบของธาตุ มันก็เป็นกลุ่มของสภาวะธรรม หมายถึง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เรียกว่า สภาวะธรรม, แต่เกิดความรู้สึกนึกคิดขึ้นมา ความรู้สึกนึกคิดนั้นก็เรียกว่าสภาวะธรรม, แล้วก็อย่าลืมว่า ต้องเรียกว่า สังขตธรรม ไว้เรื่อย เพราะมีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย อยู่เนืองนิจ แล้วมีความไม่เที่ยงเป็นลักษณะให้เห็นอยู่เสมอ เรียกว่าสังขตธรรม.

นี่ ผมพยายามที่จะให้พวกคุณที่ไม่เคยชิน หรือจะไม่เคยได้ฟังเลยด้วยซ้ำไป กับเรื่องเหล่านี้ ก็จะทำให้เข้าใจพุทธศาสนาในเวลาอันสั้นที่สุด เท่าที่เรามีเวลา, อย่าให้ผิดหวัง ว่ามาศึกษาพุทธศาสนาแล้ว ไม่ได้เข้าใจหรือไม่เข้าถึงตัวพุทธศาสนา, นี่ขอให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่า สภาวะธรรม ไว้อย่างนี้ทีหนึ่งก่อน แล้วก็ยังไม่จบ เรื่องสภาวะธรรมยังไม่จบ จะต้องพูดต่อไป. นี่พูดในฐานะจุดเริ่มแรกจุดตั้งต้น สภาวะธรรมคือสิ่งที่ทรงตัวอยู่ได้, แล้วความไม่เที่ยงนี้ก็มี คือเปลี่ยนแปลงเรื่อย เอาความเปลี่ยนแปลงเรื่อยนี้เป็นตัวมันเอง ที่นี้ อีกอันหนึ่งมันเป็นของที่ตรงกันข้าม ไม่ใช่อย่างนั้นเลย, นี้ก็มี เรียกว่า สิ่งที่เที่ยง.

เอาละรู้จักสภาวะธรรมไว้ในฐานะอย่างนี้ คือเป็นสังขตะและอสังขตะแล้วสิ่งที่เรียกว่าสังขตะนั้นกำลังเป็นมาอย่างทีพูดแล้วเป็นรูป เป็นนาม เป็นดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ แล้วจะออกมาเป็น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

เวลาของเราหมดแล้ว ก็ยุติไว้เพียงเท่านี้ก่อน.

สิ่งที่เรียกว่า สภาธรรม. (ต่อ)

วันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๑๖ วันนี้เป็นวันสำหรับการบรรยายต่อไปจากที่ได้บรรยายค้างไว้ ว่าด้วยเรื่อง สภาธรรม ที่ยังไม่จบ.

[ปรารภและบททวน]

ในครั้งที่แล้วมา ได้พูดถึงสภาธรรมประเภทสังขตะ คือ มีปัจจัยปรุงแต่ง เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ในฐานะที่เป็นเรื่องสำคัญเรื่องแรก สำหรับผู้ที่ศึกษาพระพุทธศาสนา, ความสำคัญมันมีมากก็จริง แต่มันไม่ชวนให้สนใจ, มันชวนให้รำคาญมากกว่า เหมือนอย่างเมื่อเราจะสร้างบ้านสักหลังหนึ่ง ก็ไปรวบรวมสิ่งต่างๆ ที่จำเป็นจะต้องสร้างบ้านมากองไว้เกะกะ ไม่น่าดู น่ารำคาญอย่างยิ่ง แต่มันก็ต้องทำ หรือว่าทนทำ ทนรำคาญ ทนลำบากด้วย กว่ามันจะเป็นบ้านที่น่าดู. การศึกษาเรื่องสภาธรรมนี้ ก็คล้ายๆ กันอย่างนั้น มันต้องทนศึกษา ทำความเข้าใจ รวบรวมความรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้เป็นเรื่องแรก.

ที่แล้มาแล้ว ไต่กล่าวถึงเรื่องที่เป็นพื้นฐานที่สุดของพวกสังขตธรรม คือ เรื่องธาตุที่เป็นสังขตธาตุ คือ พวกธาตุทั้งหลายที่มีบัจฉัยปรุงแต่ง เปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย, แยกออกไปเป็น นามธาตุ รูปธาตุ หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วัตถุธาตุ กับ มโนธาตุ ที่ประกอบกันอยู่เป็นคนคนหนึ่ง คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม, สี่อย่างนี้เป็นรูปธาตุ ส่วนอากาศธาตุ วิญญาณธาตุ สองอย่างนี้เป็นนามธาตุ โดยที่เป็นสักแต่ชื่อบ้าง โดยที่เป็นธาตุของจิตใจที่ไม่มีรูปร่างบ้าง,

การที่ธาตุหกธาตุนั้น ประกอบกันขึ้นเป็นคน คนหนึ่ง เมื่อยังไม่ได้ทำอะไร ก็มีค่าเหมือนกับยังตายอยู่ ตามแบบของชีวิตที่ยังไม่อยู่ในขณะหรือทำหน้าที่อะไร อย่างมากก็เพียงแต่ว่าทรงอยู่ หายใจอยู่, อะไรรู้อย่างนั้นมันยังไม่มีความหมาย, จนกว่าจะถึงเวลาหนึ่ง ซึ่งมันทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับสิ่งข้างนอก ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจเอง ทางใตทางหนึ่ง คราวละทาง ไม่ใช่ทีเดียวทั้งหกทาง, ธาตุเหล่านั้นก็ประกอบปรุงกันขึ้น เป็นสิ่งที่เรียกว่า อายุตนะ ซึ่งก็มีหก ตามเรื่องหรือว่าตามความจำเป็นที่มันจะต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งที่มันมีอยู่ในโลก คือรูป เสียง กลิ่นรส โผฏฐัพพะและธัมมารมณฺ์ ในเวลานั้นมันมีสิ่งที่เรียกว่า อายุตนะ, เราก็รู้เรื่องอายุตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คุ้ก็เป็นเรื่องที่น่ารำคาญที่จะศึกษา แต่กลับเป็นเรื่องที่จำเป็นที่สุด.

สิ่งทั้งปวงคืออายุตนะ.

ที่นี้ เราจะต้องรู้เรื่องเกี่ยวกับอายุตนะ ว่ามันมีอะไรมาอย่างน้อยเท่าไรแล้ว ไปถึงไหนกัน ถ้ามันไม่มีเรื่องเกี่ยวกับอายุตนะเหล่านี้แล้ว มันก็เหมือนกับไม่มีเรื่องอะไร. ทุกคนไปพิจารณาดูให้ดีว่า มีเรื่องเกี่ยวกับอายุตนะ มันจึงมีเรื่องต่างๆ ในโลก อย่างที่มันกำลังเป็นกันอยู่นี้, มันเป็นตัวปัญหา สำคัญที่สุด ก็อยู่ตรง ที่เรื่องอายุตนะทั้ง ๖.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่ามันเป็นทั้งหมด คือทุกเรื่อง ท่านใช้คำว่า สัพพ—
 สิ่งทั้งปวง, สิ่งทั้งปวงคืออะไร? สิ่งทั้งปวงคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, รูป เสียง กลิ่น
 รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ซึ่งเป็นของคู่กัน. สิ่งทั้งปวงมีเพียงเท่านั้น.

คนที่ไม่เคยศึกษาอาจจะอวดดี ก้านคำพูดข้อนี้ก็ได้ ที่ว่า สิ่งทั้งปวงมี
 เพียงเท่านั้น, แต่ถ้าพิจารณาไปก็เห็นด้วย ว่าสิ่งทั้งปวงมันมีเพียงเท่านั้น กระทั่ง
 ทรงชี้ให้เห็นว่า ที่เรียกว่า นรก มันก็อยู่ที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, ที่เรียกว่า
 สวรรค์ มันก็อยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในเวลานั้น.

ทีนี้ คนที่ยังไม่รู้อะไร หรือจะเรียกว่าคนโง่ก็จะหาว่าคำอีก. เขาจะไป
 เอนนรกหรือสวรรค์กันที่อื่น, แล้วก็ต่อตายแล้ว โน่น เข้าโลงไปแล้ว จึงจะไปได้นรกหรือ
 ไปได้สวรรค์ ก็ตามใจของเขา, เพราะไม่เข้าใจที่ว่า พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า มันอยู่
 ที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

เมื่อมันไม่ได้อย่างใจ ร้อนเป็นไฟ มันก็เป็นนรก, เมื่อได้อย่างที่ต้องการ
 สนุกสนาน สะดวกสบาย มันก็เป็นสวรรค์ นี่จริงกว่า แน่นนอนกว่า. แต่ถ้าได้นรก
 ชนิดที่นั่นแล้ว ตายไปถ้ามันมีอีก มันก็ต้องได้นรกอีก, สวรรค์ก็เหมือนกัน ถ้ามัน
 ทำให้ได้ทีนี้อย่างนั้นแล้ว ตายไปมันก็ยังคงได้อีก ถ้ามันมีอีก ถ้ามันไม่มีมันก็เลิกกัน. มัน
 ไม่แน่นอนเหมือนกับที่นี้เดี๋ยวนี้, ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

หรือถ้าคนเราจะปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพาน มันก็ต้องชนะสิ่งที่เรียกว่า ตา หู
 จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ให้ได้, จัดการเรื่องนี้ให้มันสิ้นสุดลงไป ก็มีนิพพานปรากฏขึ้น
 มาได้ ด้วยการจัดการให้ถูกต้อง.

นี่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จงอย่าได้เป็นทาสของมัน, ทาสนี้หมายถึง ทาสขี้ขี้ อย่าไปเป็นทาสเป็นบ่าวของอายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, แล้วก็เลยรู้ เสียด้วยว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นก็เป็นธาตุ, ก็เป็น ธา—ตุ ธาตุตา ธาตุหู ธาตุ จมูก ธาตุลิ้น ธาตุกาย ธาตุใจ. แต่คนมันโง่ เข้าไปเป็นทาส เป็นบ่าว เป็นขี้ขี้ ของ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งเป็นสักแต่ว่า ธาตุตามธรรมชาติปรุงแต่งกัน. มัน เป็น สภาวะธรรมที่จำเป็นจะต้องศึกษา, ฉะนั้น จึงขอร้องให้ท่านลำบากหรือทนความรำคาญ ในการที่จะศึกษาเรื่องนี้.

การปรุงของอายตนะ.

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อเป็นอายตนะ หมายความว่า มันพร้อม แล้วที่จะรับสัมผัส ทางใดทางหนึ่ง กล่าวคือ เมื่อมีการสัมผัสทางนั้น ยกตัวอย่าง เช่น ทางตา เมื่อมีรูปมาอาศัยกันเข้ากับตา มาเนื่องกันเข้ากับตา ก็เกิดการเห็นทางตา ที่เรียกว่า จักขุวิญญาณ สิ่งที่เรียกว่า จกขุวิญญาณ หรือวิญญาณทางตา ก็ได้เกิดขึ้น, แม้ก็เป็น สภาวะธรรมอันหนึ่ง ก็อันใหม่ที่เกิดขึ้นมา.

ความกระทบกันระหว่างตากับรูปกับวิญญาณทางตา นี้ ก็เรียกว่า ผัสสะ คือ การกระทบ, แม้การกระทบนี้ก็ เป็นสภาวะธรรมอันหนึ่ง, ประจวบกันเข้า ระหว่างสิ่งทั้งสาม สิ่งนั้นเรียกว่า ผัสสะ มิได้เล็งถึงกิริยาอาการโดยตรง เล็งถึงความรู้สึก ถ้าเล็งถึงกิริยาอาการโดยตรง มันก็เรียกว่า ผัสสะสักว่าการกระทบ ถ้าเล็งถึงความรู้สึก ก็เรียกว่า ผัสสะที่เป็นความรู้สึก เป็นนามธรรม.

จากผัสสะมีเวทนา.

นี้ จากผัสสะก็ต้องมีเวทนา ก็ความรู้สึกออกม่อีกที่หนึ่งว่าเป็นอย่างไร คือ รู้สึกถูกใจหรือไม่ถูกใจ หรือว่าพูดไม่ได้ว่าถูกใจหรือไม่ถูกใจ อย่างนี้, เวทนานี้ก็เป็น ความรู้สึกเป็นนามธรรมก็เป็นสภาวะธรรมอันหนึ่งออกม่อีก แล้วก็ให้สิ่งอื่นออกมา ตามลำดับ.

ก็ต้องรู้หรือกำหนดจดจำไว้เสียที่หนึ่งก่อนว่า ตรงสิ่งที่เรียกว่าเวทนานี้สำคัญ มากที่สุด คือมันจะเป็นปัญหาที่ตรงนี้ ปัญหาของมนุษย์มันอยู่ที่ตรงนี้. ความรู้สึก ที่เป็นความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจ รักหรือเกลียด, รู้สึกเป็นสุขทางตาหรือเป็นทุกข์ ทางตา. ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็เหมือนกัน เรียกว่าเวทนาทั้งนั้น, มัน เป็นตัวปัญหาที่สุดสำหรับมนุษย์. เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้นก็เรียกว่ามีปัญหาทันที ก็ จะทนอยู่ไม่ได้, สำหรับ คนธรรมดาสามัญก็ต้องดิ้นรน ไปตามเวทนานั้น.

ฉะนั้นก็ถือว่า โลกทั้งโลกนี้มีปัญหาอยู่ที่ตรงนี้ เรื่องส่วนตัวที่ต้องทำ มาหากินเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง มันก็อยู่ที่ตรงนี้ ตรงสิ่งที่เรียกว่าเวทนานี้, หรือว่าจะ หากามารมณ่มันก็อยู่ที่ตรงนี้, จะหาเกียรติยศชื่อเสียง มันก็อยู่ที่ตรงนี้ หมายความว่า เอาเกียรติยศชื่อเสียงมาทำความสบายใจ, ที่เกี่ยวข้องกันระหว่างบุคคล, ระหว่างหมู่ คณะ, จะเป็นปัญหาขึ้นมาระหว่างหมู่คณะ กระทั่งระหว่างประเทศชาติ เรียกว่า รบราฆ่าฟันกัน มันก็เพราะตรงนี้.

พวกคุณอาจจะศึกษามากเกินไป จนไปมุ่งแต่เรื่องปัญหาทางเศรษฐกิจ การเมือง การทหาร อะไรเหล่านั้น มันมากเกินไป จนลืมหรือมองข้ามสิ่งที่

เรียกว่าเวทนา ซึ่งเป็นต้นตอที่ทำให้เกิดปัญหา ทางเศรษฐกิจทางการเมืองทางการทหาร เป็นต้น. ถ้าพูดคําอย่างชาวบ้าน เขาเรียกว่า มันมองข้ามหัวแม่เท้าของตัวเองไป จนไม่เห็นอะไร, ไปเห็นอะไรได้ทั้งโลก แต่มันมองข้ามหัวแม่เท้าของตัวเองไปจึงไม่เห็นข้อเท็จจริงที่สำคัญที่สุด.

เราจะต้องมองให้เห็น ให้เข้าใจ ให้รู้จัก สิ่งทีเรียกว่า เวทนา ซึ่งเป็นนามธรรม มองไม่เห็นตัว สัมผัสได้ด้วยใจ มันเป็นต้นตอทั้งหมดของเรื่องที่เกิดขึ้น : เรื่องเล็ก เรื่องน้อย เรื่องใหญ่ เรื่องระหว่างชาติระหว่างโลก เช่น เรื่องไปโลก พระจันทร์หรือจะไปอะไรต่อไปอีก มันก็มีใจความอยู่ตรงสิ่งที่เรียกว่าเวทนา, ในจิตใจของมนุษย์นี้ถ้าเราควบคุมมันไม่ได้ หรือแก้ปัญหาลูกนี้ไม่ได้ ไม่มีทางจะแก้ปัญหาวะไรได้เลย.

เช่นเดี๋ยวนี ประเทศใหญ่ ๆ ที่รบราฆ่าฟันกันไม่มีที่สิ้นสุด มัน ยอมกันไม่ได้ก็เพราะสิ่งที่เรียกว่าเกียรติตัวเดียวก็ได้, เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา, ที่เขาสบายใจเพราะเขาได้เกียรติ ชนะอย่างมีเกียรติ, แม้แต่แพก็ต้องแพอย่างมีเกียรติ, แต่ที่ลึกไปกว่านั้น ก็คือว่าทุกฝ่ายทุกคนที่รวมกันเป็นฝ่ายนี้ ก็ต้องการผลคือเวทนา, สุข-เวทนา — พอใจในเวทนา, เช่น เรื่องเศรษฐกิจก็จะต้องมีอะไรมา ๆ สำหรับบำรุงบำเรอความรู้สึกที่เป็นเวทนา. ถ้าพูดว่าเพื่ออย่างอื่นแล้วเป็นเรื่องโกหกกันซึ่งหน้าว่าเพื่อเกียรติบ้าง เพื่อความเป็นธรรมบ้างอะไรบ้าง, ที่แท้มันเพื่อเวทนา.

เขาได้เกียรติมาเขาก็พอใจ, ความพอใจก็เป็นเวทนา, เมื่อเขาต่อสู้เพื่อความเป็นธรรม เขาก็ได้เวทนาคือความพอใจที่เขาได้ต่อสู้เพื่อความเป็นธรรม, มัน เป็นความหลอกหลอนของเวทนาทั้งนั้น. คนที่เขามีความพอใจสูงขึ้นไปว่าเป็นนักปราชญ์เป็นอะไรก็เหมือนกันแหละ, มันอยู่ที่เวทนา ที่เขาได้พอใจอย่างนั้น. ความพอใจ

เมื่อได้ยิน ได้ชม ได้ลิ้ม ได้ทำอะไรอื่น ๆ อีกก็เหมือนกัน ต้องศึกษาจากสิ่ง
นั้น ๆ จริง ๆ, อย่างว่าแต่ห้องเรื่องชั้นห้า รูป เวทนา สัญญา สังขาร แล้วก็เข้าใจ
ผิด ๆ ว่าเกิดอยู่ตลอดเวลา, แล้วปรับให้มันว่าเป็นทุกข์ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ก็ว่าเอาเอง
ทั้งนั้น. คือไม่เข้าใจอะไรเลย.

เราต้องรู้จักชั้นห้าว่าเกิดมาเมื่อไร แล้ว ถูกยึดถือหรือไม่ถูกยึดถือ,
ถ้าถูกยึดถือก็เป็นทุกข์ แล้วเราไปยึดถือวันหนึ่งก็ครั้ง หรือก็เรื่อง แล้วเป็นทุกข์ก็เรื่อง,
แล้วเรื่องน้อย ๆ ก็เป็นทุกข์น้อย ๆ. เรื่องมาก ๆ ก็เป็นทุกข์มาก ๆ กำลังปรารถนาอะไรอยู่
ในบางวันแล้วเป็นทุกข์มาก ๆ เหมือนกับว่าตกนรก บางคนอาจจะปรารถนาการศึกษา
การสอบไล่ การอะไรที่จะต่อไปข้างหน้าก็ได้ กำลังเป็นทุกข์อยู่ กำลังตกนรกอยู่.

ทำไมจะต้องเป็นอย่างนั้น คือมันไม่ต้องเป็นทุกข์ ควรจะอย่างไร
ก็รู้ดี, ก็จัดการแล้วก็ทำไปโดยที่ไม่ต้องเป็นทุกข์. นี้ จะเป็นศาสตร์ เป็นธรรม-
ศาสตร์ อารุคือธรรมะ ที่จะช่วยตัดความทุกข์ออกไป ตัดปัญหาออกไป, แล้วก็อยู่
โดยมีความเจริญก้าวหน้า จะเรียนก็ได้ จะสอบไล่ก็ได้, ก้าวหน้าไปก็ได้ อย่างไม่ต้อง
เป็นทุกข์ เพราะไม่ใช่เกิดมาเพื่อเป็นทุกข์.

ต้องรู้จักสภาวะธรรม โดยไม่ต้องเป็นทุกข์.

นี่ คือ สภาวะธรรมที่เราต้องรู้จัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือความทุกข์ ซึ่ง
มาจากอุปาทาน มาจากตัณหา มาจากเวทนา ที่มันมีความหมาย, ส่วนต่อไปจากนั้นมัน
เป็นอุปการณ ที่จะทำให้เกิดเวทนา คือผัสสะ คืออายตนะ คือวิญญาณ อะไรเป็นต้น เรื่อง
มันทั้งนั้น มีความสำคัญตรงที่เวทนา รู้สึกเป็นทุกข์แล้วยึดถือเอาความทุกข์มาเป็นของตัว

แล้วก็นึกให้เป็นทุกข์เมื่อไรก็ได้, ถ้าโง่มากก็เก่งมาก สำหรับที่จะนึกไปในทางที่จะเป็นทุกข์. ดังนั้นก็ไม่ควรจะโง่ คือไม่ต้องนึกในทางที่จะต้องเป็นทุกข์, นึกไปในทางที่จะแก้ปัญหาให้ได้. นี่คือนิพพานธรรมศาสตร์ ว่ามาได้สำหรับตัดปัญหาตัดความทุกข์ออกไปได้.

เรื่องที่สำคัญตรงนี้ก็คือ เรื่อง ชนธ์ทั้งห้า ได้เกิดขึ้นแล้ว, แล้วก็ถูกยึดถือหรือไม่. ถ้าถูกยึดถือก็เป็นทุกข์ เวลาสวดทำวัตรเช้าก็ต้องมีสวด รูปุปาทานักขันธ, เวทนุปาทานักขันธ, สัญญูปาทานักขันธ, กระทั่งวิญญานูปาทานักขันธ, แต่มันน่าเสียดายที่ว่าสวดไปอย่างนกแก้วนกขุนทอง สวดมาหลายปีหลายเดือนแล้ว มันก็ยังเท่าเดิม, ไม่ได้มีการก้าวหน้าอะไรเลย ไม่ได้ทำในใจว่า รูปุปาทานักขันธ คืออะไร อย่างไร เมื่อไร, เป็นทุกข์อย่างไร.

นี่ขอให้ ปรับปรุงกันเสียใหม่ ทั้งผู้บวชใหม่และผู้บวชเก่า, เคี้ยวนี้กำลังพูดสำหรับผู้บวชใหม่ ให้รู้เรื่องสำคัญที่สุดในพุทธศาสนา คือ ปัญหาที่เกิดขึ้นแก่มนุษย์ เป็นความทุกข์. ถ้าไม่มีความทุกข์ มนุษย์ก็ไม่มีปัญหา. เคี้ยวนี้มันทนอยู่ไม่ได้ เพราะมันมีความทุกข์ ทุกข์โดยตรงๆ ก็มีมาก, ทุกข์โดยอ้อมไม่ค่อยจะรู้สึกก็มีมาก เลยแก้กันไม่ได้ เพราะมันไม่รู้ไม่เข้าใจ.

เมื่อใดมีความรู้สึกที่ยึดถือในชนธ์ห้าเป็นตัวกู—เป็นของกู เมื่อนั้นก็เป็นทุกข์. นี่เข้าใจตรงนี้ให้ดีขึ้นหน่อย มันเป็นตอนที่สำคัญที่สุด ในตัวอย่างที่ว่าชายหนุ่มมองเห็นผู้หญิงสาวเกิดขึ้นเป็นผัสสะ เป็นเวทนา เป็นตัณหา เป็นอุปาทาน ยึดมั่น มีความคิดเป็นไปในทางความยึดมั่น, ก็เรียกว่ามีความยึดมั่น คือ จิตใจมันไปหิว ไปหอบ ไปยึดถือ ไปกอดรัดอะไรไว้ด้วยจิตใจ นี่ก็เรียกว่า ไปยึดถือ.

มีความยึดมั่นถือมั่นแล้วจิตไม่ว่าง.

พอยึดถืออย่างนี้ คุณก็ตอบได้เองว่า มั่นว่างหรือไม่ว่าง คือจิตมั่นว่างหรือไม่ว่าง. จิตได้ไปยึดถืออะไรเข้าแล้ว จิตมั่นจะว่างหรือไม่ว่าง, เมื่อเวลามันไม่ยึดถือ จิตมั่นว่างหรือไม่ว่างก็ตอบได้เอง. พอยึดถือก็คือไม่ว่าง เมื่อไม่ได้ยึดถือก็ว่าง, พอยึดถือมันก็ไม่ว่าง แล้วยังแถมเต็มไปด้วยความโง่, เมื่อยึดถือมันไม่ว่าง มันหอบหัวมันหนัก มันเป็นทุกข์ แล้วเวลานั้นมันเต็มไปด้วยความโง่. เพราะฉะนั้น การศึกษาค้นคว้าอะไรในเวลานั้นมันทำไม่ได้, เมื่อจิตกำลังเป็นอย่างนั้นคุณอ่านหนังสือสักสองตัวก็ไม่ว่าง. มันเต็มไปด้วยความโง่ อวิชชา, แล้วเต็มไปด้วยความร้อน คือ ตัณหา หรือ ความทุกข์อะไรต่าง ๆ. นี้เรียกว่า จิตมั่นไม่ว่าง มันก็ตกนรกทั้งเป็น ที่นั่นและเดี๋ยวนี้.

ถ้าเรามีสติปัญญาสลัดออกไปได้, ว่าง คือไม่ยึดถือก็มีสติปัญญา, จิตพอจะตั้งตัวได้ สำหรับที่จะไม่ร้อนหรือไม่โง่ นี้ มันก็ทำอะไรไปได้ เรียกว่าด้วยจิตที่ว่างจากความยึดถือ. นี้บางเวลาเราเป็นคนยึดถือ มีจิตวุ่นวายเร่าร้อนเหมือนกับตกนรกทั้งเป็น, บางเวลา บางกรณีมันก็ว่าง นี้ให้รู้ว่าเวลาใดเรียกว่าว่างจากความยึดถือ หรือว่างจากความหมายแห่งตัวกู-ของกู.

เมื่อมีกิเลส กรรม รับผลก็เป็นวิภูฏสงสาร.

ที่นี้ ดูอีกแง่หนึ่ง เมื่อไรมันเป็นวิภูฏสงสาร? เรื่องนี้ ต้องคิดถึงคำพูดที่ว่า คนดีค้าใกล้ ๆ คนชั่วค้าไกล ๆ — คนโง่ก็หวังแต่เรื่องตายแล้ว, หลังจากตายแล้วเท่านั้นแหละ, คนฉลาดจะต้องรู้เรื่องที่กำลังอยู่เฉพาะหน้า. นี้การเวียนว่ายใน

วิภูฏสงสาร^๕นี้เป็นเรื่องเฉพาะหน้า, ถ้าคุณได้ยินคำนี้มาก่อนแล้วเข้าใจเสียใหม่ ว่ามันมีความหมายถูกต้อง นั่นเป็นเรื่องเฉพาะหน้า.

พอเกิดกิเลสตัณหาเป็นต้น แล้วมีการกระทำโนกรรม, แล้วมีผลคือวิบาก ให้เป็นสุขหรือเป็นทุกข์อยู่ในใจอย่างนี้, อย่างนี้ก็^๕เป็นวิภูฏสงสารรอบหนึ่งแล้ว. มีกิเลสแล้วก็ทำกรรม แม้มีโนกรรม แล้วก็ผลเกิดขึ้นเป็นความร้อใจ หรือสบายใจ ก็^๕เป็นวิภูฏสงสารรอบหนึ่งแล้ว, มันอยู่ที่ตรงนั้น และทันควันกันอยู่ที่ตรงนั้น, ส่วนวิภูฏสงสารอันยืดยาว ทำอะไรในชาตินี้ ตายแล้วก็ได้รับผลในชาติหน้า แล้วทำต่อไปอีกในชาติโน้น นั่นมันไกลเกินไปจะไม่นำมาพูดในที่นี้ เพราะมันไม่มีประโยชน์อะไร, เพราะเรากำลังมีความทุกข์อยู่ที่นี้ กำลังเวียนว่ายอย่างทนทรมานอยู่ที่นี้ ต้องตัดมันที่ตรงนี้.

วิภูฏสงสารคือความต้องการด้วยความโง่ เรียกความต้องการ แล้วก็ทำลงไป แล้วได้ผลมา, แล้วก็ต้องการต่อไปอีก แล้วทำลงไป ได้ผลขึ้นมา, แล้วเป็นเหตุให้ต้องการอีก แล้วทำลงไปได้ผลขึ้นมา. แต่ต้องทำด้วยความโง่เรียกว่าวิภูฏสงสารที่เป็นทุกข์, ถ้าทำด้วยสติปัญญา ความเฉลียวฉลาด มันก็^๕ไม่เป็นวิภูฏสงสาร, มันจะตัดวิภูฏสงสารแต่ที่นี้และเดี๋ยวนี้, จะข้ามวิภูฏสงสารแต่ที่นี้และเดี๋ยวนี้, แม้สิ่ง^{๕๕}นี้เรียกว่า สภาวะธรรม ความต้องการ การกระทำ และ ผลของการกระทำ.

^๕ กิเลสคือความอยาก, กรรมคือการกระทำ, วิบากคือผลกรรม. บางเวลามันหมุนเวียนอยู่ในจิตของเรา มัน^๕เป็นวิภูฏสงสาร, บางเวลามันก็ว่าง ไม่ใช่ว่ามันจะเป็นวิภูฏะไปเสียตลอดเวลา. ไม่อย่างนั้นคนก็เป็นบ้าหรือเป็นโรคเส้นประสาทตายหมด, วิภูฏสงสาร^๕มันให้เวลาที่ว่างอยู่มาก เป็นขึ้นมาเป็นบางครั้งบางคราว.

นี่เมื่อเรามีอาการแห่งวิภูฏสงสาร อย่างนี้เมื่อนั้นก็ เรียกว่าสังขตธรรม กำลังปรากฏอย่างรุนแรง กำลังปรุงแต่งอยู่อย่างรุนแรงในจิตนั้น. ที่เราเรียกว่า สังขตธรรม ที่กำลังไหลเชี่ยวเป็นเกลียวนั้น มันกำลังเป็นไปอย่างรุนแรง ในขณะที่ว่ามี วิภูฏสงสารหมุนเขียวอยู่ในจิต. จงรู้จักสิ่งที่เรียกว่า สังขตธรรมกันอย่างนี้ แล้วจึง ค้ายแล้วรุนแรงค้าย.

มนุษย์บัญญัติสังขตธรรมไปตามความรู้สึกรู้สึกของตน.

ที่นี้ เมื่อเป็นอยู่อย่างนั้น ก็พอจะบัญญัติกันได้ว่า เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอภัยกฤต : ถ้ามันให้ความสบายตามที่ต้องการ พอจะเรียกว่าความสุขความสบายได้ก็เรียกว่า เป็นกุศล, ถ้ามันให้ความลำบากยุ่งยากทุกข์ร้อนทรมานไม่ไหว ก็เรียกว่า เป็นอกุศล นี่มันเป็นการบัญญัติเอาตามที่มนุษย์รู้สึก ไม่ใช่สภาวะธรรม. สภาวะธรรมแท้ ๆ มันก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของมัน : มีกิริยา มีปฏิกิริยา, แล้วมนุษย์ไปบัญญัติสภาวะธรรมส่วนนั้นว่า เป็นกุศล, ส่วนนั้นว่า เป็นอกุศล ส่วนนั้นว่า ไม่เป็น ทั้งสองอย่าง ก็ อภัยกฤต. นี่มนุษย์บัญญัติตามความรู้สึกรู้สึกของตัวเองเรียกว่าบัญญัติ.

ที่นี้ที่เลวมากกว่านั้น ก็คือ มนุษย์สมมติตามความรู้สึกรู้สึกสมมติ หรือสมมติ โดยไม่รู้สึกรู้สึกว่าสมมติ ว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา, นี่เป็นตัวยุเป็นของกู นี่เป็นลูกของกูเป็นเมียของกู เป็นทรัพย์สมบัติของกู นี่ความสมมติที่โง่ที่สุดก็เรียกว่า สภาวะธรรมเหมือนกัน ที่ถูกสมมติ. ความโง่โง่นั้นก็เป็นสภาวะธรรม, การสมมตินี้ก็เป็นการแห่งสภาวะธรรม อันหนึ่ง นี่มันยิ่งไกลจากความจริง, เป็นความสำคัญเอา ด้วยอวิชชาหรือความโง่ เมื่อถูกสมมติโดยมีสัตว์ มีบุคคลตัวตนเราเขาขึ้นมา.

เดี๋ยวนี้เรายู้อยู่ด้วยความรู้สึกรู้สึกที่เป็นสมมติใช่ไหม? เรานี้ ฉะนั้น จะสอบไล่ได้ หรือจะหางานที่ ๆ ทำ แล้วก็จะสนุกสนานกันใหญ่, อย่างนี้ก็เรียกว่า สมมติถึงที่สุดก็เป็น

สภาวะธรรม หรือเป็นผลแห่งสภาวะธรรม, เป็นกระแสแห่งสภาวะธรรม, เป็นฝ่ายสังขตะ ก็ยังมีปัจจัยปรุงแต่งไหลเป็นเกลียวไปเลย นี้เรียกว่าสังขารธรรมก็ได้.

นี่เรื่อง สภาวะธรรมฝ่ายที่เป็นสังขตะ ก็มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งเป็นอย่างนี้ เกี่ยวข้องกับเราโดยตรงโดยใกล้ชิดอยู่ในเนื้อในเลือดในจิตในใจอย่างนี้ ที่อยู่ข้างนอกไม่ต้องพูดถึง, ที่มันไปเป็นแผ่นดินเป็นดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ เป็นอะไรข้างนอกนั้นไม่ต้องพูดถึง, จนกว่าเราจะยึดถือเอามาด้วยความสำคัญผิดทางตา ทางหู ทางจมูก มันจึงจะเข้ามาข้างใน มาอยู่ข้างใน แล้วเกิดเรื่องเป็นทุกข์.

ฉะนั้นเราเอาข้างในที่มีรู้สึกอยู่ อะไรที่มันมาเป็นอยู่ข้างในโลกทั้งโลกนั้นก็มาอยู่ในจิตในใจได้ อะไรก็มาอยู่ในจิตใจได้, จึงมาคุยกันที่ตรงนี้ ความรู้สึกในจิตใจที่เป็นผัสสะ เวทนา, ตัณหา, อุปาทาน, ภพ,ชาติ. เป็นสังขตธรรม, แล้วเป็นสภาวะธรรมที่ต้องรู้ เหมือนกับเรียน ก ข ก กา ก่อน แล้วเราจึงจะอ่านหนังสือได้.

ฉะนั้น เราต้องเรียนเรื่องธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ, ต้องเรียนเรื่องอายตนะหก ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์, ต้องเรียนเรื่องขันธห้า ก็อรุพขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ เหล่านี้เป็นต้นก่อน, เราจึงจะรู้เรื่องธรรมะเรื่อยไป, จนกระทั่งสูงสุดรู้เรื่องนิพพาน. ความรู้อันนี้จะต้องอยู่ในฐานะเป็นธรรมศาสตร์ในฝ่ายความรู้ก่อน, แล้วต่อไปจะเป็นธรรมศาสตร์ในฝ่ายการปฏิบัติ มันจะตัดได้จริง.

เอาละ เรื่องสภาวะธรรมประเภทที่เป็นสังขตะนี้ ก็เป็นอย่างนี้, เราจะได้พูดถึงประเภทที่เป็นอสังขตธรรมในคราวต่อไป วันนั้นก็พอกันที นาฬิกาบอกเวลา.

ธรรมศาสตร์

— ๕ —

๔ พฤษภาคม ๒๕๑๖

สภาวะธรรม ในส่วนที่เป็น อสังขตธรรม.

ในการบรรยายครั้งที่ ๕ นี้ ผมจะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า สภาวะธรรม ในส่วนที่เป็นอสังขตธรรม. คือว่าการบรรยายของเรา ยังคงเป็นเรื่องสภาวะธรรม ซึ่งเป็นเพียงหนึ่งในสี่เรื่อง หรือสี่ส่วนของสิ่งที่เรียกว่าธรรม.

[บทวน.]

ขอให้บทวนดูให้เข้าใจ หรือเห็นชัดเจนอยู่เสมอว่า เรากำลังพูดถึงถึงสิ่งที่เรียกว่า ธรรม ในสี่ความหมาย เพื่อให้เข้าใจในคำว่า ธรรมศาสตร์ หรือ ธรรมศาสตร์ ให้ถึงที่สุดนั่นเอง; ธรรมอยู่ในธรรมศาสตร์, หรือว่าธรรมศาสตร์อยู่ในธรรมนี้มันแล้วแต่ว่า ผู้นั้นมองเห็นสิ่งที่เรียกว่าธรรมนิตเดียวหรือว่าเห็นทั้งหมด.

ถ้าเห็นสิ่งที่เรียกว่าธรรมทั้งหมด ก็จะเห็นว่า ธรรมศาสตร์นี้มันนิตเดียว, มันอยู่ในสิ่งที่เรียกว่าธรรม ถ้าเห็นสิ่งที่เรียกว่าธรรมเพียงนิตเดียว ก็ว่าส่วนที่เอา

มาเป็นธรรมศาสตร์เท่านั้นแล้ว ก็จะทำให้เห็นว่าธรรมนั้นนึกเดียว อยู่ในคำว่า ธรรมศาสตร์. นี้แนะนำให้สังเกตดูให้ดีๆ ธรรมอยู่ในธรรมศาสตร์ หรือว่าธรรมศาสตร์อยู่ในธรรม.

เราควรที่จะเห็นชัดกันแล้วว่า สิ่งที่เราเรียกว่า ธรรมนั้นหมายถึงทุกสิ่ง จนกระทั่งต้องแบ่งออกเป็นสี่ความหมาย ก็เป็น สภาวะธรรม เป็น สัจจธรรม เป็น ปฏิบัติธรรม และ ปฏิเวธธรรม, และเดี๋ยวนี้เราก็กำลังกล่าวถึงส่วนที่เป็นสภาวะธรรม ก็ยังเป็นเพียงส่วนหนึ่งในสี่ส่วน แม้เพียงในส่วนเดียว ก็ในส่วนที่เป็นสภาวะธรรม ก็ยังแยกออกเป็นสองฝ่าย คือ ฝ่ายที่เป็นสังขตะซึ่งได้กล่าวมาแล้วในการบรรยายสองครั้งที่แล้ว มา จึงเหลืออยู่แต่ในฝ่ายที่เรียกว่า อสังขตะ ซึ่งเป็นความมุ่งหมายที่จะกล่าวในวันนี้.

ขอให้สังเกตดูให้ดี ว่าถ้าผม จะอาศัยคำว่าธรรมศาสตร์ นี้เสมอไป สำหรับเป็นเครื่องทำความเข้าใจกันให้รอบด้าน รอบตัวของคำคำนี้ ซึ่งเป็นคำที่ไพเราะและมีความหมายดี และเป็นทีระลึกสำหรับพวกคุณ ผู้ฟังชุดนี้ได้เป็นอย่างดีด้วย.

ความมุ่งหมายส่วนใหญ่ของเราที่มีว่า มนุษย์มีปัญหา ต้องการจะตัดปัญหา จึงได้ศึกษาและอบรมสิ่งที่เรียกว่าธรรมศาสตร์ ออกมาจากสิ่งที่เรียกว่าธรรม, ธรรมที่จะใช้เป็นธรรมศาสตร์ในที่นี้, ในขั้นแรกก็ หมายถึงความรู้, ธรรมะสำหรับรู้ ก็ จะตัดปัญหาที่เกี่ยวกับความไม่รู้ได้ไปส่วนหนึ่ง. นี้มาถึงธรรมที่เป็นการปฏิบัติ ก็อาจจะตัดปัญหาโดยตรงได้มากขึ้น, และเมื่อการปฏิบัติมันขึ้นอยู่กับการรู้ เราก็พูดถึงเรื่องความรู้กันต่อไปให้เพียงพอเสียก่อน.

สำหรับสิ่งที่เรียกว่าสังขตธรรมนั้น ก็เป็นสภาวะธรรม ก็เป็นไปเอง, เป็นไปได้เองตามธรรมชาติ มีการเปลี่ยนแปลง เพราะว่ามันมีปัจจัยปรุงแต่ง, แจกเป็นรูปธรรม เป็นนามธรรม เป็นรูปธาตุ เป็นนามธาตุ เป็นดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ

วิญญาณ, แล้วก็มาเป็นธาตุตา ธาตุหู ธาตุจมูก ธาตุลิ้น ธาตุกาย ธาตุใจกระทั่งเป็นอายตนะ กระทบทำหน้าที่ให้เกิดเป็นวิญญาณ เป็นผัสสะ เป็นเวทนา เป็นตัณหา, อุปาทาน เป็นทุกข์ในที่สุด, นี้ก็เรียกว่า สังขตธรรม เป็นที่เข้าใจกันพอสมควรแล้ว เป็นความวุ่นวายอยู่ในมนุษย์เรา, เป็นปัญหาที่ไม่รู้จักสิ้นสุด แล้วเราก็ไม่รู้ว่ามันเป็นเพียงสังขตธรรม หรือเป็นเพียงสภาวะธรรม ก็ไปเข้าใจเป็นสัจจ์ เป็นตัวตน เป็นบุคคล เป็นตัวตน เป็นเราเขา มันจึงเป็นตัวที่ตั้งของกิเลสเป็นความโลภ ความโกรธ ความหลง; เราก็เป็นทุกข์ แล้วเราก็ได้เบียดเบียนซึ่งกันและกันด้วยอำนาจของกิเลสอันนี้เรื่องของสังขตธรรม มันก็มีอย่างนี้.

ผมเอาคำบางคำมากล่าว โดยการเลือกมา, แล้วก็เลือกอธิบายให้มันเหมาะสมกับพวกคุณ ที่เป็นนักศึกษาโดยเฉพาะ. ถ้าพูดกับชาวบ้านทั่วไป ก็ไม่ได้พูดโดยตรงอย่างนี้ ไม่ไต่ยกตัวอย่างอย่างนี้ หรือไม่ได้ใช้ถ้อยคำที่เป็นระเบียบอย่างนี้ ขอให้สนใจให้ดี คือ ให้สำเร็จประโยชน์ ให้ตรงตามที่ตั้งใจ.

[เริ่มการบรรยายครั้งนี้.]

ที่นี้จะพูดกันถึง ฝ่ายที่ตรงกันข้าม คือ ฝ่ายอสังขตะ มีตัว *อะ เตม* เข้ามาตัวหนึ่ง ซึ่งแปลว่าไม่, คือ *ไม่ใช่สังขตะเป็นอสังขตะ* ก็ทำในใจกันได้เลยว่า มันตรงกันข้ามโดยประการทั้งปวง จากฝ่ายที่เป็นสังขตะ. แม้ว่าจะเป็นสภาวะธรรมเหมือนกัน ในฐานะที่เป็นสภาวะธรรมนั้น เป็นเพียงว่ามันเป็นเอง เป็นอยู่เอง เป็นไปได้เอง, แบ่งเป็นสองพวก พวกหนึ่งมันเป็นอยู่เองด้วยความเปลี่ยนแปลง, อีกพวกหนึ่ง เป็นอยู่เองโดยตรงกันข้าม คือ ไม่มีความเปลี่ยนแปลงไม่มีเหตุปัจจัย เป็นต้น. นี่ทำในใจให้เป็นหลักกว้าง ๆ ไว้ที่ก่อนว่า มันตรงกันข้ามโดยประการทั้งปวง.

อสังขตธาตุเป็นภาวะแห่งความดับ.

เมื่อพูดถึง อสังขตธาตุ คุณก็นึกถึงที่พุดมาแล้ว หรือจดไว้ในกระดาษ มัน เป็นรูปธาตุ เป็นอรุธาตุ เป็นรูปและเป็นนาม. ที่นี้พอมารู้ อสังขตธาตุนี้ มัน ไม่ใช่รูป มัน ไม่ใช่นาม แล้วมันจะเป็นธาตุอะไร, มันต้องเรียกเป็นธาตุอย่างอื่นซึ่งไม่ใช่รูปธาตุนามธาตุ, มันก็กลายเป็นอสังขตธาตุ หรือเป็นสัญญาธาตุ สัญญธาตุ นิโรธธาตุ นิพพานธาตุ ไปโน้น.

อาจจะมีคนบางคนหรือสำนักบางสำนัก ที่เขาสอนกันอยู่ว่า อสังขตะหรือ อสังขตธาตุนี้เป็นนาม คือเป็นนามธาตุ นี่ผมเห็นว่ามันเป็นไปไม่ได้ แล้วก็สอนอย่างนั้นไม่แนะนำอย่างนั้น. รูปธาตุ นามธาตุ หรือที่เรียกว่ารูป ว่านามนั้นเป็นพวกสังขตะล้วน ส่วนที่เป็นอสังขตะนี้จะป็นรูปหรือเป็นนามไม่ได้ แล้วคำว่ารูปว่านามนี้ หมายถึงว่ามีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง. เคียงนี้มันไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง, อยู่ออกไปจากอำนาจที่จะปรุงแต่ง, ดังนั้นมันจึงไม่ใช่รูปและไม่ใช่นาม, ไม่ใช่รูปธาตุ ไม่ใช่นามธาตุ.

มีคำอื่นใช้ คือคำว่า สัญญาธาตุ หรือ สัญญธาตุ, มันเป็นธาตุแห่งความว่าง ว่างจากรูปว่างจากนาม เพราะว่าว่างจากเหตุว่างจากปัจจัย, บางทีก็เรียกว่านิโรธธาตุ คือธาตุเป็นที่ดับ, นิโรธธาตุ — แปลว่า ธาตุเป็นที่ดับ เป็นแดนดับ เป็นเครื่องดับ, ดับแห่งอะไร ดับแห่งนามและรูป นั้นแหละ ฉะนั้นมันจึงตรงกันข้าม ไม่ตรงกันข้าม มันก็ดับกันไม่ได้.

บางทีก็เรียกว่า นิพพานธาตุ ซึ่งก็แปลว่าดับอีกเหมือนกัน, ดับแห่งนามและรูป ซึ่งเป็นของร้อน. นิพพานธาตุเป็นที่ดับแห่งของร้อนเหล่านั้น, มันจึงเย็น จึงมิใช่รูปมิใช่นาม ไม่ใช่วัตถุ ไม่ใช่ขันธ์ ไม่ใช่กาย ไม่ใช่จิต ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่

อกุศล, ต้องเรียกว่า ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล ก็มีคำเรียกอยู่คำหนึ่งว่า อภัยกฤต, อภัยกฤต แปลว่า ไม่ได้กล่าวให้ชัดเจนไปว่า เป็นกุศล หรือ อกุศล.

ศึกษาให้รู้จักคำว่า “ว่าง”

ขอให้นึกถึงคำว่า สุนฺญตะ ซึ่งแปลว่า ว่าง, คำว่า นิโรธ หรือ นิพพาน ซึ่งแปลว่าดับ เป็นธาตุว่าง. คำนี้มีความสำคัญมาก เมื่อได้ยินคำว่าว่าง คนทั่วไปเขาหมายถึงไม่มีอะไรเลย; แต่คำว่า ว่างในภาษาธรรมะ ชนิดนี้ หมายถึงว่างจากตัวตน, ว่างจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน คือว่างจากการปรุงแต่งของเหตุและปัจจัย, ว่างจากเหตุว่างจากปัจจัย. มันไม่ใช่ความไม่มีอะไรโดยประการทั้งปวง, แต่ว่ามันเป็นธาตุแห่งความว่าง อะไรไปถึงที่นั่นเข้าแล้วจะปล่อยว่าง หรือทำให้สิ่งต่างๆ มันว่างได้. ถ้าจิตมันรู้จักสุนฺญตธาตุ หรือธาตุแห่งความว่างแล้ว มัน จะกลายเป็นจิตที่ไม่รู้สึกว่ามีอะไรเป็นตัวเป็นตน, เป็นเราเป็นเขา, เป็นสัตว์เป็นบุคคล. มีประโยชน์ที่น่าสนใจอยู่ประโยชน์หนึ่งว่า นิพพานนี้เป็นของว่างอย่างยิ่ง, แล้วมันเป็นธาตุเดียวกันกับสุนฺญตธาตุ ก็คือนิพพานธาตุ หรือ นิโรธธาตุ.

พูดถึงว่าง ก็คือว่างจากการปรุงแต่ง ที่สมมติว่าเป็นตัวตนหรือของตน, ถ้าว่างก็คือไม่รุ่น ถ้ารุ่นก็คือไม่ว่าง, ที่รุ่นก็คือการปรุงแต่ง ซึ่งเล็งถึงความยึดมั่นถือมั่น โดยเฉพาะ ทำให้เกิดความรู้สึกว่าตัวเราว่าของเรา ว่าตัวตนว่าของตน : มันว่างจากการปรุงแต่งแบบนี้. เป็นคำที่เข้าใจยาก เพราะว่ามันไม่ใช่ภาษาที่มนุษย์ธรรมดาเขาพูดกัน. เป็นภาษาที่ผู้รู้ธรรมะในชั้นนี้เขาใช้พูดกัน, นี้เราก็มีความลำบากบ้างที่จะเข้าใจ แต่ก็ไม่ใช่เหลือวิสัย.

เมื่อเราไม่เห็นความจริงข้อนี้ ก็มีความรู้สึกเป็นตัวเราเป็นของเรา เป็นตัวกูเป็นของกู อะไรอยู่เรื่อย, นี้เรียกว่าไม่เห็นธาตุว่าง, ไม่เห็นสัพพัญญุตธาตุหรือธาตุว่าง มันจะรู้สึกตัวกู—ว่าของกูอยู่เรื่อย. พอเห็นความจริงในข้อนี้ เรียกว่าเห็นธาตุว่าง เราจะหมดความรู้สึกว่าตัวกูว่าของกูทั้งโลกเลย.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า โลกนี้เป็นโลกที่เป็นของว่าง, ว่างจากอะไร, ว่างจากความเป็นตัวตนและความเป็นของตน. ประโยชน์ช่วยจำไว้ให้ดี มันจะประกันความพ้นเผื่อ, จะศึกษาต่อไปข้างหน้า มันจะได้ไม่พ้นเผื่อ เราจะได้วิจารณ์หรือว่าถกเถียงกันแต่ในส่วนที่ว่า ทำไมพระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าโลกนี้ว่าง, แล้วก็ว่างจากตัวตนว่างจากของตน.

อย่าฟังสะเพร่า แล้วเข้าใจผิดไป จนไปทู่พระพุทธเจ้าว่าท่านตรัสว่า โลกไม่มีอะไร หรือโลกไม่มีอะไร หรือไม่มีโลก. ท่านตรัสว่าโลกนั้นมันมี แต่ว่ามันว่าง, ว่างจากอะไร ว่างจากสิ่งที่จะเป็นตัวตนหรือเป็นของของตน, ว่างจากค่า ว่างจากคุณสมบัติ จากความหมายทุกอย่างที่ควรจะเรียกว่าตัวตนว่าของตน.

ที่นี้เรามาเทียบกันดูกับ ความรู้สึกตามธรรมดาของเรา เราไม่เคยเห็นว่าโลกมันว่าง จากตัวตน จากของตน เพราะเรามันมีความรู้สึกเป็นตัวตน มาตั้งแต่ก่อนแต่ก่อน, มีตัวเรามีของเรา แล้วเขาก็มีตัวเขามีของเขา. ดังนั้นทุกคนในโลก มันก็มีตัวตนของเขา, แล้วก็มีตัวตนที่เรียกว่าอธิบายยาก, แม้ที่สุดแต่ผีสิงเทวดาที่ไม่เห็นตัวก็เรียกว่าตัวตนก็มี สิ่งที่ไม่มีชีวิตวิญญาณ ถูกเรียกว่าเป็นตัวตนเป็นของตนไปก็มี. นี้ เพราะมันผูก ชินกันแต่ในทางเป็นตัวตน แล้วสอนเด็ก ๆ ให้เกิดความรู้สึกเป็นตัวตน.

เช่นเด็กเขาไปศิระกระแทบแก้วหรือโต๊ะหรือประตู ก็ร้องอยู่, คนเลี้ยงหรือบางที่พ่อแม่ ก็ไปตีโต๊ะ ตีประตู ตีอะไร ว่านี่เสีย เราช่วยตีมันให้แล้ว. นี่ก็ความหมาย

แห่งตัวตนมันได้เริ่มเกิดขึ้น, ในความรู้สึกนึกคิดของเด็กๆ มีตัวตนได้แม้แต่ในโต๊ะในเก้าอี้, ทั้งที่แท้ตัวเองไปชนกับเก้าอี้ แล้วยังต้องการให้ตีเก้าอี้ ในฐานะเป็นตัวตนคือเป็นศัตรูของเรา.

นี่เราจะถูกแวดล้อม ให้มีความรู้สึกนึกคิดนี้รู้สึกหรือว่ายึดถือกันมาอย่างมีตัวตน จึงเต็มไปด้วยความรู้สึกที่เป็นตัวเป็นตน; ดังนั้นจึงเข้าใจคำว่าว่างไม่ได้, ไม่รู้จักสูญญัตราตุ คือธาตุที่แท้จริงอันหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ในสิ่งทั้งปวง คือ ความที่มันว่างจากตัวตน. ถ้าเราเห็นแล้วเราจะพบได้ว่า มันเป็นของละเอียดและลึกมาก.

ในบรรดาสังขตธรรมทั้งหลายที่ได้กล่าวมาแล้วแต่ในหนหลัง ในบรรดาสังขตธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ไม่มีสิ่งที่เป็นตัวตน, ไม่ใช่สิ่งที่เป็นตัวตน, หรือว่าไม่มีสิ่งที่เป็นตัวตน, นี่หมายความว่าตัวสังขตธรรมนั้นมันไม่ใช่ตัวตน หรือว่าในสังขตธรรมเหล่านั้น มันมีสิ่งที่เรียกว่าตัวตนอาศัยอยู่, อย่างนี้ก็ไม่ใช่, ไม่ใช่ทั้งสองอย่าง.

ต้องไปทบทวนดูใหม่ว่าใน ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้หรือ ในความรู้สึกนึกคิดใดๆก็ตาม เป็นวิญญาณ เป็นผัสสะ เป็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อะไรก็ตาม, ไม่มีส่วนไหนที่เป็นตัวตน เป็นเพียงสังขตธรรม คือ สิ่งที่ปรุงแต่งๆๆ กันมา ปรากฏออกมาเป็นอย่างนั้นๆๆๆ แล้วก็ดับไป, ออกมาเป็นอย่างอื่นแล้วก็ดับไป, เป็นสายไหลเป็นเกลียวไปอย่างนี้ ไม่มีส่วนไหนเป็นตัวตน. ถ้าเรียกว่าตัวตน ก็คือสมมติ เช่น นาย ก นาย ข นาย ง นี่มันโง่ในเรื่องตัวตนก็ต้องสมมติว่าเป็นตัวตนของคนนั้นคนนี้ นี่เป็นเหตุให้ยึดถือ, แล้วเกิดกิเลส แล้วก็ทำให้ผู้นั้นเป็นทุกข์ ผู้อื่นก็พลอยเป็นทุกข์ เพราะว่าไปเบียดเบียนเขา.

อสังขตธรรมเป็นธาตุที่ดับความรู้สึกฝ่ายสังขตะได้.

นี้จะรู้สิ่งที่เรียกว่า อสังขตะ ก็ต้องจำคำว่า อสังขตธาตุไว้, อสังขตธาตุในฐานะเป็นคู่ตรงกันข้ามกับสังขตธาตุ, แล้วจำคำว่า สุญญธาตุ หรือ สุกุญญตธาตุไว้ในฐานะที่เป็นคำตรงกันข้ามกับตัวตน. นี้คำว่า นิโรธธาตุ—ธาตุแห่งความดับ, นิพพานธาตุ—ธาตุแห่งความดับ แล้วจะดับเสียซึ่งการปรุงแต่ง การไหลเวียนเปลี่ยนแปลง หยุดเสียได้. ที่เรียกว่านิโรธก็แปลว่าดับ, ธรรมชาติใดมันมีคุณสมบัติ มีอำนาจ มีหน้าที่ที่จะดับ เรียกว่านิโรธธาตุ. นี้มันเป็นธาตุฝ่ายหนึ่ง คือมันอยู่ฝ่ายที่เหนือกว่า ที่สูงกว่า ที่เก่งกว่า ที่ยิ่ง ๆ กว่า สูงสุด นี้ฝ่ายอสังขตะเป็นอย่างนี้ มันจะดับฝ่ายเป็นสังขตะได้ ที่เรียกว่า นิโรธธาตุนี้เป็น ธาตุแห่งความดับ เพื่อจะดับ ก็ดับความรู้สึก หรือคำหรือความหมายของความรู้สึก ที่เขาจัดไว้เป็นสามชั้น.

ชั้นแรกเรียกว่ากามธาตุ —ธาตุที่เป็นกาม, ความรู้สึกที่เป็นความใคร่ โดยเฉพาะก็หมายถึงเรื่องทางเพศที่ตรงกันข้าม, นี้เรียกว่า กาม, ความรู้สึกที่เป็นกามนั้นเขา เรียกว่ากิเลสกาม. นี้วัตถุสำหรับกิเลสกามนั้นก็เรียกว่าวัตถุกาม เป็นรูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปพะ, นี้เรียกว่า วัตถุกามหรือกามวัตถุ หาใช้ตัวกามไม่ อันนี้ ความอยาก ความกำหนัด ความยินดี ความเพลินในสิ่งนั้น ก็เรียกว่ากิเลสกาม. ความเป็นอย่างนั้นเรียกว่ากามธาตุ, เป็นสังขตธรรม คือมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งเกิดความรู้สึกอย่างนั้น ขึ้นมา เรียกว่ากามธาตุ. กามธาตุนี้ก็ดับได้โดยนิโรธธาตุ นิโรธธาตุอาจจะดับกามธาตุนี้ได้ ให้หมดคำ หมดความหมายหมดความรู้สึกอย่างนั้นไป.

ที่นี้สูงขึ้นมาก็ไม่เกี่ยวกับกาม เขาเรียกว่า รูปธาตุ เป็นที่ตั้งแห่งความยินดี มากเหมือนกัน แต่ไม่ใช่เป็นไปในทางกาม, เป็นรูปล้วน ๆ เป็นรูปบริสุทธ์, ถ้าเกี่ยวกับความสุข ก็หมายถึงความสุขที่เกิดมาจากการทำสมาธิ มีสิ่งที่มีรูปมีร่างเป็นอารมณ์

ของสมาธิ, เช่น สมมติว่าเอารูปพระพุทธรูปมาเป็นอารมณ์ทำสมาธิ สำเร็จได้รับความสุขขึ้นมา ความสำเร็จนั้นเขาเรียกว่า ความสุขที่เกิดมาแต่รูป ไม่ใช่เกิดมาแต่กาม มันสูงกว่าเหนือกว่า มันประเสริฐกว่าความสุขที่เกิดมาแต่กาม; ก็แยกเรียกออกไปเป็นรูป ก็หลงไหลยินดีได้เหมือนกัน. ความสุขที่เกิดมาแต่รูปบริสุทธิ์^{นี้} เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ ก็เรียกว่ารูปธาตุ, รูปที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ เรียกว่ารูปธาตุ จะดับได้ก็ด้วยนิโรธธาตุ^{อีก} เหมือนกัน.

ที่^{นี้}สิ่งที่สามเขาเรียกว่า อรูป ไม่ต้องมีรูป, เช่นบุญกุศล เกียรติยศชื่อเสียง^{นี้} ไม่ต้องมีรูปมีร่าง ยึดถือเข้าก็เป็นความทุกข์ได้เหมือนกัน. ถ้าต้องการอยากจะละสลະเสียจะดับเสีย ก็ต้องเอานิโรธธาตุ, นั้นแหละมาอีก; ฉะนั้นนิโรธธาตุก็สามารถที่จะดับรูปธาตุ สิ่งที่ไม่ต้องมีรูป ที่ตั้งแห่งความยึดถือ^{นี้}ได้.

นี่กล่าวโดยย่อมีอะไรอยู่อันหนึ่ง เรียกว่านิโรธธาตุ ที่จะทำลายหรือดับเสียซึ่งค่าของกาม กามธาตุ หรือรูปธาตุ หรืออรูปธาตุ, เพราะว่า กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ นั้นมันเป็นฝ่ายสังขตะ ฝ่ายที่หลอกลวงที่มายา ที่เรียกว่ามีบัจฉัยปรุงแต่ง, เรียกสั้นๆ ว่ากาม ว่ารูป ว่าอรูป อย่าง^{นี้}ก็ได้. ถ้าเรียกเต็มทีก็เรียกว่า กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ ทั้งสามอย่าง^{นี้} ดับเสียได้ด้วยนิโรธธาตุ.

มันยังไม่รู้จะโรมากรขึ้นไปทุกทีไรใหม่, ลองฟังดูให้ดี สิ่ง^{ที่}เรียกว่า นิโรธธาตุ หรือ สัจจธาตุ สัจจธาตุ^{นี้}. ถ้าไม่เข้าใจก็ลองคิดดูว่า คนมันลุ่มหลงในกาม มีความรู้สึกเป็นกาม ถ้ามีอะไรมาดับความรู้สึกอัน^{นั้น}ได้เสีย อัน^{นั้น}แหละคือนิโรธธาตุ, แต่ยังไม่รู้จักตัวก็ตามใจ แต่อาจจะรู้สึกได้.

เช่นเดียวกับเทียนที่เราไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่าไฟฟ้า ว่าตัวจริงมันอยู่ที่ตรงไหน, แต่เรามาใช้ได้ตามสบาย ใช้เป็นแสงก็ได้ ใช้หมุนเครื่องเกิดกำลังงานก็ได้ โดยที่ไม่รู้ว่าตัวไฟฟ้ามันอยู่ที่ไหน แต่เอามันมาใช้ ใช้ได้อย่างมากมาย มันจะทำนองอย่างนี้. แม้ว่าเราจะไม่รู้จักนิโรธธาตุชัดเจน, แต่เราอาจจะประกอบ หรือกระทำ เป็นการกระทำเจริญวิปัสสนาอะไรก็ได้ ทำให้ธาตุนี้ออกมา ดับความรู้สึกที่เป็นกาม หรือเป็นรูป หรือเป็นอรูปเสีย, อย่างน้อยก็พอจะเชื่อได้ว่า มันมีอยู่จริง มันมีสิ่งนี้อยู่จริงที่เขาเรียกว่า อสังขตะนี้มันได้มีอยู่จริง ในลักษณะที่เป็นสฤณธาตุ หรือนิโรธธาตุ หรือนิพพานธาตุ.

ถ้า นิโรธธาตุมันก็มุงแต่จะดับ คือว่าดับให้มันหมดไปเลย, แต่ถ้าเรียกชื่อเป็นนิพพานธาตุ มัน ก็มุงจะดับ เหมือนกัน แต่มันดับร้อน ให้หมดร้อน แล้วแต่จะเล็งกันถึงคุณค่าส่วนไหน. ผมจึงยกมาให้คู่สักสามอย่างว่า เรียกว่า สฤณธาตุ ก็ได้ นิโรธธาตุ ก็ได้ นิพพานธาตุก็ได้ เรียกว่าเป็นอสังขตะรวมๆ กันก็ได้.

อสังขตะแปลว่า ไม่มีอะไรปรุงแต่ง ไม่ถูกปรุงแต่ง ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง, แล้วมันจริง เพราะมันไม่เปลี่ยนแปลง หรือมันเที่ยง ไม่เหมือนธาตุที่มีปัจจัยปรุงแต่ง. จำคำๆ นี้ไว้ให้ดี ไม่เที่ยงเพราะมีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เปลี่ยนแปลงเรื่อย, นี้เรียกว่าสังขตะ. แล้วมันตรงกันข้าม มัน ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง, มันเที่ยงแต่มันเที่ยงชนิดที่มองเห็นไม่ได้ มันละเอียดเกินไป เขาเรียกว่าอสังขตะ.

· การที่สังขตะละเอียดเกินไปมองเห็นไม่ได้นี้เป็นหลักที่ยอมรับ แม้ในบาลีก็มีไว้ชัดว่า สิ่งที่มองเห็นยาก เข้าใจยากละเอียดเหลือเกินนั้น คือ ฝ่ายนี้ ฝ่ายอสังขตะ หรือ นิพพาน, **นี่ ทุกทุกส์—เห็นยาก สุกทุกทุกส์** เห็นยากเหลือประมาณเหลือเกิน, หรือว่า **เอตัง สนตัง เอตัง ปณีตัง** —อันนี้ละเอียดนัก อันนี้ปราณีตนัก ยทิตัง สพฺพสงฺขารสมโ

สหปฏิบัติ ปฏิบัติสุสกุโศ กระทั่ง นิพพาน คือ สิ่งที่มีมันจะดับเสียได้ซึ่งสังขารทั้งหลาย จะทำลายกิเลสเสียได้ กระทั่งเป็นนิพพานดับร้อนได้ คือสิ่งที่ละเอียดและปราณีต สุขุมเห็นได้ยาก. ส่วนที่ตรงกันข้ามคือสังขตธรรมนั้น เห็นได้ไม่ยาก เพราะเห็น ๆ อยู่ท่าตาอยู่กำยซ้าย, แต่ฝ่ายอสังขตนั้นเห็นยาก.

คุณไปคิดเอาเอง ว่าฉันเอาสิ่งที่มีมันไม่จำเป็นหรือไม่ถูกเรื่องถูกราว ผิดตัว มาพูดให้คุณฟัง ในฐานะที่คุณเป็นนักศึกษา แล้วก็มาพักอยู่ที่นี้ เพื่อจะขอศึกษาธรรมะ แล้วผมก็เอาเรื่องนี้พูดให้ฟัง, มันจะเป็นเรื่องเกินไป ผิดฝาผิดตัวหรือ อะไรหรือไม่ ผมว่าไม่ผิดแล้วเหมาะสมอย่างยิ่ง จำเป็นอย่างยิ่ง เพราะมันจะช่วยให้อรรถธรรมได้จริง. แต่ คนโดยมากเขาหาว่าผิด คือเขาพูดคำว่า ผมนี่เป็นคนไม่รู้ความพอดี ไม่รู้ประมาณ เอา เรื่องที่ไม่ควรจะพูดมาพูด, หรือยากเกินไป หรือลึกเกินไป ถูกคำอย่างนี้ ถูกคำอยู่ตลอดเวลา, แล้วก็ไม่รู้จักเข็ด เพราะมองเห็นอยู่จริง ว่ามันต้องเรียนเรื่องอย่างนี้ ต้องรู้ เรื่องอย่างนี้ มันจึงจะรู้สิ่งที่เรียกว่าธรรมะ.

นี้เรากำลังเรียนเรื่องสิ่งที่สอง ตรงกันข้ามกับสิ่งที่หนึ่ง คือสิ่งที่เรียกว่า อสังขตะ มันตรงกันข้ามกับสิ่งที่เรียกว่าสังขตะ ถ้าจะเอาคำแปลง่าย ๆ เป็นไทยง่าย ๆ มัน ก็มีเหมือนกัน สังขตะแปลว่าของปรุง, แล้ว อสังขตะแปลว่าของที่ไม่ปรุง. แต่คนที่ไม่เคยฟัง ฟังไม่ออกคอก พูดอย่างนี้ก็ฟังไม่ออก ว่าของปรุงกับของไม่ปรุงนี้ก็ยังไม่ออก, เว้นไว้แต่จะได้รับการอธิบายมาบ้าง.

คำว่า ของปรุง ก็หมายความว่า มีอะไรหลายอย่าง หลายสิ่ง มาช่วยกัน ประกอบกระทำขึ้น ปรุงขึ้นมาเป็นของใหม่ขึ้นมา. เหมือนแม่ครัวเขาปรุงกับข้าวขึ้นมาอย่างหนึ่งจากของหลายๆ อย่าง นี้ก็เรียกว่า ปรุงคำว่าปรุงมีความหมายอย่างนั้น. บาง

ที่ช่วยทำให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น คำภาษาอังกฤษเขาใช้คำว่า *composition* เหมือนกัน คำว่าปรุง คือคำว่า *compose* เป็นกริยา. ถ้าเป็น *un-compose* ก็คือไม่ถูกปรุง สังขตะก็คือ *composition* อสังขตะก็คือ *un-composition* ไปดูคำนี้ที่เขาอธิบายกันในปทานุกรมทางปรัชญา ก็พอจะเข้าใจได้ แต่ถ้าปทานุกรมธรรมตามันหมายความว่าอย่างอื่น.

ความหมายของคำอสังขตะ.

ที่นี้ก็จะพูดถึงคำว่าอสังขตะต่อไปอีก โดยใช้ความหมายที่ละความหมาย.

ความหมายที่หนึ่งเรียกว่า อสังขตะ มันเป็นเรื่องที่ควรทำให้แจ่มแจ้งแก่จิตใจ ของตน, สิ่ง que เรียกว่า อสังขตะ นั้น เป็นเรื่องที่ควรทำให้แจ่มแจ้งแก่จิตใจของตน.

บางคนอาจจะนึกได้แล้ว ว่าทำไมเป็นอย่างนั้น; เพราะเหตุว่า บรรดาสิ่ง ที่เป็นสังขตะ คือของปรุงนั้น มันแจ่มแจ้งแก่จิตอยู่ตลอดเวลาเหลือประมาณจนเพื่อ—แต่ ส่วนที่ อสังขตะนี้ไม่เคยมีวิเวก ก็ไม่รู้ที่อยู่ที่ไหนไม่เห็นหัวเห็นหางเลย จึงต้องตั้งต้นกัน ใหม่ พยายามกันใหม่ ที่จะทำให้แจ่มแจ้งแก่จิตของเรา โดยคิด โดยใคร่ครวญ สุดแท้แต่ จะทำได้ให้เห็นสิ่งที่มันตรงกันข้ามจากสังขตะนั้น, เพื่อจะได้เห็นที่เที่ยง ที่จริง ที่ไม่ หลอก ที่ไม่มีการไหลเวียนเปลี่ยนแปลง.

มันก็เป็นการศึกษาที่จะพูดให้เห็นได้ด้วยปาก ได้แต่ชีวิตให้ไปทำการพิจารณา เอง ค่อยๆ เข้าใจขึ้นมาทีละนิดๆ เราจะต้อง มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง แล้วมันก็เกิดขึ้น— ตั้งอยู่—ดับไป, เกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป. ถ้าไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง มันก็ไม่มีอาการ อย่างนั้น, มันมีอยู่โดยไม่ต้องมีอาการเกิด, มันมีอยู่โดยไม่ต้องมีการตั้งอยู่, ตั้งนั้นมันจึง

ไม่มีเกิดหรือตั้งต้น ขึ้นมา แล้วการดับลงไป เมื่อไรมันก็ไม่มี นี้เลยเรียกว่า นิรันดร หรืออนันตกาลบ้าง อมตะบ้าง. ถ้ามันมีคุณสมบัติเป็นนิรันดร อนันตกาล อนันตะ อะไรต่าง ๆ ก็ต้องเล็งถึงอสังขตะนี้ทั้งนี้.

เมื่อไรสิ่งที่เป็นอมตะที่จะมาปรากฏแก่จิต บ้าง ก็พยายามชวนชวายทำความเข้าใจแก่สิ่งที่เรียกว่าอสังขตะนี้; ฉะนั้น จึงถือว่าเป็นสภาวะธรรมอันหนึ่งในฝ่ายอสังขตะ ที่ควรจะทำให้รู้จักกัน. รู้จักกับสิ่งที่รู้จักกันยากที่สุด. ถ้ารู้จักสิ่งนี้ก็ คือรู้จักนิพพาน. รู้จักสุญญตา รู้จักนิโรธ, รู้จักนิพพานหรือรู้จักสิ่งอื่นอีกมากชื่อมีอีกมาก ว่าแต่สิ่งนี้สิ่งเดียวเท่านั้น คืออสังขตะ เป็นอันว่าในฐานะที่เป็นอสังขตะนี้ ตรงกันข้ามกับสิ่งที่เรารู้จักดี, นี้เราต้องพยายามให้รู้จักมันให้ขึ้นมาอีกสิ่งหนึ่งส่วนหนึ่ง.

ที่นี้ ความหมายที่สองในฐานะที่มันเป็นสุญญตา คือ ว่าง เป็นสุญญต-ธาตุ—ธาตุว่าง, หรือเป็นสุญญตา—ความว่าง นี้ก็เล็งถึงอสังขตะนะอย่าลืมเสีย แต่มองดูในแง่หนึ่ง มันออกมาในความหมายว่าว่าง ว่างจากการปรุงแต่ง, ว่างจากตัวตน, ว่างจากความไหลเวียนเปลี่ยนแปลง เรียกว่า ว่าง, ใช้คำว่า สุญญะแปลว่าว่าง สุญญตาแปลว่าความว่าง, สุญญตธาตุแปลว่าธาตุแห่งความว่าง ความหมายว่า ว่างจากตัวตน คั้งที่กล่าวมาแล้ว.

ในฐานะที่มันเป็น ความว่างนี้เราต้องมีสติให้เห็นอยู่เสมอ. นี้เป็นคำสั่งของพระพุทธเจ้า ว่าเธอจงเป็นคนมีสติเห็นโลกโดยความเป็นของว่าง อยู่ทุกเมื่อเกิด, ให้เห็นโลกโดยความเป็นของว่าง คือ เห็นความว่างจากตัวตน ที่โลก จงมีสติเห็นมันอยู่ทุกเมื่อเกิด, นี้ก็หมายถึงสติ หรือจงเป็นผู้มีสติ, อย่าปล่อยสติ, ถ้าปล่อยเมื่อไร ก็จะเป็นไม่ว่างเมื่อนั้น คือจะไปรัก ไปโกรธ ไปเกลียด ไปกลัว ไปอะไร เข้าเพราะขาดสติ ถ้ารักษาสติไว้ได้ เห็นความว่างจากตัวตนอยู่เสมอ จิตนี้ก็จะไม่ถูกปรุงเป็นไปตามทางของ

สังขตะ, คือจิตจะไม่ถูกหลอกให้รัก ให้โกรธให้เกลียด ให้กลัว ให้วิตกกังวล ให้ขุ่นมัว ให้อะไรได้. แล้ว มีสติเห็นโลกโดยความเป็นของว่าง จิตก็อยู่ในสภาพที่ว่างอย่างเดียวกันกับสูญญตธาตุนั้น, ไม่ใช่ว่าไม่มีอะไร หรือไม่มีความคิดอะไร ไม่รู้สึกอะไร ไม่ใช่อย่างนั้น มันเห็นมันรู้มันอะไรหมด มีสติเต็มที่ด้วย; แต่มันว่าง มันไม่จับอะไรเอามาเป็นตัวตน, เพราะไม่เห็นอะไรโดยความเป็นตัวตน ที่จะจับเอามาเป็นตัวตนได้. ฉะนั้น ในฐานะที่ อสังขตธรรมหรืออสังขตธาตุนั้นเป็นสูญญตธานั้น, เรามีหน้าที่ที่จะต้อง มีสติ เห็นโดยความเป็นของว่างอยู่ทุกเมื่อ.

ที่นี้ ความหมายที่สาม คือ นิโรธ ในฐานะที่อสังขตธรรมมันเป็นนิโรธ-ธาคู—เป็นธาตุแห่งความดับ เป็นสิ่งที่เราจะเอามาเป็นธรรมศาสตร์, พุทเพื่อให้คุณ จำง่าย ถ้าเราเห็นนิโรธธาคู ความหมายที่เป็นความดับ เป็นที่ดับ เป็นแดนดับแห่งสิ่ง ทั้งปวง ก็รับเอามาใช้เป็นธรรมศาสตร์, ธรรมศาสตร์แปลว่าอาวุธที่มีคม กล่าวคือธรรม ในฝ่ายที่เป็นอสังขตธรรม คือนิโรธธาคู.

ธาคูนี้นำเข้าไปที่ไหนก็เป็นอันว่าดับ เจียบไปที่นั่น, เข้าไปที่กิเลสก็ดับกิเลส เข้าไปที่ความทุกข์ก็ดับความทุกข์, เข้าไปที่กระแสนแห่งปฏิจสุมุปาบท คือการปรุงแต่ง มันก็หยุดกระแสนแห่งการปรุงแต่ง หยุดการไหลเวียน. นี้พุทอย่างภาพพจน์เหมือนอุปมา เข้าไปที่ไหนก็ดับที่นั่น, กิเลสก็ดับ ความทุกข์ก็ดับ การปรุงแต่งให้เป็นกิเลส หรือ ปรุงแต่งให้เป็นความทุกข์ มันก็ดับ, ดับการปรุงแต่งนั้นเสียด้วย สิ่งที่เป็นเหตุปัจจัย แห่งการปรุงแต่ง ก็ถูกดับไปเสียด้วย, การปรุงแต่ง ก็ถูกดับไปเสียด้วย ผลที่จะเกิดขึ้น มาก็ถูกดับไป เสียด้วย.

นี่เป็นความหมายรวม เป็นความหมายใหญ่ ของการตัดปัญหา. ปัญญา ของคนเราคือความทุกข์, ถ้าต้องการจะตัดปัญหานี้เสีย ก็มีสิ่งเดียวคือสิ่งที่เรียกว่า

นโรธาคู. แม้แต่จะคับของง่าย ๆ, แม้แต่ความตายของสิ่งที่มีชีวิต ก็คับลงไปได้ด้วย สิ่งที่เราเรียกว่านิโรธาคูนี้ ไ้เหมือนกัน. แต่โดยส่วนใหญ่ หรือโดยตรงนี้ เราหมายถึง เรื่องทางจิตใจ ของคนที่ยังไม่ตาย ยังไม่ตายเท่า ๆ นี้, ยังเป็นอยู่ยังหายใจอยู่, ยังมีอายุ อยู่อีกหลายปี ก็มีการคับ ดับอะไรที่ในนั้น ที่ในจิตใจ ที่ควรจะดับได้ก็ดับ—คับ ๆ, แต่คนไม่ต้องตาย คือคับเฉพาะที่เป็นตัวปัญหาที่จะต้องดับเสีย, เช่นความโง่ก็ดับเสียได้ ด้วยความรู้, อวิชชาก็ดับเสียได้ด้วยวิชา, มันมีของที่ตรงกันข้ามที่จะปราบกันอยู่อย่าง นี้ โดยเฉพาะกิเลสหรือความทุกข์ดับเสียด้วยสิ่งที่เรียกว่านิโรธนี้.

ดับชั่วคราว ก็มีความหมายอีกอย่างหนึ่ง หรือมีคำเรียกอีกคำหนึ่ง ที่เรียก ว่า อัตถังคะ นี้ก็แปลว่าดับเหมือนกัน, ที่พูดเป็นไทยนี้ก็เรียกว่า อัสตง, อัสตง นี้ก็แปลว่าดับ แต่ดับอย่างนี้ดับชั่วคราว ไม่เหมือนกับคำว่า นิโรธ ซึ่งแปลว่าดับ นั้น มันดับสนิท ไม่กลับมาอีก, ในเรื่องนั้นในสิ่งนั้น ในกรณีนั้น ถ้าอัตถังคะนี้ก็ดับ เหมือนกัน แต่ว่ามันดับ ชั่วคราว เคียวก็โผล่มาอีก, ฉะนั้น อัตถังคะพวกนั้นมันอยู่ ฝ่ายสังขตะ. แต่ถ้านิโรธแล้วก็อยู่ฝ่ายอสังขตะคือคับไปจริงๆ เอาความหมายว่ามันดับ ออกไป มีความหมายของคำว่า ศาสดรา —อาวุธที่มีคม ตัด ปัญหาให้หมดไปได้ โดยสิ่งที่เรียกว่านิโรธะ หรือ นิโรธาคู.

ที่นี้ใน ความหมายที่สี่ สุกทัย ว่า นิพพานธาคู หรือนิพพานนี้ เป็นสิ่งที่ จะต้องทำจิตให้ลึกลงอยู่ตลอดเวลา จนกว่าจะถึงที่สุด, เพราะ นิพพานแปลว่าดับ แปลว่า ดับแห่งสิ่งร้อน ให้กลายเป็นหมดร้อน คือเย็นหรือ หมดทุกข์ เหมือนกัน ความหมายอันแท้จริงมันก็ ดับสิ้นเชิง ดับร้อนสิ้นเชิง ก็ต้องทำจิตให้ลึกลง เป็นสิ่งที่จะต้อง ทำจิตให้ลึกลง.

แต่ที่มันมีข้อยกเว้นที่จะต้องผ่อนผันที่ว่า อย่างชั่วคราวก็ยังมี ที่ดับเย็น เป็นชั่วคราวไม่เด็ดขาดลงไปก็ยังมี; เพราะว่าคามธรรมชาตินี้ ถ้าเรามันร้อนอยู่ตลอดเวลา มันก็คงเป็นบ้าหรือตายแน่ มันก็มีเย็น หยุค หรือเย็นอยู่เป็นระยะ มันจึงทนอยู่ได้. นี้ก็เป็นความหมายของนิพพานธาตุเหมือนกัน, แต่ไม่ใช่อย่างแท้จริง ถึงอย่างนั้นก็ยังที่มันยังช่วยให้เป็นอยู่ได้ไม่ตายเสีย, แล้วยังเป็นเหมือนตัวอย่างสินค้าให้เราชิมลองดู ว่าเรามีความเย็นบางเวลา ที่ไฟคือความร้อนมันไม่ได้เกิดขึ้น แต่ไม่ใช่เราจะหมดไฟเสียทีเดียว.

กิเลสนี้เปรียบเหมือนไฟ มันจะเกิดขึ้นเป็นคราวๆ ในจิตใจของมนุษย์; พอเกิดขึ้นก็เป็นร้อน : รากะก็ร้อน โทสะก็ร้อน โมหะก็ร้อน เกิดทางทาทากก็ร้อน เกิดทางหุหุก็ร้อน เกิดทางจุมจุมก็ร้อน เป็นนรกไปเลย นี้ไฟมันก็ร้อน แต่มันโชคดีที่ว่ากิเลสมันมีเกิดดับ, เกิดดับ, ฉะนั้น มันจึงมีเวลาที่มันไม่ได้เกิด ตอนนี้มีอาการเหมือนกับดับอยู่ ด้วยนิพพานชนิดชั่วคราว. เราทำใจให้ดีๆ กิเลสเกิดไม่ได้นี้ ก็เย็นอยู่ได้พอทนได้, พอกิเลสเกิดก็ร้อน ร้อนก็รีบดับอีกด้วยเอาานิพพานธาตุชั่วคราวนี้มาดับ, ก็ได้ศึกษาวิชาอันลึกซึ้งนี้ พร้อมกันไปด้วยเป็นการเพิ่มเติม.

ควรถือโอกาสศึกษานิพพานจากของจริงที่ประสบ.

ที่ตรงนี้ผมถือเอาเป็นที่สอนเรื่องนี้ เพราะว่ามักจะมีคนพูดขึ้นหรือเอ่ยว่า *แฮมสบายจริง เย็นสบายบอกไม่ถูก, ที่ตรงนี้* พอเข้ามาถึงที่ตรงนี้ *ทำไมสบายใจบอกไม่ถูก* นี้คนที่มาแต่ที่ไกล เขาไม่สังเกตว่าเพราะเหตุใดเขาจึงรู้สึกสบายใจบอกไม่ถูก, เพราะเขาก็ไม่เคยเรียนธรรมะ ธัมโม เขาจึงบอกไม่ได้.

มันมีธรรมชาติ ตามธรรมชาติของทรงนี้ ต้นไม้ก้อนหิน มันช่วยดึงจิตใจเขาไปในทางที่ว่า ลืมตัวกู ลืมของกู ที่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลส, ความรู้สึกที่เป็นตัวกู—ของกู มันถูกระงับไปด้วยอิทธิพลของธรรมชาติที่ทรงนี้ คือเขาลืมที่บ้าน การงานหน้าที่รับผิดชอบอะไรที่ข้างหลัง ที่บ้านที่เรือน มันลืมหมด. จิตมันมีความรู้สึกอย่างใหม่เกิดขึ้น เพราะการลืมตัวกู ลืมของกู ลืมสิ่งเหล่านั้น เลยรู้สึกสบายใจบอกไม่ถูก, นี่ก็คล้ายเหมือนกัน มันดับแบบนิพพาน ดับร้อนให้กลายเป็นเย็น มันเลยสบายบอกไม่ถูก, นี่หมายถึงคนปรกตธรรมตา ถ้ามาถึงทรงนี้ก็จะรู้สึกอย่างนี้ ก็คือโอกาสศึกษาเรื่องนี้สั่งสอนเรื่องนี้กันไปเสีย, จะได้รู้จักความเย็นชั่วคราว หรือว่าตัวอย่างของนิพพาน. บางทีก็เรียกว่า ตัวอย่างสินค้าของพระพุทธเจ้า, **สิ่งดีที่สุดในพระพุทธเจ้าที่จะมีให้ ก็คือเย็น** อย่างนี้, แต่มันเย็นตลอดไป ไม่กลับไปกลับมา ไม่เปลี่ยนแปลง. เคี้ยวนี้เราให้ตัวอย่างนิดหน่อย ชิมคุนิดหน่อย เพื่อเขาจะได้สนใจ จะได้ติดตามไปทำไป จนถึงที่สุดไม่มีความเปลี่ยนแปลง.

นี้เรียกว่า นิพพาน หรือ นิพพานธาตุ แปลว่า ดับ, ดับแห่งสิ่งที่ร้อน, ส่วนคำว่า นิโรธ มีความหมายกว้างออกไป ดับไม่มีเหลือก็แล้วกัน, ถ้าในฐานะที่อสังขตธรรมเป็นนิพพานนี้ ก็เรียกว่าเป็นสิ่งที่พึงปรารถนา พึงทำให้ปรากฏแก่จิต ให้ถึงที่สุด ถ้ามันไม่ถึงที่สุด ก็ให้มันบ่อยๆ แล้วให้มันนานมากๆ คือให้มันเย็นมาก ปล่อยให้จิตนี้มันอยู่กับนิพพานธาตุมากๆ สักหน่อย แล้วก็บ่อยๆ สักหน่อย ในวันหนึ่งคืนหนึ่งก็ยิ่งดี, จนกว่ามันจะถึงเต็มที่ คือถึงที่สุดไม่เปลี่ยนแปลง ก็เรียกว่าเป็นพระอรหันต์ไปแล้ว. ที่นี้เมื่อยังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็พยายามให้มันเย็นมากๆ เข้าไว้ แล้วก็บ่อยๆ ให้ความรู้สึกหรือว่าที่มีความเย็นนั้นมันยาวออกๆ อย่าให้ประเดี๋ยวประด๋าว, เปลี่ยนไปในวันหนึ่งๆ เย็นขนาดที่เรียกว่าเย็นสนิท ไม่ใช่ครึ่งๆ กลางๆ. เหมือนกับบางคนเขามานั่งอยู่ทรงนี้ บอกว่าสบายใจบอกไม่ถูก คือมัน เย็นใจถึงที่สุดเหมือนกัน.

เมื่อมีความรู้สึกอย่างนั้น ถ้าสมมติว่าเกิดขึ้นแก่คนใดคนหนึ่ง ขอให้ถือโอกาสศึกษาให้ดีที่สุดทันที, เป็นโอกาสที่คดีที่สุดที่จะศึกษาสิ่งที่เป็นของจริง. การศึกษาที่ฟังจากผมพูด หรืออ่านจากหนังสือมันไม่จริง คือไม่ใช่ของจริง ไม่มีของจริง มาศึกษา ว่าต้องเอาของจริงมาศึกษา เช่นในขณะที่จิตกำลังเย็นอยู่นั้น ก็เอาความเย็นในจิต ออกมาศึกษา ทำไม่มันจึงเย็น ก็จะได้รู้ว่า มันว่างไปจากตัวกู—ของกู, ว่างจากอุปาทาน ว่างจากกิเลส มันเย็น มันเย็นอย่างนั้น มันจะเข้าใจทันที, เข้าใจกิเลส เข้าใจความไม่มีกิเลส เข้าใจนิพพาน ไม่เหมือนกับว่าพูดด้วยปากหรืออ่านด้วยหนังสือนี้ มันไม่มีทางจะทำได้ ต้องให้สิ่งนั้นรู้สึกอยู่ในใจจริงๆ จึงจะเรียกว่าเรียนรู้.

มันเป็นสิ่งที่จะต้องเรียนด้วยใจ แล้วก็ต้องเรียนจากของจริง จำไว้อย่างนั้น. เรียนจากหนังสือ หรือเรียนจากเสียงพูดนั้น ไม่ได้ยังไม่ได้ แม้ว่าเรียนแล้วจากคำแนะนำ การพูดจา การอ่านนี้ ก็ต้องเอาไปทำอีกทีหนึ่ง จนมันเกิดขึ้นในใจจริงๆ แล้วก็รู้จากที่มันเกิดจริง จึงเรียกว่าเรียนจากของจริงด้วยเหมือนกัน.

เรื่องมันเสียอยู่ที่ตรงนี้ ที่พวกคุณหรือพระเถรทั้งหลายทั่วไปนี้ ไม่สนใจที่จะเรียนจากของจริง พอมันเกิดกิเลส เกิดความร้อน ก็ไม่เรียน, ไม่เรียนความร้อน มันไปบำเพ็ญไปเสียอีก พอมันเกิดความร้อนขึ้นในจิต ชุ่นมัวขึ้นในจิต หงุดหงิดในจิต แทนที่จะถือโอกาสนั้นเรียนให้รู้จักกิเลส, ไม่เรียน กลายเป็นโกรธไป อะไรต่อไป เสียอีก, ไม่เป็นนักเรียน, เป็นคนบ้า หรือเป็นผีสิงเป็นอะไรไป กว่ามันจะหายดับไปเอง ก็เลยไม่ต้องเรียนกัน.

ฉะนั้นถ้าเมื่อใดมันเกิดโกรธ เกิดรัก เกิดกลัว เกิดอะไรขึ้นมา ก็รีบถือโอกาสเรียนจากของจริง ที่มันกำลังรู้สึกอยู่ในใจนั้น, เตียวนิโรธธาตุมันมาช่วยดับ.

ถ้าคุณเรียนอย่างนี้ เกี่ยวก็จะได้พบกับกับ นิโรธธาตุที่จะเกิดขึ้นปรากฏขึ้น มาช่วยดับ ปัญหา^{นี้}ได้ ช่วยตัดปัญหาได้, ฉะนั้น ผมเรียกมันว่า ธรรมศาสตร์ คุณก็คงจะไม่ กัดค้าน.

ธรรมศาสตร์ ศาสตร์คือธรรมะ ที่จะตัดปัญหา ที่จะตัดสิ่งเหล่านี้ได้ ซึ่งต่อไปมันจะมีในชีวิตจิตใจเรื่อยๆ ไปในอนาคต จนกว่าจะตายจะเข้าโลงไป มันจะมีปัญหา อยู่เรื่อยๆ จะเอาอะไรมาตัดมัน มาดับมัน, สิ่งนั้นคือ นิโรธธาตุ หรือ นิพพานธาตุ หรือ สุธัญญธาตุ หรือ อสังขธาตุ เป็นสภาวะธรรมประเภทหนึ่ง มันตรงกันข้ามกับประเภท ที่แรกที่เรียกว่าสังขตะ นี่มันประเภทอสังขตะ มันจะเป็นคู่ปรับกันอย่างยิ่ง คือมันจะดับที่ เป็นปัญหาไปหมด, ดับทั้งบุญดับทั้งบาป ดับทั้งดีดับทั้งชั่ว ดับทั้งแพ้ดับทั้งชนะ ดับ ทั้งมีดับทั้งไม่มี มันน่าขันไหมมันดับได้ทั้งมีและดับได้ทั้งไม่มี มันอยู่เหนือความที่มากถูก ประ่งແຕ່ງ, มี^{นี้}ก็ประ่งແຕ່ງ ไม่มี^{นี้}ก็ประ่งແຕ່ງ, มันต้องไม่ประ่งແຕ່ງ มันต้องดับเสียหมด ทั้งมีและทั้งไม่มี หรือทั้งสุขและทั้งทุกข์ ทั้งได้ทั้งเสีย ทั้งแพ้ทั้งชนะ.

อย่าไปเข้าใจว่า อสังขตะนี้เป็นส่วนที่เป็นความสุข ที่คู่กันกับความ ทุกข์, ความสุขที่คู่กันกับความทุกข์นั้นยังเป็นสังขตะ คือมันมีเหตุปัจจัยประ่งແຕ່ງ เป็น ความสุขบ้าง เป็นความทุกข์บ้าง. ถ้ามันเป็นอสังขตะ มันต้องเพิกออกไปทุกชนิด ที่ มันเป็นคู่ ๆ ๆ นั้นสังขตะมันจะเป็นการเปรียบเทียบ.

นี่ลองนึกดูเล่น ๆ ตอนเวลาว่าง ๆ ให้รู้จัก พวกสังขตธรรมทั้งหลาย ที่มัน หลอกเราให้หลงไหลไป คือความหมายที่เป็นคู่ ๆ ๆ ล้วนแต่ถูกประ่งขึ้นมาจากนั้น, เป็น ความทุกข์ก็ประ่งขึ้นมา ความสุขก็ประ่งขึ้นมา การแพ้ก็เป็นการประ่งขึ้นมา การชนะก็เป็นการ ประ่งขึ้นมา, การได้กำไรก็เป็นการประ่งขึ้นมา, การขาดทุนก็เป็นการประ่งขึ้นมา กระทั่ง ว่ามันเป็น *positive negative* ก็เรียกว่ามีการประ่งเสมอกัน, การมีการไม่มี ภาวะที่สมมติกัน

ว่าเป็นผู้หญิงเป็นผู้ชาย, ทุก ๆ คู่ที่มันล้วนแต่อยู่ในวงของการปรุงแต่งทั้งนั้น เราไม่เคยสนใจเราก็ไม่รู้จัก เกี่ยวกับควรจะสนใจกันบ้าง ว่านี่คือพวกสังขตะ ที่ปรุงแต่งขึ้นมาตามเหตุตามปัจจัย อาศัยความไม่รู้ของเรามันจึงปรุงแต่งได้มาก. นี่เราเกิดรู้ขึ้นมา, ไปรู้ฝ่ายที่ตรงกันข้าม ที่จะตัดพวกเหล่านี้ออกไปเสีย ก็เรียกอย่างที่เราเรียกว่า อสังขตะบ้าง สุกฺขัตตะบ้าง นิโรธะบ้าง นิพพานะบ้าง นี่เป็นพวกอสังขตะ.

เมื่อมันไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งถึงขนาดนี้ ก็ไม่มีส่วนไหนที่จะเรียกได้ว่าตัวตน, ทั้งหมดนี้เพื่อจะดับเสียซึ่งความรู้สึกเหล่าๆ ไปว่าตัวตน เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน. พวกสังขตะ ก็เป็นของมายา ไม่มีตัวตน, แม้ พวกอสังขตะ ที่ว่านี้ก็ยังไม่ใช่ตัวตน แต่มันไม่ใช่มายา มันไม่หลอกลวง มันจริง มันแน่นมันเที่ยง, แต่ถึงอย่างนั้นมันก็สักว่าธาตุตามธรรมชาติ มันก็ไม่ใช่ตัวตนเหมือนกัน การที่จะระงับความยึดถือว่าเป็นตัวตนนี้ จะระงับหมดสิ้นเชิง อย่างนี้ เพราะได้เห็นอสังขตธรรม, เห็นสุญญตา, เห็นอนัตตา, นิโรธะและนิพพาน.

นี่เราก็ได้พูดถึงเรื่องอสังขตะมาโดยใจความ ก็เรียกว่ามันมีเท่านั้นแหละ เพราะมันมีเพียงอย่างเดียวเท่านั้นแหละ คือไม่ปรุงแต่ง นี่พวกที่เป็นสังขตะก็รู้, แล้วพวกที่เป็นอสังขตะก็รู้ ทั้งสองพวกนี้ก็เรียกว่า สภาวะธรรม ธรรมที่เป็นอยู่เอง คือธรรมชาติในความหมายทั้งหมดในพระพุทธศาสนา, ในพระพุทธศาสนานี้ ถ้าพูดว่าธรรมชาติเพียงคำเดียวเท่านั้น ก็เท่ากับพูดว่าธรรมเพียงคำเดียว หมายถึงสภาวะธรรมที่เป็นอยู่เองนี้ ในฐานะที่เป็นธรรมชาติ ที่เป็นปรากฏการณ์ ปรากฏแก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ก็เป็นสังขตะ, ที่ปรากฏแก่สติปัญญาอีกซึ่ง นี้ก็เรียกว่าอสังขตะ.

คุณจะมามองอสังขตะด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามธรรมดาไม่ได้ คนธรรมดาตามธรรมดาก็มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กันอยู่ทุกคน ก็ไม่มองเห็นสิ่งที่เรียกว่า

อสังขะนี้ไ้ ไม่เห็นความว่างได้ ไม่เห็นความคับได้ ต้องอบรมปัญญาตามวิธีที่พระศาสดา
ได้แนะไว้ จนเกิดสติปัญญาขนาดนั้น จึงจะเกิดธรรมจักขุหรืออะไรพวกนี้ เห็นแจ้งต่อสิ่ง
ที่เรียกว่าอสังขะหรือสัญญา หรือนิโรธ หรือนิพพานได้.

เดี๋ยวนี้เราเอาแต่เพียงว่า รู้ไว้ว่าสภาวะธรรมมันมีอยู่อย่างนี้ มีอยู่เป็นสอง
ฝ่ายอย่างนี้ แล้ว สภาวะธรรมนี้เป็นเพียงหนึ่งสิ่งเท่านั้น ในสี่สิ่ง ก็ยังมีสังขธรรม,
ปฏิบัติธรรม และกัฏฐิเวทธรรม อย่างที่กล่าวมาแล้ว.

ขอให้จำคำเหล่านี้ไว้ให้ดีๆ จะช่วยให้ศึกษาธรรมะได้โดยง่าย แล้วคำว่าโดย
ง่ายนี้ไม่่ง่ายเปล่า สนุกด้วย. อย่างที่เหมือนกลิ้งกรกชขึ้นภูเขา เพราะมันทำไม่ถูกวิธี. การ
ศึกษาธรรมะจึงไม่รู้สึกว่าสะดวก หรือง่าย หรือสนุก ก็เพราะว่าไม่เข้าใจคำสำคัญ
บางคำนั่นเอง ที่แท้มันก็มีอยู่ไม่กี่คำดอก, แต่ถ้าไม่สนใจกับมัน มันก็ไม่เข้า
ใจได้เหมือนกัน. ฉะนั้น ขอให้สนใจคำสำคัญคำแรกนี้ไว้ก่อน ว่า สภาวะธรรม ว่า
สังขธรรม ว่า ปฏิบัติธรรม ว่า กัฏฐิเวทธรรม. แล้วคำว่าสภาวะธรรม ก็เอามาแบ่ง
แยกเป็นสังขธรรม และ อสังขธรรม, และแล้วก็มีรายละเอียดอย่างที่เรารู้กันมาสาม
ครั้ง นี้จะช่วยให้เกิดความง่ายตายต่อไปข้างหน้าขึ้นไ้มาก ทั้งครั้งทั้งก่อนที่เดียว. ถ้า
รู้จักสิ่งที่เรียกว่าสภาวะธรรม นี้ให้เพียงพอเท่านั้น การศึกษาธรรมะจะง่ายขึ้นมาทั้งครั้ง
ทั้งก่อน ฉะนั้นขอให้สนใจ.

วันนี้ก็หมดเวลาแล้ว ยุติการบรรยายไว้เพียงเท่านี้ก่อน.

ธรรมศาสตร์

— ๖ —

๗ พฤษภาคม ๒๕๑๖

สิ่งที่เรียกว่า สัจธรรม ในพุทธศาสนา.

ในการบรรยายครั้งที่ ๖ ของการบรรยายเรื่องธรรมศาสตร์นี้ จะได้กล่าวโดยหัวข้อที่ว่า
สิ่งที่เรียกว่า สัจธรรม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในพุทธศาสนา.

[บทวน.]

เรื่องนี้ขอให้นักศึกษา ทบทวนข้อความที่ได้กล่าวมาแล้วในครั้งก่อนๆ ให้เป็นที่เข้าใจชัดเจนอยู่ในใจ จึงจะฟังได้สะดวกและเข้าใจได้ง่าย คือให้ทบทวนในข้อที่ว่า คำว่าธรรมเพียงคำเดียว ย่อมหมายถึงทุกสิ่ง ไม่ยกเว้นสิ่งใดเลย จะเป็นสิ่งที่มนุษย์รู้จัก หรือไม่รู้จัก มันย่อมจะมีอยู่ตามธรรมชาติ, ทั้งหมดนั้นรวมเรียกว่า ธรรม เพียงคำเดียว.

และอยากจะให้ผู้ที่ เป็นนักศึกษาทั้งหลาย ได้ทราบไว้ด้วยว่า คำนี้แปลก
จนถึงกับไม่อาจจะแปลเป็นภาษาอื่นได้ ต้องใช้คำเดิมว่า ธรรม อยู่นั่นเอง, แปลกก็คือ

ว่า จะมีปัญหา หรือคำถามตั้งขึ้นมาอย่างไร, คำตอบมันตอบได้ด้วยคำว่าธรรมเพียงคำเดียว แล้วเป็นถุกหมก ก็ลองตั้งปัญหามาว่าอย่างไร อาจตอบด้วยคำว่า ธรรม.

ทำไมเราจึงเป็นทุกข์? ก็เพราะสิ่งที่เรียกว่าธรรมในความหมายหนึ่ง ที่เป็นกิเลส. ทำไมเราจึงเป็นสุข? ก็ตอบได้ว่า ธรรมในความหมายหนึ่ง ซึ่งหมายถึงการปฏิบัติที่ถูกต้อง *โลกเกิดมาจากอะไร?* ก็ตอบได้ว่า ธรรม. *โลกนี้ตั้งอยู่ได้ด้วยอะไร?* ก็ตอบว่า ธรรม. *โลกนี้จะแตกสลายไปด้วยอะไร?* ก็ตอบได้ว่า ธรรม. ผู้มีปัญญาไปคิดดูเอง แล้วจะเข้าใจคำว่าธรรมยิ่งขึ้น.

ดังนั้นเมื่อจะแบ่งสิ่งที่เรียกว่า ธรรม ให้เป็นประโยชน์ในการศึกษา เราจึงแบ่งเป็นสี่ประเภท หรือสี่ความหมายดังที่ได้อธิบายมาแล้ว ตั้งแต่การบรรยายครั้งต้นๆ นั้น จนแบ่งได้เป็นคำว่า สภาวะธรรม หมายถึง สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ, แล้วก็ สัจจธรรม คือ กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ และ ปฏิบัติธรรม – หน้าที่ที่ทุกคนจะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ, และ ปฏิเวธธรรม หรือ วิปាកธรรม นี่ก็คือผลที่เกิดมาจากหน้าที่ ที่มนุษย์ปฏิบัติถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ก็ลองคิดดูว่า มันมีอะไรที่แปลกไปจากนี้ ในบรรดาสิ่งทั้งหลายที่มนุษย์เกี่ยวข้องอยู่ จะรู้จักก็ตามไม่รู้จักก็ตาม ผู้มีปัญญาเป็นนักศึกษาลองไปใคร่ครวญดู.

ถ้าเราจะ พูดเป็นภาษาธรรมดาสามัญ ก็พูดได้ว่า ประเภทที่หนึ่งคือ ตัวธรรมชาติ นั้นเอง. ประเภทที่สอง คือ กฎของธรรมชาติ, ประเภทที่สาม หน้าที่ตามธรรมชาติ, ประเภทที่สี่ผลจากหน้าที่ตามธรรมชาติ.

จะรู้จักสภาวะธรรมได้ ก็ดูที่ตัวธรรมชาติ, จะรู้จักสัจจธรรมได้ ก็ดูที่ตัวกฎของธรรมชาติ, จะรู้จักปฏิบัติธรรมได้ ก็ดูที่ตัวหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติ,

จะรู้จักปฏิเวธธรรมใด ก็ดูที่ผลที่ได้รู้สึก รู้อย่างประจักษ์อยู่ในจิตใจของตนเองว่า เรา กำลังได้รับผลอย่างไร. นี่คำหรือสื่อความหมายอย่างนี้ ย่อมรวมสิ่งที่เรียกว่า ธรรมเข้าไว้ หมดสิ้น.

ที่นี้ สำหรับ สภาวะธรรม หรือตัวธรรมชาตินั้น เราได้แบ่ง แยกเป็นพวก สังขตะและ อสังขตะ คือ มีปัจจัยปรุงและไม่มีปัจจัยปรุง ก็พูดกันไปจนจบเรื่องแล้ว ในการบรรยายครั้งที่แล้วมา ขอให้พิจารณาดูให้ดีว่า เพียงรู้จักสิ่งที่เรียกว่าสภาวะธรรมพวก เดียวเท่านั้น มันมีประโยชน์หรือมีอันส่งผลอย่างไรบ้าง.

หรือจะดูกันในแง่หนึ่งว่า นักศึกษาทั้งหลายรู้จักสิ่งที่เรียกว่าสภาวะธรรม หรือแม้จะใช้คำว่าธรรมชาติ กันก็ได้ นั้นอย่างไร เคยแยกออกเป็นสังขตะหรืออสังขตะหรือ เปล่า บางทีจะไม่เคยได้ยินคำเหล่านี้ก็ได้. แต่เมื่อพูดถึงพอจะเข้าใจได้ ว่าธรรมคำสั่งทั้ง ปวงที่เป็นอยู่ตามธรรมชาตินั้น เรารู้จักกันแต่พวกที่มีปัจจัยปรุงแต่ง, ส่วนที่ตรงกันข้าม เราไม่เคยได้ยินไม่รู้จัก ต้องศึกษาจากพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ. เมื่อรู้จักทั้งสองฝ่าย แล้ว ก็ารู้สึกว่าหุตามันสว่างขึ้นอย่างมากมาย.

ที่นี้ก็จะต้องรู้กันต่อไปถึงประเภทที่สอง ที่สาม ที่สี่ ประเภทที่สอง คือ สังข- ธรรมหรือที่จะเรียกว่า กฎของธรรมชาติ นั้นแหละ เป็นเรื่องที่จะได้พูดกันในวันนี้ ขอให้ตั้งใจฟังกันต่อไป.

[เริ่มการบรรยายครั้งนี้]

ศึกษาความหมายของสังขธรรม.

คำว่า สังขธรรม ก็แปลว่า ธรรมที่เป็นสังขจะ คำว่าสังขจะเราก็พอจะทราบ กันได้ว่า มันแปลว่าจริง; แต่ในที่นี้ มัน หมายถึงสิ่งที่เรียกว่ากฎ, เพราะ สิ่งที่เรียก

ว่ากฎนั้นเป็นของจริงยิ่งกว่าสิ่งใด, แต่ไม่ใช่กฎอย่างที่มีมนุษย์ตั้งขึ้นเอง นั้นมันเป็นกฎปลอม ว่าไปตามความรู้สึกของมนุษย์ หรือคนที่มิอำนาจตั้งขึ้นมา, กฎหมายหรือกฎบ้านเมือง กฎอะไรต่าง ๆ ไม่ใช่ศีลธรรมในที่นี้. ศีลธรรมในที่นี้หมายถึง กฎที่เป็นอยู่เองตามธรรมชาติ.

เช่น กฎที่เป็นสามัญลักษณ์ะ สิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาทกัฏ, หรือ กฎที่ว่าเมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จะเกิดขึ้น ที่เรียกว่ากฎแห่งอิทัปปัจจยตาทกัฏ, กระทั่งถึง กฎแห่งจตุรารยัสัจจ, เกี่ยวกับความดับทุกข์และความทุกข์กัฏ, นี้เป็นอยู่โดยธรรมชาติ เป็นไปตามธรรมชาติ เรียกว่ากฎ และเป็นของจริงถึงที่สุดเราจึงเรียกว่า ศีลธรรม.

ที่นี้เพื่อการศึกษาที่กว้างขวางออกไปอีก เราควรจะได้รู้จักสิ่งที่เรียกว่า ศีลธรรมนี้ โดยละเอียดลออหรือทั่วถึง ดังนั้นเราจะต้องศึกษาสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมนี้กันโดยสามแง่ สามมุม สามความหมาย.

ข้อนี้นักศึกษาทั้งหลายอาจจะไม่เคยรู้ เพราะว่าในสำนักศึกษาของพวกคุณ เขาไม่ใช้วิธีกันอย่างนี้ก็ได้; แต่วิธีศึกษาทางพระพุทธศาสนา ตามวัคคามวาหรือที่มีอยู่ในพระคัมภีร์ทั้งหลายนั้น เมื่อจะศึกษาคำคำใดคำหนึ่ง ซึ่งเป็นชื่อของเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เขาจะแยกออกเป็นสามส่วนก่อนเสมอไป, ขอให้อำไว้ให้คั. เขาจะต้องตั้งปัญหาขึ้นมาว่า โดยพยัญชนะ คือตัวหนังสือ มันหมายถึงอะไร, แล้ว โดยอรรถะ คือ โดยความหมายของตัวหนังสือนั้น ซึ่งมันมีอยู่เป็นอยู่หลาย ๆ ชั้นนั้น มันจะหมายถึงอะไร นี้เรียกว่า โดยอรรถะ, ชั้นที่สาม จะเรียกตามภาษาสมัยใหม่ว่า โดยประยุกต์ ก็ โดยการปฏิบัติเท่าที่จะเอามาปฏิบัติให้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ได้อย่างไร.

อันที่หนึ่ง เรียกว่า โดยพยัญชนะ คือโดยตัวหนังสือ หรือคำที่ใช้เรียกสิ่งนั้น ที่เป็นภาษาบาลีมันแปลอยู่อย่างหนึ่งว่า มันเป็นตัวหนังสือที่จะถอดรูปเป็นความหมายออกมาจากรากของศัพท์ที่เรียกว่า root, รากของคำ ภาษาที่เป็นต้นตอภาษาทั้งหลายจะมีสิ่งนี้แสดงชัดอยู่ในการศึกษาภาษานั้น ๆ, เช่น ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาละตินภาษาอินโดอารยันทั้งหลายเหล่านี้ มันก็จะต้องมีสิ่งที่เรียกว่า root หรือรากของศัพท์บัญญัติไว้ให้เห็น. ฉะนั้นเราจึง รู้จักคำนั้นโดยพยัญชนะ คือโดยตัวหนังสือได้โดยง่าย และ อาศัยสิ่งที่เรียกว่ารากศัพท์ นั้นเป็นหลัก.

ที่นี้ โดยความหมาย ก็คือว่า คำๆ นั้นมัน มีรากศัพท์ได้หลายอย่าง มีความหมายต่าง ๆ กันออกไป, แล้วขยายความเป็นความหมายชั้นที่หนึ่ง ที่สอง ที่สามก็ได้ อย่างนี้เรียกว่าโดยความหมายที่มันกว้างออกไป.

ในที่สุกมาถึงสิ่งที่สาม โดยประยุกต์ ในความหมายทั้งหมดนั้น ความหมายอันไหนจะมาเป็นหลักของการปฏิบัติ ที่มนุษย์จะพึงปฏิบัติได้. นี้เมื่อจะศึกษาคำสักคำหนึ่ง เราก็ได้เป็นสามหัวข้อ คือ โดยพยัญชนะ ของมัน, โดยอรรถะ ของมัน, แล้วก็ โดยการประยุกต์ ก็คือการเอามาปฏิบัติเท่าที่จำเป็นจะต้องปฏิบัติ.

ความหมายโดยพยัญชนะ.

ที่นี้ก็จะได้อธิบายให้เห็นละเอียดออกไป อธิบายถึงคำว่าสัจจะนี้ โดยพยัญชนะก่อน อาจจะมากหรือเกินไปสำหรับคนธรรมดาก็ได้ แต่ถ้ารู้ไว้ก็ไม่เห็นลำบากอะไร แล้วจะมีประโยชน์. คำว่าสัจจะนี้ มันมีความหมายมาจากรากศัพท์ว่า สะจะ สะจะ เขาเรียกกันในไวยากรณ์ว่าธาตุ คือธาตุของสัตว์ แต่ถ้าในการศึกษาทุกๆ ไป อย่างในโรงเรียนนี้ เขาเรียกว่ารากของศัพท์ ซึ่งฝรั่งเรียกว่า root, ของศัพท์

นี้ธาตุ หรือ รากของศัพท์ที่ว่าสะจะ^{นี้} มันแปลได้สอง—สามอย่าง หรือ เรียกว่ามันมีรากสอง—สามราก สะจะ คำที่หนึ่งแปลว่าพูด สะจะ คำที่สองแปลว่า ประชุมรวมๆ กันอยู่, สะจะ คำที่สามแปลว่าภาวะที่มันเป็นซ้ำๆๆกันอยู่.

คุณลองทายดู ก็อาจจะเข้าใจแล้วว่า อันไหนมันจะมาเป็นความหมายของคำว่า สัจจะ; สะจะที่แปลว่าพูด^{นี้} ก็ไม่ได้เล็งถึงว่าจริง, พูดไม่จริงก็ได้ แต่มันก็มีรากศัพท์อยู่ตัวหนึ่งซึ่งแปลอย่างนั้น. สะจะที่แปลว่าประชุมรวมกันอยู่^{มาก}ๆ^{นี้} ที่มันใกล้เคียงกับความหมายของคำว่าจริงเข้ามาแล้ว, มันรวมกันอยู่^{มาก} มันย่อมมีความหมายมากหรือมันมีความมันคง. แต่สะจะตัวที่สาม ซึ่งแปลว่า ความเป็นซ้ำๆๆกัน^{นี้} เห็นได้ชัดว่า มันเป็นความหมายของ คำว่า สัจจะ คือ จริง เพราะมันเป็นอย่างซ้ำๆไม่เป็นอย่างอื่น, มันก็รวมน้ำหนักเป็นความจริงขึ้นมา. สัจจะที่แปลว่าความเป็นซ้ำๆๆก็เรียกว่า เป็นความหมายของคำว่าสัจจะ ที่แปลว่าจริง^{นี้}ได้ มันเป็นการตายตัวลงไป มันไม่เปลี่ยนเป็นอย่างอื่น มันซ้ำๆ แต่อย่างเดียวกันนั้น ความเป็นอยู่อย่างซ้ำๆกัน, เราจึงถือเอาว่า คำว่า สัจจะ^{นี้} มาจากรากศัพท์ที่ว่า สะจะ ที่มีความหมายว่า การเป็นอย่างซ้ำๆๆกันจนตายตัว. นี้เรียกว่าโดยพยัญชนะ คือ ตัวหนังสือคำว่าสัจจะ มีใจความว่า มันเป็นซ้ำๆๆกันอยู่อย่างตายตัวก็มีประโยชน์แล้ว พอที่จะเข้าใจความหมายคำว่า สัจจะ หรือสัตยะ ได้ดี.

ความหมายโดยอรรถะ.

ที่นี้ข้อต่อไปที่เรียกว่า โดยอรรถะ คือโดยเนื้อความ เมื่อมันเป็นของที่เป็นซ้ำๆๆกันอย่างตายตัวนั้น อรรถะ หรือเนื้อความของคำว่า สัจจะ^{นี้} เราก็หาพบได้ในพระบาลีนั้นเอง ไม่ต้องเภา, โดยเฉพาะบาลีพระพุทธภาษิต ที่กล่าวถึงสิ่งที่เป็นสัจจะ

ก็จะพบคำว่า ตถา หรือ ตตถา ซึ่งแปลว่า ความเป็นอย่างนั้น, อวิตถาหรืออวิตถตา คือ ความที่ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น, อนัญญตถาหรืออนัญญตถตา ซึ่งแปลว่าความไม่เป็นไปโดยประการอื่น, หรือว่า ธัมมัญญตถา—ความตั้งอยู่แห่งธรรมตา, ธัมมนิยามตา—ความเป็นกฎตายตัวแห่งธรรมตา, นัลวันแต่เป็นอรรถะ หรือความหมายของคำว่าสังขะ คือสิ่งที่จริงแน่นอนลงไป, ขอให้ถือเอาใจความที่รวมมาจากคำทั้งหมดกันว่า มันเป็นอย่างนั้นอย่างตายตัว.

ที่นี้ อรรถที่ขยายออกไปอีก อย่างในสญฺญตถนิบาต ซึ่งมีพุทธภาษิตตรัสไว้ประโยคหนึ่งว่า *เอกํหิ สจฺจํ น หุตฺติเย มตฺถิ* ซึ่งแปลว่า โดยแท้จริงสังขะย่อมมีหนึ่ง สิ่งที่สองย่อมไม่มีสำหรับสิ่งนั้น นี่แปลว่า ถ้ามันจริง เป็นสังขะ มันก็ต้องเป็นเดียว ไม่ต้องมีสิ่งที่สอง หรืออันที่สองคู่กันอยู่กับสิ่งนั้น, แล้วมีความขยายความออกไปว่า *ยํ สจฺจํ ตํ อโมสรมฺมํ* *สิ่งใดไม่มุสาเป็นธรรมตา สิ่งนั้นเรียกว่าสังขะ*, และ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหมายถึงนิพพาน *อโมสรมฺมํ* —แปลว่า *ไม่มุสา* เป็นธรรมตานี้. คำนี้เราได้ยินได้ฟังแต่เรื่องหรือคำที่คนเขาพูด ส่วนในบาลีนี้เห็นได้ชัดคำว่ามุสา^๕ใช้ได้แม้แก่สิ่งที่ไม่ใช่คน, คือว่า ถ้ามันเท็จ ไม่จริง ไม่คงที่แล้ว ก็เรียกว่ามุสาได้ทั้งนั้น, อย่างความไม่เที่ยงของสังขารหรือแม้แต่วัตถุนี้ก็เรียกว่ามุสา สิ่งใดมีความไม่มุสาเป็นธรรมตา สิ่งนั้นเป็นสังขะอย่างสูงสุดก็คือนิพพาน.

ที่นี้ ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย ยังมีคำว่า *เอกํ ปรมํ อริยสจฺจํ ยทฺทํ อโมสรมฺมํ* นิพพาน^๖ ว่า สิ่งนั้นเป็นอริยสังขอันยิ่ง กล่าวคือสิ่งที่เป็นอโมสธรรม คือไม่มุสาเป็นธรรมตา ซึ่งได้แก่นิพพาน. ในที่นี้มีคำว่า *อริย* เข้ามาด้วย แปลว่า *สังขะอันประเสริฐ* แล้วมีคำว่า *ปรมะ* เข้ามาด้วย หมายถึงว่า *อย่างยิ่ง* หรืออย่างสูงสุด แล้วเล็งถึงนิพพานโดยเฉพาะ หรือมีคำประกอบว่า *อโมสรมฺมํ* อยู่ที่นิพพานนั้น. ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่านิพพานนั้นเท่านั้น

ที่จะเป็นสิ่งที่ไม่มุงสา ที่ประเสริฐและสูงสุด. นี้ขอให้เข้าใจคำว่า ไม่มุงสาไว้ อย่างนี้ คือ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง แม้จะเป็นซ้ำๆๆกันอยู่อย่างไร.

นี้ข้อความต่อไป ที่มีอยู่ในคัมภีร์คำถาววัตถุ นี้คือคัมภีร์ฝ่ายอภิธรรม มีคำที่ควรสนใจอยู่ประโยคหนึ่งว่า จตุตถาริ อริยสัจจานิ อสงฺคตานิ อามนตา, เมื่อตั้งคำถามขึ้นมาจาก สัจจะทั้งสี่เป็นอสัจจะหรือ ก็ยืนยันว่าเป็นอย่างนั้น. ในที่อื่นก็มีอีก ที่ยืนยันว่า บรรดาสิ่งที่ เป็น สัจจะแล้ว ต้องเป็นอสัจจะ. คำว่าอสัจจะ เราก็พูดกันมาแล้วในการบรรยายครั้งที่แล้วมานั่นเอง ว่าสิ่งที่ไม่มีอะไรจะปรุงแต่งได้ ไม่ใช่ถูกปรุงแต่งมาโดยสิ่งใด เพราะถ้าอะไรปรุงแต่งได้ หรือถูกปรุงแต่งมาโดยสิ่งใดแล้ว มันสัจจะอยู่ไม่ได้. ฉะนั้น สัจจะหรือกฎทั้งหลายนี้ ต้องเป็นสิ่งที่เรียกว่าเป็นอิสระแก่ตัว ไม่ต้องมีสิ่งอะไรมาช่วยปรุงแต่ง ช่วยสร้าง ช่วยบัญญัติ อะไรเลย จึงจะเรียกว่า สัจจะ. ในความหมายนี้.

นี้ต่อไปอีก ที่เป็นความหมายทางธรรมะ ซึ่งจะเพ่งเล็งไปยังนิพพานเป็นที่สุด ก็มีข้อความในสังยุตตนิกายว่า ยิ สจฺจํ ตํ นิรูปฺธิ —สิ่งใดเป็นสัจจะ สิ่งนั้นจะไม่มีอุปธิ. คำว่า อุปธิ ผมก็ได้อธิบายแล้ว ถ้าคุณไม่เอาเปรียบมากเกินไป ก็ควรจะรู้เองบ้างซิ, อุปธิก็แปลว่าเข้าไปแบกไว้ หรือทรงไว้ คือแบกของหนัก. ใจความย่อๆมันมีอย่างนี้ สิ่งใดเป็นสัจจะ สิ่งนั้นไม่ต้องมีใครไปแบก ไปทูน ไปหาม ไปยก มันไว้; ก็มันตกไม่ได้ มันล้มไม่ได้, ไม่ต้องมีใครประคับประคอง ช่วยป้องกันรักษา ยิ สจฺจํ ตํ นิรูปฺธิ —สิ่งใดเป็นสัจจะ สิ่งนั้นไม่ต้องมีสิ่งที่เข้าไปช่วยค้ำ ช่วยดันไว้ข้างใต้. แต่ถ้าว่าจะเป็นความหมายทางธรรมที่ลึกกว่านี้ คำว่า อุปธิ นี้ก็แปลว่า กิเลสประเภทอุปาทาน; ฉะนั้น สัจจะก็เลยหมายถึงพระนิพพาน เพราะเป็นสิ่งที่ไม่ต้องมีกิเลส ไม่ต้องมีอุปาทาน ไม่มีอุปธิ.

นี้ขอให้ถือเป็นสองความหมายอย่างนี้ ในความหมายทั่วไปว่า สิ่งใดเป็นความจริง สิ่งนั้นไม่ต้องมีสิ่งใดมาช่วยหนุน ช่วยรักษา ช่วยประคองไว้เพื่อไม่ให้ล้ม.

นี่คู่ต่อไปในคัมภีร์อภิธานศัพท์ อภิธานปิฎกเป็นต้น คำว่าสังขะนั้นคือ
อกตะ อกตะแปลว่าสิ่งที่ไม่มีสิ่งใดกระทำขึ้น คือไม่ถูกกระทำขึ้น ความหมายก็อย่างเดียวกัน
อีก, แล้วก็ระบุไปถึงอสังขตะถึงนิพพาน ถึงอมตะเป็นต้น ถ้าเป็นอสังขตะก็ไม่มี
สิ่งใดกระทำขึ้น หรือช่วยประคับประคองไว้. สภาวะที่เรียกว่านิพพานเหมือนกัน
เป็นที่ดับแห่งสังขารทั้งหลาย เป็นกฎเกณฑ์ที่มั่นคงอยู่ได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องมีใคร
มาช่วยสนับสนุน, แม้สิ่งที่เรียกว่า อมตะ คือไม่รู้จักตาย ไม่รู้จักดับก็เหมือนกัน, ต้อง
เป็นสังขะ ในความหมายพื้นฐานที่ว่า อะกะตะ ไม่ถูกสิ่งใดกระทำ ไม่มีสิ่งใดสร้างขึ้น
นี่คำที่เอาจากว้าให้ฟัง เช่น คำว่า อมิตายุ อมิตาภะ —มีแสงสว่างอันคำนวณไม่ได้,
มีอายุอันคำนวณไม่ได้ เป็นต้น. นี่คือความหมายของคำว่า อมตะ ไม่รู้จักตาย เพราะ
มันเป็น อกตะ, ไม่มีสิ่งใดกระทำ.

ที่นี้ความหมายอันที่สำคัญที่สุดอันสุดท้าย ก็คือว่า สิ่งที่เรียกว่า สังขะ นั้นจะเป็น
วิเศษวิโสอย่างไร มันก็เป็นสักว่าธาตุ, ธาตุตามธรรมชาติ เพียงแต่เป็นอสังขตธาตุ
หรือว่าจะเรียกว่าสังขธาตุเสียเลยก็ได้ เป็นธรรมธาตุก็ได้ เป็นอสังขตธาตุก็ได้ เป็น
อมตธาตุก็ได้, เรียกว่า ธาตุที่เป็นอิสระที่สุด เราจะเรียกว่า อิสรธาตุเสียเลยก็ได้
คือว่าธาตุอื่น ๆ มันเป็นฝ่ายสังขตะทั้งนั้น มันไม่มีอิสระ, ไม่มีความเป็นอิสระ มีธาตุอื่น ๆ
มากวน มาปรุงมาแต่ง มาผสมผสานเป็นอย่างอื่นไปไม่มีที่สิ้นสุด. แต่ถ้ามันเป็น อสังขต-
ธาตุ หรือธรรมธาตุในกรณีอย่างนี้ มันเป็นอิสระ ไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งใด.

นี่ขอให้จำไว้ให้ดี ๆ โดยสังเกตไว้ให้ดี ๆ ว่า แม้แต่สิ่งที่เรียกว่า สังขะนั้นก็
เป็นเพียงธาตุ แต่ธาตุประเภทอสังขตะ. ฉะนั้นในบางกรณี พระพุทธเจ้าท่านเรียก
สิ่งนี้ว่าธาตุเฉย ๆ ก็มี คือคำสวดที่สวดอยู่บ่อย ๆ ทุกคราวที่มีบรรยายวันเสาร์ ไปเปิดดูได้
ในหนังสือเล่มไหนก็ได้ที่มีกล่าวถึงในบาลีนี้ ที่มีข้อความว่า อุปฺปาทวํ ภิกขเว ตถาคทานิ

อนุปาทาวา ทถาคทานิ จิตาว สา ธาตุ ธาตุ^๕นั้นตั้งอยู่แล้วนั้นเทียว พระตถาคตจะเกิดขึ้นก็ตาม พระตถาคตจะไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุ^๕นั้นตั้งอยู่แล้วนั้นเทียว, ^๕นี้หมายถึงสัจจะ ที่เป็นอสังขต-ธาตุหรือเป็นธรรมธาตุ เรียกให้สั้นที่สุด เรียกว่าธาตุเฉยๆ เรียกขยายออกไปอีกหน่อยเรียกว่าธรรมธาตุ ซึ่งจะขยายความไปยังอสังขตธาตุ อมตธาตุ อิศรธาตุ ก็ได้ ^๕นี้เรียกว่า โดยความหมาย ที่จะแสดงให้เห็นชัดในแง่มุมต่าง ๆ.

ที่^๕นี้ผมคิดว่าพวกคุณยังไม่ทราบแน่ ถึงแม้พวกพระเณรทั่วไปก็ไม่ค่อยทราบว่าคำว่า สัจจะ^๕ นี้ ถูกเอาไปใช้ในความหมายต่าง ๆ กันอีกมาก, ความหมายแท้ ๆ ความหมายเดียวของคำคำ^๕นี้ ก็คืออย่างที่ว่ามาแล้ว. แต่ที่^๕นี้เขาเอาไปใช้ในความหมายอย่างอื่นได้ ตามประสาของคนธรรมดา ที่^๕นี้ก็อย่างไรแล้วก็เอาไปใช้ได้ตามความนึกอันนั้น.

คำว่า สัจจะ^๕เท่าที่มีประวัติอยู่ในพระคัมภีร์ มันมีการใช้แปลก ๆ กัน, เช่น คำว่า สัจจาภินิเวส -การเข้าไปโดยไม่เหลือแห่งสัจจะ ^๕นี้เป็นมิจฉาทิฎฐิ^๕เลยการที่เรา ผั่งท้วงผั่งความคิดจิตใจความรู้สึก เข้าไปในสัจจะอันหนึ่งอันใดตามที่ตัวรู้สึก^๕นี้เรียกว่าสัจจาภินิเวส อย่าง^๕นี้ทั้งหมดเป็นมิจฉาทิฎฐิ^๕.

มัน^๕เป็นไปตามธรรมชาติ พุคอย่างเอาเปรียบ ก็พูดว่าเป็นไปตามธรรมชาติ ว่าคน ๆ หนึ่งมันจะรู้สึก^๕ว่า ที่เรารู้สึก^๕ว่าเป็นของจริงนั้น นั่นแหละเป็นของจริงที่เขาคนอื่นว่าจริง มันไม่จริง ในเมื่อเราไม่รู้สึก^๕ว่าจริง ฉะนั้นความจริงที่เป็นบุคคลิกสัจจะ, อย่าง^๕นี้ มันเป็นมิจฉาทิฎฐิ^๕หมดเลยก็ได้.

เรื่องนี้สำคัญมาก ผมขอร้องให้พวกคุณสังเกตดูให้ดี ๆ ว่า ทุกคนจะมีความจริงของเขา เฉพาะตัวเขา ซึ่งไม่เหมือนใคร, จะจำอยู่ในใจเสมอ จนกว่าเขาจะมีเหตุผลมาใหม่ เขาจึงค่อย ๆ เปลี่ยนสิ่งที่เขาว่าจริงนั้น เปลี่ยนไป — เปลี่ยนไป — เปลี่ยนไป ในขณะที่

หนึ่งหรือยุกหนึ่งหรือสมัยหนึ่ง เขาคิดว่าอะไรจริงแล้วเขาจะถือว่า สิ่งนั้นเท่านั้นจริง สิ่งอื่นไม่จริง. นี้ความรู้สึกอย่างนี้เป็นไปได้ในบุคคล เป็นคน ๆ ไปเลย จะเห็นได้ง่าย ๆ อย่างที่เราเถียงกันหน้าคาน้ำแดง จนชกต่อยกันก็มี โดยอะไรจริงเท่านั้น คนอื่นมันรู้สึก ว่าจริงอยู่อย่างไร มันก็จะยืนยันแต่อย่างนั้น.

นี้จะขอเรียกชื่อ ความจริงอย่างนี้ว่า บุคคลิกสัจจะ คือ จริงเฉพาะของบุคคล แล้วก็ต้องคนโง่ด้วย คือคนที่ยังไม่รู้สัจจะอันแท้จริง, ไม่รู้ธรรมะอันแท้จริง แล้วเขาหาว่า ทั้งหมดเป็นมิจฉาทิฎฐิ หรือว่ายังใช้ไม่ได้, จะทั้งหมดหรือ จะโดยเอกเทศก็ตามใจ จะมี ส่วนเป็นมิจฉาทิฎฐิ.

ดังนั้นจึง มีคำกล่าวที่เป็นบาลีมีอยู่ในพระคัมภีร์ทั่วไป ว่า อิทฺถิ สจฺจํ โมฆมณฺเฑณฺิ —นี่เท่านั้นจริง อื่นเป็นโมฆะ คือไม่จริง. นี่คือคำที่เจ้าลัทธิหนึ่ง ๆ จะยืนยันอย่างนี้ ในเมื่อ ลัทธิมีอยู่มากมายหลายลัทธิ เจ้าลัทธิหนึ่ง ๆ จะชินที่สุดกับการที่จะพูดประโยคนั้น ว่าลัทธินี้ เท่านั้นจริงอื่นเป็นโมฆะ คือไม่จริง. พูดตรง ๆ ก็ว่าเขาว่า ลัทธิของเขาคำสอนของเขา เท่านั้นถูกหรือจริง ลัทธิคำสอนของคนอื่น ๆ เป็นโมฆะไม่มีความจริง, ไม่มีความหมาย ไม่มีค่า มันก็ต้องเป็นอย่างนี้ซิ เพราะว่าในดินหนึ่ง ๆ มันก็มีหลายลัทธิหลายศาสนา. แม้ในครั้งพุทธกาลในประเทศอินเดีย ก็มีหลายลัทธิที่เป็นคู่แข่งกันกับพระพุทธเจ้า, พวกนั้นก็ต้องพูดไปตามความรู้สึกของตัว หรือว่ายืนยันของตัว.

พุทธศาสนาก็ถูกลัทธิอื่นยืนยันอย่างนี้, หรือแม้แต่ว่าพุทธศาสนาก็ควรจะยืนยันอย่างนี้ แต่โดยเหตุที่พุทธศาสนาเป็นศาสนาของผู้รู้ ท่านไม่มีวไปยืนยันอย่างนี้ คือไม่ชอบการทะเลาะวิวาท หรือไม่ดูถูกคนอื่น ฉะนั้นเราที่เป็นพุทธบริษัท จะไม่พูดอย่างนี้. จะไม่พูดว่า นี่เท่านั้นจริงอื่นเท็จ นี่ไม่พูด ของอื่นไม่จริง เราจะไปพูดถึง

คนอื่นทำไม, เรามีอะไรก็ว่าไปตามเรื่องของเรา ตามเหตุผลของเรา ก็ยืนยันว่ามันจริงอย่างนี้ แล้วที่ว่าจริงนี้ก็ได้บังคับให้เชื่อ, แต่ขอให้ลองปฏิบัติดู, เมื่อได้ผลตามที่ต้องการ คือ ดับความทุกข์ได้ ก็ต้องรู้ดีกว่าจริงเองแหละ; เราไม่ต้องบอกเขาว่าจริง เขาก็จะเชื่อว่ามันจริงเอง.

เพราะฉะนั้นคำว่า สัจจะ ที่แปลว่า ความจริง หรือ ของจริงนี้ มันเป็นเพียงชื่อของลัทธิหนึ่งๆ ซึ่งเป็นมิจฉาทิฎฐิทั้งนั้นก็ได้. นำหัวใหม่? กิตติคุณ สัจจะ คือ ความจริง สัจจะคำคำนี้ในฐานะที่เป็นนามศัพท์คำหนึ่งนั้น, กลายเป็นชื่อของลัทธิต่างๆที่เป็นมิจฉาทิฎฐิก็ได้, นี่เท่านั้นจริง อื่นผิดหรือเท็จหรือโมฆะ.

ที่นี้เอาแต่ในลัทธิเดียวในศาสนาเดียว ในพุทธศาสนานี้แหละ ถ้าใครยังไม่รู้ความจริง ไม่รู้ธรรมะอันแท้จริง คนนั้นจะมีสัจจาภินิเวส คือ เขามีความเห็นอย่างไร ที่เขาเชื่อว่าจริง เขาก็ฝังความกึกเห็นทั้งหมดเข้าไปในนั้น เกิดเป็นทิฎฐิประจำตัวเขาขึ้นมา, แล้วมันผิด มันเป็นมิจฉาทิฎฐิอยู่. ถ้ามันถึงขนาดหนักแล้วมันถอนยาก บางทีตายก็ถอนไม่ได้ จนกระทั่งตายก็ถอนไม่ได้ก็มี, นี้เรียกว่าคนถือรั้น รั้นชนิดที่ไม่อาจจะเปลี่ยนได้ จนตายไปเลย. อย่างนี้เขาเรียกว่า สัจจาภินิเวส มีคำสัจจะนั้นเป็นหลัก มันฝังเข้าไปในสัจจะ ด้วยมิจฉาทิฎฐิ ด้วยอวิชชา มานะทิฎฐิอะไรก็ได้.

นี้คำว่า สัจจะ เป็นชื่อของลัทธิอะไรก็ได้ ที่เจ้าของลัทธิเขาถือว่าจริง, ก็เลย ว่า สัจจะนั้น สัจจะนี้ สัจจะโน้น สัจจะของคนนั้น สัจจะของคนนี้. สัจจะของอาจารย์คนนั้น, สัจจะของอาจารย์คนนี้ มันเกิดเป็นอย่างนั้นขึ้นมา.

ที่นี้อีกทางหนึ่ง คำว่า สัจจะนี้เขาใช้เป็นชื่อของการสวดสาบาน ใครจะสวดสาบาน เขาก็ต้องทำไปในลักษณะที่จะให้คนอื่นยอมรับว่านี่จริง, ถ้าไม่อย่างนั้น

จะสาบานทำไม. ฉะนั้น เอาการที่กระทำสาบาน หรือคำสาบานก็เลยถูกเรียกว่าสังขจะไป
ด้วย. เขาจะกระทำสังข คือเขาจะสาบาน หรือที่เขาจะทำสังขกิจริยา อย่างนี้ก็มีความ
หมายอย่างเดียวกับคำว่าสาบานนี้เหมือนกัน. เป็นคำสบถคำสาบานเป็นคำปฏิญาณอะไร
ก็เรียกว่า สังข.

ทีนี้จะมาถึงคำว่า สังข ที่ใช้ในชั้นสูงสุดในทางศาสนา, สังขที่แปลว่า
จริงนั้น เล็งถึงการดับสนิทแห่งอุปาทาน, อุปาทานว่าตัวเรา ว่าของเรา, ว่าตัวกู ว่า
ของกู ว่าอัตตา ว่าบรมัตตาอะไรก็ตาม, อย่างนี้เรียกว่าอุปาทาน; ต่อเมื่อมีการ
ดับสนิทแห่งสิ่งนี้ ของจริงจึงจะโผล่ คือเห็นหรือปรากฏ. ถ้ายังมียึดมั่นอยู่ด้วย
อุปาทานว่าตัวตนอย่างนี้ ของจริงมิได้มี มิได้ปรากฏ. นี้พูดอย่างถูกต้องกันแล้ว,
แล้วในศาสนาที่ถูกต้อง. สังข คำนี้เลย เป็นชื่อของการดับสนิทไปแห่งอุปาทาน
กิจริยาที่ดับแห่งอุปาทาน นี้คือสังขละ ของจริงโผล่.

ในทางพุทธศาสนาก็เล็งถึงนิพพาน เป็นสังขอย่างยิ่ง อย่างที่ว่ามาแล้ว
ข้างต้น *เอตํ ปรมํ อริยสัจจํ ยทิทํ อโมสรมมํ นิพพานํ — อริยสัจจอย่างยิ่งเป็นอโมสธรรม
นั่นคือนิพพาน* นี้ได้แก่นิพพานที่เรียกว่าเป็นสังข หรือกิจริยาอาการอันเดียวกันกับความ
สิ้นไปแห่งราคะ โทสะ โมหะ, และความสิ้นไปแห่งอุปาทาน ของจริงจึงจะออกมา
ในพุทธศาสนาอยู่ในรูปของนิพพาน.

ในศาสนาอื่นก็อยู่ในรูปพระเจ้าก็ได้, ในศาสนาที่เขามีพระเป็นเจ้า เขา
ต้องดีว่านั่นคือสังข จะพระเจ้าเป็นคน ๆ, ในศาสนาที่ถือพระเจ้าอย่างคน ๆ เช่น พระ
อิสวร พระนารายณ์ พระพรหม พระอาทล้า พระยโฮวา อะไรก็ตามใจ นั่นเป็นสังข
ของเขา, หรือที่เขาจะไม่พูดเป็นบุคคล เช่นพูดว่าปรมาตมันในศาสนาเวทาทนตะยุคหลัง ๆ

นั้นก็ดี, นั่นคือสัจจะของเขา. ถ้าเขาจะบัญญัติความคับไปหมดสิ้นแห่งความเท็จ แห่งความไม่จริงอะไรต่าง ๆ นั้น นั่นเขาเอาสัจจะเป็นชื่อแห่งการคับไปแห่งกิเลส หรือความโง่ความหลงวิชาทั้งหลาย ปรากฏอยู่เป็นสิ่งที่จริง.

ที่นี้ประวัติอันสุดท้าย ก็ยากจะให้สังเกตเห็นความหมายของคำคำนี้ คือคำว่าจริงหรือไม่สุขา แล้วก็เอาแก่นธรรมตาๆ หมายถึงการพูด, การพูดที่ไม่มุสา ก็เรียกว่า สัจจะจะได้เหมือนกัน คือคำสัตย์ ก็เรียกว่าสัจจะเฉยๆ. แต่เดี๋ยวนี้มันมีอยู่หลายชนิด คำพูดที่จะเรียกว่า สัจจะ แล้วเป็นคำพูดของมนุษย์ ถ้าจริงก็เรียกว่าจริงอย่างคำพูดของมนุษย์, แต่ไม่จริงเท่าคำพูดของพระเจ้า.

คำพูดของพระเจ้านี้หมายถึงกฎของธรรมชาติ กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ นั้นแหละ เราถือเสมือนหนึ่งว่าธรรมชาติพูด, แล้วมันเป็นกฎของธรรมชาติ มันมีค่าเท่ากับพระเจ้าพูด เป็นโอการของพระเจ้า พูดแล้วตายตัว. ศาสนาไหนก็จะต้องถืออย่างนี้ว่ามีอยู่ มีคำพูดที่เด็ดขาดอยู่ คือคำพูดของความจริงที่เราเรียกว่ากฎของธรรมชาติ. แต่ในศาสนาที่เขาถือพระเจ้า เขาก็ต้องว่าคำพูดของพระเจ้า อย่างที่เคยบอกให้ทราบแล้วว่า ในคัมภีร์ไบเบิลของพวกคริสเตียนนี้ เขาก็ว่า *The Word*, คือคำพูด มีอยู่ก่อนสิ่งใด นั้นหมายถึงคำพูดของพระเจ้า ก็คือกฎของธรรมชาติ แล้วมันมีอยู่ก่อนสิ่งใดจริง นี้คำพูดของมนุษย์ก็จริงได้เหมือนกัน ถ้าเขาพูดจริง แต่คำพูดของพระเจ้า หรือว่า กฎของธรรมชาติ นั้นมันจริงกว่า จริงที่สุด, โดยเฉพาะ ความมีอยู่ของกฎนั้นเอง ยิ่งจริงที่สุด.

ทั้งหมดนี้เรียกว่าประวัติ ที่เราจะสังเกตดูได้จากในเรื่องราวในพระคัมภีร์ทั้งหลาย ให้เห็นว่า คำว่า สัจจะหรือสิ่งที่เรียกว่าสัจจะนี้ ได้ถูกใช้มาแล้วอย่างไร เป็นชื่อของอะไร เป็นต้น.

ที่นี้ในวงจำกัดที่แคบเข้ามา นี้ยังจะต้องรู้ไว้ให้ชัดด้วย เดี๋ยวจะเถียงกันตาย ทะเลาะกันตาย เพราะเขาให้ออมรับว่า มันเป็นสัจจะที่มีอยู่หลาย ๆ ชั้น เช่น สมมติสัจจะ — สัจจะโดยสมมติ, รับรองต่อกันสมมติว่าอย่างไรเป็นอะไร นั้นก็เรียกว่า สมมติสัจจะ แล้วต่อมาผู้รู้ทั้งหลายบัญญัติสิ่งใดสิ่งหนึ่งลงไปเป็นสัจจะ ชั่วการบัญญัตินั้น ก็เรียกว่าสัจจะ, แล้วที่ลึกขึ้นไป ก็คือเป็น ปรมาตตสัจจะ ของธรรมชาติ ก็เรียกว่า สมมติสัจจะก็มี บัญญัติสัจจะก็มี ปรมาตตสัจจะก็มี. นี้เรียกว่า จริง ข้อที่เรียกว่าจริงได้.

แต่ว่าบุคคลิกสัจจะนั้น ต้องขอยกเว้น เพราะมันเป็นความรู้สึกของคนคนหนึ่ง กำลังรู้สึกอยู่จริงอย่างไหน นั้นมันผิดก็ได้ถูกก็ได้ และส่วนมากมันถูกชั่วขณะ ชั่วเวลาหนึ่งที่มีเหตุผลอย่างหนึ่ง เมื่อเหตุผลอย่างอื่นเข้ามา มันก็เปลี่ยนไป บุคคลิกสัจจะ อย่างนี้มีไว้สำหรับทะเลาะกัน. ฉะนั้นเราจึงไม่เอามารวม แยกออกไปเป็นพวกหนึ่ง.

นี้จะบอกให้เห็น สมมติสัจจะ เช่นอย่างเราเกิดมาในโลกนี้ เกิดขึ้นมาจาก ในท้องแม่ ตั้งแต่อ่อนแต่ต้ออก เราก็ออมรับการสมมติทั้งหลายในบ้านเรือน หรือว่าในวง ที่แวดล้อมเราอยู่ ก็ต้องเป็นไปตามสมมติที่เขาสมมติกันอยู่แล้ว ว่านี้พ่อ นี้แม่ นี้นาย ก. นี้นาย ข. นี้นาย ง. นี้อะไร ๆ แล้วแต่ว่าจะสมมติเรียกกันอย่างไร, แล้วที่เป็นมาก ก็คือ สมมติว่าของคนนั้น ของคนนี้ ของตัวกู ของตัวกู เงินของกู ทองของกู จนถึงต้องล้างหู. ถ้าจำนิทานเรื่องนี้ได้ ก็เข้าใจทันที นี้เรียกว่า สมมติสัจจะ ไปศึกษาจากเรื่องล้างล้างหู ในโรงหนัง.

ที่นี้บัญญัติสัจจะ เป็นความรู้ที่ผู้รู้ค่อย ๆ ค้นพบแล้วบัญญัติ ไปตาม ความรู้และตามเหตุผล มันมีการใช้เหตุผลในการบัญญัติ คือ พวกระบบ ระบอบ system ทั้งหลาย ที่มนุษย์ทำขึ้นจนมากมายในโลกนี้, เมื่อเรียนรู้แล้วก็ไม่มีทางที่จะคัดง้างด้วยเหตุผลได้ ก็ยอมรับ. ในทางพุทธศาสนาก็มี เช่นบัญญัติว่าธาตุ ว่าอายตนะ ว่าขันธ

ว่าจะไรต่าง ๆ นี้ ถ้ามันไม่ขัดต่อเหตุผล มันใช้สำหรับปฏิบัติเพื่อค้ำทุกข์ได้ บัญญัตินั้น ก็ถือว่าถูกต้อง แม้จะบัญญัติบุคคลเป็นชั้น ๆ เป็นประเภท ๆ ก็ยอมรับ, แล้วส่วนใหญ่ก็เพื่อการพูดจากันเท่านั้นแหละ จะยึดถือเอาความหมายเป็นตัวคนไม่ได้, ก็ตรงกันในระหว่างบุคคล ในระหว่างหมู่คณะ จนถือว่าเป็นสัจจะในระหว่างบุคคล ในระหว่างหมู่คณะ.

ที่นี้ก็มาถึง **ปรมาตถสัจจะ** นี้จริงอย่างสูงสุด จริงอย่างเด็ดขาด คือ **ธรรมชาติเป็นผู้พูด ไม่ใช่คนพูด ไม่ใช่ศาสดาองค์ไหนแต่งตั้งขึ้น**, มันเป็นธรรมชาติพูด ธรรมชาติบัญญัติไว้ แต่งตั้งไว้ แล้วพระศาสดาไปรู้เข้า ไปพบเข้า ไปเอามายกมาพูดตามนั้น, อย่างนี้ก็เรียกว่า ธรรมชาติพูด ก็ยังเรียกว่า ปรมาตถสัจจะ.

ในภาษาปรัชญาเขาเรียกว่า *ultimate truth*, มันเด็ดขาด. สองพวกแรก สมมติสัจจะบัญญัติสัจจะนี้เรียกว่า *relative truth*. คือ ที่มันยึดหยุ่นได้ มันยังเนื่องกันอยู่กับสิ่งอื่นไม่เป็นอิสระแก่ตัว เป็นพวก *relative truth*, สมมติหรือบัญญัติ ส่วน *ultimate truth* นี้ไม่เข้าใคร ไม่มองหน้าใคร ตายตัวลงไป โดยเป็นกฎของธรรมชาติ.

พอถึงตรงนี้ก็ขอให้นึกถึงคำว่ากฎ กฎในธรรมะ ฝ่ายเรา ไม่ใช่พระเจ้าที่เป็นคน มีแต่กฎของธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็กฎอสังขตะทั้งหลาย เจียบขาด มีความหมายอย่างพระเจ้า นี้พวกที่เขาถือพระเจ้า เขาก็อ้างพระเจ้า ที่พูดไม่เป็นก็ไปพูดเป็นบุคคล คนก็เลยล้อให้ แล้วพาลจะไม่เชื่อเอา เราต่อรองกันว่า กฎนั้นแหละจริง เป็นพระเจ้าจริง. คุณไปเรียกลาวไป เป็น GOD. เป็นพระเจ้านี้ เขาก็หัวเราะ.

ที่มันเป็น กฎสามัญลักษณ์ะ ก็คือ กฎที่ปบ้จยตา ปฏิจสมุปบาท ก็คือ กฎแห่งอริยสัจจ ก็คือ กฎที่แท้จริง เจียบขาด ตายตัว มีลักษณะเป็นพระเจ้า ในพุทธศาสนามีอย่างนี้เป็นพระเจ้า.

สรุปความว่า เรามีสิ่งที่เรียกว่า สังขะ นั้นอยู่เป็นชั้น ๆ สมมติสังขะ นั้นมันมากไปหน่อย ใช้สำหรับพูดกันแต่อย่ายึดถือใจความนั้น ว่ามีตัวมีตนอย่างนั้น และพระพุทธเจ้าท่านก็ได้ตรัสว่า แม้ตถาคตก็พูดด้วยโวหารอย่างนั้น พูดว่าของตถาคต หรือว่าตถาคตอย่างนั้นอย่างนี้ เรียกว่า พูดเท่านั้นแหละ, แต่หัวใจไม่ได้ยึดถือ โดยความเป็นตัวตนอย่างนั้นจริง. ก็มีบัญญัติสังขะ ตามที่ผู้บัญญัติให้เป็นที่รู้จักกัน, แล้วปรมาตตสังขะที่ธรรมชาติบัญญัติ ของมันเอง มีอยู่สามชนิดอย่างนี้. นี้โดยอรรถะทั้งหมดก็เป็นอย่างนี้.

สังขะโดยพยัญชนะโดยตัวหนังสือ ก็คือว่าสิ่งที่มันเกิดขึ้นซ้ำ ๆ ๆ ๆ กัน แล้วสังขะโดยอรรถะ ก็คือว่า มันตายตัว แล้วมันไม่มีสอง มันไม่มูสา มันไม่ต้องมีอะไรไปช่วยกำจันมันไว้ กลัวว่ามันจะล้ม แล้วก็ประวัติแห่งการใช้ จนใช้เป็นชื่อลัทธิหนึ่ง ๆ ๆ ๆ แม้มีจนาทิกฎี เขาก็เรียกว่า สังขะของเขา.

ความหมายโดยประยุกต์.

เอ้า, ที่นี้ ช่วงเวลาที่เหลืออยู่นี้ พูดถึงเรื่องว่า โดยประยุกต์ เมื่อตะกี้ผมได้พูดไปแล้วเรื่องพยัญชนะ แล้วก็โดยอรรถะแล้วก็โดยประยุกต์อันที่สาม โดยการประยุกต์คือว่าจะเอามาใช้ปฏิบัติให้สำเร็จประโยชน์ในวันหนึ่งได้อย่างไร. นี้เรามองคู่สังขะกันในงานนี้.

พอพูดถึงประยุกต์ในทางพุทธศาสนา ก็เล็งไปถึงอริยสังข์หรือจตุราริยสังข์—อริยสังข์สี่ประการทันที บรรดาสังข์จะทั้งหลาย จตุราริยสังข์เป็นสังข์ที่ประเสริฐที่สุด มีพระบาลีว่าอย่างนั้น นี้ก็หมายความว่ายอมรับว่า สังขะ สังขะ—ของจริง นี้มีมากมาย, แต่ในบรรดาสังข์จะทั้งหลายนั้น อริยสังข์สี่นั้นเป็นสังข์ที่ประเสริฐที่สุด ก็คือเรื่องความทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับสนิทแห่งทุกข์, ทางให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์ ที่เราพูดกันมาแล้ว เกี่ยวกับจตุราริยสังข์.

นี่ กฎเกณฑ์อันนี้เอามาใช้ปฏิบัติเพื่อให้รู้จักความทุกข์ แล้วให้ละเหตุแห่งความทุกข์เสีย, แล้วก็ทำความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ นั้นให้ปรากฏ, แล้วก็ทำวิถีทางให้เข้าถึง ทางดับไม่เหลือแห่งทุกข์นี้ ให้เจริญจนเต็มที่, แม้ว่าจะเล็งถึงกฎสามัญลักษณะ หรือ ปฏิจจสมุปบาท มันก็ยังเนื่องอยู่ด้วยจตุราริยสัจจ์นั่นเอง.

กฎสามัญลักษณะ เช่น ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา นั้นมัน ก็รวมอยู่ในคำว่าทุกข์ ของอริยสัจจ์ที่หนึ่ง, ส่วนคำว่า อิทัปปัจจยตาหรือปฏิจจสมุปบาท นั้น คืออาการที่มันเกี่ยวเนื่องกัน ๆ เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น เกิดขึ้น ๆ ๆ จนเป็นไปในฝ่ายทุกข์นั้น ประการหนึ่ง, อีกฝ่ายหนึ่งก็มาในฝ่ายดับทุกข์ เป็นอิทัปปัจจยตาฝ่ายที่จะมาสู่ความดับทุกข์ เพราะปัจจัยนี้ไม่มีหรือดับลง สิ่งนี้ยอมดับลง, สิ่งนี้ยอมดับลง.

นี่คือ สัจจะโดยประยุกต์ มันเหมือนกับกฎทั้งหลาย แม้ที่สุดแต่กฎทางวิทยาศาสตร์ทางวัตถุธรรม เขาต้องรู้มันจริงก่อน, จึงเอามาปฏิบัติสร้างวัตถุอันนั้นขึ้นได้, สร้างรถไฟ สร้างเรือบิน สร้างอะไรไปโลกพระจันทร์ได้ มันเนื่องจากรู้กฎอันนั้นอย่างถูกต้อง แล้วจึงเอามาประยุกต์ให้ถูกต้องตามกฎ และกฎทั้งหลายที่มันเนื่องกันอยู่มากมาย.

นี่เรียกว่า โดยประยุกต์ ก็คือจตุราริยสัจจ์ เพื่อจะดับทุกข์, กฎอื่น ๆ มันไม่จำเป็น มนุษย์เราไม่ได้มีปัญหเป็นอย่างอื่นเลย ปัญหาที่มีอยู่ว่า มันมีความทุกข์ แล้วจะขจัดความทุกข์ออกไป นี้เลยเป็นเรื่องสำคัญเพียงเรื่องเดียว.

นี่การที่จะใช้สัจจะให้เป็นประโยชน์ มันก็ขึ้นอยู่กับสัจจะอีกแหละ คือเมื่อสัจจะแปลว่าจริง, แล้วมันก็นี่คำนี้ไปไม่พ้น มันก็ต้องจริง. อย่างพวกคุณอย่างนี้ก็ต้องบวชจริง เรียนจริง ปฏิบัติจริง ได้ผลจริง รู้จริง สอนเขาจริง. นี่มันอยู่ที่จริง ขึ้นอยู่ที่คำว่าจริง.

ฉะนั้น เมื่อกล่าวถึง จตุราริยสัจจ์ เพื่อเป็นความดับทุกข์จริง มันก็ต้อง
อย่างเดียวกันอีก มันต้องรู้จริงอย่างถูกต้อง พุดจริง ทำจริง ตั้งใจจริง ปฏิบัติจริง
ได้ผลจริง เป็นสุขจริง อะไรทำนองนี้ ขึ้นอยู่กับคำว่าจริง ตามความหมายของคำว่าสัจจ์,
แล้วก็มีพิสูจน์ได้จริงด้วย พิสูจน์กันอย่างไร ก็ไม่เป็นเท็จไปได้. นี่เป็นลักษณะของสิ่งที่
เรียกว่า สัจจะหรือธรรมะ สิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้น ย่อมทนต่อความพิสูจน์ ถ้าไม่ทน
ต่อความพิสูจน์ก็ไม่เรียกว่าธรรมะในพุทธศาสนา.

ขอให้ระลึกถึงข้อที่ว่า ในพุทธศาสนานี้เรามีคุณบทสำหรับพระธรรมว่า
สวากขาโต ภควตา ธมฺโม —ธรรมะนี้อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว. คำว่าตรัส
ไว้ดีแล้ว นี่คืออาการที่ทนต่อการพิสูจน์ ฉะนั้นจึงกล้าทำให้ใครพิสูจน์ ว่าพิสูจน์
ให้มันผิออกมาได้อย่างไร ว่าความทุกข์ต้องเป็นอย่างนี้ๆ, เหตุให้เกิดทุกข์
ต้องเป็นอย่างนี้ๆ, ความดับสนิทแห่งทุกข์ต้องเป็นอย่างนี้ๆ, กระทั่งทางให้ถึง
ความดับสนิทแห่งทุกข์ต้องเป็นอย่างนี้ๆ. ที่เรียกว่า ตถตา, ตถาตา แล้วคำอื่น ๆ
อีกนี่เรียกว่าจริง และทนต่อการพิสูจน์ว่าจริง.

นี่จะไปคู่กันต่อไปถึง อำนาจของสิ่งที่เรียกว่ากฎ จะเรียกในพุทธศาสนาว่า
กฎหรือเรียกในศาสนาคริสต์นเป็นต้นว่า GOD ก็สุดแท้เถอะ เพราะว่ามันจริง แล้วมี
อำนาจเด็ดขาดเฉียบขาดไม่มีอะไรต้านทานได้.

อำนาจนี้มันเป็นไปในสองวิถีทาง แต่ถ้ามัน เป็นไปตามธรรมชาติ ธรรมคา
ล้วน ๆ ของสิ่งเหล่านั้นเอง มันก็มีอยู่ตายตัวอย่างนั้น. ที่นี้มันมีอำนาจบนมนุษย์
ผู้ต้องการหรือประสงค์ ที่จะทำให้เกิดประโยชน์ ที่ตัวต้องการนี้ มันก็มีอำนาจ
ให้ได้ตามต้องการ, แปรตามธรรมชาติ เป็นกฎธรรมชาติ บังคับธรรมชาติ เป็นไปอยู่ตาม

ธรรมชาติ เช่นว่า ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาวทั้งหลาย ดิน น้ำ ลม ไฟ จะต้องเป็น
อย่างนั้นตามกฎธรรมชาติ ก็เป็นไปอย่างนั้น.

ที่นี้มี กฎที่เป็นไปตามความประสงค์ของมนุษย์ ที่จะเลือกเอามาแล้ว
ก็ปฏิบัติว่าตนต้องการอะไร มันจะต้องได้อย่างนั้น; เช่น ทางวัตถุ ก็สร้างวัตถุขึ้นมาได้
ทางนามธรรม ก็มีธรรมะสำหรับดับความทุกข์ดับกิเลสได้.

นี้เรียกว่า สัจจะคงเป็นสัจจะ, หรือ คงเป็นกฎอยู่เสมอ จะอยู่ตามธรรม-
ชาติของมันเอง, หรือเอามาเกี่ยวข้องกับมนุษย์ ก็ยังคงมีความเป็นสัจจะ หรือกฎอยู่ตลอด
เวลา จึงจะเรียกว่าสัจจะหรือกฎ.

อำนาจสูงสุดของ สิ่งที่เราเรียกว่ากฎ หรือพระเป็นเจ้า^{นี้} มีการยอมรับบัญญัติ
ก็ตาม ไว้ในศาสนาทั้งหลาย ทุกคนรู้เรื่อง ว่า มีอยู่ ๓ คือ กฎหรืออำนาจที่จะให้มี
การเกิดขึ้น และ กฎที่จะมีอำนาจให้มีการตั้งอยู่ชั่วขณะ แล้วก็มีการดับไป ๓ คำว่า
เกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป. อย่างนี้ก็เป็นที่ไปตามกฎ : กฎที่ทำให้เกิดขึ้น, กฎที่ทำให้
ตั้งอยู่, กฎที่ทำให้ดับไป.

คำว่ากฎ หมายถึงพระเจ้า เราก็ทุกคนได้กับพวกที่ถือพระเจ้า ว่ามีพระเจ้าผู้
สร้างขึ้นมา พระเจ้าผู้ควบคุมอยู่ รักษาอยู่ แล้วพระเจ้าผู้ทำลาย ให้สิ้นไปเป็นคราวๆ.

เมื่อกล่าวโดยสมมติ หรือบุคลาธิษฐาน ที่เรียกว่าอย่างสมมติ เพื่อสอน
ศีลธรรมแก่คนที่เขายังฉลาดน้อย ก็มีพระเจ้าผู้สร้าง มีพระเจ้าผู้ควบคุม มีพระเจ้าผู้
ทำลาย ที่เราได้ยินได้ฟังกันอยู่ทั่วไปว่า พระพรหมเป็นพระเป็นเจ้าผู้สร้างขึ้นมา, พระ
นารายณ์เป็นพระเป็นเจ้าผู้ควบคุมไว้ในความเป็นระเบียบ, และพระอิศวรนั้นเป็นผู้ทำลาย ยุบ

เล็กเป็นคราวๆ เพื่อพระพรหมจะสร้างใหม่ พระนารายณ์จะควบคุมต่อไป พระอิศวรจะไปยุบเล็กเป็นคราวๆ อีก นี่พูดอย่างบุคคลาธิฐาน.

ถ้าพูดอย่างธรรมาธิฐานหรือตามสัจจะ นี่ก็เรียกว่ามันมีกฎที่ทำให้เกิดขึ้นกฎที่ทำให้ตั้งอยู่ กฎที่ทำให้ดับไป; ทำให้เกิดขึ้นก็เป็น กฎสามัญลักษณ์ก็ได้ เพราะไม่เที่ยงมันมีอันอื่นเกิดขึ้นมาแทน หรือว่าโดยกฎแห่งอิทัปปัจจยตา เพราะเมื่อสิ่งนี้มีอยู่สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น ก็ได้ โดยกฎแห่งอริยสัจจ์ หมายถึงกิเลสมีอยู่ความทุกข์จึงเกิดขึ้น อะไรที่ว่าควบคุมไว้เรียกว่า กฎแห่งกรรม ต้องเป็นไปตามกฎแห่งกรรม นี่ก็เป็นอิทัปปัจจยตาโดยตรง ; เมื่อสิ่งนี้มีอยู่ สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น เมื่อทุบลงไปมันก็ตั้งบั้งขึ้นมาอย่างนี้เป็นต้น ตามกฎของกรรมนี้ มันจะควบคุมสิ่งต่างๆ อยู่. นี่การดับไปโดยพระเจ้าผู้ทำลายล้างนี้ ก็คือกฎอิทัปปัจจยตา หรือสามัญลักษณ์คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, หรือว่ากฎอริยสัจจ์ ก็หมายความว่า ถ้าทำลายกิเลสเสีย ความทุกข์ก็จะดับลงไปอย่างนี้.

นี่เราจึงมี กฎสามัญลักษณ์ จำไว้ให้คั่นะ กฎอิทัปปัจจยตา และ กฎจตุราริยสัจจ์ ที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา มีอยู่ในใจคน เพราะว่าในจิตใจคนต้องเป็นไปตามกฎ มีอยู่ในชีวิตทั่วไป แม้แต่ต้นไม้ต้นไม้ที่มีชีวิต, กระทั่งธรรมชาติไม่มีชีวิตก็มีกฎเหล่านี้อยู่ทุกอนุภาค ทุกอนุ ทุกประมาณ เข้าไปสิ่งอยู่ มันจึงมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกฎ แม้ทุกๆ ประมาณ นี่ก็คือสัจจะในความหมายนี้.

ทีนี้สิ่งที่ เป็นสัจจะอย่างนี้ ก็เป็นไควล์ คือไม่จำกัดเวลา ไม่จำกัดสถานที่ ไม่มี *time or space* หรือไม่มีแม้แต่ *relativity*, คือความสัมพันธ์กันระหว่างเวลากับพื้นที่ ที่จะให้มีอำนาจเหนือไควล์ธรรมคือกฎเหล่านี้ เหนือเวลา เหนือพื้นที่ เหนือสัมพัทธ์ของเวลาและพื้นที่ เพราะอันนั้นมันเป็นสังขตะ เดียวกันมันเป็นอสังขตะ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสูงสุด เป็นอยู่ได้ในตัวเอง ตามความหมายของคำว่า สัจจะ. พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ก็รู้

สิ่ง^{นี้} แล้ว เอมาสอนเฉพาะที่จะดับทุกข์ได้ เหมือนที่ท่านว่า ความรู้ที่รู้นั้นรู้เท่ากับใบไม้หมดทั้งป่า แต่เอมาสอนพวกเธอ^{นี้} เท่ากับใบไม้กำมือเดียว คือกฎที่จะดับความทุกข์ได้เท่านั้น.

แล้วก็ เป็นอกาลิโก, ธรรมะเป็นอกาลิโก ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของเวลาซึ่งรวมทั้งพื้นที่ด้วย แล้วประเสริฐที่สุดควรแก่การเรียกกันมาตุ ว่ามาตุ ๆ ๆ ๆ นี้เอธิปสุสิโก โอปนยิโก ควรจะเอามาใช้ให้ถูกต้องในกรณีของบุคคลคนหนึ่ง ๆ ปัจจตุตติ เวทิตพโพ วิญญูติ คนฉลาดเท่านั้นที่จะรู้ได้ แล้วก็รู้ได้เฉพาะตน. ขอบกัยที่ต่องพูดว่า, คนโง่ไม่อาจจะรู้ได้ เพราะพระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้อย่างนั้น นี้คือสิ่งที่เรียกว่า สัจจธรรม เราก็เล็กเป็นคนโง่เสีย เป็นคนฉลาดขึ้น ก็รู้จักสัจจธรรมมากขึ้น ๆ จนรู้ถึงที่สุด คือปฏิบัติได้ถึงที่สุด รู้ผลของการปฏิบัติแล้ว นี้เรียกว่ารู้จริง ถึงที่สุดก็เป็นพระอรหันต์.

นี่คือสิ่งที่เรียกว่า สัจจะ หรือเติมให้เต็มรูปว่า สัจจธรรม คือ ธรรมที่เป็น สัจจะ หรือสิ่งที่ทรงตัวเองอยู่ได้โดยความเป็นสัจจะ และ เมื่อกล่าวโดยเฉพาะในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็คือกฎแห่งสามัญลักษณ์ะ กฎแห่งอิทัปปัจจยตา และ กฎจตุราริยสัจจ. ในสามอย่าง^{นี้} กฎจตุราริยสัจจสำคัญกว่ากฎทั้งหลายใด เพราะสามารถจะแก้ปัญหาคความทุกข์ทั้งปวงได้, เรื่องก็มีเท่านั้น.

ขอให้สรุปความ แล้วจำไว้ให้ตึ ๆ ว่า คำว่า สัจจะ^{นั้น} โดยพยัญชนะ^ะ เป็นอย่างไร โดยอรรถะ เป็นอย่างไร โดยประยุกต์ คือเอามาปฏิบัติกันได้อย่างไร ก็พอสมควรแก่เวลาแล้ว.

ขอยุติการบรรยายวันนี้ไว้เพียงเท่า^{นี้}.

สิ่งที่เรียกว่า ปฏิบัติธรรม ในพุทธศาสนา.

ในการบรรยายครั้งที่ ๗ นี้ จักได้กล่าวถึง สิ่งทีเรียกว่าปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา. ขอให้ทบทวนดูในการบรรยายครั้งที่แล้วๆ มา ที่ได้บรรยายมาแล้ว ในชุดที่เรียกว่าธรรมศาสตร์านี้ เราต้องการจะทราบให้ชัดถึงสิ่งที่จะแก้ปัญหาคือ คัดปัญหาของมนุษย์ได้. มนุษย์มีปัญหาคือ พยายามหาเครื่องแก้ปัญหาคือ ศึกษอบรมธรรมศาสตร์จากสิ่งที่เรียกว่า ธรรม.

[บทวน.]

สำหรับสิ่งที่เรียกว่าธรรมได้ขอร้องให้มองให้ลึก ไปถึง ธรรมที่เป็นธรรมชาติ มีความหมายถึงธรรมชาติ แล้วก็ใน สี่ความหมายด้วยกัน คือ ตัวธรรมชาติ นั้นเอง, แล้วก็ตัว กฎของธรรมชาติ ที่มีอยู่ในธรรมชาตินั้น ๆ. แล้วหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ, แล้วก็ผลที่พึงจะได้รับจากการปฏิบัติ โดย

สมควรแก่การปฏิบัติ และตามกฎธรรมชาตินั้น, ทั้งสี่ความหมายนี้ก็เรียกว่าธรรมเสมอกัน. เมื่อฟังเสียงกันในฐานะที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติ ก็เป็นอย่างนั้น คือ ไม่เฉพาะเจาะจงเอาพุทธศาสนา หมายถึงธรรมชาติทั่วไป.

ครั้นมาถึงเรื่อง ทางพุทธศาสนา เราก็ให้ชื่อแก่สิ่งทั้ง ๔ นั้น ตามคำบัญญัติที่มีใช้อยู่ในพระพุทธศาสนา ว่า ธรรมชาติทั่วไป นี้เราเรียกว่า สภาวะธรรม คือสิ่งที่เป็นอยู่เอง, กฎธรรมชาติ นั้น เราให้ชื่อว่า สัจธรรม คือสัจจะหรือความจริง ที่เป็นกฎ, หน้าที่ของมนุษย์ ตามธรรมชาตินั้น เราเรียกว่า ปฏิบัติธรรม คือธรรมในฐานะเป็นตัวการปฏิบัติ และผลที่จะได้รับจากการปฏิบัติ ตรงไปตามกฎธรรมชาตินั้น ก็เรียกว่า วิปាកธรรม หรือ บางทีก็จะเรียกว่า ปฏิเวธธรรม.

ที่เอามาเทียบกันอย่างนี้ ก็เพื่อให้หลักประกันความพินใจได้ว่า ถ้าเราเรียกกันในวงพุทธศาสนา ก็เรียกอย่างนี้, ถ้าเราจะเรียกอย่างเป็นเรื่องทั่วไป เป็นของธรรมชาติทั่วไป, แม้ตามวิธีของวิทยาศาสตร์ ก็คงเรียกว่า เรื่องของธรรมชาติ ที่เกี่ยวกับธรรมชาติ.

ตรงนี้อาจจะขบคิดเป็นการแถมให้เป็นพิเศษว่า คำว่าธรรมชาติ นั้นมันทำความยุ่งยากอยู่มากเหมือนกัน, ในภาษาบาลีมีใช้ เรียกว่า ธรรมชาติ แล้วก็แปลหรือใช้กันเป็นธรรมตาไป. แต่พอจะแปลเป็นภาษาอังกฤษ เราก็ไปแปลเป็นคำว่า *nature*, แต่พอถามพวกฝรั่งเองว่า *nature* หมายถึงอะไร มันก็ไม่มี ความหมายตรงตามที่เรา มีสำหรับคำว่าธรรมชาติในภาษาบาลี หรือในภาษาพุทธศาสนา โดยตรงนัก, มันมีอะไรที่เหลื่อมล้ำกันอยู่ ฉะนั้นขอให้ทำความเข้าใจเอาเอง. ถ้าจะต้องไปพูดกับชาวต่างประเทศ ไม่รู้ว่าจะใช้คำอะไรดีไปกว่าคำคำนี้ แต่แล้วมันก็ยังไม่ค่อยจะสำเร็จประโยชน์ คือไม่ค่อย

เข้าใจตรงกันนักสำหรับคำว่า *nature* กับคำว่าธรรมชาติ, แต่โดยมากเราก็ถือว่า คำนี้ตรงกัน.

ที่^๕ที่ขอให้เข้าใจไว้ด้วย ก็คือว่า เราจะต้องมีคำจำกัดชัดเจนไปว่า ในพุทธศาสนา คำว่าธรรมชาติในพุทธศาสนา หรือกฎธรรมชาติ, เมื่อกล่าวตามหลักของพุทธศาสนา, ดังนั้นผมจึงต้องมีคำว่า ในพุทธศาสนากำกับไว้ เสมอไป สภาวะธรรมในพุทธศาสนา, สัจธรรมในพุทธศาสนา, ปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา, และวิปាកธรรมในพุทธศาสนา.

คนที่ไม่รู้เรื่องก็จะหัวเราะ ว่าทำไมต้องเอาคำว่า ในพุทธศาสนา มากำกับไว้? นี่เราต้องทำอย่างนี้ ก็เพราะเราเปิดไว้กว้าง เช่น คำว่า สภาวะธรรม สิ่งที่เป็นอยู่เองตามธรรมชาติ^๖ จะ ในพุทธศาสนาก็ได้, นอกพุทธศาสนาก็ได้ หรือมันจะกว้างแคบกว่ากัน เพราะฉะนั้นจึงต้องมีคำว่าในพุทธศาสนา สำหรับพูดในกรณีที่เราจะพูดเฉพาะที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา เดียว^๗ เราพูดถึงธรรมศาสตร์ หรือธรรมศาสตร์ตามหลักวิธีของพุทธศาสนา จึงได้ใช้คำนี้กำกับไว้.

ในการบรรยายครั้งที่ ๓ เรื่อง *สภาวะธรรมในพุทธศาสนา ส่วนสังขตะ*, ในการบรรยายครั้งที่ ๔ *สภาวะธรรมในพุทธศาสนา ส่วนสังขตะ* ต่อ ก็ยังไม่จบ, ในการบรรยายครั้งที่ ๕ *สภาวะธรรมในพุทธศาสนา ส่วนที่เป็นสังขตะ*, ในครั้งที่ ๖ บรรยายถึงเรื่อง *สัจธรรมในพระพุทธานุภาพ*. วันนี้จะพูดถึงปฏิบัติธรรม แล้วก็ ในพุทธศาสนา. คำนี้มันกว้างใช้กับศาสนาไหนก็ได้, แล้วเราก็ใช้เป็นหลักของธรรมชาติด้วย พอจะให้ใจความมันแคบ หรือว่ารัดกุมเข้ามา ก็ต้องพูดกันเฉพาะในหลักพุทธศาสนา, ขอให้เข้าใจไว้อย่างนี้.

ที่นี้สำหรับ ธรรมะที่จะเป็นธรรมศาสตร์ คืออาวุธได้นั้น ก็พอจะเข้าใจกันได้เรื่อยขึ้นมาทุกคราวที่บรรยาย. ศาสตร์าก็แปลว่า เครื่องตัด ในฐานะที่เป็นความรู้ก็เป็นเครื่องตัดได้ ก็ หมายถึง สัจธรรม คือ วิชาความรู้ที่เกี่ยวกับกฎ กฎเกณฑ์ต่างๆ เมื่อรู้แล้วก็ สามารถจะตัดปัญหา; เช่น ความสงสัยเป็นต้นไปได้, หรือใช้ เป็นการเปิดทางไปสู่การปฏิบัติ มันก็ตัดปัญหาส่วนที่เป็นเรื่องทฤษฎีไปได้. ครั้นไปถึง ส่วนที่จะเป็นศาสตร์ได้จริงๆ ก็เป็นตัวการตัดจริงๆ ก็ได้แก่สิ่งที่เรียกว่าปฏิบัติธรรม คือการกระทำลงไปจริงๆ แล้วก็ให้ถูกต้องตามกฎ.

นี่เราจะต้องดูกันให้ละเอียดออกไป ลึกลงไป ให้ถึงความสัมพันธ์ที่มันสัมพันธ์กันอยู่ ในระหว่างสิ่งทั้ง ๔ นี้ ซึ่งบัดนี้ก็พอจะบอกให้พวกคุณได้ทราบเป็นเค้าไว้ได้โดย, และคุณก็มองเห็นได้ด้วย. ถ้ายังจำถ้อยคำที่ได้พูดไปแล้วไว้ในเวลานี้ ว่า สิ่ง ที่เรียกว่า สภาวธรรม นั้นแหละ มันเป็นตัวคน หรือที่สมมติเรียกว่าคน หรือเป็น ตัวปัญหาที่เกิดขึ้นแก่คน. สัจธรรมนั้นมันเป็นกฎเกณฑ์ที่ว่า ปัญหามันเกิดขึ้นได้ อย่างไร, หรือว่าคนมันตั้งอยู่ได้อย่างไร, จะได้ใช้เป็นเครื่องตัดปัญหา. นี่ตัดปัญหาล้าพัง ความรู้มันยังไม่ถึงที่สุด ก็ ตัดตัดด้วยการปฏิบัติ, มันจึงมาถึงเรื่องปฏิบัติธรรม, ส่วนอันสุดท้ายคือ วิปากธรรมหรือปฏิเวธธรรม ก็เห็นได้ชัดว่า มันเป็นผลที่จะได้รับ เมื่อตัดปัญหาหรือแก้ปัญหาค่างๆ ไปได้แล้ว.

ความสัมพันธ์กันระหว่างสิ่งทั้ง ๔ นี้ ต้องเป็นที่แจ่มแจ้งอยู่ในใจ ของผู้ฟังเสมอไป จึงจะฟังเรื่องนี้เข้าใจได้อย่างชัดเจนถึงที่สุด, และจะรู้ได้เองยิ่งขึ้นทุกทีๆ ว่าอันไหนจะเป็นตัวธรรมศาสตร์กันแน่. เพราะว่าการบรรยายเพื่อการศึกษาชุดนี้ มุ่งจะชี้เฉพาะ สิ่ง ที่เรียกว่า ธรรมศาสตร์ มีความมุ่งหมายกว้าง ถึงกับว่า จะใช้แก้ปัญหา ของมนุษย์ทั้งมวล หรือของโลกทั้งโลกได้. ที่นี้ก็จะได้พูดเป็นข้อๆ ไปตามลำดับ :-

ปัญหาคือความทุกข์.

ข้อแรก ก็อยากจะพูดถึง สิ่งที่เราเรียกว่าปัญหา กันอีกทีหนึ่ง, ปัญหาไม่ใช่คำถาม แต่หมายถึงสิ่งที่มันทำความยุ่งยากลำบากให้แก่เรา เราเรียกว่าปัญหา. ถ้าจะเรียกว่าคำถามก็หมายความว่า ความทุกข์ยากลำบาก มันถาม มันรบกวนเรา ให้เราอยู่เป็นผาสุกไม่ได้, เพราะฉะนั้นเมื่อ กล่าวตามทัศนะของพุทธบริษัท สิ่งที่เราเรียกว่าปัญหานี้ก็คือสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์.

นักศึกษาสมัยนี้ นี่ยังมีการศึกษามาก ก็ยังไม่สนใจกับข้อที่ว่า ความทุกข์นั้นมันเป็นปัญหา เพราะเขาไปมัวมีปัญหาคำถามที่เรื่องที่จะศึกษาเล่าเรียน จะประกอบอาชีพ จะหาเงินอย่างไร, จะได้เงินมาใช้มาก ๆ อย่างไม่รู้, ไปมีปัญหาคำถามที่โน้น, ไม่มีปัญหาอยู่ที่ว่าตัวความทุกข์ที่กำลังขบกัดเราอยู่นี้เป็นปัญหา, และผมก็จะพูดว่า นักศึกษาสมัยนี้มองข้ามสิ่งที่เรียกว่าปัญหาโดยแท้จริงของคนเรา หรืออาจจะมองได้เพียงส่วนหนึ่งหรือเบื้องต้น หรือเปลือกนอก ของสิ่งที่เรียกว่า ปัญหาเท่านั้น.

เมื่อพูดว่า ความทุกข์เป็นปัญหา นี้ก็ไม่สนใจ, มองดูเป็นว่าไม่มีความหมายอะไร, ก็เลยไม่รู้สิ่งที่เรียกว่าปัญหา ไม่รู้จักตัวปัญหา การศึกษาธรรมะจึงลำบาก เพราะไม่ยกเอาตัวความทุกข์ขึ้นมาเป็นตัวปัญหานั้นเอง.

ปัญหานี้คือ ตัวความทุกข์ ที่ขยายออกไปถึงข้อที่ว่า มันไม่มีเงินจะใช้ หรือว่าความยากจน หรือความอยากจะได้อะไร ที่ยังขาดแคลนอยู่จะเป็นตัวปัญหา ก็ได้เหมือนกันแหละ, เพราะมันรวมอยู่ในคำว่าความทุกข์ คือกระวนกระวายใจ. แต่ความทุกข์ที่พุทธบริษัทเพิ่งเล็งกันอยู่ ก็คือปัญหาที่มันเกิดขึ้น เพราะอำนาจหรือความหมาย หรือ อิทธิพล ของความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความที่ทุกข์อย่างไม่เป็นไป

ตามที่มนุษย์ต้องการได้ เพราะมันเป็นอนัตตา อย่างนี้เป็นต้น. เมื่อทุกสิ่งเป็นอนัตตา เราจะต้องทำกับมันอย่างไร มันจึงจะไม่มี ความทุกข์แก่เรา, นั่นแหละคือปัญหา มันลึกกว่ากันอย่างนี้.

การปฏิบัติถูกต้องตามกฎจะตัดปัญหาได้.

วันนี้เราจะพูดถึงการปฏิบัติธรรม ก็คือว่าการที่จะตัดปัญหา การกระทำที่เป็น การตัดปัญหา ปัญหาคือความทุกข์ นี่ต้องรู้เรื่องเกี่ยวกับความทุกข์ ว่ามันเป็นตัว ปัญหา, แล้วก็รู้ต่อไปว่าความทุกข์นั้นก็คือ ตัวผู้ที่สมมติว่าเป็นบุคคล หรือเป็นผู้ทุกข์ ก็คือ, นั้นมันเป็นวัตรธรรมชาติ ที่เรียกว่าสภาวะธรรม แล้วกำลังเป็นไปตามกฎเกณฑ์ ของธรรมชาติ ที่เรียกว่าสังขธรรม.

ตัวความทุกข์ ที่เกิดเป็นความรู้สึกขึ้นในใจนี้ ก็คือ สังขธรรม ชนิดหนึ่ง ซึ่งปรุงแต่งกันขึ้นแล้วเกิดขึ้นในใจของคน.

ที่นี้ตัว สิ่งที่สมมติที่เรียกว่าคนนี้ คำว่า "คน" อย่างนี้ต้องอยู่ในอัญญา-ประกาศเสมอ ใน *Inverted comma*, เพราะว่าคนนั้น ตามหลักพุทธศาสนาไม่ได้ถือว่ามี อยู่จริง, ถ้าผมพูดว่าคนอย่างนี้ ก็หมายความว่า พูดตามภาษาชาวบ้านพูด ที่เป็นตัวคน โดยเข้าใจว่าเป็นคน. ในเมื่อหลักพุทธศาสนาไม่ได้ถือว่ามีตัวมีตนของคนโดยแท้จริง มีแต่สภาวะธรรม ธรรมที่ปรุงแต่งกันขึ้นเป็นคน โดยสมมติเรียกกันเท่านั้น.

นี่ตัวคนนั้นก็คือ ความทุกข์ของคนนั้นก็ นั่นมันเป็นเพียงสภาวะธรรม แล้วก็เป็นไปตามกฎ นี่เราพูดกันแล้ว ไม่ต้องพูดกันอีก. แต่บางทีก็ยังเอามาพูดอีก ว่า สภาวะธรรม หรือธรรมชาติมันต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ, หรือว่า ในวัตรธรรมชาติ

นั่นเอง ทุกๆ อานุภาคของมัน ก็มีสิ่งที่เรียกว่า กฎของธรรมชาติมันตั้งอยู่, มันมันจึงเป็นไปตามกฎได้ คือการเปลี่ยนแปลงในทุกอนุหรือปริมาณก็ตาม ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งมันมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เพราะว่ามันมีกฎของธรรมชาติอยู่ในทุกๆ อนุ ทุกๆ ปริมาณ ของธรรมชาตินั้น. ถ้าเป็นว่า สภาวะธรรมที่จะเป็นทวนคนก็ตี เป็นปัญหาของคนก็ตี มันเป็นไปตามกฎ.

เพราะฉะนั้น การดับทุกข์ก็ต้องเป็นไปตามกฎ, ไม่อย่างนั้นมันกับไม่ได้. นี่หมายความว่า ปฏิบัติธรรมนี้ต้องเป็นไปตามกฎ มันมีกฎเช่นเดียวกันทุกชนิด ทุกระดับ ทุกระยะเวลาของเวลา หรือที่เรียกว่า วัฏ, พุคอย่างนี้ก็พอจะนึกได้เสมอว่า เรากำลังพุทตามวิธีพุทในพุทธศาสนา และเพื่อจะดับทุกข์ตามหลักของพุทธศาสนาจึงใช้คำว่า วัฏ เวลาอย่างนี้เป็นต้น. การดับทุกข์จะต้องให้เป็นไปตามกฎ คือถูกต้องตามกฎ, จะเป็นความทุกข์ชนิดไหน หรือว่าความทุกข์ชนิดนั้น แล้วในระดับไหน หรือว่ามันในวัฏไหนของบุคคล, มันต้องถูกต้องตามกฎในทุกๆ วัฏของบุคคล. เพราะสิ่งที่เรียกว่า ความทุกข์นี้มันเกิดแก่สิ่งที่มีความรู้สึก, ไม่ใช่เกิดแก่ก้อนหินก้อนดินซึ่งไม่มีความรู้สึกมันต้องเกิดกับสิ่งที่มีความรู้สึก หมายถึงสัตว์, โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็สัตว์มนุษย์ ที่มีความรู้สึกสูงละเอียดอ่อน.

การดับทุกข์เป็นตัวการปฏิบัติธรรม ที่เรียกว่าหน้าที่ตามธรรมชาติของคนเรา ก็คือการปฏิบัติธรรม; ถ้าไม่พุทเป็นเรื่องศาสนา ก็พุทเป็นเรื่องธรรมชาติก็หน้าที่ทุกชนิด นั้นแหละ ต้องไปหาอาหารกิน, แล้วก็ ต้อง มาถ่ายอุจจาระปัสสาวะ, ก็ต้องบริหารร่างกาย จนกลายเป็นเรื่องที่เราได้เองตามธรรมชาติ คือ สัตว์ทั้งหลายมันต้องกระทำ.

เช่น นกตัวหนึ่ง มันก็จะต้องออกไปหากิน แล้วก็บริหารร่างกายบริหารชีวิต ต้องอาบต้องถ่ายต้องกิน แม้กระทั่งต้องออกกำลังบินเล่น แล้วบางทีจะต้องเลยไปถึงว่ามีการสืบพันธุ์, เป็นหน้าที่ตามธรรมชาติด้วยเหมือนกัน. นี่เรียกว่าหน้าที่ตามธรรมชาติ แม้ของสัตว์ต่ำต้อย เช่นนกตัวเล็กๆ แม้แต่แมลงมันก็มีหน้าที่ เรียกว่าอยู่ใต้กฎเกณฑ์อันนี้.

เดี๋ยวนี้เรากำลังพูดถึงคน คือสัตว์ที่มีความรู้สึกสูง แล้วก็พูดถึงคนที่มีการศึกษาดี อย่างคนในปัจจุบันนี้ ก็เรียกว่ามีการศึกษาดี เพราะมันดีกว่าที่แล้วๆ มา ฉะนั้นปัญหามันก็ต้องแปลกไปบ้าง สำหรับคนที่มีการศึกษาดี เราจึงมีเรื่องที่จะต้องเรียนรู้เพิ่มขึ้น.

เมื่อพูดถึง การปฏิบัติธรรมเพื่อดับทุกข์ ก็ต้องนึกถึงข้อที่ว่า พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ต้องทำเอง ด้วยกันทุกคน พระตถาคตทั้งหลาย คือพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น เป็นแต่ผู้ชี้ทาง มีบาลีว่า ตุมฺเหติ กิจฺจํ อาตพฺหิ อาตาทโร ตถาคตา —การปฏิบัติหน้าที่นั้น พวกท่านทั้งหลายต้องทำเอง ตถาคตทั้งหลายเป็นแต่ผู้ชี้ทาง. นี่ก็เป็นความสำคัญอันหนึ่งที่จะต้องทราบไว้.

เดี๋ยวนี้ คนจะเกิดเขลา อย่างไรกันขึ้นมาก็ไม่รู้, จะให้คนอื่นช่วยทำให้, ให้พระเจ้าช่วยทำให้ ให้ผีสังเทวดาเป็นต้น ช่วยทำให้ ให้หายทุกข์ ให้แก้ปัญหาก็ได้. เมื่อพูดตามหลักพุทธศาสนา ก็ต้องเป็นเรื่องที่ตัวเอง ให้ถูกต้องตามคำแนะนำของผู้รู้, แล้วผู้รู้เหล่านั้นก็ไม่ใช่ว่าบัญญัติกฎเกณฑ์เหล่านั้นได้เอง ต้องรู้ตามที่ธรรมชาติมีอยู่ อย่างเด็ดขาดอย่างไร. ท่านเป็นผู้รู้เรื่องของธรรมชาติ รู้กฎของธรรมชาติ จึงได้รู้หน้าที่ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติ ให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ. นี่คือพระตถาคตทั้งหลาย, คือ พระศาสดาทั้งหลาย จะเป็นในศาสนาไหนก็เหมือนกัน

ทั้งนี้แหละ. มีคนพูดผิดๆไป จะให้มาช่วยอย่างที่ว่ามาอ้อมๆไป ยกพาไป จากปัญหาจากความทุกข์ อย่างนี้มันไม่ถูกเรื่อง หรืออย่างน้อยมันก็ไม่ใช่วิธีการของพุทธศาสนา ฉะนั้น ผู้มันต้องทำเอง, พระพุทธเจ้าเป็นแต่ผู้ชี้ทาง, แต่ถึงอย่างนั้น พระเจ้าก็ยังคงเป็นผู้ควบคุม.

ผมพูดอย่างนี้ พวกคุณจะต้องรู้ได้ทันทีว่า พระเจ้านั้นต้องอยู่ในอัญญาประกาศ ใน *Inverted comma*, เพราะเราได้พูดกันมาหลายสิบหนแล้วว่า พระเจ้านั้นคือกฎ, กฎนั้นคือพระเจ้า ออกเสียงกฎให้ยาวเป็น GOD, มันก็คือพระเจ้าอย่างที่พวกคริสเตียนเขาเรียก. พระเจ้าควบคุมอยู่ตลอดเวลา คือกฎนี้จะควบคุมอยู่ตลอดเวลา, แม้ว่าเราปฏิบัติเอง ตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แต่มีสิ่งอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งควบคุมอยู่ตลอดเวลา คือพระเจ้าหรือสังขารธรรม หรือที่เรียกว่า กฎ. ฉะนั้น ต้องเป็นไปตามกฎ.

การที่มันต้องเป็นไปตามกฎนั้นแหละ มันควบคุมอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้น การปฏิบัติธรรมนั้นมันจึงถูกต้อง คือเป็นไปตามกฎ, แล้วถูกต้องในข้อที่ว่า ผู้มันต้องทำเอง ภายใต้การแนะนำของบุคคลผู้รู้จักสิ่งที่เรียกว่ากฎมาแล้วเป็นอย่างดี. พูดอย่างสมมติอย่างที่เขาชอบพูดกันก็ว่า มีผู้แทนของพระเจ้า, หรือผู้ที่รู้จักพระเจ้านี้ หรือเข้าถึงพระเจ้าแล้ว มาบอกให้กันทั้งหลายได้ประพฤติตาม.

อย่างพระเยซู หรือ พระโมฮัมหมัด ก็ดี เขาถือว่าเป็นผู้ที่ เป็นสื่อของพระเจ้า ก็มาบอกให้ ว่าพระเจ้าต้องการให้ทำอย่างนั้นๆ. นี่ก็เป็นการกล่าวอย่างบุคคลาธิษฐาน ให้มันง่ายสำหรับคนทั่วไป. ถ้าเราถือเอาใจความไม่ได้ เราก็ไม่เชื่อ, แล้วเราก็ก้าน อย่างที่พวกฝรั่งเองก็ก้านศาสนาคริสเตียน เรื่องพระเจ้า เรื่องผู้แทนพระเจ้าอะไรนี้ เพราะเขาไม่เข้าใจคำเหล่านี้ ว่าพระเจ้านั้นคืออะไร, ผู้แทนพระเจ้านั้นคืออะไร.

นี้การที่มันดับทุกข์ได้ หรือดับทุกข์ไม่ได้ มันก็ล้วนแต่เป็นไปตามกฎทั้งนั้นแหละ, ถ้าไปทำอย่างนี้ ผิดไปมันก็ดับทุกข์ไม่ได้ อันนี้ก็จะเป็นไปตามกฎ คือกฎที่จะทำให้ดับทุกข์ไม่ได้, ถ้าทำถูกมันก็ดับทุกข์ได้, นี่มันก็เป็นไปตามกฎ, คือมันถูกต้องตามกฎที่จะทำให้ดับทุกข์ได้. ฉะนั้นขอให้รู้ไว้ว่า ดับทุกข์ก็ดี ไม่ดับทุกข์ก็ดี มันเป็นไปตามกฎด้วยกันทั้งนั้น. คุณไปคิดดูเองก็จะเข้าใจ.

นี่ตัวปัญหาเนื่องกันอยู่กับการปฏิบัติ, บัญหามันเนื่องมาถึงการปฏิบัติ คือเราต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎ มันก็ยังเป็นปัญหาที่ว่าเราไม่รู้กฎ หรือทำไม่ถูกต้องทุกชนิดทุกระดับ คือทุกว่ายเป็นต้น, แล้วต้องทำเอง เฉพาะคน, นี่ก็เรียกว่าการปฏิบัติเพื่อจะตัดหรือดับปัญหานั้นเสีย.

การปฏิบัติธรรมคือการทำหน้าที่เพื่อความรอด.

ที่นี้จะดูที่การปฏิบัติโดยตรงต่อไป ให้มันชัดขึ้น ก็นึกถึงคำว่าธรรมชาติ, แล้วกฎของธรรมชาติ, แล้วหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ ไว้ในใจเสมอไป หน้าที่นั้นแหละเรียกว่าการปฏิบัติ. คำว่าปฏิบัติมันหมายถึงปฏิบัติหน้าที่ เรียกว่าไม่ปฏิบัติไม่ได้, ฉะนั้นการปฏิบัติหรือหน้าที่ก็ตาม เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ มิฉะนั้นแล้วจะต้องตาย, ใช้คำว่าตายอย่างนี้เลย คำว่าตายในที่นี้จะใช้อุญฺญประกาศ ด้วยก็ได้ หรือไม่ใช่ก็ได้ มันแล้วแต่ว่ามีความรู้สูงหรือต่ำอย่างไร จะต้องตาย ในความหมายใด ความหมายหนึ่งในสองความหมาย.

ตายทางวัตถุ ทาง *physic*, คือ ตายเอาไปใส่โลง เผาฝังนี้ก็เรียกว่าตาย, แล้วก็ตายอย่าง *meta — physic*, คือไม่เกี่ยวกับร่างกาย ไม่เกี่ยวกับวัตถุ มันเกี่ยวกับจิตใจ มีค่าเท่ากับคนตาย, ยังเดินได้พูดได้กินได้ แต่มีค่าเท่ากับคนตาย คือ

ไม่มีค่าอะไร นั่นเอง อย่างนี้ก็ **มีหลักว่า คนที่ประมาทนั่นแหละคือ คนตาย.** จึงมีคำว่า ตายชั้นสองความหมาย ตายทางร่างกายอย่างหนึ่ง, ตายทางวิญญาณคือ *spiritual* นั้นอีกทางหนึ่ง. **ใครหลักเลียงหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ แล้วคนนั้น จะต้องตาย** ทางร่างกาย เช่น ลองไม่หากิน ไม่รักษาโรคไม่อะไรต่าง ๆ มันก็ต้องตายทางร่างกาย. ที่นี้ทาง *spiritual* ลองไม่ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักธรรมะ มันก็เป็นคนเลว กระทั่งเป็นคนมีความทุกข์ทรมาน จนมีจิตใจไม่สมประกอบ, **นี้ก็เรียกว่าตายได้เหมือนกัน.**

ที่นี้ **คนสมัยนี้** โดยเฉพาะนักศึกษา^{นี้} มันเป็นหรือมากเกินไปในความหมายที่หนึ่ง แล้วมันจึงต้องไปตายอยู่ในความหมายที่สอง มันเป็นมากเกินไป มันมีเงินใช้มากเกินไป, มีการกินอยู่ที่มากเกินไป มันเป็นมากเกินไปในความหมายที่หนึ่ง คือไม่ตายในความที่หนึ่ง, แต่แล้วมันก็ไปตายในความหมายที่สอง; **ยิ่งกินดีอยู่ดี มันก็ยิ่งเห็นแก่ตัวมาก, มัน มีกิเลสมาก** ซึ่งก็คือตายลงไปในความหมายที่สอง.

ขอให้มองโลกในปัจจุบัน^{นี้} แล้วก็มอง **ผู้ที่เจริญอยู่ในโลกปัจจุบันนี้** ว่ามัน เป็นมากเกินไปในความหมายที่หนึ่ง แต่แล้วก็ **ไปตายในความหมายที่สอง,** ไม่มีความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง มีแต่ความก่อสร้างความทุกข์ เบียดเบียนกัน ไม่มีมนุษยธรรมอยู่ในใจ. ประเทศชาติที่เคยได้รับการยกย่องว่ามีธรรมะสูง มีความเป็นสุภาพบุรุษสูง, **เดี๋ยวนี้แหลกไปหมดแล้ว เป็นโจรเป็นอันธพาลกันไปหมดแล้ว** นี่มันตายในความหมายที่สอง เพราะมันเป็นในความหมายที่หนึ่ง คือไม่ตายในความหมายที่หนึ่งมันมากเกินไป, มันมีวิทยาศาสตร์อะไรแก้ไข จนจะเปลี่ยนตับ ไต ไข่ พุง หู ตา อะไรได้อย่างนี้ มันเป็นมากในความหมายนี้ แล้วไปตายหมดในความหมายโน้น.

ถ้าไม่เข้าใจชั้น^{นี้} ก็ไม่เข้าใจธรรมะเป็นแน่นอน เพราะ **ว่า ธรรมะมุ่งจะแก้ความตายอย่างที่สอง,** มันไม่ใช่หน้าที่โดยตรงของความตายในความหมายอย่าง

ที่หนึ่ง. มันเป็นเรื่องของชาวบ้าน, เป็นเรื่องของโลก, เป็นเรื่องของวิชาอย่างชาวบ้าน จะหาकिनอย่างไร บำบัดโรคร้ายไข้เจ็บอย่างไร, มันก็ว่าไปตามเรื่องของชาวบ้าน, แต่ว่า มีเงินมาก มีอำนาจมาก มีอะไรมากแล้วยังตายอยู่ คือมีความทุกข์อยู่. นี่เป็นเรื่อง ของศาสนาที่จะช่วยแก้ไขให้ คือขจัดความตายในความหมายที่สองออกไป. ฉะนั้น เราจะต้องทำให้พอที อย่าให้เป็นในความหมายที่หนึ่ง คืออย่าให้ไม่ตายในความหมายที่หนึ่ง มันมากเกินไป แล้วมันก็จะได้ไม่ตายในความหมายที่สองบ้าง.

ในคัมภีร์ของพวกคริสเตียนพูดไว้อย่างน่าฟัง แล้วก็ไม่ได้ขัดกับหลักของพวกพุทธ ที่ให้สละชีวิตแล้วก็ได้ชีวิต, ถ้าไม่เคยศึกษาอย่างนี้มาก่อนก็ฟังไม่ถูก ว่าให้สละชีวิต เสียแล้วก็ได้ชีวิต. คนที่ไม่รู้เรื่องเขาก็ว่าบ้า สละชีวิตแล้วได้ชีวิตอย่างไร, ก็หมายถึง สละชีวิตชนิดที่ความหมายที่หนึ่งชีวิตทางเนื้อหนัง ให้สละความหลงใหลใน ชีวิตอย่างเนื้อหนังนี้เสีย, แล้วก็ได้ชีวิตอย่างที่สอง คือชีวิตทางฝ่ายวิญญาณ นี้.

material—life นี้สละเสีย อย่าไปเห็นแก่ความสุขสนุกสนาน เอรีคอร่อย กับมัน แล้วก็จะได้ *spiritual—life* คือชีวิตที่แท้จริง, เขาหมายความว่าอย่างนี้ แต่เขาพูด ไว่สั้นเกินไป. สละชีวิตเสียแล้วก็ได้ชีวิต; ถ้าพูดอย่างพุทธบริษัท ก็ว่า สละชีวิตบ้าง บอ บอ เห็นแก่เนื้อแก่หนังกามารมณ์อะไรนั้นเสีย แล้ว ก็จะได้ชีวิตที่เย็น ที่เป็นอมตะ ที่เรียกว่านิพพาน.

นี่ผมพูดอย่างนี้ ก็ไม่ใช่ว่าเพื่อสนับสนุนศาสนาอื่น, หรือว่าไปเข้าเป็นฝ่าย ศาสนาอื่น หรือว่าจะพูดไปในทางอวดคึ้นนี้. ที่พูดนี้ก็เพื่อว่าพวกคุณนั่นแหละจะ โดนเข้าสักวันหนึ่ง, จะพบกันเข้าสักวันหนึ่ง. ซึ่งการพูดจาโต้เถียงถกเถียงกัน เรื่อง เกี่ยวกับธรรมะเกี่ยวกับศาสนา กับชาวต่างประเทศโดยเฉพาะนี้, เกี่ยวจะพูดผิดไปหมด

จนให้เห็นว่ามันตรงกันข้ามไปหมด แล้วก็ทะเลาะวิวาทกันเกลียดชังกัน นี่มันไม่เป็นที่ต้องการอย่างยิ่งในโลกในสมัยปัจจุบัน, มัน ควรจะมีศาสนาที่ว่า เหมือนกับว่าศาสนาเดียวกันหมด ทำลายตัวกู—ของกูเสีย แล้วก็อยู่ด้วยชีวิตที่สงบเย็น ก็เป็นศาสนาเดียวกันหมดได้.

นี่ลองคิดดูเถอะว่า ให้สละชีวิตเสียแล้วจะได้ชีวิต อย่างนี้, ถ้าคนนั้น รู้จักแต่ชีวิตเดียว แล้วมันจะไต่อะไร, จะทำไต่อย่างไร, มันต้องรู้จักทั้งสองชีวิต. ชีวิตชนิดไหนที่เรียกว่าชีวิตหลอกลวงเป็นมายา เป็นเรื่องเนื้อหนัง แล้วก็ไม่จริงที่สุดเลย แล้วชีวิตชนิดไหนมันจริง มันสูงสุด ควรจะเรียกได้ว่าชีวิตจริง นี่มันจึงจะปฏิบัติได้โดยหลักอันนี้.

นี่เรากำลังพูดถึงว่า วิถีปฏิบัติมันก็มีหลักที่จะสละอันหนึ่งออกไป แล้วได้อันที่สองเข้ามาแทน ซึ่งว่าถูกต้อง หรือว่าดีหรือว่าหมกปัญหา. ในเมื่อชีวิตนี้มันเต็มไปด้วยปัญหา ก็สลัดทิ้งไป ก็ได้มาซึ่งชีวิตใหม่ซึ่งไม่มีปัญหาเลย ผลจะเป็นอย่างไร ไว้พูดกันในการบรรยายครั้งต่อไปที่เรียกว่า วิปាកธรรม. เดียวนี้จะพูดแต่คำว่า ปฏิบัติธรรม คือต้องกระทำหน้าที่ที่ต้องกระทำ.

ความหมายของคำปฏิบัติธรรม.

คำว่า ปฏิบัติธรรม มัน แปลว่าเดินไป, คำว่า จริยานี้ก็แปลว่าเดินไป. เมื่อเราพูดกันถึงรากศัพท์ คำว่า ปฏิบัติมันมาจากคำว่าเดินไป ๆ, คำว่า จริยา จริยะ จริยะ นี้ก็ แปลว่าเดินไป ๆ. ถ้าไม่เรียนบาลีบ้างก็ไม่รู้ แล้วอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า ตามข้อเท็จจริงเป็นไปมาแต่ต้นจนบัดนี้ภาษาธรรมะภาษาศาสนานี้ต้องยืมภาษาชาว

บ้าน ภาษาชาวโลกนั้นมาใช้. เรื่องนี้ผมเคยพูดหลายหนหรือหลายสิบหนแล้ว แต่คุณบางคนนี่ไม่เคยได้ยิน จึงต้องพูดอีกหรือเตือนกันอยู่อีกว่ามันเป็นความจริง หรือเป็นข้อเท็จจริงอันหนึ่งที่เป็นความลับอยู่, ไม่ค่อยรู้ว่าภาษาธรรมะที่มันยุ่งยากลำบากนั้น ที่แท้มันก็ไปยืมภาษาชาวบ้านกลางถนนมาใช้.

เช่นยืม คำว่า ถนน มาใช้เป็นชื่อของการปฏิบัติสำหรับจะไปนิพพาน, คำว่า มรรค นั้นแปลว่าหนทาง, ชาวบ้านเขารู้จักดี เรียกกันมาก่อนว่า มรรค มรรคา อะไรก็ตามใจ แปลว่าถนนสำหรับเท้าเดิน ควายนเดิน วัวเดิน อะไรก็เดิน เรียกว่าทางแต่พอค้นพบวิธีปฏิบัติให้จิตใจมันเดินไปสู่นิพพานได้ ก็ไม่มีคำจะใช้ ต้องไปเอาคำชาวบ้านกลางถนนมาใช้ เลยคำว่า ทางนี้ ก็เปลี่ยนมาเป็นคำบัญญัติเฉพาะในทางศาสนา คือทางที่ใจจะเดินไปสู่นิพพาน.

ฉะนั้นคำว่า ปฏิบัติ นี้ก็แปลว่า เดิน ที่ไปกลางถนนนั่นแหละ, แต่ที่นี้ใจมันเดิน ก็เรียกว่าปฏิบัติธรรม. จะระก้แปลว่า ไปหรือเดิน ภาษาไทยที่เรียนมาแล้วว่า, บทจรนี้มันก็เดินไปด้วยเท้า มันแปลว่าเดินค่านั้น แต่มาใช้เป็นชื่อของการปฏิบัติ แล้วใจมันก็เดิน, เดินจากจุดนี้ไปยังจุดนั้น.

ฉะนั้นคำว่า ปฏิบัติ ก้ดี, คำว่า จริยา ก้ดี มันแปลว่าเดิน. พอเรารู้แบบนี้ เราก็เข้าใจได้ง่ายขึ้น ว่าเราต้องปฏิบัติจนมีการเดิน ไม่ใช่หยุดอยู่กับที่, ไม่ใช่ซ้ำที่, ไม่ใช่เหมือนที่อยู่อย่างนี้. มันต้องไป ก้าวหน้าไป นั่นคือตัวกิริยาอาการของการปฏิบัติ.

คำว่า เดินไปด้วยเท้า มันก็เป็นเรื่องธรรมดาสามัญ ที่มนุษย์รู้จักแล้วมาตั้งแต่สมัยแรกเป็นมนุษย์ หรือว่าจะจากสภาพของความเป็นลิงมาเป็นมนุษย์ก็รู้แล้ว, แต่

พอว่า เดินหรือปฏิบัติไปนิพพาน นี้ไม่รู้ มันเป็นเรื่องทางวิญญาณ, นี่เกิดคำว่าฝ่ายวิญญาณ ขึ้นมาก็ไม่รู้ว่าจะเรียกว่าอะไร, ผมก็เรียกว่าวิญญาณ ไปตามความรู้สึกของผม. คำว่า *spiritual* นั้น ไม่รู้ว่าจะแปลว่าอะไรกัน, เตี่ยวนี่ขอเรียกว่าวิญญาณ ทางวิญญาณ. เดินด้วยเท้า นั่นคือเดินทางเนื้อหนัง ทางวัตถุ, เดินด้วยจิตก็เป็นเรื่อง *spiritual*, เดินทางวิญญาณ คนสมัยนี้ไม่รู้จักไม่อยากจะรู้จัก มีอะไรมาชักชวนให้ไม่อยากจะรู้จัก ก็เพราะเรื่องเห็นแก่ปากแก่ท้อง เห็นแก่เรื่องเนื้อหนัง เห็นแก่ความเพลิดเพลินทางเนื้อทางหนัง ก็เลยไม่อยากจะไ้รู้จักเรื่องทางวิญญาณ.

ขอให้นักถึง การเดินทางจิตทางวิญญาณ ที่เรียกว่าตัวการปฏิบัติ, ถ้าเป็นจริงเป็นจังก็เรียกว่าการปฏิบัติธรรม คือ หน้าที่ที่จะต้องประพฤติกระทำตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ. แต่เตี่ยวนี่มันเป็นเรื่องทางจิตใจมันสูงขึ้นมา ก็เพื่อจะดับความทุกข์ทั้งหลายจะบรรลุมรรคผลนิพพาน เรียกว่าการเดินหรือการปฏิบัติในที่นี้.

ถ้าเดินถูกต้องเรียกว่า ปฏิบัติถูกต้อง, ต้องไม่ออกริมทางไซ้ใหม่. เหมือนกับควายวัวมันเดินไปตามทางนี้ ถ้ามันถูกต้องมันไม่ต้องออกริมทาง, จะทางซ้ายก็ได้ทางขวาก็ได้ ไม่ต้องออกไปริมทาง, จึงจะเรียกว่าเดินถูกต้อง นี่เดินทางจิตใจนี้ก็เหมือนกัน ต้องไม่ออกไปริมทาง ทางซ้ายก็ไปบ้าเรื่องกามารมณ์, ทางขวาก็ไปบ้าเรื่องขลัง เรื่องศักดิ์สิทธิ์ เรื่อง *ทรมานตน* ให้ลำบากอย่างนี้.

มีชื่อเรียก ในพระบาลี *กามสุขัลลิกานุโยค* — ไปพัวพันอยู่แต่เรื่องกามารมณ์ นี้ไป ทางซ้าย, ทางนี้ก็เรียกว่า ทางเบี่ยง คือเบี่ยงข่ม เรียกว่า *อากาศหะปฏิบัติ* — การปฏิบัติที่เบี่ยงข่มจมอยู่ในกามารมณ์ นี้มันไปซ้ายแล้ว. นี้ อีกทางหนึ่ง มันไปทางตรงกันข้ามทางขวา ไปขลังไปศักดิ์สิทธิ์ ไปทำตนให้ลำบาก, นี้เรียกว่า *อตฺตกิลมณานุโยค* — ทำตนให้ลำบาก, บางทีก็เรียกว่า *นิชฌามะปฏิบัติ* — คือข้อปฏิบัติที่ทำให้ไหม้เกรียม, เอา

มาอย่างให้เกรียมให้ไหม้ไปเลย นี่ไปอีกทางแล้ว ขวาแล้ว แล้วแต่จะสมมติ, นี่มัน ออกกริมทางแล้ว ออกทางแล้ว ก็เรียกว่าไม่ถูกต้อง.

นี่ต้องให้มันอยู่ตรงกลาง ที่มันถูกต้องอย่าไปข้างโน้นอย่าไปข้างนี้ บางที เขาก็เรียกว่า ไม่ตั้ง หรือ ไม่หย่อน ถ้าหย่อนไปทางกามารมณ์ ; ถ้าตั้งก็เป็นการทำตน ให้ลำบาก โดยไม่รู้เหตุผล ไม่มีเหตุผลแล้วมงาย เทียนนี้ไม่ไปข้างซ้าย, ไม่ไปข้างขวา ไม่ออกไปริมทาง, ก็เดินอยู่ตรงกลาง ก็เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา — การปฏิบัติที่ดำเนิน อยู่ในทางสายกลาง.

หลักปฏิบัติทางมัชฌิมาปฏิปทา.

เอาที่นี้ เราก็ได้หลักว่า : มันต้องเดินอยู่ตรงกลาง อย่าไปออกกริมทาง นั้นแหละเรียกว่าความถูกต้อง, เกิดเป็นมัชฌิมาปฏิปทาขึ้นมา. ขอให้จำคำคำนี้ไว้ให้ คีค้าย, เพราะว่าคำคำนี้มันเล็งถึงคำว่าธรรมศาสตร์, ธรรมศาสตร์หรือธรรมศาสตร์ อารุคคือธรรมะ. การปฏิบัติที่ถูกต้องไปตามทางมัชฌิมาปฏิปทาอันนี้ จะเป็น ธรรมศาสตร์ ที่จะตัดปัญหาทุกชนิดได้, ต้องฟังให้คี่ เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา อยู่ตรงกลาง. บางทีก็เรียกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ คือหนทางที่ประเสริฐที่สุดประกอบ อยู่ด้วยองค์ประกอบ ๘ ประการ, ฉะนั้นจึงหมายถึงการทำถูกต้อง ในลักษณะ ๘ อย่าง ๘ ประการ รวมกันเข้าแล้วก็เป็นตัวการปฏิบัติที่ถูกต้อง หรือเป็นหนทางที่เป็นมัชฌิมา- ปฏิปทา.

คำบาลีเขาใช้คำว่าถูกต้อง เพราะฉะนั้นผมก็ใช้คำว่าถูกต้องไปตามคำบาลี คือคำว่า สัมมา แปลว่า ถูกต้อง, สัมมัตตะ แปลว่า ความถูกต้อง สัมมัตตะความถูกต้อง ๘ ประการนี้ เขามารวมเข้าเป็นอันเดียวกัน ก็จะมีสิ่งๆที่เรียกว่าหนทางประเสริฐขึ้น.

แล้วหน้าที่เหล่านี้เป็นเรื่องไร้สำนึกก็มี เป็นเรื่องเต็มสำนึกก็มี. เคี้ยว^๕เรา พุดถึงเต็มสำนึก เรา^๕รู้เรื่อง^๕นี้ เราเจตนาจะทำ เพื่อจะเกิดผลตามที่เราต้องการ. เราทำหน้าที่โดยเจตนา ต่อเมื่อเกิดขึ้นตรงตามเจตนา, ถ้าทำถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาติ หรือธรรมชาตินั้นทำของมันเองก็ได้, เช่น ต้องหายใจ ต้องกิน ต้องอาบ ต้องถ่าย ต้องอะไร^๕นี้ทำไปได้โดยไร้สำนึกก็ยังได้, หรือข้างใน^๕ที่ธรรมชาตินั้นทำมันเอง โดยไร้สำนึกแท้ๆ ที่เราไม่ต้องรู้สึก เช่นการสูบฉีดของโลหิต การไหลเวียนของโลหิต การหายใจก็ตาม มัน^๕เป็นไป^๕ได้ เป็นการทำหน้าที่โดยธรรมชาตินั้นเอง มันก็ไร้สำนึก. เคี้ยว^๕เรามาพุดถึงหน้าที่เต็มสำนึก คือรู้สึกคิดนึกและเจตนาจะทำ ^๕นี้ก็มีการทำ เพราะมันต้องทำ ไม่^๕ทำมันทนอยู่ไม่ได้.

นี่มาถึงอันที่สี่ ที่เรียกว่าวิปាកธรรม มันก็เกิดผลขึ้นมา ผลตามธรรมชาติ เมื่อถูกต้องตามธรรมชาติ มันก็รอดชีวิตอยู่ได้ โดยไร้สำนึก หรือโดยความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่มากออกไปกว่านั้น เราก็ต้องมีสำนึกหรือเจตนาที่จะทำ มันก็ได้รับผลตามเจตนา^๕นั้น, เช่น เราอยากจะได้สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้^๕อย่าง^๕นี้ ถ้าปล่อยให้มันเป็นไปโดยไร้สำนึกทำไม่ได้, ต้องทำ ต้องอุทิศ^๕ส่ำ^๕มาเรียน เป็นอันว่าทนลำบาก เพื่อให้เข้าถึงสิ่ง^๕นี้ นี่^๕คือ^๕สิ่ง^๕ที่^๕ผม^๕จะ^๕ต้อง^๕ขอ^๕ทบทวน^๕อยู่^๕เสมอ ก่อนที่จะบรรยายหัวข้อใดหัวข้อหนึ่ง คิดต่อกันไป.

[เริ่มการบรรยายครั้งนี้.]

ที่วันนี้ เราจะพุดกันถึงสิ่งที่เรียกว่า วิปាកธรรม คือมาถึงเรื่องของผลที่จะได้รับ ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ, เกิดจากการปฏิบัติหน้าที่ตามกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติ หลังจากที่เรารู้จักกฎของธรรมชาติอันเฉียบขาดนั้นแล้ว ซึ่งมีอำนาจครอบงำธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวงอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือสิ่งที่เรียกว่าคนที่มปัญญา.

วิปากธรรมมีได้ทั้งฝ่ายผิดฝ่ายถูก.

สำหรับวิปากธรรมหรือผลที่ได้รับ จะผูกไปตามหลักของพุทธศาสนา คือ ที่มีเจตนากระทำและก็ได้รับผลของการกระทำ ก็เลยแยกออกเป็นว่า ทำผิดหรือทำถูก, ทำผิดก็จะได้ผลที่ไม่พึงปรารถนา หรือว่าทำถูกก็ได้รับผลที่พึงปรารถนา มันอยู่ที่ว่าทำผิดหรือทำถูก ปฏิบัติผิดหรือปฏิบัติถูก ตามกฎเกณฑ์นั้นๆ.

ถ้าเราทำถูก มันก็ได้ผลถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ, ไม่ใช่เราจะบังคับให้มันนอกเหนือกฎเกณฑ์ของธรรมชาติไปได้ แต่ให้มันตรงตามที่เราประสงค์. นี่เราอาจจะทำให้ตรงตามที่เราประสงค์ได้ โดยเราใช้กฎของธรรมชาติ ที่เราแก้ไขมันไปได้ให้มันถูกต้อง. นี่คือคำที่ผมเคยบอกเล่ามาหลายครั้งหลายหนแล้วว่า คำว่าธรรมชาตินี้ทำยุ่งพอมุกกับพวกฝรั่งมันไปอีกอย่างหนึ่ง จนเขาคุยโวว่าเขาบังคับธรรมชาติได้เป็นต้น.

นี่นำหัวเราะ คำว่า ธรรมชาติในความหมายในพุทธศาสนานี้ มันเป็นสิ่งที่ จะไปบังคับมันไม่ได้ มันเป็นกฎที่ตายตัวของมันเอง ที่เราก็ต้องทำให้มันเข้ารูปกันกับกฎนั้นๆ. แล้วเราก็ได้ผลตามที่เรากำลังได้, แต่เราจะเปลี่ยนกฎธรรมชาตินั้นไม่ได้ หรือว่าเราจะบังคับมันให้เป็นไปตามความต้องการของเรา ไม่เป็นไปตามกฎของมันนั้นไม่ได้, แต่เรามีทางชนะมันได้ โดยทำให้มันถูกรื่องของมัน แล้วก็ได้รับผลตามที่เรากำลังต้องการ, นี้เรียกว่า ทำถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ ได้ผลจากธรรมชาติตามที่เรากำลังต้องการ, เราจะต้องการอะไร ต้องการวัตถุสิ่งของ หรือว่าแม้ที่สุดเท่าที่ต้องการเกียรติยศชื่อเสียง หรือแม้จะต้องการสังคมที่จะรักเรา, นี้เราก็ทำได้ ถ้าเราทำถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ; นี้เรียกว่าในแง่ศีลธรรม ได้ผลไปตามธรรมดาสามัญ เพราะว่าทำถูก.

ที่นั่นผลอีกชนิดหนึ่ง. อันที่สอง ที่มันสูงขึ้นไปในแง่ของปรมาตถธรรม
นี่เราอาจจะถึงกับ ชนะธรรมชาติได้ หรือว่าเราอาจจะอยู่เหนืออิทธิพลของธรรมชาติ
ก็ได้. เราต้องมีการอบรมจิตใจชนิดหนึ่ง ตามหลักของศาสนา จะมีจิตใจที่พ้นหรืออยู่
เหนือกฎเกณฑ์นั้น หรือว่าเหนืออิทธิพลที่กฎเกณฑ์นั้นมันจะทำอะไรเราได้. คือ ไม่
เห็นเป็นความทุกข์ ไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นความทุกข์ของเรา. อย่างนี้เป็นต้น อย่างนี้.
มันเหนือความบีบคั้นของธรรมชาติ แม้แต่ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย
ก็มิได้เป็นปัญหาแก่เรา ถ้าเราเป็นคนธรรมตา สิ่งเหล่านั้นมันเป็นปัญหาหมด แล้ว
ครอบงำเราบีบคั้นเรา.

สรุปผลของการทำถูก ว่าเราได้สิ่งที่เราอยากจะได้หรือต้องการจะได้
ที่มันถูกต้องควรจะได้ด้วย, หรือว่าเราอาจจะไปไกลกว่านั้น ก็จะทำให้อยู่เหนือความต้องการ
สิ่งใด ๆ เสียทีเดียวก็ได้ ก็เรียกว่า โลกุตระธรรม ไว้พูดกันวันอื่น.

เอาที่นี้ ถ้าเราทำผิด เกิดอะไรขึ้นก็พอจะหายเองได้ หายถูกเองได้ แต่
ผมกลัวว่า มันจะรู้จักแต่รายละเอียดปลีกย่อย ก็อยากจะบอกให้เป็นคำซึ่งเป็นหัวข้อ
สำคัญหรือว่าจำง่าย ๆ ว่า ถ้าเราทำผิด มันมีความเดือดร้อน ยุ่งยาก ลำบาก ไม่ได้สิ่งที่
เราต้องการนั้นอย่างหนึ่งละ.

หรือว่า เราจะต้องตาย คุณจำคำว่าตายไว้ให้ดี ตายบางคำก็ไม่ต้องใส่
Inverted comma, แล้ว ตายบางคำต้องใส่ *Inverted comma*, คือ มันยังตายทั้งที่เดินได้
อยู่นี้ พูดได้กินได้นอนได้, แต่มันมีสภาพอย่างที่เรียกว่าตาย คือ มันมีตายทางกายและตาย
ทางวิญญาณ ทาง *physical*, และ *spiritual* แล้วตายทางกายใส่โลงเอาไปฝังเสีย ทำผิด ถูก
ฆ่าตาย ถูกยิงตาย เจ็บป่วยตายนี้ มันตายทางร่างกาย.

แต่ตายทางวิญญาณ ทาง *spiritual* นั้นมันไม่ตายอย่างนั้น คือ มันตาย เพราะมันไม่มีอะไรดี ไม่มีค่าของมนุษย์เหลืออยู่ อย่างนี้ก็เรียกว่า มนุษย์นั้นตายแล้วเหมือนกัน. เป็นคนประมาท แล้วก็เป็นคนทำผิด จนไม่มีอะไรที่จะเรียกได้ว่า มีค่าของความเป็นมนุษย์ เหลืออยู่ในบุคคลนั้น หรือแม้ไม่ถึงขนาดนั้น. ถ้าเรามีมาตรการที่วางไว้ว่า มันต้องมีสิ่งที่มนุษย์ควรจะมี หรือที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะมี ถ้าใครไม่มี ก็เรียกว่า ตาย เพราะฉะนั้นหนุ่มสาวที่มัวหัวเราะว่าเริงอวดดีทะนงอยู่ เป็นคนตายอยู่แล้วก็ได้ ในมหาวิทยาลัยก็ได้ มันไม่มีความรู้ถึงเรื่องนี้ แล้วก็มีความประมาทอยู่อย่างเต็มที่. พระพุทธเจ้าท่านเรียกว่า *เย เต ปมตฺตา ยถามตฺตา คนเหล่านี้เป็นคนประมาทแล้ว* คนเหล่านี้ตายแล้ว.

นี่ถ้าทำผิด ผิดจากกฎของธรรมชาติ มันก็มีผลเป็นอย่างนี้ คือไม่ได้สิ่งที่คนประสงค์จะได้ตามธรรมดาสามัญนี้ด้วย แล้วยิ่งไปกว่านั้นก็คือตาย อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งสองอย่าง คือตายทั้งทางกายและตายทั้งทางจิตใจทางวิญญาณ โดยมากมันก็ตายอยู่ในทางจิต ทางวิญญาณ, ยิ่งโชคที่น้อยที่ว่าตายเสียเตี้ยวันนี้ มันเกิดได้อีก มันกลับเป็นได้อีก, ในวันหนึ่ง ๆ มันตายหลาย ๆ ครั้ง เกิดหลาย ๆ ครั้งก็ได้ ฉะนั้นจึงมีทางแก้ตัวนี้เรื่องของการตายทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณ.

ที่นี้เราก็ทำให้ถูกเสียใหม่ ฉะนั้นเรื่องวิบากในฝ่ายความผิดนี้ ไม่ต้องพูดถึงก็ได้อาจจะเรียกว่านรกก็เรียกไป, อาจจะเรียกว่าอะไรก็เรียกได้ มันเป็นความทุกข์ แล้วก็ทำให้เสียใหม่ให้ถูกได้ ฉะนั้นเราพูดถึงความถูกต้องไปดีกว่า, แล้วมันก็บอกความผิดพร้อมกันไปในวันนั้นแหละ, ฉะนั้นเราจะพูดเรื่อง วิบาก ที่จะได้รับขึ้นไปในทางฝ่ายที่พึงปรารถนา.

เมื่อพูดถึงผลที่จะได้รับ โดยหลักใหญ่ๆ ตามที่นิยมพูดกันอยู่ แม้จะไม่มีในพระพุทธานุภาพโดยตรง ก็ใช้เป็นหลักสำหรับศึกษาเล่าเรียนที่ยอมรับกันแล้ว ว่าผลในทิวฏฐธรรม อย่างหนึ่ง ผลในสัมปราชะ น้อย่างหนึ่ง, แล้วผลเป็นปรมัตถะนี้ อย่างหนึ่ง, คำเหล่านี้แปลกหูไม่ชวนจำ แต่ว่ามีประโยชน์.

ทิวฏฐธรรมมีกัตตะประโยชน์.

ชนิดหนึ่งเรียกว่า ทิวฏฐธรรมมีกัตตะ คือประโยชน์ที่ได้รับในทิวฏฐธรรม ทิวฏฐธรรม แปลว่า ธรรมหรือสิ่งหรือสภาพ อันสัตว์นั้นเห็นแล้ว, อันสัตว์นั้น ๆ เห็นแล้ว เขาก็สมมติว่าในชาตินี้ ในชาติปัจจุบันที่เราเห็น ๆ กันอยู่นี้ เรียกว่าทิวฏฐธรรม. อย่างนี้ก็ได้อีก แต่ความหมายมันยิ่งไปกว่านั้น ซึ่งผมได้สังเกตดูให้ถี่แล้ว มันคือว่าผลที่ทันควิน, ทันกับการกระทำนั้น. นี้ถ้าเรามีการเกิดตายอย่างในภาษาวิญญาณ วันละหลายครั้งหลายหนนี้, ผลมันเกิดในขณะที่มันกระทำ มีการเกิดในครั้งนั้น ๆ ทันควันไปเลย. เรียกว่าทิวฏฐธรรม. ถ้าเมื่อเกิดในระยะหลัง คราวหลังมีการเกิดครั้งหลัง ก็เรียกว่าสัมปราชะได้ แทนนั้นเป็นภาษาปรมัตถ์มากเกินไป ไม่ค่อยมีใครสนใจ เขาสนใจภาษาชาวบ้าน ภาษาโลก ๆ ว่าก่อนแต่จะเข้าโลงแล้วก็เรียกว่า ทิวฏฐธรรมในชาตินี้. แต่หลังจากเข้าโลงไปแล้วเรียกว่า สัมปราชะ เมื่อไรที่ไหนก็ไม่มีใครรู้ ใต้แต่พูดกัน แต่ก็ควรดีที่ว่ามันมีอยู่ เพื่อที่จะได้ทำความดี สำหรับคนที่ยังอยู่ในโลก.

คำว่า ทิวฏฐธรรม หมายถึง ในธรรมอันสัตว์เห็นแล้ว, เราจะขยายออกไปถึงว่า ที่คนทั่วไปก็เห็นได้ด้วย คือสัตว์เห็นแล้ว สิ่งหรือสภาวะหรืออะไรก็ตาม อันสัตว์เห็นแล้ว อันบุคคลนั้นก็เห็นด้วย, คนทั้งหลายรอบ ๆ เราก็เห็นได้ด้วย ถ้าไปเทียบ

กับที่สัตว์นั้น ก็ไม่ได้เห็นเตี้ยนี้ เพราะมันต่อเข้าโงงแล้วจึงจะเห็น น้ก็ไม่ได้เห็น, สัตว์นั้นก็ไม่ได้เห็นด้วย แล้วคนทั้งหลายเพื่อนบ้านเราก็ก็นำไม่ได้เห็นด้วย ว่าเราจะไปที่ไหน.

ที่ว่าสัตว์ทั้งหลายเห็นได้, สัตว์ทั้งหลายเห็นไม่ได้ ก็ มันรู้สึกอยู่กับจิตของบุคคลนั้น, คนนั้นเห็นได้ ถ้ามันแสดงออกมา คนข้างนอกก็เห็นได้ แล้วมันก็มีส่วนที่เห็นได้ แต่บุคคลนั้น คนอื่นพลอยเห็นด้วยไม่ได้.

ที่สัตว์นั้นเห็นได้ และ คนอื่นเห็นได้ ที่เรียกว่าในทิวฐธรรมนี้ เขาเรียกว่าประโยชน์ชนิดหนึ่ง หรือวิบากพวกหนึ่งประเภทหนึ่ง. ถ้าว่าจริง, จริงในโลกนี้ ในชาตินี้ มันคือผลทางวัตถุ ที่จะเกิดความรู้สึกแก่เนื้อแก่หนังแก่ร่างกาย. นี้เรียกว่าผลในทิวฐธรรมนี้ หรืออย่างทิวฐธรรมนี้ ระบุเป็นเรื่องสามเรื่อง คือเรื่อง ทรัพย์สมบัติ, ลาสักการะ อะไรเรื่องหนึ่ง, แล้วเป็น เกียรติยศชื่อเสียง ที่เป็นนามธรรมนี้พวกหนึ่ง, แล้วก็ความรัก ที่ได้มาจากคนรอบค้ำหรือสังคม ความเมตตาอารีอะไรก็ตาม ที่สังคมรักนับถือบุคคลนั้น นี้ก็อย่างหนึ่ง.

นี้คุณอย่าเข้าใจว่า มันจะเป็นอันเดียวกันเสีย, มีเกียรติ มีอำนาจวาสนา แต่ไม่มีใครรักก็มี มีแต่เกลียดหน้าหน้าก็มี, หรือว่ามีทรัพย์สมบัติมาก แต่ไม่มีชื่อเสียงเลยก็มี, มีชื่อเสียง มีอำนาจ แล้วไม่มีใครรักนับถือบูชาเลยก็มี. ฉะนั้น เราต้องแยกกัน เป็น ทรัพย์สมบัติอย่างหนึ่ง. เป็นเกียรติชื่อเสียง อย่างหนึ่ง, แล้วเป็นความรักนับถือของสังคม นี้ก็อย่างหนึ่ง. ถ้าได้มาหมดนี้ มันก็เรียกว่าเต็มสำหรับวิบาก คือผลของความประพฤติกระทำที่ถูกต้อง ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ.

เตี้ยนี้เต็มทีมาก จะทำให้พ่อแม่รักยังทำไม่ได้ มันเป็นลูกที่เลวเกินไป ยิ่งเป็นหนุ่มเป็นสาวแล้วก็ ยิ่งไม่สนใจในเรื่องนี้ ก็ไปหวังแต่เรื่องของกิเลส, อยาก

ให้คนที่เรารัก รักอะไรนั้น มันเป็นคนอยู่แต่อย่างนั้นแหละ ก็ระวังให้ดีเถอะ มันไม่ได้ เป็นสิ่งที่ถูกต้อง ก็ว่ามันไม่ได้ประกอบไปด้วยธรรม หรือตามกฎของธรรมชาตินัก, มัน เป็นเรื่องธรรมชาตินั้นแหละถูกต้องแล้ว แต่ว่ามันเรื่องฝ่ายกิเลส ฝ่ายที่ไม่น่าปรารถนา มัน กลายเป็นทำผิด.

ต้องรู้จักบังคับให้เป็นไปในทางที่ถูกต้อง ในชาตินี้ ในที่นี้ ในชีวิตนี้ ในกฎธรรมนี้ ให้ได้ทรัพย์สมบัติ ให้ได้เกียรติยศชื่อเสียง ให้ชนะน้ำใจของ สังคม มีความรักมีความนับถือ ก็ไม่ต้องพูดอะไรมากก็ได้ เพราะเข้าใจกันได้อเอง.

สัมปรายิกัตถะประโยชน์.

ที่วิปากที่สองที่เรียกว่า สัมปรายิกัตถะ, สัมปรายะ มันก็อื่นไปจากนี้ เลยหมดเลย, อย่างที่จะพูดธรรมทาสาณิกว่า เราเองก็ไม่เห็นว่าต่อตายแล้วเข้าโลงไปแล้ว ไปไหนก็ไม่รู้ อยู่อย่างไรเราก็ไม่ได้เห็น ที่จะพูดบัญญัติเอาอย่างนั้นอย่างนี้ มันก็ว่าไป ตามภาพเขียนฝาผนังโบสถ์มากกว่า. มันเป็นเรื่องของศีลธรรม, มีประโยชน์ที่จะ ส่งเสริมให้คนทำความดี, แต่ตัวก็มีได้มองเห็น เพื่อนบ้านสังคมก็มีได้มองเห็นว่า คนนั้นมันตายแล้วมันไปไหน ฉะนั้นจึงใช้คำว่า สัมปรายะ คืออื่นจากนี้ไปหมดเลย. นี้ ความหมายหนึ่งมันเป็นอย่างนี้.

นี้ผมอยาก สรุปความเสียใหม่ว่า ในเวลาที่มันถัด ถัดไปจากที่เรียกว่าทัน ควัน ถ้าเรามีการเกิดตัวกู—ของกูในครั้งนี้ ทำอะไรลงไป แล้วผลมันได้ทันในการเกิด หรือในกรณีแห่งตัวกู—ของกูกรณีนี้ นี้เรียกว่าได้ทันควันเป็นกฎธรรม แต่ถ้ามัน ไม่ได้ มันจะไปมีปฏิกริยาปรากฏออกมาเป็นผลได้ในการเกิดตัวกูครั้งที่ ๒ ที่ ๓, คือ กรณี

หลังๆ ไปนั้น. นี่ก็ไปศึกษาเรื่องตัวกู—ของกูว่า มันเกิดอย่างไร อย่างนี้ต้องจัดเป็นพวก สัมปรายะแล้ว โดยที่ไม่ต้องตายเข้าโลงไป. การกระทำในกรณีนี้ ไปแสดงผลในการกระทำกรณีอื่น ซึ่งเป็นเรื่องหลังออกไป นี่มันต่างกันว่า กระทำในกรณีนี้ ได้ผลทันควันในกรณีนี้.

ยกตัวอย่างง่ายๆ เช่นว่า ถ้าคุณเรียน ศึกษาในมหาวิทยาลัย ได้ความรู้ แล้วก็พอใจทันที, ที่ได้ความรู้ อย่างนี้ก็เรียกว่าทิวฐธรรมได้, แต่ได้ผลการเรียนการศึกษากการปฏิบัตินั้นจะได้ ต่อเมื่อเรียนจบแล้ว ออกไปประกอบอาชีพ นั้น มันคือสัมปรายะ ในโอกาสหรือในกรณี ถัดไปๆๆ.

พูดอย่างนี้เขาไม่เชื่อคอกว่าถูกต้อง โดยเฉพาะพวกที่เขาเรียนอภิธรรมกัน เขาไม่สอนกันอย่างนี้. ผมก็เลยเป็นคนแหวกแนว แต่เนื่องจากสังเกตเห็น จากพระบาลี จากพุทธภาษิตทั้งหลาย ทำให้เกิดความเข้าใจอย่างนี้ ว่าคำว่า สัมปรายะ นั้น จะหมายถึงอย่างที่ว่าตายไปแล้วเข้าโลงไปแล้ว นั่นก็ได้ ก็ถูกเหมือนกัน เป็นเรื่องทางศีลธรรม; แต่ถ้าทางปรมัตถ์ที่ละเอียดออกไปแล้ว มันคือ ในกรณีหลัง ในการเกิดของอาวัจชนะ หรือปฏิจสมุปบาทรอบหลังๆ ไปโน้น.

ก็เอาเป็นเสียว่า ในลักษณะที่เราเห็นไม่ได้, เราจะรู้สึกทันทีไม่ได้, เราเห็นทันทีไม่ได้ ต้องรอดต่อกายหลัง หรือคนอื่นทั้งหลายก็เห็นของเราไม่ได้ ถ้าอย่างนั้นก็เรียกว่าสัมปรายะดีกว่า เป็นความหมายที่ครอบคลุมได้หมด. ถ้าพูดอย่างที่เขาคูพูดกันนั้นก็ต้องนรกบ้าง สวรรค์บ้าง พรหมโลกบ้าง ต่อกตายแล้วถึงจะไ้รับกัน. แต่เดี๋ยวนีเรายังมีอยู่ว่า นรกที่นี้ พอร้อนใจทันทีก็เป็นนรก, ถ้าพอใจให้ตัวเองได้นับถือตัวเองได้ก็เป็นสวรรค์.

นี้ฝ่ายผิดฝ่ายนั้นมันก็มี นรก ร้อนใจ เดรัจฉาน ก็คือโง่ ลำบากอยู่ด้วย ความโง่, เปเรตคือหิว ทะเยอทะยาน มีความหวังมากเกินไป คนโดยมากก็เป็นเปเรตอยู่แทบทั้งนั้นแหละ, คือ หวังมากเกินไป ไม่ต้องหวังมีความเข้าใจถูกต้อง แล้วทำไปโดยความเข้าใจถูกต้อง อย่าไปหวังจนเป็นความหิวทางวิญญาณ มันจะเป็นเปเรต. คู่รักมัก จะหวังอะไรในคู่รักนัก ในลักษณะที่เป็นเปเรตกันอยู่ทั้งสองฝ่าย ก็ว่ามันหิวหรือมันหวังมากเกินไป. ที่นี้ อสุรกายคือความขลาด มีกลัวมีความระแวงอยู่ตลอดเวลา นี้อย่างนี้ที่นี้และเที่ยวนี. นรก เดรัจฉาน เปเรต อสุรกาย หรือ สวรรค์ ก็ตาม ก็เป็นสัมปรายะ ที่คนอื่นเขาเรียกว่าต่อตายแล้ว ก็ถูกแล้วก็ต่อตายในทางวิญญาณ แล้วมันก็มีอันนี้อยู่.

สำหรับผลในทางสัมปรายะนั้น จึงไม่ต้องเส็งต่อเข้าโลงแล้ว, คือในกรณีหลังๆ หรือความคิดรอบหลังๆ ก็เป็นสัมปรายะแล้ว. แต่ที่มันยิ่งไปกว่า ดีไปกว่า สูงไปกว่า เรื่องโลกๆ นั้นจะจัดเป็นสัมปรายะ ก็มันอื่นไปจากโลกธรรมดา, ในโลกธรรมดานี้หวังทรัพย์สมบัติ หวังเกียรติยศชื่อเสียง, หวังความรักของสังคม ใต้แล้วก็คืออย่างโลกนี้ แล้วมันมีอย่างอื่นที่ดีกว่านั้น ไกลกว่านั้น หรือตรงกันข้ามจากนั้น คือ ความสงบในทางจิต ในทางจิตใจ คนที่รำรวยด้วยลาภยศสรรเสริญหรือความรักนับถือของสังคมนั้น มันยังไม่มีจิตใจอันสงบ, มันต้องการผลอันอื่นอีกจากนั้น ผิดไปจากนั้น ความสงบแห่งจิตใจนั้นแหละ คือ สัมปรายะประโยชน์ ประโยชน์ที่เป็นสัมปรายะ คือ อื่นไปจากที่ชาวบ้านเขาปรารถนากันไป.

อย่าง พระพุทธเจ้าท่านสอนหรือเดือนอนาถบิณฑิกะเศรษฐี ว่าเป็นฆราวาส^๕ อย่าหวังแต่ว่าจะทำบุญให้ท่านบำรุงภิกษุสงฆ์เลย จงหวังที่จะมีปะวิเวกะ ปวิเวก ปวิเวกะบ้าง คือรู้จักทำจิตใจให้สงบ ให้ได้รับผลอันอื่น ที่ไกลไปจากจิตที่จะมัวทำบุญให้ท่านนี้อยู่.

ปวิเวกะ แปลว่า สงบสงัดอย่างเป็นเต็มที่, ถ้าทางกาย ก็เรามีร่างกาย ที่ไม่มีใครรบกวน ไม่มีลูกหลานรบกวน ไม่มีอะไรรบกวน แล้วเป็น วิเวกทางกาย, วิเวกทางจิต ก็ทำจิตให้ไม่รู้สึกต่อการรบกวนทางจิต เช่นนิรวิมล เป็นต้น. หรือ แม้ออกมาอยู่ในที่สงบสงัดได้วิเวกทางกายแล้ว ก็ทำสมาธิให้จิตมันหยุดนิ่งสงบเป็นการ พักผ่อนที่สุด, นี้ก็เรียกว่าเป็นวิเวกทางกายและทางจิต. อันนี้ผมถือว่า เป็นความหมาย ของคำ ว่าสัมปราชะ คือออกไปจากทิวศูธรรมที่มนุษย์ชาวบ้านปุถุชนทั่วไปเขารู้จักกันดี เพราะว่าสิ่งนี้ไม่เป็นที่รู้จัก กันเคยแก่ปุถุชนชาวบ้านธรรมดา สิ่งนี้เรียกว่าปวิเวกนี้. ฉะนั้นเอาอันนี้เป็นสัมปราชะ เรื่องมันจะดีกว่า ถูกกว่า หรือเร็วเข้า ในการที่จะได้รับ วิบาก ผลที่สูง ๆ ๆ ขึ้นไปตามลำดับ โดยเร็วที่สุด.

ปรมัตถะประโยชน์.

ที่นี้ วิบากที่สาม เขาเรียกว่า ปรมัตถะ ผลเป็นปรมัตถะ ประโยชน์สูงสุด อย่างยิ่ง คือ ประโยชน์ เป็นนิพพาน. นี่มันเห็นว่า สองอย่างข้างต้นเป็นเรื่องเวียนว่าย เวียนว่าย เกิด ๆ ตับ ๆ กันอยู่, ต้องการปรมัตถะ คือไม่แยแสกับผลเป็นทรัพย์สมบัติ เกียรติยศชื่อเสียงสังคมอะไรนั้น, แล้วก็ไม่ต้องการเพียงว่าจิตมันสงบ, วิเวกอย่างนี้เป็นครั้ง คราว. ต้องการอยู่เหนือหมด เหนือเกิด เหนือแก่ เหนือเจ็บ เหนือตาย, เหนือ อะไรไปหมด อย่างนี้เป็นปรมัตถะ เหนือเวลา เหนืออะไรไป เป็นอสังขตะ, ถ้าจะเรียก วิเวก เขาก็เรียกว่าอุปริวิเวก.

คำเหล่านี้อย่าให้ปนกัน ; ถ้ากายวิเวก จิตตวิเวก มันยังกลับไปกลับมา อยู่ สงบสงัดก็จริง แต่ว่ามันยังกลับไปมาอยู่ แต่ถ้ามันเป็น อุปริวิเวก มันหมดกิเลส สิ้นเชิง แล้วมันก็ไม่กลับไปกลับมา, นั่นเป็นปรมัตถประโยชน์ เหนือการเกิด

เหนือการตาย เหนือเวลา, เหนือกฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติ ในที่สุด. นี้เรียกว่ามันเหนือตนเหนือคนอื่น ถ้ามีตัวตน ก็มีตัวกู—ของกูอยู่ มันถึงสิ่งนี้ไม่ได้ มันต้องเหนือตน แล้วก็เหนือคนอื่น, คนอื่นก็รู้ไม่ได้; เหนือความเป็นตนเอง, เหนือความเป็นคนอื่น, นี้เป็นปรมัตตประโยชน์.

แล้วบรรดาวิปาก หรือผลที่จะได้จากการประพฤติที่ถูกต้อง ตามกฎเกณฑ์ของธรรมหรือธรรมชาติก็ตามนี้ นิยมแบ่งกันไว้เป็นสามชนิดสามชั้นอย่างนี้. คุณควรจะเข้าใจไว้ ถึงแม้ว่ายังทำไม่ได้ ก็รู้ว่ามันไม่มีอื่น ไม่มีแนวอื่นไปจากแนวนี้. เมื่อเราทำดีตามธรรมดาสามีญได้ เรียกว่าในทิวฐธรรม มันยังเหลือสำหรับใน สัมปรายะ คือดีไปจากธรรมตา เกินไปกว่าธรรมตา นี้ถ้าว่าดีขนาดนั้นก็มีแล้ว, มันก็ยังเบื่อก็กเล มันก็เตลิดไปเป็นเหนือดี เหนือดีเหนือชั่ว เหนือบุญเหนือบาป เหนือสุขเหนือทุกข์, เขามีหลักไว้อย่างนี้ นั่นเป็นนิพพาน.

ถ้าเตี้ยนี้เรายังต้องการดี หวังดีดีอยู่ในความดี ในความเอร็ดอร่อยทางกาย ค้ายเข้าไปนี้ ก็ทำไปซิ ไม่มีใครว่า, เพราะว่าเตี้ยนี้มันมีเสรีภาพ, แต่อย่าเข้าใจว่าดีเท่านั้นแล้วมันจะพอใจอยู่ได้จนตลอดชีวิต มันจะเกิดการเอือมระอาขึ้นมา ต้องการจะเลื่อนไปอีก. ถ้าว่าไม่มีความรู้ มันก็เลื่อนไปไม่ถูก. ฉะนั้นรู้ในเรื่องอย่างนี้ มันย่อมดีกว่าไม่รู้.

สำหรับผลอันสุดท้ายที่เรียกว่าปรมัตตะ คือโลกุตตระ ไม่ค่อยสนใจกัน, บางทีจะเกลียดที่จะฟังค้ายเข้าไป มันเป็นเรื่องในวัดในวาเกินไป, ไม่ใช่เรื่องของเราคนหนุ่มคนสาวที่ยังจะสนุกสนาน. เตี้ยก็ต้องไปนั่งน้ำตาเซ็ดหัวเข้าบ้าง ออกหัวบ้าง กลัดกลุ้มเป็นบ้า เป็นโรคประสาทบ้าง เพราะไม่สนใจสิ่งที่มีมันจะหยุดกิเลส, หรือว่าไฟอย่างนี้เสียได้ ฉะนั้น ผมว่าสนใจไว้ดีกว่า แม้ยังเป็นหนุ่มๆ นี้ มันมีทางออก ก็คือว่าหยุด

หรือว่าระงับความกลัดกลุ้มอย่างรุนแรง ที่อย่างอื่นมันช่วยไม่ได้ มีเงินก็ช่วยไม่ได้ เพื่อนก็ช่วยไม่ได้ หมอกก็ช่วยไม่ได้ แต่ธรรมะนี่ช่วยได้. ฉะนั้น จะรู้ไว้ก่อนก็เป็น การดี.

มีคำพูดที่อาจจะฟังแล้วตกใจ วิมุตติ—หลุดพ้นนี้ คุณก็ไม่ต้องการใช้ไหม? วิมุตติ—หลุดพ้นนี้ มันอยากจะอยู่กับสิ่งที่ตัวรัก หรือว่าตัวผูกพันอะไรกันอยู่นี้ ไม่ต้องการจะวิมุตติ—หลุดพ้น, พอฟังแล้วมันก็กลัว มันเข้าไปใจผิด, หรือว่าพูดว่า มันหลุด พ้นจากสิ่งที่มันย้ายเรา ทำไมจะไม่ดี. วิมุตติมันหมายความว่าอย่างนั้น อะไรที่ผูกพัน รัตรึง หุ้มห่อ ครอบงำ เสียบแทงเราอยู่นั้น ถ้าวิมุตติคือหลุดออกมาเสียได้จากสิ่ง เหล่านั้น มันไม่ดีหรือ? อย่าฟังไปในแง่ที่ว่ามันเป็นเรื่องผิดธรรมชาติธรรมดา ในชีวิต ประจำวัน เราก็ต้องการจะหลุดพ้น.

วิมุตติ—หลุดพ้น คือ เคลียดเกลียดไปเสียจากสิ่งที่มันรบกวน ย้าย ทำ อันตราย จนกว่าจะถึงที่สุด, ถึงที่สุดมัน หลุดพ้นไปจากตัวกู—ของกู ตัวกู—ของกูไม่ เกิดในจิตใจต่อไป. นี้เรียกว่า วิมุตติแท้จริง. ถ้าเดี่ยวเกิดตัวกูเรื่องนั้น เดี่ยวเกิดตัวกู เรื่องนี้ เกิดของกูเรื่องโน้น วันหนึ่งไม่รู้ก็ร้อยครั้ง นี่ก็เรียกว่า มัน จมอยู่ในความผูกพัน ในวิภวภูตสงสาร ไม่สนุกเลย.

บาลีว่า—วินาชาติ—ว่าชาติสิ้นแล้ว คือการเกิดแห่งตัวกูมันสิ้นแล้ว จะโดยเนื้อ หนังร่างกายโดยจิตใจมัน ก็สิ้นแล้ว วุสิตฺ พุทฺทมจฺริยํ—การประพฤติที่ดีที่สุด เราประพฤติ แล้ว. พุทฺทมจฺริยํ แปลว่าประพฤติที่ประเสริฐที่สุดไม่มีอะไรสูงกว่านี้ วุสิตฺ เราประพฤติ แล้วเสร็จแล้ว, กตฺ กรรมยํ—สิ่งที่จะต้องทำนี้ทำเสร็จแล้ว บรรดาสิ่งทั้งหลายที่มนุษย์จะพึง กระทำ หรือต้องกระทำก็ตาม ทำเสร็จหมดแล้ว อิทฺสฺสฺสฺ นาปรายะ—อะไรที่จะต้องทำ เพื่อที่ดีที่สุดนั้นไม่มีอีกต่อไป น่าพอใจ ลองถึกดู มันน่าชื่นใจ มันน่าพอใจไหม?

นี่คนที่ไปไต่จนถึงนั่น มันอยู่เหนือความตาย เหนือปัญหา เหนืออะไรทุกอย่าง แต่เมื่อฟังไม่เข้าใจแล้วมันก็ไม่รู้เรื่อง, แล้วฟังผิดว่าเป็นของที่น่าเกลียด น่ากลัว น่าสงสัยอะไรไปหมด, เป็นเรื่องครึคระไปหมด เมื่อไปถึงจุดสูงสุดของสิ่งที่เรียกว่า ผลที่ฟังจะได้รับนี่ก็มีบาลีว่าอย่างนี้ ว่าหลุดพ้นออกไปแล้ว ชาติความเกิดสิ้นแล้ว, หน้าที่หรือพรหมจรรย์ที่จะต้องประพฤติต้องกระทำ ทำเสร็จหมดแล้ว, ไม่มีอะไรเหลือที่จะต้องทำเพื่อความสูงสุดอย่างนั้นอีก คือทำเสร็จแล้ว, ก็อยู่เหนือวิตกกังวล เหนือปัญหาทั้งหลาย. คนอย่างนั้นมันตายอย่างผู้มีความชนะธรรมชาติ ชนะอะไรหมด.

วินาชาติ—ชาติสิ้นแล้ว หรือบางทีก็พูดว่า อยมณฑิมา ชาติ—ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย, ไม่ใช่ว่าเข้าโลงเป็นครั้งสุดท้าย ว่าตัวกู เกิดตัวกูเป็นครั้งสุดท้าย ต่อไปนี้ตัวกูไม่เกิดอีก แล้วนี่ก็เรียกว่าชาติสุดท้ายแล้วที่ทีกว่า ที่จะไปเกิดว่า ตายเข้าโลงเสร็จแล้วที่นี้ไม่มาเกิดอีก นั่นมันว่าเขาเอง หรือเป็นภาคคะเน. ถ้าชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายจริง ก็หมายความว่า กิเลสที่จะให้เกิดความคิดว่าตัวเราๆ ไม่มีอีกแล้วหมดกันแล้ว, แม้ว่าร่างกายนี้ยังไม่ตาย แต่ว่าชาตินี้จะไม่มีอีกแล้ว ตัวกูไม่มีอีกแล้ว ใช้คำว่า นตฺถิทานิ ปุณฺปุโร—การเกิดใหม่มิได้มีอีกแล้วในเวลา. นี่ประโยชน์ หรือจะเรียกว่าผลประโยชน์ หรือเรียกว่าอานิสงส์ หรือจะเรียกว่าวิบาก คือผลที่ตีมันมีอยู่อย่างนี้ มีอยู่เป็นสามอย่าง.

ผลต่างระหว่างวิบากกับปฏิภิกิริยา.

ที่นี้มันมีเรื่องที่ควรจะทราบ โดยวิธีเปรียบเทียบให้เข้าใจยิ่งขึ้นไปก็ได้ จะเรียกว่าเป็นเรื่องเบ็ดเตล็ดก็ได้ แต่ว่ามันก็มีประโยชน์ ช่วยให้รู้เรื่องที่สำคัญ. เราจะต้องรู้ว่า มันต่างกันอย่างไรบ้าง ในระหว่างวิบากหรือผลนั้น มันสองชนิดอยู่ คือการกระทำที่เรียกว่า กิริยานั้น, ถ้ามันเป็นของ สิ่งที่เราชีวิตไว้ความรู้สึกไว้เจตนา

อย่างนี้เขาเรียกว่า กิริยา แม้ว่ามนุษย์เราคนเราเนี่ย บางทีก็ทำสิ่งใดลงไป โดยไม่มีเจตนา อย่างนี้ก็เป็นกิริยา น้ผลมันก็ไปอีกอย่างหนึ่ง, ถ้าทำไปโดยมีความรู้สึกโดยมีเจตนา น้เขาก็เรียกว่า การกระทำความกรรม, ไม่เรียกว่ากิริยา. ถ้ากระทำชนิดมีเจตนา ก็เรียกว่า กรรม มันก็ผลกรรมเกิดขึ้น ถ้าไร้เจตนา จะเป็นต้นไม้หรือสัตว์เดรัจฉานทำหรือว่าคนทำก็ตาม ถ้ามันไร้เจตนาที่จะทำ ก็เรียกว่ากิริยา ผลก็เป็นปฏิกิริยาเท่านั้น, แต่คนมักจะโง่ ไปเอาปฏิกิริยามาเป็นผลกรรมบ่อยๆ พุทกัณยุง ปนกันยุงไปหมด.

หน้าที่ที่จะต้องทำตามธรรมชาติ น้ มันก็มีอยู่สองฝ่าย : หน้าที่ทำตามธรรมชาติที่ธรรมชาติมันทำของมันเองก็มี, แต่ที่มนุษย์มีเจตนาความรู้สึกไปทำเข้า น้ก็มี เช่นว่าความคิดนึกรู้สึกที่จะต้องเป็นไป โดยไม่มีใครเจตนา น้ ก็มีอยู่ในชีวิตเรา เช่น ตาเห็นรูปเกิดจักขุวิญญาณ เกิดผัสสะ เกิดเวทนา โดยไม่มีเจตนาอย่างน้ก็มี. แต่ถ้าในกรณีที่เราต้องการมีความรู้สึกมีเจตนา, เช่นอยากจะได้อะไร เราก็ลงมือทำเพื่อจะได้สิ่งนั้น เช่น การศึกษาเล่าเรียนอะไร น้ น้อยัน้ทำไปด้วยเจตนา และก็มีผลไปอีกแบบหนึ่ง. เรื่องนี้ลึกมากไว้พุกกันวันหลังดีกว่า. เอาแต่ว่าถ้าว่ามีเจตนา ก็เรียกว่า กรรม แล้วก็ได้รับวิบาก คือผลกรรม, ถ้าไร้เจตนา มัน ก็เป็นกิริยา วิบากของมัน ก็ไม่เรียกว่า ผลกรรมก็เรียกว่าปฏิกิริยา. อย่าเอาไปปนกัน ความแตกต่างระหว่างของสองสิ่งนี้.

น้เราก็จะเข้าใจการกระทำที่มันต่างกันระหว่างสัตว์กับมนุษย์, สัตว์มันมีความรู้สึกน้อยมากต่ำมาก คือใจมันยังไม่สูงเหมือนมนุษย์, มนุษย์มีใจสูงจึงได้เรียกว่ามนุษย์ แล้วมนุษย์ก็รู้สึกผิดชอบชั่วดี ฉะนั้นเจตนามันก็มีต่างกัน หรือว่าถึงกับมีหรือไม่มี. เช่นว่าแมวมันมีการจับหนูกินอย่างนี้ มันไม่มีเจตนาจะทำบาป เพราะฉะนั้นมันไม่ใช่กรรมที่ว่าแมวจะต้องรับผลกรรม ในรูปของผลกรรม, เพราะแมวไม่ได้มีเจตนาจะทำบาป เจตนาจะกินอาหารเท่านั้น. แต่ว่า มนุษย์มันมีความรู้สึกผิดชอบ

ชีวิต รู้กฎเกณฑ์ของศีลธรรม รู้อะไรต่างๆ แล้ว ไปฆ่าสัตว์ เข้าอย่างนี้ มันบาป ได้ รับผิดชอบต่อบาป เพราะมีเจตนา มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี; แม้แต่จะฆ่าหนูให้ตายสัก ตัวหนึ่ง มันก็ผิดจากที่แมวมันจะกัดหนูกิน ถ้าไม่เข้าใจเรื่องนั้น ก็จะปนกันยุ่ง. แล้ว จะให้แมวได้รับวิปាកกรรมอย่างเดียวกับคนนี้ มันเป็นเรื่องบ๊อบที่สุก, แล้วก็กำลัง สอนกันอยู่อย่างนั้นด้วย. คุณ จะต้องศึกษากันต่อไปว่า มันมีความต่างกันอยู่ระหว่าง กิริยากับกรรม. ถ้าแมวจับหนูกินเป็นกิริยา, ถ้าคนฆ่าหนูด้วยเจตนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่าเป็นการกระทำความผิด. นี่หน้าที่หรือผลที่ได้รับจากการทำหน้าที่ มันย่อมต่างกัน อยู่เป็นอย่างนี้.

ที่นี้เพื่อจะแก้ปัญหาคำถามต่างๆ ในโลกนี้ เขาก็ยังบัญญัติเจตนาที่มันต่างกันเป็น หลายๆ ชั้น หลายๆ เจตนา ยกเว้นให้ก็มี; เช่นว่าชาวนาจะทำนา มันก็รู้ว่าทำ เชียดตาย กบตาย ปูตาย มันไม่ต้องเป็นบาปเพราะการฆ่าสัตว์นั้น, เพราะเขาเจตนาจะ ทำนา ไม่ใช่เจตนาจะฆ่าสัตว์, หรือว่าทหารที่ตีจะทำไปเพื่อพิทักษ์รักษาความยุติธรรมใน โลกนี้ ไม่ได้มีเจตนาจะฆ่าคน, หรือว่าผู้พิพากษาจะพิพากษาโทษประหารชีวิต, หรือว่า เพชฌฆาตผู้ทำตามหน้าที่อย่างนี้ ไม่มีเจตนาจะฆ่าคน, อย่าดูว่าให้มันเหมือนกันไปหมด เพราะว่าผู้ลงโทษประหารชีวิตผู้อื่น ยิงเขาตาย, กับ โจรที่ไปปล้นยิงเขาตาย นี่มันไม่ เหมือนกัน มันต่างกันมากด้วย.

นี้รู้จักเปรียบเทียบอย่างนี้ก่อน เพราะว่ามันไม่มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี หรือ ว่ามันมีการศึกษา ไม่มีการศึกษา. หรือว่าคนมีหน้าที่การงานต่างกัน, ถ้าเป็นพระ ไปทำอย่างนั้นไม่ได้ มันผิดไปหมดแล้ว. แต่ว่าถ้าเป็นชาวนา เป็นทหาร เป็นผู้พิพากษา เป็นเพชฌฆาต เป็นอะไรก็ทำไปตามหน้าที่ และก็โดยเจตนาอย่างอื่น ไม่ใช่ เจตนาจะทำบาป ถ้าเข้าใจเรื่องก็จะไม่มีข้อขัดแย้งกันให้มันยุ่ง ด้วยเรื่องที่เกี่ยวข้องกันอยู่.

ที่^๕ ความแตกต่างกันระหว่างผลกรรมอันแท้จริง กับสิ่งที่^๕เป็นเพียงผลพลอยได้, เช่น เราทำดีก็ดีจริง มันดีเสร็จแล้วตั้งแต่เมื่อทำ, ทำชั่วก็ชั่วจริง, ชั่วเสร็จแล้วตั้งแต่เมื่อทำ. นี่ผลพลอยได้นั้นมันหลอกลวง เช่น จะได้เงินหรือไม่ได้เงิน จะได้ชื่อเสียงหรือไม่ได้ชื่อเสียง, นั้นมันไม่แน่ ส่วนนั้นมันคือผลพลอยได้. แต่ผลกรรมอันแท้จริงได้เสร็จแล้ว ตั้งแต่ในการกระทำหรือขณะจิตต่อจากการกระทำ หรือขณะจิตอย่างมากก็ต่อมาก็สัก ๒-๓ ขณะจิต หรือแม้ว่าจะได้ในการเกิดแห่งตัวกูครั้งต่อมา มันก็ได้แล้ว ได้แน่นอนแล้ว ยุติธรรมแล้ว. นี่ต่อมาจะได้เงินหรือไม่, จะได้ชื่อเสียงหรือไม่, จะรวยหรือไม่อะไรนี้, มันต่างหาก อันนี้ไม่ใช่ผลกรรมโดยตรง มันเป็นเรื่องผลพลอยได้.

อย่าเอาไปปนกันมันจะยุ่ง, เทียบก็จะสงสัยว่า คนนี้ทำแต่ความดีทำไมยากจน, คนนั้นโกงมหาศาลแล้วทำไมรวย, ก็มีชื่อเสียงอย่าไปปนกันอย่างนั้น. ผลกรรมอันแท้จริง กับผลพลอยได้ที่ปรากฏทางสังคมนั้น มันคนละอย่าง, เรา^๕รู้ความจริงแตกต่างกันระหว่างของสองสิ่งนี้ก็ไม่หลง.

วิบากกรรม^๕นั้นมันก็มีอยู่เป็นหลายชั้น มันแล้วแต่การทำความกรรม, ปุ่ชุน^๕ทำความกรรม นั้นมันก็อย่างหนึ่ง มีผลอย่างหนึ่ง, พระอริยเจ้าที่ยังเป็นเสขะบุคคล^๕ทำความกรรมนี้ก็อย่างหนึ่ง, ถ้าเป็นพระอรหันต์เป็นพระอเสขะแล้ว มันก็ไม่มีกรรม^๕ไม่มีการทำความกรรม มันเป็นกิริยา เป็นการกระทำที่เป็นกิริยา นั้นมันก็อีกอย่างหนึ่ง. เทียบจะเห็นว่าทำเหมือน ๆ กันแล้วทำไมไม่ได้รับผลอย่างเดียวกัน ปุ่ชุน^๕ทำก็ไปอย่างหนึ่ง, ปุ่ชุน^๕แล้ว ปุ่ชุน^๕ที่ทำมันก็ยังต่างกัน แม้จะทำเหมือนกันทำรูปร่างเดียวกัน พระอริยเจ้าก็ไปอีกอย่างหนึ่ง, พระอริยเจ้าสูงสุดก็^๕ไม่เป็นกรรม อยู่เหนือกรรม, นี้ก็^๕ต้องรู้ไว้.

แล้วหน้าที่เหล่านี้เป็นเรื่องไร้สำนึกก็มี เป็นเรื่องเต็มสำนึกก็มี. เคี้ยว^๕เรา
พูดถึงเต็มสำนึก เรา^๕รู้เรื่อง^๕นี้ เราเจตนาจะทำ เพื่อจะเกิดผลตามที่เราต้องการ.
เราทำหน้าที่โดยเจตนา ต่อเมื่อเกิดขึ้นตรงตามเจตนา, ถ้าทำถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาติ
หรือธรรมชาตินั้นทำของมันเองก็ได้, เช่น ต้องหายใจ ต้องกิน ต้องอาบ ต้องถ่าย ต้อง
อะไรนี้ทำไปได้โดยไร้สำนึกก็ยังได้, หรือข้างในที่ธรรมชาตินั้นทำมันเอง โดยไร้สำนึกแท้ๆ
ที่เราไม่ต้องรู้สึก เช่นการสูบฉีดของโลหิต การไหลเวียนของโลหิต การหายใจก็ตาม มัน
เป็นไป^๕ได้ เป็นการทำหน้าที่โดยธรรมชาตินั้นเอง มันก็ไร้สำนึก. เคี้ยว^๕นี้เรามาพูดถึง
หน้าที่เต็มสำนึก คือรู้สึกคิดนึกและเจตนาจะทำ นึกมีการทำ เพราะมันต้องทำ ไม่
ทำมันทนอยู่ไม่ได้.

นี้มาถึงอันที่สี่ ที่เรียกว่าวิปាកธรรม มันก็เกิดผลขึ้นมา ผลตาม
ธรรมชาติ เมื่อถูกต้องตามธรรมชาติ มันก็รอดชีวิตอยู่^๕ได้ โดยไร้สำนึก หรือโดย
ความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่มากออกไปกว่านั้น เราก็ต้องมีสำนึกหรือเจตนาที่จะทำ
มันก็ได้รับผลตามเจตนา^๕นั้น, เช่น เราอยากจะได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้^๕อย่างนี้
ถ้าปล่อยให้มันเป็นไปโดยไร้สำนึกทำไม่ได้, ต้องทำ ต้องอุทิศส่ำห่าเรียน เป็นอันว่า
ทนลำบาก เพื่อให้เข้าถึงสิ่งนี้ นี่คือสิ่งที่ผมจะต้องขอทบทวนอยู่เสมอ ก่อนที่จะบรรยาย
หัวข้อใดหัวข้อหนึ่ง คิดต่อกันไป.

[เริ่มการบรรยายครั้งนี้.]

ที่วันนี้ เราจะพูดกันถึงสิ่งที่เรียกว่า วิปាកธรรม คือมาถึง เรื่องของผล
ที่จะได้รับ ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ, เกิดจากการปฏิบัติหน้าที่ตามกฎเกณฑ์ตาม
ธรรมชาติ หลังจากที่เรารู้จักกฎของธรรมชาติอันเฉียบขาดนั้นแล้ว ซึ่งมันมีอำนาจ
ครอบงำธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวงอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือสิ่งที่เรียกว่าคนที่มีปัญหา.

วิปាកธรรมมีได้ทั้งฝ่ายผิดฝ่ายถูก.

สำหรับวิปាកธรรมหรือผลที่ได้รับ จะพูดไปตามหลักของพุทธศาสนา ก็คือ มันมีเจตนากระทำและก็ได้รับผลของการกระทำ ก็เลยแยกออกเป็นว่า ทำผิดหรือทำถูก, ทำผิดก็จะได้รับผลที่ไม่พึงปรารถนา หรือว่าทำถูกก็ได้รับผลที่พึงปรารถนา มันอยู่ที่ว่าทำผิดหรือทำถูก ปฏิบัติผิดหรือปฏิบัติถูก ตามกฎเกณฑ์นั้น ๆ.

ถ้าเราทำถูก มันก็ได้ผลถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ, ไม่ใช่เราจะบังคับให้มันนอกเหนือกฎเกณฑ์ของธรรมชาติไปได้ แต่ให้มันตรงตามที่เราประสงค์. นี้เราอาจจะทำให้ตรงตามที่เราประสงค์ได้ โดยเราใช้กฎของธรรมชาติ ที่เราแก้ไขมันไปได้ให้มันถูกต้อง. นี่ก็คือคำที่ผมเคยบอกเล่ามาหลายครั้งหลายหนแล้วว่า คำว่าธรรมชาตินี้ทำยุ่งพอมุกกับพวกฝรั่งมันไปอีกอย่างหนึ่ง จนเขาคุยโวว่าเขาบังคับธรรมชาติได้เป็นต้น.

นี่หน้าหัวเราะ คำว่า ธรรมชาติในความหมายในพุทธศาสนานี้ มันเป็นสิ่งที่ จะไปบังคับมันไม่ได้ มันเป็นกฎที่ตายตัวของมันเอง ที่เราก็ต้องทำให้มันเข้ารูปกันกับกฎนั้น ๆ. แล้วเราก็ได้ผลตามที่เราต้องการได้, แต่เราจะเปลี่ยนกฎธรรมชาตินั้นไม่ได้ หรือว่าเราจะบังคับมันให้เป็นไปตามความต้องการของเรา ไม่เป็นไปตามกฎของมันนั้นไม่ได้, แต่เรามีทางชนะมันได้ โดยทำให้มันถูกต้องเรื่องของมัน แล้วก็ได้รับผลตามที่เราต้องการ, นี้เรียกว่า ทำถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ ได้ผลจากธรรมชาติตามที่เราประสงค์, เราจะต้องการอะไร ต้องการวัตถุสิ่งของ หรือว่าแม้ที่สุดแต่ว่าต้องการเกียรติยศชื่อเสียง หรือแม้จะต้องการสังคมที่จะรวมกันรักเรา, นี้เราก็ทำได้ ถ้าเราทำถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ; นี้เรียกว่าในแง่ศีลธรรม ได้ผลไปตามธรรมดาสามัญ เพราะว่ามันถูกต้อง.

ที่นั่นผลอีกชนิดหนึ่ง. อันที่สอง ที่มันสูงขึ้นไปในแง่ของปรมาัตถธรรม
นี่เราอาจจะถึงกับ ชนะธรรมชาติได้ หรือว่าเราอาจจะอยู่เหนืออิทธิพลของธรรมชาติ
ก็ได้. เราต้องมีการอบรมจิตใจชนิดหนึ่ง ตามหลักของศาสนา จะมีจิตใจที่พ้นหรืออยู่
เหนือกฎเกณฑ์นั้น หรือว่าเหนืออิทธิพลที่กฎเกณฑ์นั้นมันจะทำอะไรเราได้. คือไม่
เห็นเป็นความทุกข์ ไม่รู้สึกว่าเป็นความทุกข์ของเรา. อย่างนี้เป็นต้น อย่างนี้.
มันเหนือความบีบคั้นของธรรมชาติ แม้แต่ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย
ก็มิได้เป็นปัญหาแก่เรา ถ้าเราเป็นคนธรรมดา สิ่งเหล่านี้มันเป็นปัญหาหมด แล้ว
ครอบงำเราบีบคั้นเรา.

สรุปผลของการทำถูก ว่าเราได้สิ่งที่เราอยากจะได้หรือต้องการจะได้
ที่มันถูกต้องควรจะได้ด้วย, หรือว่าเราอาจจะไปไกลกว่านั้น ก็จะทำให้อยู่เหนือความต้องการ
สิ่งใด ๆ เสียทีเดียวก็ได้ ก็เรียกว่า โลกุตตรธรรม ไว้พูดกันวันอื่น.

เอาที่นี้ ถ้าเราทำผิด เกิดอะไรขึ้นก็พอจะหายเองได้ หายถูกเองได้ แต่
ผมกลัวว่า มันจะรู้จักแต่รายละเอียดปลีกย่อย ก็อยากจะบอกให้เป็นคำสั่งเป็นหัวข้อ
สำคัญหรือว่าจำง่าย ๆ ว่า ถ้าเราทำผิด มันมีความเดือดร้อน ยุ่งยาก ลำบาก ไม่ได้สิ่งที่
เราต้องการนั้นอย่างหนึ่งละ.

หรือว่า เราจะต้องตาย คุณจำคำว่าตายไว้ให้ดี ตายบางคำก็ไม่ต้องใส่
Inverted comma, แล้ว ตายบางคำต้องใส่ *Inverted comma*, คือ มันยังตายทั้งที่เดินได้
อยู่นี้ พูดได้กินได้นอนได้, แต่มันมีสภาพอย่างที่เราเรียกว่าตาย คือ มันมีตายทางกายและตาย
ทางวิญญาณ ทาง *physical*, และ *spiritual* แล้วตายทางกายใส่โลงเอาไปฝังเสีย ทำผิด ถูก
ฆ่าตาย ถูกยิงตาย เจ็บป่วยตายนี้ มันตายทางร่างกาย.

แต่ตายทางวิญญาณ ทาง *spiritual* นั้นมันไม่ตายอย่างนั้น คือ มันตาย เพราะมันไม่มีอะไรดี ไม่มีค่าของมนุษย์เหลืออยู่ อย่างนี้ก็เรียกว่า มนุษย์นั้นตายแล้วเหมือนกัน. เป็นคนประมาท แล้วก็เป็นคนทำผิด จนไม่มีอะไรที่จะเรียกได้ว่า มีค่าของความเป็นมนุษย์ เหลืออยู่ในบุคคลนั้น หรือแม้ไม่ถึงขนาดนั้น. ถ้าเรามีมาตรการที่วางไว้ว่า มันต้องมีสิ่งที่มนุษย์ควรจะมี หรือที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะมี ถ้าใครไม่มี ก็เรียกว่า ตาย เพราะฉะนั้นหนุ่มสาวที่มัวหัวเราะว่าเริงอวดดีทะเลงอยู่ เป็นคนตายอยู่แล้วก็ได้ โหมหาวิทยาลัยก็ได้ มันไม่มีความรู้ถึงเรื่องนี้ แล้วก็มีแต่ความประมาทอยู่อย่างเต็มที่. พระพุทธเจ้าท่านเรียกว่า *เย เต ปมตฺตา ยถามตฺตา คนเหล่าใดเป็นคนประมาทแล้ว คนเหล่านั้นตายแล้ว.*

นี่ถ้าทำผิด ผิดจากกฎของธรรมชาติ มันก็มีผลเป็นอย่างนี้ คือไม่ได้สิ่งที่คนประสงค์จะได้ตามธรรมดาสามัญนี้ด้วย แล้วยิ่งไปกว่านั้นก็คือตาย อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งสองอย่าง คือตายทั้งทางกายและตายทั้งทางจิตใจทางวิญญาณ โดยมากมันก็ตายอยู่ในทางจิต ทางวิญญาณ, ยังโชคดีหน่อยที่ว่าตายเสียเดี๋ยวนี้ มันเกิดได้อีก มันกลับเป็นได้อีก, ในวันหนึ่ง ๆ มันตายหลาย ๆ ครั้ง เกิดหลาย ๆ ครั้งก็ได้ ฉะนั้นจึงมีทางแก้ตัวนี้เรื่องของการตายทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณ.

ทีนี้เราก็ทำให้ถูกเสียใหม่ ฉะนั้นเรื่องวิบากในฝ่ายความผิดนี้ ไม่ต้องพูดก็ได้ อาจจะเรียกว่านรกก็เรียกไป, อาจจะเรียกว่าอะไรก็เรียกได้ มันเป็นความทุกข์ แล้วก็ทำให้เสียใหม่ให้ถูกได้ ฉะนั้นเราพูดถึงความถูกต้องไปดีกว่า, แล้วมันก็บอกความผิดพร้อมกันไปในวันนั้นแหละ, ฉะนั้นเราจะพูดเรื่อง วิบาก ที่จะได้รับ ขึ้นไป ในทางฝ่ายที่พึงปรารถนา.

เมื่อพูดถึงผลที่จะได้รับ โดยหลักใหญ่ๆ ตามที่นิยมพูดกันอยู่ แม้จะไม่มีในพระพุทธรูปโดยตรง ก็ใช้เป็นหลักสำหรับศึกษาเล่าเรียนที่ยอมรับกันแล้ว ว่าผลในทิวฏฐธรรม อย่างหนึ่ง ผลในสัมปรายะ นั้นอย่างหนึ่ง, แล้วผลเป็นปรมัตถะนี้ อย่างหนึ่ง, คำเหล่านี้แปลกหูไม่ชวนจำ แต่ว่ามีประโยชน์.

ทิวฏฐธัมมิกัตถะประโยชน์.

ชนิดหนึ่งเรียกว่า ทิวฏฐธัมมิกัตถะ คือประโยชน์ที่ได้รับในทิวฏฐธรรม ทิวฏฐธรรม แปลว่า ธรรมหรือสิ่งหรือสภาพ อันสัตว์นั้นเห็นแล้ว, อันสัตว์นั้น ๆ เห็นแล้ว เขาก็สมมติว่าในชาตินี้ ในชาติปัจจุบันที่เราเห็น ๆ กันอยู่นี้ เรียกว่าทิวฏฐธรรม. อย่างนี้ก็ได้อีก แต่ความหมายมันยิ่งไปกว่านั้น ซึ่งผมได้สังเกตดูให้คิดแล้ว มันคือว่าผลที่ทันควัน, ทันกับการกระทำนั้น. นี่ถ้าเรามีการเกิดตายอย่างในภาษาวิญญูณ วันละหลายครั้งหลายหนนี้, ผลมันเกิดในขณะที่มันกระทำ มีการเกิดในครั้งนั้น ๆ ทันควันไปเลย. เรียกว่าทิวฏฐธรรม. ถ้าเมื่อเกิดในระยะหลัง คราวหลังมีการเกิดครั้งหลัง ก็เรียกว่าสัมปรายะได้ แค่นั้นเป็นภาษาปรมัตถ์มากเกินไป ไม่ค่อยมีใครสนใจ เขาสนใจภาษาชาวบ้าน ภาษาโลก ๆ ว่าก่อนแต่จะเข้าโลงแล้วก็เรียกว่า ทิวฏฐธรรมในชาตินี้. แต่หลังจากเข้าโลงไปแล้วเรียกว่า สัมปรายะ เมื่อไรที่ไหนก็ไม่มีใครรู้ ได้แต่พูดกัน แต่ก็ควรดีว่า มันมีอยู่ เพื่อที่จะได้ทำความดี สำหรับคนที่ยังอยู่ในโลก.

คำว่าทิวฏฐธรรม หมายถึง ในธรรมอันสัตว์เห็นแล้ว, เราจะขยายออกไปถึงว่า ที่คนทั่วไปก็เห็นได้ด้วย คือสัตว์เห็นแล้ว สิ่งหรือสภาวะหรืออะไรก็ตาม อันสัตว์เห็นแล้ว อันบุคคลนั้นก็เห็นด้วย, คนทั้งหลายรอบ ๆ เราก็เห็นได้ด้วย ถ้าไปเทียบ

กับที่สัตว์นั้น ก็ไม่ได้เห็นเดี๋ยวนี้ เพราะมันต่อเข้าโงงแล้วจึงจะเห็น นกก็ไม่ได้เห็น, สัตว์นั้นก็ไม่ได้เห็นด้วย แล้วคนทั้งหลายเพื่อนบ้านเราก็ไม่ได้เห็นด้วย ว่าเราจะไปที่ไหน.

ที่ว่าสัตว์ทั้งหลายเห็นได้, สัตว์ทั้งหลายเห็นไม่ได้ คือ มันรู้สึกอยู่กับจิตของบุคคลนั้น, คนนั้นเห็นได้ ถ้ามันแสดงออกมา คนข้างนอกก็เห็นได้ แล้วมันก็มีส่วนที่เห็นได้ แต่บุคคลนั้น คนอื่นพลอยเห็นด้วยไม่ได้.

ที่สัตว์นั้นเห็นได้ และ คนอื่นเห็นได้ ที่เรียกว่าใน ทิฏฐธรรมนี้ เขาเรียกว่าประโยชน์ชนิดหนึ่ง หรือวิบากพวกหนึ่งประเภทหนึ่ง. ถ้าว่านี่จริง, จริงในโลกนี้ ในชาตินี้ มันคือผลทางวัตถุ ที่จะเกิดความรู้สึกแก่เนื้อแก่หนังแก่ร่างกาย. นี้เรียกว่า ผลในทิฏฐธรรมนี้ หรืออย่างทิฏฐธรรมนี้ ระบุเป็นเรื่องสามเรื่อง คือเรื่อง ทรัพย์สมบัติ, ลามสักการะ อะไรนี่เรื่องหนึ่ง, แล้วเป็น เกียรติยศชื่อเสียงที่เป็นนามธรรมนี้พวกหนึ่ง, แล้วก็ความรัก ที่ได้มาจากคนรอบค้ำหรือสังคม ความเมตตาอารีอะไรก็ตาม ที่สังคมรักนับถือบุคคลนั้น นี้ก็อย่างหนึ่ง.

นี่คุณอย่าเข้าใจว่า มันจะเป็นอันเดียวกันเสีย, มีเกียรติ มีอำนาจวาสนา แต่ไม่มีใครรักก็มี มีแต่เกลียดน่าหน้าก็มี, หรือว่ามีทรัพย์สมบัติมาก แต่ไม่มีชื่อเสียงเลยก็มี, มีชื่อเสียง มีอำนาจ แล้วไม่มีใครรักนับถือบูชาเลยก็มี. ฉะนั้น เราต้องแยกกัน เป็นทรัพย์สมบัตินี้อย่างหนึ่ง. เป็นเกียรติชื่อเสียงนี้อย่างหนึ่ง, แล้วเป็นความรักนับถือของสังคม นี้ก็อย่างหนึ่ง. ถ้าได้มาหมดนี้ มันก็เรียกว่าเต็มสำหรับวิบาก คือผลของความประพฤติกระทำที่ถูกต้อง ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ.

เดี๋ยวนี้ เต็มที่มาก จะทำให้พ่อแม่รักยังทำไม่ได้ มัน เป็นลูกที่เลวเกินไป ยิ่งเป็นหนุ่มเป็นสาวแล้วก็ ยิ่งไม่สนใจในเรื่องนี้ ก็ไปหวังแต่เรื่องของกิเลส, อยาก

ให้คนที่เรารัก รักอะไรนั้น มัวเป็นกันอยู่แต่อย่างนั้นแหละ ก็ระวังให้ดีเถอะ มันไม่ได้ เป็นสิ่งที่ถูกต้อง ก็มันไม่ได้ประกอบไปด้วยธรรม หรือตามกฎของธรรมชาตินัก, มัน เป็นเรื่องธรรมชาตินั้นแหละถูกแล้ว แต่มันเป็นเรื่องฝ่ายกิเลส ฝ่ายที่ไม่น่าปรารถนา มัน กลายเป็นทำผิด.

ต้องรู้จักบังคับให้เป็นไปในทางที่ถูกต้อง ในชาตินี้ ในที่นี้ ในชีวิตนี้ ในภพธรรมนี้ ให้ได้ทรัพย์สมบัติ ให้ได้เกียรติยศชื่อเสียง ให้ชนะน้ำใจของ สังคม มีความรักมีความนับถือ ก็ไม่ต้องพูดอะไรมากก็ได้ เพราะเข้าใจกันได้เอง.

สัมปรายิกัตถะประโยชน์.

ที่นี้วิปากที่สองที่เรียกว่า สัมปรายิกัตถะ, สัมปรายะ มันก็อันไปจากนี้ เลยมกเลย, อย่างที่จะพูดธรรมดาสามัญก็ว่า เราเองก็ไม่เห็นว่าต่อตายแล้วเข้าโลงไปแล้ว ไปไหนก็ไม่รู้ อยู่อย่างไรเราก็ไม่ได้เห็น ที่จะพูดบัญญัติเอาอย่างนั้นอย่างนี้ มันก็ว่าไป ตามภาพเขียนฝาผนังโบสถ์มากกว่า. มันเป็นเรื่องของศีลธรรม, มีประโยชน์ที่จะ ส่งเสริมให้คนทำความดี, แต่ตัวก็มีได้มองเห็น เพื่อนบ้านสังคมก็มีได้มองเห็นว่า คนนั้นมันตายแล้วมันไปไหน ฉะนั้นจึงใช้คำว่า สัมปรายะ คืออันจากนี้ ไปหมดเลย. นี้ ความหมายหนึ่งมันเป็นอย่างนี้.

นี้ผมอยาก สรุปความเสียใหม่ว่า ในเวลาที่มันถัด ถัดไปจากที่เรียกว่าทัน ควัน ถ้าเรามีการเกิดตัวกู—ของกูในครั้งนั้น ทำอะไรลงไป แล้วผลมันได้ทันในการเกิด หรือในกรณีแห่งตัวกู—ของกูกรณีนั้น นี้เรียกว่าได้ทันควันเป็นภพธรรม แต่ถ้ามัน ไม่ได้ มันจะไปมีปฏิกริยาปรากฏออกมาเป็นผลได้ในการเกิดตัวกูครั้งที่ ๒ ที่ ๓, คือ กรณี

หลังๆ ไปนั้น. นี่ก็ไปศึกษาเรื่องทักกู—ของกูว่า มันเกิดอย่างไร อย่างนี้ต้องจัดเป็นพวก สัมปรายะแล้ว โดยที่ไม่ต้องตายเข้าโลงไป. การกระทำในกรณีนี้ ไปแสดงผลในการกระทำกรณีอื่น ซึ่งเป็นเรื่องหลังออกไป นี่มันต่างกันว่า กระทำในกรณีนี้ ได้ผลทันควันในกรณีนี้.

ยกตัวอย่างง่ายๆ เช่นว่า ถ้าคุณเรียน ศึกษาในมหาวิทยาลัย ได้ความรู้ แล้วก็พอใจทันที, ที่ได้ความรู้ อย่างนี้ก็เรียกว่าทักกูธรรมได้, แต่ได้ผลการเรียนการศึกษากการปฏิบัตินั้นจะได้ ต่อเมื่อเรียนจบแล้ว ออกไปประกอบอาชีพ นั้น มันคือสัมปรายะ ในโอกาสหรือในกรณี ถัดไปๆๆ.

พูดอย่างนี้เขาไม่เชื่อถือว่าถูกต้อง โดยเฉพาะพวกที่เขาเรียนอภิธรรมกัน เขาไม่สอนกันอย่างนี้. ผมก็เลยเป็นคนแหวกแนว แต่เนื่องจากสังเกตเห็น จากพระบาลี จากพุทธภาษิตทั้งหลาย ทำให้เกิดความเข้าใจอย่างนี้ ว่าคำว่า สัมปรายะ นั้น จะหมายถึงอย่างที่ว่าตายไปแล้วเข้าโลงไปแล้ว นั่นก็ได้ ก็ถูกเหมือนกัน เป็นเรื่องทางศีลธรรม; แต่ถ้าทางปรมัตถ์ ที่ละเอียดออกไปแล้ว มันคือ ในกรณีหลัง ในการเกิดของอาวัจชนะ หรือปฏิจสมุปบาทรอบหลังๆ ไปโน้น.

ก็เอาเป็นเสียว่า ในลักษณะที่เราเห็นไม่ได้, เราจะรู้สึกทันทีไม่ได้, เราเห็นทันทีไม่ได้ ต้องรอดต่อกายหลัง หรือคนอื่นทั้งหลายก็เห็นของเราไม่ได้ ถ้าอย่างนี้ก็เรียกว่าสัมปรายะดีกว่า เป็นความหมายที่ครอบคลุมได้หมด. ถ้าพูดอย่างที่เขาพูดกันนั้นก็ต้อมนรกบ้าง สวรรค์บ้าง พรหมโลกบ้าง ต่อตายแล้วถึงจะได้รับกัน. แต่เดี๋ยวนี้เรายังมีอยู่ว่า นรกที่นี้ พอร้อนใจทันทีก็เป็นนรก, ถ้าพอใจให้ตัวเองได้นับถือตัวเองได้ก็เป็นสวรรค์.

นี้ฝ่ายผิดฝ่ายนั้นมันก็มี นรก ร้อนใจ เดรัจฉาน ก็คือโง่ ลำบากอยู่ด้วยความโง่, เปเรตคือหิว ทะเยอทะยาน มีความหวังมากเกินไป คนโดยมากก็เป็นเปเรตอยู่แทบทั้งนั้นแหละ, ก็คือหวังมากเกินไป ไม่ต้องหวังมีความเข้าใจถูกต้อง แล้วทำไปโดยความเข้าใจถูกต้อง อย่าไปหวังจนเป็นความทิวทางวิญญาณ มันจะเป็นเปเรต. คู่รักมักจะหวังอะไรในคู่รักกัน ในลักษณะที่เป็นเปเรตกันอยู่ทั้งสองฝ่าย ก็ว่ามันหิวหรือมันหวังมากเกินไป. ที่นี้ อสุรกายคือความขลาด มีกลัวมีความระแวงอยู่ตลอดเวลา นี้อย่างนี้ที่นี้และเดี๋ยวนี้. นรก เดรัจฉาน เปเรต อสุรกาย หรือ สวรรค์ ก็ตาม ก็เป็นสัมปรายะ ที่คนอื่นเขาเรียกว่าต่อตายแล้ว ก็ถูกแล้วก็ต่อตายในทางวิญญาณ แล้วมันก็มีอันนี้อยู่.

สำหรับผลในทางสัมปรายะนั้น จึงไม่ต้องเส็งต่อเข้าโลงแล้ว, คือในกรณีหลังๆ หรือความภิกขอบหลังๆ ก็เป็นสัมปรายะแล้ว. แต่ที่มันยิ่งไปกว่า คือไปกว่า สูงไปกว่าเรื่องโลกๆ นั้นจะจัดเป็นสัมปรายะ ก็มันอื่นไปจากโลกธรรมดา, ในโลกธรรมดานี้หวังทรัพย์สินสมบัติ หวังเกียรติยศชื่อเสียง, หวังความรักของสังคม ได้แล้ว ก็คืออย่างโลกนี้ แล้วมันมีอย่างอื่นที่ดีกว่านั้น ไกลกว่านั้น หรือตรงกันข้ามจากนั้น คือความสงบในทางจิต ในทางจิตใจ คนที่ร่ำรวยด้วยลาภยศสรรเสริญหรือความรักนับถือของสังคมนั้น มันยังไม่มีจิตใจอันสงบ, มันต้องการผลอันอื่นอีกจากนั้น ผิดไปจากนั้น ความสงบแห่งจิตใจนั้นแหละ คือ สัมปรายะประโยชน์ ประโยชน์ที่เป็นสัมปรายะคือ อื่นไปจากที่ชาวบ้านเขาปรารถนากันทั่วไป.

อย่าง พระพุทธเจ้าท่านสอนหรือเตือนอนาถบิณฑิกะเศรษฐี ว่าเป็นฆราวาสนี้ อย่าหวังแต่ว่าจะทำบุญให้ท่านบำรุงภิกษุสงฆ์เลย จงหวังที่จะมีปะวิเวกะ ปวิเวก ปวิเวกะบ้าง คือรู้จักทำจิตใจให้สงบ ให้ได้รับผลอันอื่น ที่ไกลไปจากจิตที่จะมีทำบุญให้ท่านนี้อยู่.

ปวิเวกะ แปลว่า สงบสงัดอย่างเป็นเต็มที่, ถ้าทางกาย ก็เรามีร่างกายที่ไม่มีใครรบกวน ไม่มีลูกหลานรบกวน ไม่มีอะไรรบกวน แล้วเป็นวิเวกทางกาย, วิเวกทางจิต ก็ทำจิตให้ไม่รู้สึกต่อการรบกวนทางจิต เช่นนิวรรณ์ เป็นต้น. หรือแม้ออกมาอยู่ในที่สงบสงัดได้วิเวกทางกายแล้ว ก็ทำสมาธิให้จิตมันหยุดนิ่งสงบเป็นการพักผ่อนที่สุด, นี้ก็เรียกว่าเป็นวิเวกทางกายและทางจิต. อันนี้ผมถือว่า เป็นความหมายของคำ ว่าสัมปราชะ คือออกไปจากกิจกรรมที่มนุษย์ชาวบ้านปุถุชนทั่วไปเขารู้จักกันดี เพราะว่าสิ่งนี้ไม่เป็นที่รู้จัก กันเคยแก่ปุถุชนชาวบ้านธรรมดา สิ่งนี้เรียกว่าปวิเวกนี้. ฉะนั้นเอาอันนี้เป็นสัมปราชะ เรื่องมันจะดีกว่า ถูกกว่า หรือเร็วเข้า ในการที่จะได้รับวิบาก ผลที่สูงๆๆ ขึ้นไปตามลำดับ โดยเร็วที่สุด.

ปรมัตถะประโยชน์.

ที่นี้ วิบากที่สาม เขาเรียกว่า ปรมัตถะ ผลเป็นปรมัตถะ ประโยชน์สูงสุดอย่างยิ่ง คือ ประโยชน์ เป็นนิพพาน. นั้นมันเห็นว่า สองอย่างข้างต้นเป็นเรื่องเวียนว่ายเวียนว่าย เกิดๆดับๆกันอยู่, ต้องการปรมัตถะ คือไม่แยแสกับผลเป็นทรัพย์สมบัติเกียรติยศชื่อเสียงสังคมอะไรนั้น, แล้วก็ไม่ต้องการเพียงว่าจิตมันสงบ, วิเวกอย่างนี้เป็นครั้งคราว. ต้องการอยู่เหนือหมด เหนือเกิด เหนือแก่ เหนือเจ็บ เหนือตาย, เหนืออะไรไปหมด อย่างนี้เป็นปรมัตถะ เหนือเวลา เหนืออะไรไป เป็นอสังขตะ, ถ้าจะเรียกวิเวก เขาก็เรียกว่าอุปวิเวก.

คำเหล่านี้อย่าให้ปนกัน ; ถ้ากายวิเวก จิตตวิเวก มันยังกลับไปกลับมาอยู่ สงบสงัดก็จริง แต่ว่ามันยังกลับไปมาอยู่ แต่ถ้ามันเป็น อุปวิเวก มันหมดกิเลสสิ้นเชิง แล้วมันก็ไม่กลับไปกลับมา, นั่นเป็นปรมัตถะประโยชน์ เหนือการเกิด

เหนือการตาย เหนือเวลา, เหนือกฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติ ในที่สุด. นี้เรียกว่ามันเหนือตนเหนือคนอื่น ถ้ามีตัวตน ก็มีตัวกู—ของกูอยู่ มันถึงสิ่งนี้ไม่ได้ มันต้องเหนือตน แล้วก็เหนือคนอื่น, คนอื่นก็รู้ไม่ได้; เหนือความเป็นตนเอง, เหนือความเป็นคนอื่น, นี้เป็นปรมัตถประโยชน์.

แล้วบรรดาวิปาก หรือผลที่จะได้จากการประพฤติที่ถูกต้อง ตามกฎเกณฑ์ของธรรมหรือธรรมชาตีกก็ตามนี้ นิยมแบ่งกันไว้เป็นสามชนิดสามชั้นอย่างนี้. คุณควรจะเข้าใจไว้ ถึงแม้ว่ายังทำไม่ได้ ก็รู้ว่ามันไม่มีอื่น ไม่มีแนวอื่นไปจากแนวนี้. เมื่อเราทำดีตามธรรมดาสามัญได้ เรียกว่าในทิวฐธรรม มันยังเหลือสำหรับใน สัมปรายะ คือดีไปจากธรรมดา เกินไปกว่าธรรมดา นี้ถ้าว่าศิษยานุศิษย์ก็มีแล้ว, มันก็ยังเบื่อกล่อมันก็เกล็ดไปเป็นเหนือดี เหนือดีเหนือชั่ว เหนือบุญเหนือบาป เหนือสุขเหนือทุกข์, เขามีหลักไว้อย่างนี้ นั่นเป็นนิพพาน.

ถ้าเดี๋ยวนี้เรายังต้องการดี หวังดีดีอยู่ในความดี ในความเอร็ดอร่อยทางกาย ทรัพย์เข้าไป ก็ทำไปซี ไม่มีใครว่า, เพราะว่าเดี๋ยวนี้มันมีเสรีภาพ, แต่อย่าเข้าใจว่าดีเท่านั้นแล้วมันจะพอใจอยู่ได้จนตลอดชีวิต มันจะเกิดการเอือมระอาขึ้นมา ต้องการจะเลื่อนไปอีก. ถ้าว่าไม่มีความรู้ มันก็เลื่อนไปไม่ถูก. ฉะนั้นรู้ในเรื่องอย่างนี้ มันย่อม ดีกว่าไม่รู้.

สำหรับผลอันสุดท้ายที่เรียกว่าปรมัตถะ คือโลกุตตระ ไม่ค่อยสนใจกัน, บางทีจะเกลียดที่จะฟังด้วยเข้าไป มันเป็นเรื่องในวัดในวาเกินไป, ไม่ใช่เรื่องของเราคนหนุ่มคนสาวที่ยังจะสนุกสนาน. เดียวก็ต้องไปนั่งน้ำตาเช็ดหัวเข้าบ้าง ออกหักบ้าง กลัดกลุ้มเป็นบ้า เป็นโรคประสาทบ้าง เพราะไม่สนใจสิ่งที่มันจะหยุดกิเลส, หรือว่าไฟอย่างนี้เสียได้ ฉะนั้น ผมว่าสนใจไว้ดีกว่า แม้ยังเป็นหนุ่ม ๆ นี้ มันมีทางออก คือว่าหยุด

หรือว่าระงับความกลัดกลุ้มอย่างรุนแรง ที่อย่างอื่นมันช่วยไม่ได้ มีเงินก็ช่วยไม่ได้ เพื่อนก็ช่วยไม่ได้ หมอกก็ช่วยไม่ได้ แต่ธรรมะนี่ช่วยได้. ฉะนั้น จะรู้ไว้ก่อนก็เป็น การดี.

มีคำพูดที่อาจจะฟังแล้วตกใจ วิมุตติ—หลุดพ้นนี้ คุณก็ไม่ต้องการใช่ไหม? วิมุตติ—หลุดพ้นนี้ มันอยากจะอยู่กับสิ่งที่ตัวรัก หรือว่าตัวผูกพันอะไรกันอยู่นี้ ไม่ต้องการจะวิมุตติ—หลุดพ้น, พอฟังแล้วมันก็กลัว นี่มันเข้าใจผิด, หรือว่าพูดว่า มันหลุด พ้นจากสิ่งที่มันย้ายเรา ทำไมจะไม่ดี. วิมุตติมันหมายความว่าอย่างนั้น อะไรที่ผูกพัน รััดจริง หุ้มห่อ ครอบงำ เสียบบางเราอยู่นั้น ถ้าวิมุตติคือหลุดออกมาเสียได้จากสิ่ง เหล่านั้น มันไม่ดีหรือ? อย่าฟังไปในแง่ที่ว่ามันเป็นเรื่องผิดธรรมชาติธรรมดา ในชีวิต ประจำวัน เราก็ต้องการจะหลุดพ้น.

วิมุตติ—หลุดพ้น คือ เกลี้ยงเกลาไปเสียจากสิ่งที่มันรบกวน ย้าย ทำ อันตราย จนกว่าจะถึงที่สุด, ถึงที่สุดมัน หลุดพ้นไปจากตัวกู—ของกู ตัวกู—ของกูไม่ เกิดในจิตใจต่อไป. นี่เรียกว่า วิมุตติแท้จริง. ถ้าเดี่ยวเกิดตัวกูเรื่องนั้น เดี่ยวเกิดตัวกู เรื่องนี้ เกิดของกูเรื่องโน้น วันหนึ่งไม่รู้จักร้อยครั้ง นี่ก็เรียกว่า มัน จมอยู่ในความผูกพัน ในวิภวสัญญา สงสาร ไม่สนุกเลย.

บาลีว่า—วินาชาติ—ว่าชาติสิ้นแล้ว คือการเกิดแห่งตัวกูมันสิ้นแล้ว จะโดยเนื้อ หนังร่างกายโดยจิตใจมัน ก็สิ้นแล้ว วุสิตฺ พุทฺทมจฺริยํ—การประพาศที่ดีที่สุด เราประพาศ แล้ว. พุทฺทมจฺริยํ แปลว่าประพาศที่ประเสริฐที่สุดไม่มีอะไรสูงกว่านี้ วุสิตฺ เราประพาศ แล้วเสร็จแล้ว, กตฺ กรรมยํ—สิ่งที่จะต้องทำทำเสร็จแล้ว บรรดาสิ่งทั้งหลายที่มนุษย์จะพึง กระทำ หรือต้องกระทำก็ตาม ทำเสร็จหมดแล้ว อิศฺสูตฺ นาปรายะ—อะไรที่จะต้องทำ เพื่อที่สุดนั้นไม่มีอีกต่อไป น่าพอใจ ตองกิตฺตุ มันน่าชื่นใจ มันน่าพอใจไหม?

นี่คนที่ไปไต่จนถึงนั้น มันอยู่เหนือความตาย เหนือปัญหา เหนืออะไรทุกอย่าง แต่เมื่อฟังไม่เข้าใจแล้วมันก็ไม่รู้เรื่อง, แล้วฟังผิดว่าเป็นของที่น่าเกลียด น่ากลัว น่าสงสัยอะไรไปหมด, เป็นเรื่องครึคระไปหมด เมื่อไปถึงจุดสูงสุดของสิ่งที่เรียกว่า ผลที่ฟังจะได้รับนั้นก็มีความลึกลับอย่างนี้ ว่าหลุดพ้นออกไปแล้ว ชาติความเกิดขึ้นแล้ว, หน้าที่หรือพรหมจรรย์ที่จะต้องประพฤติต้องกระทำ ทำเสร็จหมดแล้ว, ไม่มีอะไรเหลือที่จะต้องทำเพื่อความสูงสุดอย่างนั้นอีก คือทำเสร็จแล้ว, ก็อยู่เหนือวิตกกังวล เหนือปัญหาทั้งหลาย. คนอย่างนั้นมันตายอย่างผู้มีความชนะธรรมชาติ ชนะอะไรหมด.

วินาชาติ—ชาติสิ้นแล้ว หรือบางทีก็พูดว่า อยมนฺติมา ชาติ—ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย, ไม่ใช่เข้าโลงเป็นครั้งสุดท้าย ว่าตัวกู เกิดตัวกูเป็นครั้งสุดท้าย ต่อไปนี้ตัวกูไม่เกิดอีก แล้วนี่ก็เรียกว่าชาติสุดท้ายแล้ว ที่ดีกว่า ที่จะไปคิดว่า ตายเข้าโลงเสร็จแล้วที่นี้ไม่มาเกิดอีก นั่นมันว่าเอาเอง หรือเป็นภาคคะเน. ถ้าชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายจริง ก็หมายความว่า กิเลสที่จะให้เกิดความคิดว่าตัวเราๆ ไม่มีอีกแล้วหมดกันแล้ว, แม้ว่าร่างกายนี้ยังไม่ตาย แต่ตัวชาตินั้นจะไม่มีอีกแล้ว ตัวกูไม่มีอีกแล้ว ใช้คำว่า นตฺถิทานิ ปุณฺปุทฺโธ—การเกิดใหม่มิได้มีอีกแล้วในเวลานี้. นี้ประโยชน์ หรือจะเรียกว่าผลประโยชน์ หรือเรียกว่าอานิสงส์ หรือจะเรียกว่าวิบาก คือผลที่มันมีอยู่อย่างนี้ มีอยู่เป็นสามอย่าง.

ผลต่างระหว่างวิบากกับปฏิภิกิริยา.

ที่มันมีเรื่องที่จะควรระทราบ โดยวิธีเปรียบเทียบให้เข้าใจยิ่งขึ้นไปได้ จะเรียกว่าเป็นเรื่องเบ็ดเตล็ดก็ได้ แต่ว่ามันก็มีประโยชน์ ช่วยให้รู้เรื่องที่สำคัญ. เราจะต้องรู้ว่า มันต่างกันอย่างไรบ้าง ในระหว่างวิบากหรือผลนั้น มันสองชนิดอยู่ คือการกระทำที่เรียกว่า กิริยานั้น, ถ้ามันเป็นของ สิ่งที่เราชีวิตไว้ความรู้สึกไว้เจตนา

อย่างนี้เขาเรียกว่า กิริยา แม้ว่ามนุษย์เราคนเราเนี่ย บางทีก็ทำสิ่งใดลงไป โดยไม่มีเจตนา อย่างนี้ก็เป็นกิริยา น้ผลมันก็ไปอีกอย่างหนึ่ง, ถ้าทำไปโดยมีความรู้สึกโดยมีเจตนา น้เขาก็เรียกว่า การกระทำความกรรม, ไม่เรียกว่ากิริยา. ถ้ากระทำชนิดมีเจตนา ก็เรียกว่า กรรม มันก็ผลกรรมเกิดขึ้น ถ้าไร้เจตนา จะเป็นต้นไม้หรือสัตว์ใคร่จรรจนทำหรือว่าคนทำก็ตาม ถ้ามันไร้เจตนาที่จะทำ ก็เรียกว่ากิริยา ผลก็เป็นปฏิกิริยาเท่านั้น, แต่คนมัก จะโง่ ไปเอาปฏิกิริยามาเป็นผลกรรมบ่อยๆ พุกกันยุ่ง ปนกันยุ่งไปหมด.

หน้าที่ที่จะต้องทำตามธรรมชาติ น้ มันก็มีอยู่สองฝ่าย : หน้าที่ที่ตามธรรมชาติ ที่ธรรมชาติมันทำของมันเองก็มี, แต่ที่ มนุษย์มีเจตนา รู้สึกไปทำเข้า น้ก็มี เช่นว่าความคิดนึกรู้สึกที่จะต้องเป็นไป โดยไม่มีใครเจตนา น้ ก็มีอยู่ในชีวิตเรา เช่น ตาเห็นรูปเกิดจักขุวิญญาณ เกิดผัสสะ เกิดเวทนา โดยไม่มีเจตนาอย่างนี้ก็มี. แต่ถ้าในกรณีที่เราต้องการมีความรู้สึกมีเจตนา, เช่นอยากจะได้อะไร เราก็ลงมือทำเพื่อจะได้สิ่งนั้น เช่น การศึกษาเล่าเรียนอะไร น้ อย่างนี้ทำไปด้วยเจตนา และก็มีผลไปอีกแบบหนึ่ง. เรื่องนี้ลึกมากไว้พุกกันวันหลังดีกว่า. เอาแต่ว่าถ้าว่ามีเจตนา ก็เรียกว่า กรรม แล้วก็ได้รับวิบาก คือผลกรรม, ถ้าไร้เจตนามัน ก็เป็นกิริยา วิบากของมัน ก็ไม่เรียกว่าผลกรรมก็เรียกว่าปฏิกิริยา. อย่าเอาไปปนกัน ความแตกต่างระหว่างของสองสิ่งนี้.

น้เราก็จะเข้าใจการกระทำที่มันต่างกันระหว่างสัตว์กับมนุษย์, สัตว์มันมีความรู้สึกน้อยมากต่ำมาก คือใจมันยังไม่สูงเหมือนมนุษย์, มนุษย์มีใจสูงจึงได้เรียกว่ามนุษย์ แล้วมนุษย์ก็รู้สึกผิดชอบชั่วดี ฉะนั้นเจตนามันก็มีต่างกัน หรือว่าถึงกับมีหรือไม่มี. เช่นว่าแมวมันมีการจับหนูกิน อย่างนี้ มันไม่มีเจตนาจะทำบาป เพราะฉะนั้นมันไม่ใช่กรรมที่ว่าแมวจะต้องรับผลกรรม ในรูปของผลกรรม, เพราะแมวไม่ได้มีเจตนาจะทำบาป เจตนาจะกินอาหารเท่านั้น. แต่ว่า มนุษย์มันมีความรู้สึกผิดชอบ

ชีวิต รู้กฎเกณฑ์ของศีลธรรม รู้อะไรต่าง ๆ แล้ว ไปฆ่าสัตว์ เข้าอย่างนี้ มันบาป ได้รับผลอย่างบาป เพราะมีเจตนา มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี; แม้แต่จะฆ่าหนูให้ตายสักตัวหนึ่ง มันก็ผิดจากที่แมวมันจะกัดหนูกิน ถ้าไม่เข้าใจเรื่องนี้ ก็จะปนกันยุ่ง. แล้วจะให้แมวได้รับวิบากกรรมอย่างเดียวกับคนนี้ มันเป็นเรื่องبابอที่สุก, แล้วก็กำลังสอนกันอยู่อย่างนั้นด้วย. คุณ จะต้องศึกษากันต่อไปว่า มันมีความต่างกันอยู่ระหว่าง กิริยากับกรรม. ถ้าแมวจับหนูกินเป็นกิริยา, ถ้าคนฆ่าหนูด้วยเจตนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่าเป็นการกระทำความกรรม. นี่หน้าที่หรือผลที่ได้รับจากการทำหน้าที่ มันย่อมต่างกัน อยู่เป็นอย่างนี้.

ที่นี้เพื่อจะแก้ปัญหาต่าง ๆ ในโลกนี้ เขาก็ยังบัญญัติเจตนาที่มันต่างกันเป็นหลาย ๆ ชั้น หลาย ๆ เจตนา ยกเว้นให้ก็มี; เช่นว่าชาวนาจะทำนา มันก็รู้ว่าทำเหยียดตาย กบตาย ปูตายนี้ มันไม่ต้องเป็นบาปเพราะการฆ่าสัตว์นั้น, เพราะเขาเจตนาจะทำนา ไม่ใช่เจตนาจะฆ่าสัตว์, หรือว่าทหารที่ตีจะทำไปเพื่อพิทักษ์รักษาความยุติธรรมในโลกนี้ ไม่ได้มีเจตนาจะฆ่าคน, หรือว่าผู้พิพากษาจะพิพากษาโทษประหารชีวิต, หรือว่าเพชรฆาตผู้ทำตามหน้าที่อย่างนี้ ไม่มีเจตนาจะฆ่าคน, อย่างดูว่าให้มันเหมือนกันไปหมด เพราะว่าผู้ลงโทษประหารชีวิตผู้อื่น ยิงเขาตาย, กับ โจรที่ไปปล้นยิงเขาตาย นี้มันไม่เหมือนกัน มันต่างกันมากด้วย.

นี่รู้จักเปรียบเทียบอย่างนี้ก่อน เพราะว่ามันไม่มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี หรือว่ามันมีการศึกษา ไม่มีการศึกษา. หรือว่าคนมีหน้าที่การงานต่างกัน, ถ้าเป็นพระไปทำอย่างนั้นไม่ได้ มันผิดไปหมดแล้ว. แต่ว่าถ้าเป็นชาวนา เป็นทหาร เป็นผู้พิพากษา เป็นเพชรฆาต เป็นอะไรก็ทำไปตามหน้าที่ และก็โดยเจตนาอย่างอื่น ไม่ใช่เจตนาจะทำบาป ถ้าเข้าใจเรื่องก็จะไม่มีข้อต้องเถียงกันให้มันยุ่ง ด้วยเรื่องทีเดียว ๆ กันอยู่.

ที่^๕ ความแตกต่างกันระหว่างผลกรรมอันแท้จริง กับสิ่งที่เป็นเพียงผลพลอยได้, เช่น เราทำดีก็ดีจริง มันดีเสร็จแล้วตั้งแต่เมื่อทำ, ทำชั่วก็ชั่วจริง, ชั่วเสร็จแล้วตั้งแต่เมื่อทำ. นี่ผลพลอยได้^๕นั้นมันหลอกลวง เช่น จะได้เงินหรือไม่ได้เงิน จะได้ชื่อเสียงหรือไม่ได้ชื่อเสียง, นั้นมันไม่แน่ ส่วนนั้นมันคือผลพลอยได้. แต่ผลกรรมอันแท้จริงได้เสร็จแล้ว ตั้งแต่ในการกระทำหรือขณะจิตต่อจากการกระทำ หรือขณะจิตอย่างมากก็ต่อมาก็อีกสัก ๒-๓ ขณะจิต หรือแม้ว่าจะได้ในการเกิดแห่งตัวกูครั้งต่อมา มันก็ได้แล้ว ได้แน่นอนแล้ว ยุติธรรมแล้ว. นี่ต่อมาจะได้เงินหรือไม่, จะได้ชื่อเสียงหรือไม่, จะรวยหรือไม่อะไรนี้, มันต่างหาก อันนี้ไม่ใช่ผลกรรมโดยตรง มันเป็นเรื่องผลพลอยได้.

อย่าเอาไปปนกันมันจะยุ่ง, เกี่ยวกับจะสงสัยว่า คนนี้ทำแต่ความดีทำไมยากจน, คนนั้นโกงมหาศาลแล้วทำไมรวย, ก็มีชื่อเสียงอย่าไปปนกันอย่างนั้น. ผลกรรมอันแท้จริง กับผลพลอยได้ที่ปรากฏทางสังคมนั้น มันคนละอย่าง, เรารู้ความจริงแตกต่างกันระหว่างของสองสิ่งนี้ก็ไม่หลง.

วิบากกรรม^๕นั้นมันก็มีอยู่เป็นหลายชั้น มันแล้วแต่การกระทำกรรม, ปุถุชน กระทำกรรม นั้นมันก็อย่างหนึ่ง มีผลอย่างหนึ่ง, พระอริยเจ้าที่ยังเป็นเสขะบุคคล กระทำกรรม^๕ก็อย่างหนึ่ง, ถ้าเป็นพระอรหันต์เป็น พระอเสขะแล้ว มัน ก็ไม่มีกรรม ไม่มีการกระทำกรรม มันเป็นกิริยา เป็นการกระทำที่เป็นกิริยา นั้นมันก็อีกอย่างหนึ่ง. เพียงจะเห็นว่าทำเหมือน ๆ กันแล้วทำไมไม่ได้รับผลอย่างเดียวกัน ปุถุชนทำก็ไปอย่างหนึ่ง, ปุถุชนเลว ปุถุชนดีทำมันก็ยังต่างกัน แม้จะทำเหมือนกันทำรูปร่างเดียวกัน พระอริยเจ้าก็ไปอีกอย่างหนึ่ง, พระอริยเจ้าสูงสุดก็ไม่เป็นกรรม อยู่เหนือกรรม, นี้ก็ต้องรู้ไว้.

นี้ถ้าพูดถึงกรรม คำสอนเรื่องกรรม กฎของกรรม มันก็ยังแบ่งเป็นว่า ถ้าอย่างศีลธรรม ธรรมก็สอนไปอย่างหนึ่ง, อย่างปรมัตถธรรมก็สอนไปอย่างหนึ่ง. แนวศีลธรรม ก็คือสอนปุถุชนคนธรรมดา ให้หลักความชั่วให้ทำความดี ให้เป็นตาม ความชั่วความดี, วัชผลของกรรมชั่วกรรมดี อย่างที่สอนกันอย่างโลกๆในเวลานี้ทั่วไป แหละ. แต่ถ้า สอนอย่างปรมัตถธรรม นั้น เขาก็สอนให้อยู่เหนือกรรม เรื่องกรรม จริง แต่สอนให้อยู่เหนือกรรม มีการกระทำกรรมที่เป็นอริยมรรค เพื่อจะอยู่เหนือ กรรมเสีย.

ถ้าทำกรรมดีกรรมชั่ว มันก็ล่องลอยไปตามกรรมดีกรรมชั่ว, นี้เรื่องของ ศีลธรรม กรรมในชั้นศีลธรรม. ถ้าปรมัตถธรรม ก็จะสอนกรรมอีกชนิดหนึ่ง ประพฤติ ปฏิบัติเข้าแล้วมันจะอยู่เหนือกรรมทุกชนิด. นี้ถ้าเรียกกรรมๆๆ เหมือนกันแล้ว มันก็ เข้าใจไม่ได้ แล้วก็เวียนหัวตาย.

นี่มนุษย์อาจจะอยู่เหนืออำนาจของธรรมชาติได้ เพราะการกระทำ กรรมที่ทำให้อยู่เหนือกรรมทั้งหลาย; ฉะนั้นมนุษย์เราไปได้ไกลถึงขนาดนั้น อย่าตีราคา มันให้น้อยเสียซี มันก็จะได้นิดเดียว ให้มันเป็นสิ่งที่มีค่ามาก ไปได้ไกล. นี่ธรรมศาสตร์ อันแท้จริง ที่เราจะได้รับจากพระพุทธเจ้า จะเอามาตัดสินซึ่งอำนาจของกรรม, ไม่ให้มาครอบงำเรา เป็นผู้อยู่เหนือกรรม.

นี่ก็คู้ ธรรมศาสตร์ หรือ ธรรมศาสตร์นี้ มันมีค่าอยู่เท่าไรกับธรรมศาสตร์ ในมหาวิทยาลัย ของพวกคุณนั้น มันเท่าไร, เอาไปเปรียบกันดู แม้จะเรียนบัญญัติก็เรียก ว่าธรรมศาสตร์ มันแก้ปัญหาคิดน้อย เพราะจะทำบัญญัติไม่เป็นเท่านั้น มันเป็น ธรรมศาสตร์ที่คิดน้อย, หรือจะเรียนแขนงอื่นก็เหมือนกัน มันก็เป็นธรรมศาสตร์ นิดหน่อยๆ, แต่ถ้าธรรมศาสตร์ของพระพุทธเจ้า หรือ ของธรรมชาติอันลึกซึ้งแล้ว

มันจะชนะธรรมชาตินั้นได้เอง ก็จะคัดอำนาจคัดความครอบงำของธรรมชาติได้ด้วย, ไม่ต้องเป็นไปตามกรรม.

นี่ธรรมศาสตร์ ที่เราจะได้รับมาจากพระพุทธเจ้า โดยชี้ทางให้ แล้วก็ปฏิบัติตาม นี่คือวิปากธรรมอันสูงสุด นับตั้งแต่วิปากธรรมเล็กๆ น้อยๆ มาทำให้ได้ลาภ ได้ชื่อเสียง ได้อำนาจวาสนา อะไรมาเรื่อยมา จนได้รับความสุขในสวรรค์, เป็นวิเวก อย่างพรหมโลกอะไรก็ตาม มันก็ไม่สุข, มาสุดก็อยู่ที่ว่าเหนือกรรม เหนือความที่จะถูกครอบงำย่ำยีโดยธรรมชาติ หรือโดยอะไรก็ตาม, นี่ก็เรียกว่า ดับทุกข์สิ้นเชิง, ความดับไปไม่เหลือแห่งทุกข์มีอยู่อย่างนี้ ด้วยอำนาจธรรมศาสตร์ ในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะ.

ศาสนาอื่นก็ได้ เขาอาจจะสอนโดยวิธีอ้อม แล้วมุ่งหมายอย่างเดียวกัน แล้วมาไม่ถึงนี่ก็ยังไม่ได้. อย่าไปคุดู ขอร้องว่าอย่าได้ไปดูหมิ่นดูถูกศาสนาใดๆ เพราะว่า เขากำลังมุ่งหมายที่จะทำให้ได้รับประโยชน์ในระดับใดระดับหนึ่ง ซึ่งจะสูงขึ้นไปตามลำดับได้ทั้งนั้น เพราะ อย่างน้อยที่สุดก็สอนให้ทำลายตัวกู—ของกูเสียทั้งนั้นแหละ เพราะว่าสอนให้ไม่เห็นแก่ตัว. ศาสนาไหนที่สอนให้เห็นแก่ตัวแล้วไม่ใช่ศาสนาแล้ว นอกจากรู้ไปฟังเขาผิด เราเห็นเป็นว่าสอนให้เห็นแก่ตัว. ถ้าศาสนาที่เป็นศาสนาแท้จริง ทุกศาสนา ก็สอนให้ทำลายความเห็นแก่ตัว มุ่งหมายอย่างนั้น แต่จะถึงที่สุดหรือไม่นั้น มันอีกเรื่องหนึ่ง, ให้ถือว่าศาสนาก็เป็นสิ่งที่สงวนไว้ซึ่งธรรมศาสตร์ ด้วยเยอะเยอะ เราจะต้องเลือกใช้ให้ถูกต้อง.

นี่เวลาของเราหมด นาฬิกาหนักแล้ว ขอยุติการบรรยายวันนี้ไว้เพียงเท่านี้.

ศีลธรรมและปรมาัตถธรรม.

ในการบรรยายครั้งที่ ๙ นี้ ผมจะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า **ศีลธรรมและปรมาัตถธรรม.** ก็จะแสดงให้เห็นความแตกต่าง ระหว่างสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมและปรมาัตถธรรม ในการที่จะเป็นธรรมศาสตร์.

ข้อนี้หมายความว่า ทั้งสองอย่างใช้เป็นธรรมศาสตร์ได้ด้วยกันทั้งนั้น โดยอาศัยหลักที่ว่า จะต้องปฏิบัติธรรมให้สมควรแก่ธรรม. คำว่า ธรรมในที่นี้ก็มี ความหมายกว้าง คือสมควรแก่เหตุการณ์ แก่เวลา แก่สถานะ แก่บุคคล แก่สถานที่ที่สุดแท้, เมื่อเอามาใช้แก้ปัญหาได้ ก็เรียกว่า เป็นธรรมศาสตร์ด้วยกันทั้งนั้น. ศีลธรรมก็ได้ ปรมาัตถธรรมก็ได้, หรือว่าโดยที่ถูกต้องแล้ว ก็ต้องมีกันทั้งสองอย่าง ให้ถูกต้องกับเหตุการณ์ นั้นเอง.

เดี๋ยวนี้เราเข้าใจกันไม่ได้ ไม่รู้เรื่องนี้ เพราะไม่สนใจ หรือว่ายึดมั่นถือมั่น อย่างใดอย่างหนึ่งเสียมานานแล้ว จน **เกิดปัญหาขึ้นมา** หรือว่าเกิดเรื่องราวที่มันน่าสงสาร

หรือน่าเกลียด, เช่นว่า ชาวบ้านธรรมดาสามัญไม่จำเป็นจะต้องสนใจเรื่องปรมัตถธรรม, หรือไม่ต้องปฏิบัติในส่วนปรมัตถธรรม อย่างนี้เป็นต้น. นี่มันจึงทำอะไรไม่ได้ ในการที่จะแก้ไขสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา แม้ที่เป็นส่วนตัวหรือส่วนสังคม โดยเฉพาะปัญหาใหญ่ที่กำลังทำความยุ่งยากลำบากให้ในเวลาอัน

และโดยทั่วไปโดยธรรมชาตินั้น. เรายังต้องการสิ่งที่เรียกว่าปรมัตถธรรม เป็นเครื่องช่วยแก้ปัญหาทางนั้น, จะระบุตรงๆ, เช่นว่า ใครคนหนึ่งจะต้องร้องไห้ เพราะว่าเขาขาดปรมัตถธรรม. เรื่องศีลธรรมปัญหาทางศีลธรรม มันทำให้เขาต้องร้องไห้, บางทีเขาต้องร้องไห้เพราะยึดมั่นในหลักของศีลธรรมก็มี, แล้วอะไรมาช่วยแก้ มันก็เรื่องของปรมัตถธรรม. นี่แสดงว่ามันมีอยู่เป็นคนละอย่าง แม้ว่าจะเป็นธรรมศาสตร์ ได้ด้วยกัน ก็ต้องเป็นคนละอย่าง ในหน้าที่คนละอย่าง.

ขอทบทวนสูตรของการบรรยายในชุดนี้ไว้เสมอๆว่า มนุษย์มีปัญหา ต้องหาเครื่องตัด จึงศึกษาและอบรมธรรมศาสตร์จากสิ่งที่เรียกว่าธรรม. สิ่งทีเรียกว่าธรรม มันมีมากมายหลายแผนก, จะแบ่งเป็นสี่แผนกอย่างที่พูดกันอยู่ทุกวันนี้ก็ได้.

สำหรับในวันนี้เราจะพูดถึงธรรม ในฐานะที่อาจจะแยกออกไปเป็นศีลธรรม, และ ปรมัตถธรรม. การแยกออกเป็นสองอย่าง อย่างนี้จะเป็นไปได้ในสิ่งที่เรียกว่าธรรม ทั้งสี่ความหมาย.

ความหมายที่หนึ่ง คือ สภาวธรรม ที่เป็นส่วนศีลธรรมง่าย ๆ ก็เป็นวัตถุง่าย ๆ. ถ้าเป็นเรื่องปรมัตถธรรม ก็เป็นเรื่องจิตใจ หรือ ความรู้สึกทางจิตใจล้วน ๆ สิ่งทีเรียกว่าความทุกข์นั้นเป็นสภาวธรรม ความทุกข์เล็ก ๆ น้อย ๆ ตื่น ๆ ก็มาจากศีลธรรม

เป็นปัญหาทางศีลธรรม. แต่ความทุกข์ที่ลึกซึ้งก็เป็นเรื่องทางปรมาัตถธรรม อย่างนี้เป็นต้น, ซึ่งแสดงให้เห็นว่า แม้แต่สิ่งที่เรียกว่าสภาวะธรรม ก็ยังแยกออกไปได้เป็น ๒ ระดับ ๒ หน้า ๒ ชนิด ก็เป็นวัตถุแห่งศีลธรรมก็มี, เป็นวัตถุแห่งปรมาัตถธรรมก็มี.

ธรรมในความหมายที่สองคือ สัจธรรม ที่เรียกว่า กฎ มันก็ยังมีกฎที่มนุษย์ตั้งขึ้น เป็นส่วนศีลธรรม และ กฎโดยธรรมชาติโดยแท้จริง ซึ่งเรียกว่า ปรมาัตถธรรม, แม้กฎทางศีลธรรมจะเป็นกฎที่มนุษย์ตั้งขึ้น มันก็ต้องตั้งขึ้นโดยอนุโลม หรือคล้ายตามกฎของธรรมชาติ ที่เรียกว่าปรมาัตถธรรม. ฉะนั้น กฎแห่งความดับทุกข์ มันก็มีทั้งที่เป็นฝ่ายศีลธรรม, และ ฝ่ายปรมาัตถธรรม ถ้าไม่รู้จักก็ใช้ไม่ถูก หรือปนกันยุ่งนี้ จะไม่สำเร็จประโยชน์อะไรเลย.

นี่พอมาถึงธรรมะประเภทที่สามคือ ปฏิบัติธรรมหรือวิธีปฏิบัติ นี้ก็ยิ่งเห็นได้ชัด ว่า มีอยู่ที่ฝ่ายศีลธรรม และ ปรมาัตถธรรม; ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ใกล้ๆ ในโลกนี้ เห็นกันเป็นผาสูกทางสังคม ก็เรียกว่า ศีลธรรม, ถ้าปฏิบัติเพื่อไปนิพพาน ก็ต้องเรียกว่า ปรมาัตถธรรม.

ที่นี้อันสุดท้าย ที่เราเรียกว่า วิปากธรรมหรือปฏิเวธธรรม ก็สุดแท้ นี้ก็อนุโลมไปตามการปฏิบัติ ก็เป็นชั้นศีลธรรมก็ได้ ผลอย่างทางศีลธรรม, ถ้าเป็นชั้นปรมาัตถธรรมก็ได้ผลอย่างปรมาัตถธรรม.

ขอให้มองดูให้เห็นว่า ทั้งสี่ความหมายของธรรมนั้น แยกออกไปเป็นได้ทั้งฝ่ายศีลธรรมและ ปรมาัตถธรรม, แต่เราอาจจะใช้ส่วนไหนเป็นศาสดรา คือของมีคมที่ตัดปัญหาได้ ก็ล้วนแต่เรียกว่าธรรมศาสดราไปได้ทั้งนั้น.

ความต่างระหว่างศีลธรรมกับปรมาัตถธรรม.

ที่นี้จะได้พู่กันถึงความแตกต่างระหว่างสิ่งทั้งสองนี้ ให้ชัดเจนลงไป มนุษย์เรามีปัญหา อย่างที่กล่าวมาแล้ว, แล้วมีการแสวงหาสิ่งที่จะตัดปัญหา. เมื่อกล่าวโดยส่วนรวมแล้ว ทุกคนในสภาพปัจจุบันของปุถุชนคนธรรมดาสามัญ มันก็มีปัญหา ทั้งฝ่ายศีลธรรมและฝ่ายปรมาัตถธรรม, แม้ว่าเขาจะไม่รู้สึกรู้สีกว่า ก็จะมี ความทุกข์ทั้งในแง่ของศีลธรรมและปรมาัตถธรรมแล้วเขาก็ต้องใช้วิธีแก้ ทั้งในส่วนศีลธรรมและปรมาัตถธรรม เช่นเดียวกันอีก.

ในสภาพปุถุชนธรรมดาสามัญ ก็คนที่คนที่เป็นฆราวาส มีบ้านมีเรือน คิดนึกหรือว่ากระทำอยู่ในขอบเขตที่เรียกกันว่าโลกียะวิสัย คือจะเป็นไปในวิสัยของโลกวิสัยที่ยังเกี่ยวข้องกับอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า โลก ๆ นี้ภาษาไทยโดยเฉพาะ. คำว่าโลกนั้นหมายถึงถึงว่า ธรรมดาสมาคมของชาวบ้าน. ในภาษาอื่นเขาอาจจะไม่เรียกอย่างนี้ก็ได้อีก แต่ความหมายมันก็อย่างเดียวกัน คนธรรมดาสามัญทั่วไป.

เรื่องทาง ศีลธรรม ก็บัญญัติความหมายไว้แปลก ๆ, โดยทั่วไปโดยเฉพาะในประเทศไทยเรา คำว่าศีลธรรมนี้หมายถึงเรื่องต่ำ ๆ ธรรมดาสมาคม แต่ถ้าเกิดไปใช้คำต่างประเทศเช่น *moral* หรือ *morality* เข้า มันเปลี่ยนไปถึงการครอบคลุมไปถึงธรรมะชั้นสูง ปัญหาชั้นสูงก็ได้, เพราะว่าในพวกศีลธรรม, นักศีลธรรม *morallst* ของโลกนี้ เขาไม่มีคำว่าปรมาัตถธรรมใช้เหมือนในพุทธศาสนา เขาก็จัดให้เป็น *moral* ไปหมด กระทั่งในชั้นสูงสุด กระโดดไปเป็นปรมาัตถธรรม หรือว่าเป็นปรมาัตถธรรมในบางส่วนก็มี ก็เรียก *moral* ไปหมด. แต่ที่เรากำลังพู่กัน ในภาษาไทย ศีลธรรมก็เอาเป็นเรื่องของคนธรรมดาสามัญ, ปรมาัตถธรรมก็เป็นเรื่องของคนมีจิตใจสูงเป็นพิเศษ, ต้องการจะชนะกิเลส ชนะความทุกข์โดยประการทั้งปวง.

ขอชี้ให้เห็นความแตกต่างว่า ในสภาพปุถุชนหรือโลกิยะวิสัย มีปัญหาครบอยู่ทั้งทางศีลธรรมและปรมาัตถธรรม. ที่นี้ถ้าออกไปเป็นอนาคาริก เป็นบรพชิต เป็นมุนี เป็นโยคี เป็นปริพาชกอะไรก็ตาม ปัญหาทางศีลธรรมมันจะลดไป หรือมันจะหมดไป, จะเหลือแต่ปัญหาทางปรมาัตถธรรม เพราะว่าพวกนี้ออกไปแสวงหาการแก้ปัญหามันในส่วนปรมาัตถธรรม เช่นคนจะออกบวชเป็นฤๅษี ก่อนพุทธกาลโน้น เขาก็ค้นเรื่องที่ลึกลงกว่าเรื่องที่ชาวบ้านรู้อยู่แล้ว. แม้พระพุทธเจ้าท่านออกผนวช ก็เหมือนกัน ไปค้นส่วนที่เป็นปรมาัตถธรรม, แล้วบรพชิตนี้มันก็เลยเหลือแต่ปัญหาทางปรมาัตถธรรมเป็นส่วนใหญ่. แต่ถ้า พระเถรสมณีนี้นั้น บวชกันแต่หนุ่มแต่เด็ก มันก็ต้องมี ปัญหาคาบเกี่ยวไปถึงศีลธรรม เพราะว่ายังไม่ได้ผ่านโลก, แต่ถ้าว่าเป็นคนที่เขาบวชกันตามทีละคนทีละคนผ่านโลกมาเสร็จแล้วจึงจะไปบวช นี่สำหรับบรพชิตปัญหาจะมีแต่ปรมาัตถธรรม. นี้อาจจะกล่าวได้อย่างนี้ แต่ต้องยึดหยุ่นให้มันมากหน่อย.

คำว่า *บรพชิต* แปลว่า *ผู้บวช* อย่างที่เราบวชพระบวชเณรนี้, คำว่า *อนาคาริก* แปลว่า *ไม่ได้อยู่บ้านเรือน*, ไม่เกี่ยวข้องกับบ้านเรือน หรือกิจกรรมอย่างบ้านเรือน หรือความคิดนึกอย่างชาวบ้าน, นี้ก็เรียกว่า *อนาคาริก*. ถ้าเรียกว่า *มุนี* ก็แปลว่า *รู้แล้ว*, ถ้า *ฤๅษี* ก็แปลว่า *กำลังแสวง*, ถ้าเป็น *โยคี* ก็ *กำลังปฏิบัติ* และมีคำอื่น ๆ เช่น คำว่า *ปริพาชก* ก็แปลว่า *ผู้ไม่อยู่เป็นที่* จะศึกษาหรือปฏิบัติอะไรก็ตาม เป็นผู้ที่เร่ร่อนเร่เรื่อย ไม่มีบ้านอยู่ ไม่อยู่เป็นที่ มันก็คล้ายๆ กับคำว่าอนาคาริก. แต่นี้เขาก็มีการถือนิยามลัทธิ เรียกพวกอื่นเป็นปริพาชก ไม่เรียกตนเองเป็นปริพาชก ทั้งที่ตนเองก็เป็นพวกเร่ร่อน อย่างนี้ก็มีความเกี่ยวกับคำหรือความหมายของคำมันก็เป็นอย่างหนึ่ง, นี้เกี่ยวกับการใช้คำมันก็คืออย่างหนึ่ง ซึ่งบางทีก็ไม่ตรงกันกับตัวหนังสือเสมอไป. นี้คือพวกที่ออกแสวงหาเรื่องปรมาัตถธรรม หรืออย่างน้อยที่สุดก็เป็นเรื่องที่ลึกลงกว่าที่คนธรรมดาเขารู้หรือกระทำกันอยู่ นี้ ในสภาพบรพชิตทั่วๆ ไปเป็นอย่างนี้.

นี้จะคุกกัน ในสภาพที่เป็นพระอริยเจ้า ถ้าคุณยังไม่ทราบ ไม่รู้จักคำว่าอริยะ หรือพระอริยเจ้า ก็อาจจะทราบได้ โดยหลักเกณฑ์ที่ว่า ตรงกันข้ามกับปุถุชน คนธรรมดา, คนธรรมดายังเป็นไปในกิเลส พระอริยเจ้าท่านก็เริ่มออกมาจากกิเลส จากอิทธิพลของกิเลส จึงเป็นผู้ประเสริฐขึ้นมา, ถ้ายังไม่ถึงที่สุด เป็นพระอริยเจ้ายังไม่ถึงที่สุด ก็เรียกว่าพระเสขะ, เสขะแปลว่ายังต้องทำต่อไป, ยังต้องปฏิบัติต่อไป. นี้ถ้าว่าทำเสร็จถึงที่สุดแล้ว เช่น เป็นพระอรหันต์ อย่างนี้ก็เรียกว่าอเสขะ คือ ไม่ต้องทำอะไรอีกต่อไปในการปฏิบัติ. ที่นี้ที่ยังต้องทำต่อไป ก็พวกที่ยังเป็นเบื้องต้น เช่น พระโสดาบัน พระสกิทาคามี อนาคามีอย่างนี้ เป็นต้น.

นี้ พระอริยเจ้าที่เป็นชั้นเสขะ คือยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์ ก็เรียกว่ามีปัญหาแต่ในขั้นปรมาตถ์ หรือที่สูงยิ่งขึ้นไป ที่จะต้องค้นคว้าศึกษาและปฏิบัติ คือปัญหาในขั้นปรมาตถ์ธรรมที่สูงยิ่งขึ้นไป ๆ. พระอริยเจ้าในประเภทพระอรหันต์ ก็เรียกว่า หมดปัญหา อยู่เหนือปัญหาโดยประการทั้งปวง ไม่มีปัญหาหรือความทุกข์เหลือไว้ให้แก่พระอรหันต์.

นี้มันต่างกันอยู่เป็นชั้นอย่างนี้ ในระหว่างศีลธรรมกับปรมาตถ์ธรรม โดยการศึกษ และโดยการปฏิบัติ หรือโดยหน้าที่ของธรรมเหล่านั้นก็ตาม ก็ต่างกันอย่างนี้. เมื่อปฏิบัติถูกต้องแล้วก็เกิดเป็นธรรมศาสตร์ขึ้นได้ทุกระยะ ทุกระดับ.

ที่นี้กล่าวโดยหลักทั่วไป โดยเอาสถานะหรือมาตรฐานของบุคคล ที่เป็นสังคมา ๆ อยู่ในโลก อยู่กันมาก ๆ แล้วทำอะไรเหมือนกัน เขาเรียกว่าอาศรม, เช่น มรवासอยู่ที่บ้านนั้นก็เรียกว่าอาศรมมรवास, ทั้งโลกแหละ มรवासเรียกกันว่าอาศรมหนึ่ง คือ อาศรมมรवास. ที่นี้จะออกมาเป็นบรรพชิตก็มาเป็นอาศรมบรรพชิต. นี้มรवासเป็นเด็ก ๆ หมายถึงวัยรุ่น ก็อาศรมหนึ่งต่างหาก เรียกว่า พรหมจารี, อะไร

ทำนองนี้ แล้วปัญหาต่างๆ เราจะมองกันในครั้งแรก ก็มองไปในแง่ของคนที่อยู่ในสังคม หรืออาศรมที่ต่างกัน ต้องแก้ปัญหให้ได้ ในเมื่อจะต้องใช้ศีลธรรมหรือใช้ปรมาัตถธรรม.

เปรียบเทียบระบบศีลธรรมกับปรมาัตถธรรม.

ที่นี้เรามาพูดกันโดยการเปรียบเทียบกันเป็นคู่ๆ ดีกว่า จะสะดวกกว่า จะพ่วง่ายกว่า เพื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่างศีลธรรมกับปรมาัตถธรรม ก็อย่างที่พูดมาแล้วนี้, ก็สรุปความได้ว่า ถ้าเป็นปุถุชน คนธรรมดาสามัญ ก็มีสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรม นี้เป็นที่พึง เป็นกำลังหรือเป็นเบื้องหน้า นี้ปุถุชน. ที่นี้ พระอริยเจ้าท่านก็มีปรมาัตถธรรม เป็นที่พึง เป็นเบื้องหน้า ถ้าเป็น พระอรหันต์ ก็เลิกกัน คือพ้นปัญหาโดยประการทั้งปวง. นี้ก็ดูซิว่ามันต่างกันอย่างไร.

นี้โดยรายละเอียดจะเปรียบเทียบให้เห็นชัดยิ่งขึ้นไปอีก ซึ่งคุณควรจะจำไว้เป็นอย่างยิ่ง เพราะอันนี้คือ ตัวปัญหา ที่ทำความยุ่งยากที่กรุงเทพฯ หรือแม้ในมหาวิทยาลัย ว่าถ้าเป็น เรื่องศีลธรรม บัญญัติไว้ในลักษณะที่เหมาะสมสำหรับคนที่ยังมีความรู้สึกว่ามีตัวตน, คนธรรมดาสามัญจะต้องมีความรู้สึกว่ามีตัวตน หรือแม้คนชั้นที่ชั้นปุถุชนที่ดี หรือแม้ชั้นพระอริยเจ้าชั้นต้น ๆ ก็ยังไม่พ้นจากความรู้สึกว่ามีตัวตน แต่ที่ท่านกำลังจะหมดตัวตน เขาจึงจัดไว้ฝ่ายโน้น.

นี้ ปุถุชนธรรมดาสามัญทั่วไป คือผู้ที่มีความรู้สึกไปในทางมีตัวตน ก็ต้องมีอะไรเฉพาะคนพวกนี้ ก็คือ มีศีลธรรม เว้นชั่วทำดี ให้ได้ผลดีเอาผลดีมาเป็นของตนนี้. ส่วน ปรมาัตถธรรมนั้น บัญญัติไว้ในลักษณะ สำหรับบุคคลที่จะไม่มีตัวตน, ไม่มีตัวตน คืออย่างไร คือมองเห็นอิทัปปัจจยตา คือกฎของธรรมชาติ, หรือความจริงของ

ที่นั่นมาถึง ผู้ฝึกหัด คือผู้ฝึกหัดให้มันตึ๋ง ๆ ขึ้นไป เช่นจากปลุกชันไปสู่ความเป็นพระอรียเจ้า นี้เราจะเรียกว่าผู้ฝึกหัด เดียวนี้ทุกคนเป็นผู้ฝึกหัด, เช่น บวชเข้ามาศึกษาเป็นผู้ฝึกหัด จะพูดภาษาอะไร, ถ้าอยากจะรู้เรื่องธรรมะ หรือจะใช้ภาษาธรรมะในชั้นสูง มันก็ต้องพูดภาษาปรมัตถ์ คือ อย่างน้อยต้องหัดพูดภาษาปรมัตถ์. ใช้คำพูดเหมือนกับคนยึดถือแต่จิตใจไม่ยึดถือ, ฉะนั้น ต้องระวังคำพูดกับจิตใจที่รู้สึกอยู่ข้างในเสมอไป.

ผมเคยพูด ให้มีระบบใหม่ขึ้นมาอีกอย่างว่า ให้หัดพูดปากอย่างใจอย่าง. นี้เขาฟังกันไม่ค่อยถูก เขาว่าสอนให้โกหก, แต่เราก็ไม่ได้ตั้งใจจะให้โกหก, ตั้งใจจะให้เปลื้องความยึดถือ, เมื่อปากมันต้องพูดว่าตัวฉันว่าของฉัน อะไรนี้ ใจก็อย่าหมายมันเป็นตัวฉันเป็นของฉัน, แม้ปากจะพูดว่าของอาตมาภาพ นี้ก็อย่าให้มีตัวตนที่เป็นอาตมา, ให้มันรู้สึกถึงอิทัปปัจจัยตาอยู่เสมอ. อย่างนี้เรียกว่า พูดปากอย่างใจอย่าง, พูดว่าตัวกูหรือของกู แต่ใจไม่มีความหมายมันเป็นตัวกู—ของกู อย่างนี้ก็เรียกว่า พูดปากอย่างใจอย่าง แล้วก็ทำให้มันพ้นทุกข์ได้.

ผมนึกได้ถึงโฆหารที่ใช้พูดกัน ในสมัยโบราณในประเทศไทยเรานี้ เมื่อสมัยผมเด็ก ๆ ยังเหลืออยู่ให้ไถยิน เช่นเป็น พระบวชเข้ามาแล้ว อย่างนี้ ไม่ได้ใช้คำพูดบุรุษที่หนึ่ง ที่หมายถึงตัวเองว่าอาตมา, เดียวนี้เราใช้คำว่าอาตมา หมายถึงตัวเราเองหรือ อาตมาภาพ, ในสมัยนั้นเขาใช้คำว่ารูป เช่นจะพูด อาตมาต้องการนี้หน่อย, เขาจะว่า รูปต้องการนั้น—นี่ คือไม่ใช่ฉันต้องการ ไม่ใช่กูต้องการ, ไม่ใช่อาตมาต้องการ, รูปฉันรูปกาย รูปธรรมนั้นมันต้องการ. เดียวนี้จะเหลืออยู่บ้าง ก็แต่ในโฆหารเทศน์มหาชาติ ที่เป็นของสกุณฑลภพฉัน, ที่เรียกว่าแห่ เทศน์แห่ เขาจะขึ้นคำว่า รูปจะกล่าวถึงเรื่องราว อย่างนั้นอย่างนั้นไปเลย, นั้นเหลืออยู่ให้เห็นว่า ครั้งหนึ่งเขาได้พูดกันอย่างนั้น, ใช้คำว่ารูป ใช้คำอย่างอื่น ๆ อีกมากคำ ที่ผิดจากที่ชาวบ้านเขาพูดกัน. เหมือน

อย่างคุณเบาขเข้ามาแล้ว ก็ต้องใช้คำที่มันมีไว้สำหรับพระเนรพุด, เช่น *จะไม่เรียกบิดามารดาว่าคุณพ่อคุณแม่* อีกต่อไป, จะ *เรียกว่าโยม* อุบัติฐากอะไรอย่างนี้เป็นต้น ไม่เป็นพ่อเป็นแม่กันแล้ว, เป็นแต่ผู้ช่วยเหลือเท่านั้น, เป็นผู้อุปถัมภ์อะไรเท่านั้นไป. นี้ก็เพื่อขจัดตัดความยึดมั่นถือมั่นว่าพ่อของกูแม่ของกูนี้ออกไป, เขามีระเบียบกันถึงขนาดนี้.

แต่เดี๋ยวนี้มันเลื่อน ๆ ไป แล้วพระเนรรุ่นคุณนี่กำลังจะทำให้ฉิบหายหมด ได้ยินพุดขอรับกระผมกับชาวบ้านก็มี. นี้คุณกำลังทำลายระเบียบที่ดีเสียแล้ว. ขอให้ช่วยกันระวังสังวรในข้อนี้ ศึกษาให้รู้ถึงระเบียบแห่งการพุดจาในข้อนี้ และฝึกหัดอยู่เสมอ, มันดีที่ว่าเราจะฝึกหัดการพุดนี้ด้วยการเรียนปรมาตถธรรมไปในตัว, จะไม่มีความทุกข์ไปในตัว, จะมีสติสัมปชัญญะไปในตัว ซึ่งเป็นการฝึกที่ดี. อย่าทำเล่นกับของอย่างนี้ นี้ก็เป็นคู่หนึ่งที่จะควรระวังสังเกตว่า ผู้ไม่รู้ก็พุดโดยโลกียโวหาร หรือศีลธรรม ผู้รู้ก็พุดโดยโลกุตตรโวหาร หรือปรมาตถธรรม เป็นเรื่องการพุด.

เรื่องทฎฐิ.

เอาที่นี้ต่อไป ก็เป็นเรื่อง การทำ หรือ การคิด ถ้าเป็นเรื่องของปุถุชน คนธรรมดาสามัญชาวบ้านธรรมดา การกระทำหรือการคิดเพื่อกระทำ ก็เป็นไปอย่างระดับศีลธรรม เว้นชั่วแล้วทำดี เว้นชั่วทำดี, คิดแล้วทำแต่ที่เรียกว่าดี, ที่สมมติว่าดี เว้นที่ชั่วเสีย แต่ถ้าในฝ่ายปรมาตถธรรมนั้น เขาต้องการจะไปให้เหนือชั่วเหนือดี ไปให้พ้นชั่วพ้นดี มันเป็นอย่างนั้น คนละระดับ.

ศีลธรรมนั้น เว้นชั่วแล้วก็ทำดี อยู่ด้วยผลความดี พอไม่ได้ดีก็ร้องไห้ อย่างนี้เป็นต้น, แต่ถ้าเป็นเรื่องของปรมาตถธรรม ก็จะไม่มีส่วนไหนเป็นปัญหาขึ้นมาได้,

ความชั่วก็ไม่มาทำอันตราย ความดีก็ไม่รบกวน หรือทำให้เกิดปัญหาขึ้นมา ก็ฝึกหัดไปในการที่จะไม่ยึดมั่น. ^๕ พวกชาวบ้านก็ยึดมั่น ยึดในความดี ยึดในอะไรต่างๆ นี้การทำและการคิดทางศีลธรรม ก็ไปในทางยึดมั่นตามเดิม, ที่เป็นปรมาัตถธรรม ก็ต้องการจะสลัดความยึดมั่นออกไปเรื่อยๆ ไม่ให้มันเหลือ.

ที่นี้จะเปรียบเทียบต่อไปอีก โดยยกเอาสิ่งที่จะเป็น เครื่องผลักดันให้มีการกระทำ ภาษาบาลีเราเคยเรียกกันว่า *พลวปัจจัย—ปัจจัยที่มีกำลัง*, พะละวะแปลว่า มีกำลัง ปัจจัยก็คือว่าเหตุหรือสิ่งที่มีมันจะส่งเสริม นึกถึงคำว่า *motive* ก็แล้วกัน. ในทางศีลธรรมก็ใช้คำนี้ คำว่า *motive*, ความรู้ความคิด ความเข้าใจ ความอะไรที่มีมันจะเป็นกำลังให้เกิดการกระทำ ก็เรียกว่า *motive* ได้ทั้งนั้น แม้แต่การคล้อยใจอะไรของเพื่อน ๆ.

พลวปัจจัยทางศีลธรรมมันก็มีเรื่องตัวตน เพราะว่าเรื่องศีลธรรมมันเรื่องสำหรับพวกที่มีตัวตน, ถ้าของผู้ที่ไม่ใช่ปุถุชน คือผู้ที่ถือปรมาัตถธรรมเป็นหลักมันก็ต้องเรื่องไม่มีตัวตน; เพราะฉะนั้น *motive* ทางความคิด ที่เรียกว่าทิวฐินั้นมันก็ต่างกัน เรียกว่า สัมมาทิวฐิ คือทิวฐิที่ถูกต้องด้วยกันนั้นแหละ, แต่ถ้าเป็นเรื่องศีลธรรมก็ถูกไปอย่าง เรื่องปรมาัตถธรรมก็ถูกไปอีกอย่าง จนเกือบจะตรงกันข้าม.

ยกตัวอย่างเช่น สัมมาทิวฐิ —ความเห็นชอบ ถ้าเป็นเรื่องศีลธรรม สัมมาทิวฐินั้น จะมีหลักว่า เรามีกรรมเป็นของเรา คิคกุชิเรามีกรรมเป็นของเรา มีผลกรรมเป็นของเรา, อย่างนี้เป็นเรื่อง ปรมาัตถธรรม ก็น่าหัวเราะตาย มีเราที่ไหน แล้วมีกรรมแกมอะไรที่ไหนอีก, มันเป็นอทิปปัจจยดาเท่านั้น, แต่เมื่อยังเป็นปุถุชนอยู่ มีหลักศีลธรรมอยู่ก็ต้องว่าเรามีกรรมเป็นของเรา เราต้องเป็นไปตามกรรม.

หรือว่าอีกบทหนึ่ง ก็มีระบุว่า จะต้องถือว่ามีบิดามารดา มีครูบาอาจารย์ มีโลกหน้า นรกสวรรค์ อะไรเป็นต้น, มีโอปปาติกะ คือสัตว์ที่เกิดในนรกสวรรค์

แล้วก็มีบุคคลที่ปฏิบัติได้ดี เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้หลุดพ้น สำเร็จในโลกนี้ นี้เป็นต้น มีทั้งนั้น, เป็นเรื่องที่มีทั้งนั้น มีนั่นมีนี่ มีอะไรที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ ก็เรียกว่า สัมมาทิฐิ เพราะมันมีประโยชน์ที่จะทำให้เขาทำความดียิ่งขึ้นไป, ฝ่ายศีลธรรมเป็นอย่างนี้. ที่นี้พอมาถึงสัมมาทิฐิ ฝ่ายปรมาัตถธรรม มันกลายเป็นพูดอย่างอื่น ไม่มีเรา ไม่มีของเรา ไม่มีอดีต ไม่มีอดีตนิยา สิ่งที่เกิดขึ้นก็มีแต่ความทุกข์ทั้งนั้น. ฉะนั้น อย่าทำให้มีอะไรเกิดขึ้น ให้มันปรกคิอยู่ ให้มันสงบอยู่ เป็นนิพพาน. นี้เรื่อง อิทปิ-ปัจจยตา เรื่อง ตถตาก็ปรากฏออกมา เป็นสัมมาทิฐิฝ่ายปรมาัตถธรรม หรือ โลกุตตระ.

ก็จะขอให้คุณสังเกตว่า มันใช้คำพูดคำเดียวกัน สัมมาทิฐิ — ความเห็น ความเข้าใจอันถูกต้องเหมือนกัน, แต่แล้ว มีระดับที่ต่างกันอยู่คนละระดับ อย่าไปปนกัน, แล้วก็เข้าใจไม่ได้ แล้วก็ทะเลาะกันอีกแหละ การทะเลาะวิวาทนี้มีอยู่ตรงที่ เข้าใจคำพูดคำเดียวกันหรือเรื่องเดียวกัน ไม่ตรงตามที่เป็นจริง.

เรื่อง ชาติ-ความเกิด.

ยกตัวอย่างที่ให้ชัดให้ง่ายยิ่งขึ้นไปอีก ว่า พวกศีลธรรมเขาก็ถือว่า ตาย แล้วเกิดอีก ก็ระลึกชาติหนหลังได้เป็นชาติๆ, เข้าโลงไปแล้วเกิดเป็นอะไรอีก, เข้าโลงไปแล้วเกิดเป็นอะไรอีกนี่ มีตายแล้วเกิดอีกเป็นชาติๆไปอย่างนี้, มันเป็นผลดีแก่พวกศีล-ธรรม แล้วเป็นศีลธรรมที่มีมาแต่ก่อนพุทธกาลนานไกล มันมีประโยชน์แก่คนธรรมดาสามัญในสังคมปุถุชน ฉะนั้นเขาไม่เลิก เขามีไว้จนบัดนี้ จนพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้วก็ไม่เลิก ปล่อยไว้เป็นระบบศีลธรรมไป.

มีคำว่า ชาติ เกิดมาจากท้องแม่เข้าโหลงทีหนึ่ง เรียกว่าชาติหนึ่ง ถ้าถามว่าตายแล้วเกิดอีกหรือไม่ พวกคีลธรรม ก็จะตะโกนเป็นเสียงเดียวกันว่า ตายแล้วเกิดอีก หรืออย่างน้อยที่สุดก็ว่า ถ้าคุณล้มเล คุณถือฝ้ายที่ตายแล้วเกิดอีกไว้ให้ดีกว่า ดีกว่าจะไปถือว่าตายแล้วไม่เกิด เพราะมันชวนให้ทำอะไรได้ดีได้มากกว่า, ถ้าไม่ล้มเลก็ยังมี ให้มันแน่นลงไปว่าตายแล้วเกิดก็รับทำความดีให้มันเกิดดี.

ถ้าไปถามว่าตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด กับพวกฝ้ายปรมัตถธรรมเข้า เขาก็จะย้อนเอาว่าเอ้า, มีฉันที่ไหน, ฉันอยู่ตรงไหนล่ะ, เทียนที่นั้นก็ไม่มีฉัน แล้วใครจะตายล่ะไปถามเสียอย่างนี้. คนถามก็เลยไม่รู้จะถามอย่างไร, เอาฉันมาคุชิ มันไม่มีฉัน ก็เลยไม่มีคำว่าฉันตายแล้วเกิด, หรือฉันตายแล้วไม่เกิด เพราะคำว่าชาติ เกิดนี้ ก็เกิดสำหรับพวกคีลธรรม.

ฝ้ายปรมัตถ์ คำว่าชาติหรือความเกิด ก็เกิดของความรู้สึกในใจว่าตัวฉันว่าของฉันว่าตัวกู, หรือ เกิดความปรุ่งแต่งเป็นความคิดนึกเรื่องความทุกข์อะไรขึ้นมาเรื่องหนึ่ง ก็เรียกว่าชาติหนึ่งสำหรับคนพวกนี้, ไม่ได้เส็งถึงการเกิดจากท้องแม่. ฉะนั้นถ้าจะมีการระลึกชาติ สำหรับพวกปรมัตถธรรม มันก็ระลึกถึงว่า เมื่อตะกี้ที่แล้วมา เราคิดอะไรผิดๆ เกิดตัวกูขึ้นมา จนมีความทุกข์ พอตักออกไปเมื่อหัวค่ำ ตอนเช้า เมื่อวาน วานขึ้น มันก็มีความคิดอะไรผิดๆ, เกิดเป็นตัวกูขึ้นมา ก็มีความทุกข์. ฉะนั้นการระลึกชาติ มันก็ระลึกไปในรูปนี้, ไม่เกี่ยวกับการเข้าโหลงแล้วเกิดอีก, มันมีชาติเหมือนกัน.

๕ ๕๕ เรื่องทพง.

ที่นี้พอมมาถึง ที่พึง พวกคีลธรรมเขาก็ต้องพึงพระรัตนตรัย หรือว่าพึงตนเองบ้าง. คำพูดว่า *ตนพึงตน* หรือมี *พระพุท* *พระธรรม* *พระสงฆ์* เป็นที่พึ่งเป็น

สธนะ, นี้เพื่อศีลธรรม. แต่ถ้าปรมาัตถธรรม ต้องการจะทำลายตน ไม่มีตนที่เป็นเจ้าของปัญหา, แล้วมันก็ไม่ต้องฟังอะไร ถ้ามันมีความทุกข์ มันก็แก้ไขไปด้วยเหตุของความทุกข์โดยตรง, ไม่ได้แสวงหาที่ฟังอะไรที่เป็นตัวเป็นตนที่ไหน. เขาจะพูดว่าตนของตนก็มีได้มี, ส่วนคนหนึ่งมันมีตน กลัวขึ้นมาที่หาที่ฟัง ฟังเจ้า ฟังนาย ฟังเงิน ฟังอำนาจวาสนา ฟังพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ กระทั่งรวมเรียกว่าฟังตัวเอง มันต้องมีที่ฟัง เพราะมันมีตน ตนฟังตนก็ได้ในที่สุด. แต่พวกที่ถือหลักปรมาัตถธรรมไม่มีตน ตนของตนก็มีได้มี; ถ้าเกิดความทุกข์ขึ้นมาที่หาวิธีดับเสีย ตามหลักเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา หรือ ปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายที่ดับทุกข์ได้. นี้เรียกว่าที่ฟังมันยังต่างกันอยู่อย่างนี้.

ฉะนั้น คำสอนที่เขากล่าวไว้สำหรับศีลธรรมนั้น อย่าไปคัดค้านเข้า เพราะยังมีคนที่เป็นอย่างนั้น ต้องการอย่างนั้นอยู่อีกมาก, ส่วนที่จะหลุดออกไป ก็ทำอย่างนี้ก็แล้วกัน.

นี้ถ้าคุณจะทำคำสำคัญอีกคำหนึ่ง ก็คือคำว่า เกิด หรือคำว่าชาติ นี้ไว้ให้ตีก็จะง่ายขึ้น. ศีลธรรมเอาความเกิดหรือชาติ เกิดจากท้องแม่อยู่จนเข้าโลงนี้ เรียกว่าชาติ. ถ้าปรมาัตถธรรม ถ้ายังมีการเกิด เขาจะเอาการเกิดขึ้นแห่งอุปาทาน ว่าตัวฉัน ว่าของฉัน, ครั้งหนึ่ง เรียกว่าเกิด เกิดครั้งหนึ่ง เกิดความรู้สึกเป็นตัวฉัน—ของฉัน, หรือว่ามีความหมายไปในทางเป็นตัวฉันของฉัน, หรือเนื่องกันอยู่กับความรู้สึกว่าของฉันก็ได้ ก็เรียกว่าชาติหนึ่ง. มันเป็น *egoism* ที่เกิดขึ้นในจิตใจ หรือว่า *concept* ต่างๆ ที่มันเนื่องอยู่ด้วย *egoism* เป็น *egotistic-conception*, ทุกๆ ชนิด พอสักว่าเกิดขึ้น ก็เรียกว่ามีการเกิดแห่งตัวฉัน นี้เรียกว่าเกิดในฝ่ายปรมาัตถธรรม. ถ้าเรารู้จักแยกอันนี้ได้ แล้วอันอื่นจะรู้จักแยกหมด.

เรื่องวิภวัญญะ.

ที่นี้จะเทียบต่อไปอีกกลุ่มหนึ่งก็ระบบที่จะเป็นไปข้างหน้า. ถ้าระบบศีลธรรม ก็เป็นไปเพื่อวิภวัญญะ คือไปเกิดดีได้ดี หรือมัน จะไปเกิดชั่ว เพราะมันทำชั่ว มันชอบชั่ว ก็ตามใจมันเถอะ, นี่เขาเรียกว่า วิภวัญญคามินี หรือวิภวัญญคามี แล้วแต่จะเรียกว่ามันเป็นไปเพื่อวิภวัญญะ. วิภวัญญะคือวนเวียนเป็นวงกลม เพราะศีลธรรมมันก็ไม่ออกไปจากวงกลมนี้ได้ เขาจึงเรียกว่า วิภวัญญคามี เป็นไปในวิภวัญญะ, วิภวัญญสงสารนั้นแหละ. เกิดอย่างนั้น เกิดอย่างนี้ เกิดอย่างโน้น เกิดดีเกิดชั่ว เกิดเลว วนเวียนอยู่อย่างนี้ ก็เรียกว่า เป็นไปเพื่อวิภวัญญะ เช่น ว่าทำบุญได้เกิดในสวรรค์, มันก็เป็นวิภวัญญะอย่างสวรรค์ เทียวก็กลับมานรกอีก, เทียวมามนุษย์อีก, เทียวไปสวรรค์อีก แล้วแต่การกระทำที่เป็นไปตามความยึดถือ. ผลอนัตตเทียวก็เลสมันก็เกิด แล้วก็ปรุงแต่งให้เกิดอย่างนั้นอย่างนี้ ก็ว่าเกิดอย่างวิภวัญญะ จะเป็นวิภวัญญะ วิภวัญญะชนิดข้ามภพข้ามชาติ หรือวิภวัญญะที่นี้ก็ได้ เป็นเรื่องศีลธรรม.

นี่ถ้าเป็น พวกปรมาัตถธรรม เขาเรียกว่า วิวิภวัญญะ, วิวิภวัญญคามี อันนั้นก็เรียกว่าวิภวัญญคามี, อันนี้เรียกว่า วิวิภวัญญคามี เติมวิเข้าไปข้างหน้าคือ อะ นั่นเอง คือไม่นั่นเอง หรือปราศจาก. พวกปรมาัตถธรรม มันเป็นวิวิภวัญญคามี มันต้องการจะหยุดวิภวัญญะเสีย ไม่ให้เวียนเป็นวงกลมอีกต่อไป และไม่ต้องเป็นไปในวงกลมนั้น, ส่วนที่เป็นพวกศีลธรรม ก็ต้องเป็นไปในวงกลมนั้น เรียกว่าวิภวัญญะ, นี่มันต่างกันอยู่อย่างนี้.

นี่คำสอนชั้นลึกเช่นเรื่องปฏิจสุมุปาบท ก็เป็นทางเปรียบเทียบ พวกศีลธรรมเขาเอาปฏิจสุมุปาบทคร่อมภพคร่อมชาติ ต้องกินเวลาทั้ง ๓ ชาติ, ชาติที่แล้วมาด้วย ชาติปัจจุบันด้วย แล้วชาติที่จะไปข้างหน้าด้วย ๓ ชาติ จึงจะเรียกว่า ปฏิจสุมุปาบทหนึ่งรอบหรือหนึ่งวง. แต่ถ้า พวกปรมาัตถธรรมแล้ว แวบเดียว ก็เป็นแล้ว

ปฏิบัติสมุปบาทครบหนึ่งรอบหรือหนึ่งวง. ฉะนั้นภายในชั่วโม่งเดียว เรามีปฏิบัติสมุปบาทหลายรอบ หรือหลายวงก็ได้ ถ้ามันมีเรื่องมาก, ไม่ต้องรอเกิดแล้วเกิดอีกตั้ง ๓ชาติ, เพราะมันหมายถึงการเกิดแห่งจิตใจ ของอุปาทานอย่างที่ว่า. ฉะนั้นเรื่องปฏิบัติสมุปบาททวงหนึ่งแห่งความทุกข์, หรือ รอบหนึ่งแห่งความทุกข์นั้น มันมีได้ชั่วแว็บเดียว ในนาทีเดียว ในครึ่งนาทีก็ได้. สิ่งที่เราเรียกว่า ปฏิบัติสมุปบาทของฝ่ายปรมาตถธรรมนี้มันจึงละเอียดลึกซึ้ง ก็มีได้วันหนึ่งไม่รู้กี่วง, นี้ก็เป็นความแตกต่าง.

เรื่องนรก, สวรรค์, ภูมิ.

เอาที่นี้จะเอาวัตถุที่เห็นง่าย ๆ เช่น คำว่า นรกสวรรค์ เป็นต้น พวกศีลธรรม เขามีนรกมีสวรรค์ ต่อตายแล้ว, ตายเข้าโลงแล้วจึงจะไปนรกไปสวรรค์; ส่วนพวกปรมาตถธรรม มีนรกสวรรค์ที่เห็นเดี๋ยวนี้ เพราะว่าพระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสว่า นรกอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, สวรรค์ก็อยู่ที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. พอทำผิดที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เกิดอุปาทานอะไรขึ้นมา มันเป็นนรก ที่ตาก็ได้ ที่หูก็ได้ ไม่ใช่พร้อมคราวเดียวกันทั้ง ๖ มันแล้วแต่ว่าเรื่องใดเรื่องหนึ่ง. ฉะนั้น นรกอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่กำลังทำผิด, สวรรค์ก็อยู่ที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่ทำถูก มันเป็นเรื่องที่เห็นและเดี๋ยวนี้ แล้วก็ทันควันด้วย. ถ้านรกสวรรค์ของพวกศีลธรรม ต้องต่อตายแล้วจึงจะไปคิดบัญชีกัน มันไกลกันมาก มันต่างกันมาก.

ที่นี้ที่เรียกว่า ไวหารที่น่าอัศจรรย์ หรือน่ากลัว หรือคุณอาจจะถึงกับว่าตะลึง เช่น เมื่อถามว่าสิ่งทั้งปวงอยู่ที่ไหน คืออะไร, อย่างนี้ จิตใจของพวกคุณที่เล่าเรียนมาอย่างนี้ คุณก็งงนึกถึงสิ่งทั้งหมดในสากลจักรวาลในสุริยจักรวาล แล้วยังสุริยจักรวาลอื่นทั่วไปหมดนั้นว่าสิ่งทั้งปวง นั้นแหละ ภาษาศีลธรรมของชาวบ้านปฤชชน. แต่ถ้

ภาษาปรมัตถธรรม พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า มันอยู่ที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, สิ่งทั้งปวง มันอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, ความหมายมันคนละอย่างแบบนี้. สิ่งทีพวกศีลธรรม เอาไปไว้ที่วัตถุนั้น ๆ ที่เรื่อนั้น ๆ ที่อะไรนั้น ๆ อย่างที่เขาเล่าเรียนมา ในภาษาศีลธรรม ก็พูดว่ามันอยู่ที่นั่น ที่ภพนั้น ที่โลกนั้น แล้วก็โดยมากก็ต่อตายแล้วทั้งนั้น, แต่ว่า ปรมัตถธรรมอยู่ที่นี้ เดียวนี้ และอยู่นิดเดียว ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึงนี้ เท่านั้น.

จะยกตัวอย่างเกี่ยวกับสิ่งนี้ให้ชัดขึ้นอีกหน่อยหนึ่ง ซึ่งคุณอาจจะไม่ชอบ ฟังก็ได้ แต่มันมีความจำเป็นหรือมันมีประโยชน์, แต่เนื่องจากชื่อมันจำยากเป็น ภาษาบาลี ถ้าคุณเดินผ่านไปตามศาลาวัค ที่เขาเรียนอภิธรรมกัน จะได้ยินคำว่า กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร, กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ โลกุตตรภูมิ. นี้คุณฟังไม่ ถูกใช่ไหม? ขอให้คุณได้สนใจกันบ้าง เพราะถ้าจิตมันทรามอย่างธรรมคา หมกมุ่น แต่ในกาม ก็เรียกว่ากามาวจร หรือภูมิกามาวจร, ถ้าไม่เกี่ยวกับกาม. ไปสนใจ ของที่มีรูปร่างเป็นรูปธรรม ที่บริสุทธิ์สะอาด จิตใจนั้นก็เรียกว่า รูปาวจรภูมิ, นี้ถ้าสูง ไปอีก เอาสิ่งที่ไม่มรูปร่างเป็นวัตถุมาเป็นทีสนใจ ที่พอใจที่ยินดีหาความสุข นี้เขา เรียกว่า อรูปาวจรภูมิ, แต่ถ้าเอาการ พ้นจากสิ่งเหล่านี้ ทั้งหมดมาเป็นวัตถุสำหรับหา ความสุข ก็เรียกว่าโลกุตตรภูมิ.

นี้ พวกศีลธรรม นี้ เขาบัญญัติสิ่งเหล่านี้ไว้ต่อตายแล้วทั้งนั้น แผละ, กามาวจรภูมิก็ไปสวรรค์โน่น, รูปาวจรภูมิไปรูปพรหม ที่เป็นพรหมโลก รูปพรหม, อรูปาวจรภูมิ พรหมโลกที่ไม่มีรูป. เขาแบ่งเล็งกันต่อตายแล้วทั้งนั้น, โลกุตตรภูมิ ก็เป็นพระอริยเจ้าเป็นพระอรหันต์ ยิ่งนานไปอีกกว่าจะได้เป็นพระอรหันต์.

นี่เราอยากจะพูดในแง่ของปรมาัตถธรรม ว่าจิตใจที่มันกลับกลอกไปมา เที่ยวนี่ มันไปอยู่ในกาม หรือมันอยู่ในรูป หรือไปอยู่ อรูป หรือบางทีมันก็พ้นจากสิ่งเหล่านี้. บางคราวจิตของเราสงบอยู่เหนือสิ่งเหล่านี้ ก็เรียกว่าเป็นโลกุตตรภูมิ แม้ว่าชั่วขณะ. เราไม่เอาวัตถุไม่เอาสถานที่ หรือไม่เอาอย่างที่เขาพูด ๆ เขียน ๆ กันไว้สอนกันมา, แล้วคนที่เรียนผ่านมหาวิทยาลัยมาแล้ว เรียนอักษรศาสตร์เรื่องไตรภูมิพระร่วงนี้ ก็ขอให้รู้ไว้เถอะว่า นั่นเขาพูดไว้ในภาษาศีลธรรม ภาษาบุคคละธิษฐาน. แต่ถ้าภาษาปรมาัตถธรรม มันอยู่ที่จิตใจที่มันกลับไปกลับมา อยู่ในคนคนหนึ่ง.

หรือว่าให้มากกว่านั้นหน่อยก็คือว่า วิทยุทำให้เปลี่ยน เป็นเด็กเป็นหนุ่มสาว มันก็มีเรื่องกามารมณ์เป็นเรื่องใหญ่เป็นเบื้องหน้า, เรียกว่าหนุ่มสาวนี้ อยู่ในวัยอยู่ในชั้นกามาวจรภูมิ. นี่พอเลื่อนขึ้นไปเป็นผู้ใหญ่เป็นคนแก่ มันก็จางไป มันก็ไปหาวัตถุล้วน ๆ ซึ่งเป็นพวกรูปที่ไม่เกี่ยวกับกาม เป็นเครื่องพอใจ กระทั่งหาทรัพย์สมบัติล้วน ๆ ไว้ให้ลูกให้หลาน กระทั่งไปยินดีในบุญในกุศลซึ่งเป็นอรูป, จนกระทั่งว่าเขาเบื่อ เขาออกไปทำจิตใจให้พ้นจากสิ่งเหล่านี้ ก็เป็นโลกุตตระ. มันจะต่างกันอยู่ก็ตรงที่ว่า มันเค็ดขาดลงไปหรือยังไม่เค็ดขาดลงไป.

คำว่า ภูมิ แห่งจิตใจก็เป็นอย่างนี้ ธรรมตามันก็เปลี่ยนกลับไปกลับมาอยู่แล้ว ในวันหนึ่ง สำหรับผู้ใหญ่ที่โตแล้วนี้, เขียวก็เริ่ไปในกามบ้าง, เขียวก็ต้องการความพักผ่อนบ้าง, เขียวก็ยินดีมานั่งตากลมเล่นไม่อยากจะไปยุ่งกับเรื่องเพศบ้าง มันเปลี่ยนอยู่อย่างนี้, จนกระทั่งมันอยากจะพ้นไปจากความเป็นบ้า ๆ บอ ๆ นี้ทั้งหมด ก็จึงจะเป็นโลกุตตรภูมิ.

การเข้าใจอย่างนี้ มันเป็นวิธิตีที่จะให้ก้าวหน้าในทางธรรมมาก. ถ้าไปถือเสียว่าต้องตายแล้วจึงจะได้ แล้วมันจะตายอีกร้อยหนพันหนจึงจะได้, นี้ก็เลยเป็นคน

หมกหมัว แล้วก็ไม่สนใจอะไร แล้วนั่นแหละ จะเวียนหาความเลวได้ไม่ทันรู้ตัว เพราะไม่มีหวังที่จะก้าวไป ๆ อย่างแน่นอน. การศึกษาเรื่องนี้ให้ถูกต้อง, มันจึงเป็นเรื่องที่มีประโยชน์มาก.

เรื่องบัจฉัย แห่งนิพพาน.

ที่นี้อีกคำหนึ่ง ซึ่งชาวบ้านสมัยโบราณเขาจะพูด ว่าเราจะมี อุปนิสัยบัจฉัย เพื่อนิพพาน, ทำอะไรก็ อธิษฐาน หรืออุทิศว่า ให้มันเป็นบัจฉัยเพื่อนิพพานอนาคต-กาลเบื้องหน้าโน้นเทอญ. บัจฉัยแห่งนิพพานนี้ก็เหมือนกันอีก ในทางศีลธรรม หวังนิพพานไว้ไกลนัก ตายแล้วเกิดอีก ตายแล้วเกิดอีก ไม่รู้ที่หมิ่นที่แสนที่ล้านชาติก็ได้, มันก็เลยหวังเพื่อไปอย่างนั้น ละเมอ ๆ เพื่อ ๆ ไปอย่างนั้น เพื่อเป็นบัจฉัยแห่งนิพพาน. แต่ฝ่ายปรมาตมธรรม เขารู้จักอยู่ที่นี้และเดี๋ยวนี้ ก็อมันที่ขึ้น ๆ ฉะนั้นทำอะไรลงไป มันต้องลดความโลภ ความโกรธ ความหลง เห็นได้ชัด. ลดตัวกู—ของกูได้ชัด มันเป็นบัจฉัยแห่งนิพพานที่อยู่ในระยะที่ใกล้ ๆ แล้วก็เร็ว ยิ่งขึ้นทุกที.

เรื่องทำบุญ-กุศล.

จนจะหมดนี้ ก็จะพูดอีกคำหนึ่ง คือเรื่องทำบุญ บุญกิริยาเขาเรียกว่าการกระทำบุญ วัฒนธรรมทุกแขนงทุกสาขา ทุกชาติ ทุกประเทศ ทุกศาสนา จะมีการบัญญัติสิ่งที่เรียกว่าการทำบุญ, ระบบของการทำบุญนี้ ต้องมีกันทุกชาติทุกศาสนา. แต่ว่ามันมีต่างกันอยู่อย่างตรงกันข้ามก็ได้ คือถ้าใน ระบบศีลธรรม เขาก็ทำบุญเพื่อเอากำไรมากมายหลายสิบเท่า หลายร้อยเท่า เป็นของตอบแทนทกลับมาในรูปร่างอย่างเดียวกัน เช่นว่า ให้เงินไปทำบุญนี้ ก็ขอให้รวยหลายสิบเท่าหลายร้อยเท่า, หรือว่าให้รูปเสียง กลิ่น

รสโณภูฏัพพะธัมมารมณฺ ะไรออกไป, เป็นการบริจาคนำบุญ ก็ด้วยหวังว่า จะได้กลับมามากมาย, เป็นกำไรมากมายหลายสิบเท่าหลายร้อยเท่านี้ เรียกว่าทำบุญ อย่างนี้มันเป็นเรื่องศีลธรรม, เอากำไรมหาศาล เอามหากุศลโน่น เขาเรียกกันอย่างนั้น. แต่ถ้าเป็นเรื่องของปรมาัตถธรรม มันทำบุญเพื่อสลัดออกไปให้หมด ให้หมดออกไป ให้หมดออกไป หมดๆ จนกว่าจะหมด สิ่งที่ยึดถือว่าเป็นของเรา.

พวกปรมาัตถธรรม เขาจะทำลายที่เรียกว่าของเราๆ ให้หมดออกไป, แต่พวกศีลธรรมเขาต้องการจะเพิ่ม เพิ่มตัวเราของเราที่คิดว่าที่มากกว่ายิ่งขึ้นไป มันเดินคนละทางอย่างนี้.

แม้สิ่งที่เรียกว่ากุศล เขาต้องการกุศล ต้องการมหากุศล, แต่ถ้าเป็นปรมาัตถธรรม ต้องการจะอยู่เหนือกระทั่งกุศลทั้งอุกุศล, ไม่ต้องการแม้แต่กุศล ก็คือต้องการโลกุตตระที่อยู่เหนือกุศล, เป็นเรื่องสลัดหมด หรือว่าถ้าจะเอา ก็เอาความว่าง ความมุ่งหมายต่างกันอยู่อย่างนี้.

อ้าว, ที่นี้จะจบแล้ว ก็จะสรุปความว่า แล้วมันจะมีประโยชน์อะไร ที่เราทำบุญเอาบุญเป็นกำไรมากมายนี้ แล้วเมื่อไรมันจะพบปรมาัตถธรรม. ข้อนี้ก็ค่อนข้างไปถึงความที่มันรู้จักสิ่งต่าง ๆ ถูกต้องตามที่เป็นจริง โดยหลักของปรมาัตถธรรม นั่นแหละ. คือว่า ไม่เท่าไรมันจะมองเห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของบุญของกุศล ของกามารมณฺ ของความมั่งมี ของความสุข ซึ่งล้วนแต่เปลี่ยนแปลง ด้วยความไปยึดถือเข้าที่ไรมันก็กัดเอาที่นั่น.

นี่ผมพูดกำหยาบหน่อย เพราะว่ามันง่าย ไปยึดถือสิ่งใดเป็นตัวตนของตนเข้า มันก็กัดเอาทันที คือทำให้เกิดความทุกข์. พวกที่ไปในทางศีลธรรม

อยู่เรื่อยๆ นี้ จะถูกกัดเรื่อยๆ เทียวหัวเราะเทียวร้องไห้, เทียวหัวเราะเทียวร้องไห้, สลับกันไปเรื่อยๆ, พอถึงจุดๆ หนึ่งมันเอือมระอา ที่ไม่อยากจะถูกกัดอีกต่อไป มันจึงเร่อกออกมาหาปรมัตถธรรม. จนกว่ามันจะรอดออกไปได้ ไม่มีความทุกข์อีกต่อไป, แล้วมันหนีไม่พ้นคอก. เรื่องปรมัตถธรรมเป็นเรื่องที่หนีไม่พ้น, มันจะรอดอยู่ข้างหน้า.

ที่นี้ยังกว่านั้นกว่า บางอย่าง บางส่วนมัน ต้องเอามาใช้ที่นี้ และ เทียวนี้ จะต้องมีความรู้ทางปรมัตถธรรมกันบ้างพอสมควร, ถ้าผิดหวังอะไรแล้วก็อย่าได้ไปกินยาตายหรือกระโดดน้ำตาย หรืออย่างนั่งร้องไห้อยู่, จะต้องสลัดความรู้สึกนี้ออกไปเสียได้ ด้วยความรู้ทางปรมัตถธรรม.

....

ฉะนั้น ฆราวาส อยู่ที่บ้านที่เรือน จะต้องมีความรู้เรื่องปรมัตถธรรม ซึ่งก็ศึกษาได้ ทุกแห่งทุกหน, ความทุกข์ที่ไหน ศึกษาปรมัตถธรรมได้ที่นั้น. เทียวนี้คนไม่เอาอย่างนั้น, พอมีความทุกข์มากก็นั่งร้องไห้เสีย มันก็ไปไหว้ศาลพระภูมิเสีย, ไปบนบานศาลกล่าวอะไรเสีย มันก็ไม่ต้องศึกษาเรื่องความทุกข์กัน, ฉะนั้นถ้ามีความทุกข์ที่ไหน ก็ศึกษาความดับทุกข์ที่นั้น, ก็เป็นปรมัตถธรรมที่นั้น, เพราะว่า ความทุกข์ทั้งหลาย จะเกิดมาจากความยึดมั่นถือมั่นทั้งนั้น.

ฉะนั้น จำไว้ให้ดี ทำใจคอให้ดี มีสติสัมปชัญญะ มีอารมณ์ให้ดีคอยศึกษาสิ่งต่างๆ ที่มันวูบวาบเข้ามาในจิตใจของเรา แล้วสิ่งที่เป็นประโยชน์อย่างยั้งนั้น ก็คือความทุกข์ คือ ความทุกข์สอนได้ดีกว่าความสุขหรือความเพลิดเพลิน. นี้เราไปชอบความเพลิดเพลิน ไม่สนใจความทุกข์ เลยไม่ต้องศึกษากัน, ความเพลิดเพลินมันจะให้ลิ้ม ให้หลง ให้ลิ่งโลดไป, แต่ถ้าความทุกข์แล้วมันจะสอน มันตั้งใจจะสอนแต่เราก็ไม่รับ. ฉะนั้นเปลี่ยนเป็นว่า ถ้าความทุกข์เกิดขึ้น จะต้องยินดีรับที่ความทุกข์มันมา

สอนให้. คนโบราณไทยเขาพูดเป็น ซึ่งพวกฝรั่งอาจจะพูดไม่เป็นก็ได้ ว่าความ
ถูกต้องเป็นครู ความผิดก็เป็นครู, นี้เรามีอะไรพอที่จะแก้ไขปัญหาเหล่านี้.

ฉะนั้นเรื่องศีลธรรมมันก็ยังมามีเรื่องผิดเรื่องถูกสลับกันไป, ส่วนเรื่องปรมาตถ-
ธรรมนั้น จะอยู่เหนือความผิดและความถูก โดยประการทั้งปวง นี่ก็คือความแตก
ต่างระหว่างศีลธรรมกับปรมาัตถธรรม, และทั้งคู่นี้มันจะแฝดกันไปเรื่อย ๆ แล้วก็มีใน
สภาวะธรรม ในสังขธรรม ในปฏิบัติธรรม ในวิปากธรรม ในทั้งสี่กลุ่ม อย่างที่ได้กล่าว
มาแล้ว ขอให้พวกคุณรู้จักสิ่งที่เรียกว่า ศีลธรรม และปรมาัตถธรรมคู่นี้ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

เวลาสำหรับการบรรยายในวันนี้ก็หมดเพียงเท่านั้น.

ศีลธรรมในฐานะที่เป็นธรรมศาสตร์.

ในการบรรยายครั้งที่ ๑๐ นี้ ผมจะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า ศีลธรรมในฐานะเป็น
ธรรมศาสตร์แห่งปัญหาสังคม.

[บททวน.]

ในที่นี้ต้องทบทวนถึงข้อความในครั้งที่แล้วมาสักเล็กน้อย ก็จะชัดเจน ใน
ครั้งที่แล้วเราพูดถึงถึงความแตกต่างกันระหว่างศีลธรรมกับปรมาัตถธรรม มีความ
มุ่งหมายคนละอย่างและก็อยู่กันคนละระดับ แล้วก็ก็มีลักษณะราวกับว่าจะคัดค้านกัน, แต่
ไม่จำเป็นจะต้องคัดค้านกัน ก็มันช่วยกันทำหน้าที่คนละระดับ. ดังนั้นทั้งสองอย่างก็
เป็นธรรมศาสตร์ คือ จะช่วยตัดปัญหาสังคมได้ด้วยด้วยกันทั้งนั้น ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า
ปัญหาของสังคมมันก็มีอยู่เป็นสองระดับ.

ที่ว่าปัญหาที่อยู่สองระดับหรือสองประเภทนี้ จะต้องให้เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งไว้เสมอ เมื่อพูดในรูปของอุปมา. ผมก็เคยพูดแล้วพูดเล่า ว่าชีวิตนี้ต้องเทียมด้วยควายสองตัว หรือวัวสองตัว หรือม้าสองตัว แล้วแต่ละจะเรียก; ตัวหนึ่งเป็นเรื่องราวร่างกาย, ตัวหนึ่งเป็นเรื่องราวจิตทางวิญญาณ, แม้ว่าร่างกายมันจะต้องเกี่ยวข้องกันอยู่กับจิต แต่ปัญหามันต่างกัน, ปัญหาของจิตล้วนๆ นั้น มันต่างกันกับปัญหาของร่างกาย แม้ที่ว่ามันเกี่ยวข้องกันอยู่กับจิต.

ที่นี้ ปัญหามันยังขยายตัวออกไปได้ ก็คือทางร่างกายนี้ มันยังขยายตัวออกไปได้ถึง ทางสังคม อีกส่วนหนึ่ง คุณลองทำในใจอย่างนี้ดูก็แล้วกันว่าเราเอาร่างกายนี้เป็นหน่วยตั้งขึ้น ที่แรก แล้วเราลองมองออกไปข้างหน้า, ข้างนอกออกไปจากร่างกายมันไปถึงอะไร มันก็ไปถึงร่างกายของคนอื่น ๆ ที่เราเรียกว่า สังคม, นี้เรียกว่า มองออกไปข้างนอกร่างกาย มันก็ไปเจอสังคม. นี้ถ้ามองเข้ามาในร่างกาย ในส่วนลึกของร่างกาย นี้มันก็ไปเจอ เรื่องจิต หรือ เรื่องวิญญาณ เรื่องจิตใจ ซึ่งจะต้องเรียกว่า เรื่องทางวิญญาณไว้ที่ก่อน คือ *spiritual* นั้นแหละ แล้วก็ปัญหาตรงที่เรื่องราวร่างกายทั้งหลายทาง *physical* และกันออกออกไปจากร่างกายรอบๆ ตัวออกไปมันก็มีเรื่องสังคมของ *social*.

ที่ว่ามองลึกเข้าไปในศูนย์กลางของร่างกายมันก็เจอ พวก *spiritual* ทั้งหมดอย่างนี้คุณก็จะเรียกว่า มันสองชั้นหรือสามชั้น. ผมชอบเรียกว่าสองชั้นเสมอ ก็คือทางร่างกายหรือทางฝ่ายวัตถุอันมันอย่างหนึ่ง, ทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณมันอย่างหนึ่ง, แต่แล้วมันแยกออกเป็นสามฝ่าย คือ ปัญหาทางสังคมอยู่ข้างนอก, แล้ว ปัญหาที่ร่างกาย โดยเฉพาะนี้ อยู่ตรงกลาง แล้ว ปัญหาข้างในลึกสุดคือปัญหาทางจิตทางวิญญาณ.

นี้ปัญหาทั้งสามอย่างนี้ จะแก้ด้วยอะไร, จะตัดออกไปด้วยอะไร, ก็พอจะมองเห็นกันได้ทุกคนว่า ปัญหาทางสังคมหรือทางร่างกายนี้ มันเป็นเรื่องที่ อาจ

จะแก้ได้ด้วยศีลธรรม ก็ต้องใช้คำว่าทั้งหลาย ก็ว่าศีลธรรมนี้มีมาก จึงต้องใช้คำว่าทั้งหลาย นี้เราจึงถือว่าศีลธรรมตั้งอยู่ในฐานะเป็นศาสตร์แห่งปัญหาสังคมนี้เป็นส่วนใหญ่. โดยที่นับเอาร่างกายเราคนหนึ่ง เข้าไปผนวกกับสังคมทั้งสิ้น, เป็นเรื่องของสังคมโลกไปเลย ที่เหลือก็เป็นเรื่องจิตใจล้วนๆ.

[เริ่มการบรรยายครั้งนี้.]

หัวข้อในวันนี้จึงมีว่า ศีลธรรมในฐานะเป็นธรรมศาสตร์ เพื่อจะตัดเสียซึ่งปัญหาแห่งสังคม, ธรรมศาสตร์หรือธรรมศาสตร์ จึงเกิดเป็นชั้นศีลธรรม และชั้นปรมาตถธรรมขึ้นมา เป็นคู่ อันหนึ่งจะตัดปัญหาทางสังคม, อันหนึ่งจะตัดปัญหาในส่วนลึกของปัจเจกชน.

การเริ่มต้นของศีลธรรม.

ที่นี้เราจะพูดถึงสิ่งที่ควรจะทราบกันไปตามลำดับ ธรรมศาสตร์ในชั้นศีลธรรมก็คือศีลธรรมที่ใช้เป็นธรรมศาสตร์ นั่นมันคืออะไร, ตั้งต้นกันเมื่อไร, มีเรื่องราวเป็นมาอย่างไร. เมื่อตรวจสอบในหนังสือเกี่ยวกับศีลธรรมหรือจริยธรรมก็ตาม มันมีเขียนไว้ชัดเลยว่า ไม่มีใครรู้ คือ ไม่มีใครอาจจะกล่าวได้ลงไปว่า ศีลธรรมนี้มันตั้งต้นเมื่อไร ก็ถือเป็นเรื่องก่อนประวัติศาสตร์. แต่ถ้าเราจะพูดอย่าง *logic* มันก็จะต้องพูดได้โดยอาศัย *logic* ประกอบกันเข้ากับเรื่องทางชีววิทยาและประวัติศาสตร์ มันก็พอจะพูดได้ว่า ศีลธรรมตั้งต้นเมื่อไร คือ เมื่อเกิดปัญหาที่จะต้องแก้ด้วยศีลธรรม, ในพระบาลีพระไตรปิฎก มีข้อความกล่าวไว้พอที่จะเห็นได้ชัดว่า ศีลธรรมตั้งต้นขึ้นมาเมื่อมนุษย์เริ่มเอาเปรียบผู้อื่นด้วยความเห็นแก่ตัว.

มนุษย์จะเป็นมนุษย์สมัยหินหรือก่อนสมัยหิน มันเริ่มทำให้เกิดปัญหาทางศีลธรรมขึ้นมา เมื่อเริ่มมีความเห็นแก่ตัว. เราจะพูดได้เลยว่า ศีลธรรมนี้ ที่จะเป็นศาสตร์ค้ำบั๋นหานี้ ต้องมีมาแล้วตั้งแต่ก่อนสมัยมนุ.

มนุ นี้จะเป็นบุคคลสมมติ หรือเป็นบุคคลจริงในประวัติศาสตร์อะไรก็ได้ สุดแท้แต่ไม่มีใครรู้ว่าปีไหนเมื่อไร นี้ก็ยอมรับกันมาเรื่อยๆ ในอินเดีย แล้วมาในเมืองไทย ว่าเป็นผู้เขียนตำรับธรรมศาสตร์ ฉะนั้นหนังสือกฎหมายทั้งหลายเขาจะเอ่ยถึงมนุ พระมนุธรรมศาสตร์ อะไรนี้ในแผนกคำนำของเรื่องนั้น ๆ. สมมติกันว่าเป็นผู้แตกฉานในธรรมศาสตร์ คือระเบียบศีลธรรมที่อยู่ในรูปของกฎหมาย ข้อความนั้นมีการปรารถนาทางศีลธรรมก่อน เริ่มเกิดปัญหาทางศีลธรรมขึ้นจึงถือว่า ศีลธรรม นั้นมันจะต้องเกิดเป็นรูปร่างขึ้นมา, เป็นที่รู้จักกัน ตั้งแต่ก่อนสมัยพระมนุ, พระมนุเพียงแต่ร้อยกรองให้มันเป็นระเบียบ เป็น system อย่างนั้น อย่างนี้ อย่างโน้นมา สิ่งที่ร้อยกรองขึ้นมาก็มีลักษณะเป็นกฎหมายที่ใช้แก่สังคมในที่สุด.

ถ้าเราจะรวบรวมดูจากเรื่องต่างๆ ที่กล่าวถึงศีลธรรมนี้ ซึ่งพวกนักจริยธรรมเขารวบรวมมาประกอบการพิจารณา พอจะได้ใจความเราเอามาลำดับเอาเองว่า ในชั้นแรกมันก็มีระบบศีลธรรมของคนที่ยังไม่เจริญ คือคนป่า เรียกว่าคนป่า ที่รู้จักสังเกตอะไรต่างๆ ก็เลยมีกฎเกณฑ์ระเบียบที่ตั้งขึ้นมา ในลักษณะที่เรียกว่าศักดิ์สิทธิ์. คนที่เขายังไม่เจริญไม่มีวิชาความรู้และเหตุผล นี้รู้ไว้ด้วยว่า เขาอาศัยสิ่งที่เรียกว่าศักดิ์สิทธิ์หรือความศักดิ์สิทธิ์เป็นเครื่องควบคุม หรือเป็นหลักที่จะถือกัน. ฉะนั้นจะออกคำสั่งอะไรมา ก็ต้องออกมาในรูปที่ว่ามันเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่ต้องอธิบาย อธิบายไม่ได้ ก็เป็นกฎระเบียบจะต้องทำอย่างนั้นอย่างนี้ ทั้งในเรื่องความประพฤติ เรื่องอนามย์ เรื่องการปฏิบัติต่อกันและกันนี้.

มีคำคำหนึ่งไม่รู้ว่าเป็นภาษาอะไร เรียกว่า ตาบู ๆ ๆ, ใช้หมายถึง
 ระเบียบต่าง ๆ ที่คนในสมัยโน้นถือปฏิบัติกันอยู่, มัน คล้าย ๆ กับคำว่า บาป ๆ ทำนองนี้
 ในสมัยนี้: อย่างนี้ทำไม่ได้, อย่างนั้นทำไม่ได้, อันนั้นกินไม่ได้, อันนั้นนอน
 ไม่ได้, จะนอนตรงนี้ก็ไม่ได้, หรือว่าจะต้องทำตามที่เขาสั่ง เขาแนะ. เขาถือกันมา
 ถ้าไม่ทำก็จะต้องตายด้วยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มันเป็นอย่างนี้กันอยู่พักหนึ่ง ในหมู่มนุษย์
 ที่แรกก่อเกิดความเป็นมนุษย์.

อย่างนี้ยังไม่เรียกว่า เป็นศีลธรรมหรือกฎหมายโดยตรง แต่มันเป็นการ
 เริ่มต้น, แล้วก็ต้องทราบด้วยว่า สมัยนั้นมนุษย์ไม่ได้ประกอบการทำมาหากิน คือ
 การผลิต ไม่มีการผลิต. ถ้าเรียกว่าผลิตก็หมายถึง ไปเก็บเอามาจากในป่า ไปเที่ยว
 หามาจากในป่า สิ่งที่เกิดอยู่เอง, เช่น ข้าวสาลี เช่นอะไรก็ตามมันเกิดอยู่เองในป่า ก็ไป
 เก็บเอามา ฉะนั้นจึงมีการเก็บเอามาวันหนึ่ง ๆ กินเข้าไปเท่าที่ต้องการ, บัญหามันก็ไม่
 กฎหมายก็ยังไม่ต้องมี เพราะไม่มีใครมายึดครอง สิ่งเหล่านี้ ป่านี้ก็ไม่ได้เป็นสมบัติ
 ของใคร สิทธิครอบครองอะไรก็ไม่มี, ยุงฉางก็ไม่มี, บ้านเรือนก็ไม่มี, มันก็ยังไม่
 ปัญหาที่เกี่ยวกับกฎหมายหรือศีลธรรม.

ที่นี้ ความเปลี่ยนแปลงหรือความเจริญ วิวัฒนาการมันไม่ได้หยุดอยู่กับที่
 มันก็เปลี่ยนไป ๆ จนกระทั่ง เกิดคนที่รู้จักเอาเปรียบ มันไปเก็บของที่มีอยู่ในป่ามาได้
 เสียมาก ๆ มาใส่ยุงฉางไว้, เกิดการสร้างบ้านเรือนขึ้น, เกิดการยึดครองนั้น. นี้คนที่
 ปัญญา หรือว่าเขาเปรียบอย่างนี้มันก็มีมาก, คนที่โง่มันก็มีน้อย. นี่มันคือการตั้งต้น
 ของความเหลื่อมล้ำต่ำสูง ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดปัญหาทางกฎหมายศีลธรรม, กระทั่ง
 การเมืองอันใหญ่หลวงสมัยนี้, ซึ่งคุณก็พอจะเข้าใจได้. ระบบนายทุนระบบกรรมกรนี้
 มีมูลมาจากความเหลื่อมล้ำกันมากเกินไป, ก่อนนั้นมันไม่มี.

ถ้าจะพูดถึงข้อที่สั่วทั้งหลาย เช่นนกเป็นต้น ไม่มีตัวไหนเอามากกว่าตัวไหน, ไม่มีใครจน, หรือไม่มีใครมั่งมีอย่างนี้ บัญญัตินั้นก็ไม่มี. ที่นั่นมันเกิดเจริญเป็นคน, แล้วรู้จักเอาเปรียบ มันก็เกิดปัญหาขึ้นมา เป็นความเหลื่อมล้ำ, จากความเหลื่อมล้ำนั้นทำให้เกิดปัญหากันขึ้น หนักขึ้น ๆ ๆ ๆ จนยุ่งยากไปหมดกระทั่งบัดนี้ เรียกว่า มูลเหตุแห่งกฎหมายและศีลธรรม มันอยู่ตรงนั้น.

ที่นี้ คนมาร้อยกรองให้เป็นศีลธรรม ก็เป็นไปในรูปของศาสนา, ร้อยกรองมาเป็นกฎเกณฑ์ ใช้บังคับด้วยอำนาจ มันก็มาเป็นรูปของกฎหมาย. ศีลธรรมมันก็แยกทางเดินกันได้อย่างนี้.

ข้อความฝ่ายของพวกพราหมณ์กับฝ่ายคัมภีร์ของพุทธเราในพระไตรปิฎก มีพูดถึงเรื่องพระเจ้าสมมตราชตรงกัน ว่าพอมันเกิดมนุษย์เอาเปรียบ ไปเอามาจากในป่ามากจนเพื่อนลำบาก, หรือว่าพอรู้จักปลูกฝัง แล้วมันก็ขโมย เป็นต้น ก็มีความลำบากเกิดขึ้น จำเป็นคิดค้นหาหนทางว่าทำอะไรกันดี. นี่ มนุษย์ก็เห็นพ้องกันว่า ต้องสมมติให้คนคนหนึ่งที่จะเป็นผู้ชนะคนอื่นได้ ในทางสติปัญญา เฉลียวฉลาด ร่างกายแข็งแรง รูปร่างงดงาม อะไรนี่ สมมติคนนั้นให้เป็นผู้ที่ใช้อำนาจเพื่อจะได้ทำตามคำสั่งของคนคนนั้น, ในการที่จะลงโทษใคร หรืออะไร ก็เกิดบุคคลที่เรียกว่าสมมตราช ที่เรียกภายหลังว่าสมมตราชขึ้นมา. ครั้งโน้นเขาจะเรียกว่าอะไรก็ไม่ทราบ ในบาลีมัชฌิมนิกายบอกไว้ชัดว่า ราชา ๆ ๆ นี้มาจาก คำว่า ยินดี ๆ ๆ คือเมื่อบุคคลคนนั้น. เขาได้ทำหน้าที่ของเขาแล้ว ความสงบเรียบร้อยในสังคมนั้นได้เกิดขึ้น เขาลงโทษคนที่ควรลงโทษ ยกย่องคนที่ควรยกย่อง หรือบัญชาสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไปในการประกอบกิจการงาน แล้วอยู่กันเป็นสุข ก็เกิดโพล่งมาทางปากว่า พอใจ ๆ ๆ, คำว่า พอใจนั้นคือคำว่าราชา, ราชามาจากราชา มาจากระชะ แปลว่าพอใจหรือยินดี. พวกพราหมณ์เขาชอบอ้างว่า กษัตริย์บางองค์นั้นสืบต่อมา

โดยตรงจากพระสมมติราชาของคัมภีร์, เรื่องนั้นมันเป็นเรื่องที่ไม่ต้องวินิจฉัย. แต่มันได้เกิดบุคคลชนิดนั้นขึ้นมาที่จะใช้อำนาจปกครอง มันก็ต้องมีผู้ช่วยเหลือ ที่จะร่างกฎหมายระเบียบอะไรต่างๆ นี่จึงเกิดบุคคลที่เรียกว่ามนุษยธรรมศาสตร์อะไรขึ้นมา ผู้เป็นเจ้าของตำรับกฎหมาย.

นี่ ศีลธรรมมันตั้งต้นเมื่อมนุษย์เริ่มรู้จักเอาเปรียบแก่กันและกัน, บัญหาทางศีลธรรม มันเริ่มตั้งต้นเมื่อมนุษย์รู้จักเอาเปรียบแก่กันและกัน, พวกนักศีลธรรมหรือนักจริยธรรมเขาเขียนไว้ว่าไม่รู้ตั้งแต่เมื่อไร, เราก็ตอบได้อย่างกำปั้นทุบดินว่า เมื่อมันรู้จักเอาเปรียบกันตามข้อความในบาลี.

วิวัฒนาการของศีลธรรม.

ที่นี้ ศีลธรรมก็มีการวิวัฒนาการ เรื่อยมา จนอยู่ในรูปของศีลธรรมปัจจุบัน, ก็เกิดขยายตัวออกไปเป็นเรื่องปรัชญาทางศีลธรรม เคียงนี้เขาใช้คำว่าธรรมศาสตร์ให้เป็นคำแปลของคำว่า *ethic*, ซึ่งคำนี้แปลว่าปรัชญาของศีลธรรม ศีลธรรมก็ *moral* หรือ *moral* เจยๆ นักศีลธรรมเขาเรียกว่า *moralist*, แต่ถ้านักจริยธรรมเขาเรียกว่า *ethicist* ก็ือนักปรัชญาของศีลธรรม ไม่ใช่ศีลธรรมโดยตรง. แล้วพวกนี้ทำยุ่ง เพราะถ้าเป็นนักศีลธรรมหรือ *moralist*, เขาคิดแต่ว่าจะปฏิบัติอย่างไรให้ไปข้างหน้า, ให้ไปถึงพระเจ้า หรือไปถึงทางโน้นไปเลย มันเป็นหน้าที่ของศีลธรรม. พอถึงพวก *ethicist* ก็คือพวกนักปรัชญาของศีลธรรมนี้ เขาตั้งปัญหาออกเรื่องเรื่อย, ว่าทำไม เพราะเหตุไร จะวางกฎเกณฑ์อย่างไรที่เรียกว่าดี ต้องวางกฎเกณฑ์อย่างไร ที่เรียกว่าชั่ว วางกฎเกณฑ์อย่างไร, ผิดคืออย่างไร, ถูกคืออย่างไร. นี่เกิดเป็นปรัชญาทางศีลธรรมขึ้นมา เวียน

หัว. แต่ถึงอย่างไร เขาก็ได้รวบรวมไว้เป็นหลักพอที่จะเอามาศึกษา มาวินิจฉัยได้ ไม้ไว้ประโยชน์แต่ตั้งปัญหาเท่านั้นมากเกินไปจนเวียนหัว.

ที่นี้ ผมรู้สึกว่าการที่จริงสิ่งนี้ ศีลธรรมนี้ ควรจะแยกออกเป็นสองชนิด อีกที่หนึ่ง ก็คือ ศีลธรรมเพื่อประโยชน์แก่ศาสนา, กับ ศีลธรรมเพื่อประโยชน์แก่สังคม, ต้องฟังให้เข้าใจสักหน่อย.

ศีลธรรมที่ใช้เดี๋ยวนี้ มากมายเป็นส่วนหนึ่งของศาสนา ก็แยกออกไปได้เป็นศีลธรรมเพื่อใช้ร่วมกันทุกคน ไม่ว่าศาสนาไหน, ศีลธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ศาสนานั้น หมายถึงการส่งเสริมการปฏิบัติ เพื่อความก้าวหน้าในทางศาสนา. ทางศาสนานั้นเขาเอาจุดหมายปลายทางกันที่สูงสูงสุด; เช่น ในพุทธศาสนาก็คือ นิพพาน, ในศาสนาอื่นทั้งหลายก็คือพระเจ้า, หรือ ปรมัตถ์, หรือ ไกวัลย์ หรือ พระพรหมอะไรก็สุดแท้, มันเป็นจุดหมายปลายทางของศาสนา. ฉะนั้นศีลธรรมกลุ่มหนึ่งบัญญัติขึ้น เพื่อเสริมความก้าวหน้าของการปฏิบัติทางศาสนาเพื่อไปสู่จุดหมายปลายทางของศาสนา, ศีลธรรมในรูปนี้ พวกนักจริยธรรมหรือพวก ethicist ไม่ได้สนใจ จึงไม่ค่อยอยู่ในเรื่องของจริยธรรมสากลในโลก.

ที่นี้ ศีลธรรมอีกพวกหนึ่ง มุ่งหมายเพื่อประโยชน์แก่สังคมโดยตรง เพราะเขาเพิ่งเล็งถึงความเดือดร้อนของสังคมเท่านั้นแหละ เขาจะต้องแก้ปัญหามาของสังคม, ฉะนั้น จึงมีศีลธรรมที่มุ่งหมายเพื่อแก้ปัญหามาทางสังคม, ศีลธรรมเพื่อสังคม เพื่อส่งเสริมสันติภาพในสังคม.

เรามองให้ที่จะเห็นว่า ศีลธรรมนี้มันมีอยู่ในสองความหมายในเวลา; อันหนึ่งส่งเสริมเพื่อไปในทางศาสนา ไปถึงที่สุด, ส่วน อันหนึ่งมุ่งหมายเพียงสันติภาพ

ในสังคม. นี่ถ้าเป็นส่วนใหญ่ในโลกทั้งหมดนี้มันก็ต้องพุ่งเล็งไปที่สันติภาพของสังคม, ยกเรื่องศาสนาไว้ให้เป็นเรื่องเฉพาะคน หรือเฉพาะศาสนาที่มีหลายศาสนานั้น ก็เลยไม่เอามาถือเป็นเครื่องทำความลำบาก มันจะกระทบกระทั่งกัน นักศีลธรรมชนิดนี้หรือนักจริยธรรมก็ตาม เขาก็เลยเอาเรื่องศีลธรรม ในแนวทางที่เกี่ยวกับบุคคลในสังคม. ถ้าเป็นศีลธรรมทางศาสนา ก็ยกให้ศาสนาไปเสียเลย ไม่เอามาพูด ให้เป็นส่วนหนึ่งของศาสนาไปเสียเลย สิ่งที่เราเรียกว่า ศีลธรรมในปัจจุบันนี้มองเห็นอยู่ในสองรูปร่างอย่างนี้, แล้วก็มุ่งหมายแต่เพียงรูปเดียว คือ แก่ปัญหาทางสังคม.

นี่เราจะพูดถึงศีลธรรม ซึ่งมันทำความยุ่งยากในความหมายบางอย่างต่อไปอีก ก็มันมีสิ่งหนึ่งซึ่งผมชอบเรียกว่า สิ่งที่ดีที่สุดในที่มนุษย์ควรจะได้รับ โดยถ่ายทอดมาจาก คำว่า *summum bonum*, ซึ่งเป็นภาษาละติน ก็แปลว่าสิ่งที่ดีที่สุด *summum bonum* แปลว่าสิ่งที่ดีที่สุด สำหรับมนุษย์.

มันเกิดทั้งปัญหากันขึ้นมา หรือไม่ต้องมันก็ต้องเกิดเอง ก็มนุษย์จะสงสัยขึ้นมาเองว่า อะไรดีที่สุดในที่สำหรับมนุษย์? นักศีลธรรมตามแบบฉบับ หรือศีลธรรมล้วน ๆ ว่าสิ่งที่ดีที่สุดของมนุษย์ ก็คือ พระเจ้า หรือสิ่งที่แทนพระเจ้า หรือในพุทธศาสนา จะเรียกว่านิพพาน, ก็แล้วแต่จะเรียก ก็แปลว่าสิ่งสูงสุดที่มนุษย์จะเข้าไปถึง, แล้วก็อยู่เป็นสุขที่สุดนี้ ศีลธรรมมันมุ่งหมายอย่างนี้ ไปตามรูปของศาสนาอย่างนี้.

ที่นี้ พวกนักจริยธรรมทั้งหลาย ซึ่งเมื่อเขาพุ่งเล็งสภาพปัจจุบันในโลก บุคคลในโลก ในสภาพปัจจุบันนี้ ว่าอะไรเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในที่, เขาก็ไม่เล็งถึงพระเจ้า ไม่เล็งถึงนิพพาน, เพราะไม่มองเห็น ไม่รู้ว่าอยู่ที่ไหน แล้วเอามาพูดกันแก่บุคคลทุกคน มันไม่ได้ ก็เลยเอาสิ่งที่ดีที่สุดในที่ตรงนี้ อยู่ที่ตรงที่คว่ำถึงนี้. พวกนักจริยธรรมจึงบัญญัติ *summum bonum* นี้ลงไปก็ สิ่งสี่สิ่ง; ใช้คำว่า *happiness* ความสุขในสิ่งหนึ่ง,

ใช้คำว่า *perfection* ความเต็มแห่งสติปัญญา หรือความเป็นมนุษย์ นี้อย่างหนึ่ง *duty for duty's sake* หน้าที่เพื่อประโยชน์แก่หน้าที่ คือทำงานเพื่องานนั้น อย่างหนึ่ง, แล้วก็ *universal love* ความรักที่เป็นสากล สี่อย่างนี้เรียกว่า *summum-bonum*.

นี่พวก *ethicist* พุท คือ พวกนักจริยธรรมพุท, พุทในฐานะปรัชญาของศีลธรรม ว่า ความสุข อย่างหนึ่ง, ความเต็มแห่งสติปัญญา อย่างหนึ่ง ทำงานเพื่องาน อย่างหนึ่ง, ความรักสากลไม่มีขอบเขต ไม่มีเรามีเขาอย่างหนึ่ง, แต่ถ้าพวกนักศีลธรรม คือ *moralist* แท้ๆ ไปพระเจ้าไปนิพพาน เสียอันมากกว่า, แต่เอามาพูดกับเขาไม่ได้ตอกเพราะมันแบ่งเป็นศาสนาๆ ไป แล้วอยู่ที่ไหนก็ไม่รู้. ฉะนั้นนักจริยธรรม คือพวกนักปรัชญาแห่งศีลธรรมในสมัยปัจจุบันนี้ ก็เอากันที่ตรงนี้ดีกว่า คือมีความสงบสุข, แล้ว มีความเต็มเปี่ยมแห่งสติปัญญา, แล้วก็ เป็นบุคคลที่ทำงานเพื่องาน นี้ก็เพื่อให้มันชื่อตรงหรือให้มันสะอาดบริสุทธิ์ อย่าทำงานเพื่อเงินกัน, แล้วก็ รักคนอื่น ด้วย, อย่ารักแต่ตัวเอง. นี้เรียกสิ่งที่ดีที่สุดในแง่ของศีลธรรม แต่ถ้าในแง่ของจริยธรรม มันกลายเป็นอย่างที่ว่า คือว่าปรัชญาแห่งศีลธรรม, หรือว่าศีลธรรมสำหรับในโลกนี้สังคมนี.

นี่เรารู้สึกที่หนึ่งจะเข้าใจได้ว่ามันต่างกัน. ข้อนี้คือ หลักเกณฑ์ที่จะเอามาตัดสินว่าผิดหรือถูก ว่าดีหรือชั่ว ก็ตามทางศาสนาหรือศีลธรรมตามทางศาสนา ดีหรือชั่วนี้ ผิดหรือถูกนี้, เขาก็เล็งถึงว่า ไปตามพระเจ้าแล้วก็ถูกแหละ, ไปตามหลักศาสนาแล้วก็ถูก หรือจะถือเอาหลักโบรมโบราณว่า ไม่เบียดเบียนนั้นแหละถูก, ถ้าเบียดเบียนแล้วก็ผิด. เบียดเบียนตัวเองก็ดี เบียดเบียนผู้อื่นก็ดี นี้เรียกว่าเบียดเบียน แล้วผิด, มีผลเป็นการเดือดร้อนทั้งเขาทั้งเราก็คือ, ถ้าไม่มีใครเดือดร้อนแล้วก็ถูก. นี่มันง่าย ๆ อย่างนี้หลักที่จะถือว่าผิดหรือถูก ก็เอากันที่ตรงนี้, หรือมีฉะนั้นก็ใช้ความเชื่อ เอาตามหลักที่มีเป็นบทบัญญัติไว้ในพระคัมภีร์เสียเลย.

นี้ พวกจริยธรรม พวกนักปรัชญาของศีลธรรม เขาไม่เอาอย่างนั้น, เขาต้องเอาเหตุผล ที่นี้ เอาเรื่องอย่างที่เราเรียกว่าการศึกษาในปัจจุบันนี้ สำหรับบุคคลชนิดนี้ มันเลยกลายเป็นว่ามันขึ้นอยู่กับบุคคลทั้งหลายในปัจจุบันนี้เป็นหลัก, เช่น ประชาธิปไตยนี้เป็นต้น แต่ว่าเขาบัญญัติไว้ชัดเจนหรือรัดกุม ที่จะเรียกว่ามันถูกควรจะเป็นถือเป็นหลักกันนั้น, มีหลักกว่า เป็นที่ยอมรับได้ทั้งหมดสำหรับมนุษย์ เรียก *episcism* ความที่ยอมรับกันได้ทั้งหมดในระหว่างมนุษย์ ต้องเอาอย่างนี้จึงจะถือว่าถูก.

แล้วก็มีเหตุผลเพียงพอ เรียกว่า *rationalism* ที่มัน *sufficient — reason*, มีเหตุผลที่เพียงพอ ความมีเหตุผลที่เพียงพอ เขาเรียกในภาษานี้ว่า *rationalism* ถ้าบอกให้แสดงเหตุผลแล้วมีแสดงอย่างเพียงพอจึงจะเรียกว่าถูก นี่มันยุ่งอย่างนี้คุณสังเกตดูให้ดีเถอะ.

แล้วยังมีว่า มันพอจะเข้าใจได้ทันที *Intuition* คำนี้แหละเต็ม *ism*, เข้าไป *Intuitionism* ความที่เข้าใจได้ทันทีที่ตรงนี้. เมื่อครบสามอย่างก็จะเรียกว่า นี้ถูกหรือดี ให้ถือเอาเป็นหลักสำหรับทุกคนยอมรับและปฏิบัติตาม, ไม่เอาพระเจ้า ไม่เอาพระคัมภีร์ ไม่เอาอะไร หรือถ้าเอาพระคัมภีร์มาให้ ก็ต้องถูกพิสูจน์ด้วยสามข้อนี้ ว่ามนุษย์ทั้งหลายยอมรับได้ไหม, กลืนลงไหม, แล้ว มีเหตุผลให้ทุกแง่ทุกมุมไหม, อย่างนี้มันก็พูดกันไม่ได้แน่. เพราะว่าเหตุผล ใครๆ ก็อ้างได้, อ้างทางนั้น อ้างทางนี้ อ้างทางโน้น เต็มมันก็ไม่พอเท่านั้นแหละ มันจึงเป็นเรื่องที่คาราคาซังไปกันอย่างโง่เขลาซะแล้ว มันจึงไม่มีศีลธรรมขึ้นมาในโลก. ทั้งที่มีนักจริยธรรมเต็มโลก หรือมากเอาการอยู่ มันก็ไม่ได้ทำให้โลกนี้มีศีลธรรมได้, เพราะมันมันัวแต่จะเอาเหตุผลกันอย่างนี้.

ถ้าแทบทุกคนยอมรับเชื่อพระเจ้า เชื่อพระคัมภีร์ เอาแต่หลักเพียงว่า ไม่เอาเปรียบผู้อื่น ไม่เบียดเบียนผู้อื่นแล้วก็เป็นถูก อย่างนี้มันก็จะมิได้เร็วแหละ ศีลธรรมในโลกนี้ ยอมรับได้ทุกคน.

เมื่อคนรู้ประชาธิปไตยแล้ว มันจะไม่ใช้มีสักคนสองคนที่จะไม่ยอมรับ มันขัดขวางกันไปหมด. เหตุผลเพียงพอก็เหมือนกัน. สิ่งที่เราเรียกว่าเหตุผลนั้นมันแน่นอนเมื่อไร, มันไม่ใช่เหตุผลเอามาเป็นเหตุผลก็ได้ เหตุผลยึดถือไม่มีที่สิ้นสุดก็ได้.

ผมศึกษาแล้วรู้สึกว่ามันคงจะไม่มีหวัง ถ้าจะใช้หลักอันนี้ มันเป็นเรื่องจริยธรรมสำหรับพูด สำหรับอธิบายในมหาวิทยาลัยมากกว่า, ไม่อาจจะนำมาใช้กับมนุษย์สมัยปัจจุบัน ที่พร้อมที่จะคคโคงยั้งขึ้น ที่จะเอาเปรียบยั้งขึ้น. มันเห็นชัดอยู่ตรงที่ อย่างว่าเดี๋ยวนี้เขาเรียนกฎหมายกันเพื่อจะช่วยให้ไม่ผิดกฎหมาย ต่างหาก, เพื่อทำผิดแล้วไม่ต้องถูกลงโทษ, เรียนกฎหมายเพื่อจะช่วยให้ผู้ทำผิดแล้วไม่ต้องถูกลงโทษ, ไม่ใช่เรียนกฎหมายเพื่อว่าอย่าได้ไปทำผิด เรื่องจริยธรรมมันก็พลอยเป็นเสียอย่างนี้.

นี่เราจะรู้จักสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมให้มากขึ้น ให้ละเอียดลงไป ก็โดยหลักเกณฑ์อย่างนี้.

ศีลธรรมตามหลักพระศาสนา.

ฉะนั้นเวลาที่เหลืออยู่นั้นก็อยากจะพูดเฉพาะในพุทธศาสนากันดีกว่า ศีลธรรมในพุทธศาสนา ก็ถือเอาตามพระคัมภีร์ มันจะไม่มีปัญหา, แล้วจึงค่อยเอามาพิสูจน์ด้วยเหตุผลง่าย ๆ ว่าถ้าปฏิบัติตามลงไปแล้ว จะได้รับผลเป็นสันติภาพในสังคมหรือในบุคคลนั้นหรือไม่ นี่ตามหลักกาลามสูตรที่เราจะพูดกันสักวันหนึ่ง.

ว่าพูดไว้อย่างไรอย่าเพื่อเชื่อให้เอานี้มาพิสูจน์ ว่ามัน ทนต่อการพิสูจน์ ก็เห็นชัด อยู่ว่าเมื่อทำแล้วมันได้ผลอย่างนั้นจริง แล้วก็ ถือว่าถูกแล้วก็รับ

เอา. ที่นี้เมื่อเราสังเกตดูจะเห็นได้ว่าตามที่ได้กล่าวไว้ในคำภีร์ของพระพุทธศาสนานั้น มันทนได้ทั้งนั้นแหละ, แล้วมันอยู่ในรูปที่ถูกต้องทั้งนั้น ไม่ว่าจะวินิจฉัยพิสูจน์อย่างไรมันก็ถูกต้องแต่ว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่า อย่าเพื่อเชื่อกันที่ ให้พิจารณาให้พิสูจน์ดูก่อน.

ศีลธรรมสำหรับครอบครัว.

นี้เราไม่อาจจะพูดกันโดยรายละเอียด เราจะพูดโดยเค้า หรือโดยหลักใหญ่ๆ ว่าศีลธรรมในพุทธศาสนานี้ แม้ในเรื่องที่เกี่ยวกับครอบครัว ความเป็นอยู่ในครอบครัวในสังคมครอบครัว บุตรภรรยาสามี ก็กล่าวไว้เพียงพอ, เดียวคุณจะเข้าใจว่ามีอยู่เพียงไม่กี่คำ.

ถ้าเราไปเปิดดูในคำภีร์อัล—กุรอานของอิสลามเราจะพบว่ามากเหลือเกิน, บทที่บัญญัติกล่าวไว้ในรูปของบทบัญญัติเกี่ยวกับครอบครัวมันมีมาก, กล้ายๆ กับกฎหมายผ้าเมียทั้งหลายฉบับลงไปอยู่ในนั้น. แล้วในพุทธศาสนา ในพระไตรปิฎกของเรามันไม่เป็นเช่นนั้น, มันเป็นเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา เสียโดยมาก. แต่ถึงอย่างนั้นในพระไตรปิฎกนั้นก็พบเรื่องเกี่ยวกับครอบครัวอย่างเพียงพอ เหมือนกัน, แต่ไม่ได้กล่าวไว้โดยรายละเอียดเหมือนกับเขียนเป็นกฎหมายผ้าเมียกล่าวไว้โดยหลักๆ ว่าผ้าจะต้องทำอย่างไร, เมียจะต้องทำอย่างไร ผ้าที่ตีเมียที่ตีนี้มันก็จะพอ, ก็แปลว่าพอที่จะใช้เป็นหลักสำหรับประพฤติกปฏิบัติเกี่ยวกับเรื่องครอบครัวด้วยเหมือนกัน, เรียกว่าไม่แพ้ศาสนาอื่น.

อย่าง ในคำภีร์ของคริสเตียน ถ้าตัวคำภีร์จริงๆ แล้วก็ไม่ค่อยมี, มีอยู่ในคำสอนของสาวกชั้นหลัง เช่นเซนต์ปอลก็มากเหมือนกันเรื่องเกี่ยวกับครอบครัว.

ศีลธรรมเกี่ยวกับครอบครัวนั้นมีความสำคัญ เพราะมันเป็นหน่วยแรกที่เป็นรากฐานของสังคม, ถ้าครอบครัวดีถูกต้อง อยู่กันเป็นผาสกสังคมมันก็ต้องเป็นผาสก. เดียวปัญหาทางครอบครัวจะมากขึ้น ๆ เพราะไม่มีศีลธรรม; แต่งงานกันตามชอบใจของกิเลส คนหนุ่มสาวเดี๋ยวนี้ เลือंकู้แต่งงานกันตามชอบใจของกิเลส, ไม่ใช่ของบิคารมารดา, พ่อแม่อย่ามายุ่ง เอาตามอำนาจของกิเลส แล้วเดี๋ยวก็หย่ากัน, เดียวก็มีชู้, เดียวมันก็ทำอย่างนั้นอย่างนี้ จะต้องมากขึ้น นี้เพราะว่ามันไม่มีความถูกต้องหรือสมบูรณ์ในเรื่องศีลธรรมครอบครัว. นี้โดยรายละเอียด เราพูดไม่ได้, แต่โดยหลักมันมีอย่างนี้ เราไปกันเอาเองได้.

มันมีอยู่ที่ว่า ไม่มีการบังคับตัวเอง ซึ่งเป็นหลักอันสำคัญที่สุด คำว่า บังคับตัวเองนี้ คุณอย่าทำเล่นกับมัน คือ มัน เป็นรากฐานทั้งหมดเลย, การที่ไปแต่งงานกันตามอำนาจของกิเลส เพราะมันไม่บังคับตัวเองนี้การศึกษาไม่ค่อยเน้นในชั้นนี้, เดียวนี้ ปล่อยตามอารมณ์ตามความพอใจ ไม่ต้องบังคับตัวเอง. ให้นักเรียนล้อครูล่นก็ได้ ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาให้อภัย, หรือพอเกิดการว่าแห้วขึ้นมา ก็ไปทำชู้ เพราะไม่บังคับตัวเอง. อะไรๆ มันจะรวมกันอยู่ที่การบังคับตัวเอง เป็นรากฐานของสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรม; ถ้าเราไม่ยอมบังคับ ไม่ยอมอดกลั้น ไม่ยอมอดทน เพราะทำไปตามกิเลส มันก็ได้ทำชั่วได้เท่านั้นแหละ, ปัญหาทางครอบครัวก็เลยมากขึ้น.

การบังคับตัวเองนี้ มันก็เนื่องไปถึงธรรมะบางอย่าง ที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือ ความละอายและความกลัว. ที่ปรารถธรรมะนะ หิริ แปลว่าความละอาย ปรารถธรรมะ, ไม่ใช่ว่าคนเห็นแล้วจะละอาย ถึงคนไม่เห็นก็ละอาย, อย่างนี้ก็เรียกว่า หิริ ความละอายแก่ใจ, นี้กลัวความชั่ว ไม่มีใครเห็นก็กลัว, ไม่ใช่กลัวติดคุกติดตะรางหรือไม่ใช่กลัวเขาจะจับไปลงโทษ; แต่ว่า กลัวความชั่วกลัวบาป อย่างนี้ก็เรียกว่า

โอดตปฺปะ เท่านั้นที่จะพอกันแล้ว. ถ้าว่า คนเรามีหิริและโอดตปฺปะ แล้วตั้งตนอยู่ ด้วยการบังคับตนเอง ศีลธรรมจะดีหมด.

ฉะนั้นหลักในพุทธศาสนาไม่ได้พูดไว้ก็คำ เพราะไม่ได้แจงบทแจงชัดเหมือน แจงสูตรคุณ แต่ให้ไว้ด้วยหลักหัวข้อ. มีความจริงใจ บังคับตัวเอง มีความละเอียด มีความกลัว รู้จักเข็ดหลาบ คือเสียใจที่ทำผิด.

ศีลธรรมสำหรับสังคม.

ถ้าเราจะมองกันในรูปแบบสังคม ก็ไปศึกษาเรื่องทิส ๖ ในหนังสือนวโกวิท ซึ่งเอามาจากสังคาโลวาทสูตรในมัชฌิมนิกาย ให้แบ่งสังคมเป็น ๖ ส่วน ที่เรียกว่า ทิส ๖ นั้น; มองไปข้างหน้า—พ่อแม่, มองเข้าไปข้างหลัง—ลูกหลาน, ไปข้างขวา—ครูบาอาจารย์, แล้วไปข้างซ้ายนี้เพื่อน, ข้างบนนั้น—พระเจ้าพระสงฆ์, ไปข้างล่าง, นั้น—คนใช้หรือทาส กรรมกร นี้ มันเป็นหลักที่ง่าย และพียง่ายที่สุด ทั้งหมดนี้คือสังคม ต้องปฏิบัติถูกต้อง ทั้งหกนี้ก็เรียกว่าปฏิบัติถูกต้องสังคม, ไปหารายละเอียดดูเถอะ ช่วยจำไว้ให้แม่น ๆ ด้วยว่า อย่าให้มันลืมได้ อย่าให้มันอยู่ในหนังสือ ให้มันอยู่ในใจของเรา.

ข้างหน้าพ่อแม่เป็นเบื้องหน้าเลยชีวิตก็มอบให้ได้, ข้างหลังก็ลูกเมีย, ข้างขวาก็ครูบาอาจารย์, ข้างซ้ายก็เพื่อน, ข้างบนก็พระเจ้าพระสงฆ์, ข้างล่างก็ ลูกจ้างกรรมกรข้าทาส, ก็หมายความว่า ยกให้เป็นสถาบันที่ต้องรับรู้แม่แต่ทาส, แม่แต่คนใช้แม่แต่ทาสยกมันขึ้นมาเป็นสถาบัน ที่เราจะต้องรับรู้ จะต้องปฏิบัติต่อมันให้ถูกต้อง ก็ไม่ควรใช้คำว่ามัน ผมพูดลืมนี่ คือเป็นสิ่งที่ต้องเคารพนับถือ ในฐานะ

เป็นสังคมหนึ่ง ๆ เป็นสถาบันหนึ่ง ๆ อย่างนี้แล้วมันไม่มีทางที่จะผิดได้ มันผิดไม่ได้ มันก็เลยมีความสุขในสังคมนั้น. ไปหารายละเอียดอ่านเอาเอง.

ที่แท้มันเกี่ยวกับตัวเองคนเดียว การประพฤติกฎปฏิบัติก็มีความถูกต้อง หรือความเป็นที่ถูกต้องในหลักที่พอจะเข้าใจได้ว่า คือ ในการแสวงหาให้มันถูกต้อง ในการได้มาให้มันถูกต้อง, ในการสะสมไว้ให้มันถูกต้อง, ในการบริโภคให้มันถูกต้อง, และในการแบ่งปันเจือจานผู้อื่น ทำบุญทำทานนี้ก็ให้มันถูกต้อง.

ไม่แสวงหามันก็ผิดแล้ว, แสวงหาผิดมันก็ผิดอีกเหมือนกัน ฉะนั้นมันต้องในการแสวงหา ในการได้มา ในการมีไว้ ในการบริโภค ในการช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้อื่น ให้มันถูกต้องไปหมด. นี้เรียกว่าศีลธรรม คือความถูกต้องมันเป็นหลักที่ประเสริฐที่สุด รวมอยู่ที่ความไม่เห็นแก่ตัว.

เมื่อตะกี้ได้พูดกันมากไปแล้วเรื่อง ความเห็นแก่ตัว เป็นจุดตั้งต้นของความไม่มีศีลธรรม ก็เป็นจุดตั้งต้นของความยุ่งยาก ที่เรียกว่าวิกฤตการณ์ ที่แรกคนบ่าอยู่กันอย่างเสมอภาค, ไม่มีใครเอาส่วนเกิน. พอคนเห็นแก่ตัวเอาส่วนเกิน วิกฤตการณ์ก็ตั้งต้น จนต้องมีนั่นมีนี่ มีกฎหมายต้องลงโทษต้องอะไรกันขึ้นมา. ฉะนั้นความไม่เห็นแก่ตัวนั้นแหละ เป็นรากฐานทั้งหมด ก็คือ ความไม่เห็นแก่ตัวจะทำให้เกิดความถูกต้องทั้งหมด ในทุกแง่ทุกมุมของสังคมนี, พอเกิดเห็นแก่ตัวก็ผิดแล้ว.

ความเห็นแก่ตัวเป็นจุดตั้งต้นของปัญหา เพราะว่ามันเอาส่วนเกินกัน ; ถ้าคนเราไม่เห็นแก่ตัว มันก็เอาเท่าที่ควรจะเอาเท่านั้น, เช่น นกตัวหนึ่งก็กินอาหารพอกระเพาะหนึ่ง ไม่มีตัวไหนเอาส่วนเกิน, พอมาถึงคนมันก็เอาส่วนเกิน มากเท่าไรยิ่งก็เรียกว่ามีการกอบโกยส่วนเกิน. ถ้ามีศีลธรรมก็ต้องไม่มีการกอบโกยส่วนเกิน. อย่า

หาว่าผมผูกการเมือง หรือว่ามาสอนการเมืองกันแล้ว, แต่ว่าโลกมันกำลังยุ่งยากลำบาก เพราะว่ามันมีการกอบโกยส่วนเกิน. ปัญหาการเมืองทั้งหมด มันขึ้นอยู่กับที่การกอบโกยส่วนเกิน; ฉะนั้นอย่ากอบโกยส่วนเกิน.

ทุกคนอยู่ตามที่พอดีพอสมควรแก่ฐานะ แล้วโลกนั้นจะเป็นสุข, ถ้าใครมีส่วนเกิน คนนั้นต้องสละส่วนเกินให้แก่สังคม, อย่ามีส่วนเกิน. เช่นว่าคุณเป็นพระ คุณมีได้แต่จีวรสามผืน กับบาตรใบหนึ่ง, พอจีวรผืนที่สี่มา วินัยบัญญัติไว้ให้วิกัป, ถ้าคุณได้บาตรใบที่สองมา ต้องเลือกเอาแต่ใบเดียว, จะทำกฎีกาแค่ชั่วเจ็ดคืบสิบสองคืบนี้, ทุกอย่างมันจะมีส่วนเกินมิได้สำหรับภิกษุสงฆ์. ^๕ถ้าพวกเขาสกอบุภาสีกาถ้าเชื่อพระพุทธเจ้าก็จะเอาส่วนเกินไม่ได้, คือ โลกมากไม่ได้ เพราะมีหลักอยู่ว่า *อติโลโก หิ ปาปโก—โลกเกินนั้นลามก.*

^๕ พวกเศรษฐีพุทธบริษัทที่ช่วยกัน ก็แข่งขันกันสร้างโรงงาน สร้างวัดวาอาราม, ที่เรียกว่าเศรษฐีในครั้งพุทธกาล คือ คนที่มีส่วนเกินมากแล้วก็สร้างโรงงาน ช่วยสังคม สร้างวัดช่วยศาสนา. ฉะนั้น เศรษฐีครั้งพุทธกาล ไม่ใช่เป็นอย่างนายทุนสมัยนี้, คือผู้ที่ใช้ส่วนเกินเพื่อทำประโยชน์ทางสังคม มีบ่าวไพร่ทาสกรรมกรมากมาย ช่วยกันผลิต ช่วยกันให้มันเป็นส่วนเกินขึ้นมา แล้วเอาไปให้สังคม, การกินอยู่การเป็นอยู่แต่พอเหมาะพอสมนี้ มันก็ไม่มีปัญหา. แล้วถ้ามีส่วนเกินเกิดขึ้น เทให้สังคม, ถ้าตามหลักพุทธบริษัทในพุทธศาสนา ศีลธรรมต้องเป็นอย่างนี้.

การให้สังคมนั้นจะให้ทางไหนก็ได้ เทไปที่สังคมโดยตรงก็ได้, หรือผ่านไปทางศาสนาก็ได้ เพราะศาสนาเพื่อประโยชน์แก่สังคมอยู่แล้ว ฉะนั้นการที่เศรษฐีจะช่วยกันสร้างวัดสร้างวาแข่งกัน สร้างโรงงานแข่งกัน สร้างโรงพยาบาลแข่งกันนี้มันก็เป็นเรื่องเทส่วนเกินไปสู่สังคม, มันเป็นส่วนเกินนิยม. พุคแล้วมันเป็นการเมืองเดียวจะถูกจับ

ว่าส่งเสริมคอมมิวนิสต์ แทนคนละแบบ. คุณไปกิดดูซิมันคนละแบบ ซึ่งคอมมิวนิสต์ก็ไม่ทำอย่างนี้ หรือว่าถ้าทำอย่างนี้ คอมมิวนิสต์เกิดขึ้นในโลกไม่ได้ เพราะเขาไม่ถือหลักศีลธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามหลักพุทธศาสนา, คอมมิวนิสต์จึงเกิดขึ้น แล้วก็ระบายขยายออกไปขยายออกไปจนเต็มโลกอยู่แล้ว.

ถ้าใครฉลาดก็ต้องต้านทานคอมมิวนิสต์ในระบบที่เรียกว่า จุดไฟบ้านรับไฟฟ้า ๕ บัญชีตายายของเราพูด ไม่ใช่ผมเพิ่งพูดเตี้ยนี้. บัญชีตายายหลายชั่วบรรพบุรุษมาแล้ว เขาพูดไว้อย่างนี้ แกต้องจุดไฟบ้าน ที่บ้าน ให้รับไฟฟ้า ที่มันกำลังลามมาเต็มป่าเลย แล้วบ้านนั้นมันจะถูกไฟไหม้ ก็ต้องจุดไฟบ้านคือรอบๆ บ้านให้เตียน เสียก่อน ไฟป่ามันจะทำอันตรายไม่ได้, ถ้าเรามีสังคมนิยมที่ดีกว่า สังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ก็ทำอันตรายอะไรไม่ได้. ศีลธรรมที่แท้จริงจะต้องเป็นอย่างนี้, จะคุ้มครองให้รอดถึงชนาคัน.

ฉะนั้นพยายามเจียดออกไปเป็นส่วนเกิน เพื่อช่วยสังคม, นี้ว่าใครก็ตาม เด็กนักเรียนคนหนึ่งก็ตาม ควรจะเจียดห้าสตางค์จากหนึ่งบาท ที่พ่อแม่ให้มากินขนมวันหนึ่ง เอาไปให้เพื่อนเสีย ให้เพื่อนที่ขาดแคลนหรือช่วยสังคมอย่างไรก็ได้. นี้จะเป็นวิธีต่อต้านที่ดี คือมีนิสัยช่วยสังคม ไม่เอาส่วนเกินก็ยังพยายามทำให้เป็นส่วนเกินออกมา, เช่นคุณมีเงินใช้วันละ ๑๐ บาทอย่างนี้ บาทหนึ่งก็เจียดออกไปให้เป็นส่วนเกินไปช่วยคนที่มันไม่มีซี, มันก็เกิดลัทธิที่ไม่มีใครเอาส่วนเกิน แล้วยังพยายามเจียดให้มันเป็นส่วนเกินออกไปช่วยคนอื่น, แล้วโลกนี้มันก็จะสงบสุข.

เพราะฉะนั้นให้ถือว่า ศีลธรรมในพุทธศาสนานี้ คือไม่กอบโกยส่วนเกิน เพราะว่าไม่เห็นแก่ตัว, ยังแถมพยายามจะทำให้เป็นส่วนเกิน ช่วยคนอื่น. อย่าง พระโพธิสัตว์ ๕ นี้ อาจจะเข็ดเนื้อ ให้เสียกินก็ได้ ว่าไม่มีอะไร มันก็มีไว้

จนได้แหละ มันเจียดออกมาให้มันเป็นส่วนเกินที่ไม่กินเอง, เอาไปให้ผู้อื่นกิน. นี่คือการต่อต้านสังคมนิยม แบบอะไรก็ไม่ทราบ ที่กำลังลัทธิกันนักในโลกเวลานี้ หรือมันทำผิดข้อนี้. พุทธศาสนาช่วยได้แก้ไขได้ ศีลธรรมในพุทธศาสนาแก้ไขได้, ป้องกันได้ ช่วยได้ แบบจุดไฟบ้านรับไฟฟ้า, อย่างเดียวกับเราเอาพิษงูฉีดเข้าไปเพื่อแก้พิษงูนี้เป็นวิธีการอันที่ใหม่เอี่ยมใช้ใหม่ หรือว่าเร็ว ๆ นี้แหละ จะแก้โรคอะไร ก็ต้องเอาพิษหรืออะโรของอันนั้นมาทำเซรัมแล้วก็ฉีดเข้าไปในคน แล้วมันก็แก้พิษนั้น. แล้วก็เข้าหลักที่ว่า จุดไฟบ้านรับไฟฟ้า คุณก็ฉีดวัคซีนอหิวาต์ไปเมื่อเร็ว ๆ นี้ เพื่อให้มันป้องกันส่วนที่มันเป็นอันตราย.

ศีลธรรมที่มีหลักการในการไม่เห็นแก่ตัว นั่นคือพุทธศาสนา มีทิวมีโอตตปปะ กลัวบาปกลัวความชั่ว, แล้วพร้อมที่จะบริจาคส่วนเกิน จะพูดว่าไม่มีส่วนเกินไม่ได้. ฉะนั้นเด็กเล็ก ๆ พ่อแม่ให้สตางค์ไปโรงเรียนวันละ ๕๐ สตางค์ต่อวัน เขาควรเจียดออกไป ๕ สตางค์ ให้เพื่อน ให้เพื่อนที่ควรจะให้ นี่ก็จะเป็นผู้วางรกรากศีลธรรมในพุทธศาสนาที่ดีที่สุดลงไปในส่วนเกิน คือไม่เห็นแก่ตัว แล้วก็ไม่กอบโกยส่วนเกิน, เจียดส่วนเกินออกไปให้เพื่อนจนได้.

นี้ผมเรียกว่า ธรรมศาสตร์ ที่จะตัดปัญหาสังคม คือศีลธรรมในพระพุทธศาสนา มันมีอยู่อย่างนี้ ยังไม่ทันจะหมดเวลา แต่ฝนบังคับให้ปิดประชุมแล้ว

เอาละพอกันที.

ปรมัตถธรรมในฐานะเป็นธรรมศาสตร์ เพื่อปัญหาทางวิญญาณ.

ในการบรรยายครั้งที่ ๑๑ นี้ ผมจะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า ปรมัตถธรรมในฐานะเป็นธรรมศาสตร์เพื่อปัญหาทางวิญญาณ.

[บทวน.]

เกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็ขอให้บทวนข้อความที่ได้กล่าวกันมาแล้วตามลำดับ ก็จะเข้าใจได้ดี. สิ่งที่เราเรียกว่าปัญหานี้คืออะไร, คนเรามีปัญหา จึงแสวงหาเครื่องตัดปัญหานานาชนิด ทุกชนิด, จึงได้ศึกษาและอบรมศาสตร์ต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งธรรมศาสตร์ ซึ่งมีความหมายดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ในการบรรยายครั้งต้นๆ. แล้วก็ศึกษาออกมาจากสิ่งที่เรียกว่า ธรรม ซึ่งหมายถึงทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไร แต่เราก็ได้แบ่งออกเป็นสี่ประเภท ดังที่กล่าวแล้ว, นี้สามารถทำได้ในเรื่องนี้ ก็สามารถตัดปัญหาต่างๆ ได้.

สำหรับสิ่งที่เรียกว่าปัญหา นั้น ก็เคยกล่าวกันมาแล้วว่า เอร่าร่างกายเราหรือตัวเราโดยสมมตินี้ เป็นจุดศูนย์กลาง, ก็มี ปัญหา อยู่ในฐานะที่เป็นร่างกาย จะมีปัญหาอย่างไร, ที่มองออกไปนอกตัวเราโดยรอบ ๆ ก็มีปัญหาอีกประเภทหนึ่ง เรียกว่า ปัญหาทางสังคม; ก็มีปัญหาเกี่ยวกับสิ่งที่ผู้อื่นหรือสิ่งที่อื่นรอบตัวหรือนอกตัวเรา จะทำให้เกิดขึ้น. ที่นี้มองย้อนกลับเข้าไปข้างใน ก็ในร่างกายก็มีปัญหาเรื่องจิตเรื่องวิญญาณอยู่อีกประเภทหนึ่ง.

นี้ ปัญหาทางร่างกายทางสังคม ก็ที่ รวมกันเรียกว่า เป็นปัญหาภายนอกหรือปัญหาทางกาย, ส่วน ปัญหาทางจิตทางวิญญาณข้างใน นั้น เรียกว่าปัญหาข้างในหรือภายใน จึงมีปัญหาลักษณะ และปัญหาทางวิญญาณ. ทางกายนี้จะเรียกว่าร่างกายของคน ๆ หนึ่งก็ได้ หรือกายทั้งหมดคือสังคมหรือทั้งโลกก็ได้.

ที่นี้สำหรับ ปัญหาทางสังคม นั้น เราก็ได้พูดกันแล้วว่า เราจะ มองดูออกไปจากตัวเรา รอบ ๆ ตัวเรา ซึ่งขอให้ทุกคนจำไว้ให้ดี มันเหมือนกันทั้งหมด ในตัวประเภทของปัญหา.

มองออกไปข้างหน้า ปัญหาที่เกี่ยวกับบิดามารดา, มองไป ข้างหลัง คือ ปัญหาเกี่ยวกับบุตรภรรยาถ้ามีโดยตรง หรือจะมีโดยอ้อม แม้เป็นบรรพชิตสมัยนี้ ก็ยังมีบุคคลที่ต้องเลี้ยงดูเช่นเดียวกับบิดามารดาเลี้ยงบุตร หรือคนในคุ้มครองอย่างนี้ ข้างหน้ามีปัญหาบิดามารดา ข้างหลังมีปัญหาคือบุตรภรรยา. ข้างขวา มีมีปัญหาเกี่ยวกับครูบาอาจารย์ ข้างมือปัญหาเกี่ยวกับเพื่อนฝูงทั้งหลาย, ข้างบน ศีรษะขึ้นไปปัญหาเกี่ยวกับสมณพราหมณ์ คือพระเจ้าพระสงฆ์ หรือทางศาสนา ข้างใต้ลงไป ในทิศข้างใต้เรา ใต้เท้าลงไป ก็มีปัญหาเกี่ยวกับคนใช้ ทาสกรรมกร, พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ดีแล้ว อย่างนี้เราไม่ค่อยสนใจกัน ฉะนั้นทุกคนจะต้องรู้จักสิ่งทั้งหกนี้คืออย่างยิ่ง อย่างชัดเจน

แล้วก็ตลอดไปด้วย ก็เรียกชื่อโดยภาษาบาลีว่า ทิศทั้งหก. คำว่าทิศนี้ก็ภาษาบาลีว่าสิ่งที่เราต้องดู ต้องเห็น ต้องมอง ก็เรียกว่า ทิศ มองไปข้างหน้า, มองไปข้างหลัง, มองไปข้างซ้าย, ข้างขวา, ข้างบน, ข้างล่าง.

ถ้าใครทำให้ทั้งหกทิศนี้ไม่มีปัญหาแล้ว เขาเรียกว่า ไม่มีปัญหายุ่งยากที่เกี่ยวข้องกับสังคม ไปศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับการปฏิบัติจากตำรับตำรานั้น ๆ โดยตรง, เมื่อปฏิบัติได้ก็เรียกว่า มีศีลธรรมดี ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสังคม.

สรุปความแล้วก็คือว่า ไม่เห็นแก่ตัวนั้นแหละ ถ้ามีความไม่เห็นแก่ตัวอย่างเดียว แม้ปัญหาสังคมก็ไม่อาจจะเกิด, เมื่อไม่เห็นแก่ตัวก็เผื่อแผ่ หรือพยายามทำให้ถูกต้องที่สุด โดยเสียสละเรื่องส่วนตัว. เมื่อมีการเผื่อแผ่ ก็ไม่มีการเอาเปรียบ, ไม่มีการกอบโกยประโยชน์ที่เป็นการเอาเปรียบ ที่จะเรียกว่า ไม่มีการกอบโกยเอาส่วนเกินหรือปล้นเอาส่วนเกินของคนอื่นมา, นี้ปัญหาสังคมมีอยู่อย่างนี้ แก้ได้ในลักษณะอย่างนี้.

ที่นี้ ปัญหาทางกาย ของบุคคลนั้น ๆ โดยเฉพาะ ก็เหลื่อมมองไปให้เห็นที่เป็นคร่าว ๆ เป็นหลักใหญ่ ๆ ก็ว่า เราจะต้องมีร่างกายที่รอดอยู่ได้ อย่างที่เรียกว่า มีอนามยดี คือมีร่างกายที่ใช้ประโยชน์ได้ ก็ศึกษาเรื่องวิชาอนามย ให้มีการกระทำที่ถูกต้อง. นี้เกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติอยู่ที่เนื้อที่ตัวของคนคนนั้น เมื่อดูที่ร่างกาย, ไม่ได้ดูที่จิตใจ.

อาจจะสรุปได้ว่า มันมี การกระทำกิจกรรมที่เป็นหน้าที่ของมนุษย์ ซึ่งผมก็อยากจะสรุปว่า มันมีไม่กี่คำตอก มีการแสวงหา, แสวงหาความรู้หรือแสวงหาเงินหรืออะไรก็สุดแท้ได้มาก็ให้มันถูกต้อง, แสวงหาถูกต้อง, ได้มาถูกต้อง, มีไว้อย่างถูกต้อง, ก็การสะสมต้องถูกต้องพอเหมาะพอดีหรือถูกต้อง, แล้วก็ ใช้ให้เป็นประ-

โยชน์ ใช้ความรู้หรือใช้เงินก็สุดแท้ให้มันเป็นประโยชน์ แล้วช่วยคนอื่นให้ถูกต้อง ให้เป็นประโยชน์, กระทั่งถึง ทำบุญทำกุศลให้มันเป็นอย่างถูกต้อง, นี้เรียกว่า ปัญหาส่วนบุคคลนั้น ที่เกี่ยวกับร่างกายหรือนอกตัว.

ที่นี้ก็มาถึง ปัญหาที่ลึก ที่มองไม่ค่อยเห็น ที่ลึกซึ่งอยู่ในจิตใจ หรือยิ่งไปกว่าจิตใจ ที่เรียกจิตใจนี้มันกำกวม, ถ้ามันเป็นจิตใจพวกระบบประสาท ก็เนื่องอยู่ที่ร่างกาย หรือแม้เป็นจิตล้วน ๆ มันก็เป็นเพียงสิ่งที่ยังไม่ลึก. ที่ลึกนั้นมันคือความรู้สึกของจิตใจ อีกทีหนึ่ง ก็เลยมีคำเรียกขึ้นมาอีกคำหนึ่งว่า ทางวิญญาณ คือว่า; ถ้าทางกายล้วน ๆ ก็ไปหาการแก้ไขทางกายล้วน ๆ, ถ้าเป็นทางจิต ก็ไปหาทางแก้ไขทางจิต เช่นไปโรงพยาบาลโรคจิต แก้โรคทางจิต, แต่ไม่แก้ปัญหาวินิจฉัย ไม่รักษาโรคทางวิญญาณ. ถ้าเป็นโรคทางวิญญาณ ก็ต้องไปหาโรงพยาบาลของพระพุทธเจ้า คือ สิ่งที่เรียกว่าศาสนา.

นี่เคยพูดอย่างนี้ไว้เรื่อย ยังไม่เคยฟังก็พูดอีก ทางวิญญาณ ความลึกซึ่งอย่างนี้ แต่อาจจะรวมทางจิตบางส่วน ที่มันเนื่องกับสติปัญญาเข้าไว้ด้วย. ต้องมีอนามัยทางวิญญาณดี, มีความสุขทางวิญญาณ หมายความว่า ความรู้ด้วยสติปัญญามันถูกต้อง ไม่ทำปัญหาให้เกิดขึ้นทางวิญญาณ. ทางกายก็อย่างหนึ่ง, ทางจิตก็อย่างหนึ่ง, ทางวิญญาณก็อย่างหนึ่ง, ล้วนแต่ต้องมีอนามัยให้ดีทั้งนั้น จึงจะมีความสุขทั้งทางกาย ทั้งทางจิต ทั้งทางวิญญาณ.

ปัญหาของมนุษย์ โดยแท้จริงมีอยู่อย่างนี้, แต่ว่ามีไม่กี่คนที่สนใจไปถึง ปัญหาทางจิตทางวิญญาณ เพราะว่าสนใจอยู่แต่ปัญหาเรื่องปากเรื่องท้อง. นี้ก็เรียกว่า ยังทำเกินไป ก็เป็นปุถุชนที่มากเกินไป, จนเรียกว่าปุถุชนไม่พอจะต้องเติมคำว่า อรรถพาลปุถุชน เข้าไป. อรรถพาลนี้แปลว่าเป็นอรรถพาล ความหมายเดิมก็ เป็นคนโง่

อย่างมีคบอด, พาละแปลว่าอ่อนหรือโง่, อันธะแปลว่ามีคบอด เป็นคนโง่อย่างมีคบอด, แล้วก็ทำอะไรอย่างโง่ อย่างที่เรียกว่า มีคบอด. เขาเห็นแก่เรื่องปากเรื่องท้อง, เรื่องเนื้อเรื่องหนัง ก็ทำอะไรไปตามชอบใจ ก็เกิดเรื่องอะไรลำบากยิ่งขึ้นแก่ตนเอง และผู้อื่น.

ปัญหาทางจิตใจนี้ มันเนื่องกันอยู่อย่างนี้, ถ้าเป็นอันธพาลแล้วมันก็มีคบอด, ไม่มีแสงสว่างในทางจิตใจ, ก็พลอยทำให้เกิดปัญหาทางสังคม ทั่ว ๆ ไปหมด. นี้ปัญหาทางจิต ก็ทำจิตให้มันใช้ประโยชน์ได้ดี มีอนามยัตติ ถึงจะเป็นปุถุชน ยังไม่มีความรู้อะไรมาก ก็ยังปรกติได้, แต่ถ้ามีความรู้ความปฏิบัติ ความประพฤติกฎต้องในทางวิญญาณ หรือเกี่ยวกับทางวิญญาณ ก็หมดปัญหา. ฉะนั้นเราจะเห็นได้ทีหนึ่งว่า ร่างกายจิตใจหรือวิญญาณนี้มันเนื่องกัน โดยพฤตินัยหรือที่เป็นอยู่จริงไม่อาจจะแยกกัน. เคียวนี้เราพูดสามารถจะแยกออกเป็นพวก ๆ.

นี่ มีปัญหาอยู่ทั้งทางร่างกาย และทางสังคม และทางวิญญาณ อย่างนี้ สิ่งที่จะแก้ หรือตัดปัญหานี้ มันก็ต้องมีให้ครบด้วยเหมือนกัน. เราจึงได้พูดเรื่องศีลธรรมที่จะตัดปัญหาทางกายหรือทางสังคมได้. นี้พูดถึงปรมาัตถธรรม ที่จะตัดปัญหาทางวิญญาณ หรือทางจิตที่เกี่ยวกันอยู่กับทางวิญญาณได้, ส่วนคำว่า ศีลธรรม และคำว่า ปรมาัตถธรรม ขึ้นมาเป็นคู่กัน ซึ่งก็ได้อธิบายกันแล้ว ในการบรรยายครั้งหนึ่ง คือการบรรยายครั้งที่ ๔ เข้าใจว่าคงจะจำได้ดี, เรื่องความแตกต่างกันระหว่างสองสิ่งนี้. นี้ครั้งต่อมาก็พูดถึงเรื่อง ศีลธรรม ที่จะเป็นการตัดปัญหาทางสังคม หรือทางกายได้ เฉพาะกายที่มันเกี่ยวกับสังคม.

[เริ่มการบรรยายครั้งนี้.]

วันนี้จึงพูดถึง ปัญหาทางวิญญาณ ที่จะต้องขจัดออกไปได้ ด้วยสิ่งที่เรียกว่าปรมาตถธรรม คำว่าปรมาตถธรรม ก็เกิดเป็นหัวข้อที่จะพูดกันในวันนี้ และถือว่าเป็นศาสตร์ คืออาวุธที่มีคม เราเรียกเต็มที่ว่า ธรรมศาสตร์ หรือศาสตร์โดยธรรมหรือคือธรรม, จะใช้ตัดปัญหาในทางธรรมโดยเฉพาะ.

มนุษย์มีปัญหาลทางวิญญาณ.

สำหรับปัญหาทางวิญญาณนี้ จะต้องมองดูในข้อเท็จจริงส่วนที่ว่ามันจะมีอยู่ได้อย่างไร ปัญหาของมนุษย์เรามันเหลืออยู่เป็นอันสุดท้าย คือปัญหาทางวิญญาณ ; เมื่อปัญหาทางร่างกายหรือทางสังคมมันหมดไปแล้ว ซึ่งคนทั่วไปก็อาจทำให้หมดได้โดยไมยาก ถ้าเขาเป็นคนที่ตั้งใจจริง, แต่ในที่สุด มันก็เหลือปัญหาทางวิญญาณซึ่งมันลึกล้ำซับซ้อนยังลึกล้ำ, จะต้องแก้ไขด้วยบุคคลประเภทพระพุทธเจ้าก่อน, แล้วก็สอนให้คนอื่นรู้จักวิธีแก้ไขนี้ด้วย.

คนในโลกนี้แก้ปัญหาเรื่องกิน เรื่องมีกินมีใช้, เรื่องเป็นอยู่ นี้ได้, แล้วก็แก้ไข ปัญหาที่มีเกียรติ เรื่องทำให้มีเกียรติตามที่ต้องการได้, เป็นที่รู้จักหรือมีชื่อเสียง, และก็ยังแก้ปัญหาทางสังคมได้ในที่สุด ก็คือว่ามีแต่คนรักและคนนับถือ, พูดโดยสรุปก็ว่า มีเงินแล้วไม่มีเกียรติก็มี, มีแต่เงินมันงกเงิน มันไม่มีเกียรติก็มี, แล้วมีทั้งเงินและทั้งเกียรติแล้วมีอำนาจวาสนาแล้ว แต่คนไม่รักก็มี, ฉะนั้นต้องชนะน้ำใจคนด้วย คนรักนับถือด้วยความรัก ไม่ใช่กลัวด้วยความจำเป็น. นี่มีทรัพย์สมบัติแล้ว, เกียรติยศชื่อเสียงแล้ว, แล้วมีความรักความไมตรีจากคนรอบคั่นด้วย ก็ว่า หมดปัญหาทางภายนอกทางสังคม.

นี้ปัญหาอะไรเหลืออยู่ ก็คือปัญหาทางวิญญาณ เขาบังคับจิตใจไม่ได้ ต้องมีจิตใจวันไหวสะเทือนไปตามอารมณ์ที่มากกระทบอยู่นั้นแหละ เมื่อก่อนนี้เขาก็มี อย่างนั้น ไม่ใช่เพิ่งมี แต่แล้วปัญหานี้ก็ยังเหลืออยู่, เป็นผู้ที่ไม่สามารถจะบังคับจิตใจได้ ไม่รู้เรื่องจิตค่อยเข้าไป มันก็ต้องเป็นไปตามที่อารมณ์ทั้งหลายที่มากกระทบ ทางตา ทางหู ทางจมูก.

ฉะนั้นคนที่เห็นใหญ่เป็นโตแล้ว มันก็ยังปวดหัว, พุศตามประสาธรรมตา สามัญ ไม่มีความสุข ยิ่งมีมากยิ่งขึ้นมีความสุขก็มี เรียกว่าปัญหาที่เหลืออยู่. มีความ กลัว โดยเฉพาะกลัวอันตรายรอบด้าน คนมันมีกลัวกว่าคนยากจน คนมีเรื่องมากก็มีเรื่อง ให้กลัวมาก, พุศกันอย่างนี้ดีกว่า มันมีปัญหาเรื่อง ความกลัวเหลืออยู่ ยิ่งเป็นหมู่คณะ หรือเป็นประเทศชาติที่มีอำนาจมีกำลังมหาศาล แล้วมันยิ่งกลัวใหญ่, มันยิ่งกลัวความ ใด่มาก ๆ นั้นจะสูญหายไป, ถ้าเรามีน้อยเราก็ก้าวความที่ของน้อย ๆ จะสูญหายไปนั่นมันก็ไม่ มาก. เทียนมันก็จะเกิดกลัวกันทั้งโลก.

นี่มีความวิตกกังวล มันยังมีเรื่องมาก มันก็ยังคิดมากวิตกกังวลมาก, มี ความยึดถือมากก็วิตกกังวลง่าย. คนก็อยู่ด้วยความวิตกกังวล ไม่แจ่มใส ไม่เป็นสุขอย่าง บุคคลที่ไม่มีวิตกกังวล, มันมีความระแวงออกมาจากความวิตกกังวล, ระแวงแม้ว่าอยู่ใน ที่ปลอดภัยแล้ว มีอะไรกินมีอะไรใช้แล้วก็ยังระแวง อยู่นั่นเอง ว่ามันจะต้องตายหรือ เป็นอันตราย โดยมีความกลัว ความระแวง มีความวิตกกังวล นี่เป็นเจ้าเรือน.

เหมือนกับอายุของบุคคลที่ล่วงมาถึง ชีวิตสุขันนอนไม่หลับ, นี้ไปศึกษา ได้จากภาพเขียนในโรงมหรสพทางวิญญาณ, นี้เรียกว่าปัญหาอันหนึ่ง ที่เหลืออยู่เป็นปัญหา ทางวิญญาณด้วยเหมือนกัน ถึงกับว่าพอตื่นนอนขึ้นมา มันก็มีจิตใจที่สะเทีย อ่อนเพลีย หม่นหมอง, ใครเคยเป็นอย่างนี้ก็ให้สังเกตศึกษาให้ดี, มันไม่มีเหตุผล มันเป็นความ

หม่นหมอง ความละเหี่ย ความถอยกำลังอ่อนเพลีย เบื่อหน่ายในชีวิตอะไรก็ตาม อย่างไม่มีเหตุผล.

หนุ่มๆ ไม่ค่อยมี เพราะความหวังกำลังมีจิต แม้จะหวังวิมานในอากาศ มันก็ช่วยกลบเกลื่อนเรื่องนั้นได้, พออายุมากขึ้นๆ จะยังมี มัน สะสมเรื่องราวหรือปัญหาต่างๆ ไว้ในจิตได้ สำนัก ที่เรียกว่านิสสัยหรืออนุสัย สะสมไว้มาก พอจะตื่นขึ้นมา ก็อ่อนเพลียหรือหม่นหมอง, ส่วนคนหนุ่มๆ ก็มีความหวังจิต ใฝ่ฝันอยู่ในอะไรอย่างแก่กล้า สิ่งนั้นมันก็อยู่ใต้สำนักเหมือนกัน ฉะนั้นพอตื่นนอนขึ้นมามันก็รู้สึก ความรู้สึกมันพุ่งไปยังสิ่งนั้น, ฉะนั้นมันจึงไม่ค่อยจะอ่อนเพลียหรือหม่นหมอง, เว้นไว้แต่มันได้ไปทำอะไรผิดไว้มากๆ.

ถ้ามีความอยากจะตื่นขึ้นมาแจ่มใสสว่าง ก็จะต้องมีอะไรอย่างหนึ่งซึ่งเป็นที่พอใจ ชื่นอกชื่นใจ อยู่เป็นอารมณ์; ฉะนั้นเมื่อจะนอนนึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นึกถึงบุญกุศลนั้น มันก็ไปอยู่ใต้สำนัก, พอตื่นนอนขึ้นมาก็นึกถึงสิ่งนั้นอีก, หรือบางคนตื่นนอนขึ้นมา ก็อยากจะทำบุญไปไหว้พระสวดมนต์เสียเร็วๆ ก็จะไปพอใจในสิ่งนั้น; หรือบุญกุศลอะไรต่างๆ, ก็เลยไม่ต้องมีโอกาสนึกถึงสิ่งที่ตื่นนอนขึ้นมาแล้วจะอ่อนเพลียละเหี่ยหม่นหมอง. เมื่อจะนอนก็นอนให้ดี ก็นึกถึงสิ่งที่ดีที่เป็นที่พอใจ, เป็นความดีที่จะทำให้มันดีของตัวเองได้ แล้วก็นอนลงไป ตื่นนอนขึ้นมาจะไม่ละเหี่ย จะไม่หม่นหมอง, มันก็เปลี่ยนนิสัยให้เป็นคนแจ่มชื่นเบิกบานไม่ขุ่นมัว. นี่เดี๋ยวนี้เราก็ยังมีว่า ตื่นนอนขึ้นมา มันก็ยังงัวเงียละเหี่ย ไม่สดชื่น, เรียกว่าปัญหาทางวิญญาณยังเหลืออยู่ จะต้องแก้ไขกันต่อไป. นี่เป็นตัวอย่างของปัญหาทางวิญญาณ ซึ่งมีอยู่อีกมาก จะยกตัวอย่างมาให้คู่สักสองสามอย่างเท่าที่จะมองเห็น.

ที่นี้ เมื่อมีปัญหาทางวิญญาณ มันก็ต้องมีการแก้ในทางวิญญาณ จึงมีวิชาหรือการศึกษาหรือการปฏิบัติเฉพาะส่วนนั้นขึ้นมา นี่ก็เรียกว่า ปรมัตถธรรม, จะเรียกว่า ปรมัตถธรรม ที่กินความรวม หมก ทั้ง การศึกษา และทั้งความรู้และการปฏิบัติ รวมกันด้วยสองสามอย่าง จึงจะเรียกว่า ปรมัตถธรรม, เพราะคำว่า ธรรม นั้น หมายถึง การศึกษาก็ได้, หมายถึง วิชาความรู้ก็ได้, หมายถึง การปฏิบัติ และ ผลของการปฏิบัติ ก็ได้, อย่างที่กล่าวมาแล้ว. ฉะนั้น ปรมัตถธรรมก็หมายถึง ธรรมะส่วนสูงที่สุด ส่วนลึกซึ้ง ซึ่งเป็นเรื่องการศึกษา และวิชาคือความรู้ ขึ้นมาก่อน การปฏิบัติก็เพื่อให้ได้วิชานั้นมา.

ภาวะของจิตใจ ๔ ภูมิ.

ถ้าจะพูดให้เป็นธรรมะมากขึ้น ที่เขาเรียกว่านักปรมัตถ์ ก็แบ่งภาวะแห่งจิตใจของคนเราเป็น ๔ ชั้น คือชั้น กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และโลกุตตตภูมิ. บางคนก็เข้าใจแล้ว บางคนก็ยังไม่เข้าใจ แต่ก็ได้อธิบายซ้ำๆ ซากๆ หลายครั้งหลายหน พยายามทำความเข้าใจเสีย.

จะยกตัวอย่างที่เห็นง่าย ๆ คือ คนธรรมดาสามัญนี้ เกิดมาเป็นเด็ก เป็นหนุ่มเป็นสาวนี้ มีจิตใจอยู่ในชั้นกามาวจรภูมิ, สิ่งที่ถูกใจที่สุดบูชาที่สุด ก็คือเรื่องเกี่ยวกับกามารมณ์.

ต่อมาเป็นผู้ใหญ่ขึ้นมา เรื่องกามารมณ์ก็จางไป, นี้ถ้าปล่อยไปตามธรรมชาติก็จะเป็นไปอย่างนี้. แต่คนสมัยนี้เขามีเครื่องมือที่จะกระตุ้นเรื่องทางกามารมณ์ไม่ให้รู้จักเบื่อจนเข้าโลงก็ยังได้, นั่นไม่เอา มันเป็นเรื่องผิดไปจากธรรมชาติ คนเราไปตามธรรมชาติ ความรู้สึกทางกามารมณ์ก็จะค่อยจางไปในเมื่อร่างกายมันเปลี่ยนแปลงไป.

ที่นี้ก็ ไปติดอยู่ที่เรื่องรูปธรรมทั้งหลาย, คือไปรักทรัพย์สมบัติ, รักตัวรูปธรรมทั้งหลายนี้มากกว่ากามารมณ์. นี้ก็เป็นมากอยู่ระยะหนึ่ง แม้ที่สุดแต่ไปชอบเล่นของเล่น เล่นลายคราม, เล่นของเล่น แม่แต่นกเขา. นี้ก็ สงเคราะห์อยู่ในเรื่องรูปาวจร, ไปหลงไหลบูชาวัตถุแต่ไม่ต้องเกี่ยวกับกามารมณ์สักหนึ่ง หรือแม้ที่สุดแต่หลงไหลในเรื่องศิลปะการฝีมือเส้นสีอะไรนี้ก็เหมือนกัน.

นี้ถ้ามันจะเลื่อนไปอีก ก็เลื่อนไปยังนามธรรม คือเป็นอรูป เรื่องเกียรติยศชื่อเสียง เรื่องสิ่งที่ไม่มียุข แม้แต่เรื่องบุญกุศล เป็นเรื่องสูงสุด ก็บูชาเรื่องนี้ก็มีปัญหาเรื่องนี้, จนกว่าเมื่อไรมันจะไปถึงขั้นที่ ๔ ที่เรียกว่า โลกุตตรภูมิ.

โลกุตตรภูมิ—พ้นออกไปหมดจากสิ่งเหล่านี้โดยมาเห็นว่า เรื่อง กามารมณ์นี้มันก็เรื่องธรรมดา โดยลึกลับ, ส่วนรูป ล้วน ๆ มัน ก็ยุ่งยาก, เรื่อง อรูป มันก็ยังไม่ใช้ดับความทุกข์สิ้นเชิงได้, ต้องอยู่เหนือสิ่งเหล่านี้. เพราะฉะนั้น วิชชาปรมัตถธรรม มันก็มีเข้ามา เมื่อผ่าน กามาวจรภูมิ, รูปาวจรภูมิ, อรูปาวจรภูมิไปได้ ก็จะต้องการปรมัตถธรรม ที่จะเป็นโลกุตตรภูมิ.

พวกชาวบ้านก็ยุ่งยากลำบากไปตามภาษาชาวบ้าน, ออกไปเป็นฤๅษีมีหนี้ แสวงหาความสุขพิเศษจากฌานสมาบัติ ที่เป็นพวกรูปฌาน ก็ดีก็ว่ามาก, ที่นี้ ฤๅษีมีหนี้ บางพวกไปไกลกว่านั้น, ไปเป็นอรูปฌาน อรูปสมาบัติ ก็ยังไปไกลกว่านั้น, แล้วมันก็ไปจนแค้นอยู่ที่นั่น ยังมีความรู้สึกเป็นตัวกู—ของกูอยู่ อย่างละเอียด อย่างลึกลับ มันก็ต้องมีความหนักในการที่ยึดถือตัวกู.

พระพุทธเจ้าท่าน ออกบวช ได้ไปศึกษาชั้นนี้ ชั้นสูงสุดกับอาจารย์บางคน, ในที่สุดท่านก็สิ้นเสียร คือไม่ไหว ๆ ๆ ลาไป, ไปพบพวกโลกุตตรธรรม หรือการปฏิบัติ

เพื่อโลกุตตรภูมิ อันนี้เรียกว่า ปรมัตถธรรมโดยตรง โดยเฉพาะในพระพุทธศาสนา. นี้แปลว่าหลังจากผ่านกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจรไปแล้ว มันก็ต้องไปถึงส่วนที่จะเป็นปรมัตถธรรมอันแท้จริง คือเพื่อโลกุตตรภูมิ. นี่เขามีประวัติความเป็นมาของความเจริญก้าวหน้าทางจิตใจของมนุษย์เราในลักษณะอย่างนี้, จึงเห็นได้ว่าปรมัตถธรรมนี้มันอยู่ในขั้นสูงสุด จะเอาประวัติที่เป็นมาแต่หนหลัง ทั้งหมดทั้งสิ้น ทั้งโลกนี้ มันก็จะเป็นอย่างนี้, หรือจะศูนย์กลางแห่งบุคคลคนเดียว คนหนึ่งเท่านั้นแหละ มันก็เดินไปในลักษณะอย่างนี้.

เกิดมาก็บูชาเรื่องกามารมณ์กันไปพักหนึ่งก่อน, แล้วก็ไปบูชาวัตถุสมบัติสิ่งของล้วน ๆ. ไปบูชาเกียรติยศชื่อเสียงซึ่งไม่มีรูปร่าง บุญกุศลเป็นต้น, เมื่อยังไม่พ้นทุกข์ได้ ยังต้องร้องให้อยู่ บุญกุศลมันก็หมดได้ นี่มันก็ต้องร้องไห้ เพราะว่าบุญจะหมดไป จึงต้องไปหาสิ่งที่อยู่เหนือนี้. ก็เป็นเรื่องของโลกุตตรภูมิ.

เพราะฉะนั้นในกาลต่อมา เมื่อมนุษย์มีความก้าวหน้ามากขึ้น ก็ฉลาดมากขึ้น ได้รับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าพระอรียเจ้าอย่างทั่วถึง ก็สามารถที่จะดึงเอาปรมัตถธรรมในชั้นโลกุตตระนั้น มาใช้แก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน; แม้แต่ที่ยังอยู่ในชั้นหนุ่มสาว แม้ไม่ได้มาก ก็ได้ตามสัดส่วน พอถึงขั้นพ่อแม่เรือน ก็สามารถที่จะดึงเอาเรื่องปรมัตถธรรม เพื่อโลกุตตรภูมินี้มาใช้ มากขึ้น ๆ ๆ, ก็จำเป็นจะต้องใช้มากขึ้น มิฉะนั้นแล้วก็จะมีความทุกข์มากในการเป็นคน อยู่ด้วยกาม กามารมณ์ หรือทรัพย์สมบัติ ด้วยเกียรติยศชื่อเสียงก็ตาม. ก็อย่าให้กามารมณ์ หรือทรัพย์สมบัติ หรือเกียรติยศชื่อเสียงนี้มันทำความเจ็บปวดให้มากเกินไป, ก็มีความรู้วิชาเรื่องปรมัตถธรรมนี้เป็นเรื่องแก้ไข.

หมายความว่า เมื่อมนุษย์ได้มีความคิดความนึกเจริญก้าวหน้ามากแล้ว จึงอาจจะเอามาใช้ได้, ถ้าไม่รู้อันนี้ก็ไม่สามารถจะเอามาใช้ได้. ครั้งแรก เขาก็ไม่รู้กัน เขาก็ทำให้รู้ขึ้นมา, เกิดพระพุทธเจ้าแล้ว ก็สามารถสอนให้เอาศาสดารออันพิเศษนี้มาใช้แก้ปัญหา, แม้ในการเป็นอยู่อย่างชาวบ้านตามธรรมดา คนหนุ่มสาวก็อาจจะแก้ปัญหานี้ได้ โดยใช้ปรมาัตถธรรม. ฉะนั้นในเรื่องราวจึงมีว่า บางคนก็เป็นพระอรหันต์ ตั้งแต่ยังเป็นหนุ่ม ๆ ตั้งแต่ยังเป็นสามเณร, แม้วามันน้อยมาก ก็ยังมี.

ปรมาัตถธรรมเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับทุกคน.

นี่เรียกว่าเพื่อให้มนุษย์ธรรมดาสามัญ คนธรรมดาเป็นพระอรหันต์เจ้ามากขึ้น เร็วขึ้น ก็จำเป็น จะต้องใช้สิ่งที่เรียกว่า ปรมาัตถธรรม ในฐานะที่เป็นธรรมศาสตร์ อันสูงสุด คมเฉียบ จะตัดปัญหา รุ่งรังต่าง ๆ ให้คนหลุดออกไปได้. นี้ขรรวาสชนิดที่ชั้นเลิศ จึงถูกมอบหมายให้ช่วยสิ่งที่เรียกว่า สุนฺญตปฺปฎิสังฺกตตารกรรมปรมาัตถธรรมชั้นเลิศชั้นสุด, ไม่มีอะไรสูงสุดไปกว่าธรรมะเรื่อง สุนฺญตตาคือ ความว่างจากตัวกู, ว่างจากของกู. ในบรรดาปรมาัตถธรรมแล้ว ไม่มีอะไรสูงสุดกว่าเรื่อง สุนฺญตตาคือ เรื่องหมดตัวคน หรือของตน.

มีคนไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ขรรวาสชนิดจะมีอะไรเป็นสิ่งที่ดีที่สุด เก่งที่สุด ท่านตรัสเรื่อง สุนฺญตปฺปฎิสังฺกตตารกรรม คือ ธรรมทุกอย่างที่เกี่ยวกับเรื่อง สุนฺญตตาคือ. เขาใช้คำว่า ทุกเรื่องหรือมากมายหมายความว่า มันมีอยู่หลายชั้น. ขรรวาสชั้นดีเลิศก็จะใช้ สุนฺญตตานี้ได้มาก, ชั้นที่ไม่สู้จะเลิศก็จะใช้ได้เล็กน้อย; แม้แต่ขรรวาสชั้นธรรมดา ก็ต้องมีความรู้เรื่อง สุนฺญตตานี้ไปตามส่วน, มิฉะนั้นเขาจะร้องไห้มากเกินไป จะฆ่าตัวตาย ในที่สุดหรือจะเป็นโรคเส้นประสาทมากเหมือนคนสมัยนี้เวลานี้ แม้แต่ขรรวาสก็ต้องการอย่างนี้. นี้คือ ปรมาัตถธรรมที่จะมาช่วยแก้กูกุลแก่ขรรวาส ให้มีประโยชน์มีความสุข.

นี้พระพุทธเจ้าท่านตรัสเอง. ชรราวาสบางคนจะไม่เอาก็ตามใจ, แต่ถ้าตามท่านท่านจะตรัสตอบอย่างนั้น.

นี้เกี่ยวกับคนใกล้ชิดที่สุดของท่าน หรือว่าถ้าเราเรียกอย่างสมัยนี้ ก็เรียกว่าคนโปรดปรานที่สุดของพระพุทธเจ้า, เช่นอนาถบิณฑิกเศรษฐี เป็นต้น, ท่านก็ยังแนะนำอย่ามัวแต่ทำบุญเลี้ยงพระบำรุงศาสนา แล้วก็พอใจแต่อย่างนั้นอย่างเดียว, จงรู้จักทำสิ่งที่เรียกว่า ปวีเวก ให้เกิดขึ้นด้วย สุดความสามารถที่จะทำได้. หมายความว่า ท่านมิได้ห้ามหรือตรัสตำหนิว่า ทำบุญทำทานอะไรนั้นมันเป็นเรื่องผิด, มันก็เป็นเรื่องถูกและควรทำ บำรุงศาสนาให้มีอยู่เป็นประโยชน์แก่คนต่อไป. นี้เป็นเรื่องถูกเรื่องหนึ่ง แต่มันยังไม่ใช่ปวีเวก. ปวีเวกคือความสงบสงัดจริงๆ ไปแสวงหาปวีเวกด้วย หรือวิเวกเฉยๆ ก็เหมือนกันคือความสงบสงัด ทางกายก็มีเวลาอยู่ในที่สงบสงัด ไม่ถูกรบกวนในทางกายกันบ้าง แล้วมันจะสบายอย่างไรก็ไปรู้เอาเอง. อย่างที่ ๑ นี้เรียกว่ากายวิเวก. อย่างที่ ๒ เรียกว่าจิตตวิเวก คือจิตไม่ถูกนิเวศกิเลสเป็นต้นรบกวน ก็สบายยิ่งไปกว่านั้น, เช่นรู้จักทำจิตให้เป็นสมาธิ จิตนี้ก็ไม่ถูกนิเวศเป็นต้น รบกวน, สบายยิ่งขึ้นไปอีก ยิ่งกว่ากายวิเวก ถ้าไปได้ถึงขั้นสูงสุด. อย่างที่ ๓ เรียกว่า อรูปวิเวก คือหมดกิเลสสิ้นเชิงเมื่อหมดกิเลสสิ้นเชิง คือหมดทั้งรากเหง้าของกิเลส อนุสัยของกิเลสแล้ว มันก็เป็นอันว่าไม่มีกิเลสรบกวนโดยประการทั้งปวง, คือถึงขั้นสูงสุด มีความสะอาดสว่าง สงบ ถึงที่สุด อย่างนี้ก็วิเวกถึงที่สุด คำว่าวิเวก มันมีอยู่อย่างนี้ ให้สนใจวิเวกทำวิเวกนี้ ให้เกิดขึ้นบ้าง.

นี้ก็เป็นเครื่องยืนยันว่า แม้แต่ชรราวาสก็ต้องสนใจเรื่องปรมัตถธรรม, แม้ว่า จะทำบุญให้ทาน ได้รับความพอใจอยู่ มีบิณฑิปรโมทย์อยู่ มันก็ยังเป็นคนละอันกับวิเวก คือการที่จิตมันหยุด มันสงบ มันว่าง. ถ้าเราร่มหลงอยู่ด้วยความดี มันก็ไม่ว่างดอก

จิตมันไม่ว่าง, แม้ว่าเราจะมันหมายอยู่ในบุญกุศล ก็เรียกว่ามันไม่มีความทุกข์ก็จริงแต่มันก็มีใช้ว่าเป็นความว่าง หรือหยุด หรือสงบ โดยแท้จริง.

ฉะนั้น บางเวลาก็ควรจะรู้จักว่าง สงบ วิเวก กันเสียบ้าง จากทุกสิ่ง นั่นมันก็จะเลื่อนเข้ามาหาสิ่งที่เรียกว่าปรมาตถธรรม. มองเห็นว่าไม่มีอะไรเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น, และไม่ควรจะยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด, ไม่ควรจะมีความยึดมั่นถือมั่นเสียเลย, เรียกว่า ปวิเวก. อย่าให้เสียที่ว่า พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เราบัญญัติโลกุตตระให้เป็นทรัพย์สินสมบัติของคนทั้งปวง.

นี่ก็มีพวกพราหมณ์ ไปทูลถาม, ท่านว่าในเมื่อพวกพราหมณ์ หรือฝ่ายพราหมณ์ เขาบัญญัติอาวุธ ธนู ศร เป็นทรัพย์สินของกษัตริย์ บัญญัติยัญญกรรมวิธีการเป็นทรัพย์สินของพวกพราหมณ์, บัญญัติกสิกรรมเกษตรกรรมเป็นต้น ให้เป็นทรัพย์สินของพวกแพศย์หรือไวยาณะ, บัญญัติเคียวไม้คานนี้ให้เป็นทรัพย์สินสมบัติของวรรณะศูทร คือ พวกกรรมกร. แล้วพระสมณโคตมของเราบัญญัติทรัพย์สินอย่างไร? พระพุทธเจ้าท่านตรัสคำเดียวว่าบัญญัติโลกุตตระธรรมเป็นทรัพย์สินสมบัติแก่คนทั้งปวง แก่คนนั้นแหละ นี่เป็นความหวัง หรือควรจะถือว่า เป็นความหวังของพระพุทธเจ้า แก่พวกเราทั้งหลาย, เพราะฉะนั้นปรมาตถธรรมจึงยังคงจำเป็น เพราะว่าเป็นเครื่องให้ได้มาซึ่งโลกุตตระ หรือโลกุตตระทรัพย์สิน.

ปรมาตถธรรม — เรื่องสุญญตา.

ที่นี้ก็อยากชี้ให้เห็นสิ่งที่เรียกว่า ปรมาตถธรรม, ปรมาตถธรรมนั้นไม่ใช่คัมภีร์อภิธรรม ที่ชาวบ้านมักจะเรียกกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวบ้านแถวนี้ ผมก็ได้ยินเองว่า พระปรมาตถ์, เขาจะใช้คำว่าพระปรมาตถ์ แก่พระคัมภีร์ หมวดอภิธรรม, เขาจะ

ใช้คำว่าพระสูตร พระวินัย พระปรมัตถ์ ชาวบ้านเขาเรียงลำดับกันอย่างนี้, พระไตรปิฎกคือพระสูตร, พระวินัย แล้วพระปรมัตถ์, ที่เรียกว่าพระปรมัตถ์นั่นแหละคือคัมภีร์อภิธรรม. ถ้าเป็นอย่างที่ถูกต้องตามแบบฉบับหรือในตัวพระไตรปิฎกเอง จะเรียงพระวินัยไว้ก่อน เรียกว่าวินัยปิฎก, แล้วก็สุดันตะคือพระสูตร สุตตันตปิฎก, แล้วก็อภิธรรม อภิธรรมปิฎกมีอยู่อย่างนี้. แต่ชาวบ้านเขาไปเรียกอภิธรรมว่า พระปรมัตถ์ก็ถูกเหมือนกันแหละ. แต่ไม่ใช่ปรมัตถ์ที่ผมกำลังพูด, อภิธรรมก็คัมภีร์อภิธรรมก็เป็นคำสอนที่เพื่อ เป็นเรื่องปรมัตถ์ส่วนที่เกิน.

ถ้าต้องการ จะศึกษาเรื่องสุญญตาอย่างละเอียดลอบ ไปหาได้ใน สุตตันตปิฎก, แล้วไปหาได้ในส่วนที่เกินที่เพื่อจนเวียนหัว ในอภิธรรม ก็เป็นทัวหนังสือเป็นคำพูดเสียหมด, ไม่แสดงสุญญตาโดยวิธีปฏิบัติ ชัดเจนลึกซึ้งเหมือนใน สุตตันตปิฎก. ถ้าจะคุชข้อปฏิบัติเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องปฏิบัติ สมถะวิปัสสนา อย่างละเอียดอย่างคืออย่างสูงอย่างประณีต ก็จะหาพบในสุตตันตปิฎก, แม้ที่สุดแต่ อานาปานสติภาวนา ในอุปัธยนาสภกัมมัชฌิมนิกาย ก็พบสุตตันตปิฎก, ซึ่งในอภิธรรมหาไม่พบ, มันมีแต่ตัวหนังสือที่เพื่อ ละเอียดลึกซึ้งเป็นนักปราชญ์ สำหรับคิดสำหรับพูอย่างนี้เป็นต้น. จึงมาบอกให้รู้ว่า ที่เรียกว่าปรมัตถธรรมในที่ผมกำลังกล่าวนี้ ไม่ใช่คัมภีร์พระอภิธรรมในพระไตรปิฎก, แต่เป็นปรมัตถธรรมสูงสุดที่ พบได้มากที่สุด ในสุตตันตปิฎก.

นี้เพื่อจะไม่ให้ก้าวกายเหยียบย่ำคุณหมื่นคุณถูกกันแล้ว ขอให้ระบุไปยังเรื่องสุญญตา; ถ้าคุณไปหาพบได้ที่ไหนก็ตามใจเถอะ ให้ถือว่า ปรมัตถธรรมอันสูงสุดนั้นก็คือเรื่องสุญญตา คือ ความว่างจากตัวตน ว่างจากของตน ไม่มีตัวตนมันอะไร, ไม่มีแม้แบกมหากุศลอยู่อย่างพวกอภิธรรมตามศาลาวัค พูอย่างนี้คล้ายคุณคนอื่นหรือคำ

คนอื่น แต่ผมไม่ได้ตั้งใจอย่างนั้น. แต่เพื่อจะชี้ให้เห็นชัดให้มันเร็วๆ เข้า. ก็ถ้าเป็น
ปรมัตถธรรมจริงต้องไม่แบกอะไร, มันจึงเป็นเรื่องสูญญตา ห่างจากตัวกู, ห่างจาก
ของกู; ถ้ายังต้องแบกอยู่ แม้แบกมหาภูตลแบกอะไรก็ตาม ก็ยังไม่ใช่ปรมัตถ์สูงสุด.
ถ้าอยากจะใช้คำว่าอภิธรรม ก็ต้องเป็นธรรมะอย่างยิ่งไม่ใช่ธรรมะเกิน.

สูญญตาแก้ปัญหาทางวิญญาณ.

นี้เรียกว่า ปรมัตถธรรม ที่จะมาแก้ปัญหาทางวิญญาณได้ ต้องเป็น
เรื่องสูญญตา ห่างจากตัวกู—ของกูอย่างที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสแก่อุบาสิกพวกนั้น ที่
ไปถามว่าอะไรดีที่สุด สูงสุดสำหรับฆราวาส, ท่านก็ตรัสว่า ธรรมะทั้งหลายที่เนื่องด้วย
เรื่องสูญญตา; ฉะนั้นถือเอาตามคำพระพุทธเจ้าก็แล้วกัน ว่าเรื่องสูญญตาความว่าง
นั้นเป็นสูงสุดแม้สำหรับฆราวาส.

นี้คำว่า ว่างนี้ก็พูดอธิบายในที่อื่นมากแล้ว หรือจะพูดอีกครึ่งหนึ่งก็ใน
โอกาสต่อไป แต่ขอสรุปใจความสั้นๆ ประกันความพินเผื่อว่า ว่างนี้มีนว่างจากความ
รู้สึกคิดนึกประเภทที่ว่าเป็นตัวกู—ของกู, คือจิตไม่จับฉวยอะไรเป็นตัวกู—ของกู
เรียกว่าจิตว่าง, หรือความว่างก็คือว่างจากการจับฉวยอะไรเป็นตัวกู—ของกู ของจิต
นั่นเอง. ให้มองเห็นชัดลงไปว่า ทุกสิ่งทุกอย่างมันไม่ใช่ตัวตนที่ควรยึดถือ, ทั้งหมด
ทั้งโลก ทั้งสากลจักรวาล ไม่มีส่วนไหนซึ่งโดยแท้จริงแล้วควรยึดถือว่าเป็นตัวตนหรือเป็น
ของตน, พอจิตรู้สึกหรือเห็นอยู่อย่างนี้ มันก็ไม่ได้ยึดอะไรไว้โดยความเป็นตัวตนของตน,
แต่แล้วจิตนั้นก็รู้อะไรได้ทำการทำงานได้ บังคับร่างกายให้ทำการทำงานได้, หากินเลี้ยง
ปากเลี้ยงท้องได้, หาชื่อเสียงก็ได้, อะไรก็ได้ แต่ไม่ได้เป็นทุกข์เลย เพราะไม่ได้เอา

อะไรมาแบกมาถือไว้ โดยความเป็นตัวตนของตน ก็เรียก การปฏิบัติเรื่องสุญญตาเป็น
อย่างนี้.

ฉะนั้นชาวไร่ชาวนาทั้งหลายก็ทำงานไป โดยที่ไม่ต้องมีจิตหมายมั่นอะไรเป็น
ตัวตนของตนก็ทำไปซี, ยังจะสนุกสนานกว่าไม่ทุกข์ร้อน ก็ทำไปก็ได้กินได้ใช้, เกิดผล
ขึ้นตามสมควรแก่การกระทำเพื่ออย่าให้มีทุกข์นี้ ถ้าไปมีทุกข์มันก็ต้องวิตกกังวล วิตก
กังวลล่วงหน้าจนเป็นทุกข์เสียเปล่า ๆ นี้ เรื่องบุตรภรรยาสามีอะไรก็ตาม ก็มี เป็นการ
กระทำโดยไม่ต้องมีนัยหมายให้เป็นตัวกูให้เป็นของกู. จิตใจอย่างนี้ก็เรียกว่าจิตที่ว่าง จาก
ความมั่นหมายอะไรว่าเป็นตัวกู—ของกู ก็ไม่เป็นทุกข์ แล้วก็ทำอะไรได้.

นี่ใจความสำคัญของสิ่งที่เรียกว่า สุญญตา มันมีอยู่อย่างนี้แล้วเป็นปร-
มาัตถธรรมสูงสุด อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้เอง ก็เป็นอันว่ามัน สามารถที่จะ
ดับทุกข์ได้ ตั้งแต่ของพวกขมาราวาสนขึ้นไป จนเป็นปุถุชนชั้นดี จนกระทั่งเป็นพระอริยเจ้า
และเป็นยอดสุดของพระอริยเจ้า คือพระอรหันต์. ฉะนั้น ปรมาัตถธรรมไม่ใช่คัมภีร์
ที่ว่าด้วยจิตวิทยา ปรัชญา ตรรกวิทยา อันละเอียดอ่อนมากด้วยตัวอักษร อย่างที่เรียกว่า
คัมภีร์อภิธรรม, แต่มัน จะอยู่ในวินัยก็ได้, ในสุตตันตะก็ได้, ในคัมภีร์อภิธรรมก็
ได้, ขอให้มันเรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยสุญญตา, ก็แล้วกันที่ได้กล่าวความรู้เรื่องสุญญตาไว้เป็นกลุ่ม
เป็นก้อนชัดเจนละเอียดลออนี้ จะพบได้ในสุตตันตปิฎก.

ขอให้ถือว่า แรกเริ่มเดิมทีนั้นไม่ได้มีแยกเป็นวินัย หรือเป็นพระสูตรหรือ
เป็นอภิธรรม แล้วก็คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดสรุปรวมลงแล้ว มันไปอยู่ที่ประโยค
ที่ว่า “สพฺเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสย” นั่นแหละคือยอดของปรมาัตถธรรม — ธรรม
ทั้งหลายทั้งปวง อันใด ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ก็ไม่ควรไปมั่นหมายเข้าว่าเป็นตัวกูหรือ
เป็นของกู.

อภิธรรมซึ่งเป็นชื่อของคัมภีร์นั้น อย่าได้เข้าใจว่าเป็นปรมัตถธรรมที่มีความมุ่งหมายในที่นี้. ปรมัตถธรรมที่มีความมุ่งหมายในที่นี้ คือการปฏิบัติเพื่อความไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดโดยความเป็นตัวกู—ของกู, หรือจะเรียกอย่างที่เราต้องการเอาเป็นประโยชน์ว่า การปฏิบัติที่สามารถดับทุกข์ในส่วนลึกซึ่งทั้งหมดได้โดยตรง สามารถดับทุกข์ได้ ตัวธรรมบางอันมันไม่สามารถจะ หรือมันไม่ดับทุกข์ก็มี, แต่มันตรงกันข้าม, บางอันไม่สามารถจะดับความทุกข์ที่เป็นส่วนลึก มันดับได้แต่ส่วนต้น ๆ. ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสเตือน อนาถบิณฑิกะว่า นอกจากจะทำบุญเลี้ยงพระบำรุงศาสนาแล้ว ขอให้สนใจเรื่องปวิเวกด้วย, แล้วมันอยู่ในส่วนลึก มันจะดับทุกข์ได้ โดยตรงไปยังความทุกข์ส่วนที่มันลึก.

จะขยายความเรื่องนี้อีกหน่อยก็ได้ ปฏิบัติดับทุกข์ในส่วนลึกทั้งหมดและโดยตรง, ความทุกข์ที่ส่วนลึกมีอยู่อย่างที่มีเงินหรือชื่อเสียงอำนาจสาสนาจับให้ไม่ได้ นี่เรียกว่าส่วนลึก แล้วก็อยู่มาก, ต้องดับทางทุกข์นั้นโดยตรง. นี่คือการที่มีชีวิตอยู่ อย่างถูกต้อง, หรือมีจิตประกอบอยู่ด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่น เป็นจิตที่ทำให้ชีวิตนั้นมันถูกต้อง, มีการเป็นอยู่อย่างถูกต้อง สามารถที่จะทำอะไรก็ได้ พุคอะไรก็ได้ กิถอะไรก็ได้ ถูกต้อง, แล้วตามหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องกระทำ เรายู่ทุกวันนี้ ก็มีหน้าที่นี้ คือต้องมี การทำ การพูด การคิด แล้วก็ให้มันถูกต้อง ไปตามหน้าที่ที่เราจะต้องกระทำ.

ถูกต้องนั้น คือปราศจากความหมายมั่น หรือรู้สึกสิ่งใดด้วยความโง่ความหลงว่าเป็นตัวกูบ้าง ว่าเป็นของกูบ้าง เพราะว่าเราโง่เรื่องนี้กันมาตั้งแต่เกิด ตั้งแต่อ่อนแต่ ออก จนจะเข้าโลงอยู่แล้ว มันก็โง่มากขึ้น ๆ ๆ ที่จะมันหมายอะไรเป็นตัวกูเป็นของกูนี้ แล้วมันจะตายเปล่า. ตอนสุดท้ายนี้ต้องรู้จักตามจริง แล้วก็ให้มันสลายไป ให้ความหมายมั่นเป็นตัวกู—ของกูนี้มันสลายไป จะพบกับความว่าง คือพระนิพพาน แล้วไม่มีความความทุกข์, ปราศจากกิเลสทั้งหลายที่มาจากอวิชชา เพราะมันปราศจากอวิชชา

ซึ่งเป็นต้นตอแห่งกิเลสทั้งหลาย. อวิชชาก็คือความไม่รู้ว่ามีธรรมทั้งหลายทั้งปวงนี้ ไม่ควรรยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู—ของกู นั้นแหละคือตัวอวิชชา.

นี่ เมื่อปราศจากสิ่งที่หม่นหมองมืดมัวมหาศาลนี้แล้ว ก็เป็นจิตใจที่สว่างไสว, จึงมีสติ มีสัมปชัญญะ มีปัญญาอยู่เต็ม มีสติระลึกได้ มีสัมปชัญญะ หรือความรู้ที่ระลึกได้นั้นอยู่ตลอดเวลา แล้วมีปัญญาถูกต้องตามที่เป็นจริง คือไม่มีอะไรที่ควรรยึดมั่นถือมั่น. ฉะนั้นในการที่เป็นอยู่ในโลกนี้ แม้เป็นฆราวาส ก็จะต้องเป็นอยู่ด้วยสติ สัมปชัญญะ และด้วยปัญญา.

ไปศึกษาโดยรายละเอียดเอาเองก็เห็นได้ว่า อยู่โดยปราศจากความหิวหยาเยอ-ทะยาน ที่เรียกว่าเป็นเปรต หิว หยาเยอทะยานเมื่อไรก็เป็นเปรตเมื่อนั้น. อย่าอยู่ด้วยความหิวหยาเยอทะยาน อย่างนั้น นี่ปราศจากความทุกข์ทั้งปวงโดยแน่นอน. สิ่งที่ทนได้ยากนั้นก็เรียกว่าความทุกข์ มีคมนทโนจิตใจก็เรียกว่าความทุกข์ หนักอึ้งอยู่ด้วยภาระทางจิตใจก็เรียกว่าความทุกข์, วุ่นวายอยู่เร่าร้อนอยู่ ก็เรียกว่าความทุกข์, แม้จะเจ็บปวดอยู่ก็เรียกว่าความทุกข์.

ฉะนั้นต้องมีอุปาย อันหนึ่งที่ว่า ขจัดความทุกข์เหล่านี้ออกไปได้ ด้วยธรรมที่เรียกว่าความไม่ยึดมั่นถือมั่นหรือปรมาัตถธรรม. อย่ารับเอาความเกิดความแก่ ความเจ็บ ความตายเป็นต้นนี้ มาเป็นของตน, แม้มันจะมีความเกิดความแก่ ความเจ็บ ความตาย อยู่ตามธรรมชาติ จิตมันก็เก่งมาก เข้มแข็งมาก ถึงกับสลัดออกไปจากความหมายมันเป็นตัวกู—ของกู, มันก็รู้สึกเป็นทุกข์น้อย กระทั่งว่าไม่เป็นทุกข์เลย, เจ็บปวดแต่ที่ร่างกาย แต่ไม่เจ็บปวดที่จิตใจหรือที่วิญญาณ เลยเป็นสุขตลอดเวลา, เวลาทำงานก็เป็นสุข, เวลาบริโภคผลงานก็เป็นสุข, เวลาพักผ่อนก็เป็นสุข, นี้เรียกว่าปฏิบัติถูกต้อง.

ปฏิบัติโดยรักษาจิตให้ประภัสสรอยู่.

ในทางปฏิบัติชั้นลึกซึ่งชั้นสูงสุด ก็จะผูกกันให้เป็นเรื่องสรุปความก็เรียกว่า รักษาจิตที่มันไม่รู้จักเป็นทุกข์ไม่มีกิเลส^๕ไว้ให้ได้, ตามธรรมทาน^๕จิตเป็นประภัสสร ^๕นี้เป็นพระพุทธรูปโดยตรงว่า ปภัสสรमितถ ภิกขเว จิตตํ—จิตนี้ประภัสสร^๕รุ่งเรืองสว่างไสว แต่แล้วเศร้าหมองเพราะกิเลสจรมารอบงำเป็นคราว ๆ. นี่การปฏิบัติปรมาตมสูงสุด ก็คือปฏิบัติให้ฉลาด อย่าให้กิเลสเกิดขึ้นครอบงำจิตประภัสสร มันก็คงประภัสสรไปเรื่อย ๆ จนตายตัว จนไม่มีการเศร้าหมองได้ เพราะว่าไม่มีกิเลสเกิดขึ้นครอบงำจิตประภัสสรได้, มันก็เจริญไปในทางที่รู้ จนสะอาด สว่าง สงบ ตายตัวลงไปได้เหมือนกัน.

หรือ ถ้าจะเรียกอย่างในคัมภีรปฏิสัมภิทามรรค เป็นคำกล่าวของพระสารีบุตร หรือใครก็ไม่ทราบแหละ แต่ก็มีในพระไตรปิฎก คือปฏิสัมภิทามรรคที่ว่า ปสฺสตีปริสฺสทุสมิตถ ภิกขเว จิตตํ—พูดอยู่ในสำนวนพระพุทธเจ้าคริสต์ จิตนี้มีความบริสุทธิ์อยู่เป็นปกติ ความก็เหมือนกัน, ขยายความเป็นประภัสสรหรือความเป็นบริสุทธิ์ออกไป ๆ ๆ ให้มันยาวออกไป ๆ ๆ ระยะที่กิเลสจะเข้ามาครอบงำมันน้อยเข้าสั้นเข้า จนมันไม่มี จะเรียกว่าขยายเวลาประภัสสร^๕ออกไปให้มันยาว เวลาที่เศร้าหมองให้มันน้อยเข้าสั้นเข้า. หรืออีกที่หนึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ควบคุมไว้ให้ความเป็นประภัสสรมันยังคงอยู่, ความปรกตบริสุทธิ์มันยังคงอยู่. ^๕นี่คือตัวการปฏิบัติในส่วนที่เรียกว่าปรมาตมธรรม.

จิตมีความแจ่มแจ้งอยู่ด้วยความรู้เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นกัน ซึ่งมัน จะสกัดกั้นต้นเหตุแห่งความเศร้าหมอง หรือกิเลส, ทำลายต้นเหตุ คือความเคยชินที่จะเกิดกิเลสเสียได้. รู้เรื่องความจริง ทั้งปวงของสิ่งทั้งปวงเช่น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เห็นอยู่เป็นประจำ มีสติควบคุมความผลเอเรอที่จะเกิดอวิชชาขึ้นในจิตใจ. ^๕นี่เรียกว่า รู้ วิธีป้องกันและแก้ไข ในที่สุดก็ไปอยู่ในรูปเรื่องของ

อริยสัจจ์ ทั้งสี่ประการ รู้เรื่องทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับทุกข์, ทางให้ถึงความดับทุกข์, เป็นเรื่องที่ละเอียดลอบที่จะต้องพูดกันคราวอื่น.

เป็นอันว่า เรื่อง ปรมาัตถธรรมนี้คือ สิ่งที่จะเป็นศาสตร์ หรือธรรมศาสตร์อย่างสูงสุด ซึ่งจะแก้ปัญหาเรื่องทางจิตทางวิญญาณโดยเฉพาะ ซึ่งจำเป็นจะต้องใช้แม่แก่คนชาวบ้าน ซึ่งจะใช้ไปตามส่วน, แต่ถ้าเรารู้จักสอนลูกเด็ก ๆ ให้มีความรู้เรื่องนี้บ้าง ก็จะไม่เป็นอันธพาลอย่างที่กำลังเป็นอยู่ขณะนี้. เด็กจะร้องไห้น้อยเข้า หรือไม่ร้องให้เลย มันจะไม่ฆ่าตัวตาย ด้วยเหตุที่สักว่าบิดามารดาไม่ได้ตามใจเขา, จะมีประโยชน์ลึกซึ้งแม่แก่ลูกเด็ก ๆ ฉะนั้นขอให้ถือว่า ความรู้นี้ยังจะต้องทำให้ก้าวหน้าต่อไป จนใช้เป็นที่ประโยชน์แก่ลูกเด็ก ๆ ได้, ไม่ต้องพูดถึงคนหนุ่มคนสาวอย่างพวกคุณ ที่บวชระหว่างปีศก, นั้นมันโศกแล้วที่จะรู้จักสิ่งนี้. ขอให้ใช้เวลาในระหว่างที่อยู่ที่นี่ให้เป็นประโยชน์ในเรื่องนี้ให้มากที่สุด.

เวลานี้สำหรับการบรรยายในวันนี้ก็สิ้นสุดลงแล้ว ขอยุติการบรรยายวันนี้ไว้แต่เพียงเท่านี้ก่อน.

ธรรมศาสตร์

— ๑๒ —

๑๘ พฤษภาคม ๒๕๑๖

พุทธปรัชญาคือธรรมศาสตร์เพื่อปัญหาที่เพ้อหรือเกิน.

ในการบรรยายครั้งที่ ๑๒ นี้ ผมจะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า พุทธปรัชญา คือ ธรรมศาสตร์ เพื่อปัญหาที่เพ้อหรือเกิน.

ถ้าว่ากันที่จริงแล้ว วันนั้นก็ไม่ได้พูดถึงเรื่องที่เป็นสาระประโยชน์อะไรที่จำเป็น, แต่โดยเหตุที่คำว่าปรัชญานี้ มันเป็นคำที่พูดกันมากขึ้นทุกวัน มีคนสนใจมากยิ่งขึ้นทุกวัน, และชอบใช้คำนี้กันจนแพร่หลาย ก็เลยอยากจะได้ทราบเรื่องของคำคำนี้กันเสียบ้าง.

สิ่งที่เรียกว่า ปรัชญา นั้นมันมีได้แม้ในพุทธศาสนา หรือมีได้ในทุกสิ่ง ที่ถ้าใครเอาไปคิดให้มันมากเกินไปกว่าที่ได้เป็นธรรมดา หรือที่ตามองเห็นแล้วก็คิด เพื่อการคิดเท่านั้นแหละ, ไม่ได้คิดเพื่อประโยชน์ คิดเพื่อให้มันคิดมากไม่มีที่สิ้นสุด เพราะมันรักที่จะคิด. นี่จึงเรียกว่า เป็นศาสตร์ที่มีสำหรับตัดปัญหาที่เพ้อหรือที่เกิน. ถ้าเราไม่ตั้งปัญหาที่มันเพ้อหรือเกิน มันก็ไม่จำเป็นที่จะต้องใช้สิ่งที่เรียกว่าปรัชญา.

[บททวน.]

แต่อย่างไรก็ตามก็อยากจะทบทวน เรื่องที่ได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่ต้น เพื่อให้มันเชื่อมความกันว่าคนมีปัญหา แล้วก็หาเครื่องตัด จึงศึกษาอบรมธรรมศาสตร์ ธรรมศาสตร์หรือธรรมศาสตร์จากธรรม แล้วก็ตัดได้ตามสมควร. ที่เป็นหัวข้อใหญ่ๆ ที่สำคัญอย่างยิ่ง ก็คือว่าเรื่องศีลธรรมรู้และปฏิบัติแล้ว มันก็ตัดปัญหาสังคม ที่เกี่ยวกับสังคมเป็นส่วนใหญ่, จะเป็นศีลธรรมอย่างสากล หรือว่าศีลธรรมอย่างของศาสนาใดศาสนาหนึ่งโดยเฉพาะ, แล้วก็ตัดปัญหาทางสังคม และถ้าจะตัดปัญหาส่วนบุคคล ก็เป็นปัญหาเพียงว่าจะอยู่ในโลกนี้อย่างไร, อยู่กันมากๆ เข้ามันก็เป็นสังคม เป็นปัญหาเรื่องที่เนื่องไปด้วยสังคม.

แต่ถ้ามันเป็นความรู้ในชั้นปรมาัตถธรรม การศึกษาแล้วปฏิบัติได้ มันก็เป็นเรื่องตัดปัญหาในทางจิตทางวิญญาณ ในส่วนลึกของปัจเจกชน, มุ่งหมายประโยชน์โดยตรงแก่คนคนหนึ่ง ในเรื่องทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณที่ลึกซึ้ง, นี้ก็เพื่อว่าคนจะได้เป็นอิสระกันมากขึ้น เพราะอาศัยเรื่องปรมาัตถธรรม, ส่วนเรื่องทางศีลธรรมนั้น มันไม่ใช่อย่างนั้น มันไม่ได้มุ่งหมายอย่างนั้น นี้ก็ได้พูดมาแล้ว พูดทบทวนเพื่อประกันความปนกันยุ่งหรือพันเผื่อ.

ถ้าจะเอามาให้เนื่องกัน เราก็จะกล่าวได้ว่า ปรมาัตถธรรมมันจะช่วยตัดปัญหาหรือดับทุกข์ ในกรณีที่ศีลธรรมช่วยดับให้ไม่ได้ มันเหลือวิสัยของสิ่งที่เรียกว่า ศีลธรรม หมายความว่าเรามีศีลธรรมดีกันทั้งบ้านทั้งเมืองแล้ว มันก็ยังมียุทธปัญหาอีกอย่างหนึ่งเหลืออยู่เป็น ปัญหาทางจิตทางวิญญาณที่ลึกซึ้งไป จะต้องตัดด้วยความรู้ชั้นปรมาัตถธรรม, ไม่ต้องเป็นทุกข์ ในกรณีที่คนธรรมดาเขาเป็นทุกข์กัน, หรือที่อำนาจของศีลธรรม

มันช่วยไม่ได้แล้ว ก็ต้องหันมาหาสิ่งที่เรียกว่าปรมาตถธรรม เราจึงได้เป็นสองอย่างคือ ศิลปธรรมเป็นธรรมศาสตร์ตัดปัญหาสังคม, ปรมาตถธรรมก็เป็นธรรมศาสตร์ ที่ตัดปัญหาในส่วนลึกของบุคคล บ้างเจกชนคนหนึ่ง ๆ โดยเฉพาะ.

[เริ่มการบรรยายครั้งนี้.]

ที่นี้ก็มีอีกเรื่องหนึ่งซึ่งไม่ใช่สองเรื่องนั้น คือเรื่องปรัชญา ถ้าเกี่ยวกับพุทธศาสนา ก็เรียกว่าพุทธปรัชญา. ^{นี้}เป็นธรรมศาสตร์ เพื่อตัดปัญหาส่วนที่เพื่อหรือส่วนที่มันเกินจำเป็น เกิดเป็นเรื่องที่สามขึ้นมา. พังให้ต้อยให้ปนกันเสีย, ถ้าปนกันแล้วจะยุ่งจนไม่รู้เรื่อง โดยเฉพาะพวกคุณเป็นนักศึกษา โดยที่เขาจัดเป็นนักศึกษา อยู่ในฐานะเป็นนักศึกษา มีภูมิของนักศึกษา. ฉะนั้นก็ต้องรู้เรื่องที่มันสมกับฐานะของนักศึกษา ผมจึงพูดเรื่องนี้ คือ เรื่องพุทธปรัชญา ซึ่งมันต้องเนื่องไปถึงปรัชญาอื่น ๆ, แล้วก็ให้คำจำกัดความสำหรับข้อนี้ว่า มันเป็นเรื่องตัดปัญหา เป็นธรรมศาสตร์ด้วย ยอมเรียกว่าธรรมศาสตร์ด้วยเหมือนกัน, แต่มันเพื่อตัดปัญหาที่มันเพื่อหรือมันเกิน.

ที่นี้เรื่องของมันก็ต้องพูดถึงสิ่งที่เรียกว่าปรัชญากันนั้นแหละ ให้เป็นที่เข้าใจกันเสียก่อนก็จะรู้ว่ามันเป็นธรรมศาสตร์อย่างไร, แล้วมัน เป็นธรรมศาสตร์เฉพาะแต่ปัญหาที่เพื่อ หรือเกินความจำเป็นเท่านั้น.

สิ่งที่เรียกว่า พุทธปรัชญา^{นี้} ทำอย่างไรเสียก็ต้องจัดเป็นพวกปรมาตถธรรม ในพุทธศาสนาได้เหมือนกัน, แต่เป็นปรัชญาที่มันเพื่อ. ปรมาตถธรรมที่แท้จริง ที่เป็นตัวศาสนาเท่านั้นจำเป็นและไม่เพื่อ.

ศาสนาไม่ใช่ปรัชญา.

เพราะฉะนั้นในขั้นนี้ ขอให้รู้จักความแตกต่างกันเสียก่อนว่า สิ่งที่เราเรียกว่า ศาสนานั้นไม่ใช่ปรัชญา, หรือสิ่งที่เรียกว่า ปรัชญานั้น ไม่ใช่ศาสนา, แต่ว่าในสิ่งที่เรียกว่าศาสนานั้น เราจะเอามาทำกันในรูปของปรัชญาก็ได้. สิ่งที่เป็นศาสนามันเป็นตัวศาสนา มีทั้งศีลธรรมทั้งปรมัตถธรรม, แล้วมันเป็นตัวศาสนา แต่ที่นั่นถ้าหากว่าใครมันอยากหรืออูริกก็ตามใจ เอามาทำกันใหม่ให้มองกันไปในรูปปรัชญาจนเกิดพุทธปรัชญาขึ้นมา อย่างนี้ก็ได้อีก, แล้วก็มีคนเคยเรียกใช้คำนี้อยู่ หรือถึงกับพิมพ์หนังสือขึ้นมาเป็นเล่ม ๆ ด้วยซ้ำไป.

คนที่ไม่รู้ก็เข้าใจก็คิดว่า พุทธปรัชญานั่นคงจะวิเศษ หรือเป็นปรมัตถธรรมที่ดีที่สุด ที่ถูกต้อง ที่จะจับทุกซ์ได้ ที่จริงมันไม่ใช่อย่างนั้น สิ่งที่เราเรียกว่าปรัชญาจะต้องเป็นไปเพื่อความเพื่อ เกินจำเป็นเสมอ เคี้ยวจะได้ทุกคน แม้เขาจะเอาปัญหาทางวิญญาณทางปรมัตถ์พูด มันก็พูดกันในแง่เพื่อ.

คำว่าเกินหรือคำว่าเพื่อน ก็เอาใจความกันตรงที่ว่า มันไม่จำเป็น, คำว่า ไม่จำเป็นนี้ ควรจะเข้าใจกันได้ เช่นในบ้านเรือนของคน โดยเฉพาะคนสมัยนี้ ไปดูให้ถี่ก็จะเห็นว่า มีสิ่งที่เพื่อหรือไม่จำเป็นมากขึ้น บ้านเรือนของคนสมัยก่อน เขาไม่สู้จะมีสิ่งที่เกินจำเป็น, เคี้ยวนี้ยังมีเกินจำเป็นมาก ต้องมีวัตถุสวยงามมาก, มีการประคิษฐ์ให้คนหลงใหลมาก มันก็เต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่จำเป็นมากขึ้นเหมือนกัน. นี้เรียกว่าเกินหรือเพื่อ, หมายความว่าถ้าเราไม่มีสิ่งนี้เราก็ออยู่ได้ นอกจากจะไม่ตายแล้วยังจะสบาย ก็ว่ามันไม่ต้องยุ่งมากเกินไป.

ยกตัวอย่างว่า ถ้าเรามีบ้านเรือนที่อยู่มันใหญ่โตเกินไปหลายเท่าแล้ว เราจะต้องลำบากเปล่า ๆ เพราะการจัดการรักษาความสะอาดอะไรนี้, นั่นมันเป็นส่วนที่เพื่อ.

เมื่อมีสิ่งของที่ไม่จำเป็นมากขึ้น ธรรมะก็เหมือนกัน, ปัญหาที่แท้จริงเราไม่ค่อยชอบไปชอบปัญหาเพื่อ.

ผมอยู่ที่นี้มีคนมาถามปัญหาเสมอๆ มากมาย ผมสังเกตดูเห็นว่ามีปัญหาเพื่ออยู่มาก, ถามเรื่องที่ไม่จำเป็นจะต้องถาม เช่นว่าตายแล้วเกิดหรือไม่อย่างนี้ ก็จัดเป็นพวกปัญหาเพื่อ, ก็เขาไม่ถามว่าเดี๋ยวนี้ผมจะอย่างไร ที่จะแก้ปัญหา ในอกในใจ อยู่นั้นออกไปเสียได้, ไปมัวถามว่าตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด, ถ้าเกิดอะไรไปเกิด, เกิดอย่างไร, หอบหัวกันไปอย่างไร, นี้ก็เรียกว่ามันยังไม่จำเป็น นี่เป็นตัวอย่าง.

นี้ส่วนเกิน เรื่องความรู้ส่วนเกินนี้ละ มันจะไปอยู่ในรูปของสิ่งที่เรียกว่าปรัชญา; ฉะนั้นเราจึงตั้งปัญหาขึ้นมาว่า สิ่งที่เราเรียกว่าปรัชญานั้นคืออะไร เกี่ยวกับข้อนี้บางทีพวกคุณบางคนคงจะไม่ทราบ ว่ามันได้เกิดคำว่าปรัชญาขึ้นมาในภาษาไทย ในเมืองไทยเรานี้เมื่อไร แล้วทำไมมันจึงเกิดขึ้น, แล้วก็มีเรื่องอะไรที่เป็นผลตามมาอีกหลายประการ.

ความหมายของปรัชญากับ philosophy.

ข้อนี้ก็มีเรื่องว่า เมื่อเขาว่า *philosophy* ของพวกฝรั่ง มันแพร่หลายมาก เข้าๆ ก็เข้ามาในประเทศไทยเราในนามของ *philosophy* ที่แรกก็เรียกกันไปอย่างนั้นก่อนตามภาษาต่างประเทศนั้น, เช่น *philosophy* ของพวกกรีกโดยเฉพาะ ซึ่งมีมากที่สุด แล้วคำนี้มันก็เป็นภาษาที่พวกกรีกเขาตั้งขึ้น แปลว่า *ความรักที่จะรู้*. *philosophy* นี้แปลว่า *ความรักที่จะรู้* ตัวหนังสือมันแปลว่าอย่างนั้น. แต่เนื่องจากมันเป็นเรื่องลึกซึ้ง ต้องใช้สติปัญญามากเป็นพิเศษ จะมาแปลเป็นภาษาไทยว่าอะไรดี ในยุคนั้นเกิดแปลกกันขึ้นว่า

ปรัชญา มีคนเสนอคำว่าปรัชญา แล้วใช้คำว่าปรัชญา เพื่อคำเป็นคำแปลของคำว่า *philosophy*.

คำว่า *philosophy* นั้น ตัวของมันแปลแต่เพียงว่ารักจะเรียนจะรู้, ส่วน ปรัชญา นั้นมันแปลว่ารอบรู้ มันคนละเรื่องกันแล้ว. คำว่า ปรัชญาก็คำเดียวกับคำว่าปัญญา ในภาษาบาลี, คำว่า ปรัชญาเป็นภาษาสันสกฤต ตรงกับคำว่าปัญญาในภาษาบาลี แปลว่ารู้ ปะ นั้นมันแปลว่าทั่วถึง. การรู้อย่างทั่วถึงเราเรียกว่า ปัญญา หรือจะเรียกว่าปรัชญา แล้วแต่จะใช้ภาษาไหน.

นี่วงการที่ทรงอำนาจของรัฐบาลเราก็รับเอาข้อเสนออันนี้ ผมไม่ขอระบุง้อบุคคลนั้นบุคคลนี้. คุณอยากรู้ไปถามเขาเองก็รู้ได้แหละ ก็เลยใช้คำว่าปรัชญา นี้. สำหรับคำว่า *philosophy* ก็มีคนหนึ่ง นักปราชญ์ที่เป็นชาวอินเดีย เขาพูดกับผมเองว่า มันแน่แล้วใช้คำว่าอย่างนี้. ปรัชญาหรือปัญญาหมายถึงรู้แล้ว, รู้จริงแล้ว, รุ้รอบแล้ว, แล้วเอาไปใช้กับคำว่า *philosophy* ซึ่งหมายถึงกำลังค้น กำลังอยากรู้ แล้วก็กันกัน อย่างไม่มีทิศทางกันไปเสียทุกทิศทุกทาง. นี้เจ้าของภาษาอินเดียผู้นี้ก็เลยแนะนำว่า ถ้าจะใช้ภาษาอินเดียแล้ว คำว่า ทศณะนั้นมันถูกต้องที่สุด จึงจะตรงกับคำว่า *philosophy* ได้ดีกว่าคำว่าปรัชญา.

เล่าเรื่องนี้ให้ฟังในฐานะที่มันเป็นประวัติ ที่จะเกิดคำว่า ปรัชญาขึ้น ใช้ในภาษาไทยเรา คือ เรื่องมันก็ผิดเสียแล้ว. พอตั้งต้นขึ้นมาก็ผิดเสียแล้ว *philosophy* มันไม่ใช่รู้แล้วหรือรู้จริงหรือรู้ทั่วถึง มันกำลังง่วนอยู่กับที่การค้นให้รู้ รู้ไปทุกทิศทุกทาง.

ฉะนั้นคุณจำคำอย่างนี้ไว้ก็ได้ว่า ปรัชญานั้นที่แท้ไม่มีความหมายตรงกับ คำว่า *philosophy* แต่ในภาษาไทยของเราก็ได้ใช้เสียแล้วนี้ อยู่ในพหุกรรมเสร็จ

แล้ว, ก็เป็นอันว่าส่วนนี้แก้ไขไม่ได้ ก็เลยรู้ว่ามันใช้กันอย่างไรเสียดีกว่า ฉะนั้นเมื่อจะศึกษาสิ่งที่เรียกว่าปรัชญาหรือใช้คำนี้ก็ตาม ให้ไปนึกถึงคำว่า *philosophy* ไว้เรื่อยไป — ความรักที่จะรู้.

นี่เราก็จะพูดถึงสิ่งที่เรียกว่า *philosophy* ตามความหมายเดิมเขาก่อน ; ถ้าเป็น *philosophy* หรือที่เรียกในภาษาไทยว่าปรัชญาอย่างนี้ ก็จำกัดบัญญัติ ที่เขาบัญญัติขึ้น คำหนึ่งว่า การค้นหาความจริงเพื่อความจริง. ฟังดูให้ดี ค้นหาความจริงเพื่อความจริง ไม่ใช่ ค้นหาความจริงเพื่อประโยชน์ที่จำเป็นแก่เรา เดียวก็จะเข้าใจ.

ปรัชญาคือการค้นหาความจริงเพื่อความจริง ปรัชญา *philosophy* อย่างนี้อ่าหลงนะ ปรัชญาที่ถอดออกมาจากคำว่า *philosophy* คือ การค้นหาความจริงเพื่อความจริงในสิ่งที่เกินขอบเขตของการค้นหาของคนธรรมดา มันเป็นคนบ้าความจริง, รักวิชา เป็นบ้าวิชา เป็นคนบ้าความจริง. ฉะนั้นการค้นแบบ *philosophy* นั้น จะไปค้นที่วัตถุก็ได้, ไปค้นที่นามธรรมก็ได้ หรือที่มันเนื่องกันทั้งวัตถุและจิตใจก็ได้, จึงพูดได้ว่า หลักการปรัชญาเอาไปค้นที่อะไรก็ได้ทั้งนั้น เพื่อจะหาความจริงของสิ่งนั้น, แต่เป็นความจริงเพื่อความจริงที่ไม่มีที่สิ้นสุด ที่คนธรรมดาค้นไม่ได้.

เขาเขียนไว้ หนังสือบางเล่มคล้าย ๆ กับเยาะเย้ยไปในตัว ว่าพอพูดถึงคำว่า *philosopher* ก็อ้นักปรัชญา ก็ทำให้ลับตามองเห็นคนแก่หนวดยาวขาว ผมยาวขาว นั่งหลับตาเอาไม้เท้ายันคางคิดอยู่เรื่อย. นี่นักปรัชญา กระทั่งชวานาก็เป็นได้ ถ้าเขาขยันคิดแบบนี้ก็เป็นนักปรัชญาได้.

แล้วมันบ้าวิชา บ้าความจริง ความคิดมันรำพึงไปแต่ว่า ที่จริงกว่านั้นคืออะไร, ที่จริงที่ยิ่งไปกว่าตาเราเห็นนั้นมันคืออะไร, ไม่ได้เพ่งถึงว่าประโยชน์ของมนุษย์นั้นมันคืออะไร ประโยชน์ที่จำเป็นคืออะไร ข้อนี้ไม่ผันถึงเลย ผันถึงแต่ที่จริงกว่านั้นคืออะไร, แล้วจริงกว่านั้นคืออะไรอีก, แล้วจริงอะไรกว่านั้นคืออะไรอีก, จริงกว่านั้นคืออะไรอีกมันไปแต่อย่างนี้. นี้วิธีคิดอย่างปรัชญา ประโยชน์อย่างอื่นไม่ต้องการ ต้องการแต่จะรู้ว่า มันจริงอย่างไรแล้วจริงยิ่งขึ้นไปอีกอย่างไร, และจริงยิ่งขึ้นไปอีกอย่างไร, ก็เรียกว่าคนมันบ้าความจริง.

ที่แรกก็คิดไปจากสิ่งที่ตามองเห็น เช่นต้นไม้ต้นนี้ ก็เห็นแล้วคิดลงไปว่า มันมีอะไรที่ยังมองไม่เห็น คือมันลึกลงไปใต้ดิน หรือว่ามันเป็นอย่างอื่น, แล้วแต่เขาจะไปคิดเข้าที่อะไร, แล้วคิดชนิดที่เรียกว่า ธรรมดาไม่ได้มองเห็น, หรือที่มองไม่เห็น มันลอคลึกลงไปเรื่อยไป จนไปลิบ, จนไปถึงสิ่งที่ตรงกันข้าม ก็ยังไม่หมด.

จะเรียกอีกทีหนึ่งก็ว่า เขาไม่คิดเพื่อแก้ปัญหาที่จำเป็นของมนุษย์, นี้คุณจำข้อนี้ไว้ให้ดี จะไม่ตกบ่อ *philosophy*, เขาไม่ได้คิดเพื่อจะแก้ปัญหาที่จำเป็นของมนุษย์ คิดแต่เพื่อประโยชน์แก่ความจริง. พังคูลแล้วมันก็น่าหัวอย่างยิ่ง เพื่อประโยชน์แก่ความจริง ไม่ได้เพื่อประโยชน์แก่มนุษย์ แล้วไปคิดจนไปทิศทางไหนก็สุดแท้ ไปเรื่อยไป, นี้ก็เรียกว่าเพื่อหรือเกินเพราะเหตุนี้. นักคิดพวกนี้ก็เรียกว่า นักปรัชญา *philosopher*.

อย่าลืมนะคำว่าปรัชญานี้ยืมของเขาไปใช้ผิดนะ. ปรัชญาคือปัญญา คือรอบรู้แท้จริงและถูกต้อง นะ ยืมของเขาไปใช้ผิด, ถ้ายังไม่รู้ก็รู้ไว้เสียเถียวนี้ และเมื่อพูดก็พูดตามเขา ก็ให้รู้ไว้เสียว่า คำว่า ปรัชญานี้ มันไม่เป็นคำที่ใช้สำหรับคำว่า *philosophy* ในภาษาต่างประเทศ.

แต่อย่างไรก็ตาม ถ้าว่าคนหนึ่งมันคิดมาก คิดในเรื่องเดียว^๕ คิดหลายแง่ หลายสิบแง่ หลายร้อยแง่ หลายมุม มันคงจะมีสักมุมหนึ่งแหละที่เอามาใช้เป็นประโยชน์ได้ โดยที่เขาไม่ได้มุ่งให้เป็นประโยชน์, แต่เราไปดึงเอามาใช้เป็นประโยชน์ได้.

ฉะนั้นพวกที่เขาได้ศึกษาในส่วนนี้มากพอ แล้วมีจิตใจไม่ลำเอียง เขาก็ยอมรับว่า ปรัชญาที่เกินหรือเพื่อนั้น บางอย่างเราเอามาใช้มีประโยชน์ได้ โดยเฉพาะ เช่นปรัชญาของโสเครตีส, ของเพลโต, อริสโตเติล พวกนี้ เอามาใช้เป็นประโยชน์ในเรื่องทางการศึกษาก็มี การเมืองก็มี เรื่องเสรีภาพเรื่องอะไรนี้, เขาคิดไว้จนเพื่อจนล้นไปทุกสิ่งทุกอย่าง เออบางแง่มาใช้ได้อย่างนี้เป็นต้น.

แต่ันั้นมันก็น่าสงสัยนะ ว่าความคิดข้อนั้น มันเป็นไปในรูปปรัชญาจริงหรือเปล่า, หรือว่านักคิดที่ออกชื่อมานี้ เขาเป็นนักปรัชญาล้วน ๆ, หรือว่าเขาเป็นนักอะไรบางอย่างที่มันพ้องกันไปในคราวเดียวกัน.

เอาละ, เป็นอันยอมรับว่า ความรู้ที่เพื่อของนักปรัชญา^๕, เมื่อมันมีมากมายหลายสิบหลายร้อยแง่มุมเข้า มันก็มีสักอย่างหนึ่งที่จะมาใช้ประโยชน์ได้ แล้วเป็นประโยชน์อยู่กระทั่งเดี๋ยวนี้แหละ. การเมือง, การศึกษามีปรัชญาที่เขาคิดไว้มาก ก็มีข้อหนึ่งหรือแนวหนึ่งที่ใช้ประโยชน์ได้, ส่วนอีกหลายสิบข้อหลายร้อยข้อ มันก็คงเป็นของเพื่อต่อไปตามเดิม.

ข้อที่น่าสงสัย ที่ควรจะตั้งปัญหาขึ้นมาว่า ทำไมเขาไม่ไปหยิบเอาเรื่องที่น่าคิดมาคิด หรือแม้เขาจะไปหยิบเอาเรื่องน่าคิดมาคิด เขาก็คิดไปในทางที่มันเพื่อ, คิดไปในทางที่ไม่จำเป็นจะต้องคิด เช่นเรื่องความทุกข์ของมนุษย์ นี่มันต้องถือว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจที่สุด จำเป็นที่สุด, เขาก็ไม่คิดตรงลงไปทีเรื่องความทุกข์ของมนุษย์

ไปใช้หัวข้อเป็นเรื่องการศึกษาก็มี, เป็นเรื่องการเมืองก็มี, เรื่องเสรีภาพอะไรก็มีมากมาย ซึ่งไม่ได้ตั้งปัญหาลงไปตรง ๆ บนสิ่งที่เรียกว่า ความทุกข์ เขาก็อาจจะมองไม่เห็นหรือไม่รู้สึก ว่าความทุกข์นี้เป็นปัญหาของมนุษย์, บางทีจะไม่มองเห็นด้วยซ้ำไปว่า กำลังมีความทุกข์อยู่ เขาไม่ถือว่า เรามีความทุกข์อยู่, และตัวเขาเองก็ไม่ได้มีความทุกข์อยู่ มนุษย์ไม่ได้มีความทุกข์อยู่ จึงไปคิดเรื่องที่เขาตั้งหัวข้อไว้มันทรูหราสวยงาม แสดงความเป็นนักปราชญ์ในทางความคิด. นี่เป็นสิ่งที่มันก็น่าสงสัยอยู่อย่างหนึ่งเหมือนกัน, ทำไมไม่เอาเรื่องที่น่าคิด คิด แม้จะคิดในรูปของปรัชญา.

นี่เมื่อมาคิดแต่เรื่องว่าเสรีภาพคืออะไร นี่ก็คิดไปจนตาย มันก็ได้มากซิเรื่องเสรีภาพทั้งนั้น อย่างนั้น อย่างนี้ อย่างโน้น จนไม่ได้ตอบปัญหาเรื่องความทุกข์ของมนุษย์ที่กำลังเป็นทุกข์อยู่จริง. สมมติว่าจะคิดเรื่องการศึกษารูปของปรัชญา ก็คิดไปมากแง่มากมม หลายสิบหลายร้อยแง่ ก็เป็นเรื่องการศึกษาก็เป็นเรื่องของความคิด, คิดแต่ที่จะวางหลักวางโครงการวางอะไรต่าง ๆ ยังไม่เกิดการศึกษาก็จะตัดปัญหาของสังคมได้ด้วยซ้ำไป คิดดูให้ดี. แต่เราต้องยอมว่า เขาเก่งที่สุดในการคิด, คิดได้มากที่สุด น่าอศจรรยอย่างยิ่งเหมือนกัน นี่ปรัชญา.

เพื่อให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่า ปรัชญา. *philosophy* นี้ยังขึ้นไปอีกชนิดหนึ่ง ก็โดยการเทียบกันดูกับสิ่งที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์, วิทยาศาสตร์กับปรัชญามันต่างกันที่ว่า วิทยาศาสตร์นั้นค้นคว้าเอามา แล้วก็พิสูจน์ทดลอง อย่างที่เอาความรู้สักของผู้นั้นจริงๆเป็นเกณฑ์, เอาวัตถุนั้นจริงๆเป็นเกณฑ์ มันจึงไม่ใช่การคิดชนิดที่ว่าคิดไปอย่างรูปของปรัชญา, ปรัชญามันคว้าเอามา แล้วก็มีการคำนวณ ไม่ใช่การทดลอง มันเป็นการคำนวณ เป็น *speculation* อย่างนั้น อย่างนี้ อย่างโน้น เรื่อยไปตามทางคณิตศาสตร์ก็ได้ทาง *logic* ก็ได้ กระทั่งทางวิธีคิดยิ่งกว่า *logic* ไปอีกก็ได้ มันจึงมีผลเป็นความคิดทั้งนั้น ไม่เป็นวัตถุออกมาได้, แล้วก็ไม่มีทางที่จะทดลอง คือไม่มีการพิสูจน์

ทดลอง เหมือนกับทดลองวัตถุของพวกวิทยาศาสตร์, *experiment* มันมีไม่ได้ ในทางของปรัชญา มันมีได้แต่ทางวิทยาศาสตร์.

นี่วิทยาศาสตร์จึงไม่ใช่ปรัชญา ปรัชญาจึงไม่ใช่วิทยาศาสตร์ แม้จะเกณฑ์ให้ปรัชญาเป็นวิทยาศาสตร์ทางจิต มันก็เป็นไม่ได้ เพราะมันไม่มีสิ่งที่พิสูจน์ทดลองนั้นได้. มันเป็นเรื่องทางจิตสำหรับคิด แล้วก็คิดโดยวิธีคำนวณแบบนั้นแบบนี้ แล้วแต่ปรัชญาแขนงไหนจะตั้งรากฐานอยู่บนคณิตศาสตร์ หรือว่าจะตั้งรากฐานอยู่บน *logic* หรือวิธีคิดอย่างอื่น ๆ อีก, ฉะนั้นเราจึงไม่พบผลเป็นวัตถุจากปรัชญา อย่างที่พบได้จากวิทยาศาสตร์.

พุทธศาสนาต่างจากปรัชญา.

ทีนี้ถ้าจะเอามาเกี่ยวกับพุทธศาสนา ใช้ตามวิธี *philosophy* หรือปรัชญานั้น มาคิดเกี่ยวกับหลักธรรมะในพุทธศาสนาก็เป็นได้. นี้ก็เพิ่งมีทีหลัง มีใหม่หยก ๆ ที่จะคิดกันไปในรูปแบบของปรัชญาอย่างตะวันตก ถ้าจะคิดกันไปในเพียงแง่ตรรกวิทยาหรือจิตวิทยา ก็เคยคิดกันมาแล้วแต่สมัยพุทธกาลเหมือนกัน คือว่า สมัยพุทธกาลหรือก่อนพุทธกาลเล็กน้อย คนเริ่มคิดอย่างวิธีปรัชญาขึ้น คิดเป็นกันแล้ว; แต่พุทธศาสนาไม่ได้เกิดขึ้นมาในรูปแบบนั้น เกิดขึ้นมาในรูปแบบของศาสนา คือเอาความทุกข์เป็นตัวปัญหา แล้วค้นเพื่อจะดับความทุกข์นั้นลงไปให้ได้, ออกผลมาเป็นความดับทุกข์ได้, แล้วก็เรียกว่าศาสนา. ทีนี้พวกที่เป็นนักปรัชญาที่ชอบจะคิดให้มันลึกกว่าที่จำเป็น, เอาคำนั้น คำนี้แต่ละคำมาคิด มาพิสูจน์ให้มันลึกลงไปขยายความลึกลงไป ก็เกิดคัมภีร์ที่เรียกว่า อภิธรรมขึ้นมา, คัมภีร์อภิธรรมอยู่ในรูปของปรัชญา แม้ไม่ถึงขนาด แต่มันมาในแนวของปรัชญา คือ อาศัยรากฐานเป็นจิตวิทยาบ้าง เป็น *logic* บ้าง. คุณไปอ่านคัมภีร์อภิธรรมทั้งหมดเองก็แล้วกัน.

ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า พุทธปรัชญา ก็เพิ่งมี เมื่อพวกฝรั่งเขาเกิดมาสนใจ พุทธศาสนาแล้วก็เอาวิธีการอย่างปรัชญามาใช้ให้คิด มาใช้ศึกษา, พุทธปรัชญาที่เขียน เป็นรูปเล่มหนังสือกันอยู่เดี๋ยวนี้ มันเป็นไปในรูปร่างนี้ ฉะนั้นจึงไม่เหมือนกับสิ่งที่ เรียกว่า อภิปธรรม หรือคัมภีร์อภิปธรรม ที่มีมาแล้วตั้งแต่โบราณ. ไกลๆ พุทธกาล เพราะว่า มันมีวิธีคิดอย่างนั้นอยู่ก่อนแล้ว แม้ในศาสนาอื่น.

ที่นี้ พระพุทธเจ้าท่านเป็นนักศาสนา, พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้เป็นนัก ปรัชญา ถึงพวกฝรั่งหรือว่าใครก็ตามจะมาพูดมาเกณฑ์ให้พระพุทธเจ้าเป็นนักปรัชญา มัน ผิด. ผมเองก็เคยเข้าใจผิด แม้ว่าจะยังไม่รู้จักคำเหล่านี้ดี เห็นว่าท่านมันอัครวรรยดี เคย ได้ยินแต่ว่าปรัชญาๆ เป็นบัญญัติอย่างยิ่ง โดยที่ไม่รู้ว่า คำนี้เขาใช้เพื่อจะให้ตรงกับคำว่า *philosophy*, พอไปรู้เรื่อง *philosophy* ก็เห็นชัดว่า พระพุทธเจ้าไม่มีทางที่จะเป็น นักปรัชญา ท่านเป็นนักศาสนา, ท่าน เป็นนักดับความทุกข์ลงไปโดยตรง ที่นี้แหละเดี๋ยวนี้ อย่างนี้ไม่ใช่ปรัชญา. ถ้าเป็นปรัชญา ก็ค้นหาความจริงเพื่อ ความจริง, ไม่ใช่หาความจริงเพื่อดับทุกข์. ฉะนั้น สัจจะทั้งหลายมีมากมาย, แต่ ไม่ได้เป็นไปเพื่อดับทุกข์, มีอยู่สัจจะเดียว คือ อริยสัจจอย่างในพุทธศาสนาเท่านั้น ที่จะดับทุกข์.

ฉะนั้นปรัชญาที่ค้นหาความจริงเพื่อความจริง เพื่ออุกมคติ หรือแม้แต่ เพื่อวิธีการอื่น ๆ แปลก ๆ เผื่อ ๆ ไว้ท่านนั่นเองแหละ, เพราะความคิดมันพาไป. แต่ถ้า เป็นเรื่องของศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนานี้แล้ว ไม่ใช่คิดเผื่อ ๆ, ไม่ใช่คิดเพื่อ ความจริงของความจริง, คิดเพื่อจะดับความทุกข์ เพราะเรามีปัญหาที่ตัวความทุกข์, แล้วเป็นตัวการปฏิบัติ ลงไปยังความทุกข์นั่นเอง, ไม่ใช่คิดเผื่อ ๆ ไว้, มีความทุกข์ ที่ไหนเมื่อไร ก็แก้ปัญหาหรือตีปัญหาลงไปบนความทุกข์ นั้น เพื่อพบข้อเดียวเท่านั้น คือว่าจะดับความทุกข์นี้ได้อย่างไร.

ฉะนั้นเราจึงไม่ต้องการจะรู้ความจริงที่มากมาย ที่ไม่จำเป็น, แม้รู้ความจริงเรื่องกิเลสหรือเรื่องความทุกข์นั้นยังมีอย่างอื่นอีกมาก ที่ยังไม่ต้องคิดหรือยังไม่ต้องรู้ก็ได้. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า ที่เราตรัสรู้แล้วเอามาบอกแก่พวกเธอ นั้น เท่ากับใบไม้กำมือเดียว, ที่เราไม่บอกไม่เอามาพูด ให้เสียเวลานั้น เท่ากับใบไม้หมดทั้งป่า, นี้ มีสูตรอยู่สูตรหนึ่งซึ่งมีความหมายอย่างนี้, แล้วเป็นสูตรที่ตรัสกับภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ในขณะเดินทางไปถึงป่าแห่งหนึ่ง ป่าไม้สีเขียว แปลว่าไม้สีเขียว หรือไม้อะไร, ก็ไม่แน่นอน แต่ว่าไม้เหล่านั้น มีชื่อในบาลีว่าไม้สีเขียว, เป็นตงใหญ่ของไม้สีเขียว, แล้วก็มีใบไม้หล่นอยู่กลางดินบ้าง ทรงหย็บขึ้นมากำหนึ่ง แล้วก็ถามภิกษุให้เกิดความสำนึกว่า ใบไม้ในกำมือนี้ กับใบไม้หมดทั้งในป่านี้ มันมากน้อยกว่ากันอย่างไร, นี้ใครๆ ก็รู้ว่ามันเปรียบเทียบกันไม่ได้. พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสข้อนี้นี้ว่าที่ได้ตรัสรู้ หรือ สัจจะทั้งหลายที่ตรัสรู้ มันมากเท่ากับใบไม้หมดทั้งป่า, แล้ว มาสอนเท่ากับใบไม้กำมือเดียว.

เพราะเหตุใดจึงไม่สอน ไม่มาบอกทั้งหมดนั้น ก็เพราะมัน ไม่จำเป็นเท่านั้นเอง, ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, ไม่เป็นเงื่อนไขของการประพฤติก่อการดับทุกข์. สัจจะเหล่านั้น แม้จะเป็นความจริงอยู่ เห็นอยู่รู้ อยู่ แต่มันไม่ทำให้เกิดประโยชน์อันใดแก่มนุษย์ นอกจากเป็นความรู้ หรือความจริงตามกฎของธรรมชาติ; ฉะนั้นจึงไม่ถือว่าเป็นเงื่อนไขของการประพฤติพหุจรรย.

ท่านขยายความออกไปว่า น นิพพานายะ น วิราคายะ น นิโรธายะ น อุปสมายะ นิพพานายะ; นี้ ไม่เป็นไปเพื่อเบื้อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อนิโรธ เพื่อสงบเพื่อนิพพาน, ดังนั้นจึงไม่เอามาพูด, พูดแต่ใบไม้กำมือเดียว เพราะมันดับทุกข์โดยตรง. นี้ เรียกว่าส่วนที่เป็น ศาสนาหรือพหุจรรย, พหุจรรยแปลว่าการประพฤติก่อการสูงสุด ประเสริฐที่สุด คือ ดับทุกข์ได้, ถ้าไม่เป็นเงื่อนไขของพหุจรรย ก็ไม่เอามาพูดให้บ่วยการ. นี้คือ ข้อที่คำตรัสคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น มิได้อยู่ในรูปของปรัชญา แต่อยู่ใน

รูปของศาสนา คือ จะดับทุกข์กันที่นี้และเดี๋ยวนี้, รู้ความจริงเพื่อจะดับความทุกข์กันที่นี้และเดี๋ยวนี้.

นี้ได้รู้ความจริงเพื่อความจริงอันมากมายนับไม่ไหว เหมือนกับไปไม่หมดทั้งป่า; เมื่อคนๆ หนึ่ง เขาคิดว่าอะไรจริง ก็เป็นความจริงของคนคนหนึ่ง, อย่างนั้นมันผิดก็ได้, หรือมันยังไม่ถึงขนาดถูกต้องที่สุดก็ได้ ก็มันถูกต้องหนึ่ง ถูกนิคหนึ่ง, หรือไม่ถึงครึ่ง ก็เป็นสัจจะอันหนึ่งๆ ด้วยเหมือนกัน แล้วมันจะสัจจะอื่น แต่ถ้ามันไม่ดับทุกข์ก็เก็บไว้ก่อนก็ได้, สัจจะบางอย่างยังไม่จำเป็นอย่างนี้.

นี้ในเรื่องที่เป็นปรัชญา แม้ว่าศาสนาอื่นลัทธิอื่น เขาจะถือว่าสำคัญ เขาบัญญัติสอนกันไป. ในพุทธศาสนานี้ไม่สอน, ไม่อยากให้แต่ละต้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเช่นเรื่องอรรถกถาปิฎก ๑๐ ประการนั้น ที่มีมากทั่วไปในอินเดียในสมัยนั้น, ที่คนเขาอยากจะรู้ ว่า, โลกนี้เที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกนี้มีที่สุดหรือไม่มีที่สุด, จิตใจก็อันนั้น ร่างกายก็อันนั้น, หรือว่าจิตใจก็อันนั้นร่างกายก็อันนั้น, หลังจากตายแล้วมีอีก หรือหลังจากตายแล้วไม่มีอีก, หรือว่าหลังจากตายแล้วมีด้วย ไม่มีด้วย หรือว่ามีก็ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่ใช่ สิบ ข้อนี้เขาเรียกว่า อรรถกถาปิฎก.

การที่ไปตั้งปัญหาตายแล้วเกิดอีกหรือไม่ก็คือ ข้อหนึ่งในสิบข้อนี้ ถ้าใครไปทูลถามอย่างนี้ พระพุทธเจ้าท่านหนึ่งท่านไม่ตอบ, ท่านชวนพูดเรื่องสัจจะที่เป็นประโยชน์ดับทุกข์เดี๋ยวนี้ คือเรื่องอริยสัจสี่ประการ, ที่เรียกว่า อริยสัจ สัจจะที่ประเสริฐที่ดับทุกข์ได้. คำถามเหล่านั้นไม่เป็นเงื่อนไขแห่งพรหมจรรย์, แม้รู้ก็ไม่เป็นเงื่อนไขแห่งพรหมจรรย์, ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อหน่ายคลายกำหนด เพื่อนิพพาน.

มีสูตรอยู่ในบาลีพระไตรปิฎกนั้นแล้ว : ภิกษุบางรูปคาดคั้น ให้พระพุทธรเจ้าท่านตอบคำถามเหล่านี้, ท่านก็ไม่ตอบ ภิกษุนั้นใช้คำเหมือนกับงูหรือจะทำว่า, ถ้าไม่ตอบเขาจะสีกไปจากศาสนานี้ พระพุทธรเจ้าท่านก็ว่าสีกก็สีกซี เพราะไม่ได้สัญญาว่ามาสู่ศาสนานี้แล้วจะตอบคำถามเหล่านี้ให้, ได้สัญญาว่าถ้าใครมาสู่ศาสนานี้แล้วก็จะบอกเรื่องอริยสัจจ์ เพื่อดับทุกข์ได้ทันที, ไม่ได้สัญญาว่าจะตอบคำถามสืบข้อนี้ เช่นว่า ตายแล้วเกิดหรือไม่.

นี้ท่านก็เลยทรงอธิบายเหตุผลที่ไม่ตอบ คือว่าไม่มีประโยชน์ ก็เหมือนกับที่เราพูดกันบ่อยๆ ตายแล้วเกิดหรือตายแล้วไม่เกิดนี้ ไม่จำเป็นอะไรที่จะต้องรู้, แต่ว่ายูที่นี้เกี่ยวนี้จะต้องทำอะไร มันจำเป็นที่จะต้องรู้ ตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด พูดไปก็ได้—แต่เชื่อคนพูด บัวยการอย่างนี้, ไม่ใช่หลักการของพระพุทธรเจ้า. แต่ว่าถ้าความทุกข์มันมีอยู่เกี่ยวนี้เห็นอยู่ จะดับมันอย่างไร ถ้าบอกให้ก็มองเห็นชัดเลย ก็ดับได้ด้วย. นี้คือสิ่งที่จะพูด คือสัจจะเพื่อประโยชน์แก่การดับทุกข์ ไม่ใช่สัจจะเพื่อสัจจะที่เพื่อเจ้อหรือยังไม่จำเป็น.

ท่านก็เลยเปรียบว่าเหมือนกับคนถูกยิงด้วยศร นอนแบบอยู่ จะตายอยู่แล้ว เขาเอาแพทย์มาจะผ่าลูกศรออก. เขาบอกว่ายังไม่ต้อง ต้องบอกเขาเสียก่อนว่า ใครยิงเขา ยิงเขาทำไม ยิงเขาด้วยลูกศรอะไร ด้วยยาพิษอะไร, กระทั่งไปถึงว่า คนศรนั้นทำด้วยไม้ อะไร สายศรนั้นทำด้วยเชือกอะไร เรื่อยไปอย่างนี้ มันก็บ้าเลย, มันก็ตายเปล่า, มันตั้งคำถามออกไปได้เรื่อย.

ฉะนั้น ทางที่ดีเขาควรจะทำ! ผ่าลูกศรออกเดี๋ยวนี้ ซี, เอายาใส่ซี มันจะได้หาย; ถ้าอย่างนี้ก็เหมือนเรื่องศาสนาโดยตรง เป็นพรหมจรรย์ ถ้ามันตั้งปัญหาว่า เขายังทำไม เขายังด้วยอะไร กระทั่งออกไปว่า สายศรทำด้วยอะไร หรือว่าจะไปหา

จากป่าไหน เมื่อไร ก็เลยเป็นเรื่องที่เกินความจำเป็น. ฉะนั้นจึงไม่ตอบ มันไม่เป็นประโยชน์อะไร จะตอบแต่ว่า เต็มวันจะเอาลูกศรออกอย่างไร, จะทำให้หายได้อย่างไร. ^๕คือ ข้อที่แตกต่างกันระหว่างสิ่งที่เรียกว่า ศาสนากับปรัชญา.

ขอ้ออีกทีหนึ่งว่า ถ้าปรัชญาคือความจริงเพื่อความจริง, แต่ถ้าศาสนา—ความจริงเพื่อประโยชน์ที่^๕นี้เต็มวัน^๕ที่^๕นี้ คับทุกข์ได้ ความจริงเพื่อความจริงอันไม่รู้จบ^๕นี้คือปรัชญา. ^๕นี้ถ้าเอาหลักปรัชญาค้นหากันในรูป^๕นี้ ก็เกิดเป็นพุทธปรัชญาขึ้นมา เช่นในกัมภีร์อิทธิธรรมเป็นต้น.

จะยกตัวอย่างให้เห็นง่าย ๆ ว่าถ้าเป็นเรื่องศาสนา ก็มีแต่ความทุกข์ จนทนไม่ได้, เพราะปัญหาของความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความทุกข์ ความโศกเศร้า ความพบกับสิ่งที่ไม่ถูกใจ พลัดพรากจากสิ่งที่ถูกใจ กระทั่งต้องการอย่างไรมันไม่ได้อย่างนั้น, แล้วมันทนทรมาณใจ ^๕นี้คือตัวทุกข์, ^๕นี้มีอยู่ที่^๕นี้เต็มวันแล้ว ^๕ที่^๕นี้ มันมาจากอะไร ก็บอกว่า มาจากความยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวกู—ของกู, กูจะเอาให้ได้อย่างนั้น กูจะเอาให้ได้อย่างนี้, จะต้องมาเป็นของกูอย่างนั้นอย่าง^๕นี้. ^๕นี่ก็เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ คือตัณหาและอุปาทาน, แล้วก็มาจากความงอ^๕งอของคน^๕นี้เอง.

^๕นี้การที่จะดับความทุกข์ ก็คือต้องดับต้นเหตุของความทุกข์^๕นี้เสีย. วิธีดับทุกข์ ก็คือ ทำให้เกิดความถูกต้องทุก ๆ ประการในชีวิต^๕นี้, ความถูกต้อง ๘ ประการที่เรียกว่า อริยมรรค ที่ผมได้อธิบายในการอธิบาย ในครั้งก่อนที่^๕ผ่านมา^๕, ^๕เท่านั้นก็พอแล้ว. เมื่อทำอยู่อย่าง^๕นี้ความทุกข์ก็เกิดไม่ได้, ^๕นี้ความทุกข์ที่กำลังเกิดอยู่ก็หายไป. ^๕นี้เรียกว่า เป็นเรื่องพรหมจรรย์, ^๕หรือเป็น เรื่องศาสนาโดยตรง, ^๕ไม่เป็นปรัชญา.

นี้ถ้าจะให้มันเป็นปรัชญา ก็ต้องตั้งปัญหาขึ้นมาอย่างที่ท่านคนนั้นชี้ ว่าคุณมีความทุกข์อยู่ ก็ไม่ดับทุกข์แหละ ต้องการจะแจกความทุกข์จะบรรยายสาธยายกันแต่เรื่องความทุกข์, หรือว่าถ้าจะให้หาเหตุของความทุกข์ มันก็หาไปในรูปที่ไม่จำเป็น ในลักษณะที่ไม่จำเป็น, แล้วความจริงนั้นก็เคลิบเคลิ้มไปเรื่อย แล้วยิ่งในชั้นหลังนี้ แม้คัมภีร์อภิธรรมนี้ก็แจกความทุกข์ โดยตัวหนังสือ หรือโดยตัวอักษรนั้นมากออกไป, แจกสิ่งที่เกี่ยวข้องกันด้วยมากออกไป. คำพูดคำเดียวก็แจกให้มันมีแขนงมากออกไป ๆ ๆ ก็เลยกลายเป็นเรื่องคำพูด เรื่องตัวหนังสือ เรื่องปัญหา ทางคำพูดทางตัวหนังสือ ไม่มีที่สิ้นสุด.

ฉะนั้นถ้าเอาสิ่งที่เรียกว่า *philosophy* มาใส่เข้าที่ตรงไหน หรือส่วนไหนในพุทธศาสนาแล้ว มันก็เกิดพุทธปรัชญาที่ไม่รู้จบขึ้นมา จึงเป็นเรื่องสำหรับคิดเพื่อเป็นนักปราชญ์ อย่างดีที่สุดได้เท่านั้น, แล้วก็ไม่ดับทุกข์ได้, จะเป็นผู้ร่ำรวยไปด้วยความรู้ที่เกี่ยวกับความจริงอย่างนั้นจริงอย่างนี้ จริงอย่างโน้น.

นี่คุณก็พอจะเข้าใจได้ว่า, นักปรัชญากับนักศาสนานั้นไม่ใช่คนเดียวกัน แต่อาจจะเป็นได้ในคนหนึ่งเป็นได้ทั้งสองอย่างได้. นักปรัชญามันก็มุ่งไปแต่เรื่องจริงของความจริง, เพื่อความจริงจริงออกไป. นักศาสนานี้ก็ต้องรู้แต่ว่า ทำอย่างนี้มันดับทุกข์ได้ เท่านั้นก็เป็นนักศาสนาได้. ที่นี้นักศาสนาคนนั้น เป็นนักศาสนาแท้จริง เขาอาจจะเป็นนักปรัชญาได้ ถ้าเขาต้องการ แต่เขาก็ไม่ต้องการเสียอีก ท่านเป็นพระอรหันต์แล้วก็ไม่ต้องเรียนอภิธรรมอย่างนี้เป็นต้น ความต่างกันจึงอยู่ที่นักปรัชญานี้ก็คือ *philosopher* ตัวหนังสือมันก็บอกว่า รักผู้ รักที่ จะรู้หรือว่ารักในความรู้, แต่ นักศาสนา หรือ *religioner* นี้ ก็คือผู้ที่ปฏิบัติเพื่อจะดับทุกข์ ให้ตรงตามกฎเกณฑ์ ของการดับทุกข์ นักศาสนากับนักปรัชญาที่ต่างกันอยู่อย่างนี้.

ถ้าใครไปถามว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นนักปรัชญาด้วยหรือ. คุณลองกิดดูเองมันเป็นคำถามที่บ้าบอที่สุดแหละ, คือ ท่านไม่ยอมพูดมากไปกว่าใบไม้กำมือเดียว. แต่ถ้าเอาส่วนที่ท่านรู้ ใบไม้ทั้งป่า จะเกณฑ์ให้ท่านเป็นนักปรัชญาก็ได้, แต่นั่นไม่ใช่ความประสงค์ของท่านที่จะรู้อย่างรู้ใบไม้หมดทั้งป่า. เมื่อออกผนวช ท่านก็มุ่งหมายที่จะรู้ว่าอะไรมันจะดับทุกข์เท่านั้นแหละ หากแต่ว่าการตรัสรู้^๕ มัน นอกจากรู้ว่าดับทุกข์จริงคือ ความดับทุกข์แล้ว, ก็รู้สิ่งข้างเคียงทั่วไปหมดด้วย. นี่เป็นเหตุที่ทำให้พระองค์ตรัสว่าที่ไม่เอามาพูด^๕เท่ากับใบไม้ทั้งป่า, ที่เอามาพูด เท่ากับใบไม้กำมือเดียว.

ถ้าถามว่า พระพุทธเจ้าเป็นนักปรัชญาหรือ ก็ควรที่จะตอบว่า ไม่เป็น, ท่านเป็นนักศาสนา เป็นพระศาสดาผู้สอนวิธีดับความทุกข์ ด้วยการประพฤติพรหมจรรย์ มันอยู่ที่นั่น คือ อริยมรรคมีองค์ ๘.

นี่ส่วน ปรัชญา ก็เลยเป็นอันว่าแยกออกไปได้ส่วนหนึ่ง คือ ความรู้ที่รู้เกี่ยวกับสัจจะเหมือนกัน แต่มันมาก, แล้วก็สัจจะเพื่อสัจจะ ที่คุณก็จะตอบได้เองว่ามันจำเป็นหรือว่าที่จะต้องมีความรู้เรื่องปรัชญา มันไม่จำเป็น แต่ถ้าใครรู้ก็ไม่ใช่ไรนอกจากว่า มันจะเสียเวลา. ถ้าเขา^๕รู้เรื่องที่จำเป็น รู้เสร็จแล้ว ปฏิบัติเสร็จแล้ว เขาอยาก^๕จะรู้เรื่องปรัชญาบ้างก็ได้, แต่เป็นสิ่งที่ไม่จบ เรียกว่ามันเป็นส่วนที่เพื่อหรือเกิน.

นี่ ถ้าจะถามว่า คนเรามีปัญหาส่วนที่เพื่อหรือส่วนที่เกินด้วยหรือ^๕ มันก็^๕ทำความลำบาก ในการที่จะตอบ เพราะว่าคนสมัยนี้ ชอบแต่เรื่องปัญหาเพื่อหรือปัญหาเกิน, ไม่ชอบปัญหาที่จำเป็น มันจึงตั้งปัญหาเกินกันทั้งนั้น. แล้วโดยเฉพาะอย่างยิ่งสมัยเรานี้เขานิยมฝรั่ง ซึ่งเป็นพวกที่นิยมปรัชญา เราก็พลอยเป็นนักปรัชญาหรือเป็นนักปรัชญาสมัครเล่น, หรือเป็นนักปรัชญาตามกันฝรั่งไปเลย มันก็ต้องเกิดปัญหาเพื่อหรือเกินขึ้นมาจริง ๆ ช่วยไม่ได้.

ฉะนั้นไปพิจารณาดูให้ดี ที่ทุกคนอยู่ ที่เดียวกันอยู่ในเรื่องอะไรก็ดี แม้แต่เรื่องที่ไม่ใช่ศาสนาก็ดี มันก็เป็นเรื่องปรัชญาในแง่ปรัชญาไปหมด มันตั้งปัญหาได้มาก แล้วสนุกด้วย น่าฟังหรือชวนความสนใจ, แล้วก็ไม่ค่อยจะน่าเบื่อระอาสำหรับคนสมัยนี้ ซึ่งไม่ชอบการปฏิบัติเพื่อจะทำลายกิเลส เพราะเขารู้สึกว่าทำลายกิเลสนี้ไม่สนุกนี้ มันสูญเสียความสนุกสนาน เอิร์ตอ่อยไปเสีย ก็เลยหันไปทางที่ไม่ทำลายกิเลส ไม่ดับทุกข์หรือดับกิเลส, ไปชอบเรื่องที่เกิดแล้วมันสนุก, แล้วมันได้มีชื่อเสียงได้เป็นนักปราชญ์ เรียกว่าเป็นนักปราชญ์ ดีกว่าเป็นพระอรหันต์แหละ, เป็นนักปราชญ์มันสนุก มีชื่อเสียงอยู่ในโลกด้วยความสวยงามอะไรนี้. ถ้าเป็นพระอรหันต์ก็หมดกิเลสหมดอะไรนี้ เขารู้สึกว่ามันจืดชืดไป. นี่เป็นเหตุให้คนสมัยนี้มีปัญหาเพื่อ ก็ต้องไปหาธรรมศาสตร์ที่เพ้อมา เพื่อจะตัดปัญหาเพื่อ คือปรัชญา, หัวข้อเราจึงมีว่า ปรัชญาคือธรรมศาสตร์ เพื่อจะตัดปัญหาที่เพ้อหรือเกิน. อย่าไปสร้างปัญหาเพื่อหรือเกินขึ้น ปรัชญาก็ไม่จำเป็น.

แล้วมันมีคำอยู่คำหนึ่งซึ่งยิ่งไปกันใหญ่ คือ อภิปรัชญา ที่เขามุ่งหมายให้เป็นคำแปลของคำว่า *meta—physic*, ใช้คำว่าปรัชญา กับ *philosophy* มันก็ผิดขนาดหนักแล้ว, มันเป็นคนละเรื่องกัน. แล้วนี่ ไปอภิปรัชญา เลยไปต่อไปอีกไกลต่อไปอีก. ไปจากตัวหนังสือ, โดยตัวหนังสือมันยิ่งผิดไกลออกไปอีก ว่าอภิปรัชญา มันจะกลายเป็นตรงกันข้ามเสีย ค้าย้ำไป.

ข้อความที่เป็นปรัชญา เป็นอภิปรัชญา เต็มไปในอภิธรรมปิฎก, ส่วนในวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก นั้น มันเป็นเรื่องศาสนา แม้จะเปิดแง่ให้อธิบายกว้างออกไปบ้าง มันก็ยังอยู่ในขอบเขตของศาสนา. ฉะนั้น อยากรจะเป็นนักปราชญ์ก็ไปศึกษาอภิธรรมปิฎก, อยากรจะเป็นพระอรหันต์ ก็รับปฏิบัติตาม ที่มีกล่าวไว้แล้วในวินัยปิฎกและสุตตันตปิฎก, ไม่มัวมาตั้งปัญหาอย่างที่เราเรียกว่า อันทคาทิกทฤษฎี.

อันทคาคาทิกทิวฐินี้ ความหมายตีมาก คือทิวฐินที่กระโดดออกไป จับฉวย เอาสุดโต่งข้างโน้น ข้างนี้ ข้างนั้น ข้างใดข้างหนึ่ง, เขาเรียกว่า อันทคาคาทิกทิวฐิ; เช่น พวกที่หนึ่งก็กระโดดไปจับเอาสุดโต่งว่าโลกเที่ยง ว่าสัตว์โลกเที่ยง, ก็สุดทั้งนั้นแหละ ข้างเที่ยง, ที่นี้ อีกพวกหนึ่งก็โดดไปข้างไม่เที่ยง มันก็เป็น สุดโต่งข้างไม่เที่ยง.

แต่ถ้าเป็นพุทธศาสนา มันก็ออกมาในรูปว่า อิทัปปัจจยตา เมื่อมีสิ่งนี้ สิ่งนี้เป็น ปัจจย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น หรือเมื่อไม่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจย, สิ่งนี้ ๆ ก็ดับลง, ไม่อาจจะพูดได้ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง. คำที่ว่า อนิจจัง – สังขารไม่เที่ยงนั้น มีความหมายอีกอันหนึ่ง, ไม่ใช่ความหมายในที่นี้ ที่ว่าโลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง ก็เขาหมายถึงสุดโต่ง โลกมีที่สุกกับโลกไม่มีที่สุก. แต่พุทธศาสนาก็ยังอยู่ที่ว่าอิทัปปัจจยตา ที่เราพูดกันแล้วพูดกันอีก คือ จะต้องไปตามเหตุตามปัจจย โดยเฉพาะของมัน. อย่าไปพูดว่า มีที่สุกหรือไม่มีที่สุก, อย่าพูดว่าอันนี้หรืออันอื่น อิทัปปัจจยตามัน ไม่ใช่อันนี้ มันไม่ใช่อันอื่น, อย่าพูดว่าตายแล้วเกิด หรือตายแล้วไม่เกิด มันมีตัวตนที่แน่นอน, พูดว่าเกิดก็สุดโต่ง พูดว่าไม่เกิดก็สุดโต่ง, ก็ต้องพูดว่า อิทัปปัจจยตา เป็นไปตามเหตุตามปัจจย โดยเฉพาะของมัน ไม่ใช่คำพูดที่กำกวม ไม่ถูก.

นี่อยากจะให้รู้คำว่า สัจจะ, สัจจะแปลว่าจริง, ที่นี้ว่าสัจจะเพื่อสัจจะ ไม่มีประโยชน์อะไรแก่เรา ยิ่งสัจจะมันมีมากแล้ว สัจจะเพื่อสัจจะอันน้อยไม่รู้จัก, ถึงแม้จะพูดว่า บัจเจกสัจจะ – สัจจะเฉพาะคนหนึ่ง ๆ คนนั้นมันก็สุดโต่งข้างใดข้างหนึ่ง เช่นพวกที่ถือว่าโลกเที่ยง หรือพวกที่ถือว่าโลกไม่เที่ยง เขาเรียกว่า บัจเจกสัจจะอันหนึ่ง. คนนั้นมันไม่อาจจะถอนหรือเปลี่ยนความคิดได้, บางทีก็เรียกว่า สัจจาภินิเวส – ผิงตัวเข้าไปในความยึดมั่นถือมั่นว่าอย่างนี้จริงอย่างอื่นไม่จริง อิทิ สจฺจํ โมฆมณฺเณ นี้เท่านั้นจริง อันเปล่า ไม่จริง, เป็นสัจจาภินิเวส. ฉะนั้นคนที่รู้ผิดเป็นมิจฉาทิวฐิ มันก็พูดอย่างนั้น

พระพุทธเจ้าท่านไม่ให้พูดอย่างนั้น, ท่านขอร้องหรือท่านห้ามว่า พุทธบริษัทจะไม่พูดว่าอย่างนั้น, อันนี้จริง, อันนี้จริง นี่ไม่ให้พูด, ว่านี้ดับทุกข์หรือไม่ดับทุกข์ นั้นแหละ แล้วก็พูดกันแต่จะดับทุกข์อย่างไร แล้วนั้นแหละคือจริง แล้วก็จริงอย่างประเสริฐด้วย.

ฉะนั้นถ้าใครมัวถามว่า ตายแล้วเกิดหรือตายแล้วไม่เกิด หรือมันแยกความเกิดต่าง ๆ มากออกไปอีก ๆ อย่างที่ชอบถามกันนัก ก็รู้ไว้เถอะว่า มันมันไม่ใช่ของจำเป็นมันของเพื่อ เป็นปรัชญาออกไป ๆ ๆ แล้วก็เพื่อ.

พุทธศาสนาโดยเนื้อแท้เนื้อหานี้เป็นศาสนา ไม่ได้เป็นปรัชญาแต่ขึ้นพวกคนบ้าปรัชญา. เขาก็หยิบเอาพุทธศาสนามาพูดมาอธิบายกันในแง่ของปรัชญา จึงเกิดเป็นพุทธปรัชญาขึ้นมา. ฉะนั้น หนังสือที่ฝรั่งแต่ง, พิมพ์ขึ้นในโลกจึงมีเป็นจำนวนมาก ใช้คำว่า พุทธปรัชญา *Philosophy of Buddhism* นั้นมันมีมาก, แล้วเป็นเรื่องอภิธรรม เรื่องปรัชญาไป ไม่ดับทุกข์. ไปอ่านหนังสือชนิดนั้นสักชอบหนึ่งก็ไม่ดับทุกข์, เพราะเขาไม่ชี้ลงไปถึงความทุกข์ และเหตุให้เกิดทุกข์โดยตรง จึงจะต้องเรียนจากจิตใจ ไม่ใช่เรียนจากหนังสือ.

เอาละ, ที่ผมพูดนี้ มันคงจะแปลกจากที่คุณเคยได้ยินได้ฟัง แล้วมันจะไปค้านปะ ๆ ปะ ๆ กันกับที่คนอื่นหรือครูบาอาจารย์คนอื่นเขาพูด นักปราชญ์คนอื่นเขาพูด, แต่ผมไม่ใช่ นักปราชญ์ อย่าเอาไปเปรียบในฐานะเป็นนักปราชญ์. ผมพูดไปตามที่ได้สังเกตเห็นว่ามันเป็นอย่างนี้ แล้วในประเทศไทยเราที่กรุงเทพฯ นั้นแหละ จะมีคนพูดอย่างอื่นซึ่งไม่ตรงกันอย่างนี้, เช่นพูดว่า พุทธศาสนาเป็นปรัชญา อย่างนี้เป็นต้น.

มันมีปัญหาลำบากตรงที่ภาษาต่างประเทศ พอว่าเป็นศาสนา มันก็ตรงกับคำว่า *religion* นี้ บางคนเขาไม่ยอมให้พุทธศาสนาเป็น *religion*, เพราะว่า *religion*

ต้องมีพระเจ้า บัญหามันก็ไปอยู่ที่คำว่าพระเจ้านั้นคืออะไร, ถ้าพูดอย่างบุคคลาธิษฐาน เหมือนรูปภาพเขียน อย่างนั้นในพุทธศาสนาก็ไม่มีพระเจ้าจริงๆ เหมือนกัน แต่มันเป็นเพียงกฎที่ตายตัว ที่ทำให้สิ่งทั้งหลายเป็นไปอย่างไร โดยเฉพาะเรื่องความทุกข์กับความดับทุกข์อย่างนี้ กฎนี้ก็มีในพุทธศาสนา ในฐานะเหมือนกับพระเจ้า แล้วที่อุกนั้น เขาว่าเขาเอง. พวกที่เขาเรียกตัวเขาว่า religion ศาสนาที่เขาเรียกตัวเขาว่า religion, หรือศาสนาที่เป็นเจ้าของภาษานี้ เขาสงวนไว้ไม่ให้เอาคำนั้นมาใช้กับพุทธศาสนา แล้วก็อย่างผิดๆ.

คำว่า religion ไปดูให้ดี ตัวหนังสือมันก็แปลว่า การปฏิบัติที่มันทำให้เกิดความผูกพันกันกับพระเจ้า หมายถึงภาวะที่ไม่มีมีความทุกข์, การปฏิบัติที่ทำให้เกิดความผูกพันกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งสูงสุด คือพระเป็นเจ้า นี้เราก็จะเอาสิ่งสูงสุดนั้น ไม่ใช่เป็นพระเจ้าหนวดขาวถือไม้เท้า หมายถึงความดับทุกข์ได้, ความที่มนุษย์ขั้นสู่สภาพสูงสุดไม่มีความทุกข์เลยนั้นแหละ ให้มนุษย์ผูกพันกับสิ่งนั้นได้ จึงจะเรียกว่านิพพานหรือจะเรียกว่าอะไรก็สุดแท้แต่, เมื่อมีการปฏิบัติที่ทำให้มนุษย์ถึงสิ่งนั้น การปฏิบัตินั้นก็เรียกว่า religion ได้ ฉะนั้น พุทธศาสนาก็เป็น religion ได้ แล้วดูกว่าที่จะเรียกพุทธศาสนาว่าเป็นปรัชญา คือ philosophy.

ถ้าคุณเข้าใจคำที่ผมพูดเหล่านี้ คงจะมีประโยชน์ เพราะต่อไปจะต้องเผชิญกันเข้ากับปัญหาเหล่านี้ โดยทางคำพูดก็ตาม โดยทางหลักธรรมก็ตาม ถ้าใครมีโชคก็ได้ไปเรียนเมืองนอกเมืองนาในอนาคต ก็ยังแน่นอน ที่จะต้องเผชิญหน้ากับพวกฝรั่งที่เขายึดมั่นในคำพูดบ้าง, ในหลักอะไรบ้าง มันก็ตีกันยุ่งไปหมดแหละ แต่เพื่อจะสร้างปัญหาเหล่านี้แล้ว ก็จะต้องถือตามอย่างที่ว่านี้.

ปรัชญาหรือ philosophy ก็สั่งเพื่อสั่งจะทั้งหลายเลย สั่งจะมันมากนัก เพื่อประโยชน์แก่สั่งจะ, ถ้าเป็นศาสนาก็ สั่งจะเพื่อประโยชน์แก่ความดับทุกข์ ของมนุษย์

แล้วมีข้อเคี้ยวเท่านั้น, ฉะนั้น *philosophy* มันจึงเป็นเรื่องเพื่อ สำหรับคิดกันอย่างเพื่อ ๆ แล้วเกิดปัญหาใหม่ ๆ ขึ้นมาเป็นปัญหาเพื่อ มันก็ต้องตัดด้วยสิ่งที่เพื่อด้วยกัน.

นี่หัวข้อในวันนี้จึงมีพูดว่า พุทธปรัชญา ธรรมศาสตร์เพื่อปัญหาที่เพื่อ หรือเกิน, ใช้คำว่าพุทธปรัชญาเสียเลยดีกว่าจะใช้คำว่าปรัชญาเฉย ๆ. ถ้าใช้คำว่าปรัชญาเฉย ๆ ทั้งค้างไว้ เคี้ยวคนเขาก็จะเข้าใจไปว่าพุทธปรัชญาไม่ใช่เพื่อ, นี่ผมกำลังยืนยันว่า แม้พุทธปรัชญาที่เป็นเรื่องที่เพื่อ, หรือเกิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกอภิธรรมปิฎก คือความรู้ที่เพื่อหรือเกิน ที่ว่าบุคคลเป็นพระอรหันต์แล้วจะไม่ยอมเรียน นี่เป็นต้น. เพราะมันเกินความจำเป็น.

เอาละ, วันนี้เราพูดกันถึงเรื่องที่มีมันไม่เป็นสาระใช่ไหม? ผมบอกตั้งแต่ต้นแล้วว่า มันเรื่องที่มีมันเพื่อเจ้อ ไม่ค่อยมีสาระอะไร, แต่มันจะเป็นประโยชน์สำหรับการที่จะต้องเผชิญหน้ากัน, ถกเถียงกัน เกี่ยวกับปัญหาที่มีมันเนื่องด้วยคำพูด. ฉะนั้นเราศึกษาศาสนา ก็ศึกษาไปในรูปของศาสนา ถ้าจะศึกษาปรัชญา ก็ศึกษาไปในรูปของปรัชญา แล้วสิ่งที่เรียกว่าปรัชญานั้น เอาไปใช้ศึกษาอะไรได้ทั้งนั้น แล้วมันจะเกินทั้งนั้น; เช่นว่าเราจะต้องกินอาหารอย่างนี้ ถ้าเราศึกษากันไปในแง่ของวิทยาศาสตร์, หรือว่าแม้แต่ในแง่ของศาสนาเราก็จะกินอย่างไรให้มันดีที่สุดในแง่, แต่ถ้าปรัชญาแล้วมันเพื่อไปละเหยียดไป อะไรไปจนไม่ได้กิน จนไม่ได้ทำนากิน.

เอาละเป็นอันว่า สิ่งที่มีมันจะสำเร็จประโยชน์ได้ ก็คือการประพฤติปฏิบัติที่เราเรียกว่าพรหมจรรย์ หรือที่เรียกว่าศาสนา อันนี้ไม่ใช่ปรัชญา, แต่ว่าอาจจะเอามาศึกษาอย่างปรัชญาก็ได้ ซึ่งผู้ที่ชอบคิดให้ลอลงไปลึก ๆ จากที่ตาธรรมคาเห็น ให้ละเหยียดไปทุกแง่ทุกมุม จนกระทั่งเพื่อ คือไม่มีประโยชน์อะไร สิ่งทีเรียกว่า ปรัชญา จะเป็นอย่างนั้น.

เอาละ, พอกันทีสำหรับวันนี้.

จตุราริยสังข์ คือ หลักริชายอดสุดของธรรมศาสตร์.

ในการบรรยายครั้งที่ ๑๓ นี้ ผมจะได้กล่าวโดยห้วข้อว่า จตุราริยสังข์ คือ หลักริชายอดสุดของธรรมศาสตร์. เราได้พูดกันมาตามลำดับ ถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่ให้ชื่อว่าธรรมศาสตร์กันมาในทุกแห่งทุกมุม. เดียวนี้ก็อยากจะกล่าวถึงหลักริชาสูงสุด ที่จะใช้เป็นธรรมศาสตร์ ซึ่งได้แก่เรื่องที่เกี่ยวข้องกับ อริยสังข์ทั้ง ๔ ที่เขาเรียกกันเป็นภาษาบาลี ไทเราะ ๆ ๆ นั้นก็เรียกว่า จตุราริยสังข์.

[บททวน.]

ที่นี้อยากจะขอทบทวนตามเคยว่าสิ่งที่เรียกว่า ศีลธรรม ก็เป็นธรรมศาสตร์ เพื่อแก้ปัญหาสังคม, สิ่งที่เรียกว่าปรมาตธรรม ก็เรียกว่า ธรรมศาสตร์อันลึกซึ้ง ที่จะแก้ปัญหาวงจิตทางวิญญาณ ของคนคนหนึ่ง ๆ โดยเฉพาะ นี้รวมเรียกกันว่าในรูปของศาสนา. ที่นี้ก็ยังมืเรื่องปรัชญา ถ้าจะให้เป็นธรรมศาสตร์ ก็สำหรับแก้ปัญหาคือเพื่อหรือเกิน หรือของผู้ที่ชอบคิด อย่างที่เรียกว่า เป็นนักคิด บุชาการคิด รักที่จะรู้ รักที่

จะเรียนเพื่อความรู้อย่างเดียว ให้สัมพันธ์กับความมุ่งหมายของสิ่งที่เรียกว่าปรัชญาหรือ *philosophy* นั้นมีว่า สัจจะเพื่อประโยชน์แก่สัจจะ. ส่วน ศาสนานั้นเป็นสัจจะที่ยังประโยชน์แก่คน บัญหาเฉพาะหน้าโดยตรงปัญหาเดียว.

วิชาที่เป็นปรัชญานั้น เขาไม่ได้มุ่งประโยชน์โดยตรง ไม่ได้มุ่งไปตรงๆ ที่ประโยชน์ เพียงแต่คิดเรื่องสัจจะหรือความจริงเฉื่อยๆ ไขว่มากมาย อย่าว่าแต่หลายแง่หลายมุมมันอาจจะกลายเป็นหลายร้อยแง่หลายร้อยมุม, เมื่อพูดให้ลึกลงไปแม้แต่คำพูดคำเดียวนี้ ดังนั้นมันจึงมีรากฐานอยู่ที่การคิดนึกคำนวณ เรื่องทางเหตุผลหรือเรื่องนามธรรม ถ้าจะเอาวัตถุมาคิด ก็คิดในแง่ของนามธรรม. ดังนั้นมันจึงต่างจากวิทยาศาสตร์ ซึ่งมุ่งหมายประโยชน์ทางวัตถุธรรม มีการคิดไปตามเหตุผลทางวัตถุที่เห็นอยู่เฉพาะหน้า ที่เรียกว่า การพิสูจน์การทดลอง, แม้จะเป็นสิ่งที่เล็กละเอียดจนเห็นไม่ได้ด้วยตา ก็ยังเรียกว่าวัตถุธรรมอยู่นั้นแหละ ปรัชญามันจึงเป็นเรื่องไม่เห็นตัว วิทยาศาสตร์เป็นเรื่องที่เห็นตัว.

ที่ศาสนาเป็นได้ทั้งตามหลักของปรัชญาและตามหลักของวิทยาศาสตร์, ศาสนาที่เป็นไปในรูปปรัชญานั้น มันก็เพื่อหรือเพื่อใจ, ถ้าเป็นไปในรูปของวิทยาศาสตร์ อย่างกับว่าเป็นวัตถุธรรม เอาความรู้สึกที่รู้สึกได้ในจิตใจที่กำลังรู้สึกอยู่จริงๆ ที่เนื้อที่ตัวที่ใจนั้น ศาสนาชนิดนี้ก็ป็นรูปวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือพุทธศาสนา หมายความว่า ต่อเมื่อมันรู้สึกอยู่กับใจ โดยไม่ต้องเชื่อใคร อย่างนี้ จึงจะเรียกว่า เป็นตัวแท้ของธรรมะหรือของศาสนา.

ศาสนาอื่นอาจจะไม่เป็นอย่างนี้ทีเดียวก็ได้ ก็ว่า ผากไว้กับปรัชญา หรือ อย่างน้อยก็ความเชื่อ, อาศัยความเชื่อเป็นหลัก มีความเชื่อว่าดับทุกข์, เอากำลังของความเชื่อมาเป็นเครื่องดับทุกข์ อย่างนี้ก็มิ. แต่ระวังให้ดี ไปสังเกตส่วนที่ลึกลงว่า ที่ให้เชื่อ ก็ให้เชื่อไปในทางที่จะไม่เห็นแก่ตัว ก็เลสก็เกิดไม่ได้เหมือนกัน, และถ้าเป็นเรื่องบัญญัติ

อย่างพุทธศาสนานี้ไม่ไปบังคับให้เชื่อ อย่างที่เรียกว่าไม่เห็นแก่ตัว อย่างที่ไม่มองเห็นตัว แล้วก็ให้มาเชื่อด้วยปัญญาที่รู้สึกอยู่ แล้วก็เข้าไปเพื่อไม่เห็นแก่ตัวอีกเหมือนกัน นี่มันจึงทับทิมทับทิมทุกซ์กันที่ตรงนี้.

พุทธศาสนามีความงามทั้งเบื้องต้นท่ามกลางเบื้องปลาย.

นี่ถ้ามองกันในแง่ของความงามบ้าง ก็เป็นศิลปะที่น่าดู เป็น *art* ที่น่าดู มันก็มีความงามตามแบบของเรื่องทางจิตใจ ทางฝ่าย *spiritual* มันมีความงามที่ลึกยิ่งกว่าความงามทางวัตถุ ทางเส้นทางเสียงอะไรนี่ แล้วก็กิริยาที่ทำให้ทับทิมทุกซ์ได้มันมีความงามที่สุด ฉะนั้นเขาจึงใช้คำว่างาม, แม้แต่คำ *ภาษาบาลี* ก็ใช้คำว่างาม คือ *กल्याณ*, อย่างที่สวดอยู่ *อาทิกल्याณ* *มขุเมกल्याณ* *ปริโยสานกल्याณ* นี่คือความงาม ในแง่ของศิลปะ ในทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณฝ่าย *spiritual*.

ถ้าใครไม่เข้าใจ ถึงขั้นนี้ก็เรียกว่า ยังไม่ได้ชิมรสของธรรมะหรือของการปฏิบัติธรรม จึงไม่รู้ถึงความงามของความสุขชนิดที่แปลกประหลาด ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติธรรม. ขอย้ำได้ประมาณเลย ตั้งใจศึกษาให้เข้าใจ แล้วพยายามทำให้มันเกิดความรู้สึกในความสุขคือรสชาติ อันนี้แล้วก็จะรู้จักความงามของพระพุทธศาสนา, ที่ว่างามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในเบื้องปลาย.

พวกคุณบางคนที่ว่าบวชระหว่างปีศาจ แล้วก็มาเพื่อเวลาเล็กน้อย มันก็ยากที่จะเข้าถึงความงามอันนี้, แล้วยังบางองค์บวชกันตาม ๆ กันมาสอง—สามวันก็เปิดแล้วไม่ทันจะเข้าถึงธรรมะ, แล้วก็ไม่มีหวังที่จะมองเห็นในแง่อย่างนี้ คือในแง่สิ่งสูงสุดลึกซึ้งที่สุด. นี่ขอให้ตั้งใจ ๆ ก็อย่าประมาณเสีย แล้วลองคิดตามไป ให้มีความเข้าใจตามไป อย่างที่ผมพยายามที่จะชี้ให้เห็นเป็นเรื่อง ๆ ไป แล้วก็เรียกว่าจะทบทวนหลักเหล่านี้ให้มันแจ่มแจ้งอยู่เสมอ.

นี้ความกำกวมมันมีมากขึ้น เพราะว่าภาษามันถ่างทอด แล้วเปลี่ยนแปลงได้ง่าย ก็เข้าใจตัวจริงหรือของจริงนั้นผิดออกไป ผิดออกไป ผิดออกไป, กระทั่งสิ่งที่เรียกว่าศาสนาก็หมายถึงโบสถ์ วิหาร วัตถุอารามหรือสัญลักษณ์ของศาสนาเท่านั้น เอามาเป็นตัวศาสนา. นั่นเป็นเพียงเปลือกหรือสัญลักษณ์ของศาสนามากกว่า. ตัวศาสนานี้จะต้องจับกัน โดยการตั้งต้นที่การศึกษาเล่าเรียนให้รู้จริง, แล้วปฏิบัติ จนเรียกว่ามีการเป็นอยู่ด้วยการปฏิบัติตลอดเวลาทั้งวันทั้งคืน. นี้เรียกว่าศาสนาเป็นตัวการปฏิบัติ จนกว่ามันจะได้ผล ก็เป็นความสุขหรือเป็นความงามหรือเป็นอะไรก็สุดแท้ แก่จิตใจ.

อริยสัจจ์เป็นปรัชญาก็ได้, ผลปฏิบัติเป็นวิทยาศาสตร์.

โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนานี้ เราไม่ได้วัด ไม่ได้คืบโต มันมีอะไรมาจนถึงกับว่า จะมองกันได้ทุกแง่มุมเลย นี้ค่อยพิจารณากันให้ละเอียดทีหลังก็ได้, แต่ว่าอยากจะให้ทราบ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จะมองในรูปของวิทยาศาสตร์ก็ยิ่งได้ ก็คือเรื่องอริยสัจจ์ที่กำลังจะกล่าวนี้, จะมองในแง่ของปรัชญาก็ได้, หรือจะมอง ในแง่ของบุคคล ผู้รักความงาม ก็มอง ในแง่ศิลปะก็ได้, บางคนลึกมากถึงกับมองในแง่วินิพนธ์ ของความสัมพันธ์กันระหว่างธรรมะทั้งหลาย.

แต่ที่นี้ มีความสำคัญเป็นพิเศษอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งต้องเข้าใจให้ดี และมีความสำคัญมาก ว่า ธรรมะตัวจริงหรือว่าศาสนาตัวจริงนั้น ถ้ายังไม่บรรลุถึงธรรมะนั้น จะยังสงสัยอยู่ ยังต้องคาดคะเนอยู่. ธรรมะนั้นหรือศาสนาส่วนนั้นก็ได้อันจะอยู่ในรูปของปรัชญา, แล้วเรื่องเดียวกันนั้น ธรรมะชั้นนั้น เมื่อเข้าถึงแล้ว สำเร็จเป็นผลปรากฏแก่ใจจริง ๆ แล้ว มันก็กลายเป็นวิทยาศาสตร์.

โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ เรื่องจตุรวิยสังข์สี่ประการนี้ ถ้ายังเข้าไม่ถึง ก็ยังไม่ได้เห็นตามที่เป็นจริง คือไม่ได้เกิดขึ้นหรือรู้สึกอยู่ภายใน เรื่องอริยสังข์ก็เป็น เรื่องปรัชญา. คนส่วนมากโดยเฉพาะพวกฝรั่ง จะรู้จักอริยสังข์ในรูปของปรัชญา, ศึกษาในรูปของปรัชญา ก็ยังเข้าไม่ถึง, มันก็ยังมีคำสั่งหรือคาดคะเน หรือการใช้ เหตุผลตามแบบของปรัชญา. แต่ถ้าเข้าถึงก็ดับทุกข์ได้เช่นพระอริยเจ้าทั้งหลาย มันก็ปรากฏอยู่แก่ใจชัดๆ เหมือนกับวิทยาศาสตร์ ว่าความทุกข์เป็นอย่างนี้ๆ ไม่ใช่ว่าด้วย ปาก มันรู้สึกอยู่ด้วยใจ แล้วเหตุของมันคืออย่างนี้ๆ, แล้วความดับของมันคืออย่างนี้ๆ, แล้วการปฏิบัติที่เราได้ปฏิบัติแล้วมาอย่างนี้ๆ มันจึงดับเหตุของความทุกข์อย่างนั้นๆ, มัน เห็นชัดอย่างนี้มันเป็นรูปของวิทยาศาสตร์.

แต่เมื่อยังทำไม่ได้อย่างนั้น ก็เอาความรู้สึกของพวกคุณเองก็แล้วกันทุกคน. เรื่องอริยสังข์เป็นเรื่องอะไร? ก็เรื่องวิชาแล้วก็ในรูปร่างของปรัชญา ที่จะกำหนด กำหนดตามเหตุผลทางปรัชญา ว่ามันจริงอย่างนั้นจริงหรือไม่, ความทุกข์เป็นอย่างนี้; เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างนี้ ก็ไม่เห็นว่าเป็นอย่างไร แล้วก็เลยกำหนดไปตามหลักการ ที่มีอยู่ หรือพระบาลีที่วางไว้.

เช่นว่า ความทุกข์ คือเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นความทุกข์, ความยึดมั่นถือมั่น เบญจขันธ์ เป็นความทุกข์ ก็ยังไม่มองเห็น, แม้ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย จะมีอยู่ ก็ไม่เคยดู แล้วไม่เข้าถึงตัวความหมายของความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เห็นแต่ภาพอย่างผิวเผิน ไม่มีปัญหาเดือดร้อนที่เกี่ยวกับความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ก็เรียกว่ายังไม่ เห็นความทุกข์ มันก็น่าหัว ความทุกข์ที่อยู่ที่เนื้อที่ตัวแท้ๆ ก็มีให้เห็น.

มันจึงเป็นรูปที่ต้องคิดต้องนึกต้องคำนวณไปเสียเรื่อย ความทุกข์เป็นอย่างไร, เหตุให้เกิดความทุกข์เป็นอย่างไร, อยู่ที่ตรงไหนก็ไม่รู้, โดยเฉพาะความคับทุกข์คือคับกิเลส ก็ยิ่งยากที่จะมองเห็น. แต่ก็มองเห็นได้ในรูปของปรัชญากันไปก่อน, แล้วขยายออกไปไม่มีที่สิ้นสุด มันก็เทลิดเปิดเปิง เป็นรูปเพื่อหรือเพื่อไป.

นี้จะสำเร็จได้ก็ด้วยการปฏิบัติตามทางให้ถึงความคับทุกข์. อันนี้ก็จะเริ่มช่วยให้เข้าใจกันขึ้นมา ทั้ง ๔ อย่างพร้อมๆ กัน จะเข้าถึงตัวอริยสัจจ์เพียงอย่างเดียวมันเป็นไปได้ มันจะเข้าถึงพร้อมกันมาเรื่อย ตามสัดส่วนที่พอเหมาะสมแก่กัน, หรือถ้าเราพูดว่าเราเข้าใจความทุกข์หรือเรื่องความทุกข์ นี้ก็รู้แต่เรื่องของการศึกษา แล้วในรูปของปรัชญา, ก็ลองคิดคำนวณที่หนึ่งว่า ทำไมนะความเกิดจึงเป็นทุกข์ ทำไมนะความแก่จึงเป็นทุกข์, อย่างนี้เป็นต้น.

ขอให้เข้าใจว่า หลักระรณะหรือศาสนานี้ ถ้ายังเข้าไม่ถึงมันก็อยู่ในสิ่ง ที่เป็นที่ตั้งแห่งความคิดนึก ความฉงน ความสงสัย ความอะไรไปเรื่อย ๆ คืออาศัยความเชื่อ มันคงจะดีแน่, นี้ศรัทธาก็พาไปให้ตะต้อหรือลูบคลำอะไรมากขึ้น ๆ จนกว่าจะเข้าถึงตัวศาสนานั้น ๆ หรือบางทีใช้บัญญัติอย่างธรรมศาสาบัญญัติ บัญญาชาวบ้าน นี้มาคิดดูก็เป็นเหตุให้น่าสนใจ ก็สนใจว่าจะลองสนใจไปก่อน มันก็เข้าไปได้ถึงในที่สุดเหมือนกัน นี้ อาศัยศรัทธาบ้าง, อาศัยบัญญัติบ้าง, อาศัยทั้งสองอย่างเจอกันบ้าง, หรือเห็นเขาทำ ๆ ก็อยากจะลองดูบ้าง นี้ก็อยู่ในพวกความเชื่อในที่แรก แล้วเข้าไปสู่ศาสนาหรือการปฏิบัติธรรมได้.

เรื่องอริยสัจจ์ซึ่งเป็นตัวแท้ของพุทธศาสนา ก็อยู่ในสภาพอย่างนี้, ฉะนั้นอย่าเพิ่งประมาท ว่าเพียงแต่จำรายละเอียดได้แล้วมันก็พอ มันก็เป็นเรื่องจำ เรื่องความรู้เท่านั้นแหละ ยังจะไม่เป็นปรัชญาด้วยซ้ำไป, จดไว้ก็เป็นความรู้ ไปคิดในแง่ของปรัชญา

ก็เป็นปรัชญา, พอปฏิบัติแล้วจึงจะเป็นไปในรูปของวิทยาศาสตร์ หรือเป็นศาสนา. นี่ขอให้เข้าใจความที่มันสับสนกันยุ่งไปหมด หรือความกำกวมทางภาษา ฉะนั้นการไปเถียงกันว่าพุทธศาสนาเป็นปรัชญา หรือเป็นวิทยาศาสตร์อย่างนี้ ก็เหมือนกับว่าตามอกคกล้าข้างคือ กล้ากั้นคนละแ่ง คนละมุม คนละเวลา ไปเถียงกัน.

อริยสัจจ์เป็นสัจจะที่ประเสริฐ.

ที่นี้จะพูดถึงเรื่อง จตุราริยสัจจ์ที่เป็นความมุ่งหมาย, จตุราริยสัจจ์ แปลว่า อริยสัจจ์สี่ อริยสัจจ์นี้ก็คือสัจจะชนิดที่เป็นประโยชน์โดยตรง ที่พระพุทธเจ้าท่านนำมาให้กำมือเดียว. จากสัจจะทั้งหลายที่มีมากมายเหมือนกับใบไม้ทั้งป่า แล้วทรงนำมาให้กำมือเดียว ฉะนั้นจึงเป็นสัจจะที่ประเสริฐ ตรงที่ว่ามันตรงกับเรื่องของมนุษย์ จะแก้ปัญหาของมนุษย์ได้ จึงเรียกว่าอริยะ คือ ประเสริฐ. ประเสริฐนั้นมันดับทุกข์ได้ อริ แปลว่า ข้าศึก ยะ แปลว่า ไป อริยะะ แปลว่า ไปเสียจากข้าศึก, ข้าศึกนั้นคือความทุกข์ นั้นมันประเสริฐตรงที่มันดับทุกข์ได้. นี่ถ้าเอาความหมายของคำนี้กันว่าอย่างนี้ ไม่ใช่ประเสริฐว่าๆเอา ว่าประเสริฐแล้วมันก็จะประเสริฐ ประเสริฐตรงที่ไปเสียจากข้าศึก ก็คือความทุกข์หรือกิเลสได้.

แล้วมีอยู่สี่อย่างที่เนื่องกัน คือ:— เรื่องความทุกข์, เรื่องเหตุให้เกิดความทุกข์, เรื่อง ความดับสนิทของความทุกข์, แล้วก็ทาง ให้ถึงความดับสนิทของความทุกข์. มันเป็นเรื่องขึ้นมา. แต่ถ้าจะทำให้มันน้อยลง ก็เหลือสองเรื่องคือ เรื่องความทุกข์กับความดับทุกข์ พระพุทธเจ้าท่านทรงยืนยันไว้ อย่างนั้นว่า ฉันทุคแต่เรื่อง

ความทุกข์กับความดับทุกข์ แต่โดยที่พูดไปถึงเหตุหรือหนทางด้วย ทั้งของทางความทุกข์ และ ความดับทุกข์ มันจึงเป็นสี่.

ที่นี้แยกเป็นสองแล้ว ก็เหลือแต่ความทุกข์ กับ ความดับทุกข์ อันไหนมันสำคัญกว่ากัน? มันก็ความดับทุกข์. ฉะนั้น จะให้เหลือเรื่องเดียว ก็เหลือเรื่องความดับทุกข์. พุทธศาสนาเป็นเรื่องเดียวคือความดับทุกข์, พรหมจรรย์นี้เป็นไปเพื่อความวิมุตติ หลุดพ้นจากความทุกข์ ก็เหลือเรื่องเดียว.

แต่เดี๋ยวนี้เราแยกออกไปเพื่อสะดวกแก่การศึกษา ว่าความดับทุกข์นี้, จะต้องรู้เรื่องความทุกข์กับความดับทุกข์ เรื่องความทุกข์ก็รู้เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ด้วย, เรื่องความดับทุกข์ก็ต้องรู้ว่าทำอย่างไร จึงจะได้มาด้วย ก็เลยเป็นสี่เรื่อง.

ถ้าอาศัย *logic* ธรรมดาทั่วไป ก็จะเกิดขึ้นมาเป็นรูปเป็นร่าง สี่หัวข้อ ว่าความทุกข์นั้นคืออะไร, มาจากอะไร, เพื่อประโยชน์อันใด แล้วก็สำเร็จประโยชน์ได้โดยวิธีใด. นี้เป็นหลักที่เป็นหัวใจในเรื่องของอริยสัจจ์ เอาไปใช้ได้แก่ทุกสิ่งที่เราต้องการจะศึกษา.

ถ้าคุณต้องการ จะศึกษาเรื่องอะไร ให้สำเร็จประโยชน์ในเรื่องนั้น ก็ใช้หัวข้อสี่อย่างนี้ได้ดีนะ ว่ามันคืออะไร มาจากอะไร เพื่อประโยชน์อะไร ในที่สุดแล้ว จะสำเร็จได้โดยวิธีใด; แม้จะศึกษาเรื่องการทำนา หรือทำอะไร ก็จะใช้สี่หัวข้อนี้ได้ ทั้งนี้ แม้ที่สุดแล้วว่าคุณจะไปบรรยายไปพูดไปเทศน์ ก็ลองใช้สี่หัวข้อนี้ มันจะง่ายตายในการพูดจาบรรยาย มีเรื่องให้พูดเยอะเยอะเสียอีก. ที่นี้เมื่อไม่รู้จะจัดหัวข้ออย่างนี้แล้ว มันก็พูดไม่ออก หรือมันพูดวากวน นี้ประโยชน์ แม้แต่ประโยชน์ที่เป็นวิธีการที่จะใช้ในการศึกษาหรือการพูดจา มันมีอยู่ในอริยสัจจ์สี่นี้.

ที่นี้ อริยสัจจ์นี่มันเป็นหลักวิชา ก็ือในรูปของหลักวิชาก่อน, แล้วก็ได้เป็นในรูปของการปฏิบัติ อย่างที่กล่าวมา. เตี้ยวน้เรากำลังพูดกัน ก็ือเป็นเรื่องหลักวิชา จนกว่าจะไปเป็นการปฏิบัติ โดยผู้รู้วิชานั้นๆ, แล้วไปปฏิบัติ ให้มันสมบูรณ์ขึ้นมาทั้งวิชาและการปฏิบัติ.

ศึกษาอริยสัจจ์โดยเป็นหลักวิชา.

วันนี้จะพูดเรื่องหลักวิชา ให้รู้ไว้ก่อน ตามที่พระอริยเจ้าท่านได้รู้ เราก็อไม่เสียเวลามากที่จะคิดค้นเอง แม้ในการอธิบาย นี้จะเห็นได้ในตอนสุดท้ายว่า มันเป็นหลักวิชาที่เป็นยอดสุดของธรรมศาสตร์ได้อย่างไร.

นี่เรื่องอริยสัจจ์นี้ค้นปาก, ผมก็ใช้เรื่องคำว่า เรื่องอริยสัจจ์สี่แทนที่จะใช้ว่า จตุราริยสัจจ์. อริยสัจจ์นี้ ก็แบ่งได้เป็นสองชนิด ก็ือ อริยสัจจ์เล็กๆ พุกง่ายๆ ที่พูดกันอยู่ทั่วไป จะเรียกว่า อริยสัจจ์เล็กดีกว่า, แล้วเรื่อง อริยสัจจ์ใหญ่ ก็ือเรื่องเดียวกันแต่ขยายความให้มันใหญ่ไป ให้มันเห็นชัดขึ้นหรือมันน่าดู.

เรื่อง อริยสัจจ์เล็ก ก็ือที่พูดกันอยู่ทั่วไป, ใครๆ ก็พูดได้ว่าทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค สี่อย่างนี้ : ทุกข์ ก็ือ ความรู้สึกที่เป็นทุกข์, สมุทัย — เหตุให้เกิดทุกข์ ก็ือ คัดหา—ความอยากด้วยความโง่, ที่นี้ ความดับทุกข์ ก็ือ ดับตัดค้นหาเสีย, นี้ทางให้ถึงความดับทุกข์ ก็ือ ปฏิบัติตามมรรคมืองค์ ๘ ประการ นั้นแหละเท่านั้น. ทุกข์ก็ือความทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์ ก็ือ คัดหา, ความดับทุกข์ ก็ือ ดับตัดค้นหาเสีย, ทางดับทุกข์ก็ือปฏิบัติให้ถูกต้อง ๘ ประการอยู่. นี้คนทั่วไปก็พูดอย่างนี้ พังง่าย ก็ือเรียกว่าไม่ต้องมีความรู้ที่มากมายอะไร.

แต่ ถ้าเป็นเรื่องอริยสัจจ์ใหญ่ เมื่อ พูดถึงเรื่องที่หนึ่ง ความทุกข์ ก็เหมือนกับที่ พูดในเรื่องอริยสัจจ์เล็ก; ก็เกิด แก่ เจ็บ ตาย ความเศร้าโศก ความร่ำไรร่ำพัน, สรุปลงแล้วก็ยึดมั่นถือมั่น.

แต่พอถึงคราวที่จะแสดงถึงเรื่องที่สอง สมุทัย คือ เหตุให้เกิดทุกข์ ก็แสดงโดยเรื่องปฏิจจนสมุปบาท. เรื่องปฏิจจนสมุปบาทนี้เคยบรรยายไว้โดยรายละเอียดในที่อื่น ๆ. ในที่นี้ก็ขอชี้ให้เห็นเพียงแนวของมัน. เมื่อถามถึงเหตุให้เกิดทุกข์ หรือการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ ไม่ได้ตอบคำเดียวว่าต้นเหตุเฉย ๆ คอก แต่ตอบว่าอวิชชา.

ไปตั้งต้นที่อวิชชา ให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า สังขาร คือสภาพปรุงแต่งทางจิตใจ.

— สังขารให้เกิดวิญญาณ คือทำให้เกิดความรู้สึกที่คิดนึกทางจิต โดยเฉพาะกรณีนั้น ๆ ขึ้นมา.

— ก็เอาวิญญาณธาตุ ทั่ว ๆ มาปรุงเป็นวิญญาณเฉพาะกรณี.

— วิญญาณ ให้เกิดนามรูป คือร่างกายและจิตใจที่แฝกกันอยู่ ที่เหมาะสมเฉพาะกรณีนั้นขึ้นในขณะนั้น เขาไม่ได้ถือว่าเกิดอยู่ตลอดเวลา คนเรา.

— นามรูปให้มีการสัมผัสทางอายตนะ คือ ทำหน้าที่ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และใจเอง นี้เรียกว่า อายตนะ.

— อายตนะก็เป็นเหตุให้เกิดผัสสะ คือสัมผัสอารมณ์ข้างนอก ตกกับรูป หูกับเสียงเป็นต้น.

— ผัสสะนั้นก็ให้เกิดเวทนา รู้สึกในใจ เป็นสุขหรือเป็นทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์, เวทนาให้เกิดตัณหา — มาถึงเรื่องชื่อเดียวกันแล้ว.

—ต้นหาก้ให้เกิดอุปาทาน   ต้นหาก้คือความอยากด้วยความงัวด้วยวิชา
ให้เกิดอุปาทาน.

—อุปาทาน   ความยึดมั่นถือมั่น ด้วยความงัว   ยึดมั่นอย่างนี้ก้ให้เกิดภพ
สมบุรณ์เป็นตัวกู — ของกู   อยู่ในกรณีนั้น ๆ เป็นกรณีไป ๆ.

—ก้เกิดชาติ ความเต็มทีแห่งการปรุงแต่งแห่งตัว—กูของกู   เป็นชาติขึ้นมา
เดี๋ยวนี้   คือว่าถ้ามันคิดเลวก็ เป็นชาติเลว ถ้าคิดดีก็ เป็นชาติดี   จนจะบัญญัติว่าเป็นคน
เป็นสัตว์เป็นเทรจฉานอะไรก็ได้,   แต่แล้วมันมีความทุกข์ตรงไปยึดมั่นถือมั่นในเวทนา
นั้น   จึงว่า:—

—ชาตินี้ให้เกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส,
เรียกว่า ทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นเพราะ ชาติ เพราะมีตัวกู—ของกู.

จะเห็นได้ว่า ต้องพูดถึง ๑๑ ครั้ง   ในการที่จะตอบว่าความทุกข์เกิดมา
จากอะไร,   นี้เรียกว่า อริยสังข์ใหญ่ อธิบายความเกิดขึ้นแห่งความทุกข์.   ถ้าเป็น
อริยสังข์เล็กก็ตอบว่าต้นหาก้คำเดียวเท่านั้น   เหตุให้เกิดทุกข์,   แต่ถ้าเป็นอริยสังข์ใหญ่
ต้องพูดถึง ๑๑ ครั้ง   ครั้ง ๑๒ เป็นคำสุดท้ายคือความทุกข์.

ที่นี้เรื่องที่สามที่ว่า ความดับแห่งทุกข์ อริยสังข์เล็กเขาก็ตอบว่า ดับต้นหาก้
เสียช้,   พออริยสังข์ใหญ่มันก็มาจากอวิชชาอีก :   ดับอวิชชา เพราะอวิชชาดับสังขาร
ดับ,   เพราะสังขารดับ—วิญญาณดับ;   เพราะวิญญาณดับ—นามรูปดับ   เพราะนามรูป
ดับ—อายตนะดับ,   เพราะอายตนะดับ—ผัสสะดับ   เพราะผัสสะดับ—ก้เวทนาดับ   เวทนา
ดับ—ต้นหาก้ดับ,   เพราะต้นหาก้ดับ—อุปาทานดับ,   เพราะอุปาทานดับ—ภพก็ดับ,
เพราะภพดับชาติก็ดับ   เพราะชาติดับ—ชรา   มรณะ   โสกะ   ปริเทวะ   ทุกขะ   โทมนัส

อุปายาสทั้งหลายก็ดับ ทุกข์ก็ดับตรงนี้, พุทถึง ๑๑ ครั้ง นี้ก็เรียกว่า อริยสัจจ์ใหญ่ คือ มั่นพิสสาร.

พอมมาถึงเรื่องที่สี่ซึ่งสุดท้าย — คือ ทางให้ถึงความดับทุกข์ นี้ก็แสดงด้วย มรรคมีองค์ ๘ ประการ เหมือนกันทั้งอริยสัจจ์เล็กและอริยสัจจ์ใหญ่, ฉะนั้นเรื่องอริยสัจจ์ใหญ่จึงมีคำพูดมากกว่า ขยายความออกไปมากกว่า แม้แต่เรื่องความทุกข์ก็พูดได้มากกว่า เป็นรายการที่มากกว่า รายละเอียดกว่า. พอมมาถึงทางให้ถึงความดับทุกข์ ก็ขยายความได้มากกว่า ให้ละเอียดออกไป, แต่มันสำคัญอยู่ตรงที่ เหตุให้เกิดทุกข์ กับ ความดับแห่งความทุกข์ ที่แสดงด้วยปฏิจจนุปบาท. คุณก็ไปหาโอกาสศึกษาเรื่องนี้ โดยเฉพาะ.

เรื่องปฏิจจนุปบาทนั้นคือ เรื่องอริยสัจจ์โดยพิสสาร ที่ว่าอย่างนี้ ไม่ใช่ว่าเอาเอง ก็มี พระพุทธภาษิตตรัสไว้ ที่พระองค์ตรัสว่าเราจะแสดงอริยสัจจ์แก่พวกเธอ คอยฟังให้ดี, แล้วก็ตรัสออกมาในรูปของปฏิจจนุปบาท อย่างนี้ก็เหมือนกัน. แต่โดยทั่วไปท่านก็ตรัสในรูปของอริยสัจจ์สี่อย่างเล็ก อย่างอริยสัจจ์เล็กนี้, ก็มีเหมือนกันที่ ตรัสอริยสัจจ์สี่อย่างปฏิจจนุปบาท, ฉะนั้นเราจึงเห็นกันว่า เป็นการสะดวกที่จะจัดเรื่องอริยสัจจ์ให้เป็นสองขนาด เรียกว่าเรื่องอริยสัจจ์เล็กแล้วก็เรื่องอริยสัจจ์ใหญ่. เนื้อตัวมัน ตรงกันแท้ แต่คำอธิบายหรือคำชี้แจงมันมากกว่ากัน, นี่คือข้อที่ว่า ถ้าเราไม่รู้ ถึงข้อเท็จจริงปลีกย่อยเหล่านี้ เราก็จะเถียงกันเรื่อย.

เรื่องปฏิจจนุปบาทนี้ก็คืออริยสัจจ์, คุณอย่าลืมว่าเรื่องปฏิจจนุปบาทนี้คือ เรื่องอริยสัจจ์ เป็นเรื่องอริยสัจจ์ใหญ่ แล้วมันเข้าใจยากกว่าเรื่องอริยสัจจ์เล็ก, ฉะนั้น เรื่องปฏิจจนุปบาทมันจึงยังคาราคาซังอยู่ในรูปของปรัชญาเสมอไป. พอฝรั่งมาแตะต้องเรื่องนี้เข้า ก็รู้สึกเป็นปรัชญาเต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ ก็เลยหาว่าพุทธศาสนาเป็นปรัชญาเสีย ไม่ใช่ศาสนาหรือไม่ใช่วิทยาศาสตร์ด้วยซ้ำ. ขอให้เข้าใจข้อนี้ไว้ด้วย

เพราะต่อไปจะต้องเผชิญหน้ากับพวกเขาต่างประเทศอะไรเหล่านี้. เรื่องปฏิจจนสมุปบาทนี้แล้วยังสำคัญ ในข้อที่ว่า ถ้ายังไม่รู้ไม่ถึง ก็เป็นเรื่องปรัชญาอย่างขนาดหนัก แต่ถ้าเข้าถึงแล้วเป็นพระอรหันต์แล้ว เรื่องปฏิจจนสมุปบาทก็กลายเป็นเรื่องเปิดเผยชัดเจน, เป็นเรื่องวิทยาศาสตร์ขึ้นมาทันที เหมือนกับเราเห็นอะไรรู้อะไรอยู่เฉพาหน้า นี่คือข้อที่ลำบากในการศึกษา.

นี้เราพูดกันในเรื่องอริยสัจจ์เล็กอริยสัจจ์ใหญ่ ซึ่งมีอยู่สี่ข้อ ที่นี้ก็จะได้พูดถึงข้อที่แรกคือเรื่องทุกขอริยสัจจ์ต่อไป ตามสมควร อย่าลืมนะว่า ผมกำลังพูดว่า เป็นหลักวิชายอดสุดของธรรมศาสตร์ ก็จะพูด ในแง่หลักวิชาให้เข้าใจ.

ทุกขอริยสัจจ์.

สำหรับสิ่งที่เรียกว่า ทุกข์ ถ้าคุณ ในแง่ของศาสนาหรือตามความมุ่งหมายของพุทธศาสนาโดยเฉพาะ. ความทุกข์ในที่นี้ก็มีหลายความหมายที่ต่างกัน คือ ความทุกข์ที่เจ็บปวด ที่ทนทรมาณ ที่เราไม่ต้องการ นั้นแหละเรียกว่าความทุกข์, เพราะฉะนั้นมันจึงมีได้แก่เฉพาะสัตว์ที่มีความรู้สึกเท่านั้นแหละ มันไม่อาจจะมิได้แก่ก้อนหิน หรือแก่อะไรที่มันไม่มีความรู้สึก หรือถ้ามันยังทำเกินไปเช่นต้นไม้ อย่างนี้ก็ไม่เป็นปัญหาความทุกข์ในลักษณะอย่างนี้ ;

ฉะนั้น จึงมีปัญหาแก่ สัตว์ที่มีความรู้สึกสมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือมนุษย์ ; สัตว์เศรษฐกิจมันมีความรู้สึกน้อย แล้วเรื่องอริยสัจจ์ของมันก็ไม่ถึงขนาดเรื่องความทุกข์ของมันไม่ถึงขนาด เพราะมันไม่ได้ยึดมั่นถือมั่นเป็นมากเหมือนกับมนุษย์, ฉะนั้นจึงอยู่ที่แก่มนุษย์ที่มีความรู้สึกสมบูรณ์ มนุษย์ที่บ้า ๆ บอ ๆ ก็ไม่มีทางที่จะเข้าใจ

อริยสัจจ์ได้ แต่อาจจะรู้สึกแก่ความทุกข์ได้, ซึ่งเป็นเวทนาอันหนึ่ง, ฉะนั้นความทุกข์ เมื่อมองกัน ในแง่ของศาสนา ก็คือความที่มันทนได้ยาก เจ็บปวด.

แต่ถ้ามอง ในแง่ของปรัชญา ความหมายก็เตลิดออกไปได้ ซึ่งถือตามหลัก ในอรรถกถาไม่ใช่ในพระพุทธรักษา ไม่ใช่บาลีพระพุทธรักษา ถ้าถือตามอรรถกถา ก็ช่วยอธิบายความทุกข์ในแง่ของปรัชญา ก็ช่วยอธิบายบาลีบางคำเหมือนกันว่า ความทุกข์ นั้น มันยัง มีความหมายไหลออกไปถึง ว่า *ดูแล้วน่าเกลียด*; *ทุ* แปลว่า *น่าเกลียด* *อชะ* แปลว่า *ดูหรือเห็น*, *ดูแล้วน่าเกลียด* *ดูแล้วรู้สึกเศร้า* เป็นต้น. นี่ความหมายมันจะ กินกว้างออกไป จนถึงว่าก่อนหินมันก็มีความทุกข์ เพราะมีอาการเปลี่ยนแปลง, อาการเปลี่ยนแปลงนั้นคือ อาการน่าเกลียด ฉะนั้นก่อนหิน ก่อนดินอะไรก็ตามที่ไม่มี ความรู้สึกเลยก็เป็นทุกข์ เพราะดูแล้วมันน่าเกลียดในข้อที่มันเปลี่ยนแปลง, ความเปลี่ยนแปลงของมันน่าเกลียด แล้วเป็นทุกข์แก่ตาของผู้เห็น. ข้อนี้จะช่วย อธิบายหลักทั่วไป ที่ว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ จะเป็นสังขารมีความรู้สึกหรือไม่มีความรู้สึก ก็อธิบายได้ว่ามันเป็นทุกข์โดยลักษณะนี้.

ที่อื่นที่หนึ่ง คำว่า *ทุกข์* นี้ แปลว่า *ว่างอย่างน่าใจหาย* *ว่างอย่างน่าเกลียด*, *ทุ* แปลว่า *น่าเกลียด*, *ขัง* หรือ *ชะ* นี้แปลว่า *ว่าง* ก็มี *ทุกข์* นี้ แปลว่า *ว่างอย่างน่าเกลียด* คือ มันว่างอย่างที่มีมองดูแล้วใจหายวาบเลย เพราะไม่มีอะไรเป็นของจริงของจัง ไม่เป็นตัวเป็นตนที่แท้จริงได้. สังขารทั้งปวงแม้แต่ก่อนหินก่อนดินนี้ ดูเข้าไปให้เห็นว่า ว่างจากสาระที่เป็นตัวตนอย่างน่าเกลียด อย่างนี้ก็ใช้คำนี้คำนวน ไม่เกี่ยวกับ ความรู้สึก ก็เป็นรูปปรัชญาทำให้อธิบายประโยคที่ว่า สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ได้กว้าง ขวางออกไปถึงสิ่งที่ไม่มีความรู้สึกคิดนึก.

แต่ตรงนี้ก็อยากจะแสดงความสงสัยไว้สักอย่างหนึ่งว่า ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า สังขารเป็นทุกข์นั้น คำว่าสังขารนั้นจะหมายถึงสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มีวิญญาณและไม่มีวิญญาณ อย่างที่เราอธิบายกันโดยมากหรือไม่ นี้ก็ยังสงสัยอยู่, เพราะว่าอรรถกถาก็ช่วยอธิบายไปในทางว่า เป็นทั้งหมดเลย จะมีวิญญาณหรือไม่มีวิญญาณก็เรียกว่าสังขารทั้งนั้น เพราะมันเป็นการประუნแต่ง ก็เลยเรียกว่า สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์. แต่ถ้าเป็นไปในทางอื่น คือเป็นไปในทางที่ว่า คำว่า สังขารนั้นจะหมายเฉพาะกิริยาอาการแห่งการประუნแต่งที่มนุษย์รู้สึกอยู่ แล้วเป็นตัวทุกข์ สังขารอย่างนี้จะหมายเฉพาะความประუნแต่งในจิตใจของมนุษย์, นี้เป็นตัวทุกข์จริง ก็เข้ารูปเดิมที่ว่ามันต้องทน ถ้าต้องทนก็เป็นทุกข์.

นี่ผมกำลังพูดที่จะไกลออกไป ที่จะเกินออกไปจะไกลออกไป จนจะไปเป็นรูปของปรัชญา; ถ้าอย่างนั้นก็ให้ถือว่า เป็นตัวอย่าง ที่จะพูดกันในรูปปรัชญา มันจะเป็นอย่างไร. ถ้าจะพูดกันให้แคบ จำกัดอยู่ในวงของศาสนาแล้วมันจะเป็นอย่างไร, นี้คนทั่วไปไม่ต้องการปรัชญา เขาต้องการความรู้ทางศาสนา คับทุกข์กันโดยเร็วทีนี้และเดี๋ยวนี้, นี้ถึงเราก็เหมือนกัน.

นี่สรุปว่าคำว่า ทุกข์ คำเดี๋ยวนี้ มันยังมีปัญหาได้ อย่างนี้แล้ว, ทางศาสนาจะเฟื่องแต่ความทุกข์ที่ต้องทนทรมาน อยากจะหลุดพ้น เสียโดยเร็ว, แต่ทางปรัชญา มันก็ออกไป ถึงกับว่า มีชีวิตหรือไม่มีชีวิต, มีความรู้สึกหรือไม่รู้สึก ก็เรียกว่าสังขาร แล้วมันเป็นทุกข์ เพราะว่าดูแล้วมันน่าเกลียดน่าระอา ดูแล้วมันว่าง เว้งว่างไปหมด ไม่มีอะไรที่จะไปจับฉวยยึดถือได้.

ทีนี้ก็ดูความทุกข์ที่เป็นปัญหาโดยตรง หรือทางศาสนา หรือเรื่องอริยสัจจ์โดยตรง เรากำลังพูดเรื่องอริยสัจจ์; ฉะนั้น ความทุกข์ในที่นี้ จะพูดตามแง่

ของอริยสัจจ์, จะไม่พுகตามแง่ของสามัญลักษณะ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาไปไกลกว้าง ไกลไปโน้น, จะยังไม่พุก จะพุกแต่ในแง่ของอริยสัจจ์ ที่ว่า ความทุกข์ คือทนายาก ทนไม่ได้ ทนไม่ไหว ไม่อยากทน.

สิ่งที่เรียกว่า ความทุกข์นี้ ถ้าพุกกันโดยกิริยาอาการ หรือโดยอาการ ก็ เหมือนที่คุดท่อกอยู่ทุกวัน; ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความเจ็บเป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ โสกะ ปรีทเวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส เป็นทุกข์ ความ ประสบกับสิ่งที่ไม่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ปรารณา สิ่งใด ไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ กระทั่งว่า บัญจุปาทานกัซันท์เป็นทุกข์, นี้ล้วนแต่ ต้องทนทั้งนั้น แล้วก็ทนเจ็บยาก, โดยกิริยาอาการก็ไปนับคุดิ ความเกิดหนึ่ง ความ แก่หนึ่ง ความเจ็บหนึ่ง ความตายหนึ่ง ความโสภหนึ่ง ความทุกข์หนึ่ง ความโทมนัสหนึ่ง อุปายาสหนึ่ง สัมปโยคะหนึ่ง วิปปโยคะหนึ่ง ละระติหนึ่ง แล้วก็อุปาทานกัซันท์หนึ่ง ก็เป็น ทั้งสิบ ไปนับเอาเองก็ได้ นี้โดยอาการมันมีอยู่อย่างนี้ แจกเป็นอาการๆไป.

ที่นี้จะดูโดยที่ตั้งหรือที่รองรับของมัน อยู่ที่ตรงไหน ก็อยู่ที่เบญจกัซันท์ ความทุกข์ถ้าเกิดก็เกิดที่เบญจกัซันท์ ที่เป็นตัวทำความรู้สึกเป็นตัวคนขึ้นมา ถ้ายังไม่เป็น ตัวคน ก็เป็นกัซันท์เฉยๆ ก็ทุกข์อย่างที่ว่าคุดแล้วน่าเกลียด, พอเป็นอุปาทานกัซันท์ ขึ้นมา ก็ทุกข์อย่างทนายาก มันจะกินเวลาบ้างก็ลองทนฟัง. *เกิดกัซันท์เฉยๆ ยัง ไม่มีอุปาทาน,* เช่น ตาเห็นรูปเข้าแล้ว ก็เกิดรูปกัซันท์ วิญญาณที่เห็นนั้นก็วิญญาณกัซันท์; แล้วเวทนาสบายตาหรือไม่สบายตา สวยไม่สวยเฉยๆ อย่างนี้เรียกว่าเวทนากัซันท์, จำได้ว่า อะไร ว่ามันเป็นอะไร, แต่ไม่ได้ไปยึดถือก็เรียกว่าสัญญากัซันท์ สังขารคินนิกเล่นๆ ว่า นี่ถ้าทำอย่างนั้นอย่างนี้ก็ดีนะ, ก็ไม่ได้ยึดถืออะไร อย่างนี้กัซันท์เฉยๆรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เฉยๆ อย่างนี้ก็เรียกว่ากัซันท์ห้าเฉยๆ. ถ้าจะเกณฑ์ให้เป็น

ทุกข์ ก็ทุกข์ เพราะอนิจจัง ไม่น่าดู น่าเกลียด น่าระอา, นีก็ขันธเป็นทุกข์ ทัวขันธ
นี้รับรองรับความทุกข์.

นี้ ถ้าวายึดมั่นเป็นเรื่องตัวกู — ของกู, สวยงามจนเกิดกิเลสอะไรเป็นต้น
อย่างนี้ รูปนั้นก็เบ็ญรูปูปาทานักขันธ — รูปขันธที่ถูยึดถือ เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณก็ถูยึดถือเป็น บัญอุปาทานักขันธ ขันธที่กำลังมีความยึดถืออยู่นั้นแหละ
ถูยึดถืออยู่นั้นแหละ เป็นตัวรับรองรับความทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์. เราจะ
เรียกว่า โดยที่ตั้งหรือที่รับรองรับของความทุกข์ แล้วจะมองที่บัญญัติอุปาทานักขันธ เป็นตัวรับรอง
รับความทุกข์อยู่, จะมองในแง่ของทุกข์ก็ได้, ในนั้นมันเป็นตัวความทุกข์หนักอยู่, จะ
มองในฐานะที่เป็นสิ่งรองรับ เป็นที่ตั้งที่อาศัยแห่งความทุกข์ ก็เรียกว่า ขันธทั้งห้าที่มี
อุปาทานยึดครองอยู่นั้นเป็นตัวทุกข์.

ที่นี้ ดูต่อไป โดยความหมายของมัน คำว่าทุกข์นี้ ถือเอาโดยความหมาย
ก็คือทหนยาก เจ็บปวด, แล้วความหมายที่แท้จริงนั้น เล็งถึงความเจ็บปวดที่มา
จากความยึดมั่น ที่เกิดจากความยึดมั่น คือเจ็บใจ, แม้เจ็บกายแต่ไม่ได้ยึดมั่น มันก็
เป็นเพียงธรรมชาติ หรือเวทนาตามธรรมชาติอันหนึ่ง ยังไม่ได้หมายถึงความทุกข์ในกรณี
อย่างนี้. กรณีอย่างนี้ก็หมายถึง ความเจ็บปวดที่มาจากความยึดมั่นด้วย, เป็นเรื่อง
ของเจ็บใจเพราะความยึดมั่นถือมั่น.

ถ้าจะให้จำได้ง่ายลืมยากแล้ว คุณนึกถึงเรื่องที่เคยพูดบ่อยๆ เรื่อง “ลูกศรดอก
ที่สอง” ใช้คำว่าลูกศรดอกที่สองแล้วใส่อัญญาประกาศไว้ มันจะกันปนเปกัน ลูกศรดอกที่
หนึ่งคือเจ็บปวดโดยอุบัติเหตุหรือด้วยอะไร ตามธรรมชาติ นี้ไม่เจ็บปวดเท่าไร, พอไป
รับเอาความเจ็บนั้นมาเป็นของกู เข้าเท่านั้นแหละ มันเกิดเป็นลูกศรดอกที่สองมาอีก.
นี่ ความเจ็บปวดแท้จริงก็เกิดขึ้นในเรื่องอริยสัจจ์. เรื่องความทุกข์ในอริยสัจจ์ หรือบาง

คนจะล้มเสียแล้ว ดอกศรดอกที่หนึ่งเป็นดอกศรเล็ก ๆ ไม่มีอะไรหา ยิ่งมาถูกก็เจ็บเท่า นั้นแหละ จึงออกเสีย ล้างเสียก็อาจจะหายได้ ห้ามเลือดเสีย แต่มันมีลูกศรอีกลูกหนึ่ง ตามมา เป็นลูกศรที่อาบยาพิษ พอเสียบเข้าไปมันก็เจ็บเพราะยาพิษนั้น แล้วก็ตายเลย อย่างนี้.

ความทุกข์ ที่มันเกิดอยู่ตามธรรมชาติเป็นวัฏธรรมชาติ แม้จะเป็นความ แก่ ความเจ็บ ความตาย อะไรก็ตาม, ถ้าไม่ถูกยึดถือด้วยความโง่ด้วยอวิชา เขา มาเป็นอุปาทานแล้ว มันไม่เป็นความทุกข์ที่สมบูรณ์ได้, แม้เราทำอะไรมาคบมือคบเท้า เป็นบาปแผล มันก็เจ็บอย่างนั้นตามธรรมชาติ. แต่ถ้าว่าจิตมันไปรับเอามาเป็นตัวกูเป็น ของกู, กูเจ็บอะไรนี้มันมากกว่านั้น, เป็นความเจ็บที่มากกว่านั้นและสมบูรณ์. แต่^{นี้} เราไม่ค่อยรู้สึกดอก เราไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ พอเราเจ็บขึ้นมา^{นี้}ก็รับเป็น ความเจ็บของกูทีเดียวเลย, ไม่ได้แยก ก็ถูกลูกศรที่เดียวกันพร้อมกันทั้งสองดอกเลย ความ เจ็บที่เป็นทุกข์มากที่สุด ก็คือลูกศรดอกที่สอง คือไปรับเอามาเป็นตัวกูเป็นของกู เหมือน กับลูกศรที่อาบยาพิษ มันจึงเจ็บมาก.

ฉะนั้น ความทุกข์ความเจ็บปวดจะมีอยู่สองชั้น อย่าง^{นี้} ที่แจกรายการ ละเอียดเป็นความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ตามธรรมชาตินั้น ลูกศรดอกที่ หนึ่ง. แต่แล้วมัน แสดงชัดอยู่ในตัวบาลี ว่า มันมีอุปาทานมาแล้ว ถ้ามีอุปาทานมา แล้ว มันเป็นความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายเป็นต้น ที่ถูกยึดเอาด้วยอุปาทาน โดยเป็นความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายของกู^{นี้}ก็เป็นลูกศรดอกที่สอง. ^{นี้} พระอรหันต์ท่านยังเกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยธรรมชาติด้วยอุปัติเหตุอยู่เสมอ แต่ท่านไม่เป็น ทุกข์ เพราะพระอรหันต์ไม่มีทางที่จะถูกลูกศรดอกที่สอง คงถูกลูกศรดอกที่หนึ่งตาม ธรรมชาติ ^{นี้}ก็^{นี้}ไม่เป็นไร ในจิตใจก็ไม่ได้หมายมันอะไรเป็นของตน, มันก็เลยเหมือนกับว่ามันคนละคน หรือว่ามันอยู่ข้างนอก. แต่ถ้าปฏิกฤษแล้วพอถูกบับเข้ามันก็กลาย

เป็นลูกศรพร้อมกันสองดอกเสมอ เพราะยังมีทางที่จะเกิดกิเลส ตัณหา อุปาทาน ทันทันที่วันที่มีมะโระมาครอบงำหรือกระทบ.

ขอให้สังเกตโดยลักษณะอย่างนี้ เท้าที่จังก้อยู่ในขอบเขตที่ควรจะรู้จะเห็น ไม่ต้องการให้เพื่อเลยขอบเขต คือเรื่องปรัชญาหรือเป็นอกิธรรมไปเสีย, ให้คงเป็นเรื่องธรรมตามธรรมคา ที่จะดับทุกข์ได้โดยตรง เราจะถือว่า ความทุกข์นี้ถ้าว่าดูกันในแง่ของศาสนา ก็คือความเจ็บปวดในทางจิตทางวิญญาณ เพราะได้รับเอาความทุกข์ข้างนอกตามธรรมคามาเป็นตัวกู—ของกู มันก็เหมือนกับไฟเผาในทางจิตทางวิญญาณ แต่ถ้าดูทางปรัชญา มันก็ออกไปถึงข้างนอก; แม้แต่สิ่งที่มีมันไม่มีความรู้สึกอะไรเลยก็มีอาการแห่งความทุกข์ คือมันเปลี่ยนแปลง, อาการแห่งความเปลี่ยนแปลงนั้นถือว่าเป็นความทุกข์ธรรมดา จึงดูแล้วน่าเกลียด ดูแล้วว่างอย่างน่าเกลียด.

ปัญหาของความทุกข์ในเรื่องอริยสัจจ์โดยเฉพาะนี้ จะพูดกันแต่เรื่องของสัตว์ที่มีความรู้สึกอย่างสมบูรณ์ คือมนุษย์ปรกติ ฉะนั้นความทุกข์ของเราก็คืออาการที่ต้องทนทรมานในทางจิตทางวิญญาณ.

ความทุกข์นี้ถ้าดูโดยอาการที่ปรากฏ เช่น ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความทุกข์ ความโหม่นส่ำ อย่างที่สวด, ถ้าดูโดยที่ตั้ง ที่งอก ที่รองรับของมันก็อยู่ที่เบญจขันธ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเบญจขันธ์ประเภทที่มีอุปาทานเข้าไปจับฉวยเอา, คือความโง่ของคนเข้าไปจับฉวยเอาอันนั้นโดยความเป็นตัวกูของเบญจขันธ์ที่ประกอบด้วยอุปาทาน.

ถ้าว่ากันโดยความหมายอันแท้จริง มันมีความหมายอันแท้จริงอยู่ที่ความเจ็บทางวิญญาณทางจิตใจ ที่เกิดขึ้น เพราะความยึดถือ นั้นเอง สมมติเรียกให้จำง่าย จำได้ง่ายๆ ว่า ลูกศรดอกที่สอง.

นี่เรียกว่าความทุกข์ในเรื่องของอริยสัจจ์ เรียกสั้น ๆ ว่าทุกข์ เฉย ๆ, เรียกให้เต็มความหมายขึ้นไปอีกหน่อยเรียกว่า ทุกขสัจจ์ ทุกขสัจจะ. บางทีก็เรียกว่า ทุกขอริยสัจจ์นี่เรียกว่าเรียกเต็มทีเดียว ทุกขอริยสัจจ์ — ความจริงอันประเสริฐเกี่ยวกับความทุกข์ ความจริงอันประเสริฐเรื่องความทุกข์ ไม่ใช่ความทุกข์ประเสริฐนะ. ฟังดูให้ดี ๆ ความจริงต่างหากมันประเสริฐ แล้วก็เกี่ยวกับเรื่องความทุกข์. พระพุทธเจ้าท่านตรัสเรียกเต็ม ๆ ว่า ทุกขอริยสัจจ์ ภาษาบาลีว่า ทุกขอริยสัจ เป็นสัจจะอันหนึ่งในสี่อย่าง.

นี่เวลาในวันนี้ก็มีให้พูดได้เพียงทุกขอริยสัจจ์ เพราะว่าจำกัดเวลาอยู่ จะต้องไปบิดทบาทบ้างอะไรบ้าง วันนิจขอยุติไว้เพียงเท่านี้.

จตุราริยส์จจ์ หลักริวิชายอดสุคคของธรรมศาสตร์. (ต่อ)

ในการบรรยายครั้งที่ ๑๔ นี้ ยังจะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า จตุราริยส์จจ์ หลักริวิชายอดสุคคของธรรมศาสตร์ ต่อจากการบรรยายในครั้งที่แล้วมา ซึ่งยังพูดไม่จบ, ดังนั้นจึงต้อง ทบทวนเรื่องพอให้ติดต่อกัน.

[ทบทวน.]

จตุราริยส์จจ์ เรื่องอริยส์จจ์สี่ประการ กล่าวในหลักริวิชา อยู่ในรูปหลักริวิชา สำหรับรู้ในส่วนที่ต้องรู้ เกี่ยวกับปฏิบัติในส่วนที่ต้องปฏิบัติ เสร็จแล้วจึงจะเกิดเป็นธรรมศาสตร์ ทศบัญญัติอย่างยั้ง คือเรื่องความทุกข์.

เรื่องอริยส์จจ์นั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ทั้งอย่างย่อและอย่างพิสดาร เรียกกันว่า อย่างเล็กและอย่างใหญ่, ถ้าเป็นอย่างใหญ่ก็ทรงแสดงละเอียด ซึ่งเรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ และความดับลงแห่งความทุกข์นี้ แสดงโดยรูปของปฏิจจสมุปบาท, สำหรับความทุกข์กับ

ทางให้ถึงความดับทุกข์นั้นทรงแสดงไว้เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอริยสัจจ์เล็กหรืออริยสัจจ์ใหญ่ ทรงแสดงแปลกออกไปเป็นรูปปฏิเสธสมุปบาท, เฉพาะในหัวข้อที่สองคือเหตุให้เกิดทุกข์กับความดับสนิทแห่งความทุกข์ สำหรับอริยสัจจ์เล็กนั้น แสดงเหตุให้เกิดทุกข์โดยระบุค้นหาเฉยๆ แต่ถ้าในอริยสัจจ์ใหญ่ระบุปฏิเสธสมุปบาท เรื่องความดับทุกข์นั้น ในอริยสัจจ์เล็กก็แสดงการดับแห่งค้นหาเฉยๆ, ในเรื่องอริยสัจจ์ใหญ่ ก็แสดงเรื่องปฏิเสธสมุปบาทฝ่ายดับ.

วันนี้เราจะไต่กล่าวถึง อริยสัจจ์ที่สองและที่สาม คือ เหตุให้เกิดทุกข์ และความดับสนิทแห่งความทุกข์ ทั้งในรูปอริยสัจจ์เล็ก และรูปอริยสัจจ์ใหญ่ ดังนั้นจึงเป็นอันว่า ไต่กล่าวถึงเรื่องปฏิเสธสมุปบาทพร้อมกันไปในตัว ขอให้ตั้งใจฟังไว้ให้ถี่ๆ ให้เข้าใจเรื่องปฏิเสธสมุปบาท พร้อมกันไปในตัวกับเรื่องของอริยสัจจ์, เพราะเรื่องปฏิเสธสมุปบาทก็คือเรื่องอริยสัจจ์ที่ขยายออกไปให้พิสดาร ให้ชัดเจน หรือให้ละเอียดลออยิ่งขึ้น. โดยมากคนเขาไม่ได้เข้าใจอย่างนั้น ไปเข้าใจว่า เรื่องปฏิเสธสมุปบาทก็ปฏิเสธสมุปบาท เรื่องอริยสัจจ์ก็เรื่องอริยสัจจ์ เลยกลายเป็นสองเรื่อง ถ้าเข้าใจอย่างนั้น. ก็เป็นอันถือเสียในที่นี้ว่า พูดยุทธเรื่องปฏิเสธสมุปบาทพร้อมกันไปในตัวคราวเดียวกัน.

ทุกข์สมุทัยในอริยสัจจ์เล็กคือค้นหา ๓.

วันนี้ก็มาถึงอริยสัจจ์ข้อที่สองเรียกว่า ทุกข์สมุทัยแปลว่า เหตุให้เกิดทุกข์ คำว่า สมุทัย^๕ นี้ คำภาษาบาลีแท้ๆ ก็แปลว่า ตั้งขึ้นพร้อม, สะ หรือ สัง^๕ นี้แปลว่า พร้อม อุทะยะหรือ อุทัย^๕ นี้ แปลว่า ไป ขึ้น คือ ตั้งขึ้น, สมุทัยแปลว่า ตั้งขึ้นพร้อม. นี้ ทุกข์สมุทัย ก็เรียกว่า การตั้งขึ้นพร้อมหรือก่อขึ้นพร้อมแห่งความทุกข์. นี้เป็นกิริยาอาการที่ความทุกข์มันตั้งขึ้นมา ก่อขึ้นมา เรียกว่าทุกข์สมุทัย, ถ้าพูดถึงตัวเรื่องราว เรื่องนี้

ก็เรียกว่าเรื่องทุกข์สมุทยะอริยสัจจ์ ก็แปลว่าอริยสัจจ์เรื่องความเกิดขึ้นแห่งความทุกข์. คือพูดถึงเรื่องสิ่งที่จะต้องละเสียเพื่อจะให้ความทุกข์นั้นดับไป.

โดยอริยสัจจ์เล็ก คือตามธรรมคาสามัญที่ทุกคนทั่วไป เรียกว่าอริยสัจจ์เล็ก เมื่อถามว่า อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์, ก็ตอบว่า ตัณหาสามประการ.

ตัณหา แปลว่า ความอยาก แต่ไม่ใช่ความอยากปรกติทั่วไปๆ, มันเป็น ความอยากที่เกิดมาจากความไม่รู้; เมื่อเห็นอะไรเข้าแล้ว พอใจ ก็อยากด้วยความโง่ จะได้ จะเอา จะยึดครองนี้, หรือ ถ้าไม่พอใจ ก็อยากที่จะให้มันพ้นไปเสีย อยากจะฆ่าเสีย นี่มันเป็นเรื่องความโง่. ในบางอย่าง ถ้าอยากจะเป็น ถ้ามันเห็นว่าเป็นเรื่องอยากจะเป็น นี่บางอย่างไม่น่าเป็น ไม่อยากเป็น หรือรู้สึกว่าจะไม่อยากจะเป็น แม้แต่ว่าอยากจะมี ชีวิตอยู่นั้นมันก็ไม่อยาก ก็เกิดอยากตายขึ้นมา. นี่จับใจความของคำว่า ความอยากไว้ หนึ่งไว้ก่อน ว่ามันอยากด้วยความไม่รู้ คือด้วยอวิชา, เดียวก็จะว่ากันโดยละเอียด ตอนที่พูดถึง เหตุให้เกิดทุกข์ในรูปของปฏิจาสมุปบาท. เดียวนี้ก็เอาแต่สั้น ๆ ย่อ ๆ แล้วอาจจะเข้าใจได้ จากความอยากของตัวเองนั่นแหละ, คนทุกคนก็มีความอยาก.

ความอยากนี้ภาษาไทยมันกำกวม อยากอะไรก็เรียกว่าอยากไปหมด, แต่ถ้า พูดว่า ตัณหาในภาษาบาลีแล้ว มันจำกัดความ เฉพาะความอยากที่เป็นไปด้วยอำนาจของ ความโง่คืออวิชา นี้ก็จะดีโอกาสกล่าวไว้เลยว่า ความอยากมีชื่ออย่างอื่น อย่างเช่นว่า ความโลภ ที่เป็นกิเลส, ความโลภนี่ก็คือความอยาก ที่มาจากอวิชาด้วยเหมือนกัน, ถ้าอยากตามธรรมดา ไม่ได้เกี่ยวกับอวิชา นี่ก็ยังไม่เรียกว่ากิเลส ไม่เรียกว่าความ โลภ ไม่เรียกว่าตัณหา ยิ่งถ้าอยากด้วยอวิชา หรือความรู้ มันเป็นเพียงความต้องการ ว่าควรต้องการอะไร ควรจะทำอย่างไร ความอยากอย่างนี้มันไม่เป็นตัณหา แล้วความอยาก อย่างนี้ไม่ใช่ความโลภ.

ที่ผมพูดนี้ก็เพราะเกรงไปว่า คุณจะเข้าใจผิดไปตามที่คนบางคนหรือบางพวก เขาพูด เขาสอนกันอยู่ ว่าถ้าเรียกว่าความอยาก หรือถ้าขึ้นชื่อว่าความอยากแล้ว อยาก ชนิดไหนก็เรียกว่ากิเลสตัดหาไปหมด นั่นมันไม่ถูก. เพราะถ้ากล่าวตามหลักธรรมะในพุทธศาสนา ที่พระพุทธรเจ้าท่านตรัสไว้ ความอยากที่เป็นกิเลส หรือได้ชื่อว่าความโลภนั้น ตัณหา นั้น ต้องมาจากอวิชชา ความโง่ความไม่รู้เป็นเหตุให้อยาก. แต่ถ้า ความรู้ อย่าง ถูกต้อง เป็นเหตุให้เราเกิดต้องการนั้นต้องการนั้นขึ้นมา อย่างนี้ไม่ใช่ตัณหา, อย่างนี้ ไม่ใช่ความโลภ, เว้นไว้แต่มันจะผลออกไป ก็อยากด้วยความโง่ขึ้นมาอีก มันก็ จะกลายเป็นตัณหา หรือเป็นความโลภขึ้นมาอีกทีหนึ่ง.

ยกตัวอย่าง เช่นว่าเราอยากจะทำวิชาเล่าเรียน ถ้าทำไปด้วยความรู้สึกผิดชอบชั่วดี อยากแต่พอดี อยากด้วยสติสัมปชัญญะ ความอยากความต้องการอย่างนี้ ไม่เรียกว่าตัณหา ไม่เรียกว่าความโลภ. แต่ถ้ามันผลออกไป อยากชนิดที่หมายมั่นจะเอาให้ได้แล้ว มาเป็นประโยชน์ มาเป็นหนทางที่จะหาเงินหาอะไรมาใช้กันอย่างสนุกสนาน เป็นเรื่องกิเลสตัณหา, นั่นมันผลออกไป มัน อยากด้วยอวิชชา มันก็ ต้องเป็นทุกข์เป็นธรรมดา.

ฉะนั้นขอให้รู้จักความอยาก โดยความหมายมีสองชนิดในภาษาไทยอย่างนี้ ในภาษาบาลีถ้าจะเรียกว่า กิเลสตัณหาหรือความโลภแล้ว ต้องเป็นเรื่องที่ มาจากอวิชชา, ถ้ามาจากวิชชาก็เรียกเป็นอย่างอื่น เรียกว่าเป็นความปรารถนา หรือความต้องการ หรือความขยันขันแข็งในหน้าที่การงานไปเสียทางโน้น, ไม่ได้เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ แต่ว่ากลับเป็นสิ่งที่ทำลายความทุกข์ ความต้องการที่มันมีถูกต้อง แทนที่จะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ กลายเป็นเรื่องจะดับความทุกข์. ความอยากในภาษาไทย ภาษากำกวม เพราะว่าเราไม่มีความหมายรัดกุมเหมือนภาษาบาลี ให้รู้กันไว้อย่างนี้.

กามตัณหา.

นี่อย่างหนึ่งอยากในกาม กามตัณหา ก็ด้วยความโง่ความหลง ความยึดมั่นถือมั่นด้วยอวิชชา จึงอยากในกาม, มันก็เร้าร้อนตั้งแต่เริ่มอยาก แล้วก็เริ่มประพฤติกิปฏิบัติกระทำลงไป. แต่ข้อนี้สำหรับฆราวาสทั่วไป เขาก็มิได้หมายความว่า จะไม่ต้องเกี่ยวข้องกับกาม, เพราะคำว่า กามมีความหมายหลายอย่าง, กามเรื่องเกี่ยวกับเพศ เพศหญิงเพศชายนี่กาม, ^๕ส่วนที่มันเนื่องกันไม่ถึงขนาดนั้น ก็ยังเรียกว่ากาม; เช่น ชอบอาหารเอร็ดอร่อย ชอบเสียงไพเราะ, แม้ยังไม่เกี่ยวกับเพศ ก็ยังเรียกว่ากาม เหมือนกันเพราะมันเนื่องกันโดยส่วนลึก.

ถ้าเราไปเกี่ยวข้องกับกาม คือ ไปอยากด้วยความโง่ ความหลงอะไร มันก็เกิดสิ่งเร้าร้อนหรือเป็นทุกข์ขึ้นมา. แต่ถ้าต้องไปเกี่ยวข้องกับสติสัมปชัญญะ ก็มี ความเป็นกามน้อยลง; แม้เรื่องเพศที่จะประกอบกิจกรรมทางเพศ ด้วยความรู้สึที่เป็นหน้าที่ของฆราวาส แล้วก็ทำไปด้วยสติสัมปชัญญะอย่างนี้ ความที่เรียกว่าเป็นกามมันก็น้อยลง. มันก็มีความเป็นกามตัณหาน้อยลง. ถ้าสมมติว่าบริสุทธิ์ ใจจริงๆ ในการที่จะทำเพียงหน้าที่เพื่อการสืบพันธุ์ล้วนๆ ถ้ามันเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ มันก็ไม่ถึงกับจัดว่าเป็นกาม, มันกลายเป็นหน้าที่ไปก็ได้อีก แต่ตามปรกติไม่มีใครทำได้ เพราะว่า ธรรมชาติมันลึกกว่ามันลึกซึ้งกว่า มันใส่กามไว้กับการสืบพันธุ์ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ค่อยมีใครชอบทำกันนัก, แต่โดยเหตุมัน เอากามมาจ้าง, เอาความรู้สึทางกามนี้มาจ้างให้สัตว์ทั้งหลายทำหน้าที่สืบพันธุ์ มันยุ่งยากลำบากเท่าไรมันก็ยอมทน.

นี่ถ้าเราไปโง่ ไปหลงกินเหยื่อของธรรมชาติอันนี้เข้า มันก็เกิด ความทุกข์ จากสิ่งที่เรียกว่า กามตัณหา; เมื่อคนยังมีอวิชชาอยู่ มันก็ต้องโง่ ก็ต้องตก

เป็นเหยื่อ ของสิ่งนี้เป็นทาสของอวิชา เป็นทาสของตณหา, แล้วคนยอมลำบาก ให้สิ่งที่เรียกว่าตณหา, โดยเฉพาะ กามตณหานี้คือ **เคียวกิน** ภาษาบาลีเขาใช้คำว่า **เคียวกิน** ก็คนมันเป็นทาสของกามตณหา ยอมทนลำบากนานาประการเพื่อจะให้ได้มา **นี่คือสิ่ง** ที่เรียกว่ากามตณหา หมายถึงเรื่องเพศโดยตรง.

สิ่งที่เป็นอุปสรรคทางเพศ. ความไพเราะ สนุกสนาน เอรีตอรร้อย แม้ไม่เกี่ยวกับเพศโดยตรง มันก็เป็นกาม. **นี่**ไปเกี่ยวกับเพศโดยตรง แล้วยังเป็นกามอย่างยิ่ง, **นี่**อย่างหนึ่ง เรียกว่า กามตณหา.

ภวตณหา.

อย่างที่สอง ก็คือว่า **อยากเป็น** ความเป็นอย่างไรที่น่าเป็น เรียกว่า ภ. สำเภา ว. แหวน **ภวตณหา** คือ **ภพ แปลว่าเป็น ภวตณหา** แปลว่า **อยากเป็น**. **นี่**ก็อยาก ด้วยอวิชาอีกเหมือนกัน **อยากเป็นนั้นเป็นนี้** ที่มันยั่วกิเลสยั่วความอยาก บางทีมันก็ ปนเปกกับกามตณหา, เช่น **อยากเป็นหญิงอยากเป็นชาย** **อยากเป็นนั้นเป็นนี้** ที่มันไปเกี่ยวกับทางเพศก็มี, **อยากเป็นใหญ่เป็นโต** **อยากมีหน้ามีตา** **อยากเป็นผู้มีชื่อเสียง** **อยากเป็นผู้มีอำนาจวาสนา**.

ถ้าทำไปด้วยความโง่ของอวิชา มันก็รุนแรง แล้วเป็นภวตณหา, แล้วก็ เกิดทุกข์. แต่ถ้าเรามีความรู้สักผิดชอบชั่วดีมีวิชา เช่นว่า เป็นนักศึกษา อย่างที่หนึ่งอยู่ **นี่**ก็อยากจะเป็นนักศึกษาที่ดีถูกต้อง ตรงตามความหมาย อย่าง**นี่**ก็ไม่ใช่ตณหา, **ไม่ใช่ภวตณหา** เพราะมันไม่ได้ทำไปด้วยอวิชา ทำไปด้วยสติสัมปชัญญะด้วยปัญญา. **อยากเป็นนักเรียนที่ดี** **อยากเป็นนักศึกษาที่ดี**, แม้ที่สุดแต่**นี่**อยากจะเป็นพ่อบ้านแม่เรือน ที่ดี ถ้ามันไม่ได้ทำไปด้วยความโง่ด้วยอวิชา ด้วยความไม่รู้เท่าในสิ่งเหล่านี้แล้ว

ก็ไม่ถูกจัดเป็นตัณหา. แต่เป็นความปรารถนาความต้องการที่ควรจะปรารถนา, ฉะนั้นขอ ให้มันแนลงไปที่ว่า มัน อยากรด้วยวิชาหรืออยากรด้วยอวิชา.

แล้วก็อย่าลืมอย่างเดียวกันอีก เชื่อว่า คนบางพวก อาจารย์บางหมู่ เขาสอนกันลงไปตรงๆ เลย ขึ้นชื่อว่า ความอยาก แล้ว เป็นกิเลสตัณหาไปหมด. นี่ผมไม่ถืออย่างนั้น ไม่เข้าใจอย่างนั้น, หลังจากที่ ได้ศึกษามาถึงบ้านนี้แล้ว ไม่ทำให้เข้าใจอย่างนั้น. ถ้าเผื่ออยากเป็นอะไรให้มันดีขึ้นไป ให้มัน ถูกต้อง, ให้มันสำเร็จประโยชน์ด้วยการรู้สึกตัวนี้ ไม่เรียกว่าตัณหา.

ยกตัวอย่าง เช่นว่า อยากรเป็นทวดานี้ มันก็อยากรด้วยอวิชา ถ้าไปพิจารณา ดูให้ถี่, แล้วทวดานี้มันไม่น่าเป็นคอก แล้วมันก็ไม่อยากเองแหละ, ก็มันมีอะไรที่น่าเป็นที่ควรจะเป็น มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี, พิจารณาดูแล้ว มัน ควรจะเป็นหรือควรจะได้รับหน้าที่ อันนั้น มันก็เป็นได้โดยไม่ต้องเป็นตัณหา. อย่าง จะเป็นอาจารย์ อย่างนี้ เป็นตัณหาก็ได้, ไม่เป็นตัณหาก็ได้, มันแล้วแต่ความอยาก นั้นมีมูลมาจากอะไร จากความรู้สึกผิดชอบชั่วดี ถูกต้องสมบูรณ์นี้มันก็ไม่ต้องเป็นตัณหา; หรือถ้ายิ่งไปกว่านั้น อยากรจะเป็นผู้ครองบ้านครองเมือง ก็ต้องรู้โดยหลักเกณฑ์อันเดียวกัน ถ้าทำไป ด้วยความโลภ ด้วยความโง่ ด้วยความหลง ด้วยความยึดมั่นแล้ว มันก็เป็นตัณหาทั้งนั้น, แล้วก็ เป็นความทุกข์. แต่ ถ้าเป็นความรู้สึกผิดชอบชั่วดี มีเหตุผล มีความลึกลับตามีสัมปชัญญะอยู่ รู้ว่าเป็นหน้าที่ ที่จะต้องช่วยเพื่อนมนุษย์กัน, อย่างนี้ ไม่เป็นตัณหาไม่เป็นกิเลสตัณหา.

แต่แล้วมันก็หายากนะ หาโอกาสยากนะ หรือว่าเขาสมมติว่า พระพุทธเจ้า ท่านตั้งความปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้า นี้ ด้วยเหตุผลอย่างนั้น ๆ ตามที่มีอยู่ในพระคัมภีร์ อย่างนี้จะเรียกว่าเป็นตัณหาไม่ได้, มัน เป็นความปรารถนา, แม้จะทำรุนแรงเป็นการ

อธิษฐานจิต ทั้งสัจจาภิธานอะไรนี้ ก็ไม่เป็นอันหาได้, เพราะทำได้ด้วยความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของวิชา ของสติสัมปชัญญะ การที่อยากเป็นอะไร ด้วยความลุ่มหลงในผลของการที่จะได้เป็นแล้วมันก็เป็นอันหา.

วิภาควัตถุ.

นี้มาถึง อันที่สาม ก็เป็น วิภาควัตถุ อยากรู้เป็น อยากรู้เป็นอย่างนั้น อยากรู้เป็นอย่างนี้ กระทั่งอยากรู้เป็นเสียเลยไม่เป็นอยู่เลย. เช่นอยากตายเป็นต้น พวกอยากเป็นนั่นเป็นนี่มันอาศัยสัสตภิธาน, ยึดมันถือมันในความเป็นอยู่อย่างเที่ยงแท้ถาวร พอมาถึงตอนนั้น มันเกิดอุจเฉทภิธาน เชื่อว่าต้องขาดสูญ, หรือไม่ได้เป็นอยู่อย่างถาวร อุจเฉทภิธานมันชักจูงค้นหาให้เกิดวิภาควัตถุ อยากรู้เป็น อยากรู้เป็นนั่น อยากรู้เป็นนี่ ก็ด้วยความโง่, ไม่ใช่ไม่อยากรู้ด้วยความรู้ที่ถูกต้อง มันไม่อยากรู้ด้วยความโง่ ความเอือมความระอาความอะไรที่เป็นความโง่ จนกระทั่งอยากตาย แล้วก็ฆ่าตัวตายเป็นต้น. นี้ผู้ที่ประสาธจากค้นหาแล้วก็จะไม่มีความอยากอย่างนี้, ความอยากไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่ก็เร้าร้อนเหมือนกันแหละ.

คุณลองสังเกตดู เมื่อรู้สึกที่เราไม่ได้อะไรอย่างออกอย่างใจ มันก็เดือดร้อน แล้วก็เป็นที่ทุกข์; ฉะนั้นอย่าได้มีค้นหาสามอย่างนี้ แล้วก็ไม่มีทุกข์ ชนิดที่ระบุไปว่า ค้นหาสามอย่างนี้ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์.

ที่นี้ที่ละเอียดยิ่งขึ้นไป พระพุทธเจ้าท่านตรัส ระบุค้นหาไว้ว่า *โปโนพุกวิกา* นนุทีราคะ สหคตา ตตฺร ตตฺรภาณินฺทนี. นี้มันทีราคะ สะหะคะตานี้คือ กามตัณหาโดยตรง, แล้วก็ปัญหานอกนั้นโดยอ้อมก็ได้ ตตฺร ตตฺรภาณินฺทนี นี้มันหลงไหลเคลิบเคลิ้มอยู่ในสิ่งนั้น ๆ. แล้วมีคำว่า *โปโนพุกวิกา*—เป็นไปเพื่อให้เกิดภพใหม่, เกิดชาติใหม่นี้ พอเราอยาก มีค้นหาขึ้นมาแล้วเราจะรู้สึก ว่า เราอยาก เราผู้อยาก ฉะนั้นอยาก กุอยากอะไรก็

เดือดพล่านอยู่นี้ นี้เรียกว่าเกิดตัวกูตัวใหม่ขึ้นมา หลังจากเกิดความอยากอย่างนี้ก็เรียกว่าไปโนพวโกได้. เมื่อเราอยู่เฉยๆเราไม่รู้สีกว่ามีตัวเรา หรือเราต้องการอะไรแต่พอมีการกระทำให้เกิดความอยากแล้ว หลังจากความอยากแล้วต้องเกิดความยึดถือเป็นอุปาทานแล้ว ตัวกูนี้จะเอาให้ได้คือตัวกูมันอยาก มันจึงเห็นได้ชัดว่า ตัณหานี้มันเป็นเหตุให้เกิดตัวกู คือชาติแห่งตัวกูอันใหม่ขึ้นมา, เกิดอย่างนี้บ่อยๆ บ่อยๆก็คือใหม่เรื่อยไปทุกที อันนี้จะเห็นชัดในเรื่องของปฏิจสมุปบาท.

นี้ผมพูดโดยวิยสัจจ์เล็ก ว่าเหตุให้เกิดทุกข์นั้นคือ ตัณหาสามประการ, สรุปโดยย่อว่าความอยากที่มาจากอวิชชา ไม่รู้ตามที่เป็นจริง, มันก็อยากไปในรูปของกาม เรื่องเพศบ้าง. ถ้าอยากในเรื่องของภพก็เป็นนั่นเป็นนี่ แม้ไม่เกี่ยวกับกามบ้าง, แล้วเป็นวิภพ คือไม่อยากเป็นนั่นเป็นนี่.

เขามักจะอธิบายกันว่า กามตัณหา อยากจะเกิดเป็นเทวดากามาวจร ในสวรรค์ ร่ำรวยด้วยนางฟ้า, แล้ว ภวตัณหา ก็อยากไปเกิดเป็นรูปพรหม, แล้ว วิภวตัณหา ก็คือไปอยากเกิดเป็น อรูปพรหม คือ พรหมที่ไม่มีรูป อย่างนี้ก็มิ. นี่ที่เป็นเรื่องที่อธิบายไปตามความคิดเห็นของอาจารย์ หรือพระอรธกถาจารย์บางพวก ก็ได้เหมือนกัน, มันก็พอจะปรับให้เข้ารูปได้.

แต่เดี๋ยวนั้น ไม่เกี่ยวกับเรานี้ เทวดาที่ไหน พรหมที่ไหนก็ไม่รู้. ถ้าอย่างนั้นเราก็ไม่ต้องมีตัณหาบางอย่างซี, เดี๋ยวนั้นเรามีตัณหากรบทุกอย่างนะ. ดูให้ดีวันหนึ่งๆนะ บางที่เป็นกามตัณหา, บางทีก็เป็นภวตัณหา, อยากเป็นนั่นเป็นนี่ขึ้นมา เช่น พี่น้องกันบางทีก็ข่มเหงทะเลาะวิวาทกัน เพราะพี่มันไม่ยอมแพ้น้องนั้น น้องมันไม่ยอมแพ้พี่อะไรนี้, หรือว่าเป็นสามีทะเลาะวิวาทเพราะอำนาจบาตใหญ่, สามีก็จะเอาภรรยาให้ลง ภรรยา ก็จะเอาสามีให้ลง, อย่างนี้ ไม่ใช่กามตัณหาแล้ว มันเป็นภวตัณหาแล้ว เช่นอยากจะเป็นนายเหนือสามี หรือสามีอยากจะเป็นนายเหนือภรรยาอย่างนี้เป็นต้น

มัน ไม่ต้องรอเพื่อไปพรหมโลก, มันเพื่อเป็นอะไรที่นี้เดี๋ยวนี้ ก็เรียกว่า ภาวตัณหา แล้ว, เรื่องที่ไม่ชอบ หรือมันรำคาญไม่อยากจะ เป็น มันไปในทางตรงกันข้าม กระทั่งไปตายในที่สุด. ขอให้รู้จักตัณหาสามประการนี้ในชีวิตประจำวันอย่างนี้ เพราะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์.

ทุกข์สมุทยวาร ในอริยสัจจ์ใหญ่.

ที่นี้ที่ว่า ในอริยสัจจ์ใหญ่ เมื่อถามว่า อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ก็แสดงด้วยปฏิจสุมุปปาทฝ่ายสมุทยวาร, ปฏิจสุมุปปาทฝ่ายที่ก่อขึ้น ๆ ๆ ๆ ก็เรียกว่าฝ่ายสมุทยวาร จะพูดด้วยปฏิจสุมุปปาทชนิดที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสบ่อย ๆ ชนิดที่ท่านก็ชอบเอามาว่าเล่น คุณคอยฟังให้ดี. ที่จริงก็เคยพูดหลายหนแล้ว แต่วันนี้อยากจะพูดให้เข้ารูปกับชู้คุณ.

ปฏิจสุมุปปาทนี้ ก็เป็นไปทางทวารหก หรืออายตนะหก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้, หกนี้เรียกว่า อายตนะหก หรือทวารหก หรืออินทรีย์หก. ที่นี้มันก็มี อารมณ์ที่คู่กัน คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปพละ รัชมารมณ์ นี้ก็หกอย่างอีก ข้างนอก, นี้เรียกว่าอารมณ์หกหรืออายตนะภายนอกหก. เราเอาชื่อที่เป็นหลักสำคัญกันดีกว่าคือ อายตนะข้างในหก อายตนะข้างนอกหก นี้เป็นตัวเรื่อง หรือเป็นจุดตั้งต้น.

คนเรามีชีวิตอยู่ ร่างกายเป็น ๆ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ธาตุวิญญาณ ยังสมบุรณ์อยู่; ถ้ามันจะมีเรื่อง มันก็ปรุงกันขึ้นเป็นอายตนะ อย่างไรอย่างหนึ่ง เพื่อทำหน้าที่นี้, เผอิญมัน จะเกิดการเห็นรูปขึ้นมา มันก็ปรุงอายตนะสำหรับเห็นรูปขึ้นมา ก็เรียกว่า ตาเกิดขึ้น หรือตาที่สมบุรณ์ที่ครบถ้วนบริบูรณ์ที่จะรู้สึกได้ในกรณีนี้ได้เกิดขึ้น คือพร้อมที่จะทำหน้าที่ นี้เรียกว่ามีตาแล้ว, เมื่อไม่ทำหน้าที่

เรายังไม่เรียกว่ามีตา, น้รูปร่างนอกก็มีมาเผอิญว่ามีมา ไต่อาศัยพบกัันกับตานี้ แล้วก็เกิดสิ่งที่สาม คือ การเห็นทางตา เรียกว่าวิญญาณหรือจักขุวิญญาณ, น้เงื่อนต้นของปฏิจสมุปบาทเป็นอย่งนี้. ทางหู ทางจมูก ก็ต้องเหมือนกัน, ต้องมีข้างใน และข้างนอก แล้วก็เกิดทำหน้าที่ขึ้นที่อายตนะนั้น ๆ. เทียบน้เรยกตัวอย่างเรื่องทางตา, มีตามีรูป อาศัยกัน แล้วเกิดการเห็นทางตา เรียกว่า จักขุวิญญาณ.

ตา+รูป+จักขุวิญญาณ สามอย่งนี้ พบกัันก็เรียกว่า ผัสสะ คือ การกระทบกัน; การเห็นทางตา กระทบเข้าที่รูป โดยอาศัยตาเป็นรากฐาน, น้เรียกว่า ผัสสะ คือการกระทบกัน. ถ้าในขณะนั้น มันเปลอสติ หรือมัน ังไปด้วยอวิชา อย่งใดอย่งหนึ่ง, การกระทบนั้นเรียกว่า กระทบหรือสัมผัสก็ตามด้วยอวิชา ก็เรียกว่า อวิชาสัมผัส โดยมากเป็นไปอย่งนี้. ถ้าว่าในขณะนั้น มีความรู้สึกดี สัมปชัญญะดี อะไรดี ความรอบรู้ก็ดี การที่ได้สัมผัสนั้น สัมผัสนั้นก็เรียกว่าอวิชาสัมผัส คือสัมผัสด้วยอวิชา, ถ้าอย่งนี้ไม่มีปัญหา ไม่เป็นไปในทางที่เกิดทุกข์ กลับเป็นการศึกษา, เป็นอะไรที่เป็นประโยชน์ไปเสีย.

น้เราจะพูดในเรื่องปฏิจสมุปบาท แล้วก็ต้องหมายความว่ สัมผัสนั้นทำไปด้วยอวิชา เรียกว่าอวิชาสัมผัส าทเห็นรูปเกิดการเห็น เกิดการกระทบด้วยจิตใจกำลังัง กำลังไม่รู้อะไร ก็เรียกว่าอวิชาสัมผัส.

น้สัมผัสนี้ให้เกิดเวทนา ถ้ามาจากอวิชาสัมผัส เวทนานี้ก็เป็นเวทนาที่มาจาก อวิชาสัมผัส คือเป็นเวทนาที่จะหลอกจะลวง, มีความหลอกลวงอยู่ ในนั้น.

น้เวทนาที่มาจากอวิชา สัมผัสชนิดนี้ ก็ทำให้เกิดตัณหา คือความอยากด้วยอำนาจของอวิชา, คังนั้น ตัณหาจึงเป็นความอยาก ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจ

ของอวิชชาที่แรก ที่เข้ามาสัมผัสหรือกระทบ. แม้ไม่มีตัวหนังสือให้เห็น หรือไม่มี
ออกเสียงว่ามาจากอวิชชา ก็รู้ว่า ทัศนธาตุต้องมาจากอวิชชา เพราะมันมาจากเวทนา ที่
มันมาจากอวิชชาสัมผัส, เพราะมันเป็นสัมผัสแห่งอวิชชา กิเลส ทัศนธาตุก็เป็นความ
อยากด้วยอวิชชา, ในเวทนาที่เกิดขึ้น ในขณะที่มีการสัมผัสด้วยอวิชชา.

นี้ ทัศนธาตุเกิดความอยาก แล้วต้องรุนแรงเสมอ เพราะมันมาจาก
ความโง่หรือ มาจาก อวิชชา, นี้เพราะทัศนธาตุเป็นเหตุเป็นปัจจัย ก็เกิดอุปาทาน
ความหมายมั่น ความยึดมั่นถือมั่น ก็ด้วยอำนาจอวิชชา อีกนั่นแหละ, เพราะทัศนธาตุ
มาจากอวิชชา แล้วอุปาทานมันก็จะมาจากอวิชชาอย่างไร้ได้, ฉะนั้นมันก็กลดออกเป็นอุปาทาน
ก็ยึดมั่นถือมั่น มันหมายด้วยอำนาจอวิชชา.

ตอนที่ เป็นความอยาก มันก็อยากที่รุนแรง ไม่มีความรู้สึกที่เป็นตัวกู
— ของกู อะไรก่อน, แต่พออยากรุนแรงเสร็จแล้ว มันจึงกลายเป็นความรู้สึกอัน
ต่อมา เรียกว่าอุปาทาน, ตอนที่ยึดมั่นเป็นตัวกูบ้าง, ยึดมั่นเป็นของกูบ้าง, แล้ว
แต่กรณี, ก็คือ จิต มัน สำคัญขึ้นมาว่า ฉันท หรือกูก็ตาม เป็นผู้ต้องการอยากอยู่อย่าง
ยิ่งแล้ว. นี้เรียกว่า ทัศนธาตุให้เกิดตัวกู, ทัศนธาตุให้เกิดชาติใหม่ของตัวกู. ภพ
ใหม่ของตัวกูอย่างนี้.

พอถึง อุปาทานเป็นตัวกูแล้ว ก็เริ่มแสดงบทบาทที่จะทุกข์, เพราะ
มันยึดมั่นพอยึดมั่น มันก็ต้องมีเรื่องที่จะเกี่ยวกับทุกข์. ถ้าอย่างนั้นก็หนัก เริ่มสร้าง
เรื่องของความทุกข์กันที่ตรงนี้.

อุปาทานนี้เป็นปัจจัยให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า ภพ คือ ความเป็นตัวกู,
เป็นตัวกูแรงขึ้นมาอีก.

ภพก็ให้เกิดชาติ, ความเต็มที่แห่งตัวกู— ของกู มีความหมาย เป็นชาติ ความเกิดแห่งตัวกู. สิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวกับชาตินี้ก็พลอยเป็นทุกข์ไปหมด, เพราะมันเป็นของกูไปหมด : ความแก่ของกู ความตายของกู.

นี้รวมความว่า ถ้าความรู้สึกว่าเป็นตัวกูเกิดขึ้นในจิตใจ เมื่อไร สิ่งต่างๆ มันจะเกิด เป็นตัวแทนขึ้นมาทันที ก็ว่ามันจะเป็นของตัวกู ขึ้นมามันก็ต้องทุกข์. ถ้าเราไม่เกิดความรู้สึกเป็นตัวกู, มันก็ไม่มีความรู้สึกว่าความแก่ของกู, ความตายของกูหรือทรัพย์สินสมบัติของกู หรืออะไรของกู มันก็มีไม่ได้, มันต้องโง่เกิดความเป็นตัวกูขึ้นมาเสียก่อน เป็นตัวเจ้าของเรื่อง แล้วมันจึงจะเกิดตัวแทนรอบค้ำ ว่าอะไรๆ ก็ของกู มันรำพึงไปได้ในทางเป็นของกู, ที่ตรงนี้ก็ของกู ที่อยู่ลับหลังก็ของกู อดีตก็ของกู ปัจจุบันก็ของกู อนาคตก็ของกู เรื่องมันก็ไปรอบค้ำ จะมีความทุกข์จากอะไรก็ได้.

เมื่อเกิดชาติแล้ว ก็ต้องมีความหมายเป็นความทุกข์ เพราะชรา มรณะ โสกะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส, เพราะพรากจากของรักของพอใจ, เพราะพบกับสิ่งที่ไม่รักไม่พอใจ, เพราะปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่เป็นไปตามปรารถนา. ในที่สุดสรุปว่า อุปาทานเข้าไปยึดในขันธโดยขันธหนึ่งแล้ว ขันธนั้นก็เป็นที่ทุกข์.

นี่ ความทุกข์เกิดขึ้น โดยรายละเอียดอย่างนี้ ซึ่ง จะมองกันในแง่จิตวิทยา ก็ได้, เป็นจิตวิทยาที่น่าศึกษาที่สุด จะมองในแง่ของธรรมะของศาสนาก็ได้, เป็นเรื่องความทุกข์เกิดขึ้นอย่างนี้ นี่จำไว้สำหรับไปศึกษาพิจารณาให้มองเห็นชัด ที่มันเกิดขึ้นอยู่ในใจจริง ๆ พอเกิดตัณหา ก็เกิดอุปาทาน เกิดภพ เกิดชาติ แล้วเกิดทุกข์ มันแบ่งเป็นสี่ตอน.

ถ้าในอริยสัจจ์เล็ก ก็พูดว่า ตัณหาแล้วก็เกิดทุกข์, อริยสัจจ์ใหญ่ตัณหา เกิดอุปาทานในระหว่างนั้น เกิดภพเกิดชาติในระหว่างนั้น แล้วจึงจะเป็นทุกข์. หรือว่า เรื่องอะไรที่ก่อนหน้าตัณหาก็ไม่เอามาพูดถึง เช่น อวิชชาเป็นต้น ไม่ได้เอามาพูดถึง พูดแต่ว่าตัณหาเกิดทุกข์ แต่พอมาถึงเรื่องอริยสัจจ์ใหญ่^{นี้} จะ^{นี้}ให้เห็นว่า มันปรุงขึ้นมาอย่างไร, เป็นบัญญัติทางวาทะเลย มีอายตนะ แล้วมีความรู้สึกทางอายตนะ, ความรู้สึก^{นี้} ประกอบด้วยอวิชชา จึงเกิดสัมผัส อย่างอวิชชา เกิดเวทนาอย่างอวิชชา, แล้วก็มาเกิดตัณหา อย่าง^{นี้}.

ฉะนั้นจำไว้ให้ตื้เถอะ, เอาไปกิดดู แล้วก็ไปปฏิบัติให้ได้ จึงจะสามารถควบคุมจิตใจได้. การแจกรายละเอียดอย่าง^{นี้} ก็เพื่อให้บุคคลนั้นฉลาดในการที่จะบังคับจิตใจ ด้วยสติสัมปชัญญะที่ละเอียดลออ ที่ประณีต ที่รวดเร็ว ฉะนั้นเราต้องไปทำความเข้าใจดีๆ. ว่าตาเห็นรูปปุ๊บอย่าง^{นี้} มันก็รู้สึก คือสัมผัสบัญญัติไว้ก่อนเดิคว่ามันจะเกิดอะไรแล้ว, มันเกิดการเห็นทางตา ถ้าสัมผัสบัญญัติมาไม่ทันทั่วทั้ง^{นี้} มันก็ต้องเกิดการสัมผัสด้วยอวิชชา จะโง่ไปตลอดสาย, อย่าง^{นี้}เรียกว่าตั้งต้นแห่งความทุกข์ ชั่วระบุดำสำคัญที่สุดลงไป ตอนที่เรียกว่าตัณหาหรืออุปาทาน. ถ้ามันเป็นตัณหาแล้วมันก็ให้เป็นอุปาทาน คือตัวผู้อยากขึ้นมา, พอมันตัว ผู้เท่านั้น ผู้หนึ่งผู้หนึ่ง เท่านั้นก็ต้องเป็นทุกข์แล้ว นี่ละเอียดอย่าง^{นี้}.

ที่^{นี้}ในบางกรณี ถ้ามันเป็นไปได้ ว่าสัมผัสบัญญัติมันแทรกเข้ามาได้ทันทั่วทั้ง^{นี้} ในขณะที่เกิดความอยาก กำลังเกิดความอยากอยู่ แล้วมันอยากอยู่ ยังไม่ทันจะดับไป มันเกิดหวนระลึก ด้วยเหตุใดก็ตาม สติสัมปชัญญะมา ก็อ้าว, นี่มันอยากแล้ว จิตมันประกอบด้วยตัณหาแล้ว, มันก็ยัง อาจจะหยุดตัณหา^{นี้}เสียได้. นี่จะเป็นเรื่องของการดับทุกข์ไป นี่เราไม่พูดถึง, พูดแต่ว่า ที่จะพรอคไปตลอดสาย ให้เกิดความทุกข์ อย่าง^{นี้}เรียกว่า ปฏิกิจสมุปปาทชนนิตสมุททวาร คือ การปรุงแต่งเพื่อเกิดขึ้น. นี่เป็นทุกข์

สมุทัย ก็เป็นแดนเกิดแห่งความทุกข์, เป็นคำตอบที่จะเป็นชนิดที่สอง. คำตอบชนิดที่หนึ่งสำหรับอริยสัจจ์เล็กๆ ทัวไปว่าเหตุให้เกิดทุกข์ คือ ตัณหา, พอมาถึงชนิดที่สอง นี้ พูดอย่างนักปราชญ์เต็มที่ว่า เหตุให้เกิดทุกข์นี้ คือ ปฏิจจสมุปบาท ส่วนสมุทวาร, พระพุทธเจ้าท่านก็เคยตรัสเรียกกันว่า ทุกขสมุทัย.

เอ้า, ที่นี่ยังที่สาม พูดอย่างชาวบ้าน พูดกันบ้าง ฉะนั้นจะพูดกันโดยที่ว่าเป็นคนธรรมดาสามัญมันจะตอบได้ทั้งนั้นแหละ ถูกทั้งนั้นก็ไ้ เพราะคุณก็มองเห็นอยู่แล้วว่า ถ้าเป็นเรื่องปฏิจจสมุปบาทมันตั้งต้นมาจากอวิชชาเรื่อยมาจนถึงชาติ. นี่ถามว่า ความทุกข์เกิดจากอะไรกันแน่, คนหนึ่งตอบว่าเกิดมาจากตัณหา, มันก็ถูกเหมือนกัน คนหนึ่งตอบว่ามาจากอวิชชา มันก็ถูกเหมือนกัน, แม้แต่คน จะตอบว่ามาจากผัสสะ มันก็ถูกอีกนั้นแหละ, มาจากเวทนามันก็ถูกอีก นั้นแหละ, จากอุปาทาน มันก็ถูกอีก ฉะนั้นอย่าไปเถียงกัน. อย่าไปทะเลาะกันในข้อนี้. แม้จะตอบว่า มันเกิดจากเพราะมันมีตาเห็นรูปอย่างนั้นก็ถูก, แต่ต้องอธิบายให้ถูก.

ที่ละเอียดไปกว่านั้นก็ยังมี ซึ่งชาวบ้านจะไม่เข้าใจ หรือไม่ยอมรับก็ได้, เช่นอย่างที่ พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เพราะการเกิดขึ้นแห่งธาตุ เกิดขึ้นแห่งธาตุ, พอธาตุเกิดขึ้นก็คือการเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ธาตุในที่นี้จะหมายถึง ธาตุไหนก็ได้ เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ หกอย่างนี้มันเกิดหมายความว่า มัน ประชุมคุมกันเข้ารวมกันเป็นสิ่งที่เรียกว่าอายตนะ มันก็เกิดขึ้นร์ เกิดทุกข์ไปได้. หรือบางทีก็เรียกว่า ธาตุตา ธาตุหู หรือ ธาตุจมูก อย่างนี้ก็เรียก ธาตุรูป ธาตุเสียง ธาตุกลิ่น ธาตุรส อย่างนี้ก็เรียก, เพราะว่า ธาตุข้างใน คือ ธาตุตา ธาตุข้างนอก คือ ธาตุรูปนั้น มันจะเกิดต่อเมื่อมันทำหน้าที่ เข้ามาสัมพันธ์กันแล้วก็ปรุ่กันเป็นเรื่องเป็นราว อย่างนั้นจึงจะเรียกว่าเกิด เมื่อเป็นอย่างนี้ การที่จะตอบคำถามว่า เพราะ ธาตุเกิดขึ้นก็เป็นทุกข์ อย่างนี้ก็ถูกอีก ไม่มีทางค้าน ข้อที่ให้เถียงกัน เพราะมันเล็งกันคนละแง่.

ขอให้จำไว้ด้วยเราจะตอบว่า เพราะมีตาจึงเป็นทุกข์ มันก็ได้ เพราะมีหูจึงเป็นทุกข์ เพราะมีจมูกจึงเป็นทุกข์ก็ได้, หรือเพราะธาตุเกิดขึ้น ธาตุตากับธาตुरुปประสมกันเกิดวิญญาณธาตุขึ้นมา แล้วเกิดเป็นลำดับไปจนทุกข์ก็ได้, อย่างนี้เรียกว่า ไม่มีหลักที่ตายตัว แล้วแต่เราจะระบุไปยังสิ่งใด ตอนไหน เมื่อใด ของระยะทางนั้น ว่านั่นเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ถูกแล้ว.

นี่คือเรื่องเหตุเกิดทุกข์ ที่เรียกว่าสมุทัย หรือทุกขสมุทัย จะมองเห็นโดยหลักกว้างๆ ใหญ่ๆ ว่า มันเป็นเรื่องของอิทัปปัจจยตา เพราะมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น เรียกว่าอิทัปปัจจยตา เพราะอันนั้นแหละ ที่ทำให้เกิดความทุกข์ในที่นี้ขึ้นมา. ตัณหา เพราะมีตัณhamันจึงเกิดทุกข์ขึ้นมา, เพราะมีอวิชชาจึงเกิดทุกข์ขึ้นมา หรือว่าเพราะมีปฏิจฺจสมุปบาทไปตลอดสายอย่างนี้ จึงเกิดทุกข์ขึ้นมา, ก็ถูกเหมือนกัน. ถ้าเรียกเป็นภาษาบัญญัติเฉพาะ คำบัญญัติเฉพาะเรียกว่า อิทัปปัจจยตาฝ่ายสมุทยวาร คือ ฝ่ายเกิด ทำให้เป็นทุกข์. นี่เรื่องอริยสัจที่สอง มันมีหลักเกณฑ์อย่างนี้ รายละเอียดคุณไปแจกเอาเองเหมือนกับท่องสูตรคุณ ในกรณีเรื่องตาเป็นอย่างไร ในกรณีเรื่องหูก็เป็นอย่างนั้น.

ทุกขนิโรธ.

ที่นี้เราก็จะข้ามไปยัง อริยสัจที่สาม, อริยสัจที่สามเรียกว่า ทุกขนิโรธ หรือ ทุกขนิโรธอริยสัจ — ความจริงอันประเสริฐเรื่องความดับไม่เหลือแห่งความทุกข์, เรียกสั้นๆ ก็เรียกว่า นิโรธ ฉะๆ ก็ได้, เรียกอย่างกลางๆ ก็เรียกว่า ทุกขนิโรธ, เรียกเต็มยศ ก็เรียกว่า ทุกขนิโรธอริยสัจ ยาวออกไปอย่างนั้น, เรียกว่า นิโรธ ก็เพื่อจะประหยัดเวลาเรียก พูตกันสั้นๆ ว่า นิโรธๆ คือ ดับไม่เหลือ ก็ดับไม่เหลือแห่งความทุกข์.

นี้เราได้พูดมาแล้วแต่ก่อนต้น ๆ ว่า ถ้าพูดอย่างแบบอริยสัจจ์เล็ก ๆ อริยสัจจ์-
ธรรมดาสามัญญ์ ว่าอะไรเป็นความดับแห่งทุกข์ ก็ตอบว่าดับตัณหาเสียนั้นแหละ คือ
ความดับแห่งทุกข์ คำพูดมีเท่านั้น.

แต่ตอบอย่างอริยสัจจ์ใหญ่ พิสการของผู้รู้^{นี้} ก็ตอบด้วยปฏิจจนุปบาท
ฝ่ายนิโรธวาร ที่ขึ้นเป็นสายว่า เพราะอวิชชาดับ—สังขารดับ, เพราะสังขารดับ—วิญญาณ
ดับ, เพราะวิญญาณดับ—นามรูปดับ, เพราะนามรูปดับ—อายตนะดับ, เพราะอายตนะดับ
ผัสสะดับ, เพราะผัสสะดับ—เวทนาก็คับ, เพราะเวทนาดับ—ตัณหาก็คับ, เพราะตัณหาดับ
—อุปาทานก็คับ, เพราะอุปาทานดับ—ภพก็คับ, เพราะภพดับ—ชาติก็คับ เพราะชาติดับ
ทุกข์ทั้งปวงก็คับนี้ก็ได้.

แต่ถ้าจะพูดอย่าง ปฏิจจนุปบาท อย่างเมื่อตะกั้น^{นี้} ที่จะเป็นไปในฝ่ายดับ
ทุกข์^{นี้} ก็พูดอย่าง คล้าย ๆ กับที่แรก คือว่า ตาอาศัยรูปก็เกิดจักขุวิญญาณ คือการ
เห็น^{นี้}ขึ้นมา การเห็นด้วยตาขึ้นมา สามอย่าง^{นี้}เรียกว่าผัสสะ, ^{นี้}ในขณะที่แห่งผัสสะนั้น เกิด
สติสัมปชัญญะรู้สึกทันทั่วทั้งที่, ไม่มีอวิชาเข้ามาได้ นั้นแหละคืออวิชาดับ ไม่ใช่อวิชา
สัมผัส เพราะอวิชาดับ ก็อวิชาไม่มี, ^{นี้}สัมผัสนั้นก็ไม่ได้เกิดเวทนา, เพราะไม่มีเวทนา
ก็ไม่มีตัณหา, เพราะไม่มีตัณหาก็กไม่มีอุปาทาน เพราะไม่มีอุปาทาน ก็ไม่มีภพ เพราะไม่
มีภพก็ไม่มีชาติ, เพราะไม่มีชาติก็ไม่มีกรรมทุกขังปวง ฝ่ายดับเป็นอย่าง^{นี้}.

มองให้ชัดว่า ตา แล้วก็ รูป แล้วก็วิญญาณ คือ การเห็น ทางตา สาม
ประการ^{นี้}เรียกว่าผัสสะ ^{นี้}คือจุดทางสองแพร่ง มันจะไปแพร่งเกิดหรือแพร่งดับ;
ถ้าไปแพร่งเกิด ที่เรียกว่าฝ่ายสมุทฺถวาร มันก็หมายความว่า โง่ ลืมตัวไม่มีสติสัมปชัญญะ
ขณะนั้น ก็เป็นเกิดอวิชาเข้าผสมลงไปสัมผัส มันก็เดินไปทางเกิดทุกข์ เรียกว่า

สมุทวาร : ผัสสะให้เกิดเวทนาที่มาจากอวิชา, เวทนาให้เกิดตัณหาที่มาจากอวิชา, ตัณหาเกิดจากอุปาทานด้วยอวิชา, แล้วให้เกิดภพเกิดชาติที่เป็นทุกข์.

นี้ ถ้าฝ่ายดับทุกข์ ฝ่ายนิโรธวาร มันก็เลี้ยวเสียตรงที่ผัสสะ เพราะว่า ตรงที่ผัสสะในกรณีนี้มัน มีวิชา จะเป็นวิชาเพราะเราเล่าเรียนมา, หรือเป็นวิชาที่ เกิดมาจากเราเคยผ่านมาแล้วจนเข็ด, จนรู้สึกเข็ดรู้สึกทลาลบ ก็เป็นวิชาได้ทั้งนั้น, แล้วก็ต้องอยู่ในรูปของสติสัมปชัญญะที่มาเร็ว มาทันห่วงที่.

ถ้าในครั้งแรกเราพลาดไปมันเกิดทุกข์, แล้วเราก็ เกิดความรู้อันมา สำหรับ ครั้งที่สอง เรา รู้จักกลัวรู้จักเข็ดทลาลบ มันก็ไม่พลาด, อย่างนี้ก็เป็นวิชาได้ ฉะนั้น ในรอบที่สองมันก็กลายเป็นเรื่องที่ไม่เกิดทุกข์.

หรือว่า ในขณะที่มาถึงเวทนาแล้ว เกิดเวทนาด้วยอวิชาแล้ว, มันจะ ด้วยเหตุอะไรก็ตามเถอะ สติสัมปชัญญะอีกรูปหนึ่งมาถึง รู้สึกตัวว่า อ่ามันมันเวทนา ที่มาจากความสะเพร่าความเผลอไปเป็นอวิชา, พอรู้เท่านี้เท่านี้แหละ มันก็เปลี่ยน กระแสทันที คือ อวิชาที่มาเจออยู่ในผัสสะ ในเวทนา ในขณะที่มัน สลายลงไป. เวทนาที่มาจากอวิชา มันก็หยุด, หยุดเป็นเวทนาชนิดนั้น มันเป็นเวทนาที่สติ สัมปชัญญะเข้ามาคุ้มครองเสียแล้ว, มีวิชาเข้ามาเกี่ยวข้องเสียแล้ว. ฉะนั้น อวิชาก็ ดับลงไป นี้ เวทนานี้ก็ไม่ปรุงให้เกิดตัณหา เรียกว่า ตัณหาก็กไม่เกิดคือดับ, พอ ตัณหาดับ—อุปาทานดับ อุปาทานดับ ภพดับ ชาติดับ ทุกข์ทั้งปวงก็ดับ.

นี่ คือ กิริยาที่จะดับลงแห่งความทุกข์ เพราะดับเหตุที่เกิดทุกข์ นี้โดยวิธีหรือโดยนัยพิสดารของอริยสัจจ์ที่เรียกว่า พิสดาร, สำคัญอยู่ที่สติที่จะมาทัน ห่วงที่ในขณะที่มีการสัมผัส ทาสัมผัส หูสัมผัส จมูกสัมผัส ลิ้นสัมผัส ผิวนั่งสัมผัส

หรือว่าจิตสัมผัสก็ตาม, มีสัมผัส แล้วขณะนั้นเป็นโอกาสที่ว่าจะไปกันทางไหนแน่ ถ้าวิชา มาด้วยอำนาจของสติ มันก็เปลี่ยนกระแสเป็นดับทุกข์ดับกิเลส ไม่เกิดกิเลส.

ฉะนั้น ต้องมีสติ ที่ถือว่า เป็นสิ่งสำคัญที่สุด ที่มนุษย์เราจะต้องมี เพื่อ ไม่ให้เกิดความทุกข์ใดๆ ขึ้น, ไปศึกษาเรื่องสติเป็นพิเศษ. ความระลึกได้ไม่ใช่ เพียงแต่ว่านึกได้ด้วยความจำ, มันเป็นการระลึกได้ชนิดที่ว่าความที่ถูกต้องมันวิ่งมา, รู้จักสิ่งเหล่านี้ตามที่เป็นอย่างจริง เช่น สิ่งที่กำลังเห็น แล้วสงสัยหรือว่ารักใคร่อยู่พอใจอยู่ อะไรนี้, ก็ให้สติมาในขณะที่สัมผัสอย่างนี้ ยิ่งขั้นวิเศษที่สุดเลย มันจะป้องกันเสีย แต่ที่แรก แท้ต้นตอเลย พอตาสัมผัสรูปหูสัมผัสเสียงนี้ สติมาให้ทันทั่วทั้ง ก็ ควบคุมสัมผัสนั้นไว้ได้, ไม่ไปฝ่ายอวิชา.

ทีนี้ถ้าว่ามันพลาดไปในขณะแห่งสัมผัส ก็คือขณะถัดมา คือขณะแห่งเวทนา นี้ก็ต้องให้มีสติมาอีกทีหนึ่ง มีสติเมื่อมีเวทนายังนับว่าค่อนข้างดี, ถ้าสติมาในขณะแห่ง สัมผัส ก็ว่าดีเลิศ, ถ้าพวกที่มาในระยะถัดมาก็มาในขณะเวทนา ก็ยังดีอยู่ พอใช้ได้ อย่างน้อย.

อันสุดท้าย นั่นก็คือ ในขณะที่เกิดตัณหา เกิดความอยากแล้วนั้นแหละ มีสติอีกทีหนึ่ง เพื่อทำลายตัณหานั้นเสีย นี่เป็นด่านสุดท้าย ถ้าไม่ชนะก็แพ้เลย ทีนี้จะต้องเป็นทุกข์แน่.

มีสติเมื่อผัสสะเป็นดีเลิศ, มีสติเมื่อเวทนายก็เป็นดี, มีสติเมื่อตัณหา เกิดก็ยังพอใช้ได้, หวุดหวิดเต็มที.

ตรงนี้ก็เหมือนกันขอแถมไว้เป็นพิเศษอีกว่า บางสำนัก บางครูบาอาจารย์ เขาจะไม่ยอมพูดอย่างนี้ แล้วไม่ยอมเชื่ออย่างนี้ แล้วหาว่าอย่างนี้พูดผิด, เขาว่าถ้าตัณหา

แล้วไม่มีทาง ที่จะมีสติมาได้ แล้วจะต้องเป็นทุกข์. แต่ในเมื่อเราตรวจสอบดูใน บาลี แล้วมัน ยังมีพบ ว่าเมื่อมีตัณหาเกิดขึ้นแล้ว มีสติดับตัณหาเสีย มันก็เปลี่ยนกระแส ไปในทางที่ไม่มีทุกข์ก็มี, แต่ครูบาอาจารย์บางสำนักเขาว่าไม่มี เพราะเขาไม่เคยเห็นบาลีนี้ หรืออะไรก็ไม่ทราบ. นี้ถ้าบางพวกแล้วก็ ไม่ยอมรับ เลยว่าเราจะมีสติ ในขณะที่แห่ง สัมผัส หรือจะมีสติแห่ง ขณะเวทนา นี้เขาไม่ยอมรับเลย แล้วคุณก็ไปกิตตุเอง ว่ามันจะเป็นไปได้ไหม? เขาว่ามันเป็นไปไม่ได้. ผมว่ามันเป็นไปได้อีก ตามที่ได้ศึกษามาจน บัดนี้ จากพระบาลีโดยตรง ไม่เชื่อตามคำแนะนำตามคำสั่งสอนของอาจารย์เหล่านั้น ซึ่ง ผมถือว่า มักจะว่าเอาเอง.

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้เป็นหลักว่า สติจำเป็น เป็นสิ่งที่จำเป็น เป็นสิ่งที่ ต้องการ ในทุกกรณี ทุกชั้น, ในทุกระยะ มันจะเป็นขณะแห่งผัสสะก็ดี ในขณะแห่ง เวทณาก็ดี, ตัณหาก็คดี มันต้องการสติอยู่แหละ. ต่อเมื่อมันเกิดอุปาทาน หรือเป็น ทุกข์แล้ว ก็ยังต้องมีความทุกข์ด้วยสติ, พอเป็นทุกข์แล้วก็ต้องเป็นทุกข์ด้วยสติ เพื่อ มันจะได้หายไปเสียโดยเร็ว, หรือมันจะได้มีความทุกข์น้อยเข้า.

นี่ควรจะถือเป็นหลักได้เลยว่า สตินี้ต้องการใช้ทุกเมื่อ, เมื่อผัสสะก็สติ เมื่อถูกก็สติ, เมื่อได้ก็สติ, เมื่อเสียก็สติ; โดยเฉพาะปฏิจาสมุปบาทนี้ ต้องมีสติ, ต้องใช้สติเป็นเครื่องแก้ไขไปทุก ๆ ชั้น ทุก ๆ ตอน.

มีพระบาลีที่พูดไว้ว่า สติเป็นเครื่องกั้นกระแส, กระแสแห่งอะไร ก็กระแส แห่งปฏิจาสมุปบาท ก็กระแสที่กิเลสมันจะปรุ่งแต่งให้ไหลเชี่ยวเป็นเกลียวไปนั้นแหละ, เรียกว่า กระแส ไปจบลงที่ความทุกข์.

ที่นี้ อะไรจะสะกิดกระแส กั้นกระแสอันนี้ไว้ไม่ให้เกิดขึ้น, หรือถ้ามัน เกิดขึ้นแล้ว อย่าให้มันไหลไปทางความทุกข์ ให้มันไหลวกไปในทางที่จะไม่เป็นทุกข์

หรือว่าให้กลายเป็นการศึกษาเสีย หรือมันจะสะกดกันให้มันหยุดเสียเลย ในขณะที่แห่ง ผัสสะนั้น แห่งเวทนาจักได้ ไม่เกิดทุกข์.

อีกทีหนึ่งมันเอากำไรมากกว่านั้น ก็คือว่าสะกดกันให้ย้อนกลับ ให้ไหล กลับไปอีกทางหนึ่ง เพื่อให้ได้ความรู้เห็นว่า เวทนาเป็นอย่างไร มันมาจากอะไร เราจะ ศึกษามันด้วยดี จะเข้าใจมันด้วยดี. ต่อไปนี้จะไม่ให้มันเล่นตลกหรือว่าหลอกลวงเราได้ อีก, อย่างนั้นกลายเป็นการศึกษา ทำให้เกิดความรู้ความชำนาญยิ่งขึ้นในกรณีนั้น ๆ อย่างนี้ มันก็ดี.

นี่สติเป็นเครื่องกันกระแส ให้หยุดกระแสแห่งความทุกข์เสีย คือให้ *sublimate* เปลี่ยนกระแสทศไปในทางให้เกิดวิชาความรู้เสีย มันก็ยิ่งดี ยิ่งดีมาก แทนที่จะให้เกิดความทุกข์ เอาไปให้เกิดวิชาความรู้เสีย, นั่นแหละคุณของสติ และ จำเป็นอย่างยิ่ง ต้องใช้ในการยับยั้งการเกิดแห่งความทุกข์ หรือว่าเปลี่ยนเรื่อง ให้เป็นเรื่องได้ประโยชน์, เป็นความดับทุกข์เสียนี้เรียกว่า ความดับทุกข์.

ลักษณะของความดับ.

ที่นี้ ก็จะขอพูดไปเสียเลยสักนิด คำว่า ดับ ๆ นี้ จะเป็นดับชั่วคราวหรือ ดับเด็ดขาด; เราดับความทุกข์ได้ชั่วคราว ก็หมายความว่ามันยังจะเกิดอีก, แต่ว่า ดับเด็ดขาด ไม่เกิดอีก ชนิดนั้นไม่เกิดอีก อย่างนี้เรียกว่าเด็ดขาด, เรียกว่ากลับมากหรือ ไม่กลับมากอีกต่อไป *ภาษาบาลี* เขาเรียกว่า *กุปปะ* หรือ *อกุปปะ*, *กุปปะ* ก็ว่า เสร็จเรื่อง กัน, *อกุปปะ* ก็ยังไม่เสร็จเรื่องกัน.

ที่นี้ดับเด็ดขาด มันก็ยังแบ่งได้ว่า เด็ดขาดทั้งหมด หรือว่าเด็ดขาดแต่บางส่วน เช่น กิเลสมันหลายชั้นหลายระดับ. เราประพฤติปฏิบัติจนดับมันได้เด็ดขาด แต่ว่ามันไม่ใช่เด็ดขาดไปทุกระดับ มันเด็ดขาดแต่บางระดับ.

ฉะนั้น การดับความทุกข์ในบางระดับ จึงเป็นเพียงพระโสดาบัน ก็มี, แต่ว่ากิเลสอะไรที่พระโสดาบันละได้ แล้วก็ละเด็ดขาดเหมือนกัน, บางระดับก็ขึ้นถึงพระสกิทาคามี, อนาคามีก็มี, ถ้าดับเด็ดขาดหมดเลยทุกอย่างก็เป็นพระอรหันต์. ส่วน ปุถุชน นั้น เรียกว่า ดับชั่วคราว ดับทุกข์ดับกิเลสกันชั่วคราวอยู่เรื่อยไป.

แต่ถึงอย่างไรก็ดี ก็จะเป็นการดับชนิดไหน ก็เรียกว่า รวมอยู่ในเรื่องอริยสัจจ์ทั้งนั้น, ที่เป็นความดับทุกข์ ชั่วคราวก็ตาม, เด็ดขาดก็ตาม, เด็ดขาดบางส่วนก็ตาม, เด็ดขาดทั้งหมดก็ตาม, รวมอยู่ในคำว่าดับ.

การดับไม่ใช่เครื่องมือสำคัญคือสติ เพราะว่า สติ นั้นมันเป็นเข้าตีกันกับอวิชชา คือเป็นคู่ปรับกันกับอวิชชา, พอเปลอสติก็เป็นอวิชชา, พอไม่เปลอสติก็ไม่เป็นอวิชชา. เพราะสติมันแบกเอาความรู้มา, สติมันจะต้องมีความรู้แหละ. ถ้าอย่างนั้นระลึกอะไรเล่า คำว่าระลึก ก็ระลึกถึงความรู้ที่ถูกต้อง, ฉะนั้น ชื่อว่าสติก็จริง แต่มันหมายถึงความรู้ คือสัมปชัญญะจะรู้ตัวก็ตาม นี่หมายถึง ปัญญารอบรู้ เหตุผลหรือดับทุกข์ได้ก็ตามนี้ สติเป็นผู้พามาทันทั่วที่เสมอ, ฉะนั้นไม่ใช่สติ ๆ เฉย ๆ มันสติที่พาอะไรมาด้วย.

เดี๋ยวนี้ เรามันขาดสติ เราจึงเปิดโอกาสให้กิเลสนานาชนิดเกิดขึ้น, ไปลุ่มหลงในเรื่องเพศเข้าเป็นครั้งแรก ก็คือ โง่, ก็เกิดความเคยชินในการที่จะโง่ซ้ำ ๆ ๆ ๆ อย่างนี้เรียกว่าอนุสัย คือ โง่ซ้ำ ๆ ๆ ๆ, กิเลสเกิดซ้ำ ๆ ๆ ๆ ก็เรียกว่า อนุสัย หรือ อาสวะ.

ฉะนั้นกิเลสเกิดครั้งหนึ่งก็เพิ่มอนุสัยไว้หน่อยหนึ่ง กิเลสเกิดครั้งหนึ่งก็เพิ่มอนุสัยไว้หน่อยหนึ่ง จนมันมาก, จนละตั๋ยากนี่ ละอนุสัยหรือละอาสวะจึงละตั๋ยาก.

ฉะนั้น มีสติป้องกันเสีย อย่าให้มันเกิดกิเลส, นี่อาสวะมันก็ไม่ถูกเพิ่ม มันไม่มาก แล้วมันจึงไม่ลำบาก การที่จะละอาสวะ ถ้าหนาแน่นไปค้วย อาสวะคือปล่อย ให้เพิ่มเรื่อย ๆ มันก็เกิดทุกข์ มันง่ายที่สุด มันก็เกิดมากขึ้น.

เรื่องอาสวะนี้ ก็เคยพูดไว้บ้างแล้วว่า ความหมกหมมความเคยชินแห่ง ความเกิดของกิเลสไว้ในสันดาน นี้เรียกว่าอาสวะ.

แล้ว อนุสัย นั่นคือมัน เพิ่มเข้าไป ๆ ๆ เพิ่มเข้าไปในความเคยชินนั้น ; เช่น เราชอบใจรักหลงทีหนึ่ง มันก็เพิ่มราคนุสัย อนุสัยคือรากะถูกเพิ่มขึ้น ให้มันเป็น คนที่รังก่ายกำหนดง่ายอะไรแรงขึ้น.

ถ้าเรา ไปโกรธไปเกลียดไปร้ายอะไรทีหนึ่ง มัน ก็เพิ่มปฏิฆานุสัย คือ อนุสัยที่ทำให้กระทบกระทั่งโกรธเกลียดนี้แรงขึ้น.

ถ้าเรา ไปหลงไหลสงสัย ไม่ถึงกับรักหรือไม่ถึงกับโกรธนี้ แต่มันยัง สงสัย คือไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์แน่ มันยังสงสัยว่ามันน่าจะมีอะไรอยู่ในนั้นอย่างนี้ นี้ก็ เรียกว่าไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์, นี่ก็เพิ่ม อวิชชานุสัย ความเคยชินที่จะโง่ด้วยอวิชชานี้ถูกเพิ่ม ขึ้น ๆ ๆ คือมันไม่คัดออกไปได้, มันไม่มีอะไรที่ควรจะมีติดถือเป็นตัวกู—ของกูเลย, มัน ยังพะวงสงสัยอยู่เรื่อย ต้องมีอะไรที่ควรจะได้มาเป็นตัวกู—ของกูอะไรนี้, ในเมื่อเราเสวย อารมณ์ที่มีใช่สุขและมีใช่ทุกข์ แต่มันจะยังสงสัยว่า มันจะต้องมีอะไรที่จะเอามาเป็น ของเราได้, อย่างนี้ก็เรียกว่า อวิชชานุสัย.

อนุสัย มันก็มีอยู่ ๓ รูป เท่านั้น : ราคานุสัย—ชินที่จะรักจะเอา, ปฏิฆานุสัย—ชินที่จะโกรธจะเกลียด, อวิชชานุสัย—ชินที่จะโง่ จะหลง จะสงสัย จะวิตกกังวล, ให้มีสติป้องกันไว้, ที่มาให้รักอย่ารัก, ที่มาให้เกลียดอย่าเกลียด, ที่มาให้สงสัย พะวง ก็อย่าไปสงสัยพะวง จะบางชั้น ๆ ๆ, กิเลสหรืออนุสัยมันจะบาง, ก็จะน้อยลง ๆ ๆ มันไม่ได้รับการเพิ่มเติม มันก็ไม่หนาแน่น, แล้วมันก็จะหมดไปในที่สุดได้ เพราะมันไม่ได้รับการเพิ่มเติมอะไร.

คุณอย่าไปรักอะไรเลยคุณศุภสิบบีชี มันจะหนาขึ้นได้อย่างไร มันก็จะมีนิสัยที่จะรักอะไรยากมากขึ้น เท่ากับที่เราไม่ได้รับรักอะไรเลยมาสิบบี, เรื่องโกรธก็เหมือนกัน, เรื่องกลัวก็เหมือนกัน, เรื่องพะวงสงสัยวิตกกังวลก็เหมือนกัน, มันไม่พอกพูนขึ้นมา, นั่นแหละเป็นเรื่องอยู่ในความดับทุกข์ มันไม่เพิ่มกำลังให้แก้ต้นตอ หรือรกรากที่จะเกิดความทุกข์.

นี่ก็เป็นสิ่งที่ควรกระทำ เพื่อว่ามันจะเกิดความทุกข์ได้ยากที่สุด เพื่อว่าเมื่ออายตนะกระทบ กันแล้วไม่ทุกข์ เช่น ดากระทบรูป เป็นคัน มีสติวิ่งเข้ามาทันท่วงทีโดยง่าย มันขึ้นไปในทางที่จะไม่เกิดกิเลสไม่เกิดความทุกข์, ฉะนั้นขอให้สนใจ.

ถ้าคุณจะตั้งปัญหาให้แก่ตัวเอง ทำไมเราจึงรักง่ายเหลือเกิน เราจึง โกรธง่ายเหลือเกิน เราจึง กลัวง่ายเหลือเกิน, หรือว่าเรามี อารมณ์เสี้ง่ายเหลือเกิน, คำตอบจะได้จากหลักเกณฑ์ อย่างที่ผมได้พูดไปแล้วนี้. เอาไปศึกษาให้ดี จะตัดปัญหาของตัวได้, จะได้มีความสุขความสบายมากขึ้น แม้ที่สุดแต่เป็นนักเรียนนี้ จะเรียนดี มีใจคอผ่องใสดี ก็เรียนได้ดี ก็ได้ประโยชน์จากการเรียนดี.

นี่ขอให้มองให้เห็นว่า แม้แต่เรื่องความคับทุกข์ ที่จะไปนิพพานอย่างนี้ มันก็ต้องคับทุกข์เล็กๆ น้อยๆ ในการที่จะอยู่ในโลกนี้กับชาวบ้านนี้ ได้มากเหมือนกัน ฉะนั้นส่วนใดที่มันควรจะดับได้ ก็ให้มันดับไปเสียก่อน เถอะ, แม้ว่ายังจะไม่ถึงเรื่องบรรลุมรรค ผล นิพพาน, มันก็ดับไปตามที่ควรจะดับนี้ก่อน.

นี่เรา พูดกันถึงเรื่องทุกข์สมุทัย ความทุกข์เกิดขึ้นอย่างไร, แล้วก็ ได้พูดถึง ทุกขนิโรธ — คือ ความทุกข์จะดับลงไปได้อย่างไร เป็นสองเรื่องอริยสัจจ์ คือเป็นอริยสัจจ์ที่สองอริยสัจจ์ที่สาม ก็หมดเวลา.

ก็ขอยุติไว้ที่หนึ่งก่อน จะได้พูดอันสุดท้ายในคราวหลัง วันนีขอยุติไว้เพียงเท่านี้.

รู้เรื่อง เพราะฉะนั้นจะต้องเอาคำชาวบ้านที่เขารู้กันอยู่ดีแล้ว หรือเขาใช้กันอยู่เป็นประจำ, ยืมเอาคำนั้นมา เป็นคำบัญญัติเฉพาะในทางธรรมหรือในทางศาสนา พอพูดขึ้นเขาก็จะรู้เรื่องทั้งครั้งทั้งก่อนเสียแล้ว.

เช่น คำว่า มรรค^{นี้} ตามธรรมดาที่แปลว่า หนทาง หรือทางเดิน สัตว์เดิน วัวเดิน กวายนเดิน คนเดิน อยู่เป็นประจำ ^{นี้}เรียกว่ามรรคหรือมรรคาในภาษาไทย ถอดรูปมาจากคำว่า มรรคา ในภาษาสันสกฤต ^{นี้}ก็คือคำว่า มรรค นั้นเอง. แต่พอเราบอกว่า ^{นี้}มันเป็นมรรคหรือทางสำหรับจิตใจเดิน หรือว่าสำหรับกาย วาจา ใจ ทั้งหมดเดิน เขาก็พอจะเข้าใจได้ คือ การปฏิบัติที่ทำให้ก้าวหน้าไป, ก้าวหน้าไปเรียกว่า มรรค. ^{นี้}เป็นตัวอย่างเกี่ยวกับคำคำ^{นี้}โดยตรง หรือคำอื่นก็เหมือนกันไปศึกษาสังเกตเอาเองก็ได้.

หรือว่าจะไปศึกษาถึงคำที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน แต่เป็นภาษาทางวิทยาศาสตร์ หรือแม้แต่ภาษาทางกฎหมาย เป็นต้น ก็ยืมคำธรรมศาสนานี้ไปใช้ แล้วให้ความหมายเฉพาะเรื่อง แต่มันก็มีลักษณะคล้ายกัน ทำนองเดียวกัน^{นี้}ก็เลยเข้าใจได้ง่าย. คำฝรั่งที่เขาบัญญัติขึ้นใช้เฉพาะ เช่นในแขนงวิทยาศาสตร์อย่าง^{นี้} ก็ยังใช้คำเดิม ของชาวบ้านอยู่มาก, เมื่อถ่ายมาเป็นภาษาไทยอีกทีในรุ่นหลัง^{นี้} ชอบใช้คำบาลีสันสกฤต ซึ่งยังไม่รู้ว่าอะไร ยังต้องจำกันอีกมาก^{นี้}มันก็ลำบาก, สุวิธีตามธรรมชาติไม่ได้ พอจะพูดอะไรใหม่ซึ่งคนผู้ฟังยังไม่รู้ ก็ต้องใช้คำที่คนผู้ฟังรู้อยู่แล้ว เอามาเรียกชื่อสิ่งที่พบใหม่ ^{นี้}คำว่า มรรค ^{นี้}แปลว่า หนทาง.

^{ที่}^{นี้} คำว่าหนทาง^{นี้}ก็ไม่ได้มีแต่คำเดียว คำว่าปฏิบัติ^{ที่}ที่แปลว่าข้อปฏิบัติ ^{นี้}มันก็คือคำว่าหนทางเหมือนกัน ใช้กันอยู่ก่อนแต่ในรูปของหนทาง, ต่อมาใช้ใน

ทางศาสนา จึงเปลี่ยนเป็นว่าปฏิบัติ. ฉะนั้นคำว่าปฏิบัติก็คำว่าเดินไป หรือเครื่องเดิน หรือการเดิน กลายเป็นทางของการปฏิบัติไป.

สำหรับอริยสังข์^๕ ก็ใช้คำในบาลีว่า ปฏิปทา คือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา การเดินไปหรือเครื่องเดินไป หรือหนทางเป็นเครื่องเดินไป สำหรับทำสัตว์ให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ถ้าใช้กับคำว่าปฏิบัติก็ใช้คำนี้ คือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หรือว่ามัชฌิมาปฏิปทา เป็นต้น. แต่ใช้คำว่ามรรค ก็ไปใช้คำว่า อัญจังกิหมัคค์—หนทางประกอบไปด้วยองค์ ๘ อย่าไปพินเสียในถ้อยคำเหล่านี้.

เดี๋ยวนี้เรากำลังใช้คำว่า มรรค อริยมรรคมีองค์ ๘ เขาเรียกอริยอัญจังกิหมัคค์ มรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐ, นี้จะแสดงไปในรูปของการปฏิบัติ เป็นการประพฤติถูกต้อง ๘ ประการ รวมกันเป็นมรรค หรือหนทางสายหนึ่ง. ถ้าเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา นี้ ก็ข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง, นี้แสดงความหมายไปในรูปปรัชญามากกว่า ว่าความถูกต้องนั้นต้องเป็นกลาง คือไม่ไปข้างโน้นไม่ไปข้างนี้ ไม่ไปซ้ายสุดขวาสุด. เหมือนกับปัญหาเรื่องทางการเมืองสมัยปัจจุบันนี้ มันมีแต่ซ้ายสุดขวาสุด มันก็ไม่มีทางจะถูกต้อง, ลองให้มันอยู่ตรงกลางๆ มันจะถูกต้องง่าย มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ข้อปฏิบัติ หรือทางปฏิบัติที่เป็นสายกลาง นั้นแหละจะเป็นทุกขนิโรธคามินี หรือเป็นเครื่องยังสัตว์ให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

อริยอัญจังกิหมัคค์.

ที่นี้เราจะเริ่มกันด้วยคำว่า มรรค แปลว่า หนทาง อริย แปลว่า ประเสริฐ คือ ไปจากข้าศึก, อริยมรรค ก็คือ ทางประเสริฐคือไปจากข้าศึก, แล้วก็ประกอบอยู่ด้วยองค์ประกอบ ๘ องค์ นี้มรรค, เรียกว่า อัญจังกิหมัคค์, อัญจันตะ—องค์ ๘, คิกะ แปลว่า ประกอบอยู่, มัคค์ ก็คือ มรรคประกอบอยู่ด้วยองค์ ๘ ประการ.

คำว่า องค์คำนี้ก็เป็นคำสำคัญคำหนึ่ง ซึ่งพวกที่ไม่ทราบก็ควรจะได้ทราบไว้ ว่า ในพุทธศาสนานี้ใช้มาก เช่น โภของค์—องค์แห่งการตรัสรู้ เป็นต้น, นี้คนสะเพร่าก็เอาไปพูดผิด เช่น พูดว่ามรรค ๘ ไปเลย, พอพูดว่า มรรค ๘ ก็ผิดเท่านั้น เพราะมรรคมันไม่ได้มี ๘. แต่มรรคจะต้องมีเพียงหนึ่ง แต่ประกอบด้วยองค์ประกอบ หรือ factor นี้ ๘ องค์ นี้ได้รับการศึกษาอย่างนี้แล้ว. ขอย้ำได้พูดผิด ๆ เกี่ยวกับคำเช่นนี้ อย่าพูดว่ามรรค ๘ พูดว่ามรรคมียองค์ ๘ เสมอไป.

คำว่า องค์ หรือ อวัยวะ นี้คำเดียวกันแปลว่าส่วนประกอบ, บางทีเราก็ใช้เป็นภาษาไทยในรูปใหม่ว่า อังคาพยพ อังคะ กับ อวัยวะ รวมกันเป็น อังคาวยะ แล้วก็เรียกเป็นรูปสั้น ๆ ไพเราะ ๆ ว่า อังคาพยพ มรรคนี้มีอังคาพยพ ๘ ส่วน ๘ องค์.

นี้เพื่อให้เข้าใจง่ายที่สุด ก็ใช้คำว่า องค์ นั้น เป็นความถูกต้อง ซึ่งมีอยู่ ๘ ประการ, นี้เคยพูดแล้ว เพราะฉะนั้นก็จะพูดแต่ชื่อเท่านั้น : ความถูกต้องในความคิด ความเห็น ความเชื่อ เหล่านี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ ตามท้าวหนังสือแปลว่า ความเห็นหรือถือทิฏฐิที่ถูกต้อง.

นี้ถ้ามันมีความถูกต้องในทางความใฝ่ฝัน ความคิด ความต้องการ ความประสงค์ ความหวังอะไรนี้ อย่างนี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ แปลว่า ความใฝ่ฝันที่ถูกต้อง แต่โดยทั่วไปใช้คำว่า คำริ ความดำริที่ถูกต้อง นี้พวกหนึ่ง เรียกว่าพวกสติปัญญา.

นี้ถัดไปเป็น ความถูกต้องของการพูดจา นี้เรียกว่า สัมมาวาจา เป็นวาจาที่ถูกต้อง ที่มีประโยชน์ที่จริง ที่น่าฟัง.

ความถูกต้องที่เกี่ยวกับการกระทำทางกาย เรียกว่า สัมมากัมมันโต ท้าวหนังสือแปลว่า การกระทำการทำงานที่ถูกต้อง การกระทำทางกายที่ถูกต้อง ไม่เป็นไปเพื่อ

เบียดเบียนใครอย่างนั้น, ไม่เบียดเบียนใครเพื่อล่วงละเมิดในทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่น ไม่กระทำผิดในทางกายทุก ๆ ชนิด แล้วก็มีหลักเรื่องศีลธรรมทั่วไปนี้เรียกว่า สัมมากัมมันโต, รวมพูดถึงการกระทำการงานแต่ไม่ให้งานนั้นเป็นไปเพื่อผิดพลาด เช่นเบียดเบียนชีวิตร่างกาย ทรัพย์สินสมบัติ ของรักใคร่ของบุคคลอื่น.

ถ้าเป็น ความถูกต้องในการดำรงชีวิต เช่นเลี้ยงชีวิต หรือระบบแห่งการเลี้ยงชีวิตการเป็นอยู่ อย่างนี้มีความถูกต้องแล้วก็เรียกว่า สัมมาอาชีโว อาชีพนั่นเอง อาชีพถูกต้อง คำว่า อาชีพ นี้เราถือเอาความให้มันกว้างสักหน่อย แปลว่าการดำรงชีพ เพราะคำว่า อา ในที่นี้แปลว่า ดำรง, การดำรงชีพ เรื่องการกิน การใช้ การหา การแสวง การอะไรทุกอย่าง อย่าง ที่มันเป็นเรื่องที่ทำให้ดำรงชีพอยู่ได้นี้ ก็ เรียกว่าอาชีพ, เมื่อถูกต้องแล้วก็เรียกว่าสัมมาอาชีโว. ไม่ต้องไปสนธิให้เป็นสัมมาชีโวนะ ให้แยกกันอยู่เป็น สัมมาอาชีโว, สามพวกนี้เป็นกลุ่มของศีล, เรียกว่า ศีล มันเนื่องด้วยกายด้วยวาจา.

นี่ต่อไปอีก ความถูกต้องทางความพากเพียร พยายามถูกต้อง ไม่ให้เกิดความขี้ บ้องกันความขี้ ละความขี้ สร้างความดี รักษาความดีอย่างนี้พยายามอย่างนี้เรียกว่า, ความถูกต้องของความพยายาม เรียกชื่อบาลีว่า สัมมาวายาโม, วายาโมนั้นเป็นภาษาบาลี ตรงกับคำภาษาไทยว่าพยายาม ซึ่งเอามาจากภาษาสันสกฤตว่า วายามะ. ฉะนั้น สัมมาวายาโม ก็คือสัมมาพยายามนั่นเอง คือ ความพยายามที่ถูกต้อง.

นี่ถัดไปก็เป็นความถูกต้องของการดำรงสติ คือ ความรู้สึกสัมปฤติ รู้เห็น รู้ตัวสัมปฤติอยู่อย่างถูกต้อง, เรียกว่าสัมมาสติ ให้เป็นความผิดชอบชั่วดี ตั้งแต่ต่ำที่สุดถึงสูงที่สุดกระทั่งรู้เรื่องสติปัญญาอันไหน ดำรงความรู้สึกอันนี้ไว้ได้ ก็เรียกว่า มีสติถูกต้อง เรียกเป็นบาลีว่า สัมมาสติ คือ สติถูกต้อง.

นี้ต่อไปอันสุดท้ายก็คือ ความถูกต้องของการดำรงจิตมั่น ดำรงจิตไว้อย่างมั่นคง, แล้วก็ถูกต้องด้วย นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ คือ มีสมาธิถูกต้อง.

เมื่อพูดว่าสมาธิแล้ว ทำไมจะพูดคำว่า ถูกต้องอีก เพราะว่ามันมีสมาธิที่ผิดอยู่อีกส่วนหนึ่ง ตั้งใจไว้มั่นคงแน่วแน่แต่มันไปในทางผิด, มันก็ผิดเท่านั้น. ฉะนั้นต้องมีสมาธิที่ถูกต้อง เช่น เรามีใจมั่นคงมีใจว่องไวต่อการทำงาน หรือแม้ไม่มีความหมั่นหมองกิลสอไรรบกวาน แต่ถ้าใช้ มันผิดก็เรียกว่าผิดแหละ กำลังจิตที่ใช้ผิด เรียกว่า มิจาสมาธิ คือใช้ไปในทางเอาประโยชน์ เห็นแก่ตัว. ฉะนั้นก็ต้องมีกำลังจิต หรือมีสมรรถภาพทางจิต ที่เข้มแข็งเพียงพอ แล้วก็ เป็น ไปในทางที่ถูกต้อง.

สามข้อหลังนี้มันเรื่องของสมาธิ เป็นกลุ่มสมาธิ, กลุ่มแรกเริ่มด้วยปัญญา, กลุ่มที่สอง—ศีล, กลุ่มที่สาม—สมาธิ มันได้รูปโครงเป็น ปัญญาเป็น ศีลเป็น สมาธิ.

ที่นี้คนที่เคยได้ยินได้ฟังแต่คำว่า ศีล สมาธิ ปัญญา มันกลับกันอยู่ ถ้าเกิดสงสัยทำไมมันกลับกันอยู่, ก็ต้องรู้ว่าถ้าพูดเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา นี้พูดไปตามลำดับของความต่ำสูง, แล้วพูดเป็นรูปทฤษฎี ก็วิชาสำหรับพูด พูดว่า ศีล สมาธิ ปัญญา. แต่ถ้าพูดถึงทางปฏิบัติจริงๆ ที่เป็นอยู่จริงในคนทั้งหลายนี้ มันกลายเป็นเรียงลำดับใหม่ว่า ปัญญาศีล สมาธิ, เพราะเหตุว่าเราต้องมีความรู้ที่ถูกต้องเสียก่อน, ที่เรียกว่าปัญญานั้นแหละ เราจึงหันมาสนใจกับศาสนา หรือจะมารักษาศีล มาเจริญสมาธิก็ตาม. ต้องมีเรื่องปัญญาก่อน มันจึงจะทำให้ชอบศีลชอบสมาธิ, ต้องมีปัญญาก่อน มันจึงจะทำให้ศีลนี้เดินไปถูกต้องทาง ให้สมาธิเดินไปถูกต้องทาง.

ถ้าปัญญามันไม่มีมาก่อน การรักษาศีลก็จะเดินผิดทาง, เช่นรักษาศีล คำกำไรเกินควรเป็นต้น ถ้าอย่างนั้นมันเป็นเรื่องที่ไม่ใช่อัฐฐังกิกมกคฺคฺ ที่จะดับทุกข์ชนิดนี้ เป็นเรื่องศีลธรรมก็ได้, หรือว่าเป็นเรื่องน่าหัวไปก็ได้. เช่น รักษาศีลเอาหน้าหลอกให้คนนับถืออย่างนี้ นี่เพราะไม่มีปัญญาที่ถูกต้องมาก่อน, มันก็ทำให้ศีลนั้นไม่ถูกต้อง ก็เป็นศีลล้มจมในไปเสีย แต่ถ้ามีปัญญาที่ถูกต้องแล้วมันก็ไม่รักษาศีลทำนองนั้น ไม่รักษาศีลเอาหน้า ไม่รักษาศีลตบตาคน ก็เป็นศีลที่ถูกต้อง แล้วทำสมาธิ ก็สมาธิถูกต้อง ไม่เป็นมิจจาสมาธิ, อะไรมันก็ถูกต้องไปหมด ถ้าปัญญามันนำมาข้างหน้า.

นี้มีปัญญาแล้วก็มีศีลถูกต้องมีสมาธิถูกต้อง สมาธิมีผลดีแล้ว มันก็เพิ่มอำนาจหรือกำลังให้แก่ปัญญาอีก ปัญญามันก็สูงขึ้นไปอีก แล้วทำให้ศีลสูงขึ้นไปอีก สมาธิสูงขึ้นไปอีก, สมาธิสูงขึ้นไปอีก มันก็ย้อนไปส่งเสริมปัญญาให้สูงขึ้นไปอีก แล้วก็สูงขึ้น ๆ ๆ จนถึงขั้นสุดท้าย นี่เวลาทำงานกันจริง มันทำงานกันอย่างนี้.

อริยมรรค-เอกายนมรรค.

เราไปพูดเอาตอนกลาง ๆ ก็จะพูดว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ก็ได้เหมือนกัน แล้วในการปฏิบัตินี้เขาก็มีที่จะแนะว่า รักษาศีลก่อน เสียข้อย่าเพื่ออะไรนักร้องให้มันมากไปนักซี รักษาศีลแล้วทำสมาธิ, อย่างนั้นมันก็ชักจะอึดอัดตืดขัดเพราะไม่รู้ว่าจะทำอะไร มันไม่มีปัญญาพอ. ถ้ามีปัญญาพอก็จะรู้ว่าทำอะไร การรักษาศีลมันก็ก้าวหน้า ทำสมาธิมันก็ก้าวหน้า. นี่เรียกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘. ความถูกต้องแปดประการ รวมกันเป็นหนทางสายเดียวสายหนึ่ง ใช้คำว่า เอก ก็ได้ คือ เอกายนมรรค.

ที่นี้คำว่า เอก นี้แปลว่า เดียวก็ได้, แปลว่า เลิศก็ได้, หรือสำหรับคนเดียว ก็ได้, ทางนี้เส้นเดียวแล้วสำหรับคนเดียวเดินไปสู่ธรรมะอันเอกสูงสุด คือ

นิพพาน. คำว่าเอกมันจะใช้ได้หลายปริยายอย่างนี้ ก็ว่าเอกเส้นเดียว ถ้ามันหลายเส้น มันจะเดินอย่างไรวิ่งไปวิ่งมา วิ่งไปวิ่งมาทุกเรื่องอย่างนี้ ก็น่าหัวตาย, มัน เป็นเส้นเดียวที่ ประกอบอยู่ด้วยความถูกต้องหรือองค์ประกอบแปดอย่าง.

นี่เรียกว่าทางเส้นเดียว, แล้วก็บุคคลเดี่ยวเดิน เดินแทนกันไม่ได้ ถึงจะเดินไปพร้อม ๆ กัน มันคนเดี่ยวอยู่นั้นแหละ, เพราะคนหนึ่งก็ สร้างทางของตัวเอง โดยเฉพาะ, แล้วก็เดินอยู่นั้นแหละ แม้จะเป็นเพื่อนรักกันสักเท่าไร ก็เดินร่วมกันไม่ได้ เพราะมันเป็นเรื่องของจิตใจ.

นี่ถ้าเดินไปตามนั้นอย่างถูกต้องแล้ว มันก็ ไปสู่จุดหมายปลายทางอย่าง เดียวกัน นั้น สิ่งเดียวเท่านั้น คือ **ดับทุกข์สิ้นเชิงที่เรียกว่านิพพาน.** นี่คำว่าเอกเอกๆ ในที่นี้มันตั้งสามความหมายนะ หนทางเอกนี้มันตั้งสามความหมาย.

หลักทั่วไปของมัชฌิมาปฏิปทา.

เอ้า, ที่นี้ต้องพูดกันถึงคำว่า มัชฌิมาปฏิปทา บ้าง ก็เป็นเครื่องอธิบายความ ถูกต้องหรือโดยชอบ, ถูกต้องเป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือเป็นไปในระหว่างกลางไม่ เหวียงไปสุดข้างไหน จึงจะเป็นพุทธศาสนา, หมายความว่าศาสนาอื่นเขาอาจจะเหวียง สุดไปข้างอื่นก็ได้ ในครั้งพุทธกาลมีหลายศาสนาด้วยกัน, บางศาสนาเหวียงสุดไปซ้าย บ้าง, เหวียงสุดไปข้างขวาบ้าง, ส่วน พุทธศาสนามีหลักตายตัวลงไปว่าอยู่ตรงกลาง.

เหวียงสุดคู่แรกพระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้เองว่า กามสุขัลลิกานุโยค นั้นมัน เหวียงสุดไปทางกามารมณ์ ศาสนาบางศาสนาเขายกเอา กามารมณ์ เป็นนิพพาน, แล้วก็ เหวียงสุดไปทางกามารมณ์ หลงไหลบุชากามารมณ์ ยังเหลืออยู่กระทั่งบัดนี้ บัดนี้ก็มี.

นี้ อีกทางหนึ่งมันเหวี่ยงสุดไปทางทำตนเองให้ลำบาก เรียกว่า อักตะกิลมถานุโยค ทำตนให้ลำบาก ทรมานร่างกายเสีย ให้มันทพผลภาพเสีย เพื่อว่าอย่าได้เกิดความรู้สึกทางกามารมณ์. นี่มันบ้าสุดเหวี่ยงกันอย่างนี้ พวกหนึ่งหลงไปในทางกามารมณ์, พวกหนึ่งเกลียดกามารมณ์ จนเข้ากระดูกดำ ทำร่างกายให้ทพผลภาพเสีย อย่าให้เกิดความรู้สึกทางกามารมณ์ ได้.

พุทธศาสนาจะอยู่ที่ตรงกลาง ไม่ซ้องแวงข้างโน้นข้างนี้แล้วมีความถูกต้องอยู่ที่ตรงกลาง; ถ้าจะต้องเกี่ยวข้องกับกามารมณ์ในบางอย่าง บางส่วน บางระดับ ก็ทำไปอย่างถูกต้อง จนกว่าจะละได้ขาด, แล้วไม่จำเป็นจะต้องไปทำให้ร่างกายทพผลภาพเสีย. เราถือว่าร่างกายนี้มันเหมือนกับสัตว์พาหนะ ต้องเลี้ยงให้พอดี, อย่าให้มันผอม, อย่าให้มันอ้วนเกินไป, อย่าให้มันผอมเกินไป, ให้มันพอดี, ถ้ามันอ้วนมันก็วิ่งไม่ไหว ถ้ามันผอมมันก็วิ่งไม่ไหว, แต่ถ้าพอดี มันจะสำเร็จประโยชน์.

นี่ก็คู่หนึ่งแล้วเรียกว่า สุดเหวี่ยงทางกามารมณ์ สุดเหวี่ยงทางทำตนให้ลำบาก บางทีพระพุทธเจ้าท่านใช้คำคู่อื่น เรียกว่า อาคาพหปฏิปทา แปลว่า เบี่ยงข่ม, แล้วนี่อีกอันหนึ่งเรียกว่า นิชฌานปฏิปทา นี่แปลว่า ไหม้เกรียม. เบี่ยงข่มมันก็ไม่ไหว คือ กามารมณ์อยู่นั้นแหละ, ไหม้เกรียมมันก็ไม่ไหว คือทรมานเสียจนไม่มีอะไรเหลือ, ความหมายอย่างเดียวกัน.

ทำชีวิตให้พอดีไม่ให้มันเบี่ยงข่ม, แล้วไม่ให้มันไหม้เกรียม, เป็นความถูกต้องอยู่ที่ตรงกลาง นี่เป็นหลักทั่วไปสำหรับ มัชฌิมาปฏิปทา.

ที่นี้ทีละเอี้ยขึ้นไปอีก เป็นรูปปรัชญา มากขึ้นไปอีก แต่ใช้ปฏิบัติได้ ไม่ใช่ปรัชญาเพื่อ คือ อยู่ระหว่างกลางระหว่างความมีกับความไม่มี คือเราไม่

ยืนยันโดยส่วนเดียวว่ามีหรือต้องมี เราก็ไม่ยืนยันโดยส่วนเดียวว่าไม่มี, นั่นไม่มีนี่ไม่มี หรือนั่นมีนี่ มี แต่พูดอยู่ตรงกลางว่าแล้วแต่เรื่องของมัน ที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา เมื่อมีสิ่ง ๆ เป็นปัจจัย สิ่ง ๆ ก็มี เมื่อไม่มีสิ่ง ๆ เป็นปัจจัย สิ่ง ๆ ก็ไม่มีหรือไม่เกิด ฉะนั้นเราจะไม่พูดเผงลงไปว่ามีแน่หรือไม่มีแน่, เราพูดเป็นรูปของอิทัปปัจจยตา.

นี้กระวังให้ดี, แม้ในปัจจุบันนี้มันก็ยังมีความพูดแบบตายตัวหรือผ่าซาก กระทบขาเดียว นี้ไม่ถูกต้องหลักตามพระพุทธศาสนา, ต้องปล่อยให้ไปตามเหตุตามปัจจัย, มองดูแล้วก็พูดว่ามันเป็นอย่างไรดีกว่า. นี้ตัวอย่างคุณ จะพูดว่ามีก็ไม่ถูก, จะพูดว่าไม่มีก็ไม่ถูก.

นี้มันก็รวมไปถึงคำว่า ตายแล้วเกิดอีกหรือไม่เกิดอีก, จะพูดว่าเกิดอีกก็ไม่ถูก, จะพูดว่าไม่เกิดก็ไม่ถูก, มันต้องแล้วแต่อิทัปปัจจยตา คือเหตุปัจจัย. อย่าไปพูดกระทบขาเดียว ว่าตายแล้วเกิดอีก, พวกหนึ่งก็เถียงว่า ตายแล้วไม่เกิดอีก, อย่างนี้ไม่ใช่พุทธศาสนา. พุทธศาสนาจะมีอิทัปปัจจยตา ว่ามีเหตุมีปัจจัยมันก็เป็นไป เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย ไปเรียกว่าเกิดเรียกว่าตายนี้มันก็ยังไม่ถูกอยู่แล้ว, เพราะที่แท้มันเป็นความเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติเท่านั้น. แล้วเรา ไปสมมติกันที่หลังว่าอย่างนี้เรียกว่าเกิด อย่างนี้เรียกว่าตาย. ถ้าเป็นปรมาตฺถ์ชั้นสูงสุด มันก็ไม่เห็นเป็นเกิดหรือเป็นตาย มันเห็นเป็นความเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยนั้น ฉะนั้น จึงไม่พูดว่าอีกหรือไม่อีก.

กระทั่ง ไม่พูดว่า เอง หรือ อื่น, เช่น ไม่พูดว่าทำเอง หรือ ให้คนอื่นทำ เพราะมันไม่มีคน, มันเป็นอิทัปปัจจยตา แต่ว่าเราก็ยึดคำว่าทำเอง หรือ ให้คนอื่นทำ แน่นแน่นมากไป มันจึงมักจะผิดหวังอะไรอยู่บ่อย ๆ. ถ้าว่าปล่อยให้ไป เป็นเรื่องของอิทัปปัจจยตาแล้วก็ไม่ผิดหวัง, ก็หัวเราะได้ หัวเราะได้เรื่อย.

นี้เรียกว่า เอาหลักกัณฑ์ปัจเจกตาเป็นหลัก, แล้วมันก็ไม่เอียงไปสู่จุดโต่งทางซ้าย ไม่เอียงสู่จุดโต่งไปทางขวา. ในการพูดจาหรือในการกระทำ, แม้แต่เรื่องสำคัญที่สุด เช่นเรื่องกรรมอย่างนี้ เมื่อถึงขนาดนี้แล้วก็ไม่ได้เอาดีหรือไม่เอาชั่ว, แต่จะเอาที่ไม่ดีไม่ชั่ว ที่เหนือดีเหนือชั่ว, ชั่วก็ไม่ไหว, ดีก็แย่, เพราะมันหลอกลวง อยู่เหนือเสียทั้งดีทั้งชั่ว ไม่ดีไม่ชั่ว นั่นแหละถูกที่สุด เป็นกลางที่สุด, เป็นไปทางนิพพาน.

แล้วรู้ไว้ด้วยว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการนี้ คือกรรมที่ทำให้พ้นดีพ้นชั่ว, ถ้าเดินไปตามทางของอริยมรรคแล้วมันจะไปสู่จุดที่เหนือดีเหนือชั่ว, ตัวอริยมรรคที่แท้จริง ก็ไม่ควรบัญญัติว่าดีหรือว่าชั่ว เพราะมันกำลังจะเป็นไปเพื่อพ้นดีพ้นชั่ว หรือพูดให้ถูกกว่านั้นแล้ว. อริยมรรคนั้นมันกำลังจะตัดเสียซึ่งความดีและความชั่ว ให้คนเป็นอิสระกันเสียที.

นี้ก็เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา อยู่ตรงกลางไม่สุดโต่งไปข้างไหน บางทีแทนที่จะเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา, หรือแทนที่จะเรียกว่า อริยมรรคไปเรียกเสียว่าพรหมจรรย์ก็มี, พรหมจรรย์ของภิกษุ คือปฏิบัติอย่างนี้. คำเรียกแทนกันได้มี อีกหลายคำ, บางทีไปเรียก ระบุลักษณะของการปฏิบัติ เช่นเรียกว่า โพรธิบักขิยธรรมเสียก็มี แล้วสิ่งที่ เป็นไปเพื่อการตรัสรู้ หรือสิ่งที่อยู่ในแผ้วแผ่ของการตรัสรู้ก็คือมัชฌิมาปฏิปทาเหมือนกัน, มันไม่ไปทางอื่น จะมุ่งไปในทางการตรัสรู้, ไม่แหวะซ้ายแหวะขวาอย่างนี้ ก็เรียกว่าโพรธิบักขิยธรรมมีรายละเอียดอยู่หลายอย่างแต่มันทำหน้าที่เหมือนกันหมด เป็นองค์แห่งการตรัสรู้.

นี่สำหรับ มัชฌิมาปฏิปทานี้ พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้อย่างมีความสำคัญ ที่พวกเราจะต้องทราบ ว่ามันเป็นสิ่งที่ท่านรู้อเอง ไม่มีใครมาสอนให้ท่าน ตรัสว่า ตถาคตตนอภิสมพุทธา—อันตถาคตรู้อพร้อมเฉพาะแล้วก็—เอง มีจำกัดความชัดว่า ปุพฺเพ อนนุสฺสฺเตส

—ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน ก็ไม่ได้รับมาจากครูบาอาจารย์คนไหนโดยตรง ว่าอย่างนี้
 ตรีสรู้อเอง จากการศึกษารอบคอบคานตลอดเวลายาวนาน. สรุปลแล้วเป็นความรู้เกิดขึ้น
 อย่างนี้ ว่าต้องอยู่ตรงกลาง, อย่าไปบ้าตามพวกที่มีอยู่ในเวลานั้น มันสุดเหวี่ยงข้างใด
 ข้างหนึ่งทั้งนี้ พวกที่มีอยู่ในเวลานั้น; นี้ท่านก็เกิดทำไม่เหมือนใคร อยู่ตรงกลาง.

นี่อยู่ตรงกลางอย่างนี้แล้วมันก็เป็นเครื่องทำให้เกิดปัญญา เรียกว่า
 จกขุกรณี ญาณกรณี เป็นเครื่องกระทำให้เกิดจักขุ, เป็นเครื่องกระทำให้เกิดญาณ, ทำให้
 เกิดตาในที่นี้ หมายถึงตาข้างในตาปัญญา, เกิดญาณคือความรู้ คือปัญญา ฉะนั้นสิ่งเดียว
 กันแหละจะเรียกว่าญาณก็ได้ เรียกว่าดวงตาก็ได้ มันเกิดดวงตาเห็นแจ้งขึ้นมา ว่าถ้า
 มัวไปจมอยู่ในกามารมณ์แล้วมันจะมีดวงตาได้อย่างไร. นี่เวลาที่มันบ้ากามารมณ์ มัน
 มีคดียิ่งกว่าอะไร หรือถ้าไปทำการทรมาน ทำให้ลำบาก เจ็บปวด เจ็บปวด อย่างยิ่งอยู่นี้ มัน
 จะเกิดดวงตาได้อย่างไร. ต้องอยู่ตรงกลางที่พอดี เรียกว่าจกขุกรณี—เป็นเครื่องกระทำ
 ให้เกิดจักขุ, ญาณกรณี—เป็นเครื่องกระทำให้เกิดญาณ เหมือนกับที่เราสวดกันอยู่ แล้ว
 ก็ สมุโพราย นิพพิทาย วิราคาย กระทั่ง นิพพานาย เป็นไปเพื่อรู้พร้อม รุ้ยง รุ้ยจริง เพื่อ
 เบื่อหน่ายเพื่อคลายกำหนด เพื่อกับ เพื่อนิพพาน, นี้จักขุกรณี มันเป็นอย่างนี้. ทำให้
 เกิดดวงตาก็เห็นแจ้งเห็นจริงถูกต้องแล้ว มันก็เป็นไปเพื่อถูกต้อง เพื่อเบื่อหน่าย เพื่อ
 คลายกำหนด เพื่อไม่หลง เพื่อดับทุกข์ทั้งปวง เพื่อนิพพานในที่สุด นี่คือลักษณะเฉพาะ
 ของสิ่งที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา.

อริยมรรคเป็นรูปโครงของพุทธศาสนา.

เอาละ, สรุปลเป็นหัวข้อสำคัญ ก็คือว่า ต้องประกอบอยู่ด้วยองค์ ๘ คือ
 ความถูกต้อง ๘ ประการ นี้ความถูกต้อง ๘ ประการนี้รวมเป็นหนึ่ง, คนเดียวเดินไปสู่

จุดหมายปลายทางอันเดียว, เมื่อเป็นอย่างนี้ มันไม่ต้องเหยิงซ้ายเหยิงขวา ไม่ต้องเหยิงไปข้างไหน มันไปตรงกลางที่ถูกต้องนั่นเอง. ตัวอย่างเช่น, ไม่เอียงไปทางกามารมณ, หรือไม่เอียงไปทางเกลียดชังกามารมณจน ทำลายอวัยวะเพื่อกามารมณ. เมื่อเดินไปแล้วมันก็เกิดดวงตา เกิดความรู้อยิ่งขึ้น ๆ แล้วเป็นไปเพื่อนิพพานในที่สุด แล้วสิ่งนี้พระพุทธเจ้า ท่านไม่ได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อน ท่านค้นพบด้วยพระองค์เอง เรียกว่าอริยมรรค หรือเรียกเต็มรูปเต็มร่างว่า *ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นอริยสัจจข้อที่สี่*. นี้เราก็ได้พูดมาครบสี่ข้อแล้ว ทีละข้อทีละข้อ ตามลำดับมา.

เอ้า, ทีนี้ในตอนสุดท้ายนี้ก็จะพูดพร้อม ๆ กันทั้งสี่ เพื่อให้กลายเป็นเรื่องของสิ่งที่มีการแบ่งแยกเป็นสี่ ก็อยากจะทบทวนอะไรบางอย่างที่เคยพูดแล้ว ว่า อริยสัจจสี่นี้มีมันเป็นรูปโครงของพุทธศาสนา ข้อที่หนึ่ง คือ ทุกข์, ข้อที่สอง คือ สมุทัย, ข้อที่สามคือ นิโรธ, ข้อที่สี่ คือ มรรค, นี้เรียกสั้น ๆ ว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค. ชาวบ้านหรือว่าแม่แต่ชาววัดก็ตาม ถ้าเขาพูดกันสั้น ๆ เขาจะเรียกอย่างนี้ทั้งนั้น. ถ้าเขาเรียกเต็มทีก็เรียกว่า ทุกขอริยสัจจ ทุกขสมุทัยอริยสัจจ ทุกขนิโรธอริยสัจจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ.

ทีนี้ ในสี่อย่างนี้ มีใจความสำคัญทาง *logic* คือ ทางตรรก ที่เราควรจะสังเกตศึกษาเอาไปใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ ว่าข้อที่หนึ่ง ทุกข์ คือมันบอกให้รู้ว่าอะไรเป็นอย่างไร เป็นอะไร, นี้ข้อที่สอง สมุทัย บอกให้รู้ว่ามันมาจากอะไร, ข้อที่สามบอกให้รู้ว่า เพื่อประโยชน์อะไรในที่สุด, ข้อที่สี่ บอกให้รู้ว่า จะต้องทำอย่างไรจึงจะได้อย่างนั้น.

นี่เป็นคำพูดที่อยู่ในรูปของตรรกหรือ *logic* ว่าอะไร, จากอะไร, เพื่ออะไร, และ โดยวิธีใด, ซึ่งผมเตือนทุก ๆ คนว่า นี้มีประโยชน์มากในการพูดจาไม่

ให้แพ้เขา หรือว่าที่จะบรรยายอะไรให้พิสดารออกไปโดยไม่พินเผื่อ ให้ใช้หลักอย่างนี้ ถ้ามันไม่เสียหลักอย่างนี้แล้ว มันไม่มี ทางจะผิดได้, เราเรียกว่าตรรกในพุทธศาสนา, คือ แยกตัวออกมาหน่อย ไม่ใช่ตรรกโดยทั่วไปของวิชาตรรกวิทยา ซึ่งมันจะเพ้ออีก นั้นแหละ. ถ้ามันมีตรรกแต่เพียงอย่างนี้เท่านั้น ตามหลักพุทธศาสนาอย่างนี้แล้วไม่เพ้อ นอกจากจะไม่เพ้อแล้วมันยังสำเร็จประโยชน์ด้วย ช่วยจำไว้ให้ดีๆ.

ถ้าคุณอยาก จะศึกษาเรื่องอะไร สักเรื่องหนึ่ง แ่งหนึ่ง ปมหนึ่งก็ตาม ต้อง เอานั้นมาเป็นวัตถุสำหรับศึกษาว่าคืออะไร จากอะไร เพื่ออะไร แล้วก็โดยวิธีใด; แม้จะศึกษาเรื่องไก่อ่สักตัวหนึ่งนี้ ก็คืออะไร ไก่ของมันคืออะไร แล้วมัน มาจากอะไร มัน เพื่อประโยชน์ในที่สุด อย่างไร, จะให้ถึงประโยชน์อันนี้ได้ โดยวิธีใด. พุทธเรื่อง ไก่อ่มันกับบริบูรณ์ นี้เรื่องทางวัตถุแท้ๆ ก็ยังอาศัยหลักอย่างนี้ได้.

นี่ที่เป็นหลักธรรมะโดยตรงสำหรับปฏิบัติ, คือว่าพูดไปมากมายมันมันเป็นรูป ของหลักวิชา เป็นทฤษฎี. นี่พอมาเป็นเรื่องปฏิบัติ ก็เห็นชัดเจนไปเลยว่า อริยสัจจ ข้อที่ ๑ คือความทุกข์ เป็นเรื่องต้องรู้ ต้องรู้ให้จนได้, รอบรู้ให้จนได้ ใช้คำว่า ปริณญา คำนี้ใช้คำว่าปริณญา อย่างที่พวกคุณใช้กันในมหาวิทยาลัย ปริณยานั้นปริณยานี้. แต่แล้วของพระพุทธเจ้าท่านใช้คำว่าปริณยานี้ กับคำว่าความทุกข์ ต้องรอบรู้ ซึ่งความ ทุกข์. ที่นี้สำหรับ ข้อที่ ๒ คือเหตุให้เกิดทุกข์ นั้นต้องละเสีย, ค้นหาเหตุให้เกิดทุกข์ นี้ต้องละเสีย, นี้ ข้อที่ ๓ ดับไม่เหลือแห่งทุกข์ นี้ใช้คำว่า ต้องทำให้แจ่มแจ้ง ออกมา ใช้คำว่า *สจฺฉิภาตพฺพนติ*. ที่นี้พอถึง ข้อที่ ๔ มรรคนั้นต้อง ทำให้มีขึ้นมา เรียกว่า ภาวนา ภาวิตา *ภาเวตพฺพนติ* ทำให้มีขึ้นมา.

บททวนอีกทีหนึ่งก็ได้ เทียบจะเขียนไม่ถูก เรื่องที่ ๑ เรียกว่าทุกข์ ต้อง รอบรู้ ใช้คำว่าปริณญา ปริณญา ปริณญาตพฺพา ปริณฺณเยยนฺติ นี้ ล้วนแต่รอบรู้ทั้งนั้น

ต้องรู้ กวรรู้ แล้วก็รู้แล้ว. ข้อที่ ๒ ค้นหาเหตุให้เกิดทุกข์นี้ต้องละเอียด ใช้คำว่า ปทานะ แปลว่าละเอียด ปหาตพฺพา—ควรละ, ปหานา—ละแล้ว. เรื่องที่ ๓ ทุกขนิโรธ หรือนิโรธหรือความดับทุกข์นี้, ต้องทำให้แจ้ง สัจจิกาทพฺพาควรทำให้แจ้ง, สัจจิกตฺตฺติ—ทำให้แจ้งแล้ว. ที่นี้พอมาถึงอันสุดท้ายมรรคนี้ก็ทำให้มีเรียกว่าภาวนา ภาโวตพฺพา แปลว่า ควรทำให้มีขึ้น แล้วภาวิตา นี้ ทำให้มีได้แล้ว ก็ทำเสร็จแล้ว.

พูดสั้น ๆ อีกทีว่า อย่างที่หนึ่งควรรู้, อย่างที่สองควรละ, อย่างที่สามควรรู้จัก. ทำให้แจ้ง, ให้ปรากฏออกมา ทำให้แจ้ง. อย่างที่สี่ทำให้เกิดมีขึ้นมา อันที่สามนั้นทำให้รู้แจ้ง ให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ทำให้แจ้งให้ปรากฏแก่ตัว มันต่างกับปริณญา ที่ว่านั่นมันรอบรู้ มันเพียงแต่รู้เท่านั้นมันทำให้แจ้งออกมาได้ ให้ได้รับ ให้ได้ดื่ม ให้ได้เสวย แล้วต้องมีการกระทำให้เกิดขึ้นมา จึงจะเป็นเช่นนั้นได้.

นี้เรียกว่า อริยสัจจ์สี่มันเกี่ยวเนื่องกัน อย่างนี้, ถ้าแยกกันอยู่มันไม่สำเร็จประโยชน์อะไร สำหรับความรู้จะเป็นไปไม่ได้ถ้าแยกกันอยู่, ถึงแม้การปฏิบัติ มันก็ต้องเนื่องด้วยความรู้ ก็เลยเนื่องกันอยู่ทั้งสองอย่าง. มีคำตรัสของพระพุทธเจ้าว่า *ไม่ต้องชักออกหรือ ไม่เติมเข้ามา, สองอย่างนี้พอแล้วอริยสัจจ์สี่*.

อริยสัจจ์ใช้ปฏิบัติได้ในทุกกรณี.

ถ้าเป็นเรื่องของความรู้ทางธรรมดาสามัญ ที่จะเอาเปรียบเป็นอุปมา อุทาหรณ์ได้, เช่น เรื่องความเจ็บไข้ นี้คือความทุกข์ เหตุให้เกิดเป็นโรคขึ้นมา โรคนั้นแหละ คือความทุกข์, เหตุให้เกิดโรคขึ้นมาก็คือเชื้อโรค, แล้ว นิโรธ ก็คือ ความไม่มีโรค ความหายโรคแล้ว มรรคก็คือ วิธีการรักษาโรคเหี่ยวยาทั้งหลาย, รวม

ทั้งหมดทั้งอะไรต่างๆนี้ ถ้าว่าจะเปรียบ ก็โรค แล้วก็เชื่อโรค แล้วความหายโรค แล้วก็วิธีการรักษาโรค.

ในคัมภีร์ อรรถกถา มักจะชอบเปรียบเทียบว่า ความอดอยาก ข้ำวยากมากแพง คนตายมาก คือทุกข์, เหตุของมันคือฝนฟ้าไม่มี ในประเทศอินเดียเป็นอย่างนั้นจริง บางทีไม่มีฝนฟ้า ไม่มีพืชพันธุ์ธัญญาหาร เพราะมันไม่มีฝนมีฟ้าตามฤดูกาล นี่ถ้าว่า ความสมบูรณ์ คือดับทุกข์ คือความสมบูรณ์ มีอะไรกินมีอะไรใช้ ร่ำรวยไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร. นี่ก็เป็น นิโรธดับทุกข์ได้ แล้วเพราะว่าฝนมันดี หรือการชลประทานดี อะไรดีก็ได้ ทำให้การทำกรรมมันสำเร็จ. นี่ก็ทำให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่า อริยสัจจ^๘ คชิน.

นี้จะพูดตอนสุดท้ายว่า แม้ในเรื่องเกี่ยวกับในโลกปัจจุบันนี้ ก็ไม่พ้นจากเรื่องของอริยสัจจทั้งสี่ประการนี้ แล้วคุณก็มีปัญญา เป็นนักศึกษาศึกษาพิจารณาเอาเองซิ. ผมไม่ต้องพูดโดยรายละเอียดก็ได้ ว่าแม้โลกปัจจุบันนี้ ยังต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของอริยสัจจสี่ ในการแก้ปัญหามุขนิค หรือ ในการที่จะพิสูจน์ดูว่า มันเป็นความทุกข์ยุ่งยากลำบาก ไม่มีสันติภาพเสียเลย ก็เพราะเหตุอะไร เพราะเหตุอย่างเดียวกันกับกฎเกณฑ์เรื่องอริยสัจจ.

สัตว์โลก ทั้งโลกในเวลานี้ ตกอยู่ในข่ายแห่งตัณหา : กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา สัตว์โลกทั้งหลายในเวลานี้ทั้งหมดนี้กำลังตกอยู่ในข่าย ตาข่ายแห่งตัณหา, ตัณหานี้ใช้อุปมาเหมือนกับตาข่าย เหมือนกับแห เหมือนกับอวนแล้วครอบไว้ มันไปร้องอยู่แต่อกไม้ไม่ได้ มันผูกไว้หลวมแต่มันหลุดไปไม่ได้มันจึงสนุกสนานเปล็ดเปล็ดกันอยู่นั้น เพราะมันผูกไว้หลวมๆ พอให้โลกเต้นสนุกสนานได้ แต่มันออกไปไม่ได้ นี่คือความหลอกลวงล่อลวงของสิ่งที่เรียกว่า กามารมณ์ โดยเฉพาะในโลกปัจจุบันนี้ บุชาลุ่ม

หลงในกามารมณ์ศึกษาค้นคว้าผลิออกมาแต่วัตถุของกามารมณ์ เพราะคนมันชอบ เพราะมันขายได้มาก เพราะคนก็ต้องการ ก็ไม่มีคนคิดผลิตสิ่งที่ตรงกันข้าม มีแต่เรื่องกามารมณ์ ส่งเสริมกามารมณ์ จึงเรียกว่า สัตว์โลกนี้มันกำลังตกอยู่ในข่ายแห่งค้นหา นั่นคือการเป็นไปตามกระแสของปฏิจจสมุปบาท ที่ได้พูดให้ฟังแล้วว่า ตา หู จมูก ลิ้น กายอะไรของมันเป็นไปติดเป็นเรื่องสัมพันธ์ เป็นอวิชาไปหมด จึงเกิดความทุกข์หรือตามกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท.

ถ้าพูดเดี๋ยวนี้ก็พูดได้เลย ถูกต้องที่สุดแต่คนฟังไม่ถูกว่า สัตว์โลกทั้งโลก ในปัจจุบันนี้ กำลังล่องลอยไปในกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาทในฝ่ายสมุทยวาร ที่ทำให้เกิดทุกข์. คุณไปดูเอาเองชரியละเอียด มันล้วนแต่ปรุงเพื่อค้นหา, เพื่อกิเลสค้นหา, นี่มันหลับอยู่ด้วยความหลับของกิเลสหรือของอวิชา, หลับอยู่ด้วยกิเลสนิทรา กิเลสนิทรา ฟังคุณันต์ แล้วก็เพราะที กิเลสนิทรา—หลับอยู่ด้วยกิเลส.

เดี๋ยวนี้ โลก ทั้งโลก บ้างก็กำลังหลับอยู่ด้วยความหลับแห่งกิเลส มันวิ่งว่อนไปด้วยรถไฟ เรือไฟ เรือบิน อะไรจรวดอวกาศอะไรต่างๆ มันวิ่งว่อนแต่มันหลับอยู่ทั้งนั้น กำลังหลับอยู่ด้วยกิเลสนิทราทั้งนั้น มันจึงทำสิ่งนี้ ใช้สิ่งนี้ เพื่อเบียดเบียนตนเอง เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น. เบียดเบียนตนเองนี้ ฟังให้คินะ มันน่ากลัวที่สุด คือทำตัวเองให้ลำบากโดยไม่รู้สีกตัว, เบียดเบียนผู้อื่นเห็นง่าย คนที่หลับอยู่ด้วยกิเลสนิทราจะทำตัวเองให้ลำบากโดยไม่รู้ตัว.

แล้วคน ติดอยู่ในอัสสาทะ คือความเอร็ดอรร้อยของสิ่งที่มีความเอร็ดอรร้อย; อัสสาทะ คำนี้ก็จำไว้ด้วย แปลว่าเหยื่อหรือความเอร็ดอรร้อยที่มีอยู่ในสิ่งต่างๆ, ถ้าสิ่งต่างๆไม่มีความเอร็ดอรร้อยเป็นเหยื่อแล้วก็ไม่มีการคิด. เดี่ยวนี้เราติดอยู่ในอะไรก็ตาม แม้จะติดในการศึกษา ก็เรียกว่ามันมีอัสสาทะแห่งการศึกษา ดึงเราให้ติดมัน

สนุกสนาน เอรีคอร่อยในการศึกษา. นี้ไม่ต้องพูดถึงกามารมณ์ หรือที่เราจะ ไปติดอะไรเข้า สักอย่างหนึ่ง สิ่งนั้นจะต้องมีอัสสาทะเสมอ นั่นมันเหมือนกับเหยื่อ, ที่เรียกว่าอัสสาทะ หรือเหยื่อนี้ มันหุ้มความยากลำบากไว้มิด ไม่ให้เห็นเลย. ฉะนั้นเราจึงไปกินเหยื่อแล้วติดเบ็ด แล้วผูกพันตัวเองให้ติดอยู่ในสิ่งนั้น. พุดเป็นอุปมาหน่อย ก็ว่าชกไชพันตัวเองมากขึ้น ๆ ๆ ให้มันจมอยู่ในกองทุกข์ มากขึ้น ๆ ๆ จนลืมตาไม่ได้ มองไม่เห็นจมอยู่ในความทุกข์.

นี่คือ ภาวะของสัตว์โลกในปัจจุบัน จะตกลงไป ลึกลงไป ลึกลงไปในแหวนแห่งอัสสาทะ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ. คำบาลีพระพุทธเจ้า ท่านใช้คำว่าแหวน สัตว์กำลังทำเหวสร้างเหวให้แก่ตัวเอง แล้วก็ตกลงไป ตกกลงไป ตกกลงไป ได้แก่มนุษย์สมัยนี้ คิคักันสร้างอะไรผลิตอะไรขึ้นมากก็เพื่อให้มันเป็นเหวน สำหรับตัวนี้จะตกลงไป ตกกลงไป ตกกลงไป จนเข้าโลงก็ ไม่มีวันที่จะรื้อฟืนออกมาได้.

ฉะนั้น โลกเรา ในปัจจุบันนี้ กำลังทำผิดอย่างมากในเรื่องที่เกี่ยวกับ จตุราริยสังข์, อริยสังข์สี่ประการ จึงไม่พบกันกับสันติภาพ หรือ สันติสุข พบกันแต่ความทุกข์. เรื่องของความทุกข์ นี้ถ้าเขาจะสะสางปัญหาอันสำคัญนี้ ก็ต้องใช้หลักเกณฑ์อันนี้คือ หลักเกณฑ์ของอริยสังข์ในพระพุทธศาสนา ก็คือหยุด หยุดสร้างเหยื่อของตัณหาเสีย, ตัณหา มันก็จะจางไป จนหมดสิ้นนี้ในที่สุด ก็ไม่มีความทุกข์อีกต่อไป. ก็เรียกว่านิโรธ หรือ นิพพาน, แล้วแต่ว่าจะเด็ดขาดหรือไม่เด็ดขาด แล้วแต่บางส่วนหรือทั้งหมด.

เรื่องอริยสังข์มีความสำคัญอย่างนี้, แล้วก็ไม่ค่อยมีใครพูดถึง. พวกฝรั่งเรียนเรื่องอริยสังข์กันบ้าง ก็เรียนในรูปของปรัชญาทั้งนั้น ฉะนั้นจึงไม่เกิดผลที่ว่าดับทุกข์ของบุคคลนั้น ๆ ได้, โดยไม่ต้องพูดถึงการดับทุกข์ของคนทั้งโลก. กฎเกณฑ์เรื่องอริยสังข์

มัน จึงตั้งอยู่ในฐานะเป็นเหมือนกับพระเจ้า ที่จะบันดาลให้สัตว์โลกนี้ประสบ
ความทุกข์หรือประสบความสุข ก็คับทุกข์ได้. มันอยู่ที่สัตว์โลกทั้งหลายจะต้องทำให้
ถูกต้องเอง พระเจ้าจะมาช่วยทำให้นั้น มันไม่ใช่หน้าที่ของพระเจ้า, พระเจ้ามี
หน้าที่แต่ให้สิ่งต่างๆ เป็นไปอย่างถูกต้อง ตาม กฎเกณฑ์, นี้ สัตว์ทั้งหลายต้องทำเอง
ต้องเดินเอง. ตถาคตเป็นแต่ผู้บอกทาง, พระพุทธเจ้าท่านตรัสอย่างนี้, ท่านไม่สามารถจะ
มาช่วยอุ้มช่วยยกไปได้, ท่านทั้งหลายต้องเดินเอง ตถาคตเป็นแต่ผู้ชี้ทาง การชี้ทางนั้นก็คือ
การชี้เรื่องอริยสัจจ์ทั้งสี่ นี้ใจความเรื่องอริยสัจจ์สี่โดยย่อ ก็มีอยู่ตามที่ได้อธิบายมาใน
การบรรยายสามครั้ง รวมทั้งครั้งนี้ด้วย.

เป็นอันว่า เวลาวันนี้ก็หมด ยุติการบรรยายไว้เพียงเท่านี้.

สมาธิภาวนาแบบอานาปานสติภาวนา.

[หมวดที่ ๑ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน]

การบรรยายครั้งนี้ ผมไม่ได้ตั้งใจจะให้เป็นการบรรยาย ต้องการจะให้เป็นการแสดงตัวอย่างหรือว่าทดลองทำ เพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า สมาธิภาวนา.

โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ อานาปานสติภาวนา เป็นการแสดงให้เห็นด้วย และเป็นการ ขอร้องให้ลองทำด้วย แล้วจึงจะถือโอกาสบรรยายเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับสิ่งนั้นให้เข้าใจได้ง่ายทีหลัง. ถ้าจะเปรียบเสมือนกับว่า เรียนด้วยสิ่งของ เอาสิ่งของ มาดูมาทำความเข้าใจเสร็จแล้ว จึงค่อยอธิบาย ส่วนที่มันลึกกว่าที่จะเห็นได้ด้วยตา. ฉะนั้นโอกาสนี้ จะให้เป็นการสาธิตมากกว่า, แล้วเมื่อทำได้ หรือว่าเมื่อมองเห็นแล้ว จะพูดเรื่องนี้ โดยทางทฤษฎีทีหลัง, มันง่ายแก่การเข้าใจ. แต่มันก็ออกจะแปลกอยู่ ที่ว่า แสดงการ ปฏิบัติก่อน, แล้วจึงบอกทฤษฎีทีหลัง.

เอาละ, เป็นอันว่า เราจะทำในรูปของการสาธิตทั้งสองฝ่าย คือผมก็แนะนำให้ทำแล้วคุณก็ลองทำ. ถ้ามีคนมาขอให้แนะนำการทำอานาปานสติภาวนา ก็บอกว่า เมื่อมีร่างกายเหมาะสม คือ สบายดี มีการหายใจตั้งมุกก็ทำได้ ไปสู่ที่สงบตามที่จะได้ ทำก็ได้ แต่ก็ไม่ต้องลำบาก, ถ้าไม่ได้ที่ในป่าในดง ก็ตรงไหนก็ได้ อย่าไปรู้ไปซึ้งกับใครก็แล้วกัน.

การเตรียมเบื้องต้นในการปฏิบัติ

วิธี ๖ วิธี ๖

ที่นี้ให้ นั่ง การนั่ง นี้นั้น ก็มีเทคนิค มีความมุ่งหมายอยู่บ้างเหมือนกัน, คือว่าทำนั่งอย่างนั้นมันมั่นคงกว่านั่งอย่างนั้นเป็นต้น. เดี่ยวนี้ดูผมนั่งซิ เหมือนกับ นั่งตามสบายก็ได้เหมือนกัน, ก็ตาตุ่มลงไปแตะพื้นทั้งสองข้าง เอา, คุณลองนั่งดูทุก ๆ องค์ นั่งอย่างตาตุ่มมันแตะพื้นทั้งสองข้างนะ, จีวรรุ่มร่าม, นี่ตาตุ่มมันแตะพื้นทั้งสองข้าง มันก็อย่างหนึ่งนะ คือมันง่ายเกินไป.

นี่ก็ตาตุ่มมันแตะพื้นข้างเดียว เพราะอันนี้มันขึ้นมาเสียข้างบน. ลองดูซิ เห็นไหม, มันก็ค่อนข้างจะมีการขัดให้แน่นขึ้นมาหน่อยหนึ่ง.

ที่นี้ เอาขาข้างซ้ายขึ้นมาข้างบน นี่เสียอีกทีหนึ่ง แล้วไม่มีตาตุ่มไหนที่มันถูกพื้น. เอา, เอาขึ้นมาซิ มันเป็นเรื่องสาธิต, มันไม่มีตาตุ่มที่ถูกพื้นแล้ว, มีแต่กล้ามเนื้อที่หนุนที่ถูกับพื้น. ไม่ใช่ คุณไม่ดูอย่างนี้ ขามันอยู่ข้างบนทั้งหมดนี้, เอาข้างนั้นขึ้นมาข้างบนอีกทีหนึ่งซิ อย่างนั้น, เดี่ยวนี้ตาตุ่มไม่ได้ถูกพื้นเลย.

นี่ก็คือว่า มันแน่นหนา แล้วก็เลยเปรียบเทียบว่ามันต่างกันมากในสามชนิดนี้ ชนิดนี้มันซ้อน มันขัดกันแน่น แน่นแน่น น้อยอย่างหนึ่ง, แล้วก็อีกอย่างหนึ่งก็คือ

ไม่ปวด, แต่ชอบอันนี้มาทางนี้ก็ได้ อันไหนมาก่อนแล้วแต่ขาที่เหมาะสมอย่างนี้. ก็เรียกว่า นั่งบนเบาะที่นุ่มที่สุด ที่กล่อมเนื้อ เบาะกล่อมเนื้อขาเนื้อสะโพก, ฝรั่งเขานั่งไม่ค่อยได้ เพราะไม่เคยทำ แต่คนไทยควรจะได้ *muscle cushion* นั่งบนเบาะทำด้วยกล่อมเนื้อ ไม่เจ็บไม่ปวด. ฉะนั้น เราจะมีเบาะรองหรือไม่รองก็ไม่ค่อยมีปัญหาหนัก, แต่มีเบาะรองก็ดีเหมือนกัน อย่างนี้ก็เรียกว่าเต็มที.

นี้ถ้ามัน ชั้นเดียวเพียงอย่างนี้ มันก็ ขนาดกลาง นี้ถ้ามันสบายตามสะดวก สบาย ก็เหยียดขาออกไปก่อน แล้วก็ดึงเข้ามาตามสบายอย่างนี้ มันเป็นการถูกต้องกว่า.

นี้ไปหักนั่งให้มันชินกันบ้าง ถ้ามันไม่เคยชิน มันรู้สึกอึดอัดบ้าง เจ็บปวดบ้าง มันร้อนบ้าง อะไรบ้าง, ต้องทำจนเคยชิน.

นี้เขาเรียกว่า นั่งสมาธิ. นั่งสมาธิก็คือว่า ขัดให้มันแน่นพอ ที่จะอยู่ได้ไม่ล้ม ในเมื่อเรามีจิตไร้สำนึกหรือว่ากึ่งสำนึก เมื่อรู้สึกอย่างนี้อยู่ไม่เป็นไร พอทำไปหนักเข้าๆ มันเหลือครึ่งสำนึกมันจะล้ม, แต่ถ้า นั่งอยู่อย่างนี้มันล้มไม่ได้ เหมือนกับไม้ระยางๆ โยงอยู่เป็น *compact* เหมือนกับปิรามิด ล้มไม่ได้ นั่งแบบปิรามิด นี้ล้มไม่ได้ คุชิ มันล้มทางไหนก็ไม่ได้ ล้มข้างหน้าก็ไม่ได้ ล้มข้างหลังก็ไม่ได้, แล้วก็ ไม่ปวดด้วย, เป็นทำนองที่สนับสนุนความมีสมาธิโดยตรง จึงได้เรียกว่า *นั่งขัดสมาธิ* เรียกในภาษาไทย, ถ้าในภาษาบาลีเขาเรียกว่า *นั่งคู้บัลลังก์* แต่ในภาษาไทยเขาเรียก นั่งสมาธิ ทำนองที่มันเป็นประโยชน์ต่อการเจริญสมาธิ, พวกจีนเขาไปเรียกว่า *ทำนองของชาวอินเดีย* เพราะมันไม่มีทำนองแบบจีน จึงเป็นทำนองของชาวอินเดีย.

เอาละ ในวันแรกนี้ ก็จะให้ นั่งขัดสมาธิ ที่เรียกว่า สมาธิเพชร หรือ วัชรอาสน์ อย่างนี้ เอามาขัดกันแล้วเรียกว่า วัชรอาสน์ สมาธิเพชร. ถ้ายังไม่ได้

เคี้ยวมันก็จะเจ็บขาเสีย อะไรเสีย ก็ฟังไม่รู้เรื่อง, ก็ไปหัดเอา หัดนั่งทำที่ง่าย แล้วก็อยาก
 ๕ ขึ้นๆ ไปจนทำที่ยากที่สุดจนชิน คนผอมก็ไม่มีปัญหาอะไร, คนอ้วนก็มีปัญหาบ้าง.

เอ้า, ที่นี้นั่งตัวตรง ให้ตัวตรงให้เหยียดมากที่สุด ให้กระดูกสันหลังมัน
 เหยียดมากที่สุด ถ้ามันยังไม่เหยียดมากก็นั่งลงไปซิ นี่มันก็เหยียดหมดของมัน จะทำให้
 ๕ กระดูกสันหลังมันเหยียดหมด เอาลงบนหัวเข่าซิ แล้วก็เหยียดแขนให้ตรงอย่าคู้แขน,
 ให้แขนมันตรง ก็หมายความว่ามันค้ำขึ้นไปหมด ให้เขามันค้ำลงไปถึงพื้นช่วยไว้. นี่เรา
 ๕ อยาก จะปรับปรุงให้กระดูกสันหลังตรงเหยียดหมด เพื่อให้ ปอดมันทำงานสะดวก
 แล้วก็ค่อยปล่อยสบายที่หลังก็ได้, ในครั้งแรกนี้จะตัดให้กระดูกสันหลังตรง เป็นท่าคัด
 ๕ ท่าหนึ่ง เขาเรียกว่าเป็นท่าของผู้ประกอบโยคะท่าหนึ่งด้วยเหมือนกัน เหยียดแขนอย่างนี้
 ๕ นี้ขึ้นตรง มันคคไม่ได้เพราะมันถูกเหยียดออกไปมาก กระดูกสันหลังก็เรียบบ่อย. นี่เริ่ม
 ตามสบายอย่างนี้ หรือว่าอย่างนี้ อย่างนี้ นั่นก็นิยมกันเหมือนกัน, แต่ผมเห็นพวกนักเลง
 ๕ พวกโยคีแท้ๆ เขาก็เอาไว้อย่างนี้, เอาไว้อย่างนี้ (วางมือบนเข่า). เรื่องนี้ก็ต้องถือว่า
 ๕ ไม่ใช่ของพุทธ หรือของพุทธศาสนาโดยตรงอะไร ของมีอยู่ก่อนพระพุทธศาสนา
 เขาก็ทำเป็นกันทั้งนั้น, แล้วก็รับมาใช้ทั้งนั้น. ฉะนั้นการให้มืออยู่อย่างนี้มันก็ค
 ๕ เหมือนกัน มันไม่ค่อยร้อนมือ เอามือมาวางพักทำมันร้อนมือ. มันมีเหงื่อมีอะไร
 ๕ ได้ง่าย นี่ถ้าอากาศเย็นมันก็ควรอยู่เหมือนกันที่จะนั่งให้มือทับกัน.

ถามว่า วางมืออย่างไร วางบนเข่าทั้งสองหรือว่าวางซ้อนกันบนตัก? การ
 ๕ ที่วางบนเข่าทั้งสอง มีลักษณะช่วยประคองตัวได้มาก.

ที่นี้ตา ถ้าเป็นนักเลง ถ้านักเลงโยคะแท้ๆ เขายังไม่หลับ เขาจะลืมตา
 ๕ เขม็งเพ่งไปที่ปลายจมูก เห็นหรือไม่เห็นก็อย่าไปคิดมัน แต่เพ่งไปที่ปลายจมูกให้มาก
 ๕ ขึ้นๆ เพ่งจะดูปลายจมูกให้เห็น แล้วมันก็จะไม่เห็นสิ่งอื่น ก็เหมือนกับไม่ได้ดูหรือ

หลับตาเพ่งเขม็งไปที่ปลายจุมูก ลืมตาอย่าหลับเสียซี บ๊องกันไม่ให้ง่วงนอน แล้วหลับไปเสียเลย, หลับตานะมันจะหลับไปเสียเลย. คุณเพ่งเบิ่งตาเต็มทีคูไปที่ปลายจุมูก แล้วมันค่อยๆ หลับของมันเองได้ เมื่อสมาธิมันเริ่มมี หรือมันลึกลงไป ลึกลงไป มันก็หลับของมันเอง ทีหลังเมื่อไรก็ได้.

ใน ชั้นนี้เราจะดูที่ปลายจุมูก เป็นสมาธิอยู่อีกจุดหนึ่งเหมือนกัน คือเพ่งดูที่ปลายจุมูกด้วยตา หมายความว่า ใช้สายตาช่วยทำสมาธิ เพ่งดูอารมณ์ที่ปลายจุมูก ดูนิมิตที่ปลายจุมูก.

ผมสังเกตดูว่า มันมีผลเหมือนกัน ทำไมพวกโยคี โดยเฉพาะนอกพุทธศาสนา ไปเห็นเขาเพ่งปลายจุมูก, แล้วก็ลืมตา. เราได้รับคำบอกเล่ามาแต่ให้หลับตา, แต่ในพระบาลีก็ไม่มีหลับตาหรือลืมตา ก็ถือประโยชน์เอาเองก็แล้วกัน, ลืมตานี้มันไม่ชวนให้ง่วง คนที่ซึ่งง่วงนอนอยู่แล้ว พอหลับตาเคี้ยวมันก็หลับเลย, แล้วทำไม่ได้ มันง่วงขึ้นมา. นี่ถ้าไปดูปลายจุมูกเขม็งเข้าไว้ มันก็ง่วงยาก อีกอย่างหนึ่งรู้สึก ว่า ตามันร้อนเร็วกว่า ถ้าเราไปหลับไว้. ถ้าตาลืมนี้ตามันยังเย็นอยู่ มันมีลมถูกตา. เขาอาจจะอธิบายเป็นเรื่องลึกลับหรือศกัศสิทธิ์เป็นอย่างอื่นไปก็ได้ เราก็ไม่เอาละ เอาแต่เพียงว่า ลืมตานี้มันเย็นสบาย แล้วก็ง่วงยาก. ฉะนั้น ดูปลายจุมูกจนไม่เห็นสิ่งอื่น ก็ไม่สนใจกับสิ่งอื่น ต้องการจะดูปลายจุมูก นี่ก็เหลือแต่ว่าลงมือหายใจ.

การหายใจ.

เราก็ หายใจ ชนิดที่เรียกว่าซ้อมาก่อนไม่เอาจริง, หายใจให้มันเต็มทีคืออย่างไร, ปล่อยไปตามสบายคืออย่างไร, ก็ควรจะหายใจเต็มทีดูว่ามันเป็นอย่างไร. ธรรมดาเราไม่ได้หายใจเต็มที เราหายใจตามสบาย ถ้าอารมณ์ดี การหายใจปรกติ

ก็ค่อนข้างยาว, ถ้าอารมณ์ร้ายหรือเหนื่อยนี้ หรือตกใจหรืออะไรก็ตาม การหายใจมนก็สั้น ๆ, ถ้าอารมณ์ร้ายมากๆ การหายใจมันก็ยิ่งสั้นมาก เหมือนกับการหอบซักๆ มันสั้น, นี้รู้ไว้ว่ามันเป็นเรื่องความไม่ปกติ ถ้าปกติมันก็หายใจนิ่มนวล มันก็ค่อนข้างยาว.

ทีนี้เพื่อให้รู้ว่ามันยาวได้เท่าไร คุณก็ ลองหายใจยาวเต็มที่ที่จะหายใจได้, ลองหายใจเข้า พอเริ่มเข้ามันก็เริ่มพองที่หน้าอก นิดหนึ่ง เริ่มหายใจเข้า ก็เข้าอีก ๆ ๆ จนหน้าอกมันพองมากได้อีก ทางท้องมันก็ช่วยแฟบเข้ามา เพื่อให้หน้าอกมันพองได้ ถ้าที่ท้องไปซึ่งพองเสีย หน้าอกมันก็พองไม่ออก คือปอดมันพองไม่ออก, หายใจเข้าตรงท้องมันรู้สึกว่าจะช่วยให้ปอดพอง ท้องมันแฟบ.

เขาก็ลองดูซิ ทำไมนิ่งเสียเฉย ๆ หายใจเข้าที่ สุด มัน จะช่วยยืดขึ้นมามาก, นี้จะช่วยแฟบเข้าไป มาพองอยู่ข้างบน พองอยู่ที่หน้าอกนี้, ถ้าเป็นหวัดทำยาก. นี้ลองหายใจออก ๆ ๆ ๆ ให้ส่วนนี้แฟบเข้า แฟบเข้า แฟบเข้า มันจะเหลือท้องออกมากกว่า ส่วนบน. นี้เรียกว่า ยาวที่สุดแหละ เข้ายาวที่สุด ออกยาวที่สุด ยาวสุดเหยียด เพราะว่าบีบบังคับมัน ไม่ใช่มันเป็นไปเองนะ.

อย่างนี้มีประโยชน์ จะได้รู้ยาวที่สุดด้วย แล้วเป็นการบริหารร่างกาย เป็นอนามัย เป็นอะไรไปได้ ผลนอกเรื่องก็พลอยได้นอกเรื่องเป็นอนามัย, หายใจยาวมาก ๆ ๆ เข้าไว้ เข้าออก เข้าออกเข้าออก นี้เป็นเรื่องอนามัย แล้วเป็นเรื่อง ได้ผล คือเตรียมพร้อมที่จะทำสมาธิต่อไป.

หมวดที่ ๑ รู้จักธรรมชาติของลมหายใจ.

ภาษานุสฺสนาสติปัฏฐาน.

ที่นี้ก็ตั้งต้น หายใจเข้ายาวออกยาว นี้ เท่าที่เราคิดว่า มันจะยาวได้เท่าไร, ที่นี้เพื่อให้สะดวก อย่าหายใจให้แรง ก็เริ่มบทเรียนที่หนึ่ง.

ขั้นที่หนึ่งบทเรียน **วิ่งตาม วิ่งตาม วิ่งตามการหายใจ. วิ่งตามลม** ที่หายใจที่เข้าออกอยู่ วิ่งตาม มันจะตามง่ายก็หายใจให้แรง. (วิ่งตามลมหายใจยาว)

สมมติว่า จุดตั้งต้นข้างนอกอยู่ที่จมูก จะงอยจมูก, จุดที่ข้างในก็อยู่ที่สะดือ สมมตินะ ความกระเทือนไปสุดที่สะดือ ก็สมมติเอาตรงนั้น, เมื่อหายใจเข้าตั้งต้นที่จมูก สุดลงที่สะดือ หายใจออกเริ่มต้นที่สะดือมาสุดลงที่จมูก, หายใจกลับเข้าไปอีก ตั้งต้นที่จมูก ก็สุดลงที่สะดือ. สมมติว่าลมหายใจนี้เหมือนกับ เป็นอะโรอันหนึ่งซึ่งมันเป็นลูก เป็นก้อนอะไรก็ตาม มันเข้าไปออกมา—เข้าไปออกมา—เข้าไปออกมา, มันกลับเข้าไป, พุทให้มันสมมติมาก ๆ หน่อย มันกลับออกมา.

ที่นี้ก็เอาจิต หรือจะเรียกให้ถูก ก็คือ **สติ** ไปกำหนดเข้าที่ลมหายใจ ที่มันกลับเข้าไปกลับออกมานี้ ก็มีลักษณะเหมือนกับวิ่งตาม, *ภาษาธรรมะ* ภาษาสมาธิ จริง ๆ เขาเรียกว่า *เอาสติกำหนดที่ลมหายใจ* จะเรียกว่าจิตก็ถูก, *สติมันก็คือคุณสมบัติของจิต* อันหนึ่ง ที่ทำหน้าที่กำหนด. หรือหายใจให้แรงหน่อยซิ ให้จนได้ยินก็ได้.

วันนี้ไม่ได้บอกให้ล้างจมูกมาให้ตีเสียก่อน เอน้ำล้างจมูกมาให้ตีเสียก่อนให้ มันคล่อง. สูดเข้าไปสั่งออกมา, สูดเข้าไป สั่งออกมา, มันจะดีกว่าที่ไม่ได้ล้าง ตอนเข้า ถือโอกาสล้างจมูก เอน้ำใส่ใจกลางฝ่ามือ สูดเข้าไปแล้วสั่งออกมาให้เคยจมูก สะอาดดีด้วย แล้วก็คล่องดีด้วย.

นี้ เริ่มหายใจ หายใจเข้า หายใจออก, หายใจเข้า หายใจออก, แล้ว คอยดูคล้ายกับว่ามันเข้าไปถึงไหนแล้ว สุดแล้ว ออกมาอีกแล้ว, ออกหมดแล้ว สุดแล้วกลับ เข้าไปอีกแล้ว ทำการ วังตามอย่างนี้. ถ้ากำหนด ยากหายใจให้แรง ให้ กำหนดง่าย, หรือบางทีจะต้องให้มันแรงจนมีเสียงออกมาด้วยก็ได้, เสียงซุกนี้ ถ้าหายใจ สม่่าเสมอดี ก็มีเสียงสม่่าเสมอดีเป็นเครื่องบอกทางหูอีกอย่างด้วย, ทางหูมันจะช่วยเป็น สมาธิ คือ ฟังเสียงซุก ซาดๆ นี้สม่่าเสมอดี, ตาก็เพ่งอยู่ที่จุ่มก เพื่อช่วยความเป็นสมาธิ ด้วย, หูก็ฟังเสียงลมอีก ก็ช่วยเป็นสมาธิด้วย. แต่ว่า สมาธิตัวจริงนั้นอยู่ที่สติ ที่กำหนดอยู่ที่ลมหายใจที่วิ่งเข้า วิ่งออก ทำจนทำได้ นี่บทเรียนที่หนึ่ง คือวังตาม ทำให้เรารู้สึกว่า เราสามารถ ทำได้, วังตามอย่างนี้.

ขั้นที่ ๒ ให้รู้จักลมหายใจยาวและสั้น.

ขั้นที่มันมุ่งหมาย ก็คือในขณะที่วังตามนั้นให้สังเกตไว้ด้วย ว่ามันยาวหรือ มันสั้น, ที่มันยาวหรือมันสั้น. ที่มันยาวกว่าที่แรก หรือมันสั้นกว่าที่แรก, ในที่สุดก็จะพบได้ว่า ยาวหรือสั้น นี้ก็เข้ากับตัวสูตรที่ว่า เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ว่าหายใจยาว, เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ว่าหายใจเข้ายาว หรือว่าเผอิญบางครั้ง มันหายใจ ออกสั้น หรือหายใจเข้าสั้น ก็รู้ว่าเราหายใจเข้าสั้นหายใจออกสั้น. แต่ถ้า อาการมันวังตามอยู่เสมอพร้อมกันนั้นสังเกตดูด้วยว่า มันยาวหรือมันสั้น ถ้าที่ไหนยาว ก็รู้ว่ายาว ที่ไหนสั้นก็รู้ว่าสั้น, ไม่เป็นระเบียบก็รู้ว่าไม่เป็นระเบียบ, สม่่าเสมอดีก็รู้ว่า สม่่าเสมอดี ตามสูตรของอานาปานสติ ขั้นที่หนึ่งก็คือ หายใจออกยาวก็รู้ว่าหายใจออกยาว หายใจเข้ายาวก็รู้ว่าหายใจเข้ายาว, หรือขั้นที่สอง ถ้าหายใจออกสั้น ก็รู้ว่าหายใจออกสั้น, หายใจเข้าสั้นก็รู้ว่าหายใจเข้าสั้น มันมีอยู่สองคู่.

น บทเรียนที่หนึ่ง ของเราวิ่งตาม วิ่งตาม เพื่อจะให้มันเป็นหลักของการ
หายใจก่อน, แล้วจึงดูว่า มันยาวหรือมันสั้น.

ขั้นที่ ๓. รู้กายทั้งปวง.

[สหคภ ปฎิบัติ]

รู้เรื่องความยาวหรือความสั้นแล้ว ก็ต่อไป คือสังเกตต่อไปว่า มันมี
อะไรแปลกออกมาบ้าง มีความหยาบหรือความละเอียด หยาบก็คือหายใจแรง ละเอียด
ก็คือแทบจะรู้สึก, เมื่อโรมันหยาบ เมื่อโรมันละเอียด, เมื่อโรมันยาว เมื่อโรมันสั้น
รู้ทุกที่ไปที่หายใจจะเข้าหรือออกก็ตาม.

สังเกตต่อไปอีกว่า เมื่อเราหายใจหยาบ ร่างกายรู้สึกเป็นอย่างไร, เมื่อ
หายใจละเอียด ร่างกายเนื้อหนังรู้สึกเป็นอย่างไร, มันจะเนื่องกัน มันจะสัมพันธ์กัน. ถ้า
ลมหายใจมันหยาบ ร่างกายมันก็หยาบ ก็มันไม่สงบราบรื่น พอหายใจละเอียด ก็รู้สึกว่า
ร่างกายมันก็ละเอียด คือมันสงบราบรื่น, แล้วจะดูท่านั้นท่านี้ให้หมด เกี่ยวกับข้อเท็จจริง
ของร่างกายที่สัมพันธ์กันอยู่กับลมหายใจ.

มาถึงตอนนี้ก็เลยรู้กายทั้งปวง ในขั้นที่สามนี้ รู้กายทั้งปวง : กาย
ลมหายใจก็รู้ กายเนื้อตัวก็รู้ ก็รู้ว่า กายลมหายใจกับกายเนื้อตัวมันเนื่องกัน
อยู่ สัมพันธ์กันอยู่, ถ้าว่าลมหายใจหยาบกายมันก็หยาบ, ก็ร้อนหรือกระสับกระส่าย
ถ้าลมหายใจมันละเอียด, กายมันก็ราบรื่นหรือเย็น. ฉะนั้นเราก็รู้ข้อเท็จจริงว่า กายลม
หายใจกับร่างกายเนื้อหนังมันสัมพันธ์กันอยู่, เมื่อเราหายใจยาวรู้สึกว่าร่างกายเป็นอย่างนั้น
เมื่อหายใจสั้นรู้สึกว่าร่างกายเป็นอย่างนั้น. เมื่อหายใจหยาบร่างกายเป็นอย่างนั้น, หายใจ
ละเอียดร่างกายเป็นอย่างนั้น. เกี่ยวก็ค่อยรู้มากขึ้นว่า มันเนื่องกันอย่างไรสักก็อย่าง, นี้
เรียกว่า รู้เรื่องกายทั้งปวง หายใจออกอยู่ หายใจเข้าอยู่.

เช่นที่นี้เรารู้เรื่องหายใจหายับ ร่างกายมันค่อนข้างจะไม่รำงับ ก็หายใจไปเสียทีหนึ่งก่อน, ก็แปลว่าหายใจคราวนี้ มันรู้เรื่องลมหายใจหายับหรือกายหายับ นี่ครึ่งถัดไป หายใจละเอียด แล้วร่างกายมันก็พลอยนิ่งลงไปด้วย ก็รู้ว่าคราวนี้หายใจออกหรือเข้านี้รู้ว่ามันหายใจละเอียด, ร่างกายมันสงบรำงับ. เป็นนี้ก็สังเกตอย่างนี้เรื่อยไป จนรู้หมดทุกเรื่อง ที่มันเกี่ยวข้องกันอยู่ ระหว่างลมหายใจกับร่างกายนี้.

อย่าลืมว่า ลมหายใจก็เรียกว่าร่างกายด้วยเหมือนกัน เรียกว่ากายลม, ร่างกายนี้ก็เรียกว่า ร่างกายเหมือนกัน คือ กายเนื้อหนัง, ทั้งสองกายนี้ชนแก่กันและกันอยู่ ถ้าหายับก็หายับด้วยกัน, ถ้าละเอียดก็ละเอียดด้วยกัน, ถ้ากระสับกระส่ายก็กระสับกระส่ายด้วยกัน ถ้ารำงับก็รำงับด้วยกัน. ฉะนั้น เราจะสามารถทำขั้นต่อไป.

ขั้นที่ ๔. ทำกายสังขารให้รำงับ.

[ปฐมนุภอ์คั ฯ]

บังคับร่างกายนี้ให้สงบระงับ ด้วยการบังคับลมหายใจ, เพราะเรารู้ความจริงของมันแล้ว ว่ามันขึ้นอยู่แก่กันและกัน. พอเราทำลมหายใจให้ละเอียด ร่างกายมันก็ละเอียด, หรือรำงับ จึงทำให้รำงับพร้อมกันลงไปหมดทั้งลมและทั้งร่างกาย, นี้ก็ข้อที่สี่ ก็เรียกว่า ทำกายสังขาร คือลมหายใจนั้นให้รำงับอยู่ ให้รำงับอยู่ หายใจออก หายใจเข้า, หายใจออก หายใจเข้า, ด้วยการผ่อนหรือบังคับหรือจัดสรรอะไรก็ตาม ให้ลมหายใจมันละเอียดประณีตลง ประณีตลง, แล้วร่างกายมันค่อยสงบรำงับเย็นลง หายใจออกอยู่ หายใจเข้าอยู่. นี้เรียกว่า ทำกายสังขารให้รำงับอยู่ หายใจเข้า, ทำกายสังขารให้รำงับอยู่ หายใจออก.

บทเรียนในสี่หัวข้อแรกของอานาปานสติ เริ่มสังเกตเห็น, เริ่มรู้ เริ่มเข้าใจ เรื่องลมหายใจยาว, เรื่องลมหายใจสั้น, เรื่องลมหายใจสัมพันธ์กันอยู่กับร่างกาย, แล้วก็การที่บังคับโดยผ่านทางลมหายใจ; นี้เรียกว่าวิ่งตาม เมื่อวิ่งตามสติมันกำหนดอยู่อย่างนี้ พร้อมกับนี้รู้ความที่มันยาวหรือความที่มันสั้น, รู้ความที่มันละเอียดหรือไม่ละเอียด, ร่างบหรือไม่ร่างบรู้ความที่มันอาศัยกันและกัน มันปรุงแต่งกัน, รู้ความที่เดียวกันมันละเอียดลงละเอียดลง. นี้ก็เป็นการเริ่มต้นการเจริญสมาธิ.

บทเรียนที่หนึ่งวิ่งตาม บทเรียนที่หนึ่งที่เรียกว่า วิ่งตาม นี้ เราจะได้ความรู้สี่อย่างนี้; เรื่องยาว เรื่องสั้น, เรื่องข้อ ข้อเท็จจริงของทั้งหมด นั้น และเรื่องที่มัน กำลังร่างบอยู่ ร่างบอยู่.

นี้ บทเรียนที่สอง ไม่วิ่งตามแล้ว. แล้วที่นี้ขี้เกียจวิ่งตามแล้ว พุงง่าย ๆ อย่างนั้น จะเฝ้าอยู่ที่จุดหนึ่ง. คุณจะต้อทายดูว่า จุดที่เหมาะสมที่สุดก็คือ ข้างนอกที่ปลายจมูก ที่จะงอยจมูก ที่ลมหายใจมันจะต้องผ่านทั้งเข้าและออก, ลมหายใจ จะต้องผ่านที่ตรงไหน เอาตรงนั้นเป็นที่เฝ้าดู ไม่วิ่งตามเข้าไปข้างในไม่วิ่งกลับออกมา ไม่แกว่งชิงช้าอย่างนั้น จะหยุดอยู่ที่จุดหนึ่ง นี้เราให้ชื่อบทเรียนที่สองนี้ว่า เฝ้าดู.

บทเรียนที่หนึ่งให้ชื่อว่า วิ่งตามไล่หลังกันไปเรื่อย วิ่งตามเรื่อย. บทเรียนที่สองก็ให้ชื่อว่า เฝ้าดู อยู่ที่ตรงปลายจมูกนั่นแหละดีที่สุด ลมกระทบเนื้อที่จมูกที่ตรงไหน, เอาตรงนั้นแหละ, เอาที่เนื้อที่ลมมันกระทบ ก็อาศัยความสังเกตอย่างเดียวกันอีก. เมื่อเฝ้าดูตรงนั้นไม่ต้องวิ่งตาม ก็จะสามารถรู้ได้เหมือนกันว่าคราวนี้มันยาว คือมันนานกว่ามันจะมากกระทบอีก หรือว่ามันจะสั้นสุดก็ตาม มันยาวก็รู้ มันสั้นก็รู้, แล้วก็ยิ่งรู้ในข้อที่ว่า ร่างกายสัมพันธ์กันอยู่ที่ลมนี้ ดันขึ้นไปอีก เพราะมันประณีตมากขึ้นไป ถ้าเราทำอย่างนี้ได้ แสดงว่าความเป็นสมาธิมันมากกว่ากลุ่มที่หนึ่ง.

นี้ก็รู้เหมือนกันว่า เคี้ยวมันเป็นอย่างนี้ อย่างนั้น ยาวมันสั้นมันอะไร ทั้งๆ
ที่เราเฝ้าอยู่ที่ตรงนี้ ไม่วิ่งตาม, แล้วทำให้ลมหายใจละเอียดลง ก็รู้ดี เพราะมันมากกระทบตรง
นี้ น้อยหรือละเอียด หรือมันหยาบก็รู้ว่ามันหยาบ เพราะมันกระทบตรงนี้ มันหยาบแล้ว
เมื่อหยาบร่างกายเป็นอย่างนี้. เมื่อละเอียดร่างกายเป็นอย่างนี้ ก็เลยรู้หมดเกี่ยวกับลม
และร่างกายนี้, แต่ว่ารู้ที่ละเอียดกว่าชุกว้างตาม นี้เรียกว่า ชุกเฝ้าดู.

มันก็เลยบังคับ หรือว่าให้มันกระทบละเอียดเข้า ละเอียดเข้า ที่กระทบที่เรา
เฝ้าดู จุดที่เราเฝ้าดู มันละเอียดเข้า ละเอียดเข้า, ร่างกายมันก็รับเข้า รับเข้า โดย
การกระทำอย่างนี้ ก็รู้ครบทั้งสี่อย่างอีกเหมือนกัน; ยาวก็รู้ สั้นก็รู้ ข้อเท็จจริง
ต่างๆ ทั้งหมด มันก็รู้ คือกายทั้งปวง แล้วทำกายสังขารคือลมหายใจให้ละเอียดยิ่งไปกว่า
เดิมก็รู้.

แจกลูกเหมือนกันนะ บทเรียนที่หนึ่งว่าวิ่งตาม แจกรูปออกเป็นสี่ คือ
ยาวก็รู้, สั้นก็รู้, ทั้งหมดก็รู้, ร่างบอญ์ก็รู้. นี้พอหยุดเฝ้าดูที่นี้ ก็เหมือนกันอีกนั่นแหละ
ยาวก็รู้ สั้นก็รู้ มีข้อเท็จจริงอย่างไรบ้างก็รู้หมด แล้วมันรับบงรับบง ก็รู้ได้
สองบทเรียนแล้ว.

บทเรียนที่สอง คือ เฝ้าดูอยู่ที่จุดหนึ่ง ไม่วิ่งตาม แต่รู้ความยาวความสั้น
ข้อเท็จจริงทั้งหมด และข้อที่มันรับบงรับบง ก็รู้เหมือนกัน.

ที่นี้เลื่อนไปอีก บทเรียนที่สาม สร้างมโนภาพขึ้นแทนตรงที่เฝ้าดู
ตรงจุดใดที่ลมกระทบ ตรงนั้นเราพยายามให้เกิดมโนภาพขึ้นมาแทน คือแทนที่จะไป
กำหนดสิ่งที่ผิวหนังที่ลมมันกระทบ. นี้สมมติหรือทำในใจหรือว่าสร้างมโนภาพอะไรขึ้นมา

แทนเสียที่ตรงนั้น, กล้ายๆกับว่าลมหายใจมันผ่านที่ตรงนั้นซ้ำๆ ซากๆ ซ้ำๆ ซากๆ เข้า ก็เกิดอะไรเป็นความรู้สึกอันใหม่ขึ้นมา ไม่ใช่เนื้อหนังที่นั่น. แต่ว่าเป็นภาพที่เห็นด้วยตา มันจะไม่ใช้ที่ตรงนั้นทีเดียวก็ได้, มันห่างออกมาหน่อยก็ได้, แต่ขอให้เห็นอยู่ กล้ายๆกับมันรวมจุดอยู่ตรงนั้น ที่ตรงข้างหน้าตรงปลายจมูกนั้น.

นี้อธิบายคำว่า มโนภาพ คือ ภาพที่เห็นด้วยใจข้างใน, ด้วยตาข้างใน คือ ด้วยใจเห็น จะให้เข้าใจคำว่ามโนภาพง่าย ๆ หน่อย. เช่น เรา ดูดวงไฟฟ้า นี้แล้ว เรา หลับตาเสียก็ยังเห็น, ลืมตาคู่อีก แล้วหลับตาเสียก็ยังเห็น, ลืมตาคู่อีกแล้วหลับตาเสียก็ยังเห็น, ให้มันชัดเข้าๆ จนมันเหมือนกับว่า ลืมตาเห็นอย่างไรแล้ว หลับตาก็เห็นอย่างนั้น, นี้เรียกว่ามโนภาพ, เมื่อเราลืมตาเห็น มันเป็นของธรรมดา เป็นตัวจริงเป็นของธรรมดา มันไม่ใช่มโนภาพ, แต่เรา หลับตาแล้วก็ยังเห็นอยู่อย่างนั้นอีก อัน นี้คือ มโนภาพ.

เราสร้างมโนภาพอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นที่จุดนั้น จุดที่ว่าลมมันกระทบที่ตรงเผ่าๆ สร้างมโนภาพนี้ มันก็ไม่ใช่สร้างอย่างสร้างของหรือปั้นอะไรขึ้นมา, มันต้อง จิตจัดใจให้เหมาะสม ปรับปรุงให้เหมาะสม จัดให้เหมาะสม มันจะสามารถมองเห็นอะไรได้ ตามที่เราอยากจะเห็น, หรือบางทีเราจะยืมภาพหลอดไฟฟ้านี้ ไปใส่แทนไว้ที่ก่อนก็ได้, ถ้าเราทำกับหลอดไฟฟ้าได้.

แต่ตามแบบฉบับ เขาจะให้เห็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่มันเหมาะสมกับคนนั้น, หรือถูกกับเรื่องเนื้อหนังร่างกายจิตใจ ร่างกายของคนนั้น, อย่างที่เขาจะรับรู้ เช่นว่าเห็นเหมือนกับว่าก้อนสำลีเล็กๆ อยู่แทนตรงนั้น แทนตรงที่ลมหายใจกระทบ เติมเป็นเนื้อ, เคี้ยวไม่รู้สึกเป็นเนื้อ รู้สึกคล้ายกับมีก้อนสำลีเล็กๆ เข้ามาอยู่แทนที่ตรงนั้น

หรือจะเป็นไอเป็นหมอกเป็นควันพุ่งขึ้นมาจากที่ตรงนั้น ซึ่งมันทำได้ง่าย. ที่ตรงนั้น มันถูกลมถูมากขึ้น ลมหายใจไปถูมากขึ้น, สมมติว่าขึ้นควัน สร้างมโนภาพว่าขึ้น ควัน แล้วก็ค่อยทะลอมควันนั้น ให้เป็นจุดขาวขึ้นมา เป็นดวงขาวขึ้นมา, เป็นดวง ควัน, หรือเป็นสาลี.

ตอนนี้ถ้าทำได้แล้วมันจะง่ายขึ้น คือน้อมไปอย่างไร มันก็จะเห็นอย่างนั้นได้, จะน้อมให้เห็นหน้าใครที่ตรงนั้นก็ได้. นี่น้อมไปเสียในทางว่าเห็นดวงขาวๆ เหมือนกับ ดวงแก้วมณีดวงเพชร ดวงอาทิตย์เล็กๆ ดวงจันทร์เล็กๆ อะไรอยู่ที่ตรงนั้นก็ได้ อย่างนี้ ดีกว่า. ถ้าเราน้อมให้เห็นหน้าใครเข้าที่ตรงนั้นแล้ว ที่นี้จะไปทางอื่นแล้ว, จะไปทาง พุ่งชานหรือลำบาก แล้วเราทะลอมให้ดีๆ ความรู้สึก ความต้องการนี้ ให้เห็นสิ่งที่ไม่ มีชีวิตจิตใจ เป็นดวงก็แล้วกันเรียกว่าเป็นดวง, เพราะว่าเป็นมโนภาพไม่ใช่ของจริง. หรือว่าหลับตาลงเห็นเหมือนกับมีใยแมลงมุม กลางแสงแดดแวววาว อยู่ที่จะงอยจมูก นี้ ก็ได้เหมือนกัน, เห็นเป็นน้ำค้างที่ใบหญ้าแวววาวอยู่กลางแสงแดด แต่มันอยู่ที่ตรงนี้อยู่ที่ ตรงปลายจมูกของเรา นี้ก็ได้เหมือนกัน.

ในคำอธิบายเขาเขียนไว้หลายอย่าง แต่เป็นจุดขาวๆ คล้ายกับกลุ่มควันเล็กๆ, หรือว่า ก้อนสาลีเล็กๆ นั้นแหละดีที่สุด สะทวักที่สุด ง่ายที่สุด. แต่ว่าเราอาจจะลองดู ให้มันทุกอย่างก็ได้ น้อมไปให้ทุกอย่างก็ได้, แล้วมันจะค่อยๆ ปล่อย อะไรมันเหมาะ ที่สุด ให้อะไรอันนั้นอยู่ อย่างนี้ก็จะง่ายขึ้นเหมือนกัน. อย่างนี้เรียกว่า สร้างมโนภาพ ขึ้นได้ทีนั้นสำเร็จ, มันเป็นบทเรียนที่สาม ที่มันยากกว่าสองบทที่แล้วมา.

นี่อย่าลืมว่า หายใจเข้าอยู่ก็มองเห็นอันนั้น, หายใจออกอยู่ก็มองเห็นอันนั้น, หายใจเข้าอยู่ ก็มองเห็นอันนั้น, หายใจออกอยู่ก็มองเห็นอันนั้นตลอดเวลา. การหายใจ

ใจนี้สัมผัสไม่ได้ ต้องรู้สึกอยู่เสมอ, ถ้าการหายใจไม่รู้สึกรู้สึก ก็เรียกว่ามันเสียแล้ว การหายใจเข้าออกต้องรู้สึกอยู่ และ นิมิตอันนั้นต้องรู้สึกอยู่, สองเรื่องอย่างน้อยนะสองเรื่อง. ภาพที่เราเห็นในรูปมโนภาพนี้ เขาเรียกว่านิมิต ก็ยังเห็นอยู่, ความรู้สึกหายใจเข้าออก เข้าออกเหมือนกับจังหวะ ให้จังหวะอยู่ ก็รู้สึกอยู่. อย่างนั้นจึงเรียกว่าพอดี พอสมควรกับพอดี รู้สึกได้ทั้งสองอย่าง.

ในขณะที่เราเอาลมหายใจจริงๆ เป็นของวิ่งตามอยู่อย่างนั้น ก็เรียกว่าปริกรรมนิมิต, แม้เมื่อเอาเนื้อผิวหนังที่ตรงลมกระทบอยู่ เป็นที่กำหนดคนั้น ก็เรียกว่าปริกรรมนิมิต คือนิมิตของธรรมชา. ที่นี้พอมาถึงบทที่สามคือเอามโนภาพที่เห็นด้วยตาข้างในเป็นที่เพ่ง อย่างนี้ก็เรียกว่า อุกคະหะนิมิต ชื่อมันต่างกันไป คือนิมิตที่สร้างขึ้นมามีมโนภาพได้สำเร็จ. คุณสอบดูที่คุณจดนั้นถูกหรือผิด บทที่หนึ่ง—วิ่งตาม บทที่สอง—เฝ้าดู บทที่สาม—สร้างมโนภาพขึ้นที่จุดนั้น.

นี้เพราะเหตุที่ว่า เราหายใจอยู่ เข้าอยู่ ออกอยู่, ก็ความรู้สึกอยู่ เหมือนกับยังจะรู้ความยาวหรือความสั้นได้ ถ้าต้องการจะรู้. แต่เที่ยวนั้นไม่จำเป็นแล้ว, แล้วก็ความที่ร่างกายเนื่องกันอยู่กับลมหายใจ ก็ไม่จำเป็นจะต้องรู้แล้ว เพราะมันเป็นของมันเองแล้ว, ก็คงรู้แต่ว่าเดี๋ยวนี้กายสังขารมันร่างบัลลงอีก ร่างบัลลงอีก คือความเป็นสมาธิมันมากขึ้นอีก, ลมหายใจละเอียดประณีตยิ่งขึ้นไปอีก, ความเป็นสมาธิก็มากขึ้นกว่าเดิม. ฉะนั้น ในบทที่สามนี้ ความเป็นสมาธิของจิตก็มากกว่าบทที่สอง, ความเป็นสมาธิในบทที่สอง ก็มากกว่าบทที่หนึ่ง. นี้เรียกว่า อุกคະหะนิมิต หรือสร้างมโนภาพขึ้นมาได้ที่จุดนั้น ใช้คำว่าอย่างนั้นนะ บทที่หนึ่ง—วิ่งตาม บทที่สอง—เฝ้าดู บทที่สาม—สร้างมโนภาพ ขึ้นมาที่จุดที่เฝ้าดู.

เข้า ที่นี้ ไปตลอดถึงบทเรียนที่สี่ เปลี่ยนแปลงมโนภาพนั้นได้ ตามความประสงค์. ฉะนั้นถ้าว่ามีโนภาพนั้นที่เราเห็นอยู่ในบทที่สามอย่างไร เคี้ยวที่เราเห็นจะเปลี่ยนแปลงมันเล่น คือ น้อมจิตไปเท่านั้น มันก็เปลี่ยน, สมมติว่าในกรณีของเราเห็นเป็นก้อนสำลีเล็กๆ อยู่ที่ตรงนั้น, นี้ก็จะเปลี่ยนภาพนั้นให้มันเปลี่ยน ใหญ่ขึ้นบ้าง หรือเล็กลงไปบ้าง, นี้ก็เรียกว่า เปลี่ยนรูปเปลี่ยนร่าง เปลี่ยนขนาดหรือเปลี่ยนสีของมันเสียบ้าง แทนที่จะเป็นสีขาวเป็นสีเหลือง สีเขียวสีแดงมันก็ได้, หรือเปลี่ยนอริยาบถให้มันยกขึ้นไปอีก, แทนที่จะตกอยู่ตรงนั้น, ให้มันถอยออกไป ไกลออกไป ไกลออกไป ให้มันวิ่งไปวิ่งมาในอากาศ แล้วก็กลับมาที่นี้อีก. นี้เพียง น้อมใจนี้ไปอย่างไร, มันก็จะเห็นภาพอย่างนั้น นี้เรียกว่าเปลี่ยนมโนภาพนั้นได้ตามความประสงค์ ก่อนนั้นมันอยู่หนึ่งๆ แล้วมีขนาดเท่าสีเดียว. ในบทที่สามมันหนึ่ง บทที่สี่นี้ก็ให้เปลี่ยน เปลี่ยนรูปร่าง เปลี่ยนขนาด เปลี่ยนสี เปลี่ยนความเคลื่อนไหวอะไรต่างๆ.

อย่าได้คิดว่าของจริง คิดว่าเราสามารถบังคับจิต. ได้ดียิ่งขึ้นไป บังคับให้เห็นอะไรก็ได้, หรือบังคับให้สิ่งที่เห็นนั้นเปลี่ยนไปตามความต้องการก็ได้. นี้เราเริ่มมีความเป็นนายเหนือจิตในระดับหนึ่งแล้ว, นี้มันจะพร้อมหรือเตรียมพร้อมที่จะอยู่ในอำนาจแล้ว จะเป็นสมาธิได้ตามต้องการ.

แล้วอย่าลืมว่า การหายใจออกหายใจเข้าอยู่นั้น คงต้องรู้สึกอยู่ตามเดิม การเห็นนิมิตนั้นจะเปลี่ยนไปอย่างไร อันนี้ก็เหมือนเหมือนกับว่าเครื่องเคาะจังหวะอยู่ที่นั่น เข้าออก เข้าออก เข้าออก, เรียกว่าเครื่องเคาะจังหวะตีว่า จะต้องอยู่เสมอ ต้องได้ยินอยู่เสมอ ต้องรู้สึกอยู่เสมอว่า หายใจออกอยู่ หายใจเข้าอยู่, หายใจออกอยู่ หายใจเข้าอยู่, พร้อมกับที่นิมิตนั้น ก็เห็นและเปลี่ยนแปลงไปได้ตามต้องการ, ให้ใหญ่เท่าดวงอาทิตย์ได้, ให้เล็กลงมาอีกก็ได้, ให้เปลี่ยนสีเปลี่ยนอะไรก็ได้, อันนี้ก็ยังรู้สึกต่อจังหวะของ

การหายใจเข้าออกอยู่, ก็ต้องแบ่งกันคนละครึ่ง ถ้าทำอย่างไรมากไปอันหนึ่งมันก็จะหายไปเสีย เพียงแต่เห็นอย่างเดียว, ไม่รู้สีกอกเข้า ออกเข้า นี้ก็ใช้ไม่ได้. ฉะนั้นมันจึง ไม่มีโอกาสที่จะลืมนิ้วได้ เพราะมันมือออกเข้า ออกเข้า ออกเข้านี้ ควบคุมอยู่ จึงไม่ปล่อยให้ไหนได้, ไม่บ้า ไม่พินเพื่อน ไม่ลืมนิ้ว เพราะว่าคุมไว้ ค้วยออกเข้า ออกเข้า ออกเข้านี้.

ที่นี้ บทเรียนที่ห้า ก็เลือกเอาภาพอันหนึ่งที่เหมาะสมเป็นเครื่องพ่วงอยู่, ไม่เปลี่ยนกันแล้ว, ที่นี้เลือกเอาที่เหมาะสมอันใดอันหนึ่งที่มันสบายแก่ความรู้สึกมาพ่วงเห็นอยู่, แล้วก็หายใจออกเข้า ออกเข้า นี้ก็รู้อยู่ รู้สีกอยู่ ก็ทำความกำหนดองค์ฌานทั้งห้า ในบทที่ห้า นี้ใช้หัวข้อว่า กำหนดองค์ฌาน ทั้งห้า นี้ทำความรู้สึก, ทำความรู้สึกในองค์ฌานทั้งห้า.

นี่จะเป็นสามเรื่องแล้ว จะต้องแบ่งความรู้สึกของจิตนี้ให้สมดุลเป็นสามเรื่อง, ก็ ออกเข้าๆ นี้ ก็รู้อยู่, ที่นี้ที่เห็นนิมิต นี้ก็ เห็นอยู่, นี้ ความรู้สึกที่เราสังเกตว่า เตียนจิตกำหนดอยู่ที่อารมณ์หรือนิมิตนั้นก็เรียกว่า วิตก เป็นองค์ที่หนึ่งที่เรียกว่าวิตก, ความรู้สึกทั่วถึงต่อนิมิต ที่เห็นอยู่นั้นก็ เรียกว่า วิจารณ์ นิมิตที่เห็นอยู่ในขณะนี้ ก็ว่ามโนภาพอันหนึ่งที่เหมาะสมแก่เรื่องราวนี้มาเห็นอยู่ค้วยหายใจเข้า ออกอยู่ ก็รู้สึกอยู่ค้วย แล้วก็รู้สึกความรู้สึกที่รู้สึกที่เตียนจิตเกาะอยู่ที่นิมิตนั้น สถิติเกาะอยู่ที่นิมิตนั้น, ตอนนั้นก็รู้สึกค้วย. นี้เรียกว่า รู้สึกต่อวิตก, แล้วจิตรู้สึกละเอียดลออ ไม่ใช่เพียงแค่เกาะอยู่เฉยๆ เรียกว่า วิจารณ์, ถ้าเกาะเฉยๆ จับอยู่เฉยนี้ เรียกว่า วิตก. หรือเอาความที่จิตเกาะอยู่ที่อารมณ์ นี้ เรียกว่า วิตก, ความที่มันพัวพันอยู่รอบๆ อารมณ์ รู้สึกถึงเคล้าอยู่กับอารมณ์ นี้ก็เรียกว่าวิจารณ์.

สองคำนี้ มันใกล้เคียงกันมาก ก็เข้าใจยากหน่อย วิทกวิจารณ์ ในเรื่องสมาธิ
นี้ก็หมายถึง จิตเกาะอยู่ที่อารมณ์นั้นเรียกว่าวิทก, จิตซึมซาบต่ออารมณ์นั้นดีเรียก
ว่าวิจารณ์, ภาวนาสมาธิ สองคำนี้มันหมายความอย่างนั้นละ. ถ้าในภาษาธรรมดา มัน
หมายความอย่างอื่น วิทกคือเราคิดเรื่องอะไรเรียกว่าวิทก วิจารณ์—ก็พิจารณาอะไร. นั้น
ภาษาอื่น ไม่ใช่ภาษาสมาธิ. ภาษาสมาธิมันก็คล้าย ๆ กันนั้นแหละ. แต่เล็งถึงข้อที่ว่า
มันตก อยู่ทีนั้น เรียกว่า วิทก มัน รอบรู้ต่อสิ่งนั้น ก็เรียกว่าวิจารณ์, รู้สึกทั่วถึงต่อสิ่งนั้น
ไม่ใช่พิจารณาอยู่, ถ้าพิจารณาอยู่มันก็ไม่เป็นสมาธิ แต่ารู้สึกอยู่อย่างทั่วถึงได้.

คำอธิบายนี้เขาใช้อุปมา มันง่ายดี ก็ว่า หลักมาปักเข้า แล้วเอาลูกวัวที่
เปรียบเหมือนกับจิตมา เอาเชือกมัดลูกวัวนั้น มัดไว้กับหลัก. ลูกวัวมันถูกมัดไว้กับหลัก,
แล้วมันก็เดินพันหลัก ถูหลักอะไรไปตามเรื่องของมัน เบียดหลักถูหลัก. ข้อที่มันถูกผูก
ไว้กับหลัก นี้ก็ เรียกว่าวิทก, ข้อที่มันเบียดอยู่กับหลักรอบ ๆ มันออกไม่ได้ นี้ ก็เรียก
ว่าวิจารณ์. จิตก็เหมือนกันแหละ เมื่อกำหนดอยู่ที่อารมณ์นั้น สติเกาะอยู่ที่
อารมณ์นั้นเรียกว่าวิทก, และ ก็มีความรู้สึกต่ออารมณ์นั้นอย่างทั่วถึง นี้ก็เรียกว่า
วิจารณ์. นี้สองความรู้สึกแล้วละ วิทก อย่าง, วิจารณ์ อย่าง.

ที่นี้ ความรู้สึกที่สาม ก็คือ ปิติ, เวลานั้นเรารู้สึกปิติ เพราะพอใจ เพราะ
มีความพอใจ ว่านี่เราทำสำเร็จ เราชนะจิต เป็นนายเหนือจิต, ประสบความสำเร็จในการ
เป็นนายเหนือจิต, ก็มีสิ่งที่เรียกว่า ปิติ พอใจ ก็รู้สึกความรู้สึกที่เป็นปิตินั้นด้วย
ก็เรียกว่า องค์ฌาน อันหนึ่งนี้ องค์ที่สาม.

พร้อมกันนั้น รู้สึกเหมาะสมสบายจริง เป็นสุข สบายจริง, นี้ก็เรียกว่า สุข.
ปิตินั้นใช่ของอย่างเดียวกัน; ปิติคือพอใจ ว่าทำได้สำเร็จ, แล้ว สุขรู้สึกเป็นสุข
เพราะว่ามันทำได้สำเร็จ มันต่างจากปิตินั้นจะรู้สึกเป็นสุข. นี้ องค์ฌานที่สี่ เรียก
ว่า สุข.

องค์ฌานที่ห้าเรียกว่าเอกัคคตา คือภาวะที่จิตมีสิ่งเดียว สิ่งๆเดียว เป็นอารมณ์ เรียกว่าเอกัคคตา, ไม่มีสิ่งอื่นเป็นอารมณ์ คือมันไม่ไปไหน คือ ความที่จิตไม่แล่นไปไหน. สติกำหนดอยู่ที่อารมณ์เพียงอันเดียว ยอดสุดของจิตรวมอยู่ที่ อารมณ์อันเดียว. นี้เรียกว่าเอกัคคตา ก็เลยเป็นองค์ที่ห้า. องค์ที่หนึ่ง—วิตก, องค์ ที่สอง—วิจารณ์, องค์ที่สาม—ปีติ, องค์ที่สี่—สุข, องค์ที่ห้า—เอกัคคตา.

นี่พอแล้ว เกือบจะสุกวิสัยแล้ว ที่จะทำให้อุ้งค์ฌานด้วย, นิमितเห็นอยู่ด้วย ความรู้สึกของการหายใจออกหายใจเข้าก็รู้สึกอยู่ด้วย, นี่ก็สุกวิสัยที่จะทำได้แล้ว. แต่ว่า มันทำได้ เพราะความประณีตละเอียด มีความละเอียดพิเศษที่สุขของจิต มันจึงทำได้ อย่างนี้เรียกว่า เป็นสมาธิแล้ว, เป็นสมาธิถึงขนาดที่เรียกว่า สมาธิโดยสมบูรณ์ เรียกว่าปฐมฌาน บรรลุฌานที่หนึ่ง มีวิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา.

เข้า ตะกั๊บลืมบอกชื่อ นิमितประเภทที่เปลี่ยน นิमितประเภทที่เปลี่ยนเรียกว่าปฏิภาคนิมิต. นิमितที่แรกคือลมหายใจโดยตรง หรือว่าเนื้อผิวหนังที่ลมกระทบ นั้นเรียกว่า บริกรรมนิमितนิमितตามธรรมชาติ นี่พอเอาภาพอื่นมาแทน นั้นก็เรียกว่า อุดคະหະนิमित ที่สร้างขึ้นมา อุดคະหະนิमितนั้นเองนี่ที่เปลี่ยนได้ตามต้องการ นี้เรียก ชื่อใหม่ว่า ปฏิภาคนิมิตนิमितที่ตรงตามที่เราต้องการเปลี่ยน ต้องการจะเปลี่ยน ต้องการจะเห็นอะไรได้อย่างนั้น, ต้องการเห็นอะไรได้อย่างนั้น เปลี่ยนได้ตามต้องการ ตรงตามส่วนที่เราต้องการเรียกว่าปฏิภาคนิมิต. ที่นี้จิตเป็นสมาธิถึงที่สุด ถึงขนาดที่เรียกว่า ฌานในอันดับที่หนึ่ง.

นี่เรื่องต่อไปถึงระดับ ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน นี้ไม่ใช่ความ มุ่งหมายแล้ว ก็มันจะเกินไปแล้ว ถ้าต้องการก็ได้ แต่การปฏิบัติเพื่อจะไปสู่ความสิ้น อาสวะแล้ว เขาก็จะใช้ต่อไปทางอื่น ไม่ไปทำให้เกิดฌานที่ลึกลงไปเป็นฌานที่สอง ฌาน

ที่สาม ฌานที่สี่ แล้วก็ไปหยุดพอใจหยุดอยู่ที่นั่น, เป็นความสุขในทิวฐธรรม นี่มันอีกแขนงหนึ่ง เรียกว่าทำสมาธิเพื่อทำให้เกิดความสุขทันในชาติปัจจุบันนี้ นี่อีกพวกหนึ่ง. เตียวนี้เราไม่ต้องการอย่างนั้น ต้องการทำสมาธิ, และใช้ความเป็นสมาธิพิจารณาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สันนิเวศนาสภาวะไปทางโน้น.

นี่ถ้าคนมีความสามารถ มีความเหมาะสมในร่างกาย ที่เรียกว่า *gift*; มันก็ทำได้ถึงปฐมฌานที่ว่ามันก็ได้, แต่ถ้าคนที่มันหยาบไป หรือว่าอะไรไม่เหมาะสม มันก็ทำไม่ได้. แต่ถึงอย่างไรก็ดี มันก็จะทำให้เป็นสมาธิได้บ้าง ในเพียงว่าอุคคะหะนิมิต, หรือแม้แต่ที่สุด แต่ว่าเขาได้ทำให้มาถึงขนาดที่เรียกว่าเผ้าคูกอยู่ที่ตรงนั้น ก็เป็นสมาธิแล้ว. ถ้าเขาพอใจในการทำได้เพียงเท่านั้น ก็เรียกว่าปีติได้เหมือนกัน รู้สึกเป็นสุขได้เหมือนกัน, แต่ถ้าปีติและสุขโดยแท้จริงโดยสมบูรณ์ มันก็ขึ้นมาถึงนี่ ขึ้นมาถึงที่เป็นองค์ฌานทั้งห้า.

ถ้าเป็นคนที่ทำไม่ได้ ไม่ค่อยจะได้ ก็เอาเพียงว่าสำรวมจิตเป็นสมาธิ แม้ในขั้นวิงตาม วิงตาม หรือเผ้าคูกอยู่พอสมควรแล้ว, จิตนี้ก็ได้รับการฝึกฝนพอสมควรแล้ว, จะน้อมไปพิจารณาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เสียเลยก็ได้, แล้วแต่ว่าคนนั้นๆ มันเป็นอย่างไร. บางคนว่าคนอุปนิสัยหยาบ ทำอย่างไรก็ทำต่อไปไม่ได้ มันก็พอใจเพียงเท่านั้น ก็หันไปพิจารณา อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, ถ้าคนมันมีอุปนิสัยมาก มีความละเอียด คีมาก ก็ทำได้จนถึงเป็นสมาธิอันแท้จริง เป็นปฐมฌานแล้ว ได้จิตที่เป็นสมาธิขั้นละเอียดประณีตนี้แล้ว จึงเอามาพิจารณา อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างนี้ก็ได้อีก, หรือที่รวบรวมทางเอาไว้ เอาเดอะมานั่งตรงนี้ แล้วก็ทำจิตให้มันสงบหน่อย แล้วพิจารณา อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาให้แรง นี่ก็ได้เหมือนกัน, เพราะว่ากาที่พิจารณาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาให้แรง มันสร้างความเป็นสมาธิของมันขึ้นมาได้เอง ตามส่วนที่พอเหมาะสม. ฉะนั้นในบางที่เราก็จะเห็นว่า มานั่งพิจารณา

ไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ให้จริงๆ เ่งให้แรงๆ โดยอัตโนมัติก็มีสมาธิเกิดขึ้นตามสมควรเล็ก ๆ น้อยๆ, พอสมควรกับที่จะพิจารณาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้.

แต่เดี๋ยวนี้ในฐานะที่เป็นนักศึกษา เขาถือว่าเป็นผู้ที่ธรรมชาติสร้างมาดี มีบุญบารมีอะไรอยู่บ้างนี้ ทำอานาปานสติชนิดที่สมบูรณ์แบบ ก็ต้องทำอย่างนี้.

สรุปบททวนความรู้และบทเรียนฝึกหัด.

อานาปานสติแปลว่า สติกำหนดอยู่ที่ธรรมะข้อใดข้อหนึ่ง อย่างใดอย่างหนึ่ง ทุกครั้งที่หายใจออกเข้าอานะแปลว่า ออก, ปานะแปลว่า เข้า หรือจะแปลอานะว่าเข้า, ปานะว่าออกก็ได้ อันนั้นมันเดียวกันอยู่ ไม่มีความสำคัญอะไร. ขอแต่ให้มัน ทุกครั้งที่หายใจออกและหายใจเข้า นี้ความหมายอันใหญ่. คุณจะจับได้ที่ละนิตที่ละนิต ตามลำดับ อานาปานสติ—สติกำหนดอยู่ที่ธรรม รูปธรรม นามธรรม หรืออะไรธรรมก็ตามใจ อย่างใดอย่างหนึ่ง อยู่ทุกครั้งที่หายใจออกเข้า, นี้เรียกว่า อานาปานสติ.

ที่นี้เราเริ่มโดยบทที่หนึ่ง ทบทวนที่คุณจดไว้ ทบทวนในบทเรียนที่หนึ่ง วิ่งตาม ลมหายใจที่กำลังหายใจเข้าออกอยู่ นี้ก็เรียกว่า เหารูปธรรม คือลมหายใจนั้นแหละมันเป็นรูปธรรม เป็นอารมณ์ เป็นนิमितของสิ่งที่เรียกว่าสติ และกำหนดมันอยู่ทุกครั้งที่หายใจออกเข้า.

ที่นี้ให้ก้าวหน้าต่อไป ก็กำหนดที่ความยาวของมันทุกครั้งที่หายใจออกเข้า นี้ก็เริ่มเป็นนามธรรม กำหนดความสั้นของมันนี้ก็เริ่มเป็นนามธรรม หรือว่าเป็นระหว่างรูปธรรมกับนามธรรมก็ได้.

แล้ว กำหนดข้อเท็จจริง ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับลมหายใจนั้น ทุกครั้งที่หายใจออกเข้า ข้อเท็จจริงนั้นก็เป็นนามธรรม ถูกกำหนดอยู่ทุกครั้งที่หายใจออกเข้า.

ขั้นต่อมากำหนดความที่ของเตี้ยวนั้นมัน ร่างบับลงทั้งลมหายใจทั้งร่างกาย ร่างบับลง ๆ เอาความที่มันร่างบับลงนั้น เป็นนิमितสำหรับกำหนดอยู่ ทุกครั้งที่หายใจออกเข้า นี่ก็เอานามธรรมคือความสงบร่างบับลงเป็นนิमितเป็นอารมณ์.

นี่ชื่อว่าอานาปานสติ กำหนดอยู่ที่ธรรม ธรรมใดธรรมหนึ่ง เป็นอารมณ์อยู่ ทุกครั้งที่หายใจออกเข้าอยู่ ชื่อว่าอานาปานสติ.

บทเรียนที่หนึ่ง—วิ่งตาม เรียนรู้ความยาวความสั้น ความปรุ้งแตงกันและความร่างบับลง ร่างบับลง.

บทเรียนที่สองเผื่อดู ที่จุดหนึ่ง แต่ก็ยังรู้ความยาวความสั้น ความที่มันปรุ้งแตงกัน หรือความที่มันร่างบับลง ๆ.

นี่ บทเรียนที่สาม สร้างมโนภาพ ขึ้นมาที่จุดนั้น ก็รู้อะไรได้มาก รู้ลมหายใจที่ออกอยู่เข้าอยู่ อย่างน้อยมโนภาพนั้นมันเป็นรูปธรรมอันหนึ่งชนิดหนึ่ง ที่สร้างขึ้นมา เป็นอารมณ์อยู่ กำหนดอยู่ทุกครั้งที่หายใจออกเข้า.

พอเป็น บทเรียนที่สี่ เปลี่ยนมโนภาพ นั้นตามต้องการ ก็มีโนภาพที่กำลังเปลี่ยนอยู่นั้นแหละ มันถูกกำหนดทุกครั้งที่หายใจออกเข้า.

จนกระทั่ง บทเรียนที่ห้า สร้างความรู้สึกที่เป็นองค์ฌาน ขึ้นมาในความรู้สึก นี่ก็เห็นพร้อมกันทั้งนิमितให้หายไป, ความรู้สึกที่เป็นองค์ฌานนั้นก็เป็นนามธรรม

ชนิดหนึ่ง ที่ตีที่ละเอียดที่ประณีตอยู่ทุกครั้งที่หายใจออกหายใจเข้า. อย่าลืมคำว่า หายใจออกหายใจเข้า นี้คือแม่บท, ไม่มีระยะไหนที่จะขาดเสียจากความรู้สึกที่ว่า เราหายใจออกอยู่ เราหายใจเข้าอยู่ คือ อานาปานสติภาวนา หมวดที่หนึ่ง มีผลอันสุดท้ายก็คือ มีความว่างบังงาย ของลมหายใจและร่างกาย ถึงขนาดที่เป็นสมาธิเฉียดๆ หรือเป็นสมาธิเต็มที่สมบูรณ์ คือ เป็นฌานที่หนึ่ง ขึ้นมาก็ได้.

นี้เราพูดถึง อานาปานสติภาวนาหมวดที่หนึ่ง จบพอดีกับเวลา คุณก็สวดมนต์อยู่แล้วไม่ใช่หรือ เอมาท่องสวดหรือเปล่า *ที่มิ วา อสฺสสนฺโต ที่มิ อสฺสสามิติ ปชานาติ; ที่มิ วา ปสฺสสนฺโต ที่มิ ปสฺสสามิติ ปชานาติ.* สี่คู่แรกนั้นคือที่ผมพูด, หายใจออกยาว รู้ว่าหายใจออกยาว หายใจเข้ายาวรู้ว่าหายใจเข้ายาวนี้ หนึ่งแล้ว. หายใจออกสั้นรู้อยู่ หายใจเข้าสั้นรู้อยู่ นี่อีกคู่หนึ่ง. *สพฺพกายปฏิสฺสเวทึ อสฺสสิสสามิติ สิกฺขติ; ปสฺสสิสสามิติ สิกฺขติ.* รู้ซึ่งกายทั้งปวง คือรู้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับกาย ทั้งปวง คือสองกาย กายลมกับกายเนื้อ สรุปข้อเท็จจริงทั้งหมดที่เกี่ยวกับกายนี้ด้วย ก็เลยรู้กายทั้งปวง หายใจออกอยู่ หายใจเข้าอยู่. อันที่สี่ก็ว่า *ปสฺสสมฺภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสิสสามิติ, อสฺสสิสสามิติ สิกฺขติ.* —ยังกายสังขาร คือลมหายใจให้ว่างบังงายๆ หายใจออกอยู่ หายใจเข้าอยู่ เป็นอันสุดท้ายที่สี่ของหมวดที่หนึ่ง.

เอาก็ทบทวนบทเรียนฝึกอีกที่ว่า คุณก็นั่งให้ตัวตรง นั่งสมาธิให้ตัวตรง ให้นานที่สุด ให้สบายที่สุดเท่าที่จะนั่งได้ จะเอาอย่างนี้ก่อนก็ได้ ถ้ามันทำอะไรมากไม่ได้. นี่เพียงเท่านี้ก่อนก็ได้ แล้วจึงค่อยงัดขึ้นมา งัดขาขึ้นมา ให้มันแน่นบึกเลย นั่งตัวตรง แล้วหายใจตามธรรมชาติ แล้วทดสอบว่ายาวที่สุดอย่างไร สั้นที่สุดอย่างไร พอสมควรแล้ว ที่นี้ก็หายใจไปตามธรรมชาติอีกทีหนึ่ง *วิ้งตาม วิ้งตาม วิ้งตาม* รู้ความยาวความสั้น รู้ข้อเท็จจริงของมัน รู้ความที่มันกำลังว่างบังงาย, แล้วก็เลื่อนขึ้นไปขั้นที่สองเผื่อดู, ขึ้น

ที่สามสร้างมโนภาพ ขึ้นมา, ขั้นที่สี่เปลี่ยนมโนภาพ ตามต้องการ, ขั้นที่ห้า ทำความรู้สึกในองค์ฌานทั้งห้าให้ปรากฏ มีเท่านั้น บทที่หนึ่ง.

ถ้าเรา **ซื่อตรงต่อความเป็นพระของเรา** เราต้องสนใจเรื่องนี้ อย่าไปสนใจ เรื่องผู้หญิง เรื่องสุบบุหรี เรื่องอะไรต่างๆ มันจะหมกความเป็นพระเสีย. มีเวลาเท่าไร ก็นั่งปั๊บเลยหายใจซุกซาค หลับตาอยู่ก็ยังไม่หลับ มันมีผลดีทางอนามัย ร่างกายสบายอะไรสบาย มีผลดีทางธรรมทางจิต ข้อที่เราบังคับ ทุกอย่างให้มันทำได้นี่เรียกว่าศีล, นี่ก็ทำจิตให้จดอยู่ที่อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง นี้เรียกว่าสมาธิ, ที่เรารู้ข้อเท็จจริงของลมสั้นลมยาวอะไรต่างๆ นี้ก็เรียกว่าปัญญาได้โดยอนุโลม เพียงทำเท่านั้นในระยะแรกเท่านั้น ครบทั้งศีล ทั้งสมาธิ ทั้งปัญญา อยู่ในตัวเอง แล้วจึงค่อย, ไม่ใช่ศีลว่าหลอกๆ, ศีลรับแต่ปาก อันนั้นมันไม่แน่ แต่ที่มันศีลจริงๆ คือมันบังคับ สำรวม สังวรณ์ทั้งหมด เนื้อหนัง ร่างกาย ทั้งตัวให้มันมาอยู่ในกรอบอันนี้, ในการกระทำอันนี้ นี้เรียกว่าศีล, ส่วนนี้บังคับให้ทำให้ลงไปจริงๆ นี้เรียกว่า ศีล. พอจิตกำหนดที่อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งก็เป็นสมาธิ พอรู้เรื่องในอารมณ์นั้นๆ มีข้อเท็จจริงอย่างไร ก็เป็นปัญญา.

ก็นำพอใจ นำชื่นใจที่เรา มีศีล สมาธิ ปัญญา ได้เรื่อยๆ มันก็จะไปสู่มรรค ผล นิพพานได้. นี่ถ้าทำไปถึงหมวดที่สอง หมวดที่สามที่สี่ของอานาปานสติ ซึ่งมันมีทั้งหมดสี่หมวด ก็เป็นศีล สมาธิ ปัญญา สมบูรณ์ขึ้นๆ จน ถึงที่สุดก็บรรลุมรรคผลได้. นี่ว่าแต่เพียงหมวดแรกหมวดที่หนึ่ง คือเตรียม เตรียมศีล สมาธิ ปัญญา จะมาพร้อมๆ กัน.

เอาละพวกมันก็จะหมดเวลาแล้ว.

ธรรมศาสตร์

— ๑๗ —

๒๒ พฤษภาคม ๒๕๑๖

สมาธิภาวนาแบบอานาปานสติภาวนา. (ต่อ)

(หมวดที่ ๒-๓)

วันนี้ตั้งใจที่จะอธิบายให้ประกอบการสาธิต เกี่ยวกับเรื่องอานาปานสติต่อไป.

[บททวนหมวด ๑.]

ตอนนี้ก็อยากจะขอทบทวน ย้ำข้อความเข้าใจในตอนต้น เพราะว่าเรื่องอานาปานสติ นั้นมันมีแปลกอยู่อย่างหนึ่ง ก็คือ เนืองกันเป็นสาย มีมากขึ้น, แต่ถ้าจะปฏิบัติขั้นไหนต่อไป คือ ไปถึงขั้นกลางๆแล้ว พอลงมือปฏิบัติ ก็ต้องย้อนมาหาขั้นที่หนึ่ง. แล้วก็ตั้งต้นอย่างดีที่สุด ถูกต้องที่สุด เรียบร้อยที่สุด ไปตั้งแต่ขั้นที่หนึ่ง ขั้นที่สอง ขั้นที่สาม ขั้นที่สี่ ตามลำดับ จนถึงขั้นที่กำลังจะฝึกฝน.

นี่ขอให้คุณเทคนิคชนิดนี้กันบ้าง เพื่อจะได้เห็นความเอาจริงเอาจัง หรือความมีเหตุผลความถูกต้องของผู้ปฏิบัติกรรมฐานหรือวิปัสสนา ในพระพุทธศาสนา อย่างที่

ท่านวางหลักไว้อย่างไร เรามักจะสะเพร่า หักๆ ว่าไปเรื่อยไป. กิติดูให้ตมั้นก็เหมือนกับว่า ถ้าเราจะเรียนจำอะไร หรือว่าศึกษาอะไร เราจะตั้งต้นข้ามไปจากต้นทุกวัน, แม้จะเรียนสวดมนต์ แม่เด็ก ๆ จะเรียน ก ข นี พอลงมือก็ต้องตั้งต้นไปตั้งแต่ตัว ก ข ค ไปจนถึงตัวที่เรียนถึงบทที่เรียน. นี้ก็เป็นหลักอันหนึ่งที่จะต้องทราบไว้, ที่นี้เรื่องของเรามันยังมากกว่านั้น ก็ยังเป็นเรื่องกำลังอธิบายให้เข้าใจ ประกอบท่าทางหรือการสวดบางอย่าง.

เอาละ, เป็นอันว่า คุณก็นั่งในท่าทางที่ถูกต้อง มีร่างกายถูกต้อง มีการหายใจดี แล้วก็ลงมือปฏิบัติ ชนิดที่เรียกว่าวิ่งตาม, แล้วเฝ้าดูที่จุดหนึ่ง ในสองบทเรียนนี้, ก็ทำให้รู้เรื่อง ลมหายใจยาวลมหายใจสั้น, ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับลมหายใจทั้งปวง, กระทั่งขยับขยายปรับปรุงให้มันสว่างบ้าง สงบลงนี้ จนร่างกายก็สงบ.

นี้เป็นเรื่องของหมวดที่หนึ่งโดยตรง เรียกว่ามีอยู่สี่ชั้น; รู้เรื่องลมหายใจยาว รู้เรื่อง ลมหายใจสั้น, รู้ข้อเท็จจริง เช่น หน้าที่การงานอิทธิพลอะไรเป็นต้นของลมหายใจนั้น ที่จะมีต่อร่างกายนี้ แล้วก็ทำให้เกิดความสงบสว่างขึ้นที่ลมหายใจนั้น ร่างกายนี้ก็พลอยสงบสว่างไปด้วย, เรา รู้สึกเป็นสุข นี้เป็นตอนที่สำคัญ ถ้าจะเอาเป็นสุขให้มาก, ก็ถึงกับว่าเป็นปฐมฌาน หรือวิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตาสมบูรณ, แล้วก็นั่งเสวยความสุขอยู่ ทุกครั้งที่หายใจออก—หายใจเข้า.

คำว่า หายใจออก—หายใจเข้านี้ ก็เป็นความสำคัญที่สุด หายไปไม่ได้ เพราะถ้าหายใจแล้วมันก็จะรวนเร จะพลอสติ จะไม่มีสติอันมั่นคง ที่จะควบคุมความรู้สึกต่าง ๆ นั้นแหละจะเลื่อนจะลี้ม จะลี้มตัวไปหรือเพื่อไป.

หมวดที่สอง เวทนานุปัตสนาสติบัญญัติฐาน.

ที่นี้เราก็จะมาถึง หมวดที่สอง โดยต่างจากหมวดที่หนึ่ง เพราะหมวดที่หนึ่ง นั้นมันยุ่งกันแต่เรื่องลมหายใจ หรือกายที่เนื่องกันอยู่กับลมหายใจ ฉะนั้นเขาเรียก *หมวดที่หนึ่งว่า กายานุปัตสนาสติบัญญัติฐาน* เพราะมัน *ยุ่งกับเรื่องกาย คือลมหายใจ* อย่างนั้น อย่างนี้ จนทำให้สงบรำงับได้ในที่สุด. *หมวดที่สองนี้เรื่องเวทนา ซึ่งมีอยู่สี่ขั้นอีก เหมือนกัน.*

นี้ผม จะพูดพวกปริบทยะไรต่างๆ เกี่ยวกับคำเหล่านี้พอ ให้เข้าใจเสีย ก่อน เพราะบางคนยังไม่เข้าใจ. โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คำว่า *เวทนา* นี้ ภาษาไทยเอา เป็นเวท—นาหรือสงสารไปเลย น่าสมเพชเวทนา, ไม่ใช่เวทนาอย่างนั้น.

เวทนาในภาษาบาลี ก็คือความรู้สึกไปในทางที่จะให้รู้สึกสุขหรือทุกข์ หรือ ไม่เป็นสุขไม่เป็นทุกข์ มีอยู่สามเวทนา นั้นมันเกี่ยวกับมนุษย์, คือมนุษย์ก็พอใจใน สุขเวทนา, ทุกคนไม่ปฏิเสธว่าไม่พอใจในสุขเวทนา.

สุขเวทนานี้ก็ยิ่งต่างกัน คือ มาจากกามารมณ์ก็มี, โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรื่องเพศตรงกันข้าม เวทนามาจากเพศตรงกันข้ามนี้เป็นเวทนาที่ร้ายกาจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางผิวหนัง การสัมผัสทางผิวหนัง ร้ายกาจกว่าทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ซึ่งมันเล็งถึงรูปเสียงกลิ่นรส ทางผิวหนังเรียกว่า *โผฏฐัพพะ* นี้ หมายถึงความรู้สึกทางร่างกาย ส่วนที่ไวต่อความรู้สึก โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มันอ่อนหรือมันนุ่ม คนเขา คิดในเวทนานี้, เมื่อเป็นสุขก็เรียกว่า ความสุขทางกาม, เป็นเวทนาที่ร้ายกาจชนิดหนึ่ง.

นี้มีเวทนาที่เป็นสุขไม่เกี่ยวกับกาม เกี่ยวกับความสงบ เช่นความพักผ่อน เช่นการมานั่งเล่นสงบๆ หรือว่าเข้าฌานได้เป็นสุขเพราะฌานเพราะสมาธิ อย่างนี้ก็เรียกว่า ความสุขเหมือนกัน แต่มันไม่ได้มาจากกาม มันมาจากสิ่งที่ไม่ได้เกี่ยวกับกาม ถ้าสิ่งนั้นมีรูป เรียกว่ารูปฌาน หรือรูปสุข, หรือเวทนาที่มาจากสิ่งที่มีรูป มาแต่สิ่งที่มีรูป. ถ้าไม่มีรูป มันก็เป็นเวทนาที่มาจากสิ่งที่ไม่มีรูป นี่ยังอาศัยความพอใจทั้งนั้น. ถ้าเวทนาที่มาจากความรู้สึกได้เมื่อมีความหมดกิเลสแล้ว, ยังเป็นความสุขสูงสุด.

ฉะนั้นเวทนาที่เกิดความสุขแล้ว ก็เรียกว่าสุขเวทนา มาจากกามารมณ์ ทุกชนิด ก็เรียกว่าความสุขที่มีเหยื่อ, เวทนาที่มีเหยื่อ. นี้ถ้ามันไม่มาจากกามารมณ์ ก็เรียกว่า ไม่มีเหยื่อ, ไม่ใช่เหยื่อโดยตรง แต่มีสิ่งอื่นเป็นที่ตั้งแห่งความพอใจ จนกระทั่งเวทนาที่มาจากความไม่มีกิเลส จึงจะเป็นเวทนาที่ไร้เหยื่อ โดยสมบูรณ์, สุขที่ไม่เกี่ยวกับเหยื่อ.

พวกที่อยู่ที่บ้าน ก็มีเวทนาที่เกี่ยวกับกาม เกี่ยวกับบ้านเรือน, พวกที่อยู่ที่วัด ก็มีเวทนาเกี่ยวกับรูป หรือ อรูป แต่ถ้าจิตใจมันยังต่ำอยู่ ก็ไปมีเวทนาที่เกี่ยวกับกามเหมือนกัน พระอริยเจ้าแม้กระทั่งพระอรหันต์ทั้งหลาย มีสุขเวทนาที่มาจากความมีกิเลสเบาบางไปตามลำดับ, จนกระทั่งหมดกิเลส รู้สึกเป็นสุข.

ที่พูดนี้ก็เพื่อให้คุณจับใจความให้ได้สักอย่างหนึ่งว่า สิ่งที่สำคัญที่สุดที่มันรบกวนมนุษย์เรา ก็คือสิ่งที่เรียกว่าเวทนา นี้อะไรที่มันเป็นสุข มันรบกวนอย่างไร, แล้วเราเป็นทาสเป็นบ่าวมันอย่างไร, ไปบูชามันอย่างไร, ก็พอจะเข้าใจแล้ว, เวทนาที่เป็นทุกข์มันก็รบกวนไปอีกแบบหนึ่ง, ไม่ทุกข์ไม่สุข มันก็รบกวนไปอีกแบบหนึ่ง, ก็ชวนให้ฉงนสงสัย.

แต่ถึงอย่างไรก็ดี มันก็สรุปความได้ว่า คนเรานี้จะพ่ายแพ้แก่สุขเวทนา, ถ้าเราเอาชนะเวทนาอันนี้เสียให้ได้ ก็เป็นการชนะอันใหญ่หลวง จึงเอามาทำเป็นบทเรียน, แล้วบทเรียนนี้ก็คือบทเรียนในอานาปานสติ ในหมวดที่สอง ที่เรียกว่า เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน แบ่งเป็น ๔ ชั้น สี่หัวข้อหรือสี่ขั้น สี่ลำดับ.

ขั้นที่หนึ่ง ของหมวดนี้ก็คือ เอาสิ่งที่เรียกว่า ปิติมาชิมมาดื่ม มาทำความเข้าใจ ให้อยู่ให้เต็มทีในจิตใจ เพื่อจะ ให้อรรถกถาที่เรียกว่า ปิติ ฉะนั้น ขั้นนี้จึง มีสูตรว่า ปิติปฏิสังเวทอิ—รู้พร้อมเฉพาะในปีติ หายใจออก หายใจเข้าอยู่.

ขั้นที่สอง ของหมวดนี้ก็คือว่า สุขปฏิสังเวทอิ—รู้พร้อมเฉพาะอยู่ถึงความสุข หายใจออกอยู่ หายใจเข้าอยู่.

ขั้นที่สาม จิตตสังขารปฏิสังเวทอิ—รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิตตสังขาร คือ ปิติ และสุขรวมทั้งเวทนาทั้งหลายอื่นด้วยว่ามันเป็นสิ่งที่ปรุงแต่งจิต, เขาเรียกว่า จิตตสังขาร. นี้ก็หมายความว่า เมื่อเราชิมชาอยู่ในขณะที่ว่า ปิติเป็นอย่างไร สุขเป็นอย่างไร, ปิติเป็นอย่างไร ก็ให้รู้ในที่สุด ในขณะที่มีปิติ จิตใจเป็นอย่างไร. ร่างกายเป็นอย่างไร เกิดความคิดนึกขึ้นมาอย่างไร มันชวนแต่จะให้คิดนึกอย่างไร, เมื่อเสวยสุขอยู่ก็เหมือนกัน นอกจากจะเสวยสุขถึงที่สุดแล้ว ก็รู้ว่าอันนี้มีอะไรบ้าง ลักษณะอย่างไรเปลี่ยนแปลงอย่างไร มีอิทธิพลแก่จิตใจอย่างไร.

มาถึงตอนนั้น ขั้นที่สาม จึงรู้จิตตสังขาร คือเครื่องปรุงแต่งจิต ว่าปิติและสุขนั้นแหละ เป็นเครื่องปรุงจิตให้คิดไปอย่างนั้นให้คิดไปอย่างนี้ ให้ตัวรักไปอย่างนั้น ให้ตรองไปอย่างนี้ จึงเรียกปิติและความสุขนี้ โดยชื่ออันใหม่ว่า จิตตสังขาร คือ เครื่องปรุงแต่งจิต. ในขั้นที่สามนี้ คุณันแต่ในแง่ที่มันปรุงแต่งจิต ว่ากันโดยย่อก่อน.

พอถึงขั้นที่สี่ของหมวดนี้ ก็คือ ปัสสัมภยัง จิตตะสังขารัง อัสสະสิส-
 สามีตีสิกขติ ปัสสະสิสสามีตีสิกขติ—ทำจิตตสังขารให้ว่างบ่อย ว่างบ่อย หายใจออก—
 หายใจเข้า นั่นมันก็คือ ทอนกำลังของปัดกับสุขในการที่มันจะปรุงแต่งจิตได้โดยวิธีใด ก็ทำโดย
 วิธีนั้น, แล้วทำอยู่อย่างนั้น จนรู้สึกว่ เอ้า ปิติและความสุขนั้นถอยกำลัง ไม่ปรุงแต่งจิต
 ไม่กระตุ้นจิตแรงเหมือนแต่ก่อน ๆ ฐู้อยู่อย่างนี้พอสำหรับขั้นนี้ นี้เป็นสี่ชั้นขึ้นมา.

สรุปสั้น ๆ ว่า ในหมวดนี้ ชั้นที่หนึ่ง ก็คือ ต้มด้าในปิติให้มันรู้รู้อะไรกัน
 เสียที, ชั้นที่สองก็ต้มด้าในความสุข ให้มันรู้ชิมซาบเสีย ชั้นที่สามก็มาดูในแง่ว่า
 สองอย่างนี้เองกระตุ้นจิต ให้คิด ให้นึกมากมาย, และชั้นสุดท้าย ชั้นที่สี่ ทาวิธี
 จะทอนกำลังที่มันกระตุ้นจิต, อย่าให้มันกระตุ้นได้หรือให้กระตุ้นแต่น้อยที่สุด นี้สี่ชั้น.

บทเรียนในการปฏิบัติหมวดเวทนาฯ

เอาละทีนี้ เรื่องการปฏิบัติ คุณจะเอาปิติและสุขมาแต่ไหน? สำหรับมานั่ง
 ต้มมานั่งชิมมานั่งเสวยอยู่นี้, ถ้าว่าเราทำได้สำเร็จในหมวดที่หนึ่ง, จนกระทั่งทำรูป-
 ฌานอันหนึ่งให้เกิดขึ้น ประกอบอยู่ด้วย วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา อย่างนี้ มันก็
 คอบช้เงินอยู่แล้ว ว่าในนั้นมันมี ปิติและสุข นี้จะยืมเอามาใช้ในหมวดที่สอง.

ถ้าคนเขาไม่ทำได้ถึงอย่างนั้นจะทำอย่างไร ก็ให้ถอยลงไปอีก ทำได้เท่าไร
 ก็พอใจเท่านั้น พอใจเท่าไรมันก็มีความสุขเท่านั้น, แม้แต่เพียงว่าเรากำหนดลมหายใจยาวลม
 หายใจสั้นด้วยการวิ่งตาม เผ้าดู ได้เพียงเท่านี้ก็ไ้เหมือนกัน เราก็จะมีความสุข, มีความ
 พอใจพอสมควร, พอสมควรในที่นี้คือได้รับรสอันใหม่ เอ นี้อ่าไม่มันไม่สบายอย่างนี้
 หรือมันมีรสแปลกอย่างนี้ เท่านั้นก็พอแล้ว.

มันมีหลักที่ตายตัวอยู่ว่า จะไปยึดเอาเรื่องอื่นมาคิดมากำหนดไม่ได้ ๆ, ถ้าวิธีปฏิบัติอานาปานสติแล้ว เราจะไปว่าคราวนั้นเรามีปีติอย่างนั้น แล้วคราวนั้นเป็น อย่างนี้ อย่างนี้ไม่ได้ ต้องให้มันรู้สึกจริงๆ จริงใจอยู่ในขณะนั้น เพราะเป็นการเรียน จากของจริง. ถ้าว่าเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งปีติอยู่ ก็ต้องเอาปีติมาจริงๆ ฉะนั้นจะต้อง ทำอย่างใดอย่างหนึ่งให้เกิดปีติขึ้นจนได้, อย่างน้อยที่สุดก็มีปีติที่ว่าเราเป็นพระที่ ดีปฏิบัติดี, กระทั่งมาบังคับจิตบังคับลมหายใจ, บังคับจิตเกี่ยวกับอานาปานสตินี้ได้ แล้ว ก็พอใจ, อย่างนี้ก็ใกล้เคียงกัน มันก็เป็นปีติระดับหนึ่ง ถ้าหาปีติมาไม่ได้แล้ว ก็เป็น อันว่า มันล้มละลาย เลิกกัน.

บทเรียนที่หนึ่งทำอย่างไรที่จะให้ได้ปีติมา ก็เอากันตามที่จะทำได้, ถ้ามันไม่เกิดก็ต้องทำหมวดที่ต้นกว่านี้ ที่ทำกายสังขารให้ว่างับอยู่, แล้วก็ปีติ ได้ความสุขมาจากอันนั้นเอง, หรือว่าอาจจะทำได้ถึงขนาดว่า เรากำลังทำอะไรสำเร็จมา หยก ๆ. เกี่ยวกับการเรียนการศึกษาการค้นคว้าอะไรมันเกิดสำเร็จขึ้นมา ก็เอาปีตินั้นมาใช้ ก็ใกล้เคียงกัน, แต่ต้องทำให้รู้สึกเกิดขึ้นมาในใจในเวลาอันด้วย, อย่าไปยึดของ ที่ล่วงลับไปแล้วมา.

นี่สมมติว่า เราได้ปีติมาจากการทำร่างกายนี้ให้ว่างับ ให้ลมหายใจว่างับ, พอใจ และเป็นสุขอยู่ก็เอาส่วนที่พอใจก่อน. คำว่า พอใจนี้เรียกว่าปีติ มันก็มีลักษณะอาการ ของมันไปในทางที่มันซาบซ่าน, ผิดจากความสุขตรงที่ว่า ความสุขมันหยุดหรือมันสงบ หนึ่ง. แต่ถ้าเรื่องปีตินั้นมันจะซาบซ่าน มันจะระรัวก็ไม่ใช่ไร ให้รู้ว่ามันต่างกันก็แล้ว กัน นั่งกินนั่งดื่มปีติอยู่, ถ้ามันไม่มีปีติเข้ามา มันก็ทำไม่ได้ ก็ตั้งต้นอย่างอื่นให้ปีติมา ให้ จนได้, แล้วนั่งพอใจอยู่ทุกครั้งที่ยาใจออก—เข้า. นี่เป็นใจความย่อ ๆ, พอใจที่ได้มา บวชในศาสนา, พอใจที่ได้ปฏิบัติ, เป็นที่พอใจอยู่ การศึกษาเล่าเรียน กระทั่งมาทำ สมาธิได้บ้างแล้ว นี่ก็พอใจ, เป็นอันว่าได้แน่.

บทเรียนที่สองพอมาขึ้นความสุข มันก็เปลี่ยนรสของมัน เท่านั้นแหละ, ว่าความสุขมันเป็นตัวความสุข ความสงบสุข แม้ว่าจะเกิดมาจากความพอใจ, ก็ต้องเป็นอันว่าความพอใจนั้นพ้นไปแล้วผ่านไปแล้ว ไม่ใช่ปีติแล้ว มันเปลี่ยนเป็นความสุขแล้ว สรรหาเอาแต่ความรู้สึกที่เป็นสุข มีรสชาติอย่างไรเอามาบังคับมัน นิ่งสวย นิ่งรู้สึก นิ่งชิมซาบอยู่ มันคงสบายแหละ. คุณไปลองดูเถอะ, มันก็ต้องเป็นวิธีอันหนึ่งที่เอากำไรกันไว้ก่อน. คือว่านั่งชิมซาบเอิบอาบอยู่ด้วยปีติบ้าง สุขบ้าง อย่างนี้ ก็ต้องให้ได้ก่อนถึงค่อยคิดไปถึงขั้นต่อไป, ไม่อย่างนั้นมันไปไม่ได้ มันไม่ไปตามรูปเรื่องอันนี้ได้.

ถ้าไม่คุ้นเคยกันถึงที่สุดเกี่ยวกับปีติและความสุข อันที่จะมารู้ว่าอันนี้ปีติและสุขนี้เป็นเครื่องปรุงแต่งจิต มันก็รู้ไม่ได้ มันก็รู้ยาก, เพราะบอกแล้วมันเรียนจากของจริง เรียนจากความรู้สึก ไม่ใช่เรื่องของตัวหนังสือ.

เมื่อเราผ่านปีติกับสุขมาแล้ว พอมาถึงขั้นนี้ ก็พิจารณาในข้อที่ว่าปีติและสุขนั้นมันทำอะไรขึ้นมาบ้าง? ศึกษาคูตามหลักทั่วไปว่า คนเราจะคิดจะนึกอะไรต่อไป มันก็เนื่องมาจากเพราะชอบ หรือเพราะไม่ชอบอะไรอยู่บางอย่าง, ส่วนที่ชอบนี่มันมีแรงมาก มันกระตุ้นให้เราคิด.

ในกรณีอย่างนี้ นะ คำว่า สังขาร แปลว่า เครื่องกระตุ้น คุณจะจดหรือจำให้แม่นยำก็ได้ ว่า สังขาร นี้หลายความหมาย ถ้าคุณเรียนแต่ภาษาไทย รู้แต่ในโรงเรียนนั้นแหละ คำว่า สังขาร คุณจะนึกว่ามันหมายถึงร่างกาย, หมายถึงสังขารร่างกาย, ไม่ใช่หมายความอย่างนั้น สังขารแปลว่าการปรุงแต่ง; ร่างกายนี่คือสิ่งปรุงแต่ง, สิ่งที่ถูกปรุงแต่งอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน, ดังนั้นร่างกายนี้จึงถูกเรียกว่า สังขาร. น้อื่นๆ มันก็สังขาร, ถ้ามันมีการปรุงแต่งแล้วเป็นสังขารทั้งนั้น มันไม้ก็เป็นสังขาร, แม้แต่ก้อนหินนี่ก็เป็นสังขาร, นั่น เป็นพวกรูปธรรม.

ที่ส่วน พวกนามธรรม^๕ นี้ คือ จิต มันก็เป็นสังขารเหมือนกัน โดยเฉพาะตัวที่ทำหน้าที่กระตุ้น^๕ นั้นมีความหมายว่าเป็นผู้กระตุ้น เขาเรียกว่าสังขาร, ที่ถูกกระตุ้น^๕ นี้ก็เรียกว่าสังขาร, ภาษาบาลีคำ^๕มันแปลก. ที่^๕ จิตตสังขาร — เครื่องปรุงแต่งจิต คือเครื่องกระตุ้นให้เกิดจิตขึ้นมา คือคตินึก.

เดี๋ยว^๕ เรากำลังพิจารณา ดูสิ่งที่กระตุ้นจิตให้คตินึก ก็คือปีติและสุขนั้นแหละ มัน^๕เป็นสิ่งที่กระตุ้นจิตให้คตินึก, พอเราเกิดพอใจอะไรขึ้นมา เราก็คตินึกที่จะเอาให้ได้อย่างไร, จะรักษาไว้ได้อย่างไร, จะหวังจะหึงจะอะไรต่าง ๆ, มันไปกันใหญ่โต, ก็นั่งรู้สึกอยู่ว่า เดี๋ยว^๕ปีติที่เรากำลังรู้สึกอยู่^๕ มันทำให้เกิดความคิดอะไรขึ้นมา. ^๕ความสุขที่เรากำลังรู้สึกอยู่ในใจ มันกำลังทำให้เราคิดอะไรขึ้นมา, นั้นแหละเรียกว่าจิตตสังขาร คือปีติและความสุขที่กำลังกระตุ้นให้จิตเกิดขึ้นมา คือเกิดความคิดขึ้นมา ^๕นี้เรียกว่าจิตเกิดขึ้นมา ก็ไม่ต้องถามใคร, ไม่ต้องหวังที่จะรู้จากใคร, ใครจะไปรู้ของเราได้ มันอยู่ในใจเรา^๕, เราก็ดูแต่ในใจ^๕ ว่าเดี๋ยว^๕ความพอใจ^๕ได้ทำให้เราคิดอะไรขึ้นมาบ้าง เช่นว่า เราจะคิดว่า แหมวิเศษจริง, เราจะเอากันแต่อย่าง^๕นี้เรื่อยไป เราจะบวชไม่สึกแล้ว อย่างนี้เป็นต้น, มัน^๕เป็นความคิดรูปใดก็ได้.

ในบทเรียนที่สาม^๕นี้รู้แล้วว่า ^๕มัน^๕เป็นสิ่งที่กระตุ้นจิตให้เกิดขึ้น^๕แน่แล้ว, เห็นชัดอยู่.

พอจะ ไปถึงบทเรียนที่สี่ ก็ไป นึกถึงข้อที่ว่า ^๕สิ่งที่ถูกกระตุ้น^๕นี้ไม่ใช่ของสนุก เขาเรียกว่าถูกเช็ด, คำว่าสังขารในกรณีอย่าง^๕นี้ ถ้าในภาษาอังกฤษ เขาใช้คำว่า condition อย่างที่เคยบอกแล้ว condition คือปรุงขึ้น^๕ต้น^๕ขึ้นกระตุ้น^๕ขึ้น condition.

condition, ของจิต ก็คือปีติและสุข นี้จะต้องทำให้มันถอยกำลังลงไป, ทำจิตสังขารให้ถอยกำลังลงไป อย่าให้มันกระตุ้นได้, หรือกระตุ้นได้มาก หรือกระตุ้นได้ตามที่มันต้องการไปตามกิเลส. คอยฟังให้ดี บางทีจะไม่เข้าใจก็ได้ คือ มันจะวกไปหาสิ่งที่เรียกว่าปีติและสุขอีก; ถ้าเราปีติมาก มันก็กระตุ้นจิตมาก จนถึงกับบางทีมันสั่นระรัวไปเลยพุ่งชานไปเลย, นี่ถ้าเราทอนกำลังของปีติลงไปเท่าไร จิตก็ไม่ถูกกระตุ้นมากเท่านั้น, หรือมันถูกกระตุ้นน้อยลงไปเท่านั้น.

ฉะนั้น เป็นอันว่า ได้สูตรตอนนี่ว่า ถ้าเราทอนกำลังปีติ ทอนกำลังของความสงบไปได้เท่าไร อำนาจที่กระตุ้นให้จิตคิดนึก ก็จะน้อยลงไปเท่านั้น.

ทีนี้มีหลักต่อไปว่า จะทอนมันได้อย่างไร? ก็คือ พิจารณาให้เห็นความเลวทรามของมัน, ปีติและสุขนี้มันทำให้เราเกิดความคิดเรื่อย เกิดความคิดเรื่อย ถ้าเราไปพอใจหลงใหลยึดถือในปีติและสุข มันก็ยิ่งเอาใหญ่เท่านั้นแหละ, ยิ่งกระตุ้นให้คิดมาก คิดกันจนกระทั่งเป็นทุกข์ไปเลย, จะลดกำลังลงไปเสีย ก็คือว่า ทำให้เราเกิดความเห็นแจ้งขึ้นมาว่า สิ่งนี้ไม่ใช่ของวิเศษ, ไม่ใช่ของที่เราจะเป็นทาสมัน, ก็พิจารณาดูไปในการทำงานที่ปีติและสุขนี้เป็นของหลอกลวง คือว่าไม่เที่ยง หรือเป็นอนัตตา ไม่มีตัวตนอย่างนี้ก็ได้ ก็นับว่าดีที่สุด คือว่าได้ผลที่สุด ได้เร็วที่สุด โดยใช้วิธีปัญญา มาทอนกำลังของปีติและสุขให้น้อยลง. เพราะว่าถ้าเราเกิดเกลียดความหลอกลวงของปีติและสุขแล้ว, นี่มันก็ มากกระตุ้นให้เกิดความคิดบ้า ๆ บอ ๆ ต่อไปอีกไม่ได้.

เมื่อเราหลงรักในอะไร สิ่งนั้นก็กระตุ้นให้เราคิดเป็นบ้าไปเลย, ทีนี้พอมาดูใหม่ สิ่งที่เราหลงรักนั้นแหละ ให้พบความจริง ของมันเข้าว่า มันเป็นของหลอกลวง มายา ทรมานเรา แม้แต่คู่รัก, ถ้าคุณมีคู่รักคุณก็ไปคิดดูก็แล้วกัน มันหลอก

ลวงเท่าไร, มายาเท่าไร, ทรمانใจเราเท่าไร, เดี่ยวมันก็จะจางความรัก, นี้ก็หมายความว่า การที่มันจะกระตุ้นจิตให้คิดให้นึก มันถอยกำลังลง. นี่ตัวอย่างนะ แต่ว่าการปฏิบัติในอานาปานสตินี้ ไม่ได้ใช้เรื่องนี้ นี่เป็นตัวอย่างเท่านั้น.

บีติและสุขทำให้มนุษย์เราหลงไหล เกิดความคิดต่าง ๆ มากมายไม่รู้สิ้นสุด, เดี่ยวนี้จะควบคุมสิ่งนี้. มองดูในแง่ร้ายของมัน คือ ทำให้หลงไหล, โดยที่แท้ก็เป็นมายาชั่วประเดี๋ยวประด๋าว, เปลี่ยนไปตามเหตุตามปัจจัย ไม่น่าหลงไหล, บีติและสุขก็ถอยกำลังในการที่ปรุงแต่งจิต.

ถ้าเป็นอย่างอื่นก็เรียกว่าเป็นเรื่องหักห้ามพร้าด้วยหัวเข่า, เช่น จะเปลี่ยนรูปการกำหนด ไม่กำหนดบีติและสุข ใช้กำหนดสิ่งอื่นที่ตรงกันข้ามแทน มันก็ได้เหมือนกัน ไปกำหนดความทุกข์ ไปกำหนดความไม่ใช่บีติไม่ใช่สุข มันก็ได้เหมือนกัน, เป็นเรื่องบีบบังคับ หรือแม้แต่จะเปลี่ยนอารมณ์ ให้เป็นอารมณ์อันอื่นทับลงก็ได้. แต่ที่มันไม่แนบเนียนเท่าที่คิดว่าคิดให้เห็นแจ้ง ที่กำลังรู้สึกเป็นสุขเอวระอ้อยอยู่นั้นแหละ ไปมองดูพร้อมกันไปอีกทีในที่นี้ว่า, เอาเดี่ยวเป็นอย่างนั้น เดี่ยวเป็นอย่างนี้ เดี่ยวหลอกกัน อย่างนั้น เดี่ยวหลอกกันอย่างนี้ อย่างนี้ดีกว่า.

ถ้าเอาตามพระคัมภีร์ทั้งในบาลีทั้งในอรรถกถา มันมีมารายการ วิธีที่จะทอนกำลังของบีติและสุข. ผมเห็นว่ามันเกินไป ไม่เอามาเล่า ไม่เอามาบอกให้ฟัง มันเสียเวลา เพราะว่าเราจะพูดกันแต่หลัก แล้วพูดเฉพาะบุคคล อย่างพวกคุณนี่. ที่มีเวลาน้อยแล้วมุ่งปฏิบัติ, ไม่ใช่จะพูดกันอย่างนักปราชญ์ ผู้เชี่ยวชาญแตกฉานนักนี่.

ก็เป็นอันว่าเดี๋ยวนี้เรานั่งหายใจเข้า-ออก อยู่นี้ ตีมดำในปีติและสุข ให้เข้าถึงตัวของมัน, ที่นี้ก็เรียกว่ากลับหลังหัน ตีกลับ ดูในแง่ร้ายของมัน ปรุงแต่ง

จิต มันปรุงแต่งจิต มันคล้ายๆ กับปรุงแต่งตัวกูอย่างนั้น, ตัวกูที่ไม่เกิดก็ปรุงแต่งให้เกิด, เมื่อไปรักไปพอใจในบิณฑิและสุขเข้า มันก็เกิดตัวกูขึ้นมา. ที่นี้เกิดอะไรก็ได้ เกิดโลก โกรธ หลง ก็ได้ มองเห็นอย่างนี้ ก็เกลียด ก็เริ่มเกลียด แต่ไม่ใช่เกลียดจนถึงขนาดอะไร, เริ่มระอาเริ่มเกลียดต่อบิณฑิและสุข ก็เฉยได้แล้วเดี๋ยวนี้, ทางนี้มันก็ถอยกำลัง ก็กูเอา ถอยกำลังอย่างนี้—ถอยกำลังอย่างนี้—ถอยกำลังอย่างนี้ จนข้อสุดท้ายที่ว่าก็ทำจิตตสังขารให้ว่างบอยู่.

คุณเอาไปสอบกกันเองกับบาลีที่สวดอยู่ทุกวัน บิณฑิปฏิสังเวทอิธสเสถิสสามิติ, บิณฑิสเสถิสสามิติ สิกขติ—รู้จักทั่วถึงซึ่งบิณฑิ หายใจออกอยู่—หายใจเข้าอยู่ รู้จักทั่วถึงซึ่งสุข, หายใจออกอยู่—หายใจเข้าอยู่, รู้จักจิตตสังขาร คือสองอย่างนั้น ทั่วถึงอยู่ หายใจออกอยู่ หายใจเข้าอยู่ ก็รู้สึกความที่จิตตสังขารนี้ลดลงๆ อย่างทั่วถึงอย่างนี้ หายใจออกอยู่ หายใจเข้าอยู่.

ที่นี้จะให้มันชัด จำกัดความอีกที่กว่า ชั้นที่หนึ่ง—ซึ่งอยู่ด้วยบิณฑิเต็มที; ชั้นที่สอง—ซึ่งอยู่ด้วยความรู้สึกที่เป็นสุขเต็มที ชั้นที่สาม—เริ่มดูที่ว่า ข้อเท็จจริงอันนี้ แล้วรู้สึกเกลียดชังหรือว่าจะเอือมระอาต่อสิ่งที่เรียกว่าบิณฑิและสุข พอชั้นที่สี่ ก็ดูข้อที่ว่าเดี๋ยวนี้มันถอยกำลังแล้ว, ถอยกำลังแล้วเราสามารถทำจิตนี้ให้เป็นอิสระจากการกระตุ้น, หรือการเชิดของสิ่งที่เรียกว่าบิณฑิและสุข คือ บิณฑิและสุขไม่มากระตุ้น ไม่มาเชิดจิตให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ได้อีก.

ถ้าคุณทำได้อย่างนี้คุณไปศึกษาเถอะ มันมีประโยชน์เท่าไร, ในการเรียนเราจะพบเหมือนกัน เราอยากจะเรียน อยากจะศึกษาอะไรให้ดี แต่แล้วบางทีเราก็ทำไม่ได้ เพราะอ่านหนังสือพิมพ์อ่อยอยู่. เคยไหม เหมือนที่ว่าทำบทเรียนจริงๆ นี้ แต่มันทำไม่ได้, ใจมันฟุ้งซ่าน เพราะมันไปอ่านหนังสือพิมพ์การเมืองกำลังอ่อยอยู่ มันพอใจ ยินดีอยู่ที่เรื่องในหน้าหนังสือพิมพ์ที่มันถูกกับกิเลสนี้.

มันจะเป็นตัวอย่างที่ว่า เราจะกำจัดมันไปได้อย่างไร, ถ้าเราพิจารณาว่า อร่อยจากอ่านหนังสือพิมพ์นั้น มันหลอกหลวง มันมายา มันหลอกหลวง, เคี้ยวมันก็ไม่มา กระตุ้นให้เราไปคิดติดอยู่ที่นั่น ให้ใจสลัดออกไปได้. จิตมันมีอิสระที่จะมาเรียนหนังสือ เรียนอะไรที่เราจะเรียน ที่เราตั้งใจจะเรียนจะคิดจะนึกโดยตรงได้อีก, ถ้ามันเป็นเพียง หนังสือพิมพ์ที่สนุก.

ทีนี้ถ้าเป็นเรื่องเพศตรงกันข้าม จะทำอย่างไร คนที่มีความคิดเกี่ยวกับเพศ ตรงกันข้ามเข้ามาคลุ้มอยู่ในจิต มันจะเรียนหนังสือรู้อะไรได้อย่างไร ไม่เคยเป็นกันหรือ, ผมคิดว่าอันนี้เป็นมากและรู้จักกันดี. หรือจะไปฟังชานวธีอื่น คิดฟังชานวธีอื่นก็ เหมือนกัน หลักเกณฑ์มันอย่างเดียวกัน, เพราะมัน ไปพอใจในสิ่งนั้น มัน ไปติดในรส ของสิ่งนั้น มันถูกสิ่งนั้นกระตุ้น.

พระพุทธเจ้าทรงมุ่งควบคุมเวทนา.

นี่พิจารณาดู ความฉลาด ความลึกซึ้งของพระพุทธเจ้า กัมบังซี คือ ระเบียบอานาปานสติ ๑๖ ชั้น แบบนี้ เราพูดได้เต็มปากเลย ว่าเป็นระเบียบที่พระพุทธเจ้าทำนวางขึ้น ไม่ใช่ของเดิม ไม่ใช่เหมือนวิธิตมถกรรมฐานภาวนาอะไรอื่น, ซึ่งเป็นของเดิมๆ ก่อนพระพุทธเจ้า อย่างโน้นมันก็มีอยู่พวกหนึ่ง. แต่พอระบบอานาปานสติภาวนาที่กำลังศึกษากันอยู่นี้ พิจารณาดูเท่าไร ๆ ก็เห็นชัดว่า นี่ท่านไม่ได้ ไปเอาของไครมา, เพราะมันไม่เคยพบวิเวกอย่างนั้น มันเห็นอยู่ชัดว่า ในระบบนี้ มุ่งหมายอย่างนี้ มุ่งหมายอย่างนี้, มุ่งหมายอย่างนี้, ชัดเลย รวมความแล้ว ก็คือมุ่งหมายจะบังคับ จะควบคุมสิ่งที่เรียกว่าเวทนา.

ในหลักธรรมทั้งหลายทั่วไป ในที่อื่นโน้น ถ้าคุณศึกษาต่อไปในวันหน้า คุณจะพบว่าพระพุทธเจ้าท่าน ระบุชี้ ไปยังสิ่งที่เรียกว่าเวทนานี้ ว่าเป็นตัวร้ายกาจ เป็นข้าศึกอันร้ายกาจ, ถ้าไม่มีเวทนาแล้วก็ไม่เกิดตัณหา, ไม่เกิดความทุกข์. ฉะนั้น โลกนี้ มันลำบากอยู่ด้วยสิ่งที่เรียกว่าเวทนา, มนุษย์สัตว์ทั้งโลกนี้กำลังลำบากอยู่ มี ปัญหาหนักอยู่ด้วยสิ่งที่เรียกว่าเวทนา, แล้วเวทนานี้ก็เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่พ้น ด้วย เพราะว่า เรามีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เคี้ยวมันก็มีอะไรมากระทบ มันก็ต้องเกิดเวทนา. ฉะนั้น เราจึงถูกแวดล้อมอยู่ด้วยเวทนา.

นี่ยังดูให้ลึกลงไป มันก็ยังผูกพันกันลึกซึ่งซับซ้อน, ที่ผมเคยเตือน ให้มองดูกันเสมอ ๆ แลเห็นว่าโลกนี้กำลังยุ่งอยู่ด้วยเรื่องการเมือง การเศรษฐกิจ การทหาร การศึกษา หรืออะไรก็ตาม, ผลสุดท้ายมันมีต้นตออยู่ที่แต่ละคน แต่ละชีวิตมัน ต้องการสุขเวทนา เห็นไหม, มันจะรบจะฆ่ากันตายหมดสักครั้งโลก ก็เพราะว่าผู้นั้น ต้องการจะกอบโกยสุขเวทนาที่หลัง. เมื่อเป็นผู้ชนะแล้วก็สามารถกอบโกยสุขเวทนา, หรือแม้แต่ว่าสัตว์เดรัจฉานมันจะกัดกันต่อสู้กัน ก็เพื่อชนะแล้วก็จะไปเป็นเจ้าของ ทำตัว เป็นเจ้าของสุขเวทนาได้เต็มที่, นั่นมันเรื่องต่อสู้กัน.

ที่นั่นคนเดียวกันมันก็มีการต่อสู้กันข้างใน ความคิดเลว ๆ ฝ่ายต่ำ ฝ่ายกิเลสก็ ต้องการแสวงเวทนา, ทางฝ่ายสติปัญญา มันเห็นว่าอย่างนั้นมัน เป็นทุกข์มันก็ต้องสู้ มันก็เลยเป็นปัญหาอยู่ข้างใน. ถ้าชนะได้เท่าไรก็มีความสุขที่แท้จริงเท่านั้น, ฉะนั้น สุขที่เกิดจากเวทนานั้น เป็นสุขชนิดที่ร้อน, สุขที่เกิดมาจากชนะเหนือเวทนา ได้จึงจะเป็นสุขเย็น. เรื่อง สุข เรื่องทุกข์ เรื่อง อทุกข์ขมสุข ตามธรรมคาสัมมัญญ์ เป็นเรื่องเวทนา บั่นบ่วน วุ่นวาย เร่าร้อน เพราะมันให้เกิดกิเลส ให้เกิดจิตที่วุ่น ก็เป็นกิเลสรูปใดรูปหนึ่ง นี้ควบคุมเสียให้ได้ ชนะเวทนาเหล่านี้ ก็เกิดความสุขอันอื่น ที่เรียกว่าสุขไปทางพระนิพพาน ก็คือเป็นนายเหนือเวทนานั่นเอง.

ท่านมุ่งหมายอยู่อย่างนี้ ซ่อนอยู่อย่างนี้ บัญญัติไว้ในระบบอานาปานสติที่เราสังเกตเห็นได้ตั้งแต่ตอนแรกมาอย่างนี้, แล้วมันก็ไปสมบูรณ์ตอนปลายหมวดสุดท้าย ฉะนั้น ขอให้เอื้อเฟื้อ หรือเคารพระบบปฏิบัติที่เรียกว่า อานาปานสติภาวนา ซึ่งเป็นของพระพุทธเจ้าโดยตรง, ไม่ได้ยืมเอาของเก่าของใครก่อนๆ มา แล้วก็มีเหตุผลเห็นได้โดยทางของสติปัญญาหรือนักศึกษา จะรู้สึกได้ด้วยเหตุผลเหมือนกับวิทยาศาสตร์ คือรู้สึกอยู่แก่ใจจริงๆ, ไม่ต้องฝากไว้กับความคาดคะเน หรือความเชื่อ อย่างนี้มันเป็นวิทยาศาสตร์ เป็นตัวศาสนา.

นี้ถ้าเราปฏิบัติ ก็ปฏิบัติ หมวดที่หนึ่ง ตั้งต้น มาเรื่อย จนถึงกระทั่งได้ปิติหรือสุขมา แล้วก็มาปฏิบัติหมวดที่สองอยู่ อย่างนี้, อย่าทำมั่งง่ายว่า คิคๆ คิคๆ คิคๆ ว่าปิติสุขมันเป็นอย่างนั้น คิคๆ อย่างนี้ นี่เหมือนกับที่เขาเรียนกันในโรงเรียนนักธรรม, จบแล้วสอบไล่ได้แล้ว มันก็ไม่เกิดผลอะไรที่จะทำลายกิเลสได้ เพราะไปคิดคำนวณแบบปรัชญาอย่างนั้น, ไม่ได้มีสิ่งนั้นอยู่ในใจจริง, แล้วก็ประพฤติกปฏิบัติให้เกิดอย่างนั้นเกิดอย่างนี้เกิดอย่างโน้นจริงๆ. ถ้าใช้ระบบอานาปานสตินี้ ทำจริง ด้วยสิ่งที่มีอยู่จริง เกิดผลขึ้นมาจริงๆ รู้สึกอยู่แก่ใจจริงๆ ฉะนั้น จึงได้ผล.

เอาละ, ที่หมวดที่สอง คือเวทนา มีอยู่สี่ชั้น มันสิ้นสุดไปตอนนี้แล้ว. นี้ผมจะถือโอกาสพูดหมวดที่สามเสียเลย อธิบายจะพูดเพียงสามครั้งให้จบเรื่องนี้.

หมวดที่สาม จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน.

หมวดถัดไปเรียกว่า จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน นี้เปลี่ยนเรื่องเป็นเรื่องจิต คุณต้องทบทวนได้เองนะ หมวดที่หนึ่งเรื่องกาย คือลมหายใจกับกายเนื้อหนัง, หมวด

ที่สองคือเวทนา ลมหายใจนั้นเป็นกายสังขารปรุงแต่งกาย, เวทนาจึงเป็นจิตและความสุขนี้เป็นจิตตสังขารปรุงแต่งจิต เคียงวันเราถึงขั้นที่ว่า เรา รู้จักสิ่งปรุงแต่งจิตนั้น เราก็ต้องควรจะรู้จักสิ่งที่เรียกว่าจิตบ้างแล้วไม่มากนักน้อย, เพราะมันรู้เรื่องสิ่งที่ปรุงแต่งจิตให้เกิดขึ้นเป็น อย่างนั้นอย่างนี้ คือเวทนานั้น ฉะนั้นเราก็เริ่มรู้จักสิ่งที่เรียกว่าจิตแล้วไม่มากนักน้อย การปฏิบัติต่อไปใน หมวดที่สาม จะไปจับเอาเรื่องเกี่ยวกับจิตโดยตรง นั้น มาทำเป็นบทศึกษา.

ฉะนั้น หมวดที่สาม นี้จึงมีคำว่า จิตตะปฏิสังเวทํ *รู้พร้อมทั่วถึงเรื่องจิต* แล้วถัดไปก็ว่า อภิปโมทยังจิตตัง—*ทำจิตให้ปราโมทย์บันเทิงอยู่* แล้วก็รู้สึกน้อย หายใจเข้า—ออกอยู่ นั่นที่สามก็ว่า สมาทังจิตตัง อัสสสิสสามีติ สิกขติ—*ทำจิต จัดแจงจิตให้มันตั้งมั่นแน่วแน่อยู่* หายใจออกอยู่—หายใจเข้าอยู่ แล้วอันสุดท้าย วิโมจยัง-จิตตังปัสสะสสิสสามีติ สิกขติ—*ทำจิตให้ปล่อยอยู่ ปล่อยอยู่ซึ่งสิ่งที่มาเกาะกุมจิต* หรือว่า ปล่อยสิ่งเกาะกุมจิตออกไปเสียจากจิต เรียกว่า ทำจิตให้ปล่อยอยู่ หายใจออกอยู่ หายใจเข้าอยู่. นี้ สี่ขั้นเด่นขึ้นมา.

บทเรียนในการปฏิบัติหมวดจิตตา ฯ.

บทเรียนขั้นที่หนึ่ง ก็ว่า *รู้พร้อมเฉพาะทั่วถึงซึ่งจิต* หายใจออกอยู่ หายใจเข้าอยู่. ก็ได้พูดกันมาแล้วว่า เวทนามันปรุงแต่งจิต นี้ถ้าสมมติว่า ในขณะที่มันมีเวทนาอะไรปรุงแต่งจิตอยู่ ก็ให้ถือเอาจิตนั้นมาดูกันเสียทีหนึ่งก่อน ว่าจิตนั้นเป็นอย่างไร, เอาจิตในเวลานั้นจริงๆ ก็ได้ เป็นตัวสำหรับพิจารณา ไม่ใช่คำนวณ เหมือนกันหมดไม่ใช่คำนวณ. จิตเวลานั้นกำลังเป็นอย่างไร, จิตชนิดไหน ถูกอะไรปรุงแต่ง ฉะนั้น เขาจึงกล่าวไว้เป็นคู่ๆ เช่นว่า จิตกำลังมีความสุข หรือ จิตกำลังไม่มีความสุข, จิตกำลังมีความทุกข์ หรือ จิตกำลังไม่มีความทุกข์, จิตกำลังมีความ

โลก หรือว่า ไม่มี^๕ความโลภ, จิตกำลัง^๕มีความโกรธ หรือ กำลัง^๕ไม่มี^๕ความโกรธ กำลัง^๕มีความหลง ไม่มี^๕ความหลง พึง^๕ช้าน หรือไม่^๕พึง^๕ช้าน ง่วง^๕เหงาหรือไม่^๕ง่วง^๕เหงา ทุกอย่าง^๕เลย ทุก^๕ๆ^๕ไป^๕เลย เคี้ยว^๕มัน^๕นึ่ง^๕คูกิจ^๕ของ^๕ตัว^๕เล่น ใช้^๕คำว่า^๕เล่น แต่^๕จริง^๕ไม่^๕ได้^๕ทำ^๕เล่น. แต่^๕นี้^๕ก็^๕เล่น^๕ก็^๕ได้^๕ คู^๕เรื่อย^๕ไป^๕ ทุก^๕ครั้ง^๕หายใจ^๕ออก^๕อยู่^๕ หายใจ^๕เข้า^๕อยู่^๕ ในการ^๕หายใจ^๕ออก^๕ครั้ง^๕นี้^๕จิต^๕เป็น^๕อย่างไร^๕ ในการ^๕หายใจ^๕เข้า^๕ครั้ง^๕นี้^๕จิต^๕เป็น^๕อย่างไร^๕, ในการ^๕หายใจ^๕ออก^๕ครั้ง^๕ต่อไป^๕ จิต^๕เป็น^๕อย่างไร^๕, ในการ^๕หายใจ^๕เข้า^๕ครั้ง^๕ต่อไป^๕จิต^๕เป็น^๕อย่างไร^๕, มัน^๕นัก^๕เลง^๕เต็ม^๕ที่^๕เห็น^๕ใหม่^๕ ทุก^๕ขณะ^๕ทุก^๕ระยะ^๕ที่^๕หายใจ^๕ คุณ^๕ลักษณะ^๕ของ^๕จิต^๕ ว่า^๕จิต^๕เป็น^๕อย่างไร^๕อยู่^๕ตลอด^๕เวลา.

เคย^๕ทำ^๕อย่าง^๕นี้^๕หรือ^๕เปล่า^๕ ผม^๕คิด^๕ว่า^๕ไม่^๕เคย^๕ทำ^๕ตอก^๕ เพราะ^๕ว่า^๕มัน^๕ละ^๕เอี้ย^๕คจน^๕ไม่^๕มี^๕จิต^๕ใจ^๕จะ^๕ทำ^๕ เรา^๕ชอบ^๕หวัด^๕ๆ^๕หยาบ^๕ๆ^๕ ทำ^๕อะไร^๕ผล^๕นผล^๕ัน^๕ๆ^๕ จะ^๕มานั่ง^๕ทำงาน^๕ที่^๕ละ^๕เอี้ย^๕คอย่าง^๕นี้^๕ มัน^๕ทำ^๕ไม่^๕ได้^๕, ถ้า^๕เรา^๕ทำ^๕ได้^๕ เรา^๕ก็^๕กลาย^๕เป็น^๕คน^๕ละ^๕เอี้ย^๕ด. เคี้ยว^๕นี้^๕เรา^๕เป็น^๕คน^๕หยาบ^๕ เรา^๕ทำ^๕อย่าง^๕นี้^๕ไม่^๕ได้^๕ ถ้า^๕ทำ^๕ได้^๕เรา^๕ก็^๕กลาย^๕เป็น^๕คน^๕ละ^๕เอี้ย^๕คขึ้น^๕มา, มัน^๕จะ^๕ละ^๕เอี้ย^๕คไป^๕หมด^๕แหละ^๕ เคี้ยว^๕นี้^๕กิริยา^๕วาจา^๕ของ^๕เรา^๕มัน^๕หยาบ^๕ เก้ง^๕ก้าง^๕ๆ^๕เอะ^๕อะ^๕โวย^๕วายเป็น^๕หมด.

ทำ^๕บท^๕เรียน^๕ชนิด^๕ใด^๕ก็ตาม^๕ ที่^๕ทำ^๕ให้^๕กลาย^๕เป็น^๕คน^๕ละ^๕เอี้ย^๕คตลอด^๕ สุข^๕ุม^๕ลึก^๕ซึ่ง^๕ก็^๕ได้^๕ประโยชน์^๕มาก^๕แหละ, เอา^๕ซี^๕ นึ่ง^๕คูกิจ^๕ จิต^๕เป็น^๕อย่างไร^๕ มัน^๕ก็^๕จะ^๕เปลี่ยน^๕ไป^๕ได้^๕เรื่อย^๕ ตาม^๕ที่^๕มัน^๕มี^๕อะไร^๕เข้า^๕มา^๕ปรุง^๕แทง^๕น้อ^๕มัน^๕ก็^๕ไป. ใน^๕ชั้น^๕แรก^๕ก็^๕จะ^๕เห็น^๕จิต^๕แล้ว^๕ๆ^๕กัน^๕ทั้ง^๕นั้น^๕ นี้^๕รู้^๕จัก^๕ตัวเอง^๕ดี^๕ขึ้น^๕ บาง^๕วัน^๕บาง^๕เวลา^๕ จิต^๕แล้ว^๕ๆ^๕มัน^๕ก็^๕เกิด^๕ขึ้น^๕ให้^๕เห็น. เมื่อ^๕เรา^๕ไป^๕คูกู^๕เข้า^๕มัน^๕ก็^๕เห็น^๕ มัน^๕ก็^๕จะมี^๕ผล^๕ที่^๕ทำให้^๕เรา^๕รู้^๕จัก^๕ตัว^๕เรา^๕ดี^๕ขึ้น, ก็^๕เรา^๕จะ^๕เกลียด^๕ตัว^๕เรา^๕ มี^๕จิต^๕แล้ว^๕ๆ^๕ นับ^๕ถือ^๕ตัว^๕เรา^๕ เมื่อ^๕มอง^๕เห็น^๕จิต^๕ชั้น^๕นี้^๕ๆ^๕. แต่^๕ว่า^๕ในการ^๕ปฏิบัติ^๕อานาปานสติ^๕ภาวนา^๕ขั้น^๕นี้^๕ ต้อง^๕การ^๕ให้^๕รู้^๕จัก^๕จิต^๕เท่า^๕นั้น^๕เอง, รู้^๕จัก^๕สิ่ง^๕ที่^๕เรีย^๕กว่า^๕จิต^๕ ตาม^๕สภาพ^๕ที่^๕เป็น^๕จริง^๕ ที่มี^๕อยู่^๕ใน^๕ความ^๕รู้^๕สึก^๕ของ^๕เรา^๕จริง^๕ๆ.

นี้^๕พอ^๕มา^๕ถึง^๕ บท^๕เรียน^๕ใน^๕ชั้น^๕ที่^๕สอง^๕ ที่^๕สาม^๕ ที่^๕สี่^๕ของ^๕หมวด^๕นี้^๕ เป็น^๕เรื่อง^๕การ^๕ลอง^๕บังคับ^๕มัน^๕คูกู^๕ คือ^๕ลอง^๕เปลี่ยน^๕แปลง^๕มัน^๕คูกู^๕ ไป^๕ตาม^๕ความ^๕ประสงค์^๕ของ^๕เรา, จึง^๕มี^๕คำ^๕ว่า

ทำจิตให้ปราโมทย์บันเทิงอยู่ หายใจออกอยู่—หายใจเข้าอยู่. ในขั้นที่หนึ่งไปพบกับจิตไม่ปราโมทย์ ที่นี้ มาถึงขั้นที่สองนี้จะทำจิตให้ปราโมทย์ อภิปะโมทยังจิตตั้ง ก็หาอุบายซี คิดนึกขึ้นมาในทางที่ให้เกิดความปราโมทย์ขึ้นมาในจิต, ให้จิตปราโมทย์ แล้วรู้จักจิตที่ปราโมทย์นั้น หายใจออก—เข้าอยู่.

เรื่องปราโมทย์นี้มันคล้ายกับปีติ แต่ไม่ใช่อย่างเดียวกันแท้, ปีตินั้นมีความหมายมุ่งไปยังว่า พอใจว่าทำได้สำเร็จ ประสบความสำเร็จแล้วก็พอใจ นี้เรียกว่าปีติ. ฉะนั้น หลังจากปีติก็เป็นปราโมทย์ได้ ไม่ใช่ตัวเดียวกันแท้ เพราะมันมีผลเป็นความชุ่มชื้นแจ่มใส แล้วไม่ค่อยจะโยกโคลงซาบซ่านอะไรมากนักแล้ว, ปราโมทย์มันเย็นลงกว่าที่เรียกว่าปีติ, แต่มันคล้ายกันมากคล้าย ๆ กับเรียกว่าตะเภาเดียวกันอย่างนั้นแหละ.

ผมเชื่อว่าคุณจะต้องไปสังเกตตัวเอง, ว่าอย่างนี้เรียกว่าปีติ, อย่างนี้เรียกว่าปราโมทย์. ในภาษาไทยก็มักพูดควบกันไป สองคำนี้ ปีติปราโมทย์ แสดงว่า มันไม่ได้เป็นอันเดียวกันแท้. แต่มันจะต้องเนื่อง ๆ กันอยู่ เช่นเดียวกับคำว่าสติสัมปชัญญะ ไม่ใช่สิ่งเดียวกันแท้. แต่มันมาด้วยกันเรื่อยไปเป็นคู่แฝด.

จะเอาปราโมทย์อะไรที่เรามีอยู่ในเวลานั้น ยืมมาใช้ก่อนก็ได้, เช่นปราโมทย์ที่เราได้ทำความดี ทำอะไร พอให้มันเข้ารูปเป็นปราโมทย์ แล้วก็จับความรู้สึกอันนี้ไว้ให้มันอยู่ในใจ หายใจออกอยู่ หายใจเข้าอยู่นี้, ซึมซาบอยู่ด้วยความรู้สึกประเภทปราโมทย์ ถ้าทำได้สำเร็จก็หมายความว่าเราสามารถชนะจิตขึ้นมาอีกแง่หนึ่งแล้ว, คือบังคับให้ปราโมทย์ก็ได้ ต้องการความปราโมทย์เมื่อไรเรารับบังคับให้เกิดความปราโมทย์เมื่อนั้นได้ นี้ก็ทำไร้อยู่แล้ว.

บทเรียนถัดไปในขั้นที่สาม—สมาทหังจิตตัง, เรียกว่า สมาธิโต—ตั้งมั่น เรื่องปราโมทย์ก็ดี เรื่องปีติก็ดีนั้นไม่ใช่ความตั้งมั่น, มันยังไปตามอำนาจของความ

ปราโมทย์และปีติ ยังไม่อิสระแท้ แต่เริ่มมาอยู่ตรงกลาง. ความตั้งมั่นเป็นสมาธิ จะไปยึดเอาเรื่องปฐมฌานนี้มาใช้ทรงนี้อีกก็ได้, ก็ทำให้มันตั้งมั่นอยู่ด้วยลักษณะของปฐมฌาน ที่อธิบายกันดีแล้วในหมวดที่หนึ่งโน้น. หรือแม้ที่สุดจะเลิกความรู้สึกต่าง ๆ เสีย กำหนดแต่ลมหายใจล้วน ๆ อย่างนี้ก็ยิ่งเรียกว่า ตั้งมั่นในที่นี้ได้ คือไม่มีความรู้สึกใดๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง. จิตเป็นสมาธิลึกซึ่งเต็มที่ในการกำหนดลมหายใจนั้นอย่างสงบว่างับ, เคี้ยวมันก็เข้าไปในรูปของสมาธิ ของฌานที่หนึ่งฌานที่สองอะไร.

นี่ถ้าว่า คนนั้นมีอุปนิสัย มีบุญบารมี จะฝึกทรงนี้ให้มันมากออกไปก็ได้, ก็ทำปฐมฌาน ได้ด้วยวิธีที่กล่าวแล้วในครั้งกระโน้น, ก็ทำให้มันขึ้นไปอีกเป็นทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน. แต่ว่าถ้ามันยังลึกเข้าไปเท่าไร การกำหนดอยู่ทุกครั้งที่หายใจเข้า—ออกนั้นมันยังทำไม่ได้, อย่างมากมันคงจะไปได้เพียงแค่ว่าปฐมฌาน ทุติยฌาน ละวิตกวิจารณ์เหลือแต่ปีติและสุข. ถ้าเอาตัวเอกกัศคตาที่เป็นตัวสำคัญนี้ มากำหนดอยู่ ก็เรียกว่าจิตตั้งมั่น พอเปลี่ยนเป็นตติยฌาน จตุตถฌานแล้ว ความรู้สึกจะเป็นได้สำนึกยิ่งขึ้นไปทุกที จนไม่รู้สึกว่ายหายใจออกอยู่หายใจเข้าอยู่. ฉะนั้นจึงเลยไปถึงนั้นไม่ได้, เอาได้เพียงแค่ว่ารู้สึกอะไรอยู่แล้วตั้งมันอยู่ แล้วก็รู้สึกว่าย ความหายใจมีอยู่ ความหายใจเข้าอยู่, คู่กันไปเรื่อยกับการหายใจเข้าออกนี้. รวมความว่าเคี้ยวนี้ เราบังคับจิตได้อีกแง่หนึ่ง แล้วว่าให้มันตั้งมั่น ไม่มีความรู้สึกใดๆ มารบกวน.

ที่นี้ บทเรียนในขั้นสุดท้ายที่ว่าให้ปล่อย —วิโมจะยังจิตตั้ง ก็เนื่องจากว่า ความรู้สึกอันใดยังเหลืออยู่ในจิตนั้นให้สลัดมันเสีย, จะมีวี่แววอะไรเหลืออยู่เป็นความพอใจ เป็นความรู้สึกอย่างนั้นอย่างนี้ก็ปล่อยไปเสีย. แต่ถ้ามันมีปัญหามากกว่านั้น เช่น นิวรณ์หรืออะไรเยี่ยมๆ ทรายๆ มาอีก ความกตัญญูคล้ายๆ กับนิวรณ์เยี่ยม ทรายมาอีก, หรือว่าถึงขนาดที่มีความโลภอย่างละเอียดเยี่ยม ทรายมาอีก, กระทั่งความ

ยึดมั่นเป็นความได้ดีของคุณ, เป็นความสำเร็จของคุณ, อะไรเกิดขึ้นมานี้ ก็เป็นสิ่งที่ต้องสลัดออกไป. นี่จะเป็นการทำให้จิตเกลี้ยงเกลา และเป็นอิสระอย่างยิ่ง, ก็พูดง่ายๆ ว่า รักษาจิตเกลี้ยงไว้, ตั้งมั่นแล้วก็เกลี้ยงด้วย, มีความเกลี้ยงจากสิ่งที่เข้ามารบกวนปรุปรุแก่งจิต.

แต่สำคัญอยู่ที่ตรงว่า ทำอย่างไรมันจึงจะเกลี้ยง แล้วก็รู้สึกอยู่ในขั้นนั้นทุกครั้งที่หายใจออก—เข้า, นี่ ทำจิตให้ปล่อยอยู่. แล้วก็หายใจออกเข้าอยู่ ดูความที่มันเกลี้ยงออกไปได้อย่างไรด้วย ก็เลยเป็นเรื่องที่พิจารณากันอย่างละเอียด, สังเกตกันอย่างละเอียด, เข้าใจกันอย่างละเอียด, อะไรเข้ามาอะไรออกไป. นี่มันละเอียดเกินกว่าคนธรรมดาเข้าใจอย่างนี้.

ที่นี้ เราดูกันที่เกี่ยวทั้งหมดใน หมวดนี้ที่เรียกว่า จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน จะเห็นได้ทันทีว่าทุกบทเรียนทั้งสี่ขั้นนี้ มันเป็นเรื่องเกี่ยวอยู่กับจิตขั้นนั้นจนพูดได้ง่ายๆ ว่า อันแรกก็ ดูจิตทั่วไป เป็นอย่างไร กันบ้าง, แล้วถัดๆ มากี่เข้า, มาอยู่ในอย่างนี้ สบายบันเทิงพอใจอย่างนี้, เข้ามาอยู่อย่างนี้ คือ หยุด หนึ่ง สงบ, แล้วก็เห็นอันว่าเกลี้ยง, ไม่มีอะไรมาพัวพัน มาวิเวก มาไต่ค่อม มัน เป็นจิตเกลี้ยง. เรื่อง จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ในระบบอานาปานสติเป็นอย่างนี้, แล้วอาจจะต่างกับระบบอื่นๆ ที่เรียกชื่ออย่างอื่น ซึ่งเขาเรียกจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานเหมือนกัน, แต่มันเป็นอย่างอื่น อธิบายอย่างอื่นก็มี. นี้ผมพูดเรื่องอานาปานสติอย่างเดียว.

วันนี้เราพูดกันสองหมวด หมวดเวทนามกับหมวดจิต สรุปหัวข้อให้ได้ให้คล้องแคล้ว ไม่ต้องเปิดคัมภีร์ : หมวดเวทนามว่าอย่างไร, หมวดจิตว่าอย่างไร, เพราะเหตุไรจึงได้เรียกว่า อานาปานสติ. ที่เรียกว่า อานาปานสติ ไปหมดเลยตลอดสายเลยทุกๆ ชั้น เพราะว่ามัน กำหนดอยู่ที่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทุกครั้งที่หายใจออกเข้า.

อานาปานสติต้องกำหนดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทุกครั้งที่ย้ายใจออกเข้า.

นี่ผม ขอบททวนไว้ อย่างนี้ ไว้เสมอ, ไม่ใช่กำหนดที่ลมหายใจออกเข้า
นั้นพูดผิด ๆ มีคนพูดอย่างนั้น มีคนสอนอย่างนั้นมันผิด. แต่เราจะไม่ไปว่าเขาผิด เกี้ยว
เขาจะโกรธเอา. ผมเห็นหนังสือบางเล่มที่เขาพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษ โดยพวกฝรั่งแต่ง
นี้ก็ผิดเหมือนกัน, ถ้าไปแปลว่า กำหนดที่ลมหายใจออกเข้าแล้วมันก็ผิดทั้งนั้นแหละ.

หมวดที่หนึ่ง กำหนดอยู่ที่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทุกครั้งที่ย้ายใจออกเข้า
และรู้สึกอยู่ว่าเราหายใจออกเข้า, แต่มันมุ่งกำหนดอยู่ที่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง.

หมวดที่สองเวทนา กำหนดอยู่ที่ปีติซึ่งเป็นนามธรรม อันหนึ่ง ทุกครั้ง
ที่ย้ายใจออกเข้า, แล้วกำหนดอยู่ที่ความสุขที่เป็นนามธรรม อันหนึ่ง อยู่ทุกครั้งที่
หายใจออกเข้า กำหนดอยู่ที่ข้อเท็จจริง ซึ่งมันเป็นนามธรรมอันหนึ่ง ว่ามันปรุงแต่ง
จิต. นี่ก็ทุกลมหายใจออกเข้า กำหนดความที่การปรุงแต่งจิตให้อ่อนกำลังลง ถอย
กำลังลง นี่ เป็นนามธรรมอันหนึ่ง, เป็นความจริงอันหนึ่ง, กำหนดอยู่ทุกครั้งที่หายใจ
ออกเข้า ไม่ได้กำหนดที่ตัวลมอย่างเดียว.

มาหมวดที่สามนี้ก็กำหนดจิตที่มีลักษณะอย่างไรอยู่ทุกครั้งที่ย้ายใจออก
เข้า, แล้วกำหนดจิตที่เราควบคุมจิตให้มันปราโมทย์, หรือกำหนดที่ความปราโมทย์ของ
จิตนั้นก็ ได้ อยู่ทุกครั้งที่ย้ายใจออกเข้า, แล้วกำหนดที่จิตมัน ตั้งมั่น, หรือความมั่น
ของจิต จิตที่มีความมั่นคงนี้ อยู่ทุกครั้งที่ย้ายใจออก—เข้า, กระทั่งกำหนดที่จิตมันเกลี้ยง
หรือที่ความเกลี้ยงของจิตอยู่ทุกครั้งที่ย้ายใจออก—เข้า.

นี่คุณก็ลองเทียบเปรียบกันดูกับหมวดที่หนึ่งแรกทีเดียว มันเรื่องลมหายใจ กำหนดลมยาว กำหนดที่ลมยาว กำหนดการหายใจที่ยาว หรือที่ความยาวของลมหายใจ ทุกครั้งออก—เข้า, กำหนดที่ลมหายใจสั้น หรือความสั้นของลมหายใจทุกครั้งที่หายใจ ออก—เข้า, กำหนดความที่ลมหายใจนี้ปรุ่งแต่่งกาย ทุกครั้งที่หายใจออก—เข้า, กำหนดที่อำนาจการปรุ่งแต่่งกายของลมหายใจ นี้น้อยอนลง อ่อนลง ๆ สงบลง ทุกครั้งที่หายใจออกเข้า.

นี่คุณไปเขียนเอาเองลงในกระดาษสักแผ่นหนึ่ง ให้ชัดสำหรับมองดูทีเดียว เข้าใจได้หมด, เขียนเป็น *chart*.

เป็นอันว่าวันนี้เราพูดกันมาถึงอานาปานสติหมวดที่สาม คือเรื่องเกี่ยวกับจิต แล้ว เวลาทั้งหมดแล้ว ขอยุติการบรรยายวันนี้ ไว้เพียงเท่านี้.

สมาธิภาวนาแบบอานาปานสติภาวนา. (ต่อ)

[หมวดที่ ๔ ฐัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน.]

การบรรยายครั้งนี้ ผมก็จะได้กล่าวถึงเรื่องอานาปานสติตอนสุดท้ายที่ยังค้าง
อยู่คือหมวดที่สี่ที่เรียกว่า ฐัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน.

[ทบทวน.]

ผู้ฟังจะต้องทบทวนถึงเรื่องที่กำลังกล่าวมาแล้ว มีอยู่สามหมวดด้วยกัน คือ
หมวดที่หนึ่ง พูดถึงเรื่องกาย หมายถึงลมหายใจและร่างกายที่เนื่องกันอยู่กับลม
หายใจ ผีอกฝนจนควบคุมมันได้ คือควบคุมร่างกายได้โดยทางควบคุมลมหายใจ การกระ-
ทำทุกชั้นทุกตอนหรือเรียกว่าทุกกระเบียดนิ้ว ประกอบอยู่ด้วยสติ ทุกครั้งที่หายใจออก
และเข้า กำหนดรายละเอียดต่างๆ เป็นอย่างๆ ไป ทุกๆ ครั้งที่หายใจออกหายใจเข้า.

ที่นี้ หมวดที่สอง เรียกว่า เวทนาก็เอาเวทนาจริงๆ ที่ความรู้สึกที่เป็น
 บีบิตี หรือว่าเป็นสุข อย่างใดอย่างหนึ่ง คือเกิดอยู่ในใจจริงๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็
 เอามาจากการที่ร่างกายให้ส่งบร้งบแล้ว รู้สึกพอใจเป็นสุขนั้นแหละ มาพิจารณาทำให้รู้ถึง
 ข้อที่ว่า เวทนาเหล่านี้ปรุงแต่งจิตจนรู้ได้ทั่วไปว่า คนทั้งโลกมีความรู้สึกประเภท
 เวทนาว่าสุขว่าทุกข์ ว่าชอบใจ ไม่ชอบใจ ยินดียินร้าย, นี่เป็นเหตุให้คิดเรื่อยไป จน
 จับได้ว่าเวทนาทั้งหลายนี้เป็นเครื่องปรุงแต่งจิต คือความคิด, แล้วก็หาวิธีทำลายตัด
 ทอนอำนาจปรุงแต่งของมันเสีย ด้วยการบังคับในรูปของสมาธิบ้าง, ด้วยการ
 พิจารณาในรูปของปัญญา คือดูความที่มันเป็นอนิจจัง ทุกขัง บ้าง ก็ทอนกำลังเสีย
 ได้ จิตนั้นก็อยู่ในสภาพที่ไม่ถูกปรุงแต่งหรือถูกปรุงแต่งได้โดยยาก เพราะไม่มีอะไรมาปรุง
 แต่งจิต, จะเป็นเวทนาชนิดใดก็ตาม เราสามารถตัดทอนกำลังของเวทนานั้น ฉะนั้น จึง
 ใช้ได้ไปทุกอย่าง ในการที่จะเกิดความคิดรัก โกรธ เกลียด กลัว อะไรก็สุดแท้ บรรเทา
 เสียได้ ด้วยการควบคุมหรือตัดรอนกำลังของเวทนา, มันยึดกันอยู่เป็นสองชั้นอย่างนี้
 นี้เรียกว่าเรื่องเกี่ยวกับเวทนาทั้งหมด รู้และปฏิบัติอยู่ ทุกครั้งที่ลมหายใจเข้า—ออก
 จนรู้ดีและได้ผลของการปฏิบัติ.

นี้มาถึง หมวดที่สาม เรียกว่า จิตตานุปัสสนา หมวดนี้ว่าด้วยจิต
 ล้วนๆ ก็ดูจิตกันโดยเฉพาะเลย ว่ามันมีความเปลี่ยนแปลงเป็นจิตอย่างนี้ อย่างโน้น
 อย่างไหนได้ก็อย่าง ก็สืบอย่างกำลังรู้สึกจริงๆ อยู่ภายใน, ดู มันก็เปลี่ยนแปลงไปได้,
 แล้วก็มีให้เราดู โดยหลักวางไว้ให้ดูเป็นคู่ๆ ว่ามันแจ่มใสหรือไม่แจ่มใส มันมีวิตกหรือ
 ไม่มีวิตก, มันยึดถืออะไรอยู่หรือไม่ได้ยึดถืออะไรอยู่ อย่างนี้เป็นต้น. ให้ศึกษา
 สังเกตจิตของตัวเองอย่างนี้ ให้แตกฉานให้ทั่วถึงนี้แล้ว ก็จะค่อยๆ รู้ไปถึงต้นเหตุของ
 มันด้วยที่ว่าทำไมจึงเป็นอย่างนั้น, ก็คือเวทนามันปรุงแต่ง, นี้ก็ดูทั่วถึงแล้วมัน
 เป็นอย่างไรได้บ้าง.

ที่นี้ ก็ลองแสดงฝีมือดู ว่าบังคับจิตให้เป็นอย่างนี้ อย่าเป็นอย่างนั้น เป็นการจัดสรรมากกว่าที่จะบังคับชนิดที่หักห้ามพร้าด้วยหัวเข่า มันทำยากทำกับสิ่งที่เรียกว่าจิต, แม้จะทำกับสัตว์เดรัจฉานมันก็ยังทำยาก สู้ทำด้วยอุบายไม่ได้ ก็ทำด้วยอุบายด้วยบังคับด้วย, แล้วแต่มันจะควรทำอย่างไร. จะใช้คำว่า บริหารก็จะถูกกว่า คือจัดสรร จัดแจงให้ตีให้จิตมันมีลักษณะบันเทิงเรริงรื่น หายใจเข้า—ออกอยู่ อย่างนี้ก็ได้อ. ให้จิตมันหยุดตั้งมันไม่หวั่นไหวต่อสิ่งที่มากระทบ อย่างนี้ก็ได้อ, กระทั่งให้จิตมันปล่อย, คือหลุดออกเสียจากสิ่งที่มาพัวพันจิตอยู่ อย่างนี้ก็ได้อ, เรื่องของจิตมีอย่างนี้ก็จะเป็นบทฝึกหัดที่มากมายทำได้ แล้วก็เรียกว่าเดี๋ยวนี้เป็นผู้ที่เป็นนายของจิต มากทีเดียว คือบังคับจิตได้.

[เริ่มการบรรยายครั้งนี้.]

ต่อไปนี้จะไปถึง หมวดสุดท้าย ที่เรียกว่า ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ถ้าดูให้ถี่ก็จะเห็นได้ว่ามันเนื่องกัน เมื่อฝึกจิตให้อยู่ในอำนาจได้ก็. เดี่ยวนี้ก็ ใช้จิตที่ฝึกดีแล้ว ให้ทำอะไรต่อไป เพื่อความหมกมิดเลส เช่น ให้พิจารณาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นต้น, ไม่ใช่ว่าคนธรรมดาจะทำไม่ได้ ก็ทำได้บ้างเหมือนกัน แต่ว่าคนที่ฝึกจิตมาดีแล้วอย่างนี้ ทำได้ดีกว่า ทำได้ลึกซึ้งกว่า มีผลกว่า, คล้ายๆ กับว่ามีตหรืออะไรที่มันไม่ไ้ลับ หรือมันไม่มีคมเสียเลย. จะไปตัดไปฟันมันก็ไม่่น่าดู บางทีมันก็ไม่ขาดก็ได้. แต่ถ้าจิตที่ฝึกดีแล้ว มันก็เหมือนกับว่าอาวุธที่มันคม ถ้าเราเปรียบกับอาวุธนี้เอาไปตัดปัญหาเกี่ยวกับความโง่ ความไม่รู้ หรือความรู้ผิดอะไรต่างๆ นี้ได้ก็.

หมวดที่ ๔ ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน.

ที่นี้ จะใช้จิตนี้ พิจารณาธรรมะสี่ประการ คือ พิจารณาอนิจจัง น้อย่างหนึ่ง เรียกว่า อนิจจานุปัสสี —เห็นอยู่เป็นประจำซึ่งความไม่เที่ยง หายใจออกอยู่ หายใจ

เข้าอยู่, แล้วก็ทำให้ตีเรื่อย ๆ ไป มันจะเกิดการเห็นอีกสามอย่างต่อไปได้ จะเรียกว่าโดยอัทธโนมิตี เพราะ อันที่ถัดไปนั้นคือ ความคลายออกจากความยึดมั่นในสิ่งที่มันไม่เที่ยง. ก่อนนี้เรามันโง่ ไปยึดมั่นสิ่งที่ไม่เที่ยง จะเอาเป็นตัวเป็นตน พอเห็นความไม่เที่ยงแท้แล้ว มันก็คลายยึดมั่น, เรียกว่าเป็นวิราคานุปัตติ. เห็นวิราคะคือความคลายอยู่อย่างนี้เป็นประจำ หายใจออกอยู่ หายใจเข้าอยู่. ที่นี้โดยธรรมชาติมันแหละมันมีคลายออกแล้วมันก็ต้องคับ ก็อึดอัดตลกก็เรียกว่า นิโรธานุปัตติ นิโรธระดับแห่งกิเลส ดับแห่งความยึดมั่นถือมั่น ดับแห่งความทุกข์ เรียกว่า นิโรธะ. อันสุดท้ายก็คุณผลที่ว่ามัน ปลดปล่อยหลุดวางหมด กิเลสแก่ธรรมชาติไปเลย เรียกว่า ปฏินิสสัคคานุปัตติ.

คำสำคัญมีอยู่สี่คำ ซึ่งควรจำไว้ให้คล่องปาก ๑. อนิจจานุปัตติ — เห็นอยู่ถึงความไม่เที่ยงเป็นประจำ ตลอดเวลา ๒. วิราคานุปัตติ — เห็นอยู่ถึงความคลายของความยึดมั่นถือมั่นอยู่เป็นประจำ, ๓. นิโรธานุปัตติ — เห็นอยู่ถึงความดับแห่งกิเลสและความทุกข์อยู่เป็นประจำ, ๔. ปฏินิสสัคคานุปัตติ — เห็นอยู่ถึงความสลัดकिन หมายถึงความว่าเมื่อก่อนนี้จะอะไร ๆ มันมารวมกันอยู่ที่นี่ ด้วยความยึดมั่นบ้าง, ด้วยความที่มันเป็นผล เป็นวิบากของกรรมบ้าง หลงๆ อย่างมันมารวมอยู่ที่นี่. เกี้ยวมันมัน ชัดออกไปหมด เรียกว่าปฏินิสสัคคะ. นี่คือหัวข้อของอานาปานสติหมวดที่สี่.

บทเรียนในการปฏิบัติหมวดธรรมมา ๆ

พูดเป็นไทย ๆ ก็ว่า ๑. ดูความไม่เที่ยง อยู่ทุกลมหายใจเข้าออก, แล้วก็ ๒. ดูความที่มันค่อยคลาย คลายความยึดมั่นถือมั่นอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก, ๓. ดูความที่มันดับลง ๆ แห่งกิเลสแห่งความทุกข์ ทุกครั้งที่หายใจเข้า—ออก, ๔. ที่นี้ดูความสำเร็จหรือของผลสำเร็จขั้นสุดท้าย ว่าเดี๋ยวนี้เลิกกัน เลิกกัน เลิกกันนี้ อยู่ทุกลม

หายใจเข้า—ออก ซึ่งคุณก็จะเห็นได้ว่า หมวดนี้เป็นหมวดแสดงสิ่งสูงสุดคือ ปัญญา ซึ่งเป็นเหมือนธรรมศาสตร์, แล้วก็ตัดความยึดมั่นถือมั่น จนเป็นวิราคะ นิโรธะ กระทั่งเป็นปฏินิสสัคคะ.

ในที่สุดเขาจึงจัด หมวดสุดท้ายนี้ เป็นหมวดปัญญาล้วน ๆ, ส่วนสามหมวดข้างหน้านั้น หมวดแรกเป็นสมณะสมาธิ เกือบจะล้วน ๆ เรียกว่า ล้วน ๆ ก็ได้. หมวดที่สองก็เจือกัน. หมวดที่สามมันก็เจือกันทั้งสมณะและปัญญา คือ ทั้งสมณะ และวิปัสสนา.

สมณะหมายถึงสมาธิ, วิปัสสนาหมายถึงปัญญา. แต่ว่าที่จะให้มันเป็นไปอย่างเดียวโดยอย่างเดียวมันเป็นไปได้ มันจะมีเจืออยู่ซ้อนอยู่ข้างใต้, เพราะว่าที่เราจะพิจารณาโดยปัญญานี้ ต้องมีสมาธิช่วยค้ำอยู่ คือกำลังของสมาธิช่วยให้ปัญญาทำงาน หรือเมื่อเราทำสมาธิอยู่เป็นเรื่องของสมาธิอยู่ มันก็ทิ้งปัญญาไปไม่ได้ คือว่าถ้าทิ้งปัญญาเสียแล้วมันก็ไม่ถูก มันก็ไม่มีความรู้ที่จะควบคุมไปให้ถูกต้อง. แม้แต่การกำหนดลมหายใจ ก็ต้องเรียกว่ามีปัญญาเจืออยู่ข้างใต้ ซ้อนอยู่ข้างใน พอรู้ว่ากายทั้งปวงเป็นอย่างไร. นี้ก็เริ่มเป็นปัญญามากขึ้น ส่วนการกำหนดนั้นมันเป็นหลักสมาธิเต็มตัว.

นี้ได้บอกแล้วว่า คีลก็รวมอยู่ในนั้น คือความตั้งใจเต็มที่ ควบคุมเต็มที่ บังคับตัวเองเต็มที่ ให้ทำให้ได้นั้นมันเป็นคิล อยู่ในความสังวร. แต่เดี๋ยวนี้เราอยากจะชำระบุไปยั้งที่มันเห็นชัด มันขึ้นมาให้เห็นชัด, เห็นได้ว่า หมวดแรก ๆ เป็นเรื่องสมาธิ สมณะ นี้ หมวดสุดท้ายเป็นเรื่องปัญญา กระทั่งเป็นปัญญาที่รู้ความสำเร็จ ผลสำเร็จของการงานทั้งปวง.

เอาละ, ที่นี้ก็พิจารณาถูกกันทีละชั้น ก็จะได้เข้าใจเพียงพอ บทเรียนที่หนึ่ง พิจารณา คำว่า อนิจจานุปัสสี ชั้นที่หนึ่งของหมวดที่สี่ มีปกติเห็นอยู่เป็นประจำ ซึ่งความไม่เที่ยง นี้ก็ขอเตือนตามเคยว่าเรื่องของ การปฏิบัติธรรมอันแท้จริงนั้น ไม่ใช่เรื่องตัวหนังสือ, ไม่ใช่ไปจดไว้จำไว้ เป็นความรู้ที่ถ่ายมาเป็นรูปของความจำ เป็นต้น, อย่างนี้ไม่ได้, แล้วก็ไม่ใช่เป็นเรื่องของการคำนวณ ค่ายเหตุผลว่า มันคงจะไม่เที่ยง เพราะเหตุอย่างนั้นอย่างนี้ อย่างนี้ก็ไม่ได้ ก็อ่าไม่พอ, ต้องเลยไปกว่านั้น คือต้องเห็นด้วยความรู้สึกด้วยความรู้สึก realize, realization หรือมัน experience เต็มที่ ในความไม่เที่ยง.

ฉะนั้นเราก็ ต้องเอาสิ่งที่ไม่เที่ยงนั้นแหละมาทำความรู้สึกอยู่ ก็ตามวิถีทางของอานาปานสติ ต้องย้อนต้นเรื่อยไป, จำไว้ว่าหมายเลขหนึ่งเลขสองเลขสาม จะต้องซ้ำๆ ทบทวนอยู่เรื่อย ก็เลยไป ทำอานาปานสติหมวดที่หนึ่ง ข้อที่หนึ่งมาเลย เพื่อจะดูความไม่เที่ยงที่นั่น ก็อ่ากำหนดลมหายใจยาวเป็นอย่างไร, เหมือนกับที่ลงมือทำที่แรก ที่จะฝึกกำหนดการหายใจยาว. แต่เดี๋ยวนี้ การหายใจยาวเพื่อที่จะกำหนดดูความไม่เที่ยง. ดูความไม่เที่ยงของลมหายใจที่ว่ามันยาว หรือดูความยาวของมันก็ไม่เที่ยง, ความสั้นก็ไม่เที่ยง แล้วความที่มันเปลี่ยนแปลงอย่างอื่น, แล้วความที่มันจะต้องขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย เราดูความที่มันไม่ตายตัวลงไปได้นี้ ก็เรียกว่าความไม่เที่ยง.

ถ้าว่าดูในที่นี้ ไม่ใช่ดูคล้ายๆ เหมือนกับดูหนังสือ, ดูด้วยความรู้สึก เมื่อ ^{๕๕}ตะกักร่างกายมันเป็นอย่างนี้, ^{๕๕}เดี๋ยวนี้ร่างกายมันสงบว่างับ, ลมหายใจมันก็สงบว่างับ, ^{๕๕}นี่ก็ ^{๕๕}สื่อความไม่เที่ยงแล้ว ความสงบว่างับของลมหายใจ หรือของร่างกายนี้ มันก็ยังมันเป็น ^{๕๕}ชั้น เป็นชั้น เป็นชั้น เข้าไป ^{๕๕}นี่ก็คือความไม่เที่ยง ต้องดูความไม่เที่ยงด้วยความรู้สึก ^{๕๕}ต่อสิ่งที่มันรู้สึกอยู่ในใจ.

นี่คือคำที่ผมพูดว่าไม่ใช่ความรู้ อย่างที่เอามาจากหนังสือหนึ่งหาคำพูดจา, แล้วก็ไม่ใช่การใช้เหตุผลแบบ, *reasoning* หรืออะไรทำนองนั้น, มันไม่เกี่ยวกับการคำนึงคำนวณ ตามวิธีปรัชญาเลย. แต่มันเป็นการรู้สึกอยู่ด้วยจิตใจในขณะนั้น ในสิ่งนั้น ๆ, นี่คือนิยามของธรรมะหรือของศาสนา มันอยู่ในรูปของวิทยาศาสตร์มากกว่า แต่มันเป็นเรื่องทางจิตใจเลยไม่ค่อยมีใครเรียกว่า วิทยาศาสตร์ แต่ที่จริงมันเป็นวิทยาศาสตร์เต็มตัว แต่มันเป็นวิทยาศาสตร์ทางจิตใจ. เรื่องศาสนาเป็นอย่างไร เพราะฉะนั้น ไม่ใช่เรื่องปรัชญา คือ ไม่ต้องคำนึงคำนวณด้วยเหตุผล หรือการใช้เหตุผล แต่ตั้งรากฐานอยู่บนความรู้สึกที่ประจักษ์แก่จิต เช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์ทางวัตถุ, มันประจักษ์แก่การทดลอง.

นี่ข้อหนึ่งว่าไม่เที่ยงไม่คงที่ ก็มีความเปลี่ยนแปลงเรื่อย, เปลี่ยน-แปลงเรื่อย ไหลเรื่อย ถ้าเห็นเป็นไหลเรื่อยได้ก็ยิ่งดี. คุณจะเห็นก้อนหินเหล่านี้ไหลเรื่อยได้ไหม? ที่จริงมันก็ไหลเรื่อย แต่เราไม่เห็น เพราะเราถูกกักอยู่ด้วยความรู้สึกเกี่ยวกับพื้นที่และเวลา. มันเข้าไป เราจึงไม่เห็นก้อนหินนี้เปลี่ยนแปลงเหมือนกับไหลเรื่อย ถ้าใช้เวลาสักหมื่นปีแสนปีหรือ ล้าน ๆ ปี จะเห็นได้ว่าหินนี้ไหลเรื่อย คือ เปลี่ยนจากภาวะอย่างนี้ไปอย่างโน้นเรื่อยไป จนกระทั่งสลายไป.

นี่ความไม่เที่ยงนั้นขึ้นอยู่กับเวลา แล้วก็ขึ้นอยู่กับรูปร่าง การกินเนื้อที่ ที่เรียกว่า *time and space* แล้วก็สัมพันธ์กันระหว่างของสองสิ่งนี้ ทำให้เราเข้าใจผิด เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ว่าสวย ว่างาม ว่าเที่ยงว่าอะไรก็ได้. เกี่ยวนี้ก็เห็นความไม่เที่ยง.

ถ้าจะให้เห็นเป็นเหมือนก้อนหินนี้ไหล. เราไม่มีอายุตั้งล้านปี เราก็ไม่เห็น จึงต้องใช้การคำนวณ แต่การใช้คำนวณอย่างนี้ไม่ใช่เรื่องของกรรมฐานหรือวิปัสสนาแต่จะมีประโยชน์ก็ได้ คือ พิจารณาไปมา ให้มันช่วยให้เกิดความรู้สึกเชื่อ

แน่นขึ้นมากก็ได้, แล้วเมื่อหน่วยกลายกำหนดก็ได้ ก็ใช้ได้เหมือนกัน เอาผลมากกว่าที่จะเอาตัวกิริยาอาการหรือวัตถุสิ่งของที่แสดงอยู่ในเวลานั้น.

ถ้าเราลืกละทอดถึงกับมองเห็นก้อนหินนี้ไหลเรื่อย ก็พอจะทำให้เกิดความรู้สึกสังเวชใจสลดใจ เบื่อหน่ายต่อการที่จะยึดมั่นสิ่งใด ๆ ใดเหมือนกัน. แต่มันก็ไม่พอ อีกแหละ มันไม่ใช่ความรู้สึกแท้จริง มันไม่มีอำนาจที่จะบังคับจิตใจได้เต็มที่, คือไม่มีจิตใจให้รู้สึกถึงซึ่งมากมาย สู้มัน รู้สึกในใจจริงไม่ได้. ดังนั้น เราจึงเอาของข้างใน คือร่างกายที่เห็นอยู่รู้สึกอยู่ แต่ก็ยังขำนะ ร่างกายกินเวลานานถึงจะเปลี่ยนให้เห็นได้สักที, บางที่เป็นวันเป็นเดือนเป็นปี แต่ถ้าเอาสิ่งที่ล่องเลี้ยวร่างกาย เช่น ลมหายใจเป็นต้น, หรือแม้แต่อาหารที่กินเข้าไปหรืออะไรต่าง ๆ นี้จะเห็นชัด ความไม่เที่ยงมันเกี่ยวเนื่องกันไปหมด.

เช่น ร่างกายนี้เนื่องอยู่กับลมหายใจ ลมหายใจ เนื่องอยู่กับร่างกาย, แล้วร่างกายเนื่องอยู่กับอาหาร, ทั่วอากาศ ทั่วดินฟ้าอากาศ ทั่วสิ่งแวดล้อมอะไรต่าง ๆ มันเนื่องกันไปหมด, ทุกส่วนมันไม่เที่ยง แต่มันมีอะไร อยู่อย่างหนึ่งซึ่งทำให้เราหลงพอใจความที่ไม่เที่ยง, หรือว่าความที่มันไม่เที่ยง มันทำให้มีรสมีชาติขึ้นมาในความรู้สึกที่จะเอรีคอรร้อยหรือยึดมั่นถือมั่น. ถ้ามันเที่ยงคงที่ มันจะไม่รู้สึกอย่างที่เราลงไหลมันทยอยกันเข้ามาเรื่อย, เปลี่ยนหน้าเข้ามาเรื่อย มันจึงไม่ค่อยเบื่อ มันต้องเปลี่ยนแปลงที่จะรับรสนั้นได้เป็นระยะ ๆ ไป, จึงจะเกิดความไม่เบื่อ. นี่มันก็เป็นเรื่องหลอกของความไม่เที่ยง, หลอกให้หลงไหลในความไม่เที่ยง. พังคู้ให้ที นี้ความเปลี่ยนแปลงมันจึงอรร้อย.

นี่ดูความเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่มันหลอกลวง, พอเห็นจริงเข้าก็เกิดระอา คือใช้คำว่า เป็นทุกข์, พอเราเห็นความไม่เที่ยงอันแท้จริงของสิ่งที่ไม่เที่ยงเข้า

อย่างน้อยเราจะต้องเกิดระอาใจ ในสิ่งที่มันหลอกลวงกันมากถึงอย่างนี้. นี้คำว่า ทุกซ์ หรือ ทุกซิง มันจึงว่าดูแล้วน่าเกลียดบ้าง, แล้วจะว่างจากตัวตนเสียเหลือเกิน เพราะมันเปลี่ยนเรื่อย. เมื่อเห็นความหมายอย่างนี้แล้ว ก็เห็นต่อไปถึงกับว่ามันมีความทุกซ์ ทนทรมาณแก่บุคคลที่เข้าไปยึดถือเอาว่าตัวเรา ว่าของเรา ที่นี้ถึงกับไม่ยากให้มันเปลี่ยนนั้น, หรือมันไม่เป็นไปตามความต้องการแห่งตัวกู — ของกู มันก็เป็นทุกซ์ทรมาณ.

ดูความไม่เที่ยง ผลออกมาเป็นการเห็นความทุกซ์ นี้เข้าใจได้ดี ถ้าไม่อย่างนั้น ไม่ชื่อว่าเห็นความไม่เที่ยง, ถ้าเห็นความไม่เที่ยงอย่างผิวเผินหรือท้องๆ เหนือ มันก็ไม่รู้สึกอึดหนาระอาใจ เมื่อ เกลียดในสิ่งที่หลอกลวง อย่างนี้เรียกว่า ยังไม่เห็นความไม่เที่ยง โดยแท้จริง. บางทีจะไปหลงชอบความอร่อยที่เกิดจากความไม่เที่ยง หรือความเปลี่ยนแปลงนี้เสียด้วยซ้ำไป, จึงไม่สำเร็จประโยชน์. การเห็นความไม่เที่ยงอย่างผิวเผิน ไม่สำเร็จประโยชน์. นี้ต้องพอ ต้องลึกพอที่จะเกิดความเบื่อหน่าย ที่เรียกว่า นิพพิทา.

เห็นความไม่เที่ยงจริงๆ ก็เกิดความเบื่อหน่าย ที่เรียกว่านิพพิทา, นี้ถ้าเห็นความไม่เที่ยงมากถึงกับเห็นเป็นความทุกซ์ น่าเกลียดน่าชังหลอกลวง, ไปยึดเข้าเป็นทุกซ์ ก็ยิ่งเบื่อหน่ายมากขึ้นไปอีก นิพพิทามากขึ้นไปอีก. ถ้าเห็นเลยไปถึงว่า มันไม่เที่ยงมันเป็นทุกซ์นี้ คือ มันเป็นอนัตตา ไม่มีตัวตนอยู่ที่ตรงไหน, มันก็จะเบื่อหน่ายยิ่งขึ้นไปอีก, คือมีนิพพิทายิ่งขึ้นไปๆ เรียกว่า เบื่อหน่าย มันกระวนกระวาย หน้อยตอนนั้น.

บทเรียนที่สองพอเห็นความเบื่อหน่ายมากพอ มันก็เลื่อนไปสู่ขั้นที่สอง คือคล้ายกำหนด ที่เรียกว่า วิราคานุปัสสี ก็ถือโอกาสพิจารณาวิราคะ ดูวิราคะ รักษาวิราคะ คือ ความคล้ายกำหนดนี้ไว้ประจำใจอยู่ตลอดเวลา นั้น, เห็นอยู่ทุกครั้งที่ทำใจออกเข้า มันท้อไปขั้นที่สองได้อย่างนี้. ขั้นที่หนึ่ง — เห็นไม่เที่ยงใน

แง่ที่เปลี่ยนเรื่อย ก็เบื่อน่าย, ในแง่ที่เป็นทุกข์ก็เบื่อน่าย, ในแง่ที่ไม่ใช่ตน ก็เบื่อน่าย.

พอเบื่อน่ายถึงขนาดมันก็คลายออก คลายกำหนดออก คลายความยึดมั่น ถือมั่นออก ก็เรียกว่า วิราคานุปัสสี เห็นอยู่เป็นประจำซึ่งความคลายจาง จางคลาย. ก็เอาไปใช้กับเรื่องที่เราเป็นปัญหาต่อสู้อยู่เป็นประจำวัน เช่นกิเลสหรือความรู้สึก ด้วยกิเลส เช่นความรัก เป็นต้น.

ถ้าอยากให้มันคลายให้มันจางออก ก็ใช้วิธี อย่างนี้ ดูความที่มันไม่เที่ยงให้มันลึกเข้าไป ลึกเข้าไป จนเกิดความเบื่อน่าย, แล้วจะคลายออกได้ แล้วถ้าทำซ้ำ ๆ ๆ อยู่ทุกครั้งหายใจเข้า—ออก หมายความว่ามันแน่นแน่น มันไม่กลับ. ถ้าเราดูเพียงประเดี๋ยวประด๋าว คิดด้วยเหตุผล ประเดี๋ยวประด๋าวมันก็กลับไปอีกแหละ ที่เคยรักมันก็กลับไปรักอีก, ที่เคยเกลียดก็กลับไปเกลียดอีก. นี่จึงเอามาทำกันใหม่ให้มันจริงจัง คือย่ำมันลงไปทุกครั้งที่ยังใจออก—เข้า ไม่รู้ก็พันก็หมิ่นก็แสนครั้ง นี่มันเอาจริงขนาดนี้ ที่เรียกว่าอานาปานสติ หมายถึงเอามาประทับไว้ทุกครั้งที่ยังใจออก—เข้า.

หรือว่าเราจะใช้ในทำนองที่ตรงกันข้าม, ถ้าเราอยากจะรักใคร ลองเอามาคิดในแง่ของความรักรั้วทุกครั้งที่ยังใจออกเข้า. เต็มมันก็รักรัจนถอนไม่ออกอีก หรือว่าเราจะเกลียดใคร เรามาคิดดูในแง่ที่เกลียดอยู่ทุกลมหายใจออก—เข้า นานพอแล้วมันจะเกลียด อย่างที่เรียกว่าเข้ากระดูกดำหรืออะไรทำนองนั้น ได้เหมือนกัน.

นี่ก็เรียกว่า ประโยชน์ หรือ อิทธิพลอะไรของอานาปานสติ มันเป็นการย้ำ ๆ ๆ ๆ ๆ เข้าไปทุกครั้งที่ยังใจออก—เข้า ในข้อเท็จจริงอันใดอันหนึ่ง ลงไปในความรู้สึกของสติปัญญา มันมีสติด้วย มันมีสัมปชัญญะด้วย ที่จะช่วยฝังสิ่งนั้นหรือภาพ

ของสิ่งนั้น หรือความรู้สึกอย่างนั้น ลงไปในจิตส่วนลึก ลงไปใส่ไว้ในสันดาน ในกันบัง
กันลึกของจิต.

ถ้าอยากจะจำอะไรสักอย่าง หรือจำหน้าใครอย่างนี้ เอามาหลับตานึก
หน้าคนนั้นอยู่ทุกลมหายใจออกเข้า หายใจออกเข้าตลอดเวลา ให้มันช่วยฝังลงไป, อาศัย
อานาปานสตินี้ฝังลงไป ทำอย่างนี้ไม่กี่วัน ก็ไม่มีวันที่จะลืมหน้าของบุคคลคนนั้น,
เรื่องอื่นก็เหมือนกัน ถ้าอยากจะทำให้แน่นแฟ้น ก็ใช้อุบายอันนี้.

นี่คือ ข้อที่เราต้องใช้อานาปานสติ ทำให้เห็นอนิจจัง แล้วก็ย้ายๆ
ความรู้สึกเป็นอนิจจังนี้ลงไปในการรู้สึกของจิตใจ มันถอนไม่ออก มันจะมีแต่ลึกซึ่ง
ยิ่งขึ้น จนถึงกับว่าเบื่อหน่าย, ตอนนี่คล้ายกำหนดข้อที่สองเรียกว่า คลายกำหนด คือ
จางคลาย เหมือนกับซักผ้าที่ย้อมด้วยสีให้สีออกให้หมด ต้องทำมาก ทำจนสีมันจางหรือ
มันน้ำย่อยออกไป จนเหลือแต่ผ้า. นี่เราก็ต้องทำให้กิเลสหรืออุปาทานความยึดมั่นถือมั่นที่
เปรียบเหมือนสีที่มาจับอยู่ที่จิตนี้, จางออกไป จางออกไป จางออกไป จากความเคยชินที่
จะเป็นอย่างนั้น. ที่นี้ความเคยชินในสันดานของเรา มันมีการถูกขัดขวางแน่น แน่นหนา
ย้อมด้วยสี จะทำให้มันจางออก จางออกด้วยอนิจจานุปัสสี มันก็จางออกได้ เป็น
วิราคะ ชันมา.

วิราคะนี้มันเป็นญาณเป็นความรู้ด้วยเหมือนกัน, ถ้ามันทำหน้าที่เต็มที่
เห็นพรวกพราวกลงไปในการหมกกิเลส ก็เรียกว่า อริยมรรค. อริยมรรคที่คู่กับมรรค
ผลไม่ใช่ อริยมรรคมีองค์ ๘. อริยมรรคที่คู่กับอริยผล คือ มรรค ผล. ถ้าจางหมด
ก็เป็นพระอรหันต์, ถ้าจางบ้าง ก็เป็นพระโสดา สกิทาคามี อนาคามี ไปตามลำดับ
เป็นอริยมรรคในชั้นอย่างนี้ แล้วแต่ว่า ทำให้คลายออกจากออกได้เท่าไร ฉะนั้นต้องรู้

อาการที่จางออกคล้ายออกนี้อย่างยิ่ง. ถึงขนาดที่แจ่มแจ้งอยู่ทุกครั้งที่หายใจออก — เข้าด้วยเหมือนกัน จนกว่ามันจะตายตัวลงไป.

ที่นับทเรียนที่สาม นิโรธานุบัติสี่ พอมีจางออกถึงที่สุด, ก็ส่วนใดมันจางไป ส่วนนั้นถือว่าดับ, ส่วนใดจางไปแล้วออกไปแล้ว ส่วนนั้นถือว่าดับ. ก็เป็นขั้นที่ ๓. นิโรธะ คือ ความดับเกิด ขึ้นมาแทน โดยอัตโนมัติ กิเลสหรือความยึดมั่นถือมั่นกลายเป็น กลายเป็น กลายเป็น คือดับไป—ดับไป—ดับไป, จนปรากฏเห็นชัดว่าเดี๋ยวนี้ความทุกข์มันดับ คุณที่ความดับเลยเรียกว่า นิโรธะ ก็เกิดสิ่งที่เรียกว่า นิโรธานุบัติสี่ขึ้นมา เห็นความดับไม่เหลืออยู่เป็นประจำ หมายความว่าดับของกิเลสส่วนที่ดับไปแล้ว, ดับของความทุกข์ส่วนที่ดับไปแล้ว คุณว่ามันดับจริงอย่างนั้นนี่คือผล พอจะเรียกได้ว่าผล.

เมื่อทุกข์ดับไป มันก็ไม่ต้องพูดถึงความสุขก็ได้, พอทุกข์ดับไปแล้วมันไม่มีความทุกข์แน่ มันไม่ต้องพูดถึงความสุขสำหรับจะยึดถือกันต่อไปอีก. ถ้าพูดในทาง *logic* หรือทางปรัชญาก็ตาม, ขอให้สังเกตดูให้ดีว่า **หลักในพุทธศาสนาที่เป็นขั้นแท้จริง จะไม่พูดถึงความสุข, จะพูดถึงความทุกข์กับความดับไม่เหลือแห่งความทุกข์เท่านั้น.** ถ้าไปเอ่ยถึงความสุขนี้ มันเป็นเรื่องการโฆษณาชวนเชื่อ ให้คนที่ไม่อยากจะลองเข้ามาลอง.

หรือว่าพูดอย่างสมมติอย่างชาวบ้านพูดโวหารสมมติ พูดว่าความสุขได้เหมือนกัน เช่น **พูดว่านิพพานเป็นสุข หรือนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง** นี่พูดสำหรับชาวบ้านในรูปโฆษณาชวนเชื่อ. ถ้าพูดโดยความจริงอันเด็ดขาดที่เรียกว่า **ปรมาตถ์** จะพูดแต่เพียงว่าที่สุดแห่งความทุกข์, ความทุกข์กับความดับไม่เหลือแห่งความทุกข์เท่านั้นแหละจะไม่เลยไปถึงความสุข.

ถ้าคุณจะอ่านพระไตรปิฎกด้วยตนเองต่อไปข้างหน้า ให้สังเกตข้อความนี้ไว้ให้ดี ๆ มันจะมีที่ พระพุทธเจ้าท่านตรัส อย่างที่ว่าตรัสความจริง ท่านจะตรัสแต่เพียงทุกข์กับดับทุกข์เท่านั้น, ไม่เอาสุขขึ้นมาพูดอีกแล้ว. มันเป็นเรื่องไม่จริงเรื่องความสุข, ถ้ามีความสุขแล้วก็มี ความหมายที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ. อันนี้เป็นเหตุให้พวกฝรั่งแม้จะเป็นชั้นนปราชญ์ เข้าใจพระพุทธศาสนาผิด ปรับให้พุทธศาสนาเป็นลัทธิที่มองสิ่งต่างๆ ในแง่ร้าย, ไม่มีอะไรมีแต่ทุกข์ อย่างดีที่สุดก็ มีแต่ความดับแห่งทุกข์, ไม่พูดถึงความสุขกันเลย. อย่างนี้ก็ มี แต่เดี๋ยวนี้ก็จะหายไปแล้ว ไม่กล่าวหาพุทธศาสนาในลักษณะอย่างนี้ เพราะเขารู้มากขึ้น รู้ถึงขนาดที่รู้ว่า อ้อมันจริง, พวกกันแต่เรื่องความทุกข์ที่มีอยู่จริงแล้วดับมันเสียให้หมดก็หมดเรื่อง จะพูดถึงสุขทำไม เมื่อไม่มีทุกข์แล้วมันก็หมดปัญหา.

ฉะนั้น เราจึงพูดแต่นิโรธะ คือ ดับ ไม่มีเกิดอีก, ดับไปแห่งกิเลสและความทุกข์ก็พอ, แล้วมีพระพุทธภาษิตที่ยืนยันไว้แล้ว ว่าเราบัญญัติแต่เรื่องความทุกข์กับความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เท่านั้น, แต่ก่อนมาแล้วก็ดี เดียวนี้ก็ดี กระทั่งว่าต่อไปข้างหน้าก็ดี เมื่อยังไม่นิพพาน ก็จะพูดแต่เรื่องทุกข์กับความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

คุณจะสังเกตได้ที่เรื่องอริยสัจจสี่ เขาไม่พูดเรื่องสุขที่ตรงไหน, พูดเรื่องทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ และวิธีที่จะให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, ไม่ได้พูดถึงความสุข แต่อย่างกล่าว่ามันจะเป็นเรื่องไม่มีสุขเสียเลย ก็ลองดับทุกข์ให้หมดเสียก่อนซิ, แล้วก็รู้ได้เอง. เดียวนี้มันทำได้แม้แต่ดับทุกข์ ฉะนั้น เราถือมันเป็นเรื่องจริงที่สุด, พูดทุกข์กับดับทุกข์. แต่ถ้าพูดสุขขึ้นมา มันยั่วให้เกิดความยึดถือใหม่อีก, เป็นการเกิดขึ้นใหม่.

เมื่อมองเห็นความดับของกิเลส หรือของทุกข์อยู่ทุกครั้งที่หายใจเข้า—ออก ก็เรียกผู้นั้นว่า นิโรธานุบัติสสี่—คือ ผู้เห็นอยู่ซึ่งการดับอยู่เป็นประจำ แม้อันนี้ก็ควรยำ

ย้าหัวตะปู้ เห็นอยู่ทุกครั้งที่หายใจออกเข้า. เห็นความดับลง—ดับลง—ดับลง เห็นละเอียดยิ่งขึ้นว่ามันดับลงๆ เห็นในทุกแง่ทุกมุม ว่ามันดับลงอย่างไร, ค้ำยเหตุอะไร นี่ก็เป็นผลที่ได้รับ จะสมมติเรียกว่าความสุขก็ได้, แต่มันไม่ใช่เป็นความสุขที่จะรู้สึกอย่างพวกเวทนา บีติสุข ในขั้นต้นๆ หมวดที่สองโน้น. ฉะนั้น ความสุขชนิดนี้มันจึงไม่ควรเรียกว่าความสุข เรียกว่าสิ้นสุดแห่งความทุกข์ เป็นความเฉย ว่าง ไม่รบกวน, ถ้าทุกข์ก็รบกวนในแง่ของความทุกข์, ถ้าสุขมันก็รบกวนในแง่ของความทุกข์ คือมันต้องไปรู้สึกเอร็ดอรร้อย, ถ้าไม่รู้สึกเอร็ดอรร้อย มันจะมีประโยชน์อะไรสำหรับความสุข ถ้าไปรู้สึกเอร็ดอรร้อยในความสุข มันก็รบกวน. ฉะนั้น ที่สุดแห่งความทุกข์ดับไม่เหลือแห่งความทุกข์ นี้มันจึงว่างหรือเฉย.

ถ้าเราจะพูดถึงเรื่องจิตใจของพระอรหันต์ กันบ้าง, จิตตามว่า ท่านเป็นอย่างไร เป็นสุขหรือเป็นทุกข์, มันมีหลักที่ตายตัวที่จะต้องกล่าวว่ายเฉย อย่างยิ่งเฉยถึงที่สุด, ไม่ใช่เฉยอย่างคนธรรมดาเฉย, ไม่อาจจะเกิดความรักหรือความชัง อภิชฌา, หรือโทมนัสได้อีก นี่คือดับ, กลายเป็นว่าง มีรสชาติเป็นเฉย, แล้วก็อยู่กับความเฉยทุกกลมหายใจออกเข้า.

นี่ยังไม่จบ บทเรียนที่สี่ มาดูอีกทีหนึ่ง เกี่ยวกับมันเป็นอย่างไร, แล้วก็มาเห็นความที่เกลี้ยงเกลาล. ก่อนหน้านี้มันมีอะไรหลายอย่างมาเนื่องกันอยู่ มารวมกันอยู่มาพัวพันกันอยู่ มะรุมมะตุ้มน่ารำคาญ, อย่างนี้มันว่าง เท่ากับว่าเกลี้ยง สลัดออกไปหมด.

คำว่า สลัดออกไปหมด ก็คือสลัดตัวกู สลัดที่เป็นของกู, กิคิดว่ามันเกลี้ยงหรือไม่เกลี้ยง. พอสลัดความรู้สึกเป็นตัวกู—ของกูออกไปได้แล้ว จิตจะเกลี้ยง, มันก็เกลี้ยงยิ่งกว่าเกลี้ยง นี่เรียกว่าสลัดออกไป คือปฏินิสสัคคะ สลัดคืนๆ เป็นขั้นที่ ๔ ปฏินิสสัคคานุปัสสี.

ผมพูดไว้ เป็นภาพพจน์ เป็นอุปมา ว่าคืนเจ้าของเดิม, พังง่ายหน่อย. เจ้าของเดิมคือ ธรรมชาติ, หรือเป็นสักว่าธาตุ, เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย, เป็นธรรมชาติ เจ้าของเดิม. นี่จิตมันโง่ ไปดึงเอามา ไปโกงเอามา ไปปล้นเอามา มาเป็นตัวกู มาเป็นของกู อย่างนี้เป็นโจรยิ่งกว่าโจร, ไม่ใช่ของกูเอามาเป็นของกู, ไม่ใช่ตัวกูเอามาเป็นตัวกู.

นี่ก็อุปมาต่อไปว่า เพราะมันเป็นโจร จึงถูกลงโทษให้เป็นทุกข์ เพราะไปยึดมันคว้าเอาสิ่งใดว่าเป็นตัวกู—ของกู มันเป็นโจรนั่นแหละ, แล้วก็ถูกลงโทษให้เป็นทุกข์, ยึดมันเมื่อไรก็เป็นทุกข์เมื่อนั้น, ยึดมันเมื่อไรก็เป็นทุกข์เมื่อนั้น. นี่เป็นเรื่องผูกพันพัวพันรักรุมกันรอบค้ำ เพราะเหตุว่าไปปล้นเอาธรรมชาติมาเป็นเรา มาเป็นของเรา.

แต่ถ้าพูดอย่างศาสนาอื่นที่เขา มีพระเจ้า ก็พูดได้เหมือนกันว่า ไปเอาของพระเจ้ามา ไปโกงของพระเจ้ามา ไปปล้นเอาของพระเป็นเจ้ามาเป็นของตัว ก็เลยเป็นทุกข์. นี่ถ้ารู้จักพระเจ้าจริงก็คืนให้พระเจ้า ตัวกู ตัวตน, ชีวิตทั้งหลายมอบเป็นของพระเจ้าให้หมด ก็วิธีเดียวกันนั้น. แต่เขาพูดให้เป็นบุคคลขึ้นมา ไปโกงของพระเจ้ามา, เป็นบุคคลระหว่างบุคคลนี้กับพระเจ้าซึ่งก็เป็นบุคคลเหมือนกัน เขาพูดไว้ถูก, แต่คนฟังผิด ฟังเป็นบุคคลก็เลยไม่เชื่อ.

ฉะนั้นศาสนาที่มีพระเจ้าอย่างบุคคลจึงลำบาก ที่จะอยู่ในโลกสมัยนี้ เพราะความรู้อันเจริญขึ้นมา จนเขารู้ว่าไม่มีพระเจ้าอย่างนั้นคอก. แต่ถ้าเราเปลี่ยนมาไม่ใช่อย่างบุคคลอย่างพุทธศาสนานี้ มีสิ่งๆ หนึ่งซึ่งเป็นธรรมชาติ มันเป็นกฎที่ตายตัว ใครไปทำผิดกับมัน มันก็กัดเอา ก็คือความทุกข์ นี่เราทำผิดไปปล้นของมันมา มันก็กัดเอา. เกยวันคืนมันเสีย สลัดคืนให้เจ้าของเดิมเสีย มันก็เลิกกัน ไม่ต้องเป็นทุกข์.

นี่ความหมายของคำว่า ปฏินิสสังคานุปัสสี—เป็นผู้เห็นซึ่งความสลัดคืน อยู่เป็นประจำ. เราคืนแล้ว คืบหมดแล้ว เราคืนหมดแล้ว, เราเห็นอยู่ทุกครั้งที่หายใจ ออกเข้า เราก็เกลี้ยง, เราก็หลุดจากความเป็นทาส เป็นอิสระจากความผูกพันทั้งหลาย มันก็ยิ่งกว่าความสุข.

ถ้าจะดูกันง่าย ๆ เดียวนี้ เราถูกผูกพันอยู่ด้วยทุกสิ่งก็สิ่งที่ตามที่เราไป ยึดมันโดยความเป็นตัวกูบ้าง. โดยความเป็นของกูบ้าง ไม่ต้องถามใคร ความรู้สึก มันมีอยู่ในใจ บางเวลามันเป็นตัวกู, บางเวลาเป็นของกู, มันเป็นความคิดปรุงแต่งขึ้นมา ด้วยอำนาจของอวิชชา จนชินเป็นนิสัย เรียกว่าอนุสัย หรือ อาสวะ ความซ้ำซากจน ชินเป็นนิสัย หมักกองอยู่ในสันดาน ถอนออกมามาก, เดียวนี้หรือทั้งหมด เรื่องมันก็จบ.

อานาปานสติหมวดที่สี่ มันก็มีอย่างนี้ อนิจจานุปัสสี—เห็นความไม่เที่ยง, วิราทานุปัสสี เห็นความที่ตัวคลายออก เพราะเป็นความไม่เที่ยง, นิโรธานุปัสสี เห็นดับลงแห่งกิเลสและความทุกข์ เพราะจางคลายออกได้แล้ว, ปฏินิสสังคานุปัสสี—เห็นเกลี้ยง คือ มันสลัดทิ้งกลับไปหมดจนเกลี้ยง เป็นจิตเกลี้ยงหรือว่าง.

ถามว่าว่างจากอะไร ตอบให้ถูกที่สุด ก็คือว่างจากตัวกู—ของกู ความรู้สึกที่เกิด จนเคยชินด้วยอำนาจอวิชชา เกิดเสียเรื่อยทุกครั้งที่มันมีอะไรมายั่วให้เกิด เดียวนี้พ้น, เลิก กันที่ เรียกว่าหลุดพ้น วิมุตติหลุดพ้นจากความเวียนว่ายอย่างซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่ในอาการ อย่างนั้น เพราะโยนทิ้งไปหมด, ไม่มีอะไรเหลือสำหรับที่จะปรุงแต่งให้เป็นความทุกข์.

อานิสงส์ของการฝึกอานาปานสติ.

เฮ้, ทีนี้เรามาคูกันในขณะที่อื่นบ้าง คือ มองดูอย่างทั่วถึงมองดูทั่ว ๆ ไป ว่าระบอบปฏิบัติอันนี้มีประโยชน์อะไร ก็มัน ตัดปัญหาอะไรได้บ้าง มันตัด

ปัญหาใหญ่ที่สุด ก็คือกิเลสและความทุกข์ให้หมดไป บรรลุนิพพาน นั้นเป็นหลัก การอันใหญ่ ที่เขามุ่งหมายอย่างนั้น.

เราจะไม่พูดถึงนิพพานอะไรกันก่อน พูดถึงคนที่อยู่ในโลกนี้ ยังต้องประกอบ การงานหน้าที่ ตามสมควรแก่อาชีพ ก็ยังมีประโยชน์ที่ว่า จะได้รับการพักผ่อน เป็นสุข ใจ เพราะการปฏิบัติขั้นนี้ คืออานาปานสติ ไว้หาความสุขเรื่อย ๆ ไปในโลกนี้, หรือจะให้ แคบเข้ามาอีก ให้ฝึกฝนสติปัญญาหรือว่าบังคับร่างกาย, บังคับวัตถุนี้ โดยทางลมหายใจ ให้มันสบายอย่างนี้. นี่การแสดงอานิสงส์ เพียงแต่รู้จักควบคุมหรือจัดสรรลมหายใจ ให้ถูกต้องเท่านั้น มัน มีประโยชน์เหลือหลายแล้ว คือ ทำให้ร่างกาย ร่างกายก็ร่างกาย ก็เป็นสุข เป็นสุขที่เยือกเย็นที่สุด ไม่มีอะไรเย็นเท่า เพราะมันไม่ได้เจือด้วยกิเลส.

ที่นี้ต่ำลงมาอีก กระทั่งว่าจะบังคับความหงุดหงิดให้หายไป, ให้ร่างกาย มีความร้อนน้อยลง หรือ การฉีกของโลหิตที่เบาลง ก็อาจจะใช้เป็นวิธีหนึ่งสำหรับ ทำให้เลือดออกน้อย, เมื่อเป็นแผลก็ตาม หรือเป็นวัณโรคเลือดออกก็ตาม ถ้ารู้จักจัด ลมหายใจให้ละเอียดให้ประณีตเลือดจะออกน้อย นี่มันกลายเป็นผลทาง *physic* ก็อย่างนี้ ก็ได้ ทั้งที่เรื่องเดิมเป็นเรื่องจิตเรื่องวิญญาณ เป็นเรื่องบรรลุนิพพานผลนิพพาน, มันก็ยัง มาใช้ในเรื่องของวัตถุ ทางวัตถุ ทางร่างกาย ทางเนื้อหนังนี้ก็ได้. คนที่หายใจยาว เป็นปรกติดี ก็จะมีผิวพรรณผ่องใสสบาย เลือดลมดี โรคภัยไข้เจ็บน้อย.

ยังมีอานิสงส์พิเศษต่างๆ ทำนองปาฏิหาริย์อีกมาก คือว่าเมื่อเป็นนักเล่นเผ่า สังกะตอการของลมหายใจอยู่เสมอ จนรู้จักกันดีกับลมหายใจ เป็นบีเป็นเคอนเป็นสิปๆ บี ก็รู้ความเปลี่ยนแปลงในร่างกายได้ ว่าบีนี้เราหายใจผิดไปแล้วจากบีก่อน, มีอะไร หรุทโทรมลงไป, กระทั่งว่าใกล้จะตายเข้าไป มันก็มีอาการหายใจที่เปลี่ยนไป ซึ่งอาจจะ กำหนดได้ว่าหายใจอีกกี่ครั้ง แล้วมันจะตายลงไป. เขาเคยทำได้ เขาเป็นนักเล่นรู้เรื่อง ลมหายใจที่ดีที่สุด.

มีเรื่องเล่าไว้ในคัมภีร์ในอรรถกถา ว่าพวกที่จะรู้สึกได้ว่า จะตายลงไปในวินาทีไหน ทำได้แต่พวกที่เชี่ยวชาญในเรื่องอานาปานสติ. เขาจะจัดสรรตัวเองให้ตายลงไปได้ในวินาทีนั้น ในการหายใจครั้งนั้น ว่าอย่างนี้เถอะ พวกอื่นไม่เคยชินไม่เข้าใจไม่แตกฉานในเรื่องลมหายใจนี้ ไม่สามารถจะทำได้, คล้ายๆ กับว่าปล่อยไปมันดับไปเมื่อไรก็ไม่รู้ เพราะว่าเราไม่รู้ว่าร่างกายมันเปลี่ยนมาอย่างไร ลมมันเปลี่ยนมาอย่างไร.

นักเลงอานาปานสติรู้ รู้ถึงว่า ไกลเข้าไปแล้ว, อย่างนั้นไกลเข้าไปแล้ว เขาจัดให้ลงจังหวะ เหมือนกับบีตสวิทช์ไฟแล้วตายอย่างนี้ก็ได้. เขามีเรื่องเล่าไว้อย่างนี้ว่า พระเถระองค์หนึ่ง ผู้เชี่ยวชาญอานาปานสติ ถึงเวลาจะนิพพาน ก็บอกว่าจะทำอะไรให้ดูคล้ายๆ อย่างนั้น. นี่ผมเล่าให้เป็นภาษาธรรมดา ลงไปที่กลางสนาม เธอยืนอยู่ตรงนี้ แล้วฉันก็จะเดินจงกรมหน้าเธอ นี่พอมาถึงก็คอยดู คอยดูฉันก็แล้วกัน. แล้วท่านก็นิพพานที่ตรงหน้าฉัน ทั้งที่ยืนอยู่ คนที่เฝ้าอยู่นั้น เฝ้าอยู่จึงรับร่างของท่านผู้นิพพานแล้ว คือตายแล้ว หมกศพแล้ว. นี่เขาเล่าไว้อย่างนี้ ซึ่งการปฏิบัติอย่างอื่นทำไม่ได้ จะเป็นภาวะคตาสติ — เป็นอะไรสติ ที่เป็นกรรมฐานอะไร ก็ทำไม่ได้แบบนี้.

มันเป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตของคนเราโดยตรง ก็ลองเอาไปสนใจดู, ถ้าอย่างไร ๆ ตรวจสอบชีวิตร่างกายให้ทุกวัน ๆ โดยการสังเกตที่ลมหายใจ ว่ามันปรกติคืออยู่เรียบร้อยคืออยู่, เป็นไปตามปรกติคืออยู่ หรือมันเปลี่ยนแปลงไป เปลี่ยนแปลงไป, เข้าไปหาความชรา ที่มันจะต้องแตกดับในที่สุด, กระทั่งวันนี้อารมณ์เช่นมัว ก็รู้ได้ที่ลมหายใจวันนี้แจ่มใสก็รู้ได้ที่ลมหายใจ ก็มีประโยชน์.

ฉะนั้นจึงอยากจะพูดว่า อานาปานสติภาวนานี้ เป็นเรื่องธรรมศาสตรา เป็นเรื่องการใช้ การมี การรักษา ธรรมศาสตรา ไว้แก้ปัญหาเกี่ยวกับความทุกข์ในชีวิต, ในทุกแง่ทุกมุม กระทั่งทางร่างกาย มันก็พอ เรื่องเดียวกันพอ, ไม่ต้องสนใจต่อซุคอื่นหรือกลุ่มอื่น ของกรรมฐานนานาชาติมากมาย. เพราะว่าเรื่องอานาปานสติ

เรื่องเดียวกันก็สามารถมีความสุขที่นี้และเดียวกันได้ แก้ปัญหาต่างๆได้, แล้วก็ทำให้ บรรลุผล นิพพานได้ ในเวลาอันใกล้ ถ้าทำจริง.

คุณก็ไปทบทวนศึกษาให้เข้าใจ อย่าให้มันเลื่อนๆไปเสีย เราพูดเรื่องนี้กัน สามครั้ง; ครั้งหนึ่ง พูดเรื่อง กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เรื่องว่างกายล้วน, ครั้งที่ สอง เรื่อง เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน กับ จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สองเรื่อง, ครั้งสุดท้ายนี้พูดเรื่อง ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน.

อนิจจัง ก็เรียกว่าธรรม, วิราคะ ก็เรียกว่าธรรม, นิโรธะก็เรียกว่าธรรม, ปฏินิสสัคคะ ก็เรียกว่าธรรม. ธรรมะหนึ่งๆในลักษณะหนึ่ง เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านี้ ก็เรียกว่า ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติไว้ที่สิ่งที่เรียกว่า ธรรม, เพราะทำอยู่ ทุกครั้งที่หายใจออก—เข้า จึงเรียกว่าอานาปานสติ. ถ้าเป็นการทำจิตใจให้เจริญ ก็ เรียกว่าภาวนา, คำว่าภาวนาแปลว่าทำให้เจริญ, ทำให้เจริญด้วยอาศัยลมหายใจ ออก—เข้า เลยเรียกว่า อานาปานสติภาวนา, มีศีล มีสมาธิ มีปัญญา ครบถ้วน อยู่ในนั้น ไม่ต้องชวนชวายเป็นมันหลายเรื่องหลายราว, ทำเรื่องเดียวกลายเป็นครบทุก เรื่อง ซึ่งมันยิ่งกว่ายิ่งที่เดียวไถ่คนสองตัว มันไถ่หลายตัว แล้วไถ่หมดไปตามลำดับ ด้วยการกระทำอย่างนี้อย่างเดียว.

เอาละสรุปให้เป็นคำสุดท้ายว่า ถ้าจะให้อะไรมันได้ผลแน่นอนแล้ว ต้อง ทำลงไปทุกครั้งที่หายใจออก—เข้า, จะไปทำอะไรก็ตามใจคุณ จะเอาผลอย่างไรก็ตาม ทำอย่างนั้น แล้วทำจริงถึงขนาดที่ทุกครั้งที่หายใจออก—เข้า, ก็เป็นเรื่องอานาปานสติ โดยสมบูรณ์.

เวลานี้ก็หมด ขอยุติการบรรยายในวันนี้ไว้เพียงเท่านี้ เราจะพูดกันอีกครั้งหนึ่ง แล้วก็จบชุดการบรรยายชุดนี้.

ผลจากการใช้ธรรมศาสตร์.

ในการบรรยายครั้งที่ ๑๕ นี้ ผมจะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า ผลจากการใช้ธรรมศาสตร์, คิดว่า ครั้งนี้ก็เป็นครั้งสุดท้ายของการบรรยาย จึงในตอนท้ายจะเป็นเรื่องสรุปความของเรื่องทั้งหมด. ทางที่ดีที่สุดก็ควรจะทบทวน ถึงข้อที่ว่า ได้บรรยายมาอย่างไร.

คำบรรยายชุดนี้ชื่อว่า ธรรมศาสตร์ ก็พูดถึงศาสตร์คือธรรมสำหรับตัดปัญหา, แล้วก็ระบุดัวปัญหา ของคนแต่ละคนและปัญหาสังคม กระทั่งปัญหาของโลก นี้ก็ถือเอาเรื่องตจวาริยส์จี้ เป็นหลักวิชาชั้นยอดสุดของธรรมศาสตร์ แล้วก็มีอานาปานสติเป็นตัวการปฏิบัติ หมายถึง การเตรียม การมีภาระ การฝึก การใช้ศาสตร์ ผลของการใช้ศาสตร์ก็สรุปเรียกว่า มรรค ผล นิพพาน. เรื่องที่จะพูดกันวันนี้ ก็เป็นเรื่อง มรรค ผล นิพพาน นั้นเอง.

อริยส์จี้สี่ เรื่อง ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ เรื่องความดับทุกข์ และทางให้ถึงความดับทุกข์ ก็ควรจะมองเห็นว่า เรื่องทางให้ถึงความดับทุกข์ เป็นเรื่องที่

จะสำเร็จประโยชน์. ฉะนั้นจึงสำคัญอยู่ที่อริยสัจที่สี่, เรียกว่าอฏฐังคิกมรรค คือ ความถูกต้องมีองค์ ๘ ประการ ทั้ง ๘ ประการนั้น สงเคราะห์ได้เป็นศีล สมานธิบัญญัติ.

นี้เพื่อความรวบรัด ก็จึงรวบรัดปฏิบัติในอานาปานสติภาวนา เมื่อปฏิบัติ อานาปานสติภาวนาอยู่ มันมีครบหมดทั้งศีลทั้งสมานธิทั้งบัญญัติ อย่างที่ได้ชี้ให้เห็นแล้ว ในการบรรยายครั้งนั้น.

ข้อที่เราสังวรระวัง ทั้งใจจะทำอะไรให้ดีที่สุดเป็นพิเศษ นี้ก็เรียกว่าศีล แล้วทำจิตให้สงบเรียกว่าสมานธิ, ทำจิตให้รู้ก็เรียกว่า บัญญัติ อย่างนี้มันมีครบถ้วนในการปฏิบัติที่ชื่อว่าอานาปานสติ มันก็คล้าย ๆ กับการลัดโดยทางอ้อม ก็เพื่อผลอันใหญ่หลวง. คือ ปฏิบัติอานาปานสติอยู่เท่า ๆ มันกลายเป็นศีล สมานธิ บัญญัติ สมบูรณ์ ถึงกับเป็นอริยมรรค อฏฐังคิกมรรคด้วยก็ได้, แล้วยิ่งกว่านั้น อานาปานสติหมวดสุดท้าย มันเป็นการบรรลุมรรคผล, กระทั่งรู้ว่าบรรลุมรรคผลแล้ว ก็อรุณกันไปจนถึงตอนสุดท้ายที่สุดว่า มันหมดเรื่องกันทีเดียว. นี่ปฏินิสสัคคานุปัสสี มันรวมอยู่ที่ว่ามันหมดเรื่องกันทีเดียวให้ธรรมชาติหมดแล้ว, ไม่มีอะไรมายึดถือไว้โดยความเป็นตัวตนของตน.

ภิกษุให้ศิษย์ว่า มันเป็นการปฏิบัติแต่ต้นจนถึงที่สุด, แล้วเกิดผลขึ้นมาตามลำดับ จนกระทั่งผลสุดท้าย. นี่หัวข้อของเราใช้คำว่า ผลที่เกิดมาจากการใช้ธรรมศาสตร์ การปฏิบัติอานาปานสติเป็นการใช้ธรรมศาสตร์ โดยรวมไปถึงการรักษา การมี การหา การฝึกฝนไว้ด้วยเสร็จ.

มรรค ผล นิพพาน คือความมุ่งหมายของการปฏิบัติ.

ที่นี้เมื่อพูดถึงผลของการปฏิบัติ ซึ่งจะเรียกว่าปฏิบัติอานาปานสติก็ได้, ปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็ได้, มันก็ควรจะมองกันให้กว้าง ๆ ว่าผลของการปฏิบัตินี้เป็นผลที่เป็นไปตรงตามความมุ่งหมายของพุทธศาสนาโดยตรงก็มี. **นี่คือมุ่งธรรมอันสูงสุด คือ บรรลุ มรรค ผล นิพพาน นั้นเอง.**

ที่นี้มันยังมีผลอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นความมุ่งหมายทั่วไปของคนทั่วไป ซึ่งเคยต้องการกันมาแล้วตั้งแต่ก่อนพุทธกาลโน้น กระทั่งถึงพวกคุณสมัยนี้เวลานี้ เป็นนักศึกษาที่มีทางที่จะได้รับประโยชน์จากการใช้ธรรมศาสตร์านี้ **นี้ก็ไม่ใช่แค่บุคคลส่วนน้อยเช่นนี้ อาจจะเป็นประโยชน์แก่โลกทั้งโลก, แม้ที่สุดแต่ว่าเรื่องการเมือง การเมือง. ผลของการปฏิบัติจะครอบคลุมไปถึงนั้น กระทั่งถึงยุคปัจจุบันนี้ทั้งหมด.**

นี่ถือว่าเป็นผลมุ่งหมายโดยตรงของพุทธศาสนา คือ บรรลุ มรรค ผล นิพพาน พอมาถึง สมัยนี้ คุณมัน คล้าย ๆ กับว่ามันจะหมดหวัง, มันยากที่จะเป็นที่สนใจของคนที่อยู่ในโลกในยุคนี้ ที่ผมเคยเรียกว่ายุคบึงปอง หรือยุคกระต่อนไปกระต่อนมาหาอะไรจริงจังไม่ได้ เล่นตลกกันเท่านั้นเอง. ถ้าเขารักอย่างนี้ เขาต้องการอย่างนี้ ต้องการประโยชน์อย่างนี้ แล้วจะไปหวังประโยชน์เป็นมรรค ผล นิพพานได้อย่างไร.

นี่คือข้อที่ว่า โลกนี้กำลังมีวิกฤตการณ์อันถาวร คือคนเราุ่นวายหาความสงบสุขไม่ได้ อย่างถาวรทีเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็เรื่องการเมือง การเมืองก้าวหน้ามาถึงยุคที่บึงปอง.

คนเขารู้จักกันแต่เรื่องทางวัตถุ, ต้องการผลของการปฏิบัติเป็นวัตถุ ก็จึงพากันไม่ค่อยรู้เรื่อง. แม้ที่สุดแต่คำว่าอนารยชน หรืออารยชนนี้ มันก็เล่นตลกกันอยู่เรื่อย. พวกคนในโลกที่เป็น ชาวโลกจัด ก็หาว่าตัวเองเป็นอารยชน. พวกนักปฏิบัติที่อยู่ตามป่าตามเขา ตามวัดตามวา ก็เป็นอนารยชน คือหาความเจริญไม่ได้. พวกที่อยู่ตามวัดตามป่าตามเขา ก็ว่าตัวเองอารยชน คืออยู่ใกล้พระใกล้เจ้าขึ้นไป, พวกที่อยู่ในโลกนี้เป็นอนารยชน คือมีจิตใจเลวทราม เห็นแก่ตัวยิ่งกว่าคนป่าสมัยหินก็เลยเป็นอนารยชน. ^{นี้}ผลของการปฏิบัติ มันก็เลยสับสนกันหมด, ขอให้กึกกู่ให้ตี ๆ.

เกี่ยว^{นี้}เราจะพูดถึงกันตามหลักของพุทธศาสนา จึงจะพูดกันรู้เรื่อง, และผลของการปฏิบัติ ก็หมายถึงผลตาม หลักของพุทธศาสนา เป็นอารยชน เป็นอนารยชน ก็ถือตามหลักเกณฑ์ของพระพุทธศาสนา หรือการปฏิบัติ^{นี้}มันให้ผล ให้เป็นอารยชนตามหลักของพุทธศาสนา.

อารยชนในพุทธศาสนา^{นี้} หมายถึงคนที่^{นี้}เป็นอารยะหรือ อริยะ เขามักจะแปลคำ^{นี้}ว่า ประเสริฐ ^{นี้}เป็นคำแปลที่ไกลออกไป, คำว่า อริยะ^{นี้} ต้องแปลว่า มันไกลจากข้าศึก ที่เป็นอารยชน หรือเป็นอารยชนก็ตาม เป็นคนที่ไกลจากข้าศึก ความชั่วความเลวกิเลสทั้งหลาย^{นี้}ก็เป็นข้าศึก ไกลออกมาเสียได้ ก็เป็นอริยชน, หรือจะพูดให้มันกว้างออกไป ว่ามันไกลจากข้าศึก^{นี้}หมายความว่า ไกลจากความเป็นข้าศึก. พวกอริยชน ^{นี้}ทั้งหลาย จะไม่เป็นข้าศึกแก่ใครเลย เบียดเบียนตัวเองก็ไม่ได้, เบียดเบียนผู้อื่นก็ไม่ได้, ^{นี้}คืออารยชน. ความเป็นอารยชน คือผลของการปฏิบัติ^{นี้}ที่ถูกต้องด้วยการใช้ธรรมะเป็นศาสตรา, ^{นี้}ตัดความเป็นป่าเถื่อนที่เป็นอนารยทั้งหลายออกไปเสียได้.

เดี๋ยวนี้ผมกำลังพูดกับพวกคุณ ที่ไม่เคยเข้าวัดเข้าวา จึงต้องอธิบายถ้อยคำ
ชนิดนี้ แล้วก็อธิบายคำบางคำที่มันเกี่ยวข้งกัน. เมื่อพูดว่า มรรค ผล นิพพาน
ก็ได้ยินอยู่มาก เคยได้ยินได้ฟังกันมาก แต่ว่าให้รู้กันลงไปจริงๆ ว่า มรรคคืออะไร, ผลคือ
อะไร, นิพพานคืออะไร, คุณมันยังยาก. นี่ก็ตั้งหน้าตั้งตาที่จะศึกษาระยะ แล้วก็ได้อ
ศึกษามาตามลำดับ จนมาถึงผลสุดท้ายที่เรียกว่า มรรค ผล นิพพานนี้ ควรจะเข้าใจ.

คำว่า มรรค ผลเดี๋ยวนี้ในภาษาไทยเอามาใช้เป็นชื่อของการสำเร็จประโยชน์
ได้รับประโยชน์เป็นขั้นเป็นอันตรงตามประสงค์ อย่างนี้เรียกว่าได้มรรคได้ผล, เขาพูดกัน
อย่างนี้ก็มิ. แต่อย่าไปเอามรรคผลเช่นนั้นมาในกรณีที่กำลังพูดถึงนี้ เพราะหมายถึง
การปฏิบัติในชั้นสูง ที่ทำให้หมดกิเลส บรรลุมรรคผลไปตามลำดับ.

นี่คุณก็นึกถึงคำที่มันเกี่ยวข้งกัน, เช่นว่าคำว่า พระโสดาบัน พระสกิทา
คามิ พระอนาคามิ และพระอรหันต์ แล้วก็หาทางที่ทำความเข้าใจว่า คำเหล่านั้นมัน
หมายถึงอะไร. ที่เขาพูดว่า มรรคและผล ก็หมายถึงโสดาปฏิมรรค โสดาปฏิผล,
สกิทากามิมรรค สกิทากามิผล, อนาคามิมรรค อนาคามิผล, แล้วก็อรหัตตมรรค
อรหัตตผล. บางทีก็จะเรียกสั้นๆ ว่า โสดามรรคโสดาผล สกิทากามมรรคสกิทากาผล,
อนาคามิมรรค อนาคามิผล, อรหัตตมรรค อรหัตตผล อย่างนี้ก็ใกล้เคียงกันมีคนพูด
เหมือนกัน, แต่ใจความสำคัญมันอยู่ที่ตรงชื่อนั้นๆ เช่น โสดา สกิทา อนาคานี้ เป็นคำ
ย่อๆ, ถ้าคำเต็มก็ต้องใช้คำว่า โสดาบัน สกิทากามิ อนาคามิ อรหันต์. พวกชาวบ้าน
เขาชอบพูดตัดสั้น เขาก็รู้ความหมายกันอยู่ แล้วจนกระทั่งมันเลื่อนไปจนไม่รู้. คนแต่
ก่อนเขารู้เพราะเขาเรียน, คนเดี๋ยวนี้ไม่เรียน แล้วก็อยากจะรู้ก็เลยเหมาๆ เอา.

สำหรับ ความเป็นพระโสดาบัน เรานักศึกษาตามธรรมดา ก็ถือเอาความหมายว่า แรกถึงกระแสน หรือเอาถึงกระแสก็แล้วกัน, กระแส ในที่นี้ คือกระแสไปนิพพาน คือ จะหมดกิเลสสิ้นเชิง เรียกว่านิพพาน. พอมันถึงจุดที่อาจจะหมดกิเลสสิ้นเชิงได้นี้ก็เรียกว่าถึงกระแสน ถึงกระแสนแห่งนิพพาน, เมื่อแน่นอนอย่างนี้ คนนั้นก็เรียกว่า โสดาบัน มาจากคำว่า โสดาบันนะ แปลว่า ถึงทั่วซึ่งกระแส หรือว่ามาถึงซึ่งกระแส.

นี้คำว่ามาถึงนี้ มันหมายความว่าเริ่มแรก เป็นจุดตั้งต้น เป็นจุดเริ่มแรก การเข้าถึงกระแสนหมายถึงมาถึงจุดที่ตั้งต้น ยังไม่ได้ล่องลอยไปตามกระแส หรือยังไม่ถึงปลายทาง ยังไม่ถึงปลายกระแส. จุดเริ่มแรกนี้ มันอยู่ที่ตรงว่า ละสิ่งที่เรียกว่า ตวักู—ของกู เท่านั้นเอง เริ่มถึงกระแสนที่ละตวักู—ของกูได้, แต่ไม่ใช่ละได้หมด ไม่ได้ละจริงจังอะไร แต่มันถึงกระแสนที่มันจะละได้โดยแน่นอนอย่างนี้.

ถ้าจิตใจของใครสูงขึ้นมาถึงขั้นที่เรียกว่า จะต้องละตวักู—ของกูได้โดยแน่นอน ในการข้างหน้า นี้ก็เรียกว่า คนนั้นถึงกระแสน กระแสนแห่งการละตวักู—ของกู. ฉะนั้น เรื่องของพระโสดาบัน จึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับการละพอกความโง่เท่านั้นแหละ, ยังไม่ได้ละเรื่องกามราคะหรือกามารมณ์ หรือว่าเรื่อง โทสะ โกรธ อะไรมากมาย มันไปตั้งต้นด้วยเรื่องละโมหะละความโง่ก่อน.

นี่ก็เป็นสิ่งที่น่าสังเกต แล้วคุณควรสังเกตไว้ ว่าการที่จะก้าวหน้าไปจนถึงจุดปลายทางนั้น แทนที่จะละราคะหรือโลภะหรือกามารมณ์หรือโทสะ ซึ่งโกรธอะไรก่อน แล้วจึงไปละถึงโมหะ, นี้มันกลับไม่เป็นอย่างนั้น. พระโสดาบันจะต้องตั้งต้นละความ

ไฉนก่อน, ถ้าพูดกันภาษาธรรมคาก็ว่า จัดการกับความไฉนก่อน เรื่องกามารมณ์หรือเรื่อง ความโกรธประทุษร้ายนั้นมาพูดกันทีหลัง.

นั่นมันแสดงอยู่ชัดว่าต้อง ตั้งต้นด้วยปัญญาก่อน ซึ่งผมก็เคยได้แนะนำแล้ว แนะนำอีกว่าให้สังเกตให้ดี เรื่องศีล สมาธิ ปัญญา นั้นมันเอาไว้พูด, แต่พอถึงคราว ปฏิบัติ นั้น มันกลายเป็นว่าปัญญา แล้วก็ศีล แล้วก็ สมาธิ. ให้ดูที่มรรคมงคล ๘ ประการ สององค์แรกเป็นปัญญา. สามองค์ถัดมาเป็นศีล, สามองค์ถัดมาเป็น สมาธิ, มันได้รูปโครงเป็นว่า ปัญญา แล้วก็ศีล แล้วก็สมาธิ. ปัญญาต้องมาก่อน มันจึงจะทำอะไรถูก, แม้จะรักษาศีล ถ้าไม่มีปัญญามาก่อน มันก็รักษาศีลผิดหมด, ผิดความมุ่งหมายหมด. ให้ปัญญามาก่อน นำหน้าศีล ศีลก็ถูก มีศีลแล้วก็มีสมาธิได้ง่าย มีสมาธิแล้วก็มีปัญญาสูงขึ้นไปอีก. ปัญญานั้นก็ช่วยให้ศีลสมาธิสูงขึ้นไปอีก, สมาธิสูง แล้วก็ส่งให้ปัญญาสูงขึ้นไปอีก มันคล้ายกับเล่นงูกินหางกันอยู่อย่างนี้ แต่มันก้าวหน้าไปเรื่อยๆ มันก็เลยไปถึงปลายทางได้.

ลำดับการละกิเลสของพระอริยบุคคล.

ข้อนี้มันมา พิสูจน์ได้ อยู่ตรงที่ การละกิเลสของพระอริยบุคคล พระโสดาบันนี่ ต้องละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สิ้นลัพพัตตปราคาสมาอย่างนี้ ซึ่งมันเป็นเรื่อง ความไฉนหรือโมหะทั้งนั้น.

พระสกิทาคามี ก็ยังอยู่อย่างนั้นแหละ แต่ ละได้มากขึ้นไปอีก, หรือว่า ถ้าจะพูดถึง ราคะ โทสะ โมหะ ส่วนที่ละไปได้ นั้น ละได้มากกว่าพระโสดาบัน.

ที่^๕ พระอนาคามี จึงจะถึงเรื่อง ละกามารมณ์ หรือ ละโทสะได้สิ้นเชิง ซึ่งเขาถือกันว่าสิ้นเชิง, แต่ว่าละกามราคะไฉนนั้น ไม่ใช่หมายความว่าหมดราคะ, ยังมีราคะอันอื่นอีก คือรูปราคะ อรูปราคะ ซึ่งจะไปละกันอีกในตอนพระอรหันต์.

พระอรหันต์ละความโง่, กิเลสประเภทความโง่ที่เหลืออยู่อีกทั้งหมด ให้หมดไปอีกทีหนึ่ง นี่ก็เป็นพระอรหันต์.

ถ้าจะดูทิวทัศน์ทั้งหมดพร้อมกันในคราวเดียว ของการละกิเลสของพระอริยบุคคล^๕ นี้ จะเห็นได้ว่า ละพวกความโง่ที่โง่อย่างหยาบ ๆ นั้น เสียก่อน, แล้วจึงละกาม แล้วละความโกรธ, ต่อจากนั้นจึงละราคะที่สูงไปกว่ากาม กับความโง่ทั้งหมดที่ยังเหลือ ไม่ให้มีเหลือ คือละโง่ แล้วละกามกับความโกรธ แล้วจึงจะละความยึดมั่นถือมั่นอย่างอื่น ในที่สุดก็จบกัน.

นี้จะพูดให้ละเอียดออกไปหน่อยก็ว่า พระโสดาบัน^๕ แรกถึงกระแสแห่งนิพพาน ๑. ต้องละสักกายทิฏฐิ—ความคิดเห็นว่ากายนี้^๕เป็นของตน ในขั้นหยาบ, ๒. ละวิจิกิจฉา—คือ ความลังเลในปัญหาอันสำคัญที่สุดของชีวิต, แล้วก็ ละศีลพัพัตต-ปรามาส—คือความประพฤติด่าง ๆ อย่างมงาย ที่เคยประพฤติมาชิน ก่อนหน้านั้น ซึ่ง เป็นของที่ละยากเหมือนกัน.

เมื่อจะมองดูในสายตาของนักศึกษาก็มองดูซิ ละความสำคัญว่า กาย^๕นี้ของตน, หรือว่ากลุ่มนี้^๕กลุ่มที่ประกอบขึ้นเป็นกายนี้^๕มันเป็นของกู, นี้เรียกว่า ความโง่ขั้นหยาบที่สุด เพราะตั้งแต่เด็ก ๆ มา มันก็มีความเข้าใจอย่างนี้ กายนี้^๕ของกู. ต่อเมื่อฉลาดกว่านั้นมาก จึงจะไปเห็นอันอื่นที่ดีกว่ากายนี้^๕ว่าของกู, จะไปเห็นที่จิตอันละเอียด, หรือว่าความดีอันละเอียด หรือสิ่งที่มัน^๕เป็นอสังขตะอะไรเป็นของกู นั้นมันชั้นละเอียดขึ้นไป ฉะนั้นหยาบ ๆ^๕นี้ก็เอาที่กายนี้^๕เป็นของกู.

ของกุนก็หมายความว่า มันเที่ยง หรือมันเป็นตามความต้องการของกุน นี่ก็
ต้องเริ่มเข้าใจ ก็ว่าเริ่มลืมหุ้ลืมหากันว่า กายน้มน้ไม่ไช่ของกุน เพราะมันไปตามเหตุ
ตามปัจจัย ต้องเปลี่ยนแปลงเป็นต้น เห็นเค้าเงื่อนอันนี้เรียกว่า ละสลักกายทิฏฐิ แต่ว่า
ไม่ได้หมายความว่า ละความยึดถือว่าตัวกู—ของกู นี้ได้หมดจดสิ้นเชิง ไม่ใช่, มันละ
ส่วนหยาบเท่านั้น.

คุณก็ไปเปรียบเทียบเอาเองว่า เราเคยรู้สึกอย่างไรเกี่ยวกับกายน้ของกุน ถ้ามัน
ยังหนาเท่าเดิมมันก็ยังไม่ได้ละ. แต่เริ่มเห็นว่ากายน้ถ้าจะไม่ไช่ของกุน นี้ก็ยังดี, มองเห็น
ว่าความที่ต้องเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย. มองเห็นความที่หลาย ๆ อย่างรวมกันเข้าเป็น
กลุ่มหนึ่ง, รู้จักคิด รู้จักนึก รู้จักกระทำอะไรนี้ เป็นธรรมชาติ เป็นไปตามธรรมชาติ.

ถ้าจะพูดให้คนธรรมดาสามัญเข้าใจได้ที่สุด ก็ว่า ละความสำคัญว่า
ตัวกู ที่ติดมาตั้งแต่ก่อนแต่ออก ด้วยความไม่รู้. เทียนเริ่มลืมหุ้ลืมาขึ้นมา ก็เริ่มรู้ว่า
ที่เคยคิดว่าตัวกู—ของกู ตลอดเวลานั้น ไม่ใช่แล้ว, ไม่ใช่แล้ว, แต่ยังไม่ละไม่ได้ แต่รู้
ว่าไม่ใช่แล้ว ไม่ใช่แล้ว.

สลักกายทิฏฐิ ในส่วนนี้ก็มีความหมายอย่างนี้ อยากรจะเป็นพระโสดาบัน ก็
สนใจศึกษา คำว่า “อยาก” ในที่นี้, ไม่ได้หมายความว่า ทะเยอทะยาน เหน้ออะไร ไม่ใช่,
แต่ต้องการให้มันก้าวหน้าไปตามลำดับ ให้ไปถึงที่สุดของความทุกข์.

น้ญ่คำที่สองว่า วิจิกิจฉาความลังเลในปัญหาสำคัญที่สุดของชีวิต, ที่ว่า
สำคัญที่สุดนั้นมันยังไม่รู้ว่าอะไรเสียอีก, ก็ลองนึกดูว่า เรามีปัญหาอะไรที่ใหญ่ที่สุด มันจะ
ได้แก่ปัญหาที่ว่า จะไปนิพพานดีหรือไม่ไปดี. ลองคิดดูซิ ลังเลว่าจะไปพระดี
หรือเป็นฆราวาสอย่างนี้ หรือลังเลละเอียดยกออกไปว่า พุทธศาสนานี้จะใช้ได้หรือไม่ จะ

จริงหรือไม่, ลัทธิลัทธิต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับความจริงต่าง ๆ, เรียกว่า วิจิตรจินดา. ลัทธิว่า พระพุทธเจ้า นั้นจะดีอย่างไรที่เขารู้ว่ากันแน่หรือ, พระธรรม นั้นจะดีอย่างไรที่เขารู้ว่า ๆ กันแน่หรือ, พระสงฆ์ก็เหมือนกันจะดีอย่างไรที่เขารู้ว่า ๆ กันแน่หรือ, หรือว่าศีล สมาธิ ปัญญา นั้นจะเป็นธรรมศาสตร์ ตัดปัญหาได้จริงหรือ อย่างนี้.

เดี๋ยวนี้คุณจะไม่ถึงปัญหาส่วนตัวก็ได้ แล้วก็รู้สึกว่ามันก็ยังลึกลงอยู่นั้น, นับตั้งแต่สอบไล่ มันก็ยังลึกลงแล้วจะสอบไล่ตก หรือลึกลงว่า เราจะประกอบอาชีพอะไร. แม้การศึกษาที่เรา กำลังเรียนศึกษาอะไรอยู่นี้ เราก็ยังลึกลงอยู่ว่า มันจะช่วยเราได้หรือไม่ มันถูกทางแล้วหรือยัง. ถ้ายังมีความลึกลงอย่างนี้อยู่แล้วก็ตาม จิตใจนี้มันยังเต็มไปด้ายกิเลสด้วยเครื่องผูกพัน ก็หนีไปด้ายกิเลส. ควรจะแนกกันลงไปเสียว่าเราเกิดมานี้ควรจะได้ทำอะไร, สิ่งนั้นต้องดีแน่ สิ่งนั้นต้องทำได้ ในวันหนึ่งข้างหน้า อย่าให้มันมีการลึกลง. สิ่งที่เขาบัญญัติไว้ มองเห็นจริงก็ไม่ต้องลึกลง ธรรมะนี้ดีแน่ มีประโยชน์แน่ ไม่ต้องลึกลง เหมือนที่คนโดยมากก็ยังลึกลงอยู่.

ศีลพัทธะปรามาส นี้ลุ่มคล้ำศีลและพรตที่มีความมุ่งหมายดี มีคุณสมบัติที่ดี ให้กลายเป็นของไม่ดี คือ โง่เง่าหรือมวงายไป. ข้อปฏิบัติต่าง ๆ มันละกิเลสได้เมื่อละได้ก็ได้อะไรดี, เดียวนี้ไม่มองเห็นข้อปฏิบัติในรูปแบบนั้น ไปเห็นเป็นของศักดิ์สิทธิ์จะช่วยให้คุณเรากลายเป็นอะไรไปได้ปุบปับ ๆ เป็นของศักดิ์สิทธิ์ไปเลย. ฉะนั้นเรื่องเสกเป่าจึงเข้ามาก่อน, เสกให้เป็นพระด้วยการเสก เดียวเป็นพระทันที ไม่ใช่เป็นเรื่องของการปฏิบัติแล้ว.

สิ่งที่เขามีไว้อย่างดีอย่างถูกต้อง เราไปลุ่มคล้ำด้วยความมวงาย ก็เลยใช้มันผิด, ก็เลยกลายเป็นของผิด ก็เรียกว่าศีลพัทธะปรามาสทั้งนั้น มีมากมายหลายอย่าง. ก็เป็นไปเพื่อมวงาย ๆ หนักขึ้น แม้ได้ของดีมาก็เอาไปทำให้งมวงายเสีย ได้

ธรรมะมาก็เอาไปเป็นเรื่องของเสกเบา เป็นเรื่องขลัง เรื่องศักดิ์สิทธิ์, ทำอานาปานสติ จึงได้บ้างเลย สมน้ำหนัก ก็ไปจับฉวยเอาด้วยความมงงาย ทำสิ่งที่ดีให้กลายเป็นของมงงาย.

ยกตัวอย่างง่ายๆ, เคยวานี้เช่นว่า แขนงพระเครื่องรางที่คือนี้ แขนงให้โง่ก็ได้, แขนงให้ฉลาดให้ดีก็ได้ แขนงให้เป็นอัมพาตก็ได้. ไปเอาพระเครื่องมา แขนง แล้วมันก็อวดว่า กูไม่ตาย ใครยิงกูไม่เข้าอะไรนี้ มันก็ไปเป็นอัมพาตเท่านั้น, นี้แขนงพระเครื่องให้เป็นอัมพาตไป, แขนงให้โง่ คือเข้าใจผิด ผิดจากความมุ่งหมายที่ต้องการให้ฉลาด แล้วเพื่อกันลืมน กันลืมนี่สำคัญที่สุด, เช่น พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นอนุสรณ์ เป็นวัตถุกันลืมน หรือเอาวัตถุนี้ เป็นจุดเป็นเป้าหมาย ที่เราจะปฏิบัติเพื่อให้นั้นทะลุไป อย่างนี้ก็แขนงพระเครื่องให้ฉลาด ให้ใกล้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ยิ่งขึ้น เพราะเตือนไม่ให้ลืมน แล้วอย่างไหนมันมงงาย คุณก็คิดดูเอง จะแขนงพระเครื่องให้มงงายก็ได้, จะแขนงพระเครื่องช่วยให้ฉลาดก็ได้, แต่ถ้าฉลาดถึงที่สุดแล้ว ไม่ต้องแขนงก็ได้. ยกตัวอย่าง ว่าสิ่งที่เขาไม่ได้ทำไว้สำหรับมงงาย, คนเราก็เอามาทำให้เป็นเรื่องมงงายไปได้ นี่ก็ต้องละ.

นี่แปลว่า ละความโง่เขลาในอันดับแรก ของมนุษย์เราได้ ก็เป็นพระโสดาบัน หรือถึงกระแสของนิพพาน, ละสักกายทิฐิ ละความ โง่เขลาว่ากายนี้ของกู, ละวิจิกิจฉนา คือ ความลังเล ความรวนเรของสติปัญญา แล้วก็ละสิ่งที่เป็นความมงงาย ที่ถูกแวดล้อมให้เข้ามาหาเราตั้งแต่แรกเกิดจนบัดนี้. นี้ก็ฉลาด สลัดทิ้งออกไปเสียให้หมด ไม่มีอะไรเหลืออยู่สำหรับจะมงงาย ก็เรียกว่า เป็นพระโสดาบัน.

ถ้าใครมองเห็นเรื่องนี้ตามที่เป็นอย่างจริง ก็เห็นว่า การเป็นพระโสดาบัน นี้ประเสริฐอย่างยิ่ง, ไม่ใช่เป็นเรื่องเล็กๆ น้อยๆ เพราะมันเป็นเรื่องแน่นอนก่อนนิพพาน

คำว่าครึ่งหนึ่งนี้ในพระบาลี ตัวหนังสือแท้ ๆ ก็ไม่ได้แสดงว่าชาติหรือความเกิด, ใช้คำว่าครึ่งเฉยๆ. มันครึ่งของอะไร ครึ่งของการเกิดทางเนื้อหนัง หรือว่าครึ่งของการเกิดทางจิต คือเกิดทางอุปาทานความยึดมั่นถือมั่น. พิจารณาดูแล้วมันครึ่งของการเกิดทางจิต ด้วยความยึดมั่นถือมั่น ในกามโดยตรง เพราะพระอนาคามี ละได้แต่เพียงกามราคะ เหลือรูปราคะ อรูปราคะ ฉะนั้นราคะนั้นมันไม่ใช่กามราคะ พระอนาคามี ไม่มาสู่กามราคะอีก.

นี่คือข้อที่แสดงให้เห็นว่า คำว่าครึ่ง ในที่นี้ หมายถึงครึ่ง ของการมาสู่กาม ไม่ใช่ครึ่งของการเกิดอย่างเข้าโลงแล้วเกิดอีก, เข้าโลงแล้วเกิดอีก, เว้นไว้เสียแต่จะแปลคำว่าเข้าโลงนั้นในความหมายในภาษาธรรมอีกเหมือนกัน.

พระอนาคามี ก็ละกามราคะกับปฏิฆะได้, เห็นชัดเลยว่า ละเรื่องกามกับเรื่องโกรธนั้นได้; ปฏิฆะคือเรื่องโกรธ, กามราคะ คือเรื่องกาม พระอนาคามี ละได้ คือ ละได้เพิ่มขึ้นมาอีกสองอย่าง จากที่พระโสดาบันละได้แล้ว. คุณจำชื่อเหล่านี้ไว้ก็จะมีประโยชน์เหมือนกัน.

ทบทวนอีกว่าพระโสดาบันก็ดี พระสกิทาคามีก็ดี ละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ได้, ส่วนพระอนาคามีละกามราคะ กับ ปฏิฆะเพิ่มอีกสองอย่างเลย เป็นอย่างนี้.

ยังเหลืออีกห้าอย่างที่ พระอรหันต์จะต้องละ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา.

รูปราคะ — คือ กำหนดในสิ่งที่มีใช้กาม, สักว่าเป็นรูปล้วน ๆ รูปบริสุทธิ์
อรูปราคะ — ก็กำหนดในสิ่งที่ไม่มีรูป เพราะคำว่าราคะนี้ เขาใช้กว้างกว่าที่เราใช้กันใน

ภาษาไทย รักลูกรักหลานนี้มันไม่ใช่กาม, แต่ก็เป็นราคะ แม้แต่รักเรือกสวนไร่นาไม่เลี้ยงถึงกาม แต่ก็ไปเป็นราคะ.

ที่แปลกมากอีกคำหนึ่ง ใช้คำว่าราคะนี้ ฉันทราคะ ในความหมายที่ว่า รักเพื่อนบ้าน ก็เป็นนายบ้านเป็นผู้ใหญ่บ้าน แล้วก็รักลูกบ้าน อย่างนี้ก็เรียกว่าฉันทราคะเหมือนกัน, รักลูกบ้านขนาดเป็นชีวิตจิตใจเลย. อย่างนี้ไม่ใช่กาม มันแล้วแต่ว่าความรักของเขานั้น ไปในรูปไหน ถ้ารักคนก็เป็นรูปราคะได้ ถ้ารักความดีของเขา รักอะไรของเขาก็เป็นรูปราคะได้. มีเรื่องเล่าไว้ว่า นายบ้าน คนนั้นมีความลำบากยากใจ มีฉันทราคะในลูกบ้าน ว่ามีความทุกข์ ไปหา ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อช่วยแก้ปัญหาค้อน. เป็นตัวอย่างแสดงว่า คำว่า ราคะ นี้ไม่ได้ใช้อย่างที่เราใช้กันในภาษาไทย หรือว่าจิตนั้นมันหมายในสิ่งใด ยึดมัน ด้วยอำนาจความพอใจ แล้วก็เรียกว่าราคะได้ทั้งนั้น. พระอนาคามียังเหลือรูปราคะอรุปราคะ. ไม่มีกามแน่

นี้สำหรับ มานะคือความสำคัญมันหมายไปในทางเปรียบเทียบ ว่าเราดีกว่าเขา หรือเราเสมอเขา หรือว่าเราเลวกว่าเขา. เราเลวกว่าเขา เราเสมอเขา หรือเราดีกว่าเขา นี้ทะนงตัวอย่างนี้ก็เรียกว่ามานะ ไปละกันตอนเป็นพระอรหันต์โน่น. คือ ความรู้สึกที่เราดีกว่าเขาเลวกว่าเขา นี้มันละเอียด มันเป็นความรู้สึก.

อุทธัจจะในที่นี้หมายถึง มีจิตตั้งหรือสนใจอะไรในสิ่งที่มันน่าทึ่ง มันมีอะไรอยู่เรื่อย. พระอรหันต์เท่านั้นที่จะละได้, ต่ำกว่าพระอรหันต์ก็ละไม่ได้, เพราะมันมีสิ่งที่น่าทึ่งอยู่ทั่วไป หมายความว่ามันมีส่วนที่น่าทึ่งจริงๆ มันยังห่วงไหว ในเมื่อมีสิ่งที่น่าทึ่งเข้ามาให้ทึ่ง หรือให้สนใจ คือ จิตมันกระเพื่อมผุดไปจากปรกคิของมัน เพราะมันไปสนใจเท่านั้นแหละ ไม่ถึงกับรัก โกรธเกลียด กลัว อะไรให้มากมาย เพียงแต่ไปทึ่งหรือไปสนใจเข้าเท่านั้น หรือถึงกับสงสัยเข้า.

นี้ อวิชชา นั้นอันสุดท้าย ละความไม่รู้, หรือ สภาพที่ปราศจากความรู้ ที่ถูกต้องเสียได้หมด ก็ได้เป็นอันว่าละ อวิชชา. อย่างนี้เรียกว่า พระอรหันต์ ละราคะ ที่เหลือจากพระอนาคามีละ, แล้วก็ ละโมหะ ที่เหลือจากท่านเหล่านั้นละ. จริงอยู่ที่จะ ละโมหะเป็นส่วนใหญ่ ก็ถึงซึ่งความสิ้นอาสวะสิ้นกรรมสิ้นภพ. พระอรหันต์นั้นสิ้นอาสวะ ไม่ถึงพระอรหันต์ก็ไม่สิ้นอาสวะ.

๕ การสิ้นอาสวะและสิ้นกรรม.

นี่คุณเป็นนักศึกษาอย่างไรในเวลา นี้ ควรจะรู้จักคำว่า อาสวะ หรือ ความสิ้นอาสวะใหม่ ผมเป็นคนที่ถูกเขาเยาะเย้ยล้อเลียนถากถาง หรือว่าเขาต่ำก็มี ถ้าพูดกันตรงๆ ก็ต้องพูดว่าไอ้บ้า เขาเรื่องอาสวะเรื่องกิเลสไปสอนนักศึกษาหนุ่ม, เช่นผู้พิพากษา เป็นต้นนี้ แต่เขาไม่กล้าพูดใช้คำอย่างนั้นคอก แต่ในใจของเขานึกอย่างนั้น. นี่คุณก็ เหมือนกันแหละ จะรู้จักคำว่า อาสวะดีใหม่, จะรู้จักความสิ้นอาสวะดีใหม่, ผมคิดว่าคนที่ว่าผม ไม่รู้ว่าอาสวะนั้นคืออะไรแล้วเขาว่า ว่าเขาเรื่องอาสวะเรื่องสิ้นอาสวะมาพูดกับพวกคุณ.

อาสวะ หรือ อนุสัย นี้ พังแล้วมันก็แปลกหูมาก แต่ที่จริงมันก็ของง่ายที่มัน มีอยู่กับทุกคนในชีวิตแท้จริงที่ประจำวัน คือ ความเคยชินในการที่จะทำผิด ความเคยชินรุนแรงมากในการที่จะทำความทุกข์เกิดขึ้นมา เขาเรียกว่าอาสวะ, มัน เป็นกิเลสที่สะสมไว้จนเป็นความเคยชิน ชินที่จะรัก ชินที่จะโกรธ จะเกลียด จะกลัว มันชินมาก จนแสบเดียวมันโกรธเลย เกลียดเลยกลัวเลย. พอเห็นอะไรก็กลัวแล้ว, เห็นอะไรมาก็โกรธแล้ว นี่ คืออุทริเดชของอาสวะหรือของอนุสัย. ถ้าเราหมดอนันนี้ จะดีใหม่ มันจะสบายสักก็มากน้อย.

เดี๋ยวปัญหาของเรามันทำไม่ได้ คือว่าจะหยุดมันไม่ได้ มันไม่ทัน เพราะมันไวเกินไป เพราะมันมีสิ่งที่เรียกว่าอาสวะหรืออนุสัยอยู่เป็นเจ้าเรือน. ถ้าสิ่งนั้นละไป ได้มันก็ยากจะรู้สึกรัก โกรธ เกลียด กลัว หรือเกิดกิเลสอะไรขึ้นมา, ก็ลองพิจารณาดูเอาเองว่า คนหนุ่ม ๆ สมัยนี้ ควรจะเรียนรู้จักสิ่งที่ เรียกว่า อาสวะหรืออนุสัยไหม? ถ้ารู้จักและมันบรรเทาหลงไปได้ มันจะดีสักเท่าไร. ที่จะ ละเด็ดขาดอย่างพระอรหันต์นั้น มันก็ยังไม่เห็นหวังจริงเหมือนกันเวลานี้, แต่รู้จักบรรเทา รู้จักควบคุม รู้จักทอนกำลังมันเสีย แล้วมันก็ไม่ใช่เรื่องอะไรมากมาย.

ถ้าเราจะละอนุสัย ละอาสวะ ก็คือค่อย ๆ ถอนออก, ถอนออก, เพราะที่เราโกรธที่หนึ่งมันเพิ่มอนุสัยเพิ่มอาสวะที่หนึ่ง ถ้าเราไม่โกรธที่หนึ่ง มันก็ลดกำลังของอาสวะของอนุสัยที่หนึ่งเหมือนกัน. เราต้องโกรธมาก ๆ ครั้งมันจึงจะเกิดอนุสัย โกรธ, เราต้องรักมาก ๆ ครั้งก็จะเกิดอนุสัยรัก, หรือเราจะกลัวหลาย ๆ ครั้ง มันก็จะเพิ่มอนุสัยกลัว ก็จะกลัวง่ายเข้า เดี่ยวนี้เราหยุดเสีย ไม่โกรธครั้งหนึ่ง มันก็ถอนอนุสัยมันลดอนุสัยโกรธ. เสียหน่วยหนึ่ง, ไม่โกรธหลาย ๆ หน มันก็ลบหลาย ๆ หน่วย, ไม่เท่าไรมันก็หมดความเคยชินที่จะโกรธ, อย่างนี้เขาเรียกว่า มันหมดอนุสัยโกรธ. เรื่องรักก็เหมือนกัน, เรื่องเกลียดเรื่องกลัว ทุกอย่างมันก็เหมือนกัน, ถ้าคนเราได้อย่างนี้ดีไหม? ไปคิดเอาเอง ว่าผลของการปฏิบัติธรรมมันจะดีหรือไม่ดี ก็ดูกันที่ตรงนี้.

นี่ อีกคำหนึ่ง ว่า **สังกรรม** ความสังกรรม, เดี่ยวนี้เราไม่สังกรรม, เพราะมันโง่ มันโง่มันก็อยาก มันอยากก็ทำ ทำก็เป็นกรรม แล้วมันก็ต้องเป็นไปตามกรรม แล้วก็รับปฏิภิกิริยา หรือรับผลกรรม, อย่างนี้เรียกว่า เป็นไปตามกรรม เพราะมันหลงเรื่องดี เรื่องชั่ว, ไม่มีจิตใจที่จะอยู่เหนือดีเหนือชั่ว มันก็ต้องเป็นไปตามกรรม กรรมดีกรรมชั่ว. ถ้าไม่มีกิเลสมันก็ไม่มีการกรรม ทำกรรมไม่ได้, พระอรหันต์

ก็สิ้นกรรมเพราะไม่มีกิเลส, คนที่ไม่เป็นพระอรหันต์ก็ยังมีกรรม มีความที่ต้องเป็นไปตามกรรม, หมายความว่า พอโกรธขึ้นมาที่มันก็ร้อน, พอกำหนดตัวก็ขึ้นมาที่ มันก็ร้อน, มันแสดงชัดอยู่ว่า, พอทำลงไปมันก็รับผลกรรมทันที ไม่ต้องรอ. ส่วนนอกนั้นเขาเรียกว่า **เศษกรรมหรือปฏิภิกิริยา** จากภายนอกมากกว่า.

อย่าไปคิดว่า ที่ว่ากรรมทำลงไปแล้วพรุ่งนี้จึงค่อยจะรับผล, หรือชาติหน้าจึงจะได้รับผลนั้น มันเรื่องปฏิภิกิริยาอื่น, วิชาที่เป็นเศษเหลือมากกว่า. ถ้าเป็นผลกรรมจริงๆ มันก็จะทันควันในการกระทำ, เมื่อเราฟาดลงไปมันก็ดังโป้งขึ้นมาอย่างนั้น, โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือมโนกรรม พอเราโกรธมันก็ร้อน เรารักมันก็ร้อน, เราโง่งมันก็ร้อน มันทันควันขึ้นมา, ส่วนที่จะมีอะไรอื่นตามมาทีหลังนั้น มันเรื่องอื่นที่ไกลออกไป กรรมที่แท้จริงมันมีอย่างนี้ กรรมก็ยึดมันอย่างดี กรรมชั่วก็ยึดมันอย่างชั่ว, มันก็ร้อนไปตามดีตามชั่ว นี่แน่นอนไม่ต้องรอไม่ต้องขึ้นกับเวลา. ถ้าเราไม่มีกิเลส มันก็ไม่เป็นกรรมได้. คือไม่ไปหลงดีหลงชั่วยึดมันอะไร, ไม่อยากด้วยอวิชาได้ มันก็ไม่มีกรรม, ในระหว่างที่เรามีกรรม หรือเป็นไปในกระแสของกรรมมันก็ร้อนเท่านั้นแหละมันก็ทุกข์.

นี่อีกคำหนึ่ง ว่า **สันภพ** นี่คือสันความรู้สึกว่าเป็นอะไร สันความรู้สึกว่าตัวกูเป็นอะไร ไม่มีความรู้สึกว่าตัวกู มันก็จึงสันความรู้สึกว่าตัวกูเป็นอะไร, เพราะมันไม่มีตัวกู อย่างนี้ว่าสันภพ จะสบายไหมก็ลองคิดดู.

นี่เรียกว่า เรื่องมรรค ผล ก็มีอยู่สี่ โสคาปฏิบัติมรรค โสคาปฏิบัติผล, สกิทาคามีมรรค สกิทาคามีผล, อนาคามีมรรค อนาคามีผล, อรหัตตมรรค อรหัตตผล. คำว่า

มรรค นั้นต่างกับผล ; มรรคหมายถึงกิริยา ที่มันสิ้นของกิเลสชิ้นนั้น ๆ. กิริยาอาการ ที่มันสิ้นลงไปด้วยการตัด ด้วยการรู้แจ้ง ด้วยการอะไร ในการปฏิบัตินี้เรียกว่ามรรค ขณะนั้นเรียกว่ามรรค, พอหลังจากนั้นมากก็เป็นผล, ได้รู้ผลของการที่กิเลสชิ้นนั้นสิ้นไป ฉะนั้นคำว่า มรรค เกือบจะไม่ต้องพูดถึงก็ได้ เพราะมัน ชั่วแวบเดียว, แล้วก็เหลืออยู่ เป็นผล ; เป็นพระโสดาบันก็ได้รับความสุขจากความเป็นพระโสดาบัน คือว่ากิเลสส่วน ที่ละได้ไม่มารบกวนอีก, เป็นพระสกิทาคามี อนาคามี พระอรหันต์ก็ตาม มันจะมีความสุขที่ เป็นสุขจากการที่ไม่ถูกรบกวนด้วยกิเลสที่ละได้แล้ว.

อุปาทิเสสนิพพาน กับ อนุปาทิเสสนิพพาน.

ที่นี้ก็มาถึงคำสุดท้ายที่เรียกว่า นิพพาน—ผลของการปฏิบัติอันสุดท้าย สูงสุด ก็คือสิ่งที่เรียกว่านิพพาน แต่ใช้คำอย่างอื่นก็มี เช่น คำว่าวิมุตติ เป็นต้น. นิพพานนี้เป็นคำบัญญัติในพุทธศาสนา ให้เป็นอันดับสุดท้ายแล้วของการดับทุกข์. นิพพานแปลว่าเย็นก็ได้, แปลว่า ไม่เสียดแทงเผาผลนก็ได้ เพราะมันเป็นของร้อน ถ้ามันเย็นลงไป มันก็ไม่เผาไม่ลน. นิพพานตามธรรมดาตามตัวหนังสืออื่น แปลว่า เย็น นี้คำอธิบายจากภาษาชาวบ้าน ถูกยืมมาเป็นภาษาบัญญัติเฉพาะในทางธรรมนี้, ได้อธิบายไว้ในเรื่องอื่น คราวอื่นมากพอแล้ว ไปหาอ่านดู. แต่ในที่นี้มุ่งหมายจะให้ รู้จักคำว่านิพพาน คือแปลว่าเย็น กิเลสเป็นของร้อน, ถ้ากิเลสไม่มา มันก็ไม่ร้อน ไม่ร้อน ก็คือเย็น ถ้ากิเลสไม่มาชั่วคราว ก็เย็นชั่วคราว. ถ้ากิเลสมันเด็ดขาดลงไป มันก็เย็น ตลอดกาล ถ้ากิเลสมันละได้บางส่วน ก็เย็นบางส่วน.

ที่นี้สำหรับคำว่า นิพพานนี้ มีคำว่า นิพพานที่ยังมีเศษเหลือ กับ ไม่มี เศษเหลือ—อนุปาทิเสสนิพพาน, อุปาทิเสสนิพพาน ก็คงจะได้ยิน คำนี้เหมือนกันมาก

จนทะเลาะวิวาทกัน ว่าหมายถึงอะไรกันแน่ เลยเกิดเป็นการอธิบายขึ้นตั้งสามชนิดนะ ถ้าถือเอาอย่างที่บ้านเขารู้กันอยู่มาก **สอุปาทิเสสนิพพาน** มีเศษเหลือ หมายถึง **พระอรหันต์ยังไม่ทันจะตาย**, พระอรหันต์ยังไม่ทันจะดับขันธร่างกาย นี้เขาเรียกว่า **สอุปาทิเสสนิพพาน**. ก็เลสหมดแล้วแต่มีร่างกายเหลือ. ถ้า**อนุปาทิเสสนิพพาน**นั่นคือตายลงไป **ดับขันธลงไปอีกทีหนึ่ง** น้ำมันนำหัวเหมือนกัน, **การที่ดับขันธลงไป เรียกว่า ได้บรรลุอะไรอีกอย่างหนึ่ง.**

นี้ถ้าเราถือเอา **ตามอัครัมภีร์หนึ่งก็เรียกอัครัมภีร์อติวุตตะกะ** นี้อธิบายไปอีกอย่างหนึ่งว่า **พหุหมตกิเลสเป็นพระอรหันต์นี้** ถ้ายังใหม่อยู่นั้นยังไม่เย็นสนิท, เหมือนหม้อเพิ่งเขี่ยออกมาจากเตา มันดับคำไปแล้ว แต่มันยังร้อนอยู่ยังไม่เย็น ไปถูกขำมือยังพองนี้, แต่มันไม่ลุกเป็นไฟแล้ว. อย่างนี้ก็ **เรียกว่ามีเศษเหลือสอุปาทิเสสเหลือ** จนกว่ามันจะเย็นสนิท เมื่อไรก็ตามให้เย็นสนิท **จึงจะเป็นอนุปาทิเสส — คือไม่มีเศษเหลือ,** นี้ก็แปลกออกไปอย่างนี้.

ที่นี้ใน**อังคุตตรนิกาย** อธิบายเป็นอย่างอื่นว่าที่มีเศษเหลือนั้น **คือพวกที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์,** เป็นโสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี นี้ก็มีเศษเหลือ. **นิพพานที่มีเศษเหลือ** ก็อบุคคลที่ยังมีเศษของกิเลสเหลือ **พระอรหันต์เท่านั้นที่ไม่มีเศษเหลือ.**

เอาละ, เขาพูดกันอย่างไรไม่สำคัญ เขาอาจจะมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้. **เตียวนี้เรารู้กันไว้แต่เพียงว่า** นิพพานนี้มันก็ยังไม่ได้หมายความว่าที่เดียวหมดได้, ก็ยังมีส่วนที่ดับเย็นไปแล้วส่วนหนึ่ง. แล้วอีกส่วนที่ยังไม่ดับเย็นมันก็มี ก็ต้องทำต่อไปจนมันดับเย็นหมด จนไม่มีปัญหาอะไรเหลืออยู่เลยนี้ก็เรียกว่านิพพาน. นี้ก็เป็นผลของการปฏิบัติ ที่เรียกโดยหวัชอันว่า **ผลที่เกิดมาจากการใช้ธรรมศาสตร์** กล่าวไปตามความมุ่งหมายโดยตรงของพุทธศาสนา ก็เป็นอย่างนี้. ถ้ากล่าวไปตามที่ความ

มุ่งหมายของคนทั่วไป คนเขาไม่ได้ต้องการอย่างนั้น, แม้ในยุคนี้ การปฏิบัติธรรมก็ทำให้มีผลก็ได้ทั่วๆไปในส่วนบุคคล ในส่วนสังคม ในส่วนโลก ทำให้โลกเย็นลงได้ มีความทุกข์น้อยลงได้ มีวิกฤตการณ์น้อยลงได้, นี้ไม่ได้ความมุ่งหมายโดยตรงของพุทธศาสนา ที่วางข้อปฏิบัติไว้อย่างนี้ วางข้อปฏิบัติไว้เพื่อให้ดับกิเลส ให้หมดจดสิ้นเชิง. นี้ผมพูดถึงผลของการใช้ธรรมศาสตร์อย่างสูงสุด ดับกิเลสดับทุกข์สิ้นเชิง, หรือว่าถ้ายังไม่ต้องการถึงอย่างนั้น มันก็ดับได้ตามที่ต้องการ ตามส่วนที่ต้องการ.

สรุปข้อความที่พูดมาแล้ว.

ที่นี้อยากจะพูดต่อไปในเวลาที่เหลือนี้ เพื่อจะเป็นการ สรุปความทั้งหมด ปิดการบรรยายชุดนี้ ขอให้ตั้งใจฟังอีกครั้งหนึ่ง.

ตามหัวข้อ ๑๘ ครั้งที่แล้วมา ๑๘ ครั้งนี้ เราได้พูดกันเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งว่า, เราควรจะมีสิ่งที่เราอยากเรียกในที่นี้ว่า ธรรมศาสตร์คือของมีคมที่จะตัดสิ่งที่จะต้องตัด คือปัญหาต่างๆ, นี้ธรรมศาสตร์แปลว่าศาสตร์หรือของมีคมนั้นคือธรรมะ ผมคิดว่าผมกำลังพูดกับพวกคุณ ที่เป็นนักศึกษาธรรมศาสตร์ทั้งนี้ ก็เลยให้ชื่อเรื่องให้มันเข้ากับพวกคุณว่า ธรรมศาสตร์ นี้เป็นเจตนาอย่างนี้.

คำว่าศาสตร์ก็คือ บัญญาวุฑ, อาวุธคือบัญญัติ นั่นแหละคือธรรมศาสตร์นี้ธรรมในที่นี้มันมีหลายชนิด ธรรมบางชนิดเพียงแต่รู้เข้าก็เป็นธรรมศาสตร์ คือ ตัดความโง่ได้, ธรรมบางชนิดเพียงปฏิบัติเข้าก็เป็นธรรมศาสตร์ ตัดความทุกข์ตัดกิเลสได้, มันเป็นธรรมศาสตร์ไปเสียทั้งนั้นแหละธรรมะนี่. ถ้าไปรู้เข้า ไปปฏิบัติเข้า จะตัดปัญหา

ต่างๆ รู้เรื่องสภาวะธรรม ก็ตัดความโง่ที่ไม่รู้จักตัวเอง ไม่รู้จักสิ่งต่างๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นโลกนี้. พอรู้เข้ามันก็ตัดปัญหา รู้จักสังขารธรรม คือกฎเกณฑ์ทั้งหลาย มันก็หายโง่ แล้วก็เลือกปฏิบัติได้. นี่ถ้าเป็นปฏิบัติธรรมขึ้นมา มันก็ตัดความทุกข์ได้ กระทั่งเป็นผลของการปฏิบัตินี้ ก็แสดงว่า ความทุกข์มันได้ถูกตัดไปแล้ว.

ที่นี้จักกัน ในแง่ของสังคม ก็ยังได้, ในแง่ของคนคนหนึ่งโดยเฉพาะก็ได้, ถ้าในแง่ของ คนคนหนึ่งก็ตัดได้ลึกได้ไกลไปนิพพานได้, แต่ว่า สังคม นั้นมันเนื่องกันมาก มันก็ตัดถึงขนาดนั้นไม่ได้ มันก็ได้เพียงความสงบสุขในสังคม.

เราเรียนรู้เรื่องศีลธรรม ก็เป็นธรรมศาสตร์ตัดปัญหาของสังคม, ถ้าเราเรียนปรมาัตถธรรม มันก็เป็นธรรมศาสตร์ที่จะตัดปัญหาปัจเจกชน โดยเฉพาะให้หมดสิ้นไปเลย. ส่วน พุทธปรัชญา นั้นมันเป็นธรรมศาสตร์ส่วนเพื่อ หรือส่วนเกิน, ฉะนั้นจึงตัดปัญหาส่วนเพื่อหรือส่วนเกิน ฟังดูก็น่าหัว ที่เรียกว่าปรัชญานั้น มันเป็นเรื่องบ้าความจริงหลงความจริง กลายเป็นความจริงเพื่อความจริง สัจจะเพื่อประโยชน์แก่ สัจจะนั้นแหละคือปรัชญา. จะกันแต่จริงอย่างนั้นจริงอย่างนี้จริงอย่างโน้น เพื่อประโยชน์ ความจริงเสียเรื่อย เพราะว่าเป็นปรัชญา. แต่ปัญหานี้มันเกิดมาจากการที่เอากำนี้ไปใช้ผิด เพื่อไปลงกับคำว่า *philosophy*, นั่นคือตัวสัจจะเพื่อสัจจะ, ความจริงเพื่อความจริง คำว่าปรัชญาในภาษาสันสกฤตนี้ ไม่ใช่อย่างนั้น. แต่มันเป็นกรรมของเรา ไม่รู้ใครเอาไปใช้กันเข้า ซึ่งมันไม่ได้ตรงกันเลย นี่ปรัชญาต้องไปถึง *philosophy* ไม่ใช่ปัญญาตามรูปศัพท์นั้น พอเป็น *philosophy*, มันก็เป็นสัจจะเพื่อสัจจะ แล้วไม่มีประโยชน์อะไร. ต่อเมื่อมันเป็นสัจจะเพื่อมนุษย์ เพื่อประโยชน์แก่มนุษย์, มันจึงจะเป็นประโยชน์ นี่คือเรื่องธรรมะในพระพุทธศาสนาโดยตรง ซึ่งไม่ใช่ปรัชญา.

แต่ว่าสิ่งที่เรียกว่า ปรัชญา ในพุทธศาสนานั้น ก็มีได้เหมือนกัน, เช่น พวกอภิธรรม พวกอะไรต่าง ๆ ที่มันเป็นสัจจะเพื่อสัจจะ ว่ากันไปเรื่อยเปื่อยตามรูปของตัวหนังสือ, หรือความคิดที่มันเพ้อหรือเกินไปนี่. ฉะนั้นปรัชญาจึงเป็นศาสตร์ที่ตัดปัญหาในส่วนที่เพ้อหรือเกิน ซึ่งไม่ควรจะเป็นปัญหา ไม่ต้องเอามาเป็นปัญหาก็ได้, แม้ว่าจะมีพุทธปรัชญาขึ้นมา มันก็มีได้. แต่มันก็เป็นธรรมศาสตร์ที่เพ้อหรือเกิน มันก็ตัดปัญหาที่เพ้อหรือเกิน.

ส่วน จตุราริยสัจจ์ สี่ประการนี้ไม่ใช่ปรัชญา มัน เป็นศาสนา เป็นการปฏิบัติตามวิธีการของศาสนา, เป็นสัจจะเพื่อประโยชน์แก่มนุษย์, ไม่ใช่สัจจะเพื่อสัจจะ. ฉะนั้นเราเรียน เรื่องอริยสัจจ์สี่นี้ อย่าไปเรียนในแง่ของปรัชญา. พระพุทธเจ้าท่านไม่ประสงค์อย่างนั้น ประสงค์จะให้เราเอาประโยชน์จากธรรมะเป็นความดับทุกข์โดยตรง ก็เรียนอริยสัจจ์เพื่อให้รู้สำหรับดับทุกข์, ไม่ใช่รู้เพื่อความจริงอันเคลือบเปิดเบิ่งไป, ไปสำคัญอยู่ที่มรรคที่ต้องปฏิบัติ ซึ่งมันก็มีมากมาย เราใช้วิธีลัดโดยการปฏิบัติอานาปานสติเพียงอย่างเดียว มันก็ครบขึ้นมาทั้งศีลทั้งสมาธิ และปัญญา. นี่ผลของการใช้อริยสัจจ์เป็นธรรมศาสตร์ ก็เกิดมรรคผล นิพพาน นี่คือเรื่องของเรามันมาอย่างนี้ พุคกันมาอย่างนี้ แล้วมันมาจบลงในลักษณะอย่างนี้.

เราจะใช้ธรรมศาสตร์เป็นอนุกรมแห่งชีวิต.

ทีนี้จะดูกันในแง่ที่เกี่ยวข้องกับคน กับพวกคุณโดยตรงนี้แหละ อีกสักหน่อยหนึ่ง ว่าเราจะเอาธรรมะทั้งหลายเหล่านี้ หรือ ธรรมศาสตร์ทั้งหลายเหล่านี้มาใช้เป็นประโยชน์ได้อย่างไรกัน, ก็ยังมีสิ่งที่จะต้องพิจารณาว่า ชีวิตของคน คนนั้น มันยังอยู่ในลักษณะอย่างไร.

เราจะใช้คำอีกสักคำหนึ่งว่า ชีวิตอนุกรม อนุกรมแห่งชีวิต สนธิกันเข้าแล้ว มันก็จะพังเพราะเลยเถิดไปเสียอีกว่า ชีวิตอนุกรม, เอาชีวิตอนุกรมกันดีกว่า ลำดับแห่งชีวิตนี้ มันมีอยู่เป็นระยะ ๆ ๆ เป็นระดับ ๆ ๆ, ไม่ใช่สิ่งที่ชีวิตจะมีอยู่อย่างเดียวแล้วก็ตลอดไป มันเป็นขั้นเป็นตอนตามวิวัฒนาการที่ตั้งแต่คลอดออกมาจากท้องแม่ แล้วก็ทำอะไรไปकुเถอะ เป็นเด็กเล็ก เป็นเด็กโต เป็นหนุ่มสาว เป็นพ่อบ้านแม่เรือน เป็นคนสูงอายุ เป็นคนแก่ชราทางอ้อมไปเลย, มันเป็นอนุกรม อย่างนี้. มันก็ต้องมีธรรมะนี้ ให้มันถูกต้องตามขั้นตามลำดับของชีวิต นั้น, นี้เรียกว่าฝ่ายเนื้อหนังฝ่ายร่างกาย มันก็เป็นอนุกรมอย่างนี้.

นี้ถ้าเอาอย่างอุกมกคิ มันเป็นเรื่องทางจิตใจ ก็เอาอุกมกคินั้นแหละเป็นหลัก ว่าเด็ก ๆ นี้มันจะทำได้สักเท่าไร คนหนุ่มคนสาวควรจะได้สักเท่าไร ผู้ใหญ่ควรจะได้สักเท่าไร คนแก่จะได้สักเท่าไร.

ถ้าเป็นเรื่องทางฝ่ายวิญญาณ อย่างนี้แล้ว ก็อยากจะแนะนำให้จำเอาภาพที่เขียนไว้ในโรงหนัง นั้นแหละเป็นหลัก. รูปเด็ก ๆ ที่เกิดมาในครั้งแรก เหลียวหน้า เหลียวหลัง หันรีหันขวางไม่รู้จะไปทางไหนนี้ แล้วต่อมาเด็กเห็นรอยวัวที่แผ่นดินเข้า ก็ตามรอยวัวไป. ไปเห็นกันวัว ก็ไล่ไปจนทัน, แล้วก็จับวัว สู้วัวเกือบเป็นเกือบตาย มันก็ได้วัว นี้มันก็เอามาเป่าปี่ขี้วัวสนุกสนานอย่างยิ่ง เสวยความสุขเพราะได้วัวนี้. นี้ไม่เท่าไรมันก็เอือมระอา ไม่อยากจะยุ่งกับวัว กระทั่งตัวเองก็ไม่มีประโยชน์อะไรแก่ตัวเอง หมกตัวเอง, และก็ไปโผล่ใหม่เป็นการช่วยผู้อื่น ที่เรียกว่าเทียวแจกของสองตะเกียง. ความคิดอันนี้เขาเขียนเป็นรูปภาพ, เป็นเรื่องจับวัว สะดวกที่สุดที่จะเอามาเป็นอนุกรมหรือ ลำดับของชีวิต.

อย่างพวกคุณ เป็นนักศึกษาธรรมศาสตร์ คงจะได้เห็นรอยวัวอะไรเข้าบ้าง ที่เขาได้ทำกันมาแต่กาลก่อน ก็เลยตามรอยวัว, สะกครอยวัวอยู่เรื่อย คือเรียน เล่าเรียน เรียนวิชา เพื่อที่จะได้อาชีพอะไรสักอย่างหนึ่ง, จนกว่ามันจะเรียนเสร็จแล้ว ก็ไปต่อสู้อาชีพ เหมือนกับจับวัว มันอันตราย เผลอเข้ามันก็ตายเหมือนกัน. แต่ถ้าเราเรียนมาดี เราก็จับได้ ประสบความสำเร็จในเรื่องของอาชีพ แล้วก็เที่ยวเป่าปี่ชีว้าวอยู่พักหนึ่ง, บ้าไปพักหนึ่ง กว่าจะหมดวัว, หมดตัวกู แล้วก็ไปเที่ยวทำประโยชน์ผู้อื่น, แจกของสองตะเกียง. แต่มันน้อยนък น้อยนък ที่มนุษย์สมัยนี้จะกระโดดออกไปเป็นผู้แจกของสองตะเกียง มันมีความตะกละไม่มีสิ้นสุด มันก็เป่าปี่ชีว้าวจนตายก็ไม่พอ, บางทีมันก็จับวัวไม่ได้ตัวเข้าไป มันเลยกลายเป็นอันธพาล.

นี่ขอให้ มองดูอุดมคติว่าในทางร่างกายมันก็ไปตามลำดับ ๆ ต้องมีธรรมะที่เหมาะสมกับวัย ส่วนอุดมคติ มันก็มีระดับเป็นชั้น ๆ ไป ควรจะไปให้ถึงที่สุด. คนแก่นั้นผ่านโลกมามาก เพียงแต่นั่งอยู่ให้ใครมาตามปัญหา, ทอบให้ดูก็แล้วกัน มันก็เป็นเรื่องแจกของสองตะเกียงได้. นี่กลัวว่าจะไม่ไปถึงขนาดนั้น มันจะเป็นคนตาบอดอยู่นั่น. แจกของสองตะเกียงให้ใครไม่ได้.

มนุษย์แปลว่าสัตว์ที่มีใจสูง พุดแล้วพุดอีกพรวด ๆ เพรีอ ๆ จนคนเขารำคาญแล้ว ที่จะตะโกนอยู่เสมอ มนุษย์แปลว่าสัตว์ที่มีใจสูง ถ้าใจไม่สูงไม่ใช่มนุษย์ นี่สูงไปถึงไหนกัน, มันก็ต้อง ไปถึงนิพพาน ก็คือว่า ไปถึงแจกของสองตะเกียงนั้นก็ใช้ได้ คือมันดับความทุกข์ส่วนตัวได้แล้ว ก็แนะนำวิธีให้ผู้อื่น, ไปถึงแจกของสองตะเกียงก็ได้ ไปถึงนิพพานก็ได้ นั่นจึงจะเรียกว่า มนุษย์มีจุดหมายปลายทางอยู่ที่นิพพาน, จะมีบุตรมีภรรยาเดี๋ยวนี้ ก็เพื่อเป็นเพื่อนเดินทางไปนิพพาน. ผมพูดอย่างนี้ เขาว่าบ้าแล้ว พระเจ้าพูด ว่ามีบุตรภรรยาเพื่อเป็นเพื่อนเดินทางไปนิพพาน ไม่มีใครยอมเข้าใจ มันก็มีบุตรภรรยาเพื่ออย่างอื่น, ไม่ใช่ที่จะเป็นเพื่อนปรึกษาหารือ หรือเป็นเพื่อนศึกษาให้รู้จัก

ความจริงของชีวิต แล้วก็ถอนความยึดมั่นถือมั่นตัวกันได้, ถ้าพอมันไปไม่ถึง ก็ให้ ลุกมันไปให้ถึงซิ คือมันรับถ่ายทอดไปได้มาก.

นี่ คนสมัยนี้ ไม่ต้องการ อย่างนี้ ไม่มีอุดมคติอะไรนอกจากเรื่องความ สุขทางเนื้อทางหนัง คือกามารมณ์ นั่นแหละ, มุ่งแต่เรื่องนี้ทำเดียว, จนไม่รู้ว่าจะ เกิดมาเพื่ออะไรอื่นอีกนี่ไม่ได้รู้ รู้เพื่อได้เอรีคอร้อยทางเนื้อทางหนัง คือทางกามารมณ์, ก็ชวนชวายเป็นทางนั้น เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ในเรื่องของกามารมณ์, ยิ่งแต่งตัวสวยมันก็ ยิ่งเป็นคนจิตทราม. นี่ก็เรื่องพระบำพุดอีกแล้ว ว่ายังแต่งตัวสวย มันก็เป็นเรื่องจิต ทราม, ทำไมจะต้องแต่งตัวสวย เพราะมันอยากจะอวดเขา, มันไม่มีปัญญาอะไรจะคิด มากไปกว่าจะแต่งตัวให้สวย ตามที่เขาเห็นกันว่าสวย มันจะหมดเปลืองมันจะเสียหายอะไร เพราะเรื่องนี้มันก็ยอม, ยิ่งอยากแต่งตัวสวย ก็ยังมีจิตทราม ยิ่งแต่งตัวสวยเข้าจริง, มัน ก็ยังทรามจริง ค้ายเหมือนกัน. นี่ย่ำหาว่าดูถูกดูหมิ่น มันเป็นความโง่ยิ่งกว่าปลุกชน ธรรมตาเสียอีก, ถ้าถึงขนาดจะแต่งตัวหรืออะไรเพื่ออวดเขา ก็เป็นโสเภณีทาง วิญญาณ. เคียวนี้มันเคลื่อนไปหมด ทั้งบ้านทั้งเมือง เป็นโสเภณีทางวิญญาณ. แต่ง เนื้อแต่งตัวเพื่อจะอวดคนอื่น มีจริตกิริยาที่เพื่อจะอวดคนอื่น ก็เป็นโสเภณีทางวิญญาณ, โสเภณีตามธรรมดาไม่ต้องพูดถึงกันแล้ว นั่นมันเรื่องอวดเพื่อประโยชน์ โดยตรงอยู่แล้ว, แต่ขึ้นชื่อว่าอวดหรือหลอกกันแล้ว มันก็ต้องเพื่อประโยชน์เหมือนกัน. นี่เคียวนี้ในโลกนี้ มันเต็มไปด้วยโสเภณีทางวิญญาณ แพ้ขันธ์แต่งตัวอะไรก็ตาม หรือกิริยาท่าทางที่จะสรรหา มาตัดจริตกันก็ตาม ทำให้เป็นโสเภณีทางวิญญาณกันเต็มไปทั้งบ้านทั้งเมือง, แล้วจะต้อง ภาวนาพิพานอย่างไรได้, เพราะมีจิตใจต่ำ.

เคียวนี้มันไม่มีระเบียบที่ว่า เป็นผู้หญิงเป็นผู้ชาย เป็นบิณฑามารดา มันปนเปกัน ไปหมด; ผู้หญิงอยากจะทำอย่างผู้ชาย, ผู้ชายอยากจะทำอย่างผู้หญิง, นี้เรียกว่า โลกนี้

ไม่มีบิดา โลกนี้ไม่มีมารดา, ไม่แบ่งกันทำหน้าที่ให้ครบถ้วน มีทั้งบิดามารดาเล็กๆ จึงจะมีจิตใจที่สมบูรณ์แบบ. นี้เขามีภรรยา มีอะไรก็เพื่อที่จะจมกันอยู่ในอบายนรก เตรีจจาน เปรต อสุรกาย ก็คือความร่อนรนความมีคมน์ต่างๆ นี้เกิดขึ้นป่วนไปหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องศีลธรรม, ฉะนั้นอย่าไปตามกันเขาเลย.

เรามีธรรมศาสตร์ ควรจะมีหูตาสว่าง, อย่าไปตามกันเขาเลย, เดินตามทางธรรมะดีกว่า, ให้อู่ว่าสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ นั้นมันลึกซึ้งที่สุด, เป็นธรรมศาสตร์แก้ปัญหาได้ทุกแง่มุม, มันคู่กันมากับชีวิต. ถ้าปราศจากธรรมะแล้ว ชีวิตมันมัน รอคอยไม่ได้, ก่อนแต่จะเกิด หรือว่าจะเกิดขึ้นมา เกิดมาแล้วจนกระทั่งเดี๋ยวนี้, มีสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ คอยแก้ปัญหาอุปสรรคต่างๆ ให้ ชีวิตมันจึงรอดมาได้, จะรู้สึกตัวหรือไม่รู้สึกตัวนี้ไม่สำคัญ แล้วมันเป็นโดยธรรมชาติ โดยอัตโนมัติไม่ต้องรู้สึกตัวก็ได้, นี้ในเรื่องต่างๆ. ฉะนั้นคนเขารู้จักหลีกเลี่ยงโรคภัยไข้เจ็บ กระทั่งหลีกเลี่ยงอะไรต่างๆ ที่ควรหลีกเลี่ยง ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ, นี้เรียกว่า มีธรรมะโดยไม่รู้สึกตัว ช่วยแก้ปัญหาโดยไม่รู้สึกตัว อยู่ส่วนหนึ่งแล้วโดยอัตโนมัติ โดยธรรมชาติ, แล้วคู่กันมากับชีวิตแล้วคู่กันไปกับชีวิตต่อไป. ขาดธรรมะเมื่อไรตายเมื่อนั้น นี้ธรรมะในส่วนนี้ มันมีอยู่ส่วนหนึ่ง.

เดี๋ยวนี้ เราจะต้องการทำให้มันมากกว่านั้น ที่เรียกว่า พัฒนาให้ยิ่งไปกว่านั้น ให้สูงกว่าที่ธรรมชาติมันมีให้ หรือให้มากกว่าที่จะเป็นไปเองโดยอัตโนมัติ คือให้มาอยู่ในความควบคุมของเรามากขึ้น ๆ. เราจะได้จัดได้ทำให้ตรงตามความประสงค์ แล้วไปโดยเร็ว, เป็นการบรรลุมรรค ผล นิพพานได้ทันในชาตินี้.

นี้อย่าไปทำให้มันผิดเสีย, ก็ว่าธรรมชาติสร้างมาให้ดีแล้ว, สร้างมาให้พอแล้ว ส่วนที่ควรจะมีโดยอัตโนมัติก็มีแล้วโดยอัตโนมัติแล้ว. ที่มันไม่พอ จึงต้องทำสำหรับที่จะให้ยิ่งไปกว่านั้น เราจึงมาหาธรรมศาสตร์ากันใหม่. ด้วยการปฏิบัติธรรม, ชีวิตนี้ก็หมดปัญหา. ปัญหาส่วนใหญ่ที่ว่าเกิดมาทำไม นั้นมันจะหมดไป, เกิดมาเพื่ออะไร เพื่อจะได้อะไร มันก็ไต่สันไป เพราะว่ามีธรรมะเป็นเครื่องช่วย. ส่วนปัญหาปลีกย่อยเล็กๆ น้อยๆ ประจำวันนั้น มันก็หมดไปเอง, ปัญหาส่วนตัวก็หมด, ปัญหาสังคมมันก็หมด เพราะมันเนื่องกัน. ถ้าคนทุกคนดี แล้วจะเกิดปัญหาทางสังคมได้อย่างไร. เคียงคนไม่ดีมาแทรกแซง สังคมเลยมีปัญหา ก็แก้ได้โดยธรรม ฉะนั้นการที่จะแจกของส่องตะเกียงตามที่จะทำได้ นี้ จะช่วยแก้ปัญหาข้อนี้ได้มากอยู่เหมือนกัน.

แล้วเขายังไม่เอาด้วย เพราะสังคมทั้งหลายสมัยนี้, สมัยป้องกัน สมัยอะไรนี้ เขาไม่เอาด้วย. เขาจะเอาแต่ทางเหนือหรือทางวัตถุก็ตามใจซี, เราไม่อยากจะไปจนนรกกับเขา เราก็ยังมีทางปลีกตัวออกมาได้. อย่าเข้าใจผิด แล้วอย่าถือเอาเป็นข้อแก้ตัว เช่นจะละการสูบบุหรี่สักหน่อย ก็ว่าสังคมเขาสูบบุหรี่, จะเข้าสังคมกับเขาไม่ได้, นี้มันโกหก โกหกตัวเองชัดๆเลย, ไม่เป็นธรรมะ เพราะธรรมะเขามีไว้ให้ ว่าเมื่อคนอื่นเขาไม่เอา เราก็มีทางออกที่จะมาเอา ถ้าเรามันจริงพอ.

ก็เป็นอันว่า ธรรมะนี้จะช่วยแก้ปัญหาให้หมดเลย ไม่มีอะไรเหลือ จนกระทั่งว่าเมื่อทั่วโลกเขาไม่เอากัน เราก็ยังเอาได้มีธรรมะได้. ในที่สุดก็ว่า เราควรจะมี ความหวังที่จะใช้ธรรมศาสตร์านี้, ผมขอแสดงความหวังว่า พวกคุณทุกคนจะมีการประพฤติปฏิบัติกระทำ ที่มันเป็นการหาธรรมศาสตร์ากันใหม่ ฝึกการใช้ธรรมศาสตร์ากัน, มีธรรมศาสตร์ากันไว้พร้อมมูล, แล้วก็ใช้เมื่อควรจะใช้ แล้วก็ไต่ผลดี. เวลาที่เหลือก็แนะนำให้

ผู้อื่น รู้จักมีรู้จักใช้ไปด้วยกัน. ขอแสดงความหวังว่าพวกคุณจะทำอย่างนี้, แล้วคุณก็ควรจะหวังว่าจะไม่ให้ชีวิตนี้เป็นหมัน, ไม่ให้เสียที่ที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ และได้พบพระพุทธศาสนา ก็ให้ได้สิ่งที่มนุษย์ควรจะได้ โดยการมีสิ่งที่เรียกว่าธรรมศาสตร์นี้ เป็นเครื่องมือที่จะตัดปัญหาต่างๆ ออกไปให้หมดสิ้น เราก็จะขึ้นถึงจุดที่เรียกว่า สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ เรื่องก็จบกัน.

เอาละเป็นอันว่า สรุปคำบรรยายทั้งหมดได้อย่างนี้, คำพูดคำสุดท้ายก็คือ ขอให้ทุกฝ่ายเป็นไปตามที่เราหวัง หรือควรจะหวัง ว่าต้นทางจะหมดไปด้วยอำนาจการใช้ธรรมศาสตร์นั้น. ขอปิดการอบรมคุณในเวลานี้ ไว้แต่เพียงเท่านี้ ขอให้ทุกอย่างเป็นไปด้วยดี สมกับที่มีธรรมศาสตร์ประจำตัวกันทุกๆ คนเทอญ.

ดำเนินการจัดพิมพ์โดย

ธรรมทานมูลนิธิ หน้าสวนโมกขพลาราม

๖๘/๑ หมู่ ๖ ต.เลม็ด อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี ๘๔๑๑๐

โทร. (๐๗๗) ๔๓๑๕๕๒, ๔๓๑๕๙๖ - ๗, ๔๓๑๖๖๑ - ๒, โทรสาร. (๐๗๗) ๔๓๑๕๙๗

พิมพ์ที่ธรรมสภา

๑/๔ - ๕ ริมถนนบรมราชชนนี กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๗๐

โทร. ๐ - ๒๔๔๑ - ๑๕๓๕, ๐ - ๒๔๔๑ - ๑๖๐๔ โทรสาร. ๐ - ๒๘๘๘ - ๗๙๔๐

โปรดแก้คำผิดในหนังสือธรรมศาสตร์

การนับบรรทัด ให้นับลงจากบรรทัดบนคือเลขหน้า
ถ้ามี จ.ล. ให้นับขึ้นจากบรรทัดล่าง เพื่อประหยัดเวลา

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๑๒	จ.ล. ๑๐	ซีรัคคิ	ซีรัคคลิ
๑๙	๑๐	กน	กัน
๒๕	๑๑	ทง	ท้ง
๔๑	๘	ปฎุ	ปฏิ
๗๓	๙	ทบ	ทับ
๗๓	๑๒	มน	มัน
๗๗	๔	ทค	ทัก
๗๗	จ.ล. ๖	มน	มัน
๘๕	จ.ล. ๘	สุญ	สุญญ
๘๘	๑๐	ทว	ทัว
๙๓	๔	อสังขท	อสังขตะ
๙๖	๒	นโรธ	นิโรธ
๑๐๘	๒	ศพท์	ศัพท์
๑๔๔	๗	กามสุ	กาเมสุ
๑๗๓	จ.ล. ๔	มน	มัน
๑๙๓	๙	ไห	ให้
๒๐๘	๖	หลก	หลัก
๒๒๑	จ.ล. ๑๐	นย	นัย
๒๕๖	จ.ล. ๔	วนย	วินัย

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๒๗๔	๗	ไหล	ไกล
๒๙๖, ๓๐๒	จ.ถ. ๑๑, ๑๔	กน, ทบ, ทบ	กั้น, คับ, คับ
๓๐๘	จ.ถ. ๘	กน	กั้น
๓๓๕	จ.ถ. ๙	ภยฺกั	ภยั
๓๔๓	จ.ถ. ๓	ปีติกับไซ้	ปีติกับสุขไม่ใช่
๓๘๘	จ.ถ. ๙	มน	มัน
๓๙๑	จ.ถ. ๖	ทจฺจฺรา	จจฺจฺรา
๓๙๔	๘, จ.ถ. ๘	ปฏฺ, อริยะน	ปฏฺ, อริยชน

เจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน

- ๑ เกิดในตระกูล "ขุนทิพย์" บรมนพบุรุษ ทำนครถ้ำ, ตัวเองก็เคย บัดนี้ไปสืบนามเป็น พ่อค้าทางเรือสมุทร ในนามว่า พุทททพาล, เป็นลูกเรือของพระ-พุทธเจ้า ปรากฏว่า กบฏ ภายใต้อิทธิพลของยี่งกว่า มาให้พาร แต่ไม่รู้จัก รู้กันก็คบ.
- ๒ ทำสิ่งดีของพระ ตามแบบของพระ-พุทธเจ้า มีใช้ตาม แบบพระ-เพณีก่อน ซึ่งเข็นเรื่อง ในกรุงรัตนหรือกรุง โลก; ทำสิ่งดีทำไว้ เข้มแข็ง ตามควร แม้ยังไม่ถึงที่สุด ทำประโยชน์คุณ และประโยชน์ ผู้อื่น ให้ได้สิ่งดี ดี เป็นที่พอใจ ชนิต ชอนเป็นสูง กว่าคนธรรมดา มาก อยู่เหนือคนอื่น.
- ๓ มีทั้งคำประจักษ์ ชื่อ ลอนไมกูปพลาชาวม, นายของมิ้นต์อริช, มีสิ่งดี ชื่อ "ธรรมวิเศษ" สำเนียงดน หกชั้น ทุกวัย ทุกชนิด ทุกเพศ, ยี่งกว่า เข้ม สารพัดสิ่ง ดี.
- ๔ แต่ก็มีเข็นอื่น ก็คบ เข้มจนมิ้นต์ใจ แล้วเขา ว่า ภายของปลอม, ภายนี้ดี สดทำสิ่งดีไว้ ให้ ภายนี้ดีสิ่งดีอย่าง เขา แต่ทั้งนี้ ของเขาก็มิ้นต์ลง ภาย นี้คนอื่นใจ เข้มจึงเข็นไว้.
- ๕ มีสิ่งดี ทำมาเก็บ ภายนี้ดีกว่าปีแล้ว ก็ยังไม่ทำสิ่งดี นี้ดีดีดีของ เขา นครถ้ำ กลับจะทำสิ่งดี แต่แล้วแล้ว ภายนี้ดี ภายนี้ดีแล้วมิ้นต์อีก, ภายนี้ดีอยู่คนใจ ให้เจ้าใจ สารพัดดีเหมือน รอยตาม ดี จำแนกแน่
- ๖ ภายนี้ดี ทำน หุ่นหลาย ดอง-รับอีกจำพเจ้า ภายนี้ดี เข้ม ครีง อีงจึงนี้ ให้เจ้าใจ และ-เจ้าใจ ของเจ้าใจ ภายนี้ดีทำน ให้ดี ดีสุด ยิ่งจึงนี้ไป, ๓๓๓!

บันทึก

หนังสือชุด “ธรรมโมฆณ์ของพุทธทาส” เท่าที่ได้จัดพิมพ์ขึ้นไว้ในพระพุทธศาสนา
มาจนถึงวันนี้ มีรายชื่อ และเลขหมายประจำเล่ม ดังนี้ :-

ลำดับพิมพ์ออก	ชื่อหนังสือ	เลขประจำเล่ม	
(๑)	พุทธประวัติจากพระโอบุษฐ์	๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๑๓]
(๒)	อิทัปปัจจยตา	๑๒	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๖]
(๓)	สันตสเสตัพพรหม	๑๓	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๔)	ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๑	๓๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕)	พุทธกิจวัตรธรรม	๑๔	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๖)	ขุมทรัพย์จากพระโอบุษฐ์	๓	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๘]
(๗)	โอสถเรตัพพรหม	๑๓ . ๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๘)	พุทธจริยา	๑๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๙)	ตุลาการกรรม เล่ม ๑	๑๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๐)	มหิตลธรรม	๑๗ . ๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๑)	บรมธรรม ภาคต้น	๑๙	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๕]
(๑๒)	บรมธรรม ภาคปลาย	๑๙ . ๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๕]
(๑๓)	อานาปานสติภาวนา	๒๐ . ๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๕]
(๑๔)	ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม ๑	๓๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๕)	สัจจธรรมปริทรรศน์ เล่ม ๑	๓๔	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๖)	ค้ำยธรรมบุตร	๓๗	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๗)	ฆราวาสธรรม	๑๗ . ๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๔]
(๑๘)	ปรมัตตสภาธรรม	๑๔ . ๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๙)	ปฏิบัติปาปริทรรศน์	๑๔	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๐)	ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๒	๓๖ . ๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๑)	สัจจธรรมปริทรรศน์ เล่ม ๒	๓๘ . ๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๒)	เดกิจจกรรม	๑๗ . ๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๓)	โมกขธรรมประยุกต์	๑๗ . ๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๔)	สารทกาลิกเทศนา	๒๖	
(๒๕)	ศีลธรรม กับ มนุษยโลก	๑๘ . ๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๖)	อริยศีลธรรม	๑๘ . ๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๗)	การกลับมาแห่งศีลธรรม	๑๘ . ๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๘)	ธรรมสังฆสังเคราะห์	๑๘ . ๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๙)	ปฏิจาสุมุปาทจากพระโอบุษฐ์	๔	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๔]
(๓๐)	ธรรมะกับการเมือง	๑๘ . ๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๑)	เยาวชนกับศีลธรรม	๑๘ . ๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๒)	เมื่อธรรมครองโลก	๑๘ . ๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๓)	ไถวัลย์ธรรม	๑๒ . ๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๓๔)	อาสาฬหบูชาเทศนา เล่ม ๑	๒๔	
(๓๕)	มาฆบูชาเทศนา เล่ม ๑	๒๒	
(๓๖)	พระพุทธคุณบรรยาย	๑๑ . ๖	
(๓๗)	วิสาขบูชาเทศนา เล่ม ๑	๒๓	
(๓๘)	ขุมนุมล้ออายุ เล่ม ๑	๔๒ . ๖	
(๓๙)	ธรรมบรรยายต่อทางสุนัษ	๓๙ . ๖	
(๔๐)	เทคนิคของการมีธรรมะ (เล่ม๑)	๓๗ . ๖	
(๔๑)	อะไรคืออะไร?	๓๗ . ๖	

